«МЕНІ ПОГАНО, КОЛИ МОВЧУ»

Журналістика
незалежної України:
інтерв'ю відомих
медійників

Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · **Мирослава Гонгадзе** · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · **Зураб Аласанія** · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · **Валентина Самар** · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · **Володимир Притула** · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · **Валерій Калниш** · Валентина Самар · Володимир Притула · **Гаяна Юксель** · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · **Отар Довженко** · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · **Єфрем Лукацький** · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · **Анастасія Береза** · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · **Андрій Цаплієнко** · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · **Веніамін Трубачов** · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · **Соня Кошкіна** · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · **Сергій Тихий** · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · **Анастасія Станко** · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · **Олекса Шалайський** · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · **Севгіль Мусаєва** · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар

Олена Холоденко

за загальною редакцією
Наталії Лигачової та Отара Довженка

«МЕНІ ПОГАНО, КОЛИ МОВЧУ»

Журналістика незалежної України: інтерв'ю відомих медійників

ЧАСТИНА 2

Видавець ПАЛИВОДА А. В.
Київ · 2020

УДК 821.161.2’06-92:070-051(477)
Х73

Збірник інтерв’ю Олени Холоденко, створених авторкою за договором винятково-го авторського права для громадської організації «Детектор медіа» в 2017–2019 рр. і опублікованих на порталі www.detector.media.

Видання цієї збірки стало можливим за фінансової підтримки Міністерств закордонних справ Данії та Швеції. Зміст видання є винятковою відповідальністю громадської організації «Детектор медіа» і може не збігатися з точкою зору Міністерства закордонних справ Данії або Уряду Швеції.

Холоденко О. В.
Х73 **«Мені погано, коли мовчу». Журналістика незалежної України: інтерв’ю відомих медійників. Частина 2** / За заг. редакцією Н. Лигачової, О. Довженка. — К.: ПАЛИВОДА А. В., 2020. — 500 с. («Бібліотека ГО “Детектор медіа”»)

ISBN 978-966-437-562-4

«Мені погано, коли мовчу» — ці слова журналістки та ведучої «Громадського ТБ» Анастасії Станко є однією з відповідей на запитання про сутність журналістської професії. Потреба донести до людей правду, хоч якою вона є, не дає спокою журналістові від Бога.

У двох частинах книжки зібрано двадцять сім відвертих розмов. Її герої — відомі медійники, які творили і творять журналістику незалежної України. Ці особистості «зробили себе у професії» і «зробили себе професією» — каже в передмові до видання письменник Андрій Кокотюха.

Серед тих, хто ділиться спогадами, міркуваннями та мріями з читачами — Юлія Мостова, Віталій Портников, Андрій Куликов, Ігор Померанцев, Зураб Аласанія, Мирослава Гонгадзе, Наталія Лигачова, Соня Кошкіна, Валерій Калниш, Севгіль Мусаєва, Єфрем Лукацький, Анастасія Станко та інші. Інтерв’ю маркуються датою їх публікації — для розуміння часового контексту й подаються мовою оригіналу.

Видання зацікавить усіх, хто прагне більше знати про українську журналістику та журналістів, зокрема й тих колег, які лише починають свій шлях у професії.

Всі права застережено.
Жодна частина цієї книжки не може бути відтворена в жодній формі
без письмового дозволу власників авторських прав.

УДК 821.161.2’06-92:070-051(477)

ISBN 978-966-437-562-4

© ГО «Детектор медіа», 2020
© О. В. Холоденко, 2020

ЧАСТИНА 1

• Олександр Швець • Олександр Мартиненко •
• Микола Вересень • Юлія Мостова •
• Олександр Ткаченко • Микола Княжицький •
• Віталій Портников • Інна Кузнецова •
• Ігор Юрченко • Андрій Куликов •
• Дмитро Гордон • Наталія Лигачова •
• Ігор Померанцев • Володимир Мостовий •
• Олександр Крамаренко •

ЧАСТИНА 2

• Зураб Аласанія • Мирослава Гонгадзе •
• Валерій Калниш •

Журналистика Криму
Валентина Самар, Володимир Притула,
Гаяна Юксель

Воєнкори-1
Єфрем Лукацький, Андрій Цаплієнко

Воєнкори-2
Анастасія Береза, Веніамін Трубачов

• Сергій Тихий • Олекса Шалайський •
• Соня Кошкіна • Анастасія Станко •
• Севгіль Мусаєва • Отар Довженко •

ЧАСТИНА 2

ЗМІСТ

8 **Зураб Аласанія:** «Я не хочу розбиратися в сортах "лайна"»

54 **Мирослава Гонгадзе:** «Мені хочеться плакати, коли я вмикаю українські канали»

82 **Журналістика Криму: Валентина Самар, Володимир Притула, Гаяна Юксель**
«Як ми можемо чинити опір окупантам? До останнього залишатися жити в Криму»

122 **Валерий Калныш:** «Мы не научились прощать. У нас это считается признаком слабости, моральной нестойкости»

164 **Воєнкори – 1:**
Єфрем Лукацький, Андрій Цаплієнко
«Коли у країні війна, всі журналісти — воєнні»

210 **Воєнкори – 2:**
Анастасія Береза, Веніамін Трубачов
«Я хочу перебувати там, де відбуваються події, які змінюють історію»

252 **Сергій Тихий:** «Треба принаймні на час війни перестати боятися слова “пропаганда” в поєднанні з розмовою про ЗМІ»

290 **Олекса Шалайський:** «Якщо працює правоохоронна система — журналістика розслідувань падає»

338 **Соня Кошкина:** «Я прохожу туда, куда большинству журналистов доступ намертво закрыт. Это моя фишка»

380 **Анастасія Станко:** «Мені погано, коли мовчу»

414 **Севгіль Мусаєва:** «У мене була амбіція поставити Курченка на місце — створити альтернативний Forbes»

454 **Отар Довженко:** «Єдиний рецепт знищення політичного диктату в медіа — гільйотина»

13 червня 2018 року

UA RU

Зураб АЛАСАНІЯ:

«Я не хочу розбиратися в сортах "лайна"»

Чому пропаганда — це не про Суспільне, як і чому Порошенко особисто «зарізав» фінансування НСТУ, чому влада Кучми була напівімпотентною, за що на Перший національний заносили валізи з грошима й на що образився Микола Вересень — у спецпроєкті «Журналістика незалежної України: перші 25 років» розповідає голова правління Національної суспільної телерадіокомпанії України Зураб Аласанія.

ЗУРАБ АЛАСАНІЯ

«Я *прийшов сюди, аби знищити державне телебачення»,* — з таким наміром у 2005 році Зураб Аласанія очолив Харківську обласну ДТРК. Не полишив цього наміру й потім: ані коли посів крісло генерального директора НТКУ, ані коли виборов посаду голови правління Суспільного. *«Репутація для мене дуже важлива, дуже. Але йдучи сюди, я знав, що вона може бути зіпсована».*

Хто він: свій серед чужих — чужий серед своїх?

Своїм він був серед героїв власних журналістських матеріалів — і бомжів, і дипломатів. Чужий — часто серед друзів-колег, які відмовляються розуміти, що реформа, яку йому ввірили, починається з них самих. Дехто вважає його «людиною Авакова». Та попри все Зурабові незатишно ні в Харкові, ні в Києві, ні у Львові. Чому його Бог — абхазький, грузинський, український? — мешкає десь у Карпатських горах?

Мегрел за походженням, Зураб виріс в абхазькому Сухумі. Перші в житті танки бачив 1976 року на вулицях рідного міста — під час *«бунту абхазців за свою автономію, вихід із Грузії».* У 17 років, на початку 1980-х, поїхав до Харкова — вчитися. *«Після того я постійно живу в Україні і громадянином України став автоматично».*

ЗУРАБ АЛАСАНІЯ

Будівельний інститут і робота за спеціальністю інженера сформували системність мислення молодої людини. Проте перспектива «покроковості» — зробити кар'єру й отримати квартиру через 30 років — спонукала Зураба звільнитися з посади «конструктора другого розряду». Як показало життя, принципу покроковості Аласанія дотримувався на шляху до мети, але не у способах її досягнення.

Звільнившись із інженерної служби, Зураб Аласанія декілька років вправлявся в малюванні. Працював у домашній студії, паралельно «ковтаючи» німецьких філософів. Його графічні й живописні роботи можна знайти в європейських галереях та приватних колекціях. А потім поїхав до Греції. *«Найбільшим мистецтвом я займався на Криті,* — згадує Зураб. — *І мистецтво полягало в тому, що я працював офіціантом, каменярем, збирав оливки й робив із них олію — де тільки не працював. То був величезний такий акт у пошуках досвіду. Адже значна частина життя пройшла в Радянському Союзі...».*

У 1996 році Аласанія почав співпрацю зі ЗМІ. Стартував із низкою статей про Французький іноземний легіон, у якому побував, так і не уклавши контракту. Не зміг жити в умовах, коли *«ти не маєш думати — за тебе думає командир».*

Журналістську й медіаменеджерську ді-

ЗУРАБ АЛАСАНІЯ

яльність кінця 1990-х — початку 2000-х у Харкові Зураб Аласанія вважає *«тим самим інженерним поступом»*, який почався з усвідомлення: *«За все життя більше досвіду, ніж у журналістиці, я ніде не отримаю. Я всюди свій. Я маю право за професією потрапити туди, куди звичайна людина не потрапить»*. Співпраця зі студією «Телемак», телекомпанією «Симон». Створення медіагрупи «Об'єктив» у партнерстві з Олександром Давтяном. 2002–2003 роки для Зураба — це період гонзо-журналістики, коли він *«був постійно на екрані»*, протистояв *«напівімпотентній»* владі і *«задовго до Майдану міг би вивести людей на вулиці абсолютно спокійно, достатньо було просто сказати»*.

У 2006 році Аласанія припинив партнерство з Давтяном. Зураб і 46 його колег як один підвелися й покинули редакцію «Об'єктива» — у відповідь на бажання Давтяна, який ішов у місцеву владу, й далі впливати на редакційну політику. Натомість Аласанія, вже із власною командою, заснував агентство «Медіапорт» і тижневик MediaPost. Утім тримався дещо осторонь від колег, бо рік до цього очолив Харківську обласну ДТРК, роботу в якій вважає етапом творення суспільного мовлення у країні.

У «Медіапорт» повернувся після державної посади у 2010-му. Але *«замок із білої кістки»*, як називає своє дітище Зураб, незабаром довелося залишити: Роман Скрипін залучив однодумця до створення «Громадського». Тож «із коліс» потрібно було вбудовуватися в український медіапростір, бо розпочався Євромайдан.

У березні 2014 року Зураба Аласанію — за рекомендацією членів руху «Стоп цензурі!», спільноти Майдану — було призначено генеральним директором Національної телекомпанії України. А в листопаді 2016-го він уже подав у відставку: *«у зв'язку з катастрофічною ситуацією з фінансуванням теле-*

радіомовлення». Проте, напевне, від себе не втечеш. Проблема лише наполовину наповненого бюджету спіткала Зураба і при «другому входженні в річку», коли він очолив Суспільне.

«Детектор медіа» пройшов із Зурабом Аласанією стежками й усвідомленнями, які протягом життя вели його до цієї посади. Крізь численні завдання й виклики Суспільного ми подивилися на цілу епоху у професії. І нехай поки що запитань до **голови правління Національної суспільної телерадіокомпанії України** більше, ніж його відповідей. Адже прикладів вбудовування суспільного мовника в медійний ринок Україна досі не мала. Разом із тим **Зураб Аласанія** запевняє: відповіді на всі запитання знайде. ■

— Пане Зурабе, в одному інтерв'ю ви сказали, що у вас була «війна» з Кучмою. Що це за випадок? Чи тиснула на вас влада коли-небудь іще?

— Тодішня влада була системніша за теперішню. Але навіть тоді я спостерігав таку собі імпотенцію влади. Може, в мене немає даху, але якщо ти йдеш, то йди до кінця. Так, погрози були дуже серйозні, й не тільки погрози.

Все почалося, коли Кучма йшов на другий президентський термін, і це тривало кілька років. Олександр Давтян, із яким ми заснували в Харкові медіагрупу «Об'єктив», був у дружніх стосунках із Євгеном Марчуком — чудовою, сильною людиною з кадебешним минулим. Лариса Івшина — давня моя товаришка, газету «День» я поважаю дуже *(Лариса Івшина — головна редакторка газети «День», дружина Євгена Марчука. — О. Х.)*. І Давтян сказав Марчукові, який теж балотувався у президенти: «Мій канал — твій канал». І поїхали. Давтян був за Марчука, а я був проти Кучми, ставлення до якого в мене було дуже погане. І саме в цьому ми з партнером збіглися у поглядах.

Це були 2002–2003 роки, пік моєї харківської кар'єри: я перебував на екрані постійно, й задовго до Майдану — лясніть мені по губах, такого не можна говорити, — міг би вивести людей на вулиці спокійно, достатньо було просто сказати про це.

«Об'єктив» завоював репутацію абсолютно чистого медіа, яке працює за стандартами. Але я тоді був сам по собі. Вів програму, яка так і називалася — «Об'єктив-но». Що я там верз, боже мій! Коли тепер дивлюся на це — гонзо-журналістика в чистому вигляді, але людям страшенно подобалося, вони підтримували мій стиль ведення ефіру. Такого рівня журналістики в їхньому розумінні до того не існувало. Бо що тоді було? Державне медіа з подекуди дурнуватим телевізійним стилем: коли вмикалася камера, ведучого смикало, й він починав говорити ідіотською мовою. А я говорив інакше — от як ми з вами зараз говоримо.

Кучма знав про нас. Декілька разів він приїжджав до Харкова й віддавав тодішньому губернатору Євгену Кушнарьову розпорядження… А це була дуже сильна людина. Як ми відчули цей вплив? Прослуховування були, ми це точно знали, в моєму кабінеті навіть знаходили приховані мікрофони. Утім, подумаєш, — ми до цього легко ставилися.

На той момент ми з братами забрали із Сухумі батька. Всі з'їхалися в Харків, вигадали якийсь привід, моє одруження, можливо, щоб батько приїхав, бо міг і не приїхати. І ми йому сказали: «*Ось ми четверо скинулися, купили однокімнатну квартиру. Ти можеш або вбити нас усіх чотирьох і їхати додому, або залишитися тут*». І він залишився. Тож

> Це були 2002–2003 роки, пік моєї харківської кар'єри: я перебував на екрані постійно, й задовго до Майдану... міг би вивести людей на вулиці спокійно, достатньо було просто сказати про це.

батько вже був в Україні, але на яких правах? Та ні на яких. Навіть не як переселенець — тоді не було такого. Подали на дозвіл на проживання, але це — роки.

І от 2003 рік, до батька приїжджають озброєні люди, ОМОН, що тоді ще було дивиною, зламали хату: «Депортуємо». Так саме сестру з двома дітьми. Мені вони нічого не могли зробити, я був громадянином України, ніяких законів не порушував. А я попереджав прямо з екрана: я нічого не курю, і якщо завтра в моїй машині знайдуть наркоту, то ви знаєте, хто, де, що і як. Але дісталося моїм родичам. І тоді я вже ляснув дверима, поїхав до СБУ до людини, яка займалася депортацію, сів просто в кабінеті і сказав: *«Чувак, завтра на цій площі будуть десятки тисяч людей, якщо ти хочеш, щоб тебе вперед ногами винесли…»* Він дуже вагався, мене обшмонали, забрали все, що в мене було, аби переконатися, що я нічого не записую.

Я тепер навіть не назву його прізвища, але він сказав: *«Я знаю, як це відбувається. Я знаю, що ти не винен. Але, будь ласка, закінчаться вибори, я поверну ситуацію назад, але дай зараз мені депортувати твоїх близьких. Не чини спротив».* І знаєте, на диво, він виконав своє слово: він сам просто вирвав сторінки зі штампом «депортовано» з паспортів і повернув усе, як було, але це було вже після президентських виборів 2004 року.

— Батька й сестру все ж таки депортували?

— Офіційно їх було депортовано, але вони нікуди не виїжджали, він це влаштував. Я погано ставлюся до таких офіцерів КДБ, але час від часу вони можуть тримати слово. Наприклад, Євген Кирилович Марчук ніколи нічого такого не зробив і не порушив своє слово, але це вже були не мої стосунки.

Я був здивований страшенно: *«Чому не вбили, невже в них немає інструментів?»* Могли. Пам'ятаєте Ігоря Александрова *(український*

журналіст, який 3 липня 2001 року був жорстоко побитий за свою журналістську діяльність, спрямовану на викриття корупції у Східній Україні, і за кілька днів помер. — О. Х.)? Мене могли теж забити битками, хоча у випадку з Ігорем за цим стояла не влада, я думаю. А тут напряму була сутичка з владою, а влада виявилася якась напівімпотентна. Може, тоді вони вже мали досвід із Гією…

— Чого влада добилася депортацією? Ви припинили говорити з екранів те, що говорили?

— Ні, це нас не зупинило.

— То в чому був зиск?

— Нічого вони не зробили. Тому я і в НСТУ продовжую те, що робив усе своє життя. Ба більше: розійшовшись із Давтяном, якому лишився «Об'єктив», ми зробили свою медіагрупу «Медіапорт», і ніхто не міг нам перешкодити.

Іншим сильним ударом для мене був 2010 рік: моя країна обирає Януковича. Я розумію, Харків, маленький зразковий «Медіапорт». Але навіщо ми все це робили стільки років?

Нещодавно в Женеві ми довго розмовляли із працівником Бі-бі-сі, він тиснув мені руку: *«Ти така людина, ти Суспільне очолюєш».* Для них це дуже значно. А для нас Бі-бі-сі, звісно, значне. Я йому кажу: *«Послухайте, Бі-бі-сі існує 95 років, це взірець для всього світу. І раптом — брекзит. А нафіга ви існували тоді?»* Він був заскочений: *«Ну так, ми стратили».* Так само виходить і з нами. «Медіапорт», потім іще щось, і друзі, Кривий пішов *(Олександр Кривенко. — О. Х.)* — усе було. Ну як — Янукович?

— Восени 2014 року після вашої лекції в межах Вільної школи журналістики Дмитра Раімова я запитувала вас як керівника НТКУ, чому ви не пропонуєте президенту виходити раз на тиждень,

> Я був здивований страшенно: *«Чому не вбили, невже в них немає інструментів?»* Могли… тоді вони вже мали досвід із Гією.

як Вацлав Гавел, в ефір із умовним звітом: що за цей час відбулося в країні. Ви сказали, що пропонували, але він не хоче. Зрештою, один раз Петро Порошенко дав вам інтерв'ю, й на тому все припинилося. Чому він «не хотів», а ви облишили свої спроби?

— За Петра Порошенка говорити не можу. Менше з тим, відчуваю, що такий президент має бути в перехідний період. Наступний буде кращим, а цей кращий за того, що був. Нинішній ще далеко не те, що має бути в країні. Але потроху все зміниться. Петро Порошенко не є державним діячем, хоч і вважав би так. Він є бізнесменом, і мислення бізнесмена в нього залишилося. Він не вміє делегувати повноваження, на що я теж страждав, і міркує так: якщо хочеш зробити щось добре, зроби це сам. Президент так і чинить, це його політика. Наскільки мені відомо, він не дуже дозволяє керувати собою навіть департаменту пресслужби, інформаційному департаменту — сам диктує умови.

Те, що він зайнятий, я розумію. Бо обійнявши свою маленьку в порівнянні з президентською посаду, знаю: зайнятість дика. Я уявляю, що відбувається у прем'єр-міністра, а що у президента — це взагалі капець. Таймінг дуже щільний.

А ще президент не дуже хоче спілкуватися з людьми, недооцінює комунікацію. Хоча вона страшенно важлива, особливо з появою соцмереж, відколи спілкування напряму стало нормою. Ставати таким, як Трамп, я би йому не рекомендував точно, але виходити частіше в люди — так.

Ми не зупинили своїх спроб і, певно, тепер усе тільки починається. Ми зайшли з іншого боку: не хоче президент — до побачення, підемо по його підлеглих. І як завжди в країні — пам'ятаєте? — «ти мені — я тобі». Депутати наполягають на колишніх 20 хвилинах ефіру. У Верховній Раді розглядається той самий закон, який повертає НСТУ зобов'язання висвітлювати діяльність влади. Come on, guys! Але ми маємо для парламентарів інший формат, який, до речі, «зарізали» нам європейці. Формат передбачав не 20 хвилин «трибуни», а відомий формат у 52 хвилини.

Це означає, що губернатор, народний депутат може говорити все, що заманеться: от ваші 10–15 хвилин, ось вам трибуна — вперед! Але потім ви будете звітувати й не маєте права відмовитися: навколо сидять журналісти, які ставитимуть вам запитання. Вони на місцях радіють, усе ж таки повернення назад — їхня мрія. Але ми більше не будемо просто підставками під мікрофон.

Разом із тим звіти таких діячів (саме так вони й називаються — «Звіти наживо») ми запустили, хоча поки країна про це дізнається… Порошенко теж нещодавно сказав: *«Окей, я тепер буду кожен тиждень*

виходити в ефір». Формат дурний, я його ненавиджу, це розводка абсолютна! Прес-служба президента вважає по-іншому. Отже, сидять три журналіста — і що робить такий досвідчений речник-ритор як Порошенко? Він забиває діалог своїми відповідями. Він може 20 хвилин відповідати на одне запитання. Ніхто не встигає поставити інше — це по-перше. А по-друге, він із трьох запитань обирає те, на яке йому зручніше відповідати.

Я запропонував їм робити те саме один раз на тиждень, хай самі обирають медіа, але: один інтерв'юєр — і президент. Нехай розмовляють. Наступного тижня — інше медіа. Оце би спрацювало. І час від часу брифінги для всіх. Увесь світ так робить. Втім президент і його команда так не хочуть. Нічого, прийдуть і до цього.

Я думаю, президент дійде до формату, коли перестане боятися. Він постійно очікує лояльності, він хоче, щоб усі зацінили, що він робить. Це прекрасно, але, чувак, будь готовий і до інших запитань — тих, які хоче поставити журналіст. А Порошенко думає, що він як господар сам знає, де поставити чашку, тарілку, виделку — що все буде, як йому потрібно.

Окей, усі політики такі. Прагнуть максимальної влади й комфорту навколо себе. Тим більше, нинішній президент абсолютно вірить, що він месія, що зробив усе можливе для країни й залишиться в історії. Так і є — він залишиться в історії як перехідний варіант керівника держави.

До речі, може, ви не погодитеся, а він точно не погодиться, але президентом зробив його хто? Не треба казати, що Майдан, «люди обрали» й таке інше. Петро Порошенко почав ставати президентом відтоді, як Дмитро Корчинський пригнав отой дурнуватий бульдозер і почав першу сварку.

— Броневичок…

Я думаю, президент дійде до формату, коли перестане боятися. Він постійно очікує лояльності, він хоче, щоб усі зацінили, що він робить. Це прекрасно, але, чувак, будь готовий і до інших запитань — тих, які хоче поставити журналіст.

— Так, броневичок, із якого почалася ця епопея. Потім уже — олігархи, домовленості й таке інше, але найголовніше зробив Корчинський — людина хаотична, прихильник хаосу. Як свого часу Джордж Сорос. У нього запитали, як він досяг таких статків. Він відповів, що завжди робить хаос, а потім дивиться, що з нього виходить, і перебудовує на свій лад. Так само Корчинський: вкинув провокацію, хоча йому довелося потім утікати. Я не хочу навіть гадати, з чийого подання це було зроблено, я просто думаю, що Корчинський сам міг це вигадати, він людина малокерована. Міг і зробив.

— Перебуваючи на посаді генерального директора НТКУ, ви не подовжили контракту з командою Савіка Шустера на вихід програми «Шустер live». Чи не було з боку влади теж якихось побоювань, мовляв, звучатиме не те, що потрібно владі?

— Навпаки, влада захищала Шустера й могла залишити його на каналі. І зі мною розмовляли саме в такому ракурсі: навіщо ти женеш його, не пролонгуєш контракту — так не може бути. Савік дуже активно ходив і скаржився, ви це знаєте, і сам він цього не приховував. І подекуди влада починала тиснути: вони дзвонили, ми розмовляли. Не те щоб вони вказували, аби я завтра поставив програму в ефір, — зі мною так не можна, вони це знають. Але казали: *«Давай порадимося. Навіщо припиняти контракт? Програма така класна. В тебе — рейтинги, без неї ти втратиш усю решту»*.

Але я готовий був позбутися всієї решти, навіть тих маленьких рейтингів — у межах похибки. Нам не було що втрачати. Реформа на те і є. Втратимо остаточно — почнемо будувати нове. Шустер-шоу було дикою маніпуляцією. Довести, що це було ще й за гроші, я не можу, але ми всі у своєму середовищі все знаємо. Я ненавиджу такі слова, вони не журналістські. Менше з тим, для себе я маю достатньо доказів того, що відбувалося з нечистої сторони. До того ж маніпулятивні речі, які робив Шустер, були очевидні. Береш декілька програм, порівнюєш, хто і скільки разів у них з'являється, і все розумієш.

Добре, люди тішилися цим шоу, їм це подобалося, але це не означає, що для Суспільного прийнятно таке робити. Такий гучний скандал був! Але я адекватна людина, я не пішов на розрив. Це би тільки зіграло на користь Савіку. Як інженер за фахом я розрахував, коли і в який спосіб можливий найкращий вихід, — дочекатися й не продовжувати. Вибачте, хто мені може щось зробити? Ніхто і не зробив.

У нашій країні ніхто не вірить, що можна пройти нагору, будучи ніким і нізвідки. Що таке Харків? Де він узявся, цей чувак? А, Аваков… Як

тільки ми клеїмо що-небудь і ставимо на полицю — все це роз'яснено. Так людині легше.

Але це працює й на користь теж. Так було ще в Харкові, коли Аваков призначив мене директором Харківської обласної державної телерадіокомпанії і вважалося, що я — його людина. Ким ви мене вважаєте, мені байдуже. Опонентів нема-нема, а потім — бац! — і з'являється опозиція. «Блакитні» з'явилися — регіонали. Ми надавали ефір і тим, і тим у рівних пропорціях. Та ось Кернес почав сильно «воювати», дістався до Києва, й мене намагалися зняти. Раптом зібралися геть усі політичні сили Харківщини — від комуністів до правлячої коаліції — і сказали: *«Не займати»*. Не тому що я такий хороший, а тому що їм так вигідно було: якщо цього зараз знімуть, це означає, що нам знову потрібно буде витрачати ресурси, щоби призначати когось свого.

Так само й тут — спочатку в НТКУ, а потім в НСТУ. Порошенко наліпив мені на лоба ярлик: «яценюківській». Ворог. Бо вважають: якщо ти не мій, то ти ворог. Наклеїли й заспокоїлися. Він не міг тиснути. Хто такий Аласанія, що з ним домовлятися? А от через Яценюка, вважав він, натиснути можу.

Але згодом — бац! — про Яценюка виходить критичний матеріал, бац! — про Авакова виходить. Я ж навмисно нічого не робив. Казав і кажу журналістам: «Ви робіть свою справу, я буду робити свою». І тоді влада взагалі розгубилися: «Що відбувається, чий він — цей Аласанія?» Так же не буває в нашій країні, щоб був «нічий». Так і людям простіше, і політикам теж.

— Якраз про це говорив Олексій Панич — член Наглядової ради НСТУ, — коли ще тільки йшлося про перспективу фінансування НСТУ, а це приблизно 50% від того, що вимагає закон про Суспільне мовлення: *«У мене таке відчуття, що є певний опір самій ідеї… Це опір тих можновладців, які звикли, що будь-який мовник чийсь. Якщо він мій, я його годую зі своєї кишені, якщо він твій, ти його годуєш зі своєї кишені. А тут з'являється мовник, не підконтрольний нікому. Це дратує. Сама поява такого мовника змінює правила гри».* Що насправді відбулося тоді? Чому вам дали половину фінансування? Які політичні сили, державні установи стоять за цим опором?

— Саме так і відбулося, навіть набагато дурніше, але база цього всього — те, про що ви кажете. Якщо коротко сформулювати: стейкхолдером колишнього державного мовлення були політики — ті, що при владі. Тобто не держава, а саме влада. Ми їх втратили, бо вони від нас користі не мають.

Нового стейкхолдера ми не отримали. Суспільне більше, ніж просто телебачення й радіо. Йти до глядача — це йти до громадянина України. Ми ще не дійшли до нього й не довели, що потрібні йому. Тепер висимо в безповітряному просторі.

Найгірше в цьому те, що все ж таки остаточний імпульс від колишнього стейкхолдера був потрібен. Дайте зробити цю реформу — ми ж ухвалили закон, віддайте належне — це ж не ваші гроші, а людські. Я вам присягаюся, ми би за рік перевернули країну, якби отримали принаймні те, що нам належить згідно із законом. Хоча європейці не можуть зрозуміти, як на 31 канал згідно із законом має виділятися $54 млн, хоча ми маємо $24 млн. Але навіть якби було 54: телебачення й радіо — це дорого. У найскладніший, перехідний період влада нас не підтримала.

— Роботу 2005–2010 років на чолі Харківської обласної телерадіокомпанії ви можете назвати етапом вашої розбудови Суспільного мовлення?

— Так, я можу так сказати.

— Що вам удалося тоді і що ви тепер використовуєте з напрацьованого?

— Точне і правильне відчуття, що цю систему треба знищувати. Цілком. Першим моїм гаслом було: *«Я прийшов сюди, аби знищити державне телебачення»*. Знаю, скількох людей це обурить тепер. Ви згадали, що я працював і в метрополітені, і в інституті профільному — дуже довго нудився. Але вишибла мене розмова з керівником, який, дізнавшись, що я думаю йти з посади, сказав: *«Куди? Ти такий молодий потенційний, крутий фахівець: давай крок за кроком — будеш старшим, потім очолиш відділ, через 30 років отримаєш квартиру…»*. І на цих 30 роках мені знесло дах. І я пішов.

Суспільне більше, ніж просто телебачення й радіо. Йти до глядача — це йти до громадянина України. Ми ще не дійшли до нього й не довели, що потрібні йому.

> Першим моїм гаслом було: *«Я прийшов сюди, аби знищити державне телебачення».*

Те саме було з ОТБ — коли я прийшов туди, воно ще так не називалося, то була державна компанія. Я зрозумів, що так жити не можна. І ми на місці зробили те, що могли зробити. Але все має дві сторони медалі. Губернатор не ліз у наші справи, але це означало, що він нічим і не допомагав. А з Києвом зв'язку я не мав і не хотів мати. Одного разу приїхав сюди, подивився, як усе відбувається. Зрозумів: є когорта своїх директорів, а є чужі. І прийшовши сюди в 2017 році, я «зніс» директорів, яких знав іще з 2005 року. Їх тоді й донедавна було 26. Ви уявляєте, скільки часу знадобилося!?

Пам'ятаєте покроковість: як інженер я поставив собі мету — й чешу до неї. Треба потроху, потроху йти — і дійдеш. Чотири роки тому, коли прийшов сюди вперше, не було Суспільного, але вони підозрювали: рано чи пізно керівництво перейде до цієї людини, й вони трохи побоювалися. Я говорив їм, що в них є час шукати іншу роботу, інше заняття в житті. І чотири роки були подарунком їм, бо та система не дозволила швидко звільнити їх.

У Харкові ми на місцевому рівні зробили реформу. Але тільки на місцевому. Далі — стеля. Чому я говорю, що це проявилося на Суспільному потім? У 2007 році приїжджав до мене Андрій Шевченко у відчаї. Ми давно товаришували, ще з часів Кривого, з «Інтерньюзу». Його батько, Віталій Шевченко, багато зробив для Суспільного. Андрій, уже депутат від БЮТ, приїхав з ідеєю: *«Ви єдина обласна компанія, на базі якої ми пишемо закон. Я можу вплинути, аби ми хоча б експериментально на базі однієї з обласних ТРК зробили Суспільне».* Я хіхікав тоді, але сказав: *«Окей, Андрію, якщо ви хочете спробувати, в мене є така можливість, мені навіть влада тут не заважає».* Андрій поїхав і не зміг продавити через фракцію цю ініціативу.

— Що було між 2010 і 2013 роками, до створення «Громадського»?

— «Медіапорт». Він був «вежею зі слонової кістки». Я відчував, що нам у «Медіапорті» дуже здорово, але я ніби в хаті зачинився й не виходив у світ як відлюдник. Це вже було не те, як 15 років тому, коли Ніцше вишибає тобі мізки й ти маєш сидіти вдома й думати над цим. Той досвід лишився в минулому, уже все юнацьке перетравилося, відійшло,

ніякі «мексиканські мухомори» на тебе вже не діють — пам'ятаєте Кастанеду? Свідомо піти в підпілля добре на рік, другий, третій, потім у країні починається те, що починається, й ти думаєш: *«Ні, треба робити наступний крок. Ти ж систему хотів міняти».* Я вже знав, що Перший національний — це просто масштабована ОДТРК, тільки гірше і страшніше. Ну йди й ламай далі. Тому я погодився на новий проект — «Громадське».

— У кого виникла ідея створити «Громадське»? Чому саме у 2013 році?

— Я насправді тільки долучився до процесу. Ідея належала Ромці Скрипіну й вилилася в те, у що вилилася: «Я тут батько, я тут все роблю — я володар». Ідея варилася довго — з року 2005-го й раніше, ще з часів Сашка Кривенка, який намагався зробити радіо, що не дуже й вийшло. Але задум нікуди не подівся: тепер працює «Громадське» і радіо, й телебачення, лише чомусь окремо. Я б навіть сказав, що 5 канал свого часу створювався ідейно саме так. І Андрій Шевченко, і Геник Глібовицький, і той самий Скрипін — це ж три людини, які почали все це. Шкода, що дороги їхні розійшлися.

Коли Скрипін запропонував робити «Громадське», я погодився одразу, бо ми були дуже схожі. «Медіапорт» на сході був таким, як «Збруч» на заході, серйозним, на рівні філософії і світосприйняття. А «Громадське» потребувало оперативної інформації. Так, ми могли надавати всю необхідну інформацію зі сходу. І в цьому полягала моя персональна допомога. А коли почалася гаряча фаза, канал не було навіть створено, але — понеслося.

Я багато писав сам, розуміючи, що інформації все одно не вистачає. А ситуація змінювалася, в Харкові особливо, щогодини. Я змушений був робити те, чого дуже не люблю, — бути публічним у Фейсбуку. Але розумів, скільки людей потребує точної інформації. І, на диво, багато людей починали ранок саме із заходу на мою фейсбук-сторінку й читали, що в Харкові відбувається. На тебе падає відповідальність — ти не можеш прокинутися й нічого не написати, бо зобов'язаний дати людям інформацію. Хоча це один із варіантів девальвації журналістики.

«Громадське» з коліс собі поставило дуже високі планки, і це стало початком кінця: за форс-мажорних обставин працювати можемо, а коли форс-мажор перенісся на схід, де ти не можеш бути з телефоном і 3G, а відтак стрим неможливий, — «Громадське» почало падати.

— Чи не є ситуація на «Громадському» зрізом того, що в суспіль-

«Громадське» з коліс собі поставило дуже високі планки, і це стало початком кінця.

стві відбувається? Ми здатні самоорганізуватися в екстремальній ситуації, але коли процес стає рутиною, повсякденням і треба працювати системно, нам не вистачає мотивації.

— Ба більше: потім того, хто починає працювати системно, звинувачують у тому, що немає результатів. І важко пояснити, що результат не буде швидким. Хочу все і зараз — так не буває.

— Що насправді сталося потім? Скрипіну закидали, що він привласнив гроші «Громадського»…

— Я бачу рацію в тому, що він каже. Інша справа, що я цього не приймаю. *«Як можна привласнити своє? Це і так моє»,* — отак він ставився до ситуації. Щойно ми говорили, що він є батьком цієї ідеї. Тому «все, що я тут народив, це моє за замовчуванням». Він і досі так вважає — але «Громадське» так не вважає. Його колеги праві, звісно, стосовно цих речей. А Рома в моральному сенсі вважає, що він нічого не крав — що це були його гроші.

Разом із тим те, що нині відбувається із «Громадським», мені болить. Для мене це приклад неефективної менеджерської роботи всі ці роки. Не тому, що там менеджери самі по собі погані. Просто вони від початку прописали статут, який дозволяє керувати й ухвалювати рішення більш як 20 людям. А це абсолютно марна справа, яка не працює.

— До мовників, які працюють грантовим коштом — «Громадського радіо» і «Громадського телебачення», — ви ставитеся як до партнерів чи конкурентів? Ви поділяєте думку, що ці медіа мають стати або частиною Суспільного, або продакшенами, які будуть пропонувати вам свій продукт?

— Це одне й те ж саме. Звісно, я дуже їх люблю, вони кайфові. Я нормально ставлюся до грантів. В Україні не існує медіа як бізнесу — і ти або йдеш до олігарха й береш у нього гроші, або працюєш на гранти й тобі нічого не диктують, якщо твої цілі збігаються з потребами донорів.

Між собою «Громадське» телебачення й радіо не дуже співпрацюють. Із точки зору журналістики я би сказав, що «Громадське телебачення» трохи з лівим ухилом, більше тяжіє до стандартів журналістики європейського зразка. А вся європейська журналістика, скажімо так, вихована шістдесятниками, постала на цій лівій філософії як такій, і лівій університетській професурі. Я думаю, скоро це зміниться.

«Громадське радіо» працює професійно, але, мені здається, нахил має радше в бік культури, ніж у поточну політику. Разом із тим радіо, на відміну від «Громадського ТБ», думає про економіку, шукає альтернативні шляхи фінансування.

І ті, й ті подали заявки на частоти, «Громадське телебачення» на супутникову телевізійну мережу. Я не певний, що грантодавці зможуть за це платити. Небажання зливатися із Суспільним журналісти «Громадського» аргументують тим, що наша країна непередбачувана, й завтра, наприклад, як у Польщі, повернуть Суспільне під контроль влади. Таке може бути, тому я кажу: *«Добре, коли дозрієте, в будь-якому варіанті ми на вас чекаємо»*. Навіть уже вигадали варіанти: творче об'єднання «Громадське» або «UA: Громадське». І бренд вам збережемо.

Так само, думаю, рано чи пізно буде із «Громадським радіо». Якщо вони зможуть вижити і збудувати свою модель — прекрасно, але я сумніваюся. У нашій країні поки що такі моделі з точки зору економіки не працюють. А з точки зору політики — поки ти маленький, ти можеш бути абсолютно вільним і розвиватися, як хочеш, але щойно стаєш помітним у місті чи країні, одразу свобода закінчується.

— Які, на вашу думку, найважливіші, найсуттєвіші досягнення української журналістики за майже 27 років незалежності України?

— Нам пощастило, що українська журналістика народжувалася разом із країною, яка є трохи хаотичним утворенням, де немає одного центру сили. Може, це й добре, тому ми залишилися вільними. Але не надбали при тому відповідальності.

Найсистемнішим, хоч як це дивно, я би назвав канал «Україна» — колишнє «Дока-ТВ». Ця компанія дуже закрита і, скажімо так, не перебуває в цеху, але її керівництво точно знає свій шлях, іде ним і досягло бажаного. «Україна» насправді єдина, хто за Nielsen упродовж 14 років піднявся із 3% до 11%, які тепер утримує. Решта каналів упала до цієї цифри. 14 років тому «Інтер» і «1+1» змагалися за перше місце, потім СТБ підтягнувся: але всі ці канали з 22% скотилися до 11%. Якщо ми говоримо про телебачення, це загальносвітова тенденція.

ЗУРАБ АЛАСАНІЯ

> Нам пощастило, що українська журналістика народжувалася разом із країною... ми залишилися вільними. Але не надбали при тому відповідальності.

Журналістики як такої для мене вже майже не існує в тому вигляді, в якому вона мала би бути. Для мене журналістика додає сенсів. Сенси для мене — це тексти, а не картинки. Картинки можуть різнобарвити, але сама по собі картинка не є достатньою. Тексти зникли. Газети зникли. Навіть в інтернеті це вже не тексти — це розбивки на абзаци, коротенькі, аби не втомити читача. Адже він за одну хвилину втомиться й піде із сайту. А ми є clickbait, нам потрібно, щоби читач тут був, і тому тексти все коротші, все чорно-біліші, ніяких роздумів. «Дзеркало тижня» залишилося, «День» залишився ще так-сяк, є декілька інтернет-ресурсів, які трохи тягнуть, та це окремі випадки. Навіть плодовитий Віталій Портников, який пише дуже багато, теж рахується зі своїм читачем і робить короткі матеріали. Я не знаю, правильно це чи ні.

Разом із тим основна причина й біда журналістики в усьому світі (може, це лише з нашої точки зору біда) — технології дуже швидко розвиваються і мораль за ними не встигає. Аудиторія просто не встигає рефлексувати, а потім підлаштувати мораль під цю технологію.

Скажімо, кількість інформації, яка є тепер про мене у фейсбуку, — такого ніколи в житті не було. Vodafone знає про мене все, «Приват 24» знає кожен мій подих. Треба звикнути до цього, відрефлексувати. Зауважте, про війну теж книжок поки що немає — дуже мало часу минуло. Авторам потрібно більше часу, щоб написати. Сергій Жадан, знаю, написав, але це теж поки що несерйозно. Так само і з журналістикою — забагато інформації.

Ви стоїте на великому майдані, на іншому його кінці є купа людей. Ви можете до них звернутися — нехай криком, але вони вас почують. Якщо цей майдан заповнений людьми, ви до іншого кінця не догукаєтеся... Інформація не стала гіршою, просто її стало так багато, що ви втрачаєте свій голос. Це біда журналістики, не тільки української, а й світової. Бренди залишилися — всі вони набули своє ім'я й репутацію раніше…

— Коли школа була.

— Так, коли школа була, але все ж таки технологія дуже впливає. Я не шкодую за тією, що була колись, я просто кажу: журналістика має змінитися. Навіть більше — змінилася модель ньюзруму, яка існувала 200 років, яка була не дуже чесною, прямо скажемо. Ми мали інформацію, мали монополію на неї, а ще й на видання. Продавали цю інформацію читачеві і глядачеві, а також продавали саму аудиторію рекламодавцю. Двічі продавали одне й те саме. Ця модель тепер «схлопнулася», бо своїх майданчиків стало багато — кожен із нас тепер є автором. Близько двох мільярдів авторів нині є у світі, хоча ще 20 років тому за весь час існування людства існувало 20 мільйонів. Це Google рахував — не я.

Ми не знаємо свого місця у світі, не знаємо, чи ми потрібні взагалі. Я точно знаю, що журналісти потрібні. Не для того, щоби формувати порядок денний, хоча, можливо, й так. За оперативністю ми вже не встигнемо, варіантів немає.

— Новин як таких немає.

— Абсолютно! Все змінюється, але куди? Економічної моделі поки що ніхто не знайшов, тримаються міцно тільки найстаріші бренди: New York Times, Washington Post, Financial Times, які мають ексклюзиви ідеї. Може, навіть британська бульварна The Sun — вона має репутацію. Так само журналісти — окремі залишилися, а загальної моделі немає.

— Звернула увагу на гасло каналу «UA: Крим»: *«Ми єднаємо кримчан всіх країн і часів»*. Чи завдання Суспільного не схоже — ви маєте врахувати і поєднати інтереси українців різних вікових груп, поглядів, географії — і не тільки в Україні?

— «UA: Крим» є частиною Суспільного, й саме тому має таку політику. Я не певен, що вдасться. Це не явище — це процес і місія. Досвідчені колеги до створення Суспільного й того закону, який був ухвалений, щонайменше 17 років про це говорили. Остання версія бачення навіть на виборах голови НСТУ лунала: слід позбутися всього тягаря — 26 компаній-філій.

Чому я запропонував іншу стратегію? Бо це і є нашою надією. Якщо у «Плюсів», у «Інтера», в каналу «Україна» є корпункти по всій Україні, то Суспільному цього недостатньо. Ми задумали компанії, які будуть не просто розповідати, чим живе регіон: Харків водночас житиме з Ужгородом. Журналісти неначе перебуватимуть в одній студії, в однаковому одязі. В Ужгороді й Харкові різний одяг. Я вже не кажу про різну

мову. І йдеться не про російську: полтавська мова і львівська — дуже різні. Давайте у Львові говорити полтавською мовою, щоби львів'яни й усі українці чули, чим живе Полтава.

— Раніше був центральний телеканал «Перший національний», який мав кореспондентів в областях. Кожна обласна ТРК розповідала в основному про те, що діється в цілій області, в обласних містах і селах, а про загальноукраїнські події — дотично, так само, як центральний канал подавав обласні новини. А тепер що ви маєте на увазі — Ужгород і Суми будуть у єдиному інформаційному полі?

— Що являла собою обласна телекомпанія? Робила, що хотіла, більш-менш була князівством свого директора, більш-менш підкорялася Держкомітету. Останнє стосувалося того, коли туди приїжджав прем'єр — забезпечити належне світло для зйомки й таке інше, а на місці все обмежувалося «паркетним» висвітленням роботи місцевої влади. На місцях могли знати бюджет, але я пам'ятаю, як із 2005-го по 2010-й ми ледь дізнавалися бюджет, навіть у просунутого харківського губернатора. Нам говорили: це не ваша справа і все. Тепер бюджети відомі, але вони тепер відомі і в Сумах, і в Ужгороді, і їх можна порівняти. На те існує big data. Так само вся країна може порівняти медичний бюджет у кожній із областей. А тоді спитати в губернатора і в мера: *«Чуваки, а де гроші? Чому там 20 людей можуть забезпечувати 8% процесу, а в іншому місці — 300 людей не можуть такого робити?»*.

Це — крім зближення культурних осередків країни, умовно кажучи. Приміром, досі не зрозуміло, що таке Харків. Треба й Харкову дати можливість висловитися й таким чином самого себе ідентифікувати.

— Суспільне мовлення сьогодні об'єднано в п'ять творчих колективів: телеканали «UA: Перший» і «UA: Культура», радіостанції «UA: Українське радіо», «Радіо Промінь», «Радіо Культура». По всій Україні — це 23 філії, до яких входять 28 телеканалів і 28 радіостанцій. Дніпропетровська й Чернігівська області мають по дві радіостанції й по два телеканали: з дирекціями у Дніпропетровську та у Кривому Розі, в Чернігові та Новгород-Сіверську відповідно…

— Із другого квітня *(2018 року. — Х. О.)* вже немає ні тієї, ні тієї… Реформа йде покроково. Формально Криворізька та Новгород-Сіверська дирекції закриті. Там будуть корпункти, бо в запланованих хабах буде більше людей. Кривий Ріг — велике місто, й ми маємо там залишити великий корпункт — до десяти людей.

Хаб, який концентрує на себе наступний рівень управління, може спокійно вправлятися з трьома бюро. Це дешевше, ніж утримувати три дирекції. В одному хабі буде 120–130 людей, а в бюро — 30–40. Достатньо для того, щоб виробляти місцеві новини й деякі інші матеріали.

Ми все зважимо і ближче до осені об'єднаємо дирекції в хаби. Один хаб буде керувати двома-трьома, а подекуди й чотирма бюро. І братиме на себе відповідальність за все. Там буде ПТС, якщо потрібно. З адміністративної точки зору вони беруть на себе все управління, як ми у Києві. Приблизно 15 мільйонів гривень ми заощадили, перевівши під один дах Центральний канал і канал «Культура». Навіщо три бухгалтерії, коли може впоратись одна?

І так із усім. Розгалужену систему ми поступово зменшуємо. Завершили етап, на якому звільнено 3100 людей — ніколи такого не було. Європейці кажуть, що це найбільша медійна реформа у Європі — так, як ми робимо. Проблем багато, галасу багато, але йдемо потроху вперед. Який вигляд у нас подібні речі мають? Роби реформу, але не роби реформу. Роби скорочення — але не думай звільняти людей.

Так само з каналами. На Чернігівщині не дві радіостанції, а одна: вона з Чернігова мовить, уже покриває північну частину області. Тепер уже й Сумська область може виконувати роботу для Чернігова, якщо їм ближче передавати матеріал, ніж у Суми. Ми налагоджуємо це.

Нещодавно до Києва вперше з'їхалися всі шеф-редактори новин. Побачили одне одного, почали співпрацювати. Система дуже складна, повірте. Ще є і софт — дорогий, але дозволяє простіше передавати матеріали. Раніше колеги з області в область і в Київ касети пересилали.

— Правильно я розумію, що, приміром, у Дніпропетровській області буде хаб на кілька областей, який працюватиме з обласними центрами, а потім — із районними?

— Саме так. У районні центри ми доберемося невеликими корпунктами, хоча журналістів там дуже мало. На 2019 рік це плануємо.

Разом із тим це не означає, що канали перестають існувати. Закрито було, наприклад, Новгород-Сіверську дирекцію, яка не мала жодних підстав для існування. Просто Кучма родом звідти, і йому захотілося відкрити там компанію. Так само Кривий Ріг — Дніпропетровська область, де є своя обласна компанія. Інша справа, що канали залишаться все одно. І тільки тепер починається їх наповнення. Вони ж, відверто кажучи, можуть виробляти не більше 2,5–3 годин на добу, а мали би за ліцензіями — 24. Буде їхня ініціатива робити більше — прекрасно.

Наразі вони дають три продукти: ранкове шоу, новини й вечірнє ток-шоу. Це початок.

— А чому під дахом однієї дирекції опинилися Луганська й Донецька телерадіокомпанії?

— Бо Донецька була дуже слабка. Окрім працюючих, у штаті там рахуються сорок людей, яких насправді немає. За це мене спіймати просто — й у нас таких пасток безліч.

— Де ці люди?

— Там, де вони й були. Де раніше було розташоване Донецьке обласне телебачення? Назвати цих людей дезертирами? Можливо. Але формально, з юридичної точки зору, вони не писали заяви на звільнення й ми нічого не знаємо про їхнє існування. Звісно, ми не виплачуємо їм зарплатні, але вони в регіональній дирекції «UA: Донбас», що розташована у Краматорську, рахуються.

— Чи правда, що більшість найдосвідченіших фахівців Донецької обласної телерадіокомпанії, колишньої «ДоТеБе», лишилися в Донецьку?

— Так.

— Чи співпрацює Суспільне з телеканалом «Донеччина TV» (www.dtv.dn.ua) у Краматорську — спільним проектом Донецької обласної військово-цивільної адміністрації та частини команди, яка запускала телеканал «ДоТеБе»?

— Так, це саме ті люди. «Донеччина TV» — це одна зі спроб, які будуть спостерігатися, думаю, по всіх областях. Новий губернатор, який розуміє, що втратив «кишеньковий» ресурс — такий, як обласна телерадіокомпанія, вирішує зробити свій. Парадокс у тому, що ті, хто засновував канал «Донеччина TV», завжди казали, що за реформи. Втім — бац! — після реформи знову опинилися в умовно державній компанії, яка точно має стосунок до губернатора Донеччини Павла Жебрівського *(11 червня 2018 року керівник Донецької обласної військово-цивільної адміністрації Павло Жебрівський подав у відставку. — О. Х.).* Усе як працювало, так і далі працює. Ну добре, невелика втрата.

Так само й у Львові буде. Велика частина людей, які працювали на

Львівській ТРК, кіпішували страшенно, щоб їх облишили. Тепер усі пішли в міський медіахаб, який хоче зробити Садовий. Добре. Їм простіше бути в муніципальній структурі, при «татові», при «мамі» — не знаю, при кому. Коли є «батько», можна в нього вимагати зарплатню.

— Ви, за вашим зізнанням, не вірите, що глядач молодого віку повернеться на телебачення. Ірина Славінська — нова продюсерка «Радіо Культура» — розповідала: досвід європейського Суспільного — цільова аудиторія 50+. Уся Європа, а також Америка думають над тим, як омолодити цю аудиторію. Ви вірите, що це можливо?

— Спосіб мислення інший. Якщо я не вірю, що молодь не прийде до телебачення, це значить, що телебачення має прийти до неї. Ось прилад — iPhone чи Android, телебачення має прийти в цей прилад, а не залучати молодь до телевізора.

Українське суспільство — консервативне, воно ще років сім — десять буде прив'язане до телебачення. Але є телевізор, а є телебачення, яке може бути будь-де. Netflix — чим не телебачення? Тільки воно інтерактивне й дісталося швидше до людей, ніж традиційне. Ми йдемо тим самим шляхом.

У нас є й надія, і плани збудовані, але саме на digital first ніякого фінансування немає. Адже такого поняття, як digital, ніколи не існувало: держбюджет навіть слів таких не знає. Є телебачення й радіо — до побачення, в законі саме так написано. Афігєть. Люди, ви в якому столітті живете взагалі?

— Цікаво читати гасла Суспільного: що ставиться за мету, за які завдання воно береться. Виникає багато спонукань до роздумів. Скажімо, *«Візія: Зробити Україну командою»* — звучить дуже амбіційно. Що ви маєте на увазі? Ви плануєте залучати політтехнологів, психологів, соціологів ?

> Якщо я не вірю, що молодь не прийде до телебачення, це значить, що телебачення має прийти до неї. Ось прилад — iPhone чи Android, телебачення має прийти в цей прилад, а не залучати молодь до телевізора.

— Обов'язково й це теж будемо робити. По-перше, в нас немає адекватного уявлення про аудиторію. Є тільки піплметричне дослідження Nielsen, що є абсолютно комерційним. Я здивований, що ви не спитали про рейтинги, ставлення до рейтингів. Воно спотворене дуже давно. Маємо вимірювати й так само маємо працювати із фокус-групами, із психологами й соціологами. Знову питання впирається у гроші, але в планах у нас таке є.

Зробити Україну командою — це значить, що я тут нічого не значу. Ми тут, за старою українською звичкою, є тією парасолькою, яка прикриває від політичного тиску, гарантує нашим: *«Можете працювати спокійно»*. І вони в цьому вже переконалися — не бояться нічого, роблять те, що роблять. Бити ми їх будемо за наші професійні помилки, але парасолька в них є.

— А чи відчуваєте ви підтримку, лікоть журналістської спільноти — не тільки у критичних ситуаціях, але у справі побудови майбутнього, яка вимагає системного підходу?

— Ні. Й це не є трагедією — це процес. Мої колеги не дуже розуміють, що таке Суспільне й навіщо воно потрібне. Комунікація має бути постійною. Адже в нас не було прецедентів і ніхто не знає, як Суспільне має вбудовуватися в наявний ринок, цех. Поки що ми сильно струснули цех — зарплатнею вибили зі звичайних рамок. І вже «комерсанти» помітили нас і почали давати сигнали: мовляв, давайте якось одне з одним працювати, аби всі бачили, що ми робимо.

Чи ми є для них вигідними? Комерційники декларують, що так, але насправді — ні. Ми є їхньою могилою в нинішньому вигляді. Але я радію тому, що вони почали йти тим шляхом, аби зробити медіа бізнесом. Першою спробою була плата виробникам контенту кабельними провайдерами, другою буде — вже цього року — кодування супутникового сигналу. Великі канали цього побоюються. І тоді на ринку для них вигідний Суспільний мовник, бо він завжди безкоштовний і за законом у постійному доступі.

> Чи ми є для комерційників вигідними? Вони декларують, що так, але насправді – ні. Ми є їхньою могилою в нинішньому вигляді.

— При нагоді слухаю інтерв'ю членів команди Суспільного — Олександри Кольцової, Андрія Сайчука. Вони кажуть, що катастрофічно не вистачає грошей, утім навіть в умовах фінансового дефіциту за рік багато чого встигли зробити. Але — як можна без грошей зробити щось пристойне, здійснити суттєві зміни? І хто ця команда — мрійники, чарівники чи камікадзе?

— Я ненавиджу цей момент, але так було із самого початку всі 20 років у цьому бізнесі, коли ти маєш комісарити. Ти береш людей, які втомлені від того, що їх дістав власник ЗМІ чи шеф-редактор: *«Скільки я можу це лайно робити. Я знаю, що це лайно, але роблю його, бо в мене є діти…»* — і таке інше. Доходить до граничного моменту — і пішов на дауншифтинг. Приходить до мене, каже, що хоче тут працювати, бо тут воля. Так було з «Об'єктивом», так було з «Медіапортом». Ти його комісариш, і комісариш, і комісариш.

Сайчук абсолютно так само прийшов. Так, його просто не олігарх дістав, а певні речі на «Громадському». Він ризикнув, прийшов, тепер не шкодує. Але тоді так само не було грошей.

Я думаю, що буде, коли Сайчук дійде до межі. І тепер я їх теж переконую, що держава так чи інакше фінансове питання вирішить у другому півріччі. Ну добре, буде не 1,5 млрд грн, але до «одинички» вони додадуть 250 млн.

До речі, саме Порошенко персонально обрізав фінансування. Коли стало відомо, що в бюджеті Суспільного недофінансування, мене як психованого грузина вимикало: *«Я до суду подам, ви ж не виконуєте закон!»*. Однак ми поговорили, все дослідили й дійшли висновку, що впремося у стіну. Це традиційна стіна. Як приймається бюджет? Проект бюджету — це бюджетний паспорт, здоровезний стос паперу, який пишеться, звісно, фахівцями в Мінфіні. Наступного дня затверджений Кабміном має подаватися до парламенту як законопроект. Вночі між цими двома днями він потрапляє на Банкову, де президент переглядає цей величезний документ і каже: *«Тут нормально. Тут ненормально»*. Чи є це законним або незаконним? Ні! Це традиція, де він може персонально вирішувати, що відняти, а де додати.

— Чим президент керувався цього разу?

— Він керувався дивною ідеєю, що в нас є додаткові 200 млн гривень із футболу — Чемпіонату світу в Москві: от зараз москалі надзвонюють, ви самі бачите, скільки дзвінків із номера, що починається на +7. Це означає, що ми не будемо його транслювати, хоч що станеться. Мені

байдуже — звільняйте мене, робіть що хочете. Ще рік тому ми сказали: *«Не буде цього»*, за що мене штурхали.

Але чомусь президент думає, що в нас є додаткові 200 мільйонів за продаж цього футболу. Який продаж? Ми винні в тисячу разів більше FIFA — ми ж не виплатили ці права. Де Порошенко взяв таку інформацію, я не знаю. А вона тупо гуляє тепер усюди, й навіть Мінфін, який прекрасно все знає, нею оперує. Люди, ви не в собі? Ці гроші ми винні, а не нам.

— Учасник проекту, ваш земляк, харків'янин Олександр Крамаренко, сказав: *«В Україні не може сьогодні з'явитися "айфон у ЗМІ", бо в людей немає грошей, щоб за нього заплатити»*. Він розповідав, що подеколи чує: мовляв, хлопці, зробіть щось пристойне, ми побачимо, що це добре, й заплатимо вам гроші. *«Ні, так не буває — спочатку гроші, і ми вам зробимо»* — відказує журналіст. У вас же, пане Зурабе, думка протилежна. Ви кажете, що тепер людина в Україні платить 0,39 грн на рік за Суспільне, а добре, щоб за чотири роки платила 10 грн. І додаєте, що ми мусимо ці чотири роки жити коштом держави. Але поки рано говорити про результат — *«утром стулья, вечером деньги»*.

— Горизонт планування має бути на 10–20 років. На п'ятдесят уже забагато — у країні практики довгострокового планування не існує. Втім, так і буде — можете не сумніватися. Тут чисто інженерне мислення. Ви бачили наші камери? Це ж безглуздо. Вони змінюються в усьому світі. Ми в японському донорському проекті, розрахованому на три роки, яким планується зробити апаратну і студії, вже тричі змінили камери Sony. Вони зменшуються. І за європейським, теж трирічним проектом, який передбачає NewsHouse, cashflow уже пішов. Так от саме там айфони, про які Сашко казав, передбачені. Інша справа, що донори не впораються за нас самих. І нам часто буває соромно, що вони роблять більше, ніж самі українці. Але ще раз — ми не претендуємо на багато, дайте нам належне, те, що в нас має бути за законом, і ми за два роки зробимо більше, ніж усі компанії у країні.

Чудово сказав одного разу член Наглядової ради Євген Глібовицький: *«Ми відрізняємося від комерційників тим, що вони смертні, а Суспільне безсмертне. Ваш власник завтра захоче вас закрити і відкрити нове медіа, а Суспільне — це інституція, яка буде жити вічно»*.

— Остап Дроздов, журналіст, можна сказати, молодого покоління, вважає, що телебачення сьогодні «плебеїзує глядача».

— Абсолютно згоден.

— Ви в одному інтерв'ю зізнавалися, що не дивитеся телебачення. Колись Олександр Роднянський казав, що не дивиться того, що робить «1+1». Як ви можете зацікавити інших продуктом, якого не споживаєте самі?

— Я менеджер. У мене як у медіаменеджера цілодобово працює телебачення, але це не тому, що я його дивлюся чи не дивлюся, я дивлюся з точки зору помилок. Якось я запитав свого друга, французького музиканта: *«Чи потрібно знати нотний стан, ноти і всю музику, яка була до тебе?»*. І він абсолютно несподівано відповів, що, можливо, і не треба, бо тоді ти маєш свіжість сприйняття й можеш вигадати щось нове. Я був страшенно розлючений, казав, що є Бах, як можна не знати Баха. Він каже: *«Так, я розумію. Але дайте мені щось нове відкрити»*.

Так само й тут. Ми всі в полоні форматів, які вже існують.

— Ви сподіваєтеся, що утримувати суспільного мовника в Україні буде сам глядач. Але це має бути глядач і слухач, який фінансуватиме улюблене Суспільне незалежно від свого економічного стану. Чи Суспільне має фінансуватися через парламент, не через якусь партію, а саме через парламент, як це відбувається в Німеччині? У чому з цієї точки зору феномен Суспільного мовлення в Україні?

— Згідно із законом, може бути і так, і так. І всі чомусь думають, що за чотири роки державне фінансування припиниться. У законі такого положення немає — Суспільне може фінансуватися з бюджету будь-коли й скільки завгодно. А від людей я би хотів залучення. Його наразі не буде. Десять гривень на рік не є навантаженням. Ми платимо більше за інтернет: наприклад, у мене виходить 210 грн на «Волю», а здебільшого 70–80 грн люди витрачають на місяць.

Всі чомусь думають, що за чотири роки державне фінансування припиниться. У законі такого положення немає — Суспільне може фінансуватися з бюджету будь-коли й скільки завгодно.

До того ми маємо стати корисними для людей. Корисними — в буквальному сенсі: взяти чи не взяти сьогодні парасольку вранці, що робити з медициною — прості інструкції для життя. І це буде загальний бренд Суспільного, на який ви можете натрапити не тільки в телефоні, а навіть десь на вулиці. Значок Суспільного може бути гарантією якості: цій інформації можна довіряти.

Тому — стандарти, стандарти, стандарти. Важкий час мине — стандарти повернуться. Я не думаю, що журналістика як така загине. Вона залишиться в будь-якому варіанті, бо формує і склеює абсолютно різні верстви й робить те, чого ніколи не будуть робити комерційники. Бо з комерційної точки зору це не є потрібним.

Навіть Arte, як на мене, один із найкращих каналів у світі, не є рейтинговим. Він присвячений симфонічній музиці й дуже маленький. Але чи можемо припустити, щоби Європа існувала без Arte? Не можемо. 1% глядачів, але вони мають бути. Можемо ми робити щось подібне? Не можемо. Будуть комерційники таке робити? Ніколи не будуть, бо це невигідно.

Ми будемо заповнювати лакуни, які залишають комерційники. Ми не є їхніми конкурентами. Ми маємо стати для медіа абсолютною точкою відліку, нулем, після якого буде вважатися: оце комерційно вигідно, але стоїть за планкою моралі, Суспільне такого не зробило би. В Україні поки немає тієї точки. Але буде. Ну точно. Все у світі існує у порівнянні.

— Ви робите протиставлення: «*Довіра важливіша, ніж рейтинги*». На ваше переконання, люди можуть не дивитися Суспільне постійно. Але, коли приходитиме час «Ч», скажімо, вибори, всі глядачі підуть на Суспільне, бо тут правдива збалансована інформація. Це одна точка довіри. А ще довіра, мабуть, у тому, що люди знати-

> Ми маємо стати для медіа абсолютною точкою відліку, нулем, після якого буде вважатися: оце комерційно вигідно, але стоїть за планкою моралі, Суспільне такого не зробило би. В Україні поки немає тієї точки. Але буде.

муть, що тут дбають про їхні інтереси: хтось любить класичну музику, хтось джаз — ви запроваджуєте й інші програми. Виходить, що поняття «рейтинг» набуває іншого змісту…

— Абсолютно правильно. Єдине, що світ нині побудований на емодзі. Останні 10–15 років усе стало дуже коротким, швидким, бо забагато інформації. Тому емоції стали важливішими. Ми хочемо знайти той баланс, коли цей риб'ячий жир буде корисним і не таким несмачним. Як зробити програму й не по-дитячому, й не в чорно-білих емоціях — і водночас залишитися привабливими? І ми намацуємо постійно, ганяючи різні серіали, документальні фільми, й дивимося, на що люди реагують. Поки вимірюємо непрофесійно.

Nielsen та Kwendi — обидві прекрасні компанії, одна вимірювач, інша аналітична — показують, що найвищі рейтинги у країні мають серіали й гумор. Я не можу сказати, що це нас влаштовує, але люди такі, які вони є. Ми маємо і в цих нішах знайти формат. Гумор не має бути «сортирним», але він має бути у принципі. Так само із серіалами. Не тягнемо поки що навіть на «айфоні» зняте. Втім, уперше зняли серіал про дітей, це буде серіальна документалка. Спробуємо, як це піде.

І та, й інша компанії кажуть — та ми це й самі знаємо: за рік рейтинги змінюються на піввідсотка, не більше. Ніхто в історії країни й телебачення не здійснював бурхливого сплеску — не буває такого. Максимум — 0,9% за рік. Якщо рейтинги зростуть, то це буде за 5-6 років.

У цьому ракурсі ми радше говоримо про довіру, бо вона нам більше потрібна. Бачимо лакуну в довірі всіх до всіх. Це те, чого бракує у країні, яка перебуває в небезпеці. Саме цю довіру ми маємо вибороти. На жаль, це стосується влади теж, владним інститутам так само не довіряють. І ми хочемо відродити довіру до них телезвітами — будь ласка, розповідайте людям, що ви робите.

— Метод Суспільного — *«доступно про важливе»*. Чи вистачає журналістам Суспільного рівня професійності — доносити до людей, що ж відбувається реально? Може, довіри немає ще й тому, що суспільство втомилося від конфліктів між політиками і зневірилося, бо двох найважливіших складових цивілізованої країни — зростання добробуту й безпеки — в житті людей немає?

— Ми констатували з вами факт. Інша справа — як це змінити. Інформації дуже багато, ми перестали бути монополістами інформації. Усі кричать дуже голосно, як на майданчику, важко дослухатися,

й неможливо перевірити цю інформацію. Фейсбук став одним великим «ЗМІ». Сталася аварія, очевидець зняв її телефоном, виклав у соцмережу — й має мільйон переглядів. Але це не говорить про тенденції: аналізувати цю інформацію нежурналісти не можуть — вони її тільки постачають.

Далі — наше завдання: аналізувати, формувати запит і формулювати запитання. Мовляв, отут є проблема, ніхто її не помічає, а ми обробили великий масив даних і дійшли висновку, що за рік буде так і так. Усе.

Що ж до привабливості, не знаю. Ми часто бачимо в соціальних мережах такий заголовок, наприклад, про Суспільне, що нам дах рве. Я жахаюся, лізу всередину, а в самій статті немає того, що заявлено в заголовку. «Детектор медіа» теж на це ведеться.

— «Не читайте заголовки!» — під таким заголовком вийшов один матеріал на «Детекторі медіа»…

— Це кажемо ми з вами, журналісти? Але ми самі це робимо. Баланс між «жовтизною» і змістом ми теж намацуємо потроху. Дістатися глядача — наше найважливіше завдання. Дізнатися, дати знати про себе. А далі нарощувати довіру, знову-таки, нешвидко.

— А щодо професійного рівня журналістів?

— Звісно, не вистачає, як і «Детектору» не завжди його вистачає. І це відбувається не так, що той поганий, а той хороший. Людина, яка багато років працювала в Чернівецькій філії, зробила розлогий репортаж на декілька хвилин із вісьмома синхронами. Нібито всі сторони є — але я нічого не зрозумів, взагалі нічого. Журналіст сказав, що якісь порушення на виборах спостерігалися. Але які, так і не сказав. У матеріалі жодної звичайної людини не було, були або представники комісії, або ще хтось, жодного з виборців він так і не опитав, і вважає, що зробив класну роботу. Це означає, що людина роками звикла до «поваги» до влади як такої: от народний депутат, як же його не спитати… І цьому журналісту ніяк не поясниш, що так не працюють, що треба йти й робити просту історію для людей і про людей. Дуже важко і складно. Людина звільнилася, пропрацювавши в обласній ТРК багато років. Нині в Чернівцях його колеги ображені, кіпішують: що ви зробили, чому звільнили досвідчену людину? Намагалися переробити, але, як ви кажете, не вистачає професійності. Треба навчати. І тому частина нашого плану — Академія Суспільного мовлення. Починаємо.

> ...не вистачає професійності. Треба навчати. І тому частина нашого плану — Академія Суспільного мовлення.

— На сьогодні 4510 працівників лишилися в системі Суспільного мовлення. Як вам вдалося за рік звільнити більш як три тисячі людей?

— За вісім місяців. Не питайте навіть, бо це було дуже важко.

— В одному вашому інтерв'ю я прочитала таке: *«Я так и не воспринял Киев как свой город, но Харьков еще дальше, он сильно ударил меня 1 марта прошлого года, когда начался кровавый штурм Дома Союзов... Я прожил в Харькове 20 лет, даже не зная, что такие люди есть в моем городе... Город обманывал меня 30 лет»*. Коли я прочитала ці ваші слова, з болем подумала, що ви перекладаєте відповідальність. Чому ви вважаєте, що Харків вас обманював? Можливо, ви просто не хотіли глибоко його знати?

— Можливо.

— Чи не переносять керівники ЗМІ ставлення до чогось іншого на ставлення до колективу: найголовніше — процес, а те, чим живуть ті, хто його забезпечує, — не дуже й потрібно знати?

— Неправда. Це різні речі. Ми цього разу дуже добре попрацювали з людьми. Якщо ти хочеш робити так, щоб люди тебе любили й поважали, то ніколи не зробиш ніяких реформ. Ми знали, що будуть проблеми, й вони є.

Про Харків, який я не хотів знати, — це те, про що ми з самого початку говорили: Харків не можна розпізнати одразу. Така рана є, але цю рану, це поранення я тепер більше розумію.

У Харкові було дуже багато «туристів», ми ж їх знімали, знали кожен автобус із Бєлгорода, й кого він привозив — теж. І всі номери автобусів із Донецької й Луганської областей ми теж знали, фіксували на відео. Але їх там було не так багато — можливо, півтори тисячі, а решта 10 тисяч людей були наші. Наші люди, які живуть на Салтовці, де я багато

разів бував і знаю район «Нові будинки», вони всі харків'яни. У яких сферах я вештався, що не дістався цих людей, не знаю. Я знав, що є гопники, звісно, вони всюди є, але в такій кількості… Я навіть не думав, що це була їхня оплачувана робота, хоча вона була оплачувана. Але це була просто розвага. І ці дикі розваги мене вишибли. Я знав інший Харків. Так, це моя помилка, я розумію.

Я тепер і в Київ не вірю. Бо ночами 2014 і 2015-го, в найважчі роки, я тут чув ракети й підкидався. А це були не ракети, а салют: хтось свій день народження так святкував. Тому я не вірю жодному місту тепер. Не вірю. Львів залишався останньою барикадою для мене. А потім реформа у львівській компанії — і Львів мені відмовив у прихильності. Це все моя провина, я ж ні на кого її не звалюю. Лише не сприймаю жодне місто. Сприймаю тепер тільки Карпатські гори, де людей немає. Там усе нормально, все добре.

— Повернімося до скорочення працівників. Я сама працювала на «Українському радіо» в 90-х роках і пам'ятаю, що навантаження було «не бий лежачого»: здається, дві годинні програми на місяць. Але — хто працював, на тих і їздили. А поряд були люди, які взагалі нічого не робили. За яким принципом ви скорочували людей? Ті, хто залишається, навчаються працювати більше і швидше? Чи, можливо, доцільно взяти нових людей, без радянського способу мислення?

— А де їх взяти, на Марсі?

— Молодь, із якою я спілкуюся, каже: *«Не пройшов атестацію — скорочують. Це нормально».* А для мене поняття «молодий журналіст» чи «вже не дуже молодий» — це межа, за якою дбають чи не дбають про людину.

— Звісно. Перекіс. Із 7300 людей тисяч п'ять працювали так, як ви сказали, — «не бий лежачого». Так не може бути. Держава робить вигляд, що вона соціальна, а вона не соціальна й не соціалістична, вона не може дозволити собі утримувати цих людей. Навіщо вішати на мене як на керівника: *«Не смій займати цих людей, вони тут 40 років працюють».* Завтра ті, хто вішає таке, питають: *«Що за лайно в тебе телебачення? Ти що, здурів? Як можна таке робити?».* Та ось так — ви ж сказали залишити цих працівників! Я не відчуваю в цьому сенсу.

Йдемо до людей, яких плануємо звільнити, і розмовляємо з ними: *«А давайте ми вам виплатимо три зарплатні?».* Окей. *«А давайте*

ми вам проведемо тут ярмарок вакансій?». Окей — більше 200 людей так влаштувалися. *«А давайте ми вам надамо один день на тиждень, повністю оплачуваний нами, щоб ви в цей день могли шукати собі роботу?»*. Окей — і таке сприйняли. Якщо це «не думати про людей», тоді я не знаю, зробіть із нас богадільню й не вимагайте реформи.

— Я тому й запитую: як ви це робили? Звільнені залишилися в нормальному психологічному стані? Чи не опинилися на узбіччі — знайшли іншу роботу?

— Це три тисячі людей, вони різні. Йдучи до вас на інтерв'ю, сюди, до себе в кабінет, я забрав людину з вулиці, яка розпочала голодування з білою стрічкою на голові, протестуючи проти звільнення якоїсь людини з Кривого Рогу. Криворізька філія закривається, її не існує з формальної точки зору. Це юридичні речі, а людина емоційна, чинить так, як може, — протестує, голодує. Я привів її до виконавчого директора, сказав, що йду на інтерв'ю, а коли повернуся, будемо з ним працювати далі.

Юридичний бік забезпечує партнерська компанія «Василь Кисіль», яку ми винайняли. Прекрасний супровід. Три тисячі людей звільнено — і поки що жодного подання до суду не було. Це неможливо собі уявити. Навіть у стратегії прописано як досягнення скорочення за чотири роки. А ми це зробили за вісім місяців, бо всі очікували від нас зміни цього «болота». А як же «змінювати болото» і «дбати про людей» одночасно? Або так, або так. Неможна це зробити неболяче.

— Сайт Суспільного запрошує подавати резюме, пропонувати ідеї, проекти. Чи багато людей прийшли «з вулиці» зі своїми пропозиціями?

— Це перший крок, спроба. Знову ж таки, ніхто у країні такого не робив. Окей, ми вас звільнили, ви залишаєтеся без творчої роботи, як ви вважаєте. Вибачте, але те, що ви робите, лайно, це не телебачення. Три години зробіть нам професійно і якісно, решту ми самі. Давайте — подавайте ідеї. Перший етап — ідея, другий — захист проекту, якщо

А як же «змінювати болото» і «дбати про людей» одночасно? Або так, або так. Неможна це зробити неболяче.

пройдено перший. Перший етап пітчингів був закритим, тобто тільки для наших співробітників, які або звільняються, або залишаються, але хочуть більше, ніж просто робити новини.

202 працівники дійшли до другого етапу й десь 170 проектів прийнято. Це така радість! Але — здебільшого люди, які проходили два етапи, потім казали: *«Та, мабуть, ні, я не хочу. Це дуже складно»*. Виявилося, що навіть робити святе — програму про війну на Донбасі, проектів якої було більше сорока, не так просто. Автори ідей приходили й розуміли, що треба пройти конкурс, прорватися через вісім «кордонів».

Генпродюсери запитували в конкурсантів конкретні речі: *«От факт, от факт, ви тут не обрахували, ви не знаєте, скільки обійдеться вам бензин на весь проект»*. А вони кажуть: *«Будемо запрошувати хороших людей»*. Перепрошую, це не критерій. Кого саме ви будете запрошувати на цю програму? Хто буде аудиторією? Вони навіть слів таких не знають. І тому далі кажуть: *«Та ні. Повернуся в свої новини»*. І повертаються.

Менше з тим, 170 проектів у нас є. Кожного автора за прізвищем знаємо. Тепер сайт відкритий для донорів: ось карта проектів, ви можете відбирати будь-який за напрямом, на який ваш уряд дозволяє витрачати гроші. Ми би самі це робили, адже запланували 150 млн гривень тільки на продакшен і мали відкрили другий пітчинг уже для ринку, посилюючи конкуренцію всередині. Це класно, це спрацює, повірте, але за рік-два. Навіть на наші 170 проектів ми не маємо грошей. Це дуже образливо — нас збили ще на злеті. Але ми все одно вийдемо із ситуації.

— Проекти можуть чекати?

— Серед них є безумні ідеї, ми їх усі приховали і тримаємо. Ми би вже десять разів зробили. Наразі йдеться про авторські права, аби ми їх не подарували нікому, не викинули назовні.

— Поговорімо про Крим і Донбас. Сигнал із яким контентом найкраще сприймається на Донбасі і в Криму? І чим ви будете завойовувати довіру та інтерес нових глядачів і слухачів цих територій?

— Жодної відповіді на це немає. Мої мені кажуть, що треба показувати не те, що Росія погана, а те, що Україна хороша. Але я мовчу й не хочу їм сказати: *«А Абхазія, друзі мої? Ніфіга не спрацювало. Вони живуть дуже погано, але їм байдуже. І Грузія, яка живе на три голови краще, ніяк їх не приваблює»*.

Говорити про пропаганду я не можу, бо мене як журналіста це просто вишибає. Люди, які тепер мають доступ і право розпоряджатися нами як Суспільним, які є частиною Суспільного, ведуть мову про три сорти пропаганди — білу, сіру та чорну. Коли я таке чую, хочеться закричати, що в сортах лайна я розбиратися не хочу й не буду. Пропаганда — це не про нас.

Але я не виношу рішення на кшталт: *«На "UA: Донбас" не буде ніякої пропаганди, ніякої війни не буде»*. Дослухаюся до журналістів — там, на місці, й тут, до восьми генпродюсерів і керуючих напрямками. Для того й потрібна була всім нам ця система, щоби трохи рознести повноваження.

Наприклад, наразі концепція «UA: Криму» ходить у комп'ютерній мережі Суспільного в GoogleDocs серед усіх наших творчих працівників. Кожен вносить свої правки, ми обговорюємо. Останній концепт будемо виносити на затвердження й ухвалення положення. Національна політика є вкрай складною. Пам'ятаєте, ми говорили трохи про Чернівецьку, Закарпатську, Одеську області, що робити там? Коли в тебе по 20 людей працює в окремій редакції національної меншини і ти навіть не знаєш, про що вони говорять, просто тому, що ти не знаєш румунської. Філії гадки не мають, про що ці програми.

І як тут знайти вихід? Щойно вони почули про реформу, одразу ті країни, про які роблять матеріали національні редакції, не просто в кіпіш — ноти протесту офіційні писали. Міністр закордонних справ отримував їх, думаючи, що реформа спричинить закриття тих національних редакцій. Як ми маємо до цього ставитися? Є програма румунською або угорською мовою. А можемо ми додати українськими субтитрами, про що йдеться у програмі? Дикий ґвалт: *«Ні, так не можна!»*. Ми в Україні чи як?

І тоді ми зробили краще. Член Наглядової ради, яка опікується саме питаннями національних меншин, завдяки допомозі Ради Європи зібрала більше 100 людей із усієї країни на конференцію. А заздалегідь ми надали цим людям концепцію, вони надіслали нам свої зауваження, й потім ми обговорили все очно, внесли поправки, в яких є й рядок щодо новин про життя нацменшин, але українською мовою. І все склалося.

— У вас є фідбек від людей із непідконтрольної території?

— От яким чином?

— Скажімо, колеги, які роблять програми «Донбас. Реалії», «Крим. Реалії», «UA: Донбас», «UA: Крим», отримують інформацію

від громадянських журналістів. Це вважається фідбеком? Чи можна його отримати від жителів тих територій, нежурналістів?

— Краще було би від людей, але такого зв'язку в нас там немає.

— Ігор Померанцев в інтерв'ю в рамках нашого спецпроекту казав: якщо ви хочете донести інформацію на непідконтрольну територію Донбасу і в анексований Крим і отримати цікавість і довіру до неї, з того боку аудиторія теж має хотіти від вас цей продукт, чекати на нього...

— Це означає перетинання межі, якого Суспільному не пробачать.

— Тобто порушення закону?

— Та не тільки. Останнім часом відбуваються радше моральні переслідування за такі речі. А за Суспільним спостерігають настільки прискіпливо, як за жодним комерційником. Кожен чих відлунюється, здіймається страшенний галас. Ми маємо на це реагувати. Якщо «Радіо Свобода» має міжнародний статус і може потрапити до Криму, то навіть мої колеги і знайомі, які знають багатьох кримчан там, не можуть нікого не те що змусити, а навіть попросити зробити бодай один репортаж. Одна-єдина людина залишається в нас там на радіо, яка виходила за межі, аби не можна було її ідентифікувати. Але й вона теж відмовляється співпрацювати з нами. Ми не можемо наражати цих людей на таку небезпеку.

— Я знаю, що Андрій Куликов пропонував кільком центральним каналам хоча би раз на тиждень подавати новини журналістів — мешканців прифронтової зони, які працюють на контрольованій території. Він казав: *«Це б дало дуже велике розуміння, принаймні шанс на розуміння тих людей, які від нас відділені сотнями кіло-*

> ...за Суспільним спостерігають настільки прискіпливо, як за жодним комерційником. Кожен чих відлунюється, здіймається страшенний галас.

метрів, до яких практично більшість з нас не доїжджає і про яких ми дізнаємося завдяки репортажам журналістів із Києва. Це теж, звичайно, потрібно і дає своє уявлення, але людина з Краматорська, яка робить матеріал про Краматорськ, Красногорівку або Костянтинівку, робить це по-інакшому. Я коли вперше побачив ці випуски новин у Краматорську, був вражений». **Вам пан Куликов пропонував робити це — саме на Суспільному?**

— Поки що не пропонував.

— Ви припускаєте таку можливість і чи буде це корисно, як ви вважаєте?

— Так у нас там філії є, вони і працюють. Якщо ви думаєте, що людей там багато, то ні. Нам треба було провести в Регіональній дирекції Донбасу велику чистку, але ніхто не хоче їхати туди працювати. У них тепер зарплатня більша, ніж у будь-кого в цих філіях, усе одно не хочуть.

— Ці матеріали відрізняються від зроблених київськими журналістами?

— Ще й як.

— Ви їх ставите в ефір?

— Вони для цього поки що не придатні.

— Тобто низького рівня?

— Так, можу сказати й так.

— А якщо поставити людині завдання з чітко окресленими орієнтирами стандартів?

— Найбільша вада колег-журналістів у тому, що вони живуть в уявному світі. Якщо ви думаєте, що поставите завдання і його буде виконано, — не буде. Журналіст зробить так, як звик. Нині у Краматорську працює три наші людини, які навчають місцевих журналістів. А також ми викликаємо їх сюди й навчаємо тут. Донеччани кіпішують, питають, що не так, кричать, що завжди робили саме так. Усе відбувається потроху. Ти не можеш народити дитину й наступного дня, коли вона

ще не говорить, не ходить, запитати в неї диплом бакалавра. Мають минути роки. У нашому випадку потрібні не роки, але йти дуже важко.

Про що вони мають робити репортажі там, на лінії розмежування? Про життя у Краматорську. Вони мають трохи більше інформації про те, що відбувається в самому Донецьку. Але в самому Донецьку ми джерел інформації не маємо. Час від часу Олексій Мацука *(засновник сайту «Новости Донбасса». — О. Х.)* робить щось, у нього є люди, які можуть пройтися з телефоном, щось зняти, він їх оберігає, як може. А от ми з вами персонально — ви на багато сторінок, які є деенерівськими й еленерівськими, підписані у фейсбуку?

— Ні, взагалі не підписана.

— Звісно, що ні. А де ваша інформація, журналістко? Колего, де? Ба більше: ви підпишетеся, й рано чи пізно до вас добереться, наприклад, «Миротворець» і оголосить ворогом: «*Давайте її в списки включимо*». Немає простих рішень, немає чорно-білого. Є складні рішення.

— За даними Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, яка моніторила шість провідних центральних інформаційно-розважальних каналів, і в тому числі «UA: Перший», на сьогодні присутність теми Донбасу становить 2,2%, а присутність теми Криму — 0,1% на тиждень. Головний редактор радіо Hayat Гаяна Юксель запропонувала, щоби тема Криму була на порядку денному в ЗМІ, ввести квоти, так само, як ввели мовні квоти. Як ви вважаєте, це врятувало би ситуацію?

— Мовні квоти спрацювали, але це трохи різні речі. Ми йдемо в той бік, де ніхто з нас не знає кордонів. Квоти на програми — добре. Що буде наступним? Квоти на слова — які можна казати в ефірі, а які не можна? Ми це теж проходили — як називати й не називати людей, які начебто є терористами. Наступним може бути те, що Максим Бурбак подав нещодавно на розгляд Верховної Ради — обов'язкове висвітлення діяльності влади. Де межа?

Я все ж таки стверджую, що ми є комунікаторами, медіаторами: чуємо або хочемо чути запит людей. Жити постійно бідою означає ніколи з неї не вилізти. Мої брати 15 років жили тим Сухумі, якого не існує в природі. Я не кажу, що Донбасу не існує, він є. Але я не впевнений, що якщо вас постійно вантажити проблемами, ваше життя покращиться й ви щось зробите для Криму або Донбасу. До цієї проблеми в Україні немає системного підходу. Ми його ще не напрацювали. Але відчуває-

> ...ми є комунікаторами, медіаторами: чуємо або хочемо чути запит людей. Жити постійно бідою означає ніколи з неї не вилізти.

мо цей запит. Щойно ми таке будемо робити, почнуться звинувачення в поганих рейтингах. Наприклад, не 1%, а 20% ефіру на теми Донбасу і Криму — ніхто не дивитиметься. Тоді навіщо все це?

— Якщо теми Донбасу і Криму подавати через конструктив: фестивалі, конкурси, приклади сили духу, коли людина попри будь-що знаходить у собі сили почати нове життя...

— Я згоден, але це тонкий тюнінг, це не лобова атака. А те, що вимірює нині Нацрада, є лобовою атакою. Орієнтуються на слова «Донбас» та «Крим» — отак вони вимірюють. Хто знає, як діє на аудиторію Криму або Донбасу те, що ми показуємо серіал «Окуповані»? Ніхто ж не відстежує цього. Це норвезький серіал. Там жодного разу не згадано ані про Донбас, ані про Крим, але це точно про те, що на цих наших територіях відбувається.

— Завдання Суспільного і в тому, щоби кількість таких лобових речей зменшувати?

— Та в нас лобових і немає вже. Лобовими можна вважати, приміром, звіт Міноборони, коли щодня речник оприлюднює кількість загиблих, поранених, артобстрілів. Ми робили фільми доволі серйозні. Не повірите, на сім тисяч працівників знайшлася лише одна людина, яка готова була поїхати і їздила на фронт — Сніжана Потапчук. Складного характеру людина. Спочатку з оператором, потім оператор теж відмовився, й вона одна їздила як воєнна кореспондентка. Перебувала з розвідниками. Її дуже любили бійці, оберігали. Вона дістала дуже серйозних поранень, повернулася сюди й тепер працює на Суспільному в документалці.

— Яких тем не вистачає взагалі в українських ЗМІ й на Суспільному зокрема? І чи можете ви сказати, що за рік роботи якось збалансувалися тематично?

— Ні, навіть близько немає балансу. Не вистачає дуже багато чого. Ми ж не існуємо в суспільному вакуумі, ми частина країни, в якій отака журналістика…

Поясню на простому прикладі. Це стосується Олімпіади — ніхто в Україні ніколи її не транслював, окрім Першого національного, а до того УТ-1, а тепер «UA: Першого». І нам надходить безліч нарікань, що наші коментатори — ідіоти. Але ми не перебуваємо у вакуумі — коментатор має супроводжувати трансляцію хоча би декілька разів на рік, тоді він набуває професійності. А якщо він це робить раз на чотири роки, то де взяти ту школу?

На греблі в Україні знаються троє людей — один працює на комерційному каналі й не йде коментувати на «UA: Перший», другий під час Олімпіади був хворий. Залишилася одна людина — але вона не розмовляє українською! І капець. Як ти доведеш, що немає кому коментувати?

Не вистачає журналістики медичної, економічної, судової взагалі немає. Вибачте на слові, але Чехова згадаю. Навіть у нього були прекрасні репортажі із судів — дуже цікаві й кайфові. Втім після того в нас судової журналістики так і не з'явилося.

— Ви називаєте теми, в яких ми варимося: політика, соціалка, пенсії, ті ж реформи, які в Україні якось йдуть. А світового рівня проблеми?

— Не те що світового рівня проблеми, — міжнародної журналістики як такої немає в Україні, вона теж нікому не цікава. НСТУ зробила перші міжнародні новини, але вони ледь животіють.

— Довкілля, зміни клімату, міграція і транскордонні питання, глибший акцент на роботі із соціальними мережами — чи є у планах Суспільного глобалізувати мислення глядача?

— Є, але тенденція в Україні поки що доцентрова: ми хочемо спочатку відновити саму Україну й тому замикаємося саме на ній. Разом із тим Україна нині зацікавлена сама в собі. Складно довести на прикладі тої самої «Служниці» *(корейський драматичний фільм, знятий Паком Чхан Уком за мотивами роману «Оксамитові пальчики» Сари Вотерс. — О. Х.)*. Люди, треба відкриватися світові, а не замикатися в собі. А вони кажуть: *«Є так багато українських подій»*.

Я думаю, цей період мине. Ми готові до глобалізації, але поки що обережно до цього ставимося й намагаємося, наприклад, найпер-

ше робити саме українські фільми і ставити в ефір ті, які в нас є. Вже з Держкіно домовилися — один раз на тиждень ми їх показуємо.

— Чи є в Україні свобода слова, і якщо є, то наскільки нею користуються журналісти?

— Розмінюють свободу слова на… ковбасу дуже часто.

— Чому, навіть коли ще Перший національний не був Суспільним, на ньому виходили програми-розслідування про корупційні оборудки перших людей держави, а належного резонансу не було й зараз немає? Суспільство втомилося?

— Резонанс — ще й який — був і є. Остаточне рішення з урізання бюджетів пов'язане саме з тими програмами. Але, вибачте, «UA: Перший» — це єдиний телеканал, на якому вони виходять і будуть виходити. У нас до цих програм багато претензій, бо вони теж трохи йдуть у «жовтизну», не є глибинними розслідування, які робляться довго і ґрунтовно.

Три такі програми в нас виходять. Я дуже просив їхніх авторів робити місцеві розслідування. Глибинна корупція криється не в тому, що Порошенко краде: ми з вами даємо хабар, і це не менш важливо. Добре, не займай громадян — почни з місцевого лікаря, прокурора, судді. Вони «недоторканні», але це не означає, що їхні справи не можна розслідувати. Але журналісти кажуть: якщо немає резонансу щодо перших осіб, то про місцевих прокурорів не буде й поготів. І тут ми одне одного не розуміємо. І це означає, що нам треба робити свою розслідувальну програму. Потрібно на розслідування два місяці — будь ласка. Втім, на це потрібні гроші.

— Ви маєте на увазі на гроші Суспільного — не на грантові?

— Не має значення. Ви думаєте, тільки у грошах справа? Ні, ще в людях, які це роблять. Їх треба теж навчати, вирощувати. І поки що дуже багато лакун, на які ресурсу не вистачає. Наприклад, та сама звітна програма — на неї теж багато сил і ресурсів іде. Дійде черга й до розслідувальних.

Але чому немає резонансу, чому публіка не реагує? Бо перегодували. І потім нічого не відбувається. Принаймні, резонанс менший, ніж мав би бути. Якщо люди звикли до газети «Правда», через один рядок у якій людина злітала з місця, то тепер так не відбувається.

І все ж хочу нагадати: розслідування «Української правди» про фінський зруб Honka. Саме Honka знесла президента Януковича. Коли я вперше побачив в інтернеті цю «хатинку», яку журналісти-розслідувачі показали зверху, я сказав: *«Цій людині капець, вона не може будувати таке, думаючи, що забере її…»*. Це заслуга журналістів-розслідувачів.

Але потім усе якось знівелювалося, девальвувалося, і немає результатів. Порошенко, Яценюк — що про них тільки не робили! Але й ми впадали в дрібниці. Пам'ятаю як зараз: репортаж із важкою музикою «Кортеж Яценюка їде до Камбіну»… Я іржав як кінь. Звісно, красиво було — над ним літали безпілотники, знімали. Інший приклад — розслідування про три тисячі доларів в офшорах Порошенка. Як на мене, і глядача, і журналіста, просто смішно. Треба робити, звісно, треба, коли з рештою розслідувальної журналістики все в порядку. До речі, Діма Гнап пішов шляхом, близьким нам: більше часу витрачати і глибші розслідування робити.

— На нашому з вами віку будуть оголошені імена замовників вбивства Георгія Гонгадзе? Чи будемо ми знати, хто вбив Павла Шеремета, хто розстрілював Небесну сотню?

— Георгій Гонгадзе… чесно, мені й досі складно зрозуміти, чому так сталося й чи не було це ексцесом виконавців. Якщо мати на увазі президента Кучму, він міг таке ляпнути, що називається, «в серцях». Кравченко міг сприйняти це як наказ. Чистий ексцес виконавця. Це не було наказом. Я не думаю, що Кучма прямо так і сказав. Я пам'ятаю навіть ту програму, в якій він сидів із п'ятьма журналістами і в якій Гія був трохи гострішим, ніж… Але не до такої міри.

Це хоч якесь ще пояснення може мати, а з Шереметом взагалі нічого не зрозуміло. Добре й давно знав Павла — з часів, коли він ще в Білорусі був ув'язненим декілька місяців (зникнення його оператора досі не прояснено). Але він був дуже обережний. Усі, хто приїжджає з Росії, може, крім Айдера Муждабаєва, більш-менш обережно поводяться, розуміючи, які сили стоять там за цим. А Павло — тим більше, він був навіть не гравцем-журналістом, а вже наставником. Кажуть, що він перед тим був у Москві, але я не бачу це як можливу причину вбивства,

> Георгій Гонгадзе… чесно, мені й досі складно зрозуміти, чому так сталося й чи не було це ексцесом виконавців.

чесно. Не бачу жодних причин, без образ Павла й пам'яті про нього, але у країні є багато інших людей, які могли би викликати емоції до вбивства. Як на мене, росіяни прагматичні, якщо вони роблять такі речі, вони прораховують хоча би на один-два кроки вперед. І якщо з Гією це спрацювало, було непередбачуваним і справді змінило історію Україні повністю, то з Павлом я досі не розумію, навіщо це було.

— За часів вашого перебування на посаді директора НТКУ говорили про те, що почали з'являтися новинні матеріали на замовлення, й у зв'язку з цим пішла шеф-редакторка новин Світлана Коляда. Про те, що колектив телекомпанії звинувачував саме вас у невчасній виплаті зарплатні. Про інцидент із трансляцією концерту Оксани Білозір. Яке підґрунтя мають під собою ці твердження?

— У випадках, які тягнуться зі старих часів, я ніколи не можу довести людям, що так не можна більше працювати. Більшість наших проблем полягали в тому, що на НТКУ одразу тупо припинилися «чорні потоки». Доти 40–60 людей у компанії, крім офіційної ставки, отримували додаткові кошти. Здебільшого ставка становила 6600 грн, навіть у мене як у генерального директора каналу до 11 тисяч було, якщо погоджував Кабмін. А решта людей отримувала менше. Але вони мали додаткові «чорні» картки, ніде не зареєстровані, на які перераховували гроші прямо з Кабміну. І, до речі, це не було навіть порушенням етичних стандартів. Бо ці люди не мали жодного відношення до журналістики: технічні працівники, які забезпечували сигнал. Вони аргументували це тим, що коштують на ринку набагато дорожче. Мовляв, не будете платити мені 40 тисяч — я не буду працювати.

Решта грошей проходила валізами. У буквальному сенсі заносять валізи й кажуть: *«Це за концерт в ефірі»*. Один тільки Михайло Поплавський мав на Першому національному чотири програми на тиждень, не враховуючи концертів.

Але були і складніші речі — той же Шустер. Ми йому платили 12 гривень за програму за договором, укладеним до мене. Я розмовляв із ним: *«Савік, ти ж знаєш, що це фігня». «Так, я знаю. Але ти знаєш, скільки я витрачаю на те, щоб зробити програму. Я ж від вас цього не вимагаю, то й облиш мене. Те, що я заробляю, не твоя справа»,* — відказував він. Я розумію, що з економічної точки зору він має рацію, а з точки зору системи, яка працює в Україні, цей «брєд» тривав протягом року, доки я не припинив дію контракту. Який він мав дохід? Можна тільки здогадуватися. Канал від цього нічого не отримав, крім рейтингів. Та якщо рейтинги токсичні, а доходи його — все марно.

> Більшість наших проблем полягали в тому, що на НТКУ одразу тупо припинилися «чорні потоки».

— Канал офіційно від програми Савіка Шустера нічого не отримував, а валізи заносили?

— Ні-ні, у випадку із Шустером ніяких валіз не було. Тут були 12 гривень. Закон збережено нібито: 9 гривень і ПДВ.

Світлана Коляда — це людина старої формації. Вона просто не вміє працювати.

Ішлося про рекламні замовні сюжети. Ви маєте прекрасно знати цю проблему. Уся українська журналістика вибудувана навіть не журналістами, не ньюзрумом, а комерційним відділом, який сидить за стіною. І який переконаний: якщо журналіст на камеру каже: «Один із ресторанів Києва», і не дай боже, у нього за спиною «Макдональдз», це реклама. Цей «брєд» я не переношу. Адже якщо вам потрібно сказати «Готель "Київський"» або «автомобіль Рено», так і кажіть. Що і зробила тоді Іра Ромалійська, яка сказала: ця машина їздить не на бензині, а на електроенергії, вона економічна й вона перша з'явилася в Києві — її подарували місту. У сюжеті Ірини пролунало слово «Рено». Саме цей сюжет Світлана назвала замовним, а я не міг збагнути: *«Ти в своєму розумі? Ти про що?»*.

Оксана Білозір — окрема історія. Чомусь вони вважають, що вони є справжні українці. Я не вважаю, що ця «шароварщина» є справжнім українським продуктом. Але менше з тим. За концерти в ефірі Першого національного всі й завжди заносили валізи з грошима. Не виняток і концерти Білозір. І Роман Недзельський, її чоловік, прекрасно знає цю практику, користується нею, хоча з іншими каналами такий варіант не проходить.

Припинили валізи приймати — поставте так, це ж сама Білозір, ви що забули, вона ж була міністром культури. Прекрасно. Ми передивилися, сказали: *«Добре. Ми знаємо наших глядачів — цей концерт може їм зайти»*. Це був її бенефіс, день народження. Але в цьому концерті — 18 хвилин привітань від Віктора Ющенка, від якогось попа Московського патріархату, від власника «Епіцентру» Гереги. Запитуємо: *«Можна ми це все приберемо, але пісні всі до одної поставимо?»*. Піднявся дикий хай, мовляв, ми антиукраїнці й мерзотники. А я підозрюю, що в цих 18 хвилинах і були всі їхні гроші, саме так вони і заробляють. А звинувачують канали, які нібито проти української культури.

Невиплата зарплатні — прекрасна річ! У мене битком набиті кишені, а також у столі лежать гроші, які я, жадібний, не віддав людям. Правда? 80% наших витрат — це зарплатня. Тепер це 687 млн грн із 776 млн за загальним бюджетом. Усі гроші Кабмін видає за бюджетним паспортом — ніяк інакше. Постійно на початку року вони гальмують виплату. Здається, за прем'єра Яценюка компанія отримала гроші вчасно — в грудні, а до того всі роки — десь у березні. А без паспорта казначейство їх не перераховує. Пояснити ці речі людині, яка не може заплатити за квартиру, вкрай важко, й завжди хтось має бути винний. Ну, ним був я, звісно.

— Коли «UA: Перший» і Суспільне загалом стануть де-факто лідерами медіапростору в Україні? І, якщо підсумувати, що ви вкладаєте в термін «лідерство»?

— Щонайменше у 2022-2023 роках буде закладено підвалини для того, щоби Суспільне стало лідером. А під лідерством я розумію важливість, необхідність для людей. Минуть роки, й люди вважатимуть, що так було завжди, що — як і повітря — як Суспільного могло не бути? Ми позбавимося пережитків УТ-1. І я вам точно кажу, буде вважатися, що саме з 1991 року, з постанням незалежності України, з'явилось і Суспільне. І це буде інституція, а не просто телебачення. У компанії навіть тепер є проекти, які не мають стосунку ні до «UA: Першого», ні до Суспільного.

Для молоді, до речі, digital-проекти будуть чимось окремим. Скажімо, ми запустили «UA: Казки», «UA: Класична музика», ось-ось запускаємо проект «UA: Музика». І молодь навіть не знатиме, що це Суспільне. З часом це буде зрозуміло само по собі. Ніхто не звертатиме уваги, але всі звикнуть до того, що це Суспільне. І десь у 2020-х роках уже буде вважатися, що це стала інституція. Сподіваюся, до того часу і в країні все владнається й піде тим шляхом, яким має йти — до балансу в усьому, зокрема, в журналістиці й у безпеці.

Настане спокій. Рівновага. Я думаю, це стосується світу загалом, а світ має пройти, перестрибнути цю вершину. Після всіх виборів, у тому числі у Штатах, та війни в Сирії світ має повернути на спокій. Тоді журналістика знову буде потрібна. Нині вважається, що журналістика — це Фейсбук. Але люди відсічуть зайву інформацію й повернуться до порядку денного, який і має бути.

3 серпня 2018 року

UA RU

Мирослава ГОНГАДЗЕ:

«Мені хочеться плакати, коли я вмикаю українські канали»

а · Отар Довженко · Зураб Аласанія · **Мирослава Гонгадзе** · Валерій Калниш · Валентина
й Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Ота
фрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тих
дзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Л
сія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · В
за · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія С
ир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · В

Чому в Україні є інформаційний плюралізм, але немає незалежних медіа? Чому американці запізнилися із правильною реакцією на фейки та пропаганду з боку Росії? Кого Мирослава вважає винним у тому, що Георгія Гонгадзе сьогодні немає? У який момент журналістка вирішила поїхати з України і за яких умов могла би повернутися? Про це та багато іншого очільниця Української редакції «Голосу Америки» розповіла в межах спецпроєкту «Журналістика незалежної України: перші 25 років».

МИРОСЛАВА ГОНГАДЗЕ

«У мене завжди було бажання займатися журналістикою, але я вибирала щось практичніше. Керувалася логікою: якщо мені не вдасться заробляти творчістю, буду мати солідну професію, тому я пішла на юридичний. А журналістика завжди була в думках», — згадує Мирослава Гонгадзе початок 90-х — роки навчання у Львівському університеті.

Саме в цей час Мирослава й почала робити перші кроки в журналістиці — разом із Георгієм Гонгадзе. Він також не був журналістом за професією — був учителем англійської мови і вчився на факультеті іноземних мов. Але мав велике бажання, й *«оскільки він був таким серйозним мотором, я почала йому допомагати».*

Свої перші матеріали Мирослава, тоді ще — Петришин, і її майбутній чоловік Георгій Гонгадзе друкували в головному виданні Львова, першому незалежному — тижневику «Post-Поступ», яке стало послідовником заснованого Олександром Кривенком самвидаву «Поступ». Спочатку Мирослава суміщала журналістську роботу з роботою за фахом — працювала юрисконсультом у місцевій держадміністрації. Втім, дуже скоро стала штатною фахівчинею відділу інформації газети «Post-Поступ».

Поволі діяльність Мирослави та Георгія ширшала, й вони почали «робити телебачення». Створили ТОВ «Центр Європи», виробляючи телевізійні сюжети та інші продукти, зокрема, на замовлення київських каналів. На львівському телебаченні ініціювали програму «Монітор», у якій розповідали про життя Львова, а також *«покривали деякі контраверсійні речі».*

Цікавим етапом творчого життя Мирослави було її долучення до кіновиробництва — теж на початку 90-х років. Над двома фільмами із трьох, які зняв Георгій, вони працювали разом: «Тіні війни» — про групу УНСО, яка воювала на грузинському боці в Абхазії у 1994 році, та «Охоронці мрії» — про американську поліцію.

Мирославу завжди цікавила міжнародна журналістика та професії на стику комунікації, політики та журналістики. В 1994-му вона очолила прес-службу тоді львівської політичної сили «Нова хвиля», з якої пізніше виросла партія «Реформи і порядок» із такими відомими політиками, як Віктор Пинзеник, Сергій Соболєв, Борис Тарасюк.

Допомігши кандидатам «Нової хвилі» здобути шість місць у парламенті та посаду мера Львова, тоді, на межі 1994 і 1995 років, Мирослава і Георгій відчули, що у Львові їхньому професійному потенціалу затісно, й переїхали до Києва. У столиці прийшли на ММЦ «Інтерньюз» (із 1997 року — СТБ) — і невдовзі вже працювали над телепрограмами «Вікна у світ», «Вікна», «Параграф», «Вікна-Плюс». В ММЦ «Інтерньюз» Мирослава за два роки пройшла шлях від репортерки до директорки із громадських зв'язків, заступниці директора рекламного відділу. Саме вона працювала над першою програмною сіткою каналу СТБ та перепрофілюванням некомерційного телевиробництва на комерційне.

Вже після народження доньок, у 1998 році, Мирослава керувала відділом зв'язків із громадськістю у щоденній газеті «День». А пізніше, повернувшись до політичного піару, очолила у 1998–2000 роках прес-службу партії «Реформи і порядок». І у квітні 2000-го проводила інформаційну кампанію «За Ющенка, за реформи».

Подальші професійні кроки Мирослави Гонгадзе неможливо було ані запланувати, ані передбачити.

Коли у вересні 2000 року було викрадено і вбито її чоловіка — журналіста Георгія Гонгадзе, Мирославі довелося гуртувати колег навколо пошуку замовників і виконавців убивства Георгія, залучати до цього світову спільноту, опановувати методи, які би тримали тему розслідування злочину на порядку денному.

Паралельно з оббиванням порогів правоохоронних установ у пошуках правосуддя вона разом із колегами організувала перші демонстрацію та пікети «Знайдіть журналіста Гонгадзе», що дало початок руху «Україна без Кучми».

Та, остерігаючись за власну безпеку та безпеку дітей, у 2001 році Мирослава вирішила поїхати з України, отримавши політичний притулок у США, де й оселилася разом із дітьми у передмісті Вашингтона. Утім, вона не покидала займатися справою Гонгадзе, і юридичні навички стали їй у пригоді. Через низку міжнародних правозахисних організацій та друзів і юристів у Франції та Україні в 2002 році вона подала позов до Європейського суду із прав людини, який виграла в 2005-му. Че-

рез адвокатку Валентину Теличенко Мирослава всі ці роки продовжувала юридичні процеси у справі Георгія Гонгадзе. Завдяки цим зусиллям у справі вдалося досягти часткового правосуддя.

Переїхавши у США, на запрошення американських та європейських університетів, політичних та громадських організацій світу Мирослава Гонгадзе виступала із доповідями та лекціями про суспільно-політичну ситуацію в Україні та регіоні.

Завдяки тому, що Мирослава працювала із багатьма міжнародними організаціями в Україні й *«мала хороші рекомендації від них усіх»*, у перші місяці свого перебування у Сполучених Штатах отримала безцінну підтримку — вони пропонували їй контракти. Зокрема, пані Гонгадзе почала працювати з Міжнародним республіканським і Національним демократичним інститутами.

Дуже скоро Мирослава отримала журналістську роботу — стала позаштатною вашингтонською кореспонденткою «Радіо Свобода». Саме ця діяльність дала можливість Мирославі просунутись у вивченні мови, адже довелося читати й перекладати величезні масиви інформації. Паралельно Мирослава була дослідницею Університету Джорджа Вашингтона та стипендіаткою програми Рейгана-Фасела в Національному фонді за демократію. Статті Мирослави з'являлися в таких виданнях, як Wall Street Journal, Washington Times, Journal for Democracy.

Незважаючи на те, що на «Радіо Свобода» у Вашингтонському офісі Мирославі працювалося легко й дуже подобався колектив, вона не припиняла думати про телебачення. І зрештою, у 2004 році прийняла пропозицію Адріана Кармазіна стати членом команди Української редакції Всесвітньої служби «Голос Америки».

На «Голосі Америки» Мирослава Гонгадзе започаткувала щоденне телевізійне інформаційне мовлення української редакції. Вона працювала редакторкою, продюсеркою й ведучою телепрограми «Час-Time», яка транслюється в ефірі українського 5-го каналу. У доробку Мирослави сотні телевізійних сюжетів, інтерв'ю, статей. У 2014 році Мирослава стала співведучою проекту «Національні дебати» на Першому національному, у вересні 2015-го — продюсеркою та ведучою авторської програми «Prime Time» на телеканалі «UA: Перший». Цикл із 25 ефірів розпочинало інтерв'ю президента Петра Порошенка.

У жовтні 2015 року Мирослава Гонгадзе очолила Українську редакцію Всесвітньої служби «Голос Америки». Завдяки її зусиллям команда цієї редакції збільшилась удвічі. Нині телепрограми

«Голосу Америки» транслюють 26 національних і регіональних каналів. За словами Мирослави, завдяки команді мультимедійних журналістів «Голос Америки» є провідним іноземним мовником в Україні: *«Дев'ять із десяти українців кажуть, що довіряють цьому міжнародному мовнику»*.

Команда Мирослави Гонгадзе використовує всі найсучасніші технічні можливості, аби професійно, доступною мовою донести до глядача на різних платформах інформацію про те, як працює американська демократія, які позиції Заходу щодо України, чим живе Америка й українці в ній сьогодні та інші міжнародні новини.

Мирослава започаткувала соціально-мережеві сторінки Української служби «Голосу Америки». У 2017-2018 роках матеріали Української служби у фейсбуку переглянули 20 млн разів. Сторінка Української редакції «Голосу Америки» у твіттері, за словами Мирослави, — у десятці найбільш відвідуваних інформаційних продуктів українською. Особисті офіційні сторінки пані Гонгадзе на фейсбуку і твіттері мають понад 85 тисяч і 75 тисяч підписників.

Багато років поспіль Мирославу зараховують до ключових експертів в українсько-американських стосунках у Вашингтоні, а експертне середовище в Україні називає її ім'я у списку ста найвпливовіших жінок України.

У 2007 році Мирослава Гонгадзе за свою роботу на «Голосі Америки» стала фіналісткою нагороди Service to America Medals. У 2011 та 2015 роках отримала золоті медалі «Голосу Америки» за надзвичайний внесок у місію Міжнародної служби мовлення США. У 2014 році за внесок у розвиток української журналістики та активну громадянську позицію Мирославу Гонгадзе нагороджено Орденом Княгині Ольги.

Цього року Мирослава Гонгадзе здобула престижну стипендію журналістської програми The Nieman Foundation for Journalism at Harvard. А отже, у 2019-му бере тайм-аут у роботі і їде підвищувати кваліфікацію у Гарвард. До речі, цього ж року стипендіаткою цієї програми стала ще одна українська журналістка — головна редакторка «Української правди» Севгіль Мусаєва.

Ми зустрілися з **Мирославою Гонгадзе — керівницею та головною редакторкою Української редакції Всесвітньої служби «Голос Америки»** — в один із її приїздів до України в Американському домі в Києві й записали інтерв'ю для спецпроєкту «Детектора медіа» «Журналістика незалежної України: перші 25 років». ■

— Пані Мирославо, минуло 18 років, а справу Георгія Гонгадзе не закінчено, замовників не названо. Як ви сьогодні думаєте, що відбулося тоді? Кому це було потрібно? Чому так сталося?

— Моя позиція не змінилася. Я переконана, що Георгія вбили через його професійну журналістську діяльність і тому що про нього говорив президент Кучма. Чи хтось використав це, чи він мав умисел знищити Георгія — до кінця не доведено. Але я вважаю президента Кучму винним у тому, що Георгія немає сьогодні. Однозначно. Винним у тому, що він покривав цей злочин, що він робив усе для того, щоби вбивство не було розслідувано. І якщо навіть він не винен безпосередньо в замовленні вбивства, то він точно винен у покритті цього вбивства.

Усе решта — складно. Ми знаємо чотирьох виконавців цього злочину, вони всі отримали терміни покарання. Ті, хто був прямо чи опосередковано причетний до вбивства, як-от міністр внутрішніх справ Кравченко, мертві також, як ми знаємо. Боюся, на цьому все якось так і завершиться.

Хоча вже часткове правосуддя я вважаю певною перемогою. Сподівань на те, що ми зможемо знайти й покарати навіть виконавців, було небагато.

Коли ми почали шукати Георгія, організували кампанію, я по колу щодня ходила по слідчих органах та судах, робила все, що було в моїх силах, щоби підштовхнути слідство. Втім, на слідство не сильно сподівалася, бо жоден злочин проти журналістів до вбивства Георгія не був розслідуваний в Україні. Я просто поклялася, що зроблю все, що я можу зробити, це моя відповідальність. І думаю, я зробила все, що було в моїх силах, аби принаймні отримати часткове правосуддя для Георгія. Решта — це політична воля керівників держави. Довести справу до кінця міг Ющенко, міг Порошенко. Але в цій країні влада настільки корумпована й пов'язана між собою, що великих сподівань у мене не було ні

> ...я вважаю президента Кучму винним у тому, що Георгія немає сьогодні. Однозначно. Винним у тому, що він покривав цей злочин, що він робив усе для того, щоби вбивство не було розслідувано.

на одного з цих двох президентів, хоча обидва мені присягалися, що доведуть справу до кінця.

— Коли говорять про цю трагедію, називають — у різних контекстах — імена Олени Притули, Лаврентія Малазонії, Сергія Льовочкіна, Євгена Марчука. Якою була їхня роль у подіях, що відбувалися після того, як не стало Георгія?

— Я не знаю, якою була їхня роль. Вони були друзями, знайомими, пов'язаними якимось чином, вони щось знали. Роль у самому злочині — я не думаю. Хоча якщо озиратися й думати «якби він не пішов туди», «якби він не сів у ту машину» тощо… Будь-що можна тепер надумувати. Але я людина фактів, тому варто базувати аналіз та висновки на фактах. Ми точно знаємо, що було організовано кампанію стеження за Георгієм із боку Міністерства внутрішніх справ. Ми чули всі ті розмови, які відбувалися в кабінеті президента. Із тих розмов, які принаймні я чула, ми знаємо, що Кравченко не дуже хотів виконувати те, що казав йому Кучма. Точніше, не те щоб не хотів, він намагався уникнути відповідальності, й Кучма йому щоразу нагадував, коли бачив його: *«Як там Гонгадзе?»*. Кравченко шукав різні обхідні шляхи. Коли Георгій написав у липні запит до Генеральної прокуратури, щоби пояснили стеження за ним, у цей момент знову відбувається розмова Кучми з Кравченком. Кравченко доповідає Кучмі, що на *«них вийшли»* і що *«він написав листа в Генеральну прокуратуру»*. Кучма запитує: *«Почему всякая срань должна писать генеральному прокурору?»*. Це все можна простежити. Насправді, якби хтось хотів розслідувати цю справу, міг би просто зіставити події й записи. Все дуже чітко і просто.

А всі решта? Не знаю, складно сказати.

— Яка, на вашу думку, роль ще однієї людини — Олександра Мороза?

— Також певним чином він дізнався. Якимось чином тіло Георгія опинилося на території його округу. Чи його підкинули спеціально для того, щоб Мороз оприлюднив усі ці матеріали… Там була однозначно якась схема і гра. Я не думаю, що Кучма був один у цьому процесі. Мала місце ще якась сила, яка стежила за Кучмою й тією владою. Можливо, це були росіяни. Можливо, якась третя сила. Мені важко сказати.

Важливо для мене особисто, що Мороз оприлюднив ті матеріали. Адже якби він не оприлюднив їх, а найперше — якби не мав тих записів, ми би не знали правди, принаймні тієї, яку знаємо сьогодні. Бо все

> Важливо для мене особисто, що Мороз оприлюднив ті матеріали... надав розголосу «плівкам Мельниченка».

дуже швидко би закрилося, люди забули би, доказів ніяких, і на тому кінець. Таких справ же багато було. Тому добре, що він надав розголосу «плівкам Мельниченка». Проблема в тому, що ані Мороз, ані той же Мельниченко не хотіли казати правду, звідки і як вони отримували ці записи. І це стало великою проблемою для розслідування також. Мельниченко не хотів відкривати інформацію, не хотів свідчити, що в судовому процесі дуже важливо.

— Після зникнення Георгія на телеканалах почалася акція «Вимагаємо знайти вбивць». Як ви вважаєте, чому тоді всі журналісти об'єдналися й підтримали вас?

— У них не було виходу. У нас була перша прес-конференція в «Інтерфаксі». Перед нею ми зробили нараду, на якій було багато тоді зірок української журналістики категорії Юлі Мостової. Ми намагалися обговорювати, що робити, й тоді, здається, Юлія мені сказала: *«Це твоя особиста справа, а для нас це питання професії».* Я відповіла: *«Окей, поки вбивство вашого колеги-журналіста буде залишатися для вас професією, а не особистою справою, з вами зроблять те саме, що зробили з Георгієм, по одному. Ви мусите зараз щось зробити, ви мусите об'єднатися».*

Було дуже добре, що тоді Малазонія працював на «1+1», — це допомогло підняти питання злочину на суспільний рівень. Добре, що поруч зі мною були люди, які мене підтримували, бо я сама не знала, що робити, не знала, що сталося. Коли ти в шоці, коли не зрозуміло, що відбувається, не знаєш, куди бігти й до кого апелювати. Тому підтримка колег була дуже важливою. Із друзями ми сідали щодня й думали, що можна зробити.

— Це були журналісти?

— Не лише. Громадські активісти, близькі друзі. Була така група — людей десять. Серед них Валя Теличенко, Євген Глібовицький, Влад Синяговський, Оксана Грязнова, Люда Фролова, Таня Соболєва.

Річ у тім, що в той час я вже не займалася журналістикою. Я займалася піаром, працювала в політичній партії. Так само працювала як тренерка із зарубіжними організаціями: з Національним демократичним інститутом Америки, з Республіканським інститутом, з IREX ProMedia, і в мене було велике коло близьких знайомих, які могли порадити щось. І оскільки ми не знали, що трапилося з Гією, ми вибрали таку тактику — розголошення в намаганні знайти його.

Пам'ятаєте, російського журналіста в Чечні захопили — Андрія Бабицького, це сталося десь на початку 2000-го. Медійна кампанія, яку організували, щоби його знайти, для мене стала прикладом. Я подумала, що ми вчинимо так само. Сподівалися, що, можливо, Георгія десь тримають, ховають, і якщо ми зробимо таку кампанію, його змушені будуть випустити.

А як підтримати тему в інформаційному просторі? Треба розповідати щодня про щось, пов'язане із проблемою. Я робила депутатські запити, писала в ОБСЄ, зустрічалася з послами. І про кожний такий крок ми намагалися розповісти пресі. Це набуло ефекту снігової кулі — і зрештою стало суспільною проблемою. І після цього тема вже не вмирала. Це була реальна тактика.

— Ви чули від Миколи Вересня таку думку: *«Усі журналістські розмови про Гію Гонгадзе — ідіотські. "Ми вимагаємо!". Що ви вимагаєте? Якщо завтра не будуть працювати всі канали, всі агенції, всі газети, всі радіостанції, вони післязавтра вам розкажуть, хто вбив Гію Гонгадзе, і на додачу — хто Пашу Шеремета вбив»?*

— Ну він має рацію, але чого ж тоді він не спробував цього зробити? Критикувати завжди легко. Треба було йому спробувати зробити так, щоб усі замовкли.

— Така акція мала би результат?

— Треба було принаймні спробувати. Була ідея, що всі газети мають вийти з порожніми шпальтами, але ніхто такого не зробив до кінця, бо це дуже важко.

— І все ж таки, чи є у вас бодай найменше сподівання, що на нашому з вами віку буде названо імена замовників убивства Георгія? І чи буде розкрито причини загибелі Павла Шеремета?

— Я не хочу казати «ні», але я не можу сказати «так». Не виглядає на

те, що буде розкрито. Бо для того, щоби це сталося, потрібна політична воля і професійні виконавці.

— Ви сказали, що і президент Ющенко обіцяв, і президент Порошенко. А що їм заважає це зробити?

— Пов'язані вони всі разом — грошима, зв'язками, зобов'язаннями. Всі «діти» Кучми.

— Після загибелі Георгія ви отримали політичний притулок у Сполучених Штатах і від 2001 року разом із дітьми оселилися в передмісті Вашингтона. Згадайте, будь ласка, той момент, коли ви остаточно вирішили, що їдете з України.

— Це був один момент. Я сиділа в себе в офісі. Прийшли всі мої політичні друзі, з якими я працювала, і хтось із них приніс касету із записами. Вставили в магнітофон, почали слухати. Кучма матюкається, потім розмовляє з Литвином, потім вони сміються, потім вони говорять про Притулу, потім вони говорять про мене — як закрити нам рота. Дуже цікава історія, бо Литвин рекомендує: щоби кампанія вщухла, треба розповідати на Першому національному каналі, що таких історій і таких зникнень — тисячі в Україні, й ніхто про це не розповідає: *«Велике діло — зник журналіст»*. І тут я пригадую сюжет, який я бачила за кілька днів до прослуховування цієї плівки, в якому йшлося про те, що *«в Україні зникають тисячі людей»,* — просто тими ж словами!

Мої товариші сміялися, вирішували, що робити. А я сиджу, слухаю й кажу: *«Люди, вони про мене говорять…»*. Й один із присутніх колег каже: *«Та ти вже стільки пережила — витримаєш і це»*. І я тоді зрозуміла, що все — the end, мене ніхто не захистить: чоловіка немає, ми вже знаємо, що його вбили, бо вже знайшли тіло, в мене двоє маленьких дітей. Якщо вони захочуть щось зі мною зробити, вони це зроблять. Я зрозуміла, що мені треба самій себе захистити.

— А мати Георгія — Леся Гонгадзе?

— Вона не хотіла їхати з України. Я зрештою так само, хотіла спершу поховати Гію. Насправді я відмовлялася двічі. На третій раз мені сказали, що якщо я відмовлюся знову, то вони вже нічого не зможуть зробити, тож я змушена була поїхати.

— Поїхати вам радили люди з України?

> І я тоді зрозуміла, що все — the end, мене ніхто не захистить: чоловіка немає, ми вже знаємо, що його вбили, бо вже знайшли тіло, в мене двоє маленьких дітей. Якщо вони захочуть щось зі мною зробити, вони це зроблять.

— Я не буду розповідати деталей. Єдине можу сказати, що в мене були пропозиції не лише від американців, а й інші. Я все проаналізувала. Зібрала, знову ж таки, своїх друзів із різних країн, і вони мені розповідали, чим яка країна краща. Я довго думала, що робити. Обрала Америку через те, що хотіла далі тиснути на розслідування, сама розслідувати, що я могла би зробити з-за кордону. А США — це світова сила, і я подумала, що там я буду мати більше сили воювати, боротися. І вважаю, що вирішила правильно.

Хоча насправді це дуже складна країна, щоби починати жити в ній із двома маленькими дітьми. Тут немає жодної соціальної допомоги, немає абсолютно нічого. Ти залишаєшся на вулиці. Але, з іншого боку, думаю, що зробила правильний вибір, бо я змогла знайти роботу у професії і продовжувати справу.

— Ви не одразу в США почали працювати в журналістиці, але торували цей шлях?

— Я лише один місяць не працювала в журналістиці. Півроку з моменту зникнення Гії дуже мене виснажили. Я була мертво втомлена. Майже втратила себе, перебуваючи об'єктом і суб'єктом цього розслідування. Це було надзвичайно важко. Доходило до того, що я хотіла змінити прізвище, сховатися. А потім зрозуміла, що від себе не втечеш. Та й треба було утримувати родину. Почала шукати роботу. Оскільки я працювала з багатьма міжнародними організаціями, в мене було багато контактів і дуже хороші рекомендації від колишніх партнерів. Із цього почала: пішла в Національний республіканський інститут, в Демократичний інститут. Вони давали мені маленькі контракти, вони всі погодилися дати мені якусь роботу для початку. Я редагувала книжку про виборчі системи, десь виступала, щось дописувала, щось перекладала. Так починала працювати.

> Я була мертво втомлена. Майже втратила себе, перебуваючи об'єктом і суб'єктом цього розслідування... я хотіла змінити прізвище, сховатися. А потім зрозуміла, що від себе не втечеш.

— А ви справді приїхали у Штати без мови?

— Без мови. Перекладала — це гарно сказано. Я намагалася перекладати, але не знала мови, реально могла сказати «Добрий день» і «До побачення». За плечима були школа й університет, де я вчила англійську, але це не було знання мови. Потім, коли я підтягнула мову й пішла працювати на «Радіо Свобода», я практично щодня читала величезну кількість інформаційних матеріалів, Reuters, AP, які мусила перекладати, бо це була моя робота. Я перекладала з перекладачем, із книжками, словниками — з чим тільки можна було. Але об'єм цієї роботи й читання був такий великий, що це мене втягнуло у процес і таким чином я навчилася мови. Звісно, це був початок, але це було хорошим поштовхом.

— Що було після «Свободи»?

— На «Свободі» я працювала чотири роки. Паралельно виграла грант від Національного фонду за демократію — стипендію Рейгана-Фасела, отже працювала на радіо й писала дослідження про медіа в Україні, тобто бігала з одного офісу в інший.

Пізніше виграла ще одну стипендію в Університеті Джорджа Вашингтона, це було вже у 2003-2004 роках. Там я писала якраз про протестний рух в Україні, про «Україну без Кучми». І вже після цього був «Голос Америки». Мій тепер уже колишній керівник Адріан Кармазін декілька разів запрошував: *«Приходь, будеш із нами працювати»*. І я думала про це, бо насправді хотіла робити телебачення. Водночас фрилансити на «Радіо Свобода» було зручно: гарний колектив, багато свободи вибору тем. Але тоді «Свобода» не готова була робити телебачення. Тож я вирішила, що таки буду робити те, до чого душа лежить. Зрештою, в мене закінчилася стипендія в університеті і я погодилася на пропозицію «Голосу Америки». Спочатку дещо паралельно працювала, бо «Радіо Свобода» і «Голос Америки» — це одна структура, просто

з різними завданнями. Втім, у 2004 році перейшла на повний робочий день на «Голос Америки».

— Сьогодні ви очолюєте Українську редакцію Всесвітньої служби «Голосу Америки». Разом із тим за спеціальністю ви юрист. Пригадайте, як починалася ваша журналістська кар'єра. Як ви прийшли в журналістику?

— Починала якраз із початків незалежної журналістики як такої. Йшов 1992 рік, я вчилася у Львівському університеті. Насправді в мене завжди була думка, що я хочу займатися журналістикою, але я вибирала щось практичніше — логіка була, що, можливо, якщо мені не вдасться заробляти творчістю, буду мати солідну професію, тому я пішла на юридичний. А журналістика завжди була в думках.

Усе почалося, коли я познайомилася з Георгієм. Він хотів робити журналістику, але також не був журналістом, а був учителем англійської мови. Ми не мали жодних професійних знань. Утім, оскільки він був серйозним мотором, я почала йому допомагати. Він хотів в Україні писати про Грузію. Якраз — війна в Грузії, якраз — події в Тбілісі, Абхазька війна — 1992–1994 роки.

Українську мову він знав погано, почав щось складати й писати російською. Я редагувала, перекладала українською. Часто він диктував, а я записувала, паралельно перекладаючи та редагуючи. Отак ми потроху почали працювати в журналістиці.

— У яких ЗМІ ви працювали?

— Спочатку це було наше головне видання у Львові, перше незалежне — «Post-Поступ». Ми друкувалися в «Post-Поступі» майже з моменту заснування газети. Поволі наша діяльність ширшала й ми почали робити телебачення.

— І спочатку у Львові?

— Так, це був Львів.

— Які ваші враження від роботи у ЗМІ в перші роки незалежної України? Що найбільше запам'яталося з тих часів? Про яких людей ніколи не забудете?

— Перше і головне — це «Post-Поступ», де ми працювали разом із

Георгієм. Паралельно я працювала в державній адміністрації як юрисконсульт, а моя журналістська частина роботи була як хобі: мені подобалося, було цікаво. Але згодом я пішла на постійну роботу в газету «Post-Поступ» і стала співробітницею інформаційного відділу.

Як ми отримували інформацію? Комп'ютерів не було — тільки телефони. Моє особисте завдання було — передзвонювати в різні органи влади за редакційним списком номерів. Можливо, туди, де можуть статися якісь події. Й у такий спосіб збирати інформацію. Мені щось читали, хтось щось розповідав, я все швиденько записувала. Також моєю відповідальністю був зв'язок «Post-Поступу» з кореспондентами по всій Україні. Я вела статистику, збирала від них інформацію, часто записувала вручну.

Моїм редактором був Андрій Квятковський, який, на жаль, нещодавно помер. Він був моїм головним учителем у журналістиці. Навчив мене основних принципів журналістики, навчив бути скрупульозною, навчив уваги до деталей, навчив, як збирати і впорядковувати інформацію, як писати інформаційні повідомлення. Пам'ятаю, був час, коли я боялася по телефону говорити, бо була зовсім молода й недосвідчена. Але переборювала, змушувала себе, телефонувала, і з часом це в мене виходило дуже легко.

— З Олександром Кривенком ви також працювали?

— Так-так, працювала. Втім, Саша в цей час планував переїхати до Києва, що і зробив у 1995 році. З ним ми тісніше працювали потім в «ММЦ-Інтерньюз». Але для нас із Георгієм ще довго тривав львівський журналістський період.

Ми створили ТОВ «Центр Європи», де виробляли телевізійні продукти, працювали на замовлення різних київських каналів також. Робили телевізійні сюжети, потім створили програму «Монітор» на львівському телебаченні. У цій програмі ми розповідали про життя у Львові, були також деякі контроверсійні речі, які ми покривали.

> ...був час, коли я боялася по телефону говорити, бо була зовсім молода й недосвідчена. Але переборювала, змушувала себе, телефонувала, і з часом це в мене виходило дуже легко.

Але в кінці 1994-го — на початку 1995 року Георгій сказав, що нам досить Львова — ми їдемо в Київ. І хоч у мене було три роботи насправді, бо я працювала завжди і всюди, я сказала: «Окей». Ми поїхали, прийшли на ММЦ «Інтерньюз» (тепер — СТБ), і я спитала в Сашка Кривенка, що в нього для мене є. Він відповів: *«Я із задоволенням тебе візьму, але можу тобі пообіцяти лише 250 доларів».* У Львові я тоді заробляла 20 доларів на місяць на одній роботі, тож відповіла: *«Саша, це нормально, я погоджуюсь на цю зарплату». (Сміється.)*

Там уже був Андрій Квятковський, і я знову почала працювати з ним. Ми разом росли. Насправді ж робота була та сама. Ми готували матеріали для різних програм «Інтерньюзу». Постійним споживачем була програма «Вікна», точніше ми були в одному ньюзрумі.

— Чи правда, що свого часу «Інтерньюзу» допомагав Євген Марчук? Саме тоді щось сталося — і Георгій пішов із «Інтерньюзу»…

— Євген Марчук ніколи не допомагав «Інтерньюзу» — давайте не будемо творити фантазій. В «Інтерньюзі» працювала Лариса Івшина, яка тоді ще не була дружиною Марчука. Якраз після того, як Марчук звільнився з посади прем'єр-міністра, в якого вона була прес-секретарем, її запросили працювати до нашої команди.

Тоді, наскільки я пам'ятаю, закінчувалися західні грантові гроші і треба було вирішувати, як організація працюватиме далі. Це був 1996-й — початок 1997 року. Тоді почалися перетворення «Інтерньюзу» на канал СТБ. Частина відділилася як неприбуткова організація й залишилася «Інтерньюзом», а прибуткова частина і стала СТБ. Я знаю деталі цього процесу, бо безпосередньо брала в ньому участь — робила програмну сітку, вже тоді була програмною директоркою каналу.

Фінансові вливання йшли від Володимира Сивковича, й він хотів змінити концепцію каналу. Весь «Інтерньюз», зокрема «Вікна», був заточений під інформаційний продукт, ми не робили розважального продукту практично. Але Сивкович хотів, щоби з'явилися фільми, розважальні програми тощо. І тоді стався дуже серйозний конфлікт у керівництві між тими, хто погоджувався із Сивковичем і був готовий на його умови, і тими, хто прагнув робити інформаційний канал. Сперечалися між собою Микола Княжицький та Юрій Айвазян. Княжицький був за пропозиції Сивковича, Айвазян — проти. Георгій саме через це й пішов. Він не просто не хотів робити розважальний контент — він не міг. Це було не його. Він хотів робити інформаційний канал.

— Чому до цієї історії притягують ім'я Євгена Марчука?

— Бо Георгій, як пішов з «Інтерньюзу», створив Центр журналістських розслідувань. І чи через Ларису Івшину, чи напряму якимось чином Георгій вийшов на Марчука. Можливо, познайомився з ним під час виборів, а може, до. І саме в цей Центр журналістських розслідувань місяці два чи три Марчук вливав якісь фінанси. Утім, і з цього проекту Георгій пішов також через три чи чотири місяці.

Пам'ятаю, я була в пологовому, коли Георгій мені сказав, що більше не працює в Центрі разом із Айвазяном. Я стояла у вікні, він унизу на вулиці, я дивилися на нього — й ми говорили по телефону.

— Ви якийсь час працювали в газеті «День», одним із власників якої був Євген Марчук, і теж швидко пішли з неї. Чому?

— Так, ми зналися добре з Олею Гавриловою, тоді фінансовою директоркою «Дня», та з Ларисою Івшиною, працювали разом ще в ММЦ «Інтерньюз». Оля запросила мене в «День» буди директоркою з громадських зв'язків. Тоді я вже припиняла грудне годування й була готова виходити на працю. Пропрацювала недовго, бо так склалися обставини: через декілька місяців мене запросили на великий комерційний рекламний проект. І я побачила там більшу фінансову перспективу й цікавий професійний виклик.

— На які гроші спочатку фінансувалася «Українська правда»? Ви їздили шукати підтримки у США — чому вам, як я розумію, спочатку відмовили?

— Георгій їздив, я — ні. Так, я писала цей проект. Гія поїхав, бо хотів зробити цей інформаційний продукт, зустрівся із Freedom House, приїхав і каже: *«Все, Freedom House дає гроші, треба писати терміново проект».* Я написала проект. Що і як потенційні грантодавці вирішували, не знаю. Можливо, їм це не підійшло й вони справді відмовили.

— Чому відмовили?

— Не знаю, вони не пояснювали. Був квітень 1999 року, здається. Це нормальний процес, коли відмовляють у грантах. Ми всі подавалися на гранти. Дуже жаль, що так сталося, але в цьому немає нічого поганого.

Щодо фінансування «Української правди», то Гія практично вкладав власні кошти, підробляв на різних проектах — і все вкладав у проект «Української правди». Родина жила на мою зарплату. Я про кошти не питала. Знаю, що в різних колег та друзів він циганив комп'ютери та

> Гія... підробляв на різних проектах — і все вкладав у проект «Української правди». Родина жила на мою зарплату.

інші елементарні речі. З дому забрав телевізор, ще якісь корисні для офісу речі. «Українська правда» була його дитиною, я не заперечувала, бо завжди підтримувала його починання. Він казав, що збудує щось, чим колись будуть пишатися і що забезпечить наших дітей.

— Був час, коли ви разом із Георгієм долучилися до кіновиробництва. Що це були за фільми? Чому ви їх робили?

— Це було на початку — 1993–1995 роки. Георгій хотів робити кіно, розповідати українцям про те, що відбувається у Грузії — зокрема, про війну. Ніхто ж не хотів вірити, що це росіяни воюють, що відбувається окупація, що російські війська в Абхазії. Ніхто не хотів цього чути, бачити, знати. Сьогодні в Україні так само — ми намагаємося добитися й розповісти, що тут відбувається. Насправді все йде за тим же сценарієм, що і в 1994 році у Грузії. Тобто росіяни цей сценарій давно відпрацювали, дуже ефективно.

До першого фільму Георгія «Біль землі моєї» я практично не мала стосунку, він, здається, закінчив його у 1992 році. Я пам'ятаю лише, що ми його дивилися, що він пробив показ на Першому національному.

Другий фільм «Тіні війни» він їздив знімати до Абхазії, був поранений. Ішлося про групу хлопців з УНСО, яка допомагала на грузинському боці воювати. Я просто була продюсеркою, бо він завжди потребував всілякої допомоги, зокрема організаційної.

Ще один фільм ми зробили у 1995 році — «Охоронці мрії» про американську поліцію. Я переконала Гію податися на грант в американське посольство, написала цей грант, і ми зрештою виграли його й поїхали у Сполучені Штати знімати кіно.

— Які, на вашу думку, газети, журнали, теле-, радіоканали визначили майбутнє журналістики в Україні? І чи був у журналістики, у медіа в Україні інший, альтернативний шлях?

— Якщо грубими мазками, то «Post-Поступ», ММЦ «Інтерньюз» однозначно, потім СТБ. Ці медійні проекти були колискою української

журналістики. І з моєї точки зору, розділ та переформатування ММЦ «Інтерньюз» було великою помилкою. Якщо би цього не сталося, можливо, ми би мали іншу журналістику.

Я також пам'ятаю зародження «Інтера», саме на базі ММЦ «Інтерньюз» робилася перша графіка «Інтера».

Савік Шустер — він дуже негативно вплинув на розвиток телебачення. Я вважаю, його ток-шоу було ключовим фактором того, що ми маємо таку жахливу медійну й політичну культуру в Україні.

Із газет також «День». Важливим був вплив «Дзеркала тижня». Наскільки тижневик нині таким залишається, мені важко оцінити.

«Українська правда» — однозначно — перше інформаційне інтернет-видання.

Із радіо «Люкс» у Львові почалося все інше — канал 24, ZIK тощо, але колиска була на радіо.

— Чому ви вважаєте, що якби «Інтерньюз» не трансформувався, в нас була б інша журналістика?

— Якби база інформаційного мовлення залишилася й залишилася сильною як незалежна структура, це стало би колискою для якісної інформаційної журналістики. А вона практично була знищена.

— Поруч розвивався «1+1».

— «1+1» — це інфотейнмент.

— Спочатку він таким не був.

— Був, усе одно був. Це вже був інший комерційний підхід, там уже був конкретний замовник, конкретний власник. А от в «Інтерньюзі» була справжня незалежність. Можливо, через те, що фінансування було західне.

— Ви працювали в українській журналістиці, а наразі можете спостерігати збоку, що в ній відбувається. Чим відрізняється українська журналістика від американської? І, можливо, від журналістики інших розвинених країн?

— Я працюю в американській журналістиці, але для українського медійного простору. Ключове — це те, що українські медіа й журналісти роблять висновки, базуючись не на фактах, а на своїх уявленнях та інтерпретації фактів. Усе ніби у кривому дзеркалі.

> Ключове — це те, що українські медіа й журналісти роблять висновки, базуючись не на фактах, а на своїх уявленнях та інтерпретації фактів. Усе ніби у кривому дзеркалі.

— Так було й раніше?

— Думаю, що так не було раніше. Думаю, це розвинулося з часом. У мене є ціла доповідь про етапи розвитку української журналістики. Я вважаю, що до 1994 року в нас була повна свобода, але ми не знали, що з нею робити, бо ми не розуміли взагалі принципів, не мали уявлення про стандарти. Ми мали базові знання і були вільними творити.

Вже в 1995–1997 роках це була відносна свобода, бо почалися легкі темники. У мене дуже чітко закарбовано в пам'яті цей час: був десь 1996-й — початок 1997-го, коли почали дзвонити й казати, які матеріали ми можемо подавати в ефір. Тому що я ізсередини бачила, як усе розвивалося. Перший раз це було, коли Георгій робив програму «Вікна Плюс» на ММЦ «Інтернюз», яка виходила на регіональних каналах. Він робив у ній абсолютно все, що хотів. Я пам'ятаю, неділя, восьма ранку — телефонує Княжицький: *«Що ти собі дозволяєш? Що ти зробив?»*. Відповідь: *«Те, що й завжди»*. Георгій зробив сюжет про «Кучма-клан». Кучма в цей час був на Закарпатті, і якимсь чином сталося, що він дивився телевізор разом із керівниками Закарпатської області й побачив цей матеріал. Не знаю, які дзвінки були, звідки, коли, але Георгію тоді виписали догану, і після цього всі програми «Вікна Плюс» мали переглядатися перед ефіром. Так почалася цензура.

— Учасником нашого спецпроекту був Ігор Померанцев, який справедливо, але досить жорстко відповів на запитання, чи вважає він, що в Україні сьогодні є журналістика. Як би ви відповіли?

— Зараз ми будемо теоретизувати, що таке журналістика. Є журналістика — якось же це все працює.

— Ігор Померанцев відповів: ***«Украинская журналистика не смогла повлиять даже на дело Гонгадзе, нашего убитого коллеги. Мы так и не смогли докопаться до истины. Почему? Потому что***

в стране существует глубокая дисфункция: как бы парламент, как бы демократия, как бы журналистика».

— Частково він має рацію, але насправді робота журналістів — докопатися, але не змусити щось зробити. На жаль, проблема того, що ми маємо, — бездіяльність або неефективність структур. Журналісти роблять свою роботу, журналісти дуже багато матеріалів розслідували. Насправді, якби в цій країні взяли до уваги хоча би частину того, що журналісти розслідували, і ці справи були би доведені до суду, то однозначно було би набагато менше корупції. Просто проблема в тому, що журналісти кричать, про щось розповідають, але ніхто цього не чує, не хоче братися за ці справи, не працює судова система, не працює правоохоронна система. Це не вина журналістів, це вина структур та інституцій, а журналісти — дзеркало, вони роблять свою роботу, принаймні, як уміють, як можуть.

— А чи влаштовує вас якість того, що роблять журналісти в Україні? І чи погодитеся ви з такою думкою, що в Україні немає якісної журналістики, бо суспільство до неї не готове?

— Українська журналістика — це трансформована радянська журналістика. Залишилися вихідці з радянської школи, які насправді не такі й погані, бо радянська школа давала базу і знання, й ці журналісти ще мають базові знання. Але це така пострадянська трансформація, це не реальна якісна журналістика, немає тут повної свободи слова. В Україні є плюралізм інформаційний, є свобода, але немає якісних підходів до подачі інформації й немає незалежності. Всі медійні ресурси належать комусь — олігархам, політикам, різним людям — і вони використовують їх для своїх власних інтересів, політичних чи бізнес-інтересів, вони впливають на журналістів. Стандартів, у принципі, й незалежності трудового колективу не існує. Ми хотіли колись таке зробити з Андрієм Куликовим в ММЦ «Інтерньюз», довго обговорювали, писали, в нас був кодекс журналіста, але це не прижилося в цій країні, от і все.

Не вистачає знань, ерудованості, загальної освіти. Люди не читають джерел, не читають західних джерел, у них погане знання англійської мови — й вони використовують російськомовні ресурси, які постійно маніпулюють. Елементарна ерудованість відсутня, я вже не кажу про щось інше. Ви не уявляєте, як сумно дивитися на це, мені хочеться плакати, коли я вмикаю українські канали. Гарно все так, картинка така красива, так усе світиться, всі так красиво намальовані, а інформації — пусто. Це жахливо.

— За останні десять років українські виші випустили 100 тисяч журналістів. Лише одиниці з них залишаються працювати у професії, решта йде в піар, у помічники депутатів або ще кудись. Як із підготовкою журналістів в Америці, випускники працюють за спеціальністю?

— Як і всюди, є відсоток, який шукає себе в інших професіях. Але якщо ти обираєш бути журналістом, то ти обираєш бути журналістом. Так, журналісти залишаються у професії. Але там є якісні приклади, є на що рівнятися. У Сполучених Штатах так само купа непрофесійних людей, так само є заангажованість, повно інфотейнменту, але є важливі ресурси, на які можна рівнятися: той же Washington Post, New York Times, якими б ліберальними вони не були, той самий Wall Street Journal, є громадське телебачення, громадське радіо. Ресурси, на які можна орієнтуватися як на стовбур, від якого йдуть різні розгалуження. Тобто є базова інформаційна структура.

Звісно, в мене особливий підхід до інформації, бо я йду до джерел, у мене є доступ до агентств та інших ресурсів. Втім, якщо мені потрібна картина дня, я вмикаю американське громадське радіо і все почую, й мені цього достатньо, я вже знаю, на що звернути увагу.

Цього не вистачає Україні, не вистачає прикладів якісної журналістики, яким можна довіряти, бо головним пріоритетом журналістів є не глядач, а їхній роботодавець.

— Якими чином змінилося завдання «Голосу Америки» й інших міжнародних мовників в Україні за роки незалежності?

— Не змінилося ніяк. Єдине — змінилася платформа, як цю інформацію подавати. Все, що ми робили раніше, ми робимо й далі. Ми дивимося, чого потребує глядач і ринок. Я створила команду, яка мусить інтегрувати й телевізійний продукт, і соціально-мережевий у різних формах. Воно все мультимедійне. І коли ми, наприклад, знімаємо

> ...Україні, не вистачає прикладів якісної журналістики, яким можна довіряти, бо головним пріоритетом журналістів є не глядач, а їхній роботодавець.

якийсь матеріал, то з нього буде все — й анонси, і відео для соціальних мереж, і окремі інтерв'ю, й англійською мовою з перекладом титрами, і з перекладом звуковим, і сюжети великі, і сюжети маленькі. Тобто якщо ми вже робимо, то робимо продукти для всього спектра наших платформ. Оце змінилося.

Щодо інформаційного покриття — все залишається, стандарти однакові: ми зобов'язані розповідати про життя в Америці в різних сферах із різних позицій, бо в Америці є ті, хто любить Трампа, і ті, хто його ненавидить, в Америці є багаті й бідні, є глибинка і є столиця, ми все це намагаємося покривати.

Мені здається, що українці часто дуже критичні самі до себе, тому я започаткувала проект про успішних українців, які творять чи мають якийсь вплив на різні сфери життя у Сполучених Штатах і в світі. У нас є проект «Успішні українці», ми шукаємо історії: хтось створив якийсь продукт, відкрив ресторан, компанію — про все, що українці роблять по всьому світу, намагаємося розповідати. Я бачу, що українцям потрібно більше позитивних прикладів, потрібно бачити в них себе. Бо ми багато говоримо, але не бачимо себе, не бачимо й мало підтримуємо одне одного. Я відчуваю, наскільки популярний цей продукт, люди потребують цього.

Ми почали робити експлейнери — короткі відео, які пояснюють якісь аспекти життя чи проблеми. Відкрили сторінку на Інстаграм, ми стараємося закрити всі платформи й говорити доступною мовою до глядача на різних платформах. Наше основне завдання — це глядач і донесення інформації.

Ми намагаємося стримити важливі події, слухання в конгресі, з перекладом, намагаємося продемонструвати, як працює справжня демократія. Це також популярний продукт.

— Якщо говорити про образ України як такої сьогодні, наскільки вдається це робити силами іномовних українських ЗМІ й тих міжнародних мовників, які працюють на території України, зокрема «Голосу Америки»?

— Моє завдання — український глядач, не американський. Я намагаюся для нашого світового глядача робити якісь матеріали про Україну. Якщо я роблю інтерв'ю, скажімо, з міністром оборони України чи з якимось американським посадовцем на кшталт Курта Волкера, то я однозначно зроблю матеріал для нашої англійської редакції. Нещодавно я писала інтерв'ю з керівником гуманітарної місії ООН. Зробила мультимедійний матеріал для нашої англійської редакції, для 46 мов-

них служб, у нас 250 млн глядачів по всьому світу, й ці речі йдуть для цієї широкої аудиторії.

Але якщо говорити про українського інформаційного міжнародного мовника, він абсолютно неефективний, він нульовий. Це через якість мови, невміння подати. Ця неефективність спричиняє дуже багато проблем. Думаю, що якісніше розповідають про Україну ті ж західні видання. У мене були пропозиції, як покращити цей напрямок їхньої роботи, але я можу лише радити, втім, нічого не вирішую.

— Якою мірою може бути виправдана пропаганда в роботі журналіста, який висвітлює війну на території своєї країни?

— Пропаганда не виправдана в жоден спосіб. Треба давати максимально правдиву інформацію, треба давати її у великих обсягах. Я розумію, що дуже важко боротися з неправдою, але пропаганда — це доріжка в нікуди. Це дуже погано.

— Які наслідки для суспільства, навіть не для журналістської професії, може мати відхід від журналістських стандартів під час війни?

— Негативні однозначно. Відхід від стандартів — це маніпуляція. Суспільство не отримує якісної правдивої інформації, й тоді воно ухвалює неправильні рішення, відбуваються перекручення, тоді ми вибираємо тих політиків, яких вибираємо, тоді ми обираємо президента, якого обираємо, тоді люди не знають, що насправді відбувається в країні. Це катастрофа для суспільства насправді.

— Яким чином ви на «Голосі Америки» і в інших ЗМІ у Штатах вирішуєте проблему з термінологією — приміром, як ви називаєте тих, хто воює проти України на Донбасі?

— Ми кажемо, що це *«бойовики, підтримувані Росією»* або *«російські війська»*. Ми можемо вживати ці терміни разом або окремо. Також кажемо, що в Україні йде війна, хоча часто мені доводиться сперечатися

> Відхід від стандартів — це маніпуляція. Суспільство не отримує якісної правдивої інформації, й тоді воно ухвалює неправильні рішення.

з англомовним відділом, щоб не вживали вислову «українська криза». Також у словосполученні «східна Україна» пишемо «східна» з маленької, бо це частина України.

— Як на ваш погляд, чи припустимо в новинних сюжетах в Україні говорити «наші війська», героїзувати бійців, називати їх словом «герой», тоді як інша частина населення дотримується іншої думки?

— Населення може дотримуватися різних думок. Я вважаю, що якщо людина — воїн, волонтер, журналіст — зробила якусь важливу справу, поклала своє здоров'я й життя на це, вона є героєм. Якщо вона отримала відзнаку — вона є героєм. Якщо вона не є героєм — це інша справа, її точно не можна так називати.

Я не вважаю, що героїзувати неправильно, це нормальна практика, особливо коли країна у війні. Казати «наші», «наша країна», «мій народ» — неправильно. Колись Микола Вересень мене цього вчив.

Так, це твоя країна, але це — Україна, і ти — журналіст. Хоча я не можу сказати, що це так легко, дуже часто я сама роблю такі помилки.

— Наскільки можливо у вашій практиці цитувати ЗМІ так званих ДНР, ЛНР і давати слово, скажімо, їхнім ватажкам?

— Ми цього не робимо. Ми розповідаємо про ці події, але дивимося на них із західного боку, більше покриваємо позиції Заходу, західних політиків. Ми рідко коли торкаємося ситуації на сході напряму, більше цим займається «Радіо Свобода»: маємо розділення сфер роботи.

— Але все ж таки розповідати про життя на тимчасово неконтрольованих територіях потрібно в Україні?

— Однозначно. Я, звісно, дотримуюся західних стандартів, але під час війни, коли інша людина вбиває, речі треба називати своїми іменами.

Можливо, я дала би їм слово, але дала би його й іншим. Мається на увазі головне — збалансувати, але баланс має бути не штучний. Дуже часто в західній пресі робиться штучний баланс, коли беруть одну сторону, а потім нібито для збалансування знаходять якусь «ліву» людину. Якщо можна створити реальний баланс, я виступаю за те, щоб його дотримуватися.

— Ви читаєте сайт «Новости Донбасса» (novosti.dn.ua) Олексія Мацуки?

— Я знаю, що він є, але не читаю.

— Вже немає АТО — є Операція об'єднаних сил. Термін «окуповані території» щодо «ДНР» і «ЛНР» вже увійшов у вжиток української редакції «Голосу Америки»?

— Так, ці території є де-факто окупованими. Вважаю, що ці території давно мали би бути визнані окупованими законодавчо.

— Які настрої у вашій редакції у Сполучених Штатах і взагалі серед людей, із якими ви спілкуєтеся, спеціалістів у тій чи іншій сфері щодо того, як швидко і в якій спосіб може вирішитися воєнний конфлікт на Донбасі?

— Все складно. Якщо глянути та історії інших окупацій, зокрема, наприклад, Грузії, то висновки напрошуються самі.

— У вересні 2015 року цикл програм «Прайм-тайм» ви починали з інтерв'ю президента Порошенка. Тоді, як мені здалося, ви не ставили йому надто гострих запитань. Якби він сьогодні був вашим візаві, тональність вашої розмови змінилася б?

— Думаю, так. Він мав достатньо часу для змін у країні, і з нього можна вже спитати.

— Кажуть, що влада не виправдала того кредиту довіри, який мала після Майдану. А чи виправдали журналісти цей кредит довіри?

— Ніхто не виправдав. І що таке кредит довіри для журналістів? Журналісти мають зобов'язання, але це трошки інші зобов'язання, ніж зобов'язання влади, президента. Журналісти мають розповідати про те, що робить влада, а влада має робити. Вимоги зовсім інші, не зовсім правильно ставити їх на одну планку.

Ви маєте на увазі, чи журналісти достатньо тиснуть на владу? Я думаю, що тиснуть. Достатньо чи недостатньо — відносно. Мене більше турбує не питання розслідувань журналістських, а питання продажності, того, що медіа та медійників використовують. Створення інформаційних каналів під політичні сили, політичні кампанії — це мене більше хвилює. Це найбільша небезпека. Я бачу, як вони просто як гриби в Україні виростають. Тепер кожен політик, який себе «поважає», повинен мати телевізійний канал.

— Що відбувається у Сполучених Штатах у зв'язку з фейками, дезінформацією, пропагандою, впливом Росії на вибори у США? Чи є паніка перед засиллям цих явищ?

— Є. Я думаю, що це нарешті якось дійшло до їхньої свідомості, бо раніше не доходило. Американці не розуміли. У мене були такі історії, що я навіть не хочу розповідати. Я сварилася з різними газетами, коли вони просто передирали заголовки з Russia Today чи з Ruptly й навіть не заглиблювалися в деталі, не хотіли розуміти. Доводилося з ними реально воювати. Тепер вони уважніші до цього, вони розуміють, що їх використовують. Тобто кампанія, яка почалася щодо російських впливів, нарешті спрацювала. Хоча вже трохи пізно, але, слава Богу, є певне розуміння небезпеки і — краще пізно, ніж ніколи.

І це призведе до обережнішого ставлення до Russia Today тощо, більшість про це вже знають. Хоча дивляться й далі. Бо Russia Today і Ruptly мають дуже ефективний спосіб подачі інформації. Вони дають ці короткі відео з місця подій, запевняють, що не маніпулюють. Кажуть: *«Беріть, використовуйте»,* — й журналісти кидаються на це, бо в кожного є проблеми з бюджетами і проблеми з непрофесійністю.

Росіяни успішно закрили ринок англомовного інформаційного покриття подій Східноєвропейського регіону, в цьому велика небезпека й те, в чому ми серйозно програємо.

В Америці тепер більше уваги звертають на медіаграмотність. Медіаграмотність є дуже важливим предметом в університетах, говорять про те, що треба ввести такий предмет у школах. Але фейки — це проблема, ніхто не знає, як із цим боротися, як боротися із соціальними мережами, зокрема фейсбуком. Цукерберг створив монстра, й тепер навіть він не знає, яким чином його приборкати, як його контролювати. Ніхто не знає, в який спосіб усе це виливається, чим відгукнеться пізніше. Люди перестають читати, люди не хочуть думати, кидаються лише на емоції. Це означає, що твій мозок не працює, працює тільки твоє «симпатико», тобто те, що ти відчуваєш. А коли людина вибирає емоціями, а не розумом, це дуже погано для демократії. Ми не знаємо, чим це все закінчиться насправді.

— Як ви оцінюєте те, що значна частина провідних журналістів України пішла в політику? І, якщо я правильно розумію, у ваших планах також було йти в українську політику? Тож чи не думаєте повертатися в Україну?

— Якщо люди відчувають у собі сили працювати в політиці, я не вва-

жаю, що це щось погане, просто це інша професія. Єдине, чого не треба робити, — не можна бути політиком і журналістом одночасно. Ти мусиш обирати, хто ти.

Але сьогодні, знову ж таки, в умовах соціальних мереж, коли всі можуть бути ким хочуть і писати що хочуть, ці рамки стираються.

Я не критикую людей, які з журналістики йдуть у політику: відчуваєш у собі відповідальність, можеш щось поміняти на краще — це твій вибір.

Щодо мене, то на цьому етапі цей шлях для мене закритий, хоча, як ми знаємо, європейські демократії відкривають для своїх співвітчизників за кордоном можливості йти у вітчизняну політику. Люди, які, як і я, мають великий професійний досвід роботи й кар'єри в інших країнах, можуть бути дуже корисними своїй батьківщині.

— А коли ви передумали йти в українську політику? Адже в 2009 році ви казали: *«Повернутися я сподіваюся трохи пізніше. Не виключаю для себе політичну кар'єру в Україні. Думаю, мої знання, енергія та досвід міжнародної діяльності, який я отримала за останні роки, можуть бути корисні».*

— Я завжди думала про власну ефективність. Якщо я побачу можливість бути ефективною і якщо будуть законодавчі умови для цього (бо я не буду порушувати закони, як інші, чи маніпулювати законом), то все можливо. Водночас, щоби бути ефективним і корисним своїй батьківщині, не обов'язково бути політиком. Думаю, я корисна й ефективна на місці, на якому я є тепер.

На цьому етапі в мене вже багато досвіду, але я планую вдосконалити свої знання й навички. От зараз їду вчитися на рік до Гарварду, де виграла стипендію.

Отож я ніколи не кажу «ні», але наразі немає юридичних та інших умов для того, щоби я повернулася.

> ...щоби бути ефективним і корисним своїй батьківщині, не обов'язково бути політиком. Думаю, я корисна й ефективна на місці, на якому я є тепер.

18 вересня 2018 року

UA RU

«Як ми можемо чинити опір окупантам? До останнього залишатися жити в Криму»

Валентина Самар, Володимир Притула і Гаяна Юксель — про минуле, теперішнє й майбутнє журналістики українського Криму у спецпроєкті «Журналістика незалежної України: перші 25 років».

· Валерій Калниш · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін
раб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир П
Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб
ндрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайс
иш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій
ль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш ·
ачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль М

Журналістика Криму

Валентина САМАР

Фото: Кристина Хоменко

Володимир ПРИТУЛА

Гаяна ЮКСЕЛЬ

Трубачов · **Валентина Самар • Володимир Притула • Гаяна Юксель** · Анастасія Стан
Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Вен
б Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Прит
ький · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Алас
Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський
Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цап
Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Вал

ВАЛЕНТИНА САМАР
ВОЛОДИМИР ПРИТУЛА
ГАЯНА ЮКСЕЛЬ

Крим дав українській журналістиці чимало яскравих імен. Ще в дев'яностих, коли півострів був зоною турбулентності, тутешні журналісти мали нагоду працювати з інформаційними приводами, цікавими всьому світу, та вчитися в колег із провідних західних ЗМІ. За роки незалежності тут виникла яскрава й непровінційна медійна екосистема, що говорила кількома мовами (російською, українською, кримськотатарською, мовами меншин). Російська окупація 2014 року завдала кримській журналістиці нищівного удару.

Валентина Самар, отримавши диплом журналіста в Києві, у 1991 році «вийшла заміж у Крим». Журналістську кар'єру починала в українській редакції Кримського державного радіо, де вела власну авторську програму «Два кольори». Згодом з'явилося творче об'єднання «Острів Крим», де новини виходили кількома мовами. «*Ми допомагали створювати національні редакції етнічних груп, які поверталися з депортації*». Радіоініціатива поширилася й на телевиробництво, і в професійному житті Валентини на кілька років з'явилося державне телебачення.

Наприкінці 90-х журналістка працювала у кримських ЗМІ й одночасно у всеукраїнських була власним кореспондентом, зокрема на «1+1» та Новому каналі. А оскільки інформація з Криму, зроблена фаховими журналістами, завжди була дуже

затребуваною, паралельно співпрацювала з українською редакцією BBC й подеколи з Reuters.

У 2003 році в період «тузлинської кризи» Валентина Самар почала писати для «Дзеркала тижня», ця співпраця триває й досі, хоча авторка статей давно перестала бути «власним кореспондентом» видання в Криму.

Своїм найважливішим професійним доробком Валентина Самар вважає створення «Центру журналістських розслідувань» у Криму, який на початку 2014 року було зареєстровано як інформаційну агенцію, що виробляє мультимедійний продукт. «Центр», працівники якого займалися антикорупційними розвідками, став базою для тренінгів із технології журналістських розслідувань для всієї України й виховує вже друге покоління журналістів-розслідувачів.

Гаяна Юксель називає свій шлях у журналістику *«із Криму до Криму»*. Її сім'я повернулася з депортації наприкінці 90-х. Гаяна закінчила середню школу в Джанкої, але професійну освіту поїхала здобувати в Ростов-на-Дону — вже на той час у тамтешньому університеті журналістика викладалася півстоліття. Навчаючись, Гаяна Юксель співпрацювала з газетами «Труд», «Комсомольская правда», була задіяна в кількох місцевих проєктах. У Криму Гаяна продовжила роботу в корпункті «Комсомольской правды» і проєкті «Теленеделя».

Молоду журналістку цікавила історія кримськотатарської преси, що стало темою її дисертації. Гаяна із захватом спостерігала, як кримські татари, повернувшись на батьківщину, відроджували свої медіа. *«Мову, релігію, куль-*

туру нашого народу ЗМІ зробили важливими і затребуваними. Тобто це не стало чимось нав'язливим, що спускають згори, — це стало природним, красивим, і тому дуже популярним».

А у 2006 році Гаяна Юксель з однодумцями створила інформаційну агенцію «Кримські новини». *«Це був регіональний проєкт із яскраво вираженою національною й етнічною компонентою. Ми писали про все, що відбувається в Криму, але у фокусі нашої уваги був кримськотатарський народ».* «Кримські новини» співпрацювали з «Аль-Джазірою», BBC, TRT — державною телерадіокомпанію Туреччини.

У 2014 році команда була змушена переїхати на материкову Україну. І вже тут, у Києві, рік тому створили Радіо Hayat, що в перекладі означає «життя».

Володимир Притула потрапив до Криму в часи перебудови за розподіленням — як випускник Одеського політехнічного інституту. Його, нежурналіста за фахом, дивувало, що про *«буремне, надзвичайно яскраве»* життя ні місцева, ні центральна преса не пише: про севастопольських неформалів, представників української громади, «Просвіти», яка тоді ще називалася «Товариство української мови». Ще більше Володимира дивувало, що ці події трохи, але висвітлювали московські видання. *«Я запитував тоді в наших активістів, чому вони самі не пишуть? Тим більше, що в українських громадських організаціях було багато журналістів, зокрема військових журналістів. Вони відповідали: "У нас немає часу, пиши ти"».*

І він почав писати. Спочатку замітки в місцеву пресу. Потім зателефонував до газети «Молодь України», яку надзвичайно любив і яка була на той час надзвичайно популярна. Редакція просто брала його інформацію. Ця діяльність захопила Володимира Притулу, він переїхав жити до Сімферополя. Першим працедавцем, який заплатив Притулі гонорар, був Сергій Набока — «батько» «Уніару», першої незалежної в Україні інформаційної агенції «Республіка».

Невдовзі Володимир почав співпрацювати з «Радіо Свобода», «Інтерфаксом», Reuters, друкувався у «Дзеркалі тижня» — впродовж десяти років від початку появи тижневика, співпрацював із газетою «Голос України».

Володимир каже, що фахових журналістів у Криму було не дуже багато. *«Можу назвати більше десятка людей просто*

ВАЛЕНТИНА САМАР
ВОЛОДИМИР ПРИТУЛА
ГАЯНА ЮКСЕЛЬ

з хорошою базовою освітою, а головне — з гарячим серцем, які прийшли у професію, залишилися в ній і прикрасили кримську журналістику».

Після анексії Криму Російською Федерацією інформаційне агентство «Центр журналістських розслідувань», проєкт «Крим. Реалії» української редакції «Радіо Свобода», QHA Агентство «Кримські новини», ТРК «Чорноморська», телеканал ATR (і його проєкти — сайт «15 минут», дитячий телеканал Lale, радіо Meydan), портал Black Sea News, сайт «События Крыма» та інші медіа були змушені виїхати з Криму та відновили роботу на материковій Україні (єдина україномовна газета «Кримська світлиця» «роздвоїлась»: у Криму журналісти продовжили випуск сайту, а в Києві з'явилося друковане видання з новою редакцією). Поруч із ними виникли нові проєкти, що говорять про Крим: радіопроєкт «Крым. Реалии» та його партнери ГО «Радіо кримських громад», Радіо Hayat, програма «Київ-Донбас» «Громадського радіо», телепроєкт «Громадське. Крим», канал Суспільного «UA: Крим», кримськотатарська редакція іномовлення України «UA:TV», платформа ДП «Кримський дім» та інші. Сьогодні на материковій Україні працює більше десятка ЗМІ, адресованих кримчанам.

Є й такі, що залишилися. Прийняли нав'язане окупантами російське правове поле та працюють, уникаючи гострих політичних та соціальних тем. Чи правильно вони роблять? Чому важливо не тільки говорити про Крим, а й жити у Криму, попри те, що він окупований? Що робити, аби наблизити звільнення півострова? Про це та інше в межах спецпроєкту «Журналістика незалежної України: перші 25 років» розмірковують **головна редакторка інформаційного агентства «Центр журналістських розслідувань» та оглядачка «Дзеркала тижня» Валентина Самар, директорка інформаційного агентства «Кримські новини» та головна редакторка «Радіо Hayat» Гаяна Юксель і шеф-редактор проекту «Крим. Реалії» української редакції «Радіо Свобода» Володимир Притула.** ■

ВАЛЕНТИНА САМАР
ВОЛОДИМИР ПРИТУЛА
ГАЯНА ЮКСЕЛЬ

— Колеги, які ЗМІ зробили доокупаційну журналістику Криму і впливали на розвиток медіа в масштабах України?

Валентина Самар: У 90-ті роки в Криму відбувалися події, які мали значення не локальне, не регіональне, а міжнародне — розподіл Чорноморського флоту СРСР між Україною й Росією, статус Криму, повернення кримських татар — цілого народу й релігії — зі сталінської депортації. Крим мав усі складові потенційного тліючого конфлікту, й дуже багато порівнянь ходило, на що це буде схоже: чи то нові Балкани, чи то нова Чечня? Завдяки цим подіям не вщухала увага міжнародної преси до Криму. І для нас це була серйозна фахова школа. Вже в 90-х ми працювали за високими професійними стандартами BBC, Reuters, AP і світових телекомпаній, адже працювали для них фрилансерами, працювали з іноземними журналістами, допомагаючи їм у Криму. Пам'ятаю часті візити президентів, прем'єрів до Криму, міжнародні саміти, які там часто проводились, — Ялту називали літньою столицею України.

Все це, звісно, формувало нерегіональний рівень журналістики. Тому дуже багато журналістів поїхали з Криму в Київ і стали дуже відомими. Почнімо з Тетяни Коробової, яка й до того вже була дуже відомою, а також Олена Притула, Юрій Куликов, Олена Савченко, Осман Пашаєв, Андрій Яницький. Чимало молодих журналістів, які працювали у кримських ЗМІ, приїжджали в Київ на тренінги й залишалися, як, приміром, Роман Бочкала. Місцева журналістика була настільки сильна, що навіть журналістів із президентського пулу редактори не завжди відряджали з Києва на події до Криму, бо знали, що кримські кореспонденти відпрацюють самі.

Тому кримська журналістська школа була потужною. І дуже солідарною. Ми вміли постояти за себе.

> Вже в 90-х ми працювали за високими професійними стандартами BBC, Reuters, AP і світових телекомпаній, адже працювали для них фрилансерами, працювали з іноземними журналістами, допомагаючи їм у Криму *(Валентина Самар)*.

— Чи можна сказати, що матеріали кримських журналістів були більше затребувані світовими ЗМІ, ніж центральними українськими?

Валентина Самар: Я так не можу сказати, бо в мене великий досвід роботи і для національних ЗМІ: наша робота завжди була дуже затребувана. Фахові журналісти, які пройшли таку школу, працювали за професійними стандартами й мали добре ім'я, були нарозхват. Коли ти йшов з однієї роботи з принципових причин, ти безробітним не залишався.

Те ж саме стосується кримських ЗМІ, які мали абсолютно нерегіональну історію. Це ТРК «Чорноморська», яка мала охоплення аудиторії не лише в Криму, а й на на півдні України й навіть на російській Кубані. Оскільки я там свого часу працювала, то знаю, що люди зі своїми проблемами телефонували і з Херсонської, і з Миколаївської областей.

ATR — перша і єдина у світі кримськотатарська телекомпанія — це взагалі унікальна історія. Вона так потужно розвивалася перед анексією Криму, що буквально за кілька років стала найцікавішою й наймодернішою ТРК не тільки у Криму, але і в Україні в цілому.

Серед унікальних проєктів не можна не згадати міжнаціональне об'єднання «Острів Крим», створене на державному радіо на початку 90-х, у самий розпал «мєшковщини». Наші новини щогодини виходили кримськотатарською, українською й російською мовами, а ще — вірменською, болгарською, німецькою. Закордонні журналісти знімали про нас сюжети й дивувалися, бо вони такого досвіду дуже мало бачили у світі.

Володимир Притула: Кримська журналістика стала яскравим явищем в українській журналістиці. І це при тому, що за радянських часів вона була одна з найпрісніших журналістик не тільки Радянського Союзу, а й України. Згадати хоча би «Кримську правду» — таку кондову, найбільш цензуровану газету. Молодіжний «Кримський комсомолець», теж надзвичайно прісний. А ці районки жахливі! Усе, що було в радянські часи найгіршого, існувало тут практично до кінця перебудови. Потім вибухнув «Кримський комсомолець», який став «Южным курьером». Цю газету зачитували, її наклад був величезний.

А потім — отакий неймовірний вибух: повернулися кримські татари, завирувало життя на державній телекомпанії, де з'явилася українська редакція, а потім — кримськотатарська, а потім — міжнаціональна. З'явилися нові ідеї, творче об'єднання «Остров Крым», програма «Сиреневый айсберг», унікальна на той час. Це що стосується радіо. З'явилася «Чорноморка» — перша незалежна, а потім одна з найяскравіших телекомпаній.

ВАЛЕНТИНА САМАР
ВОЛОДИМИР ПРИТУЛА
ГАЯНА ЮКСЕЛЬ

На газетному ринку першим променем стала газета «Авдет», яка робилася у «врем'янці» — тимчасовому будиночку на городі Ільмі Умерова, українського національного героя. Тексти набиралися в напівкустарних умовах, а друкувалася газета в Литві. Це був кінець перебудови, цензура, у Криму друкувати було ще неможливо.

1992 рік — з'являється «Кримська світлиця», перша справжня повноцінна україномовна газета. До цього в Красноперекопську активісти видавали «Кримський вісник», який виходив раз на місяць, а «Кримська світлиця» навіть після анексії відродилася й виходить у Києві.

2000-ні роки — це «Первая Крымская», яку очолила Ліля Буджурова — перша редакторка газети «Авдет», журналістка, яка зараз залишається найвпливовішою, до її думки досі прислухаються.

Валентина Самар: Ще було «яскраве» «Крымское время».

Володимир Притула: Це було специфічне видання, але теж яскраве. «Крымская правда» теж залишилася — радянська журналістика була затребуваною в Криму.

Кримська журналістика була й залишається напрочуд різноманітною. Крим сам по собі був місцем суперечок, інформаційним вулканом. Тому удар 2014 року по кримській журналістиці був надзвичайно сильний, майже смертельний.

Гаяна Юксель: Крым всегда имел серьезную и разнообразную прессу, и для этого были все исторические предпосылки и традиции. К примеру, работая над диссертацией, я подсчитала, что у крымских татар до депортации выходило 129 печатных изданий, а сколько еще потеряно, скольких еще мы не знаем. Есть издания, о которых известно лишь благодаря одной строчке в каком-то источнике. Во времена тоталитарного режима этот потенциал был придавлен, понятно, что на полуострове, как и везде в тоталитарном государстве, была выстроена однопартий-

Кримська журналістика була й залишається напрочуд різноманітною. Крим сам по собі був місцем суперечок, інформаційним вулканом. Тому удар 2014 року по кримській журналістиці був надзвичайно сильний, майже смертельний *(Володимир Притула)*.

ная система прессы. А когда, уже после развала СССР, были созданы условия для развития и свободы прессы, это, конечно же, проявилось в большом количестве открывшихся СМИ, в разнообразных материалах, журналистских проектах.

Если говорить именно о крымских татарах, то, вернувшись на родину в конце 1980-х из депортации, они смогли возродить свои национальные средства массовой информации. Эти медиа очень сильно повлияли на сам народ и воссоздали стратегически важные для нас компоненты — язык, религию, культуру. Журналисты сделали их важными и востребованными, заинтересовали людей.

Поэтому Крым всегда был открытым и насыщенным с точки зрения СМИ регионом. По последним данным, перед оккупацией Крыма РФ в 2014 году в Крыму было зарегистрировано официально 1350 СМИ. Понятно, что работали не все. Но все равно, на два миллиона населения — какая концентрация СМИ и какое количество разных журналистских проектов!

— Отже, 2014 рік, анексія Криму, закрито близько 70 теле- й радіокомпаній, багато кримських журналістів були змушені виїхати з Криму. На материкову Україну мігрували цілі редакції. Розкажіть про ці медіа, а також про нові проєкти, яких би не було, якби не анексія Криму.

Валентино, почнімо з «Центру журналістських розслідувань», який ви очолюєте, й ТРК «Чорноморської», на платформі якої ви робите телепрограму. З якими новими завданнями ви почали працювати тут? Хто і яка за кількістю ваша аудиторія?

Валентина Самар: Інформаційне агентство «Центр журналістських розслідувань» — це медіапроєкт ГО «Інформаційний прес-центр», однієї з найдавніших у Криму і найбільших на півдні та сході України медійних організацій. У нас була ціла мережа по всьому Криму — шість медіацентрів. У кожного з них були свої медіапроєкти — сайти, теле- чи радіопрограми на місцевих станціях, а в Севастополі — сайт та агентство журналістських розслідувань «Гражданская оборона» на чолі з Тетяною Ріхтун. Ми мали власну студію виробництва, де в рік випускали від одного до трьох телепроєктів, які розміщувалися на місцевих телекомпаніях. Центр журналістських розслідувань також був базою для тренінгів із технологій журналістських розслідувань для ЗМІ всієї України.

У наших медіапроєктах працювали більше 20 журналістів, і на той час не було жодної подібної редакції в Криму та на півдні України, яка

би спеціалізувалася на антикорупційних розслідуваннях. Приміром, законність доходів політиків і чиновників ми досліджували ще 2008 року, коли про публічне декларування їхніх статків мріяли тільки справжні відчайдухи. І за ці розслідування ми стали лауреатами першого національного професійного конкурсу «Гідна Україна» ще в 2009 році! Тема контролю за «золотом партій» — фінансами політичних партій ще взагалі не звучали в українських ЗМІ, а ми вже робили спецпроєкт «Ціна влади», досліджували видатки політиків і партій на виборчу кампанію-2012.

На початку 2014 року ми зареєструвалися як інформагенція і вже йшли до того, щоб наші медіацентри виростали в самостійні ГО і ЗМІ, інституційний розвиток яких передбачався на наступні роки.

Наш центр був першою недержавною установою, яку захопили російські військові, що стояли за спинами проросійських маргіналів. Це транслювалося у прямому ефірі. Ми були змушені залишити свою студію, коли почався тиск і погрози. Ми розуміли, що рано чи пізно нас звідти викинуть без нічого, тому орендували приміщення у ТРК «Чорноморська», куди й перевезли обладнання і все, що змогли. Працювали, майже щодня виходячи у прямий ефір, аж до початку серпня, і, мабуть, були останніми з кримських ЗМІ, хто, виходячи в ефір на півострові, називав речі своїми іменами: окупацію окупацією, анексію анексією.

Усе це було розгромлено в один момент разом із самою «Чорномор-

> Тема контролю за «золотом партій» — фінансами політичних партій ще взагалі не звучали в українських ЗМІ, а ми вже робили спецпроєкт «Ціна влади», досліджували видатки політиків і партій на виборчу кампанію-2012... були останніми з кримських ЗМІ, хто, виходячи в ефір на півострові, називав речі своїми іменами: окупацію окупацією, анексію анексією *(Валентина Самар)*.

кою». Студії було зруйновано, техніку вивезено. Ми залишилися майже без нічого, крім власних комп'ютерів, але не припиняли випуски новин. Поступово люди переселялися в Київ, і вже з осені 2014 року ми зібралися в редакцію. У цей час «Чорноморська» відновила супутникове й кабельне мовлення вже з Києва.

— Тобто, як і в Криму, ви використовуєте інтернет-платформу і телемайданчик?

Валентина Самар: Так, ми завжди намагалися конвергувати матеріал: якщо ввечері виходила програма, то на ранок із неї були новини, стаття чи інтерв'ю. Ми весь час робили контент для кількох платформ, щоби ширше його розповсюдити і збільшити свою аудиторію. Ми працювали як агентство, яке виробляє мультимедійний контент «кримської тематики». Цим ми займаємося й сьогодні.

У нас багато розслідувань за цей час вийшло у проєкті «Слідство. Інфо», який транслювався в ефірі трьох національних телеканалів. Проєкт стартував фактично водночас із анексією Криму, й ми проводили розслідування на окупованій території, коли ще там перебували. Перші наші розслідування — вбивства, зникнення людей: Решата Аметова, Тимура Шаймарданова, арешт Олега Сенцова, Олександра Кольченка, викрадення Андрія Щекуна. Ми робили ці матеріали ще з Криму, і майже ніхто з нас не користувався псевдонімом.

Ми відроджуємося — вже третій рік у нас працює корпункт у Херсоні, ми намагаємося бути ближчими до кордону, ближчими до людей, намагаємося й там, на підступах до Криму, зачищати територію від корупції. Працюємо з журналістами локальних ЗМІ Херсонщини, проводимо спільні розслідування.

— Ще одне медіа, яке переїхало з Криму на материкову Україну, — інформаційне агентство Qirim Haber Ajansi («Кримські новини»), на базі якого торік з'явилося «Радіо Hayat».

Гаяна Юксель: Мы начали работать в Крыму в 2006 году. За эти десять лет с небольшим нам удалось реализовать массу проектов, которые, на наш взгляд, популяризовали и сам крымскотатарский народ, и Крым как уникальный этнополитический регион. Помимо освоения интернет-площадки, где представлялись новости в виде текста, фото и видео, мы делали телепроекты. Например, программа «Крымское зеркало», 87 выпусков которой вышло в эфире TRT — гостелерадиокомпании Турции с 80-миллионной аудиторией. Наша про-

грамма выходила раз в неделю на канале TRT «Авас», но, к сожалению, была приостановлена из-за оккупации Крыма. Последние выпуски мы снимали, рассказывая о самообороне, о зверствах, которые чинились в Крыму, о похоронах Решата Аметова и так далее. Была еще масса проектов, среди которых совместные проекты с BBC, «Аль-Джазирой», TRT, другими международными и украинскими медиа.

За это время мы участвовали в конкурсах, получали награды. Много молодых журналистов у нас выросли и ушли в другие крымские СМИ, уехали за пределы Крыма. Поэтому то, что случилось в 2014 году, для меня стало огромной трагедией. Я прекрасно понимала, что из-за нашей позиции в Крыму нам остаться не дадут.

На момент аннексии в редакции работало 25 человек. Основной удар пришелся на генерального координатора информационного агентства — моего супруга Исмета Юкселя. Во-первых, в августе 2014 года ФСБ запретила ему въезд в Крым в течение пяти лет. Он стал третьим, кому официально огласили такой запрет: сначала Мустафа-агъа Джемилев, потом Рефат Чубаров, а потом он.

К сожалению, давление продолжилось и на материковой Украине. Это было осенью 2014 года. Мой муж подходил к дому, сзади подошел человек и на ломаном турецком языке сказал ему проходить в машину. В машине сидели четыре человека. Исмет сел в машину и почувствовал под спиной дуло. Ему сказали не дергаться и не разворачиваться. Один из сидевших в машине, опять-таки на ломаном турецком, стал с ним разговаривать. Они разговаривали долго, но суть разговора сводилась к тому, чтобы Исмет сделал заявление в отношении Мустафы Джемилева: мол, что он вор и коррупционер. И тогда Исмету можно будет въехать в Крым и ему вернут его бизнес. Он сказал, что они знают, что он этого не сделает, поэтому могут стрелять. После этого у него спросили, не думает ли он, что у него дочь и жена в Крыму. Тогда он

> Исмет сел в машину и почувствовал под спиной дуло... суть разговора сводилась к тому, чтобы Исмет сделал заявление в отношении Мустафы Джемилева: мол, что он вор и коррупционер *(Гаяна Юксель)*.

понял, что ситуация серьезная… Ему пообещали, что через какое-то время вернутся к этому разговору, но больше не появились.

Я уже не говорю о провокациях, о вызовах в ФСБ, об избиениях, о том, что нам угрожали. Но мы понимали, что остаться в Крыму не сможем, и до времени «Ч», которым было назначено 1 апреля 2015 года, делали все, чтобы перенести работу в Киев и здесь продолжить.

— Запитання до Валентини і Гаяни: на які кошти ви працюєте, хто ваші інвестори?

Валентина Самар: Ми працювали і продовжуємо працювати виключно на кошти міжнародних фондів і донорів. Це стосується і спільних розслідувальних проектів. Приміром, «Слідство. Інфо» спонсорувало міністерство закордонних справ Канади. Багаторічний проєкт інституційного розвитку Інформаційного прес-центру та діяльності редакції фінансувало USAID через програму «У-Медіа» «Інтерньюз-Нетворк». Ця ж програма підтримує і розслідування, які ми робимо з нашими колегами з локальних центрів журналістських розслідувань, які виходять тепер на Bihus.info у програмі «Наші гроші з Денисом Бігусом». Діяльність на прикордонні з Кримом, тренінги для журналістів Херсонщини і спільні розслідування з ними підтримав Фонд розвитку ЗМІ посольства США. Крім того, ми подаємося на різні конкурси, отримуємо грантові кошти для додаткових проєктів.

Гаяна Юксель: У нас три источника финансирования: грантовая поддержка, поддержка диаспоры и наш частный бизнес. Если в Крыму большую часть средств давал сопроводительный бизнес, которым мы легально занимались, то сейчас, когда бизнес разрушен и запускается с нуля, главными для нас являются поддержка грантодателей и крымскотатарской диаспоры, в основном из Турции и Румынии.

— Володимире, на кого спрямований проект «Крим. Реалії» Української служби «Радіо Свобода»? Що вам вдається зробити, на відміну від ваших українських колег, які не мають корпунктів по всьому світу? Хто ті люди, які відвідують сайт, слухають і дивляться ваші програми, адже ваш проект — теж мультимедійний?

Володимир Притула: Проект «Крим. Реалії» був відповіддю компанії «Радіо Свобода» / «Радіо вільна Європа» на окупацію й анексію Криму. Уже в перші дні окупації стало зрозуміло, що передусім страждатиме свобода слова, право людей на отримання інформації. Були захоплені або заблоковані українські телеканали, незалежні місцеві

теле- й радіокомпанії. Ми спостерігали напади на журналістів, і стало зрозуміло, що кримчани стикнуться з проблемою браку достовірної інформації. Тому ми почали працювати вже на початку березня 2014-го. Проєкт «Крим. Реалії» створювався кримськими журналістами й редакція працювала в Криму. Спочатку я працював сам, та вже в 20-х числах березня з невеликою командою ми запустили перший, російськомовний, сайт «Крым. Реалии».

Потім запустили україномовний сайт і сайт кримськотатарською мовою. Редакція ще перебувала в Криму, але одночасно в Києві ми почали працювати над телевізійним проєктом. Перші програми знімалися й повністю монтувалися в Криму, й тільки після цього ведучі записувалися в Києві.

Із травня ми відчули тиск спецслужб — журналістів викликали колишні есбеушники в колишню штаб-квартиру СБУ, де вже було ФСБ. А потім долучилися, власне, кадрові працівники ФСБ: погрози журналістам, їхнім родичам... Журналістам нагадували долю колег, яких викрадали в той час, київських і кримських — Андрія Щекуна, активіста Решата Аметова. Нам казали прямим текстом: *«Через співпрацю з “Кримом. Реаліями” вас чекає ця доля, можна не дійти додому»*.

28 журналістів були змушені покинути Крим. Більшість із них продовжує співпрацю з проєктом тут, на материку. І така ж сама кількість були змушені припинити співпрацю з проєктом: або пішли із професії, або припинили працювати з нами. Це теж було велике випробовування для нас.

19 квітня 2016 року в семи кримських журналістів, яких запідозрили у співпраці з «Кримом. Реаліями», пройшли обшуки. Микола Семена був затриманий, його засудили до ув’язнення умовно, але із забороною на три роки займатися журналістською діяльністю. Нам удалося видати тексти, які він писав для «Криму. Реалій» за два роки праці з нами: це книжка на тисячу сторінок. Вся історія перших років окупації.

Зрештою нам довелося вивезти редакцію на материк, закрити офіційний офіс, а за рік і неофіційний. Після розгрому 2016 року в нас

> Микола Семена був затриманий, його засудили до ув’язнення умовно, але із забороною на три роки займатися журналістською діяльністю *(Володимир Притула)*.

забрали всю оргтехніку. Їм вдалося залякати частину людей, хоча не вдалося знищити нашу журналістську мережу. З'явилися активісти, блогери, які не є професійними журналістами, але стали справжніми громадянськими кореспондентами — частина з них працює відкрито, частина не афішує цього. Але кількість наших джерел інформації попри зусилля російських спецслужб збільшилася. Як і наша аудиторія в Криму.

Нині російськомовний сайт «Крым. Реалии» має 1,5–2,5 млн відвідувачів на місяць, десь від трьох до п'яти мільйонів переглядів сторінок. Звісно, переважно це не кримська аудиторія, хоча ми працюємо для кримчан. Але так сталося, що ми стали також джерелом інформації про Крим, вікном із Криму. Тому нас читає вся Україна й Росія, а кримчан серед читачів — майже половина. Наш сайт намагаються блокувати у Криму. Але технічні можливості (VPN тощо) дозволяють обходити блокування. Ми бачимо, що цифри нашої кримської аудиторії зростають.

Для кримчан ми запустили радіопроєкт. Спочатку він виходив лише на середніх хвилях і робився спільно з українським суспільним мовником. Тепер ми маємо власний проєкт в FM-діапазоні 24 години сім днів на тиждень і плануємо розширюватися. Маємо дві телевізійні програми — україномовну для аудиторії на материку та російськомовну для аудиторії як у Криму, так і за межами України. Нас дивляться в більш як 20 країнах у мережі міжнародного телеканалу «Настоящее время» (Current Time). Крім того, регіональні партнери беруть наш продукт. Ми маємо більш як 100 тисяч підписників у Фейсбуку, десятки тисяч у твіттері, у вконтакті, в однокласниках, гугл+, телеграмі, вайбері.

Я був вражений, коли запостив наш текст про Ялту в одній із проросійських ялтинських груп. Знайшлися люди, які сказали: *«Так це ж "Радіо Свобода", це ж америкоси, піндоси»*. Та одразу десятки й сотні людей, які, я знаю, мають проросійські погляди, почали писати: *«Крим. Реалії» — це є одне з небагатьох джерел, де можна щось дізнатися, де інформація не зацензурована. «Це ж вам не "Кримінформ"»,* — писали. І це найвища оцінка.

— Наскільки ви відчуваєте, що те, що ви робите з материкової України, потрібно кримчанам, що на ваш сигнал чекають у Криму?

Володимир Притула: Наша головна аудиторія — кримчани, ми працюємо для них, думаємо про те, що їм цікаво було би прочитати. Звісно, оскільки ми є частиною великої міжнародної компанії, в нас є можливість отримувати інформацію від наших кореспондентів із Вашингтона, Москви, Києва, Лондона тощо. Якщо це цікаво, ми даємо цю

інформацію кримчанам. У першу чергу ми пишемо про те, що відбувається у Криму. Для нас важливо отримувати фідбек, коли нам дякують, сварять по-злому, сварять по-доброму, критикують.

Спершу ми дуже переживали, що люди будуть боятися телефонувати. Так, спочатку боялися. А коли ми почали менше говорити про політичні питання, а більше — про соціальні, які турбують кримчан, звичайні люди почали дзвонити й розповідати, що в них світла немає, немає води, що в них проблеми з перетином адмінкордону, з виїздом за кордон із російськими паспортами, з нищенням їхнього майна тощо.

Телефонують і в ефір, і поза ефіром, просять звернути увагу на певну тему. У нас є важлива місія — ми одне з небагатьох видань, яке регулярно й постійно стежить за всіма судами, що відбуваються в Криму. Про переслідування й арешти ми отримуємо інформацію від незалежних журналістів, громадянських журналістів, блогерів, просто від кримчан, які надсилають нам повідомлення.

— У нас є прифронтова територія на Донбасі. Чи можна сказати, що з Кримом також є прифронтова територія — Херсонська область, Одеська, Запорізька? Якби центральні канали брали матеріали, створені тамтешніми журналістами, ці історії були б інакші?

Валентина Самар: Ви просто не уявляєте тамтешній рівень журналістики. У шести районах, прилеглих до Криму, немає жодної локальної телекомпанії, останнє радіо померло торік. Люди там більше дивляться російські канали, ніж українські.

Зараз немає проблем із тим, щоб отримати інформацію, є проблема, як виробити на місці якісний контент — на це гроші потрібні. Але якісний контент є. Інша справа — редакційна політика, і що ті чи інші канали ставлять у десятку своїх новин.

Гаяна Юксель: Полоса в Херсонской области, которая граничит с Крымом, и в целом Херсонская область — очень сложный регион, где

> У шести районах, прилеглих до Криму, немає жодної локальної телекомпанії, останнє радіо померло торік. Люди там більше дивляться російські канали, ніж українські *(Валентина Самар)*.

сильно российское влияние. В том числе, к сожалению, влияние российских СМИ, которые и из оккупированного Крыма, и из близлежащих территорий России воздействуют на тамошнюю аудиторию.

Некоторые тамошние журналисты, будучи на территории Украины, как мне кажется, не очень хорошо представляют себе происходящее в Крыму или относятся к этому странно. Я думаю, что их немного, но они журналисты, и некоторые из них возглавляют СМИ. Приведу простой пример. Мы ездили в Генический район Херсонской области и разговаривали с редакторами ведущих местных печатных изданий о создании вкладки на крымскотатарском языке в их изданиях. Когда я рассказала о том, что была вынуждена покинуть Крым из-за своей позиции как гражданина и журналиста, о том, что мы писали о происходящем так, как есть, например, оккупацию назвали оккупацией, референдум — непризнанным миром, то в ответ мы услышали: *«А что же вы хотели, зачем вы выступали?»*. Я не знала, что сказать своим украинским коллегам.

Поэтому работа в этих регионах очень важна. Необходима целенаправленная государственная политика с привлечением разных СМИ.

Мы участвовали в проекте по выпуску газеты «Крымское слово», рассчитанном на приграничную территорию Херсонской области, организованном МО и МИП, но он длился всего год.

Фрагмент медіафоруму «Терджиман» (квітень, 2018 р.)

Наджіє Фемі, головна редакторка «Радіо Джанли»: Сьогодні у Криму людям потрібно зустрічатися. Я бачу це на прикладі своєї аудиторії. Коли роблю якийсь концерт із нашими кримськотатарськими музикантами, я бачу, з якими очима приходять люди і з якими йдуть. Люди починають світитися. Коли ми порушуємо соціальні теми або теми, пов'язані з національною ідеєю кримських татар, я бачу, як реагує діаспора. Вона десь ображається, десь починає вступати в дискусію. Але мене це дуже тішить, адже живі процеси відбуваються. І сьогодні людям у Криму потрібно спілкуватися. Ми декілька років перебували у стані шоку. Ця напруга трохи спадає, і людям потрібно почути один одного, потрібно зрозуміти, що їм є з ким спілкуватися, що є люди, які можуть говорити з ними на теми, які їх хвилюють. Вони мають зрозуміти, що якесь життя на Марсі — як ми жартуємо — є.

Андрій Куликов, співмодератор медіафоруму «Терджиман»: Оскільки зайшлося про кримськотатарську мову, ми дізналися, що «хаят» — це «життя», «мейдан», певно, що не потребує перекладу. А що означає «джанли»?

Наджіє Фемі: «Живе». Так, це живе радіо. І ця назва для мене дуже багато значить. Вона далася нелегко. Саме «живе» радіо — це символ того, що ми сьогодні у Криму живі — почуйте нас!

— У Криму залишилися деякі ЗМІ, після анексії з'явилися нові, які мовлять українською, кримськотатарською, іншими мовами. Що з ними відбувається? До участі в нашому спецпроєкті ми запрошували Наджіє Фемі, головну редакторку «Радіо Джанли» (Canli), та вона відмовилася: сказала, що матиме проблеми.

Валентина Самар: Це правда, але це не означає, що це закрита тема. Вони молодці, що працюють, виходячи з тих можливостей, які в них є.

— Наджіє Фемі брала участь у форумі «Терджиман» скайпом і, зокрема, сказала, що в Криму потрібно зустрічатися, спілкуватися, обговорювати теми, пов'язані з національною ідеєю кримських татар, різні соціальні питання. На ці слова Наджіє звернув увагу Ільмі Умеров, заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу: Наджіє говорила «езоповою мовою», бо є небезпека — повертаються так звані кухонні розмови, які були за часів СРСР.

Валентина Самар: Це очевидно.

— Як працюють ЗМІ, які не визнають окупацію Криму, але перебувають на території півострова? І чому ці медіа обростають дотичними продуктами на зразок музики, записів аудіокнижок, мовних курсів?

Володимир Притула: У Криму не залишилося ЗМІ, які не визнають «нової влади». Сама легальна робота у Криму де-факто є визнанням окупації. Інша справа, що вони змушені в таких умовах жити і працювати, змушені перестати бути справжніми ЗМІ. Щось залишилося більш-менш незалежне, якісь паростки пробилися після того, як чоботами солдатськими, кадебістськими там потовклися й позакривали практично все, що можна було закрити, вичистили повністю інформаційне поле. З'явилося незалежне інтернет-радіо, проект Лілі Буджурової «Караденізпродакшн», з'явилася якась невеличка газета «Кримський терен». Це все важко назвати ЗМІ — це видання про історію, кухню, мову, культуру, й соціальних, політичних, економічних питань вони майже не висвітлюють. Звісно, хоча би таке має бути, це хоч якісь прояви незалежних, непідконтрольних владі медіа в Криму.

Решта — проросійські видання, які були, або ж прокремлівські мас-медіа, які прийшли на територію Криму. Сьогодні два десятки лише державних або пов'язаних із державою російських радіостанцій, які

> У Криму не залишилося ЗМІ, які не визнають «нової влади»... Щось залишилося більш-менш незалежне, якісь паростки пробилися після того, як чоботами солдатськими, кадебістськими там потовклися й позакривали практично все, що можна було закрити, вичистили повністю інформаційне поле *(Володимир Притула)*.

працюють на півострові, починаючи від «Спутника» й закінчуючи радіостанціями «Волна», «Звезда», «Вести», «Россия-1», «Крым-24» — всі на окремих частотах, украдених в українських мовників. І коли ви крутите ручку приймача, чуєте все одне й те ж саме. Те саме з друкованими виданнями: все під жорстким контролем. Десяток чи два десятки телекомпаній, локалізованих у Криму, працюють під контролем РФ. Крім них в ефірі є російські державні масмедіа. Трошки легша ситуація в інтернеті, але там теж навіть формально незалежні або опозиційні видання мусять задекларувати лояльність Путіну й російській державі.

— Краще було б, якби «Радіо Джанли» (Canli), «Радіо Зейтун» (Zeytune) — музично-культурний проєкт, взагалі не існували як ЗМІ?

Володимир Притула: Звісно, хоча би таке має бути, це хоч якісь прояви. З іншого боку, це декларація, це вже сам виклик, що є непідконтрольне, воно існує.

Гаяна Юксель: В Крыму не осталось журналистики в классическом понимании. Там есть информационное поле, находящееся под контролем власти. Вычистили всех несогласных, всех называющих вещи своими именами, всех объективно освещающих события. Заполнили информационное поле российскими СМИ, то есть, по сути, изменили информационный ландшафт. И на этом фоне осталось несколько старых крымских проектов, заявивших о смене информационной политики и признании оккупационной власти, и возникли уже новые крымские.

ВАЛЕНТИНА САМАР
ВОЛОДИМИР ПРИТУЛА
ГАЯНА ЮКСЕЛЬ

> В Крыму не осталось журналистики в классическом понимании... Вычистили всех несогласных, всех называющих вещи своими именами, всех объективно освещающих события *(Гаяна Юксель)*.

Когда в 2014 году нас закрывали, не давали возможности работать, запретили въезд в Крым нашему генеральному координатору, ко мне пришел один знакомый крымский журналист. Он сказал мне, что я веду себя неправильно, потому что заняла такую позицию — писала о политике, об оккупации, назвала референдум 16 марта не признанным миром. А они заняли умную позицию — стали писать о культуре, истории, кухне, традициях, о песнях и плясках — и теперь им продлили лицензию. Они отошли от политики, социальных тем, правовой тематики, и таким образом остались в Крыму. А те, кто называл вещи своими именами открыто, к сожалению, были вынуждены покинуть Крым. Роскомнадзор является формальным государственным органом, потому что должен помогать СМИ получать лицензии на право информационной деятельности, а превратился в репрессивный орган, с помощью которого СМИ выдавливались из Крыма.

— Із того, що я почула від Наджіє Фемі, виходить, що вона через якісь причини змушена залишатися в Криму. І в тих умовах робить усе, що їй під силу. Нехай це буде езопова мова, якою вона розмовляє з кримчанами й доносить до них те, що ми хочемо донести з материкової України. А є такі, хто просто змінив позицію і прийняв російську владу?

Валентина Самар: Звісно. Колаборація є в усіх сферах життя. Та й багатьом у Криму не треба було міняти свою позицію, вони дотримувалися прорадянських поглядів усе своє життя, нічого в їхньому житті не змінилося, крім того, що вони «побєділі». Тимчасово, я дуже сподіваюся.

Для Росії й корумпованої кримської влади було б ідеально, якби звідти виїхали всі проукраїнські, навіть нейтральні, але потенційно нелояльні громадяни, а їхнє місце зайняли росіяни. Чим менше на півострові залишиться людей будь-якої професії, які жили там до окупа-

ції, то для Росії краще, бо структура населення змінюється. Неймовірно серйозна політика ведеться, яка дуже добре фінансується.

Як ми можемо чинити цьому опір? До останнього залишатися там жити. Ми сиділи там до останнього. Тільки коли виникла реальна небезпека, кожен із нас поїхав.

Тому, якщо колеги знаходять форми для того, щоб залишатися там і тримати зв'язок зі своєю аудиторією, бути корисними людям, це важливо. Люди мають відчувати зв'язок між собою, зв'язок зі своїм минулим і мати надію на майбутнє. Тому потрібні проєкти — культурологічні, для дітей, для молоді. Хай вони будуть не політизовані, але вони мають бути наші — українською, кримськотатарською, російською, англійською, якою завгодно мовою, але наші.

— Валентино, ви казали, що Мінінформполітики отримало гроші на такі проєкти?

Валентина Самар: Так, про це повідомлялось, але як ці гроші буде витрачено — я не знаю. Поки що ми не бачимо, що їх використовують для інформування аудиторії в Криму, насамперед дитячої й молодіжної. Це ті, за кого ми маємо битися до останнього. Тому що в голові бабусь ми вже нічого не зробимо: хоч матимемо 100500 таких потужних холдингів, як «Крим. Реалії», вони вже не наші. *(Поки інтерв'ю готувалося до публікації, МІП оголосив конкурс «Інформаційна реінтеграція Криму» на виготовлення аудіовізуальної продукції. Результати мали бути оголошені на початку вересня. Натомість перша заступниця міністра Еміне Джапарова в ефірі радіо «Крым. Реалии» повідомила про продовження конкурсу ще на місяць без пояснення причин і підстав. — О. Х.)*

— Скажіть, будь ласка, що замовчують про Крим українські ЗМІ? Про що ніколи не розповість медіа на материковій Україні?

Валентина Самар: Основні власники великих ЗМІ — це олігархи, бізнес яких зав'язаний у тому числі й на Росії. Тому багато речей не будуть звучати в цих медіа, бо це невигідно їхнім власникам.

Кримська тематика сама по собі — терра інкогніта і для наших колег, і для керівництва держави, бо Крим не болить і не пече як проблема, яку треба вирішувати сьогодні. І з цієї причини ніхто не занурюється в те, що там відбувається. Немає виваженої державної політики стосовно окупованої території, немає політики в гуманітарній сфері. Тому наші кримські правозахисники й журналісти продовжують рока-

ми судитися з державою Україна для зняття дискримінаційних норм законодавства, які заклали лобісти-бізнесмени.

Приміром, закон про Вільну економічну зону «Крим», який зробив нас нерезидентами. Ми, виходить, люди другого сорту в порівнянні з вами. Без папірчика — довідки про те, що ми є внутрішньо переміщені особи, — наш паспорт не працює. Ми не можемо взяти кредит у банку, не можемо будувати бізнес так, як інші. Навіть у людей, які приїдуть у Київ з окупованого Донбасу, більше прав, ніж у кримчан, які постраждали від анексії, зазнали арештів, тиску, погроз, тортур тощо. Правозахисники з Криму змушені боротися з державою Україна для скасування постанови Кабміну № 1035, яка регламентує куций перелік особистих речей, які можна взяти із собою — люди не можуть евакуюватися звідти нормально, аби не давати хабарі на тому ж «кордоні».

— Сьогодні є дві точки зору: перша — Крим у пріоритеті, вирішується питання Криму — вирішується питання Донбасу. І друга — питання війни, а не територіальної цінності, першочергове. Тобто це означає, що відсутня державна політика щодо Криму, влада не знає, як розв'язувати цю проблему. Що мають робити журналісти? Якою має бути мета загальноукраїнських і кримських ЗМІ?

Валентина Самар: Я не згодна з тим, що в держави зовсім немає політики. Немає правильної політики, бо є лобістські закони й решта законодавства, ухваленого для того, щоб олігархи мали змогу продовжувати бізнес із окупантами. Це і є політика нинішньої влади щодо Криму.

Проєкти, які розробляються, в тому числі за участі громадянських інститутів, «ходять колами» Кабміну, Адміністрації Президента, Верховної Ради роками. Рішення про те, щоби збудувати туалети і стоянку для автобусів на пропускному пункті «Чонгар», Кабмін ухвалює три роки! Десятки засідань, сотні узгоджень і переузгоджень.

> ...є лобістські закони й решта законодавства, ухваленого для того, щоб олігархи мали змогу продовжувати бізнес із окупантами. Це і є політика нинішньої влади щодо Криму *(Валентина Самар)*.

— Є думка, що ЗМІ мають створити запит на деокупацію. Проте, за даними Нацради з питань телебачення та радіомовлення, у 2017 році присутність теми Криму на центральних каналах становила 0,1%, Донбасу — 2,2%. Тема Криму йде зі шпальт газет, з екранів телеканалів. Як її утримувати? Люди, які живуть у Криму, хочуть, щоби їхніми проблемами опікувався офіційний Київ — а їх цікавить, що відбувається в Україні?

Валентина Самар: Така віддаленість Криму існувала й до анексії. Але щойно Крим з'явиться в порядку денному політиків українських і міжнародних, коли буде створено майданчик для міжнародних переговорів про деокупацію, він буде в топі новин не тільки в Україні, а й по всьому світу. Поки цього немає, вимагати розповідей про те, чого немає, від ЗМІ неможливо.

Володимир Притула: З іншого боку, Валентина розповіла про роль українського олігархату у створенні і проваджені кримської політики української влади. А власники телеканалів і ЗМІ хто, хіба не ті самі олігархи? Так, звісно, вони формують інформаційне поле. Є ЗМІ, заточені на скандал, на комерційний успіх. Подивіться певні канали. Кілька місяців голодує український активіст Володимир Балух, який оголосив голодування 19 березня 2018 року. Великий інтерес до цього? *(політв'язнів Кремля кримчан Володимира Балуха та Олега Сенцова було звільнено 7 вересня 2019 року в результаті обміну між Україною та Росією у форматі 35 на 35. До України повернулися ще дев'ять незаконно засуджених у Росії співгромадян, а також 24 моряки, яких Росія захопила в районі Керченської протоки в листопаді 2018 року. – Редактор книжки).*

Валентина Самар: Закриті порти, через які не можна нічого імпортувати. Експортувати товари, вироблені в Криму, також не можна без українського дозволу. Ці заборони порушуються щодня. Я називаю теми міжнародного рівня, бо вони стосуються санкцій, введених ЄС і США проти Росії через анексію Криму, — мали б ці теми цікавити українські ЗМІ?

Ми зробили кілька розслідувань, які стосуються «ільменітової схеми» *(Ільменіт, титаністий залізняк, — рідкісний мінерал, який є цінною рудою для отримання титану і його похідних. Ільменіт також використовують для виробництва високоякісної фарби для бойової техніки, зокрема, військових кораблів. — О. Х.).* Ільменіт — українська сировина, яка поставляється в окупований Крим на завод «Кримський титан» Дмитра Фірташа. Вироблений там діоксид титану експортується незаконно, в тому числі до ЄС. Більше того, хімічні відходи скида-

ються у відстійники на території Херсонської області, і Фірташ за це не платить роками, платить податки й екологічні відшкодуваня тільки росіянам. Це тема? Тема. Два розслідування щодо «ільменітової схеми» вийшли у програмі «Слідство. Інфо», ще одне — в «Наших грошах із Денисом Бігусом». Покаже це «Інтер»? Ні, не покаже. Покажуть це телеканали, на яких сидять друзі співвласників і співвласники «Інтера»? Ні, не покажуть. Тому новини, які мають досить велике значення, не будуть розходитися.

— Тож запитання залишається: що мають робити ЗМІ? З початком війни точиться дискусія, ким має бути журналіст під час війни — громадянином чи професіоналом. А мене також турбує, чи мають ЗМІ співпрацювати, коли йде війна на Донбасі, коли Крим анексований, чи вони мають конкурувати, як і раніше?

Валентина Самар: Не можна пропустити новину. Якщо ти знаєш, що це новина, але не повідомляєш її через те, що хазяїн тобі забороняє чи ти не хочеш її давати, — це професійний злочин, приховування інформації від своєї аудиторії, від суспільства. Тому треба жорсткіше ставитися до дотримання професійних стандартів.

Достатньо солідарно працюють українські розслідувальні проекти. Наші закордонні колеги кажуть, що в нас дуже сильна розслідувальна журналістика. Але фахових журналістів, які працюють за стандартами, має бути на порядки більше. І вони мають створити критичну масу в нашому цеху, щоби впливати й на інших. Бо якщо 90% повідомляють новину, а 10% не повідомляють, то ставлення до цих ЗМІ буде іншим, їм не будуть довіряти. Хотілося би, щоби відповідальний прозорий бізнес купував чи запускав нові медіа, які створюватимуть олігархічним медіа конкуренцію.

Та й у самих журналістів має бути фахова честь і гідність — ти журналіст чи ти лакей?

Гаяна Юксель: С захватом Крыма и началом войны на Донбассе эта дискуссия ведется, но украинские журналисты, во всяком случае, примеры, которые я вижу, стараются придерживаться профессиональных принципов работы. Мы, к примеру, в силу наших возможностей отражаем ситуацию такой, какая она есть. Другое дело, что ситуация в Крыму с каждым днем не становится лучше, есть большое количество разочаровавшихся, а ситуация с правами человека вообще вопиющая. Поэтому, что касается крымских журналистов в Украине, никто из них не носит розовые очки и, говоря о происходящем, называет вещи своими именами.

> ...говорить о вакууме информационном неправильно, хотя бы потому, что там есть и журналисты, и очень активное гражданское сообщество, которое оттуда информацию нам передает *(Гаяна Юксель)*.

— Тобто, виявляється таке: незважаючи на те, що Донбас і Крим вважають «чорною інформаційною дірою», все одно інформація як потрапляє у Крим, так і звідти журналісти можуть отримати потрібну інформацію. Але проблеми, про які каже Валентина Самар, вкладаються в загальну ситуацію: по-перше, з корупцією в Україні, а по-друге, з цехом журналістським, який відсутній.

Гаяна Юксель: Я не согласна с тем, чтобы мы пользовались понятием «черная дыра в информационном поле». Да, у нас есть проблемы с доступом к территории вещания, есть проблемы со сбором и обработкой информации, мы не можем свободно въезжать на полуостров. Но говорить о вакууме информационном неправильно, хотя бы потому, что там есть и журналисты, и очень активное гражданское сообщество, которое оттуда информацию нам передает.

Как тема Крыма должна присутствовать в информационном поле? Информационное поле формируется гражданским обществом и органами власти. Тема Крыма должна быть частью общей государственной политики, как бы это наивно или высокопарно ни звучало. Информационная составляющая этой политики должна проецироваться на все существующие СМИ. Это в теории.

Но мы упираемся в реальность, которая очень разнообразна: есть группы интересов, есть олигархические группы, есть СМИ, которые возникли с помощью гражданского общества, есть такие, как мы — крымские СМИ — и так далее. Локомотивом крымской тематики я считаю крымские СМИ. В отношении журналистского цеха крымских СМИ, которых на материковой Украине сейчас одиннадцать, можно сказать, что есть определенная солидарность. Для обсуждения глобальных проблем, для поддержки друг друга, для участия в крупных проектах мы объединяемся и эту работу проводим. Но, к сожалению, в общеукраинском масштабе этого недостаточно. О Крыме должны говорить общенациональные медиа.

На форуме «Терджиман», где мы все были, я предложила очень непопулярное средство — введение квот. Я прекрасно понимаю, что мое предложение вызовет массу препятствий, что многие не будут согласны с ним, но это один из путей для того, чтобы тема Крыма поднималась в информационном поле.

— Пане Володимире, пані Валентино, як ви ставитеся до того, щоб держава запровадила квоти на присутність кримської тематики в ЗМІ, в першу чергу на телеканалах?

Валентина Самар: Я не думаю, що ситуація настільки критична, що потрібні заходи примусу. Бо квоти — це примус, навіть до чогось хорошого, але в цьому випадку держава не має права диктувати. Не можна обмежувати чиєсь право, аби додати комусь іншому можливостей.

Якби було про що розповідати, розповідали би всі. Щойно Кримом почне займатися влада, повірте мені, всі будуть про це розповідати. Ми — глибокі знавці кримської специфіки. Ми самі ведемо моніторинги порушення прав людини, дотримання санкцій тощо, бо це наша тематика. Але великих новин поки що ніхто не бачить, крім розслідувань, які не всі покажуть.

Володимир Притула: Звісно, щось робити треба, пробувати, не рубати будь-яку ініціативу «на корню». Та поки роль олігархів буде такою великою, квоти і виховання журналістів, щоб вони дотримувалися стандартів, тиск держави на масмедіа чи їх заохочення не даватимуть результатів.

Валентина Самар: Треба підтримувати ті ініціативи, які є, ті ЗМІ, які вижили й показали свою спроможність, окремі медіапроєкти, окремих журналістів. Не треба примушувати — треба заохочувати. Якби існувало те, що раніше називалося держзамовленням, можна було би через конкурси замовляти кримський контент і заохочувати ЗМІ його безкоштовно розміщувати. Це була би дуже велика допомога з боку держави і для того, щоби підтримати кримську тематику, і для того, щоби підтримати кримські й некримські проєкти про Крим.

— Саме безкоштовно розміщувати? На форумі «Терджиман» пролунало, що новин, які некомфортні й не продаються, центральні олігархічні канали не розміщують, але певний продукт на кримську тематику ці канали купували би. Що це міг бути за продукт?

Гаяна Юксель: Такой коммерческий подход к трагедиям людей — это вообще, на мой взгляд, неправильный подход, как бы идеалистич-

но это ни звучало. А рассказывать можно о многом, но не рассказывают же. Голодает Сенцов, голодает Балух, Недим Халилов выгнан из дома. Да, у Недима была своя принципиальная позиция, но он жил при Украине и никого не трогал, а теперь его Россия выгнала и он, по сути, бездомный, мотается между Краснодарским краем и Узбекистаном. И сколько таких судеб могут быть объединены в целые блоки историй, но ведь об этом не рассказывают центральные каналы, потому что это им неинтересно.

Более того, я смотрю такие каналы, как NewsOne или «112 Украина», и меня удивляет уровень экспертов, которых они приглашают в студию, не привлекая выходцев из Крыма, не привлекая тех, кто знает ситуацию в Крыму, живя на материковой Украине. Мы слышим предложения провести повторный референдум в Крыму при поддержке Украины. Вы можете себе представить: к нам пришли, нашу территорию отняли, а теперь мы должны рассуждать, правильно отняли или нет! Это звучит с центральных украинских каналов.

Понятно, что квотирование звучит как мера принуждения, но это должна быть государственная политика. Центральные каналы тоже должны соглашаться и жертвовать прайм-таймом, ресурсом, журналистскими кадрами, проектами, чтобы тема Крыма звучала.

Володимир Притула: Ми зараз бачимо, що комерційні цілі в пріоритеті, прибуток понад усе. Але, з іншого боку, є соціальна відповідальність. Суспільство має вимагати й від держави, й від масмедіа, щоб ця соціальна відповідальність власників і топменеджерів масмедіа була відчутною.

Ми або мусимо визнати, що живемо в умовах війни, і йти на жертви, маємо бути готові, що наш робочий тиждень може збільшитися, що нам меншу зарплату будуть платити, що можуть відібрати бізнес в інтересах держави — для ведення цієї війни, обмежити свободу слова. Це маємо розуміти.

> Вы можете себе представить: к нам пришли, нашу территорию отняли, а теперь мы должны рассуждать, правильно отняли или нет! Это звучит с центральных украинских каналов *(Гаяна Юксель)*.

А якщо війни в нас немає, то яке ми маємо право вимагати від когось іти на ті чи інші поступки. Треба, щоби суспільство саме зрозуміло, на якому воно етапі й чого воно хоче.

— Сценарії повернення — як ми до них готуємося? Ільмі Умеров казав, що представники кримськотатарського народу працюють над тим, щоб отримати кримськотатарську автономію. Чи не передчасно порушувати питання автономії, якщо у зв'язку з анексією Криму є стільки інших проблем?

Валентина Самар: Чомусь думають так: живемо-живемо, потім — бац! — і деокупація Криму, кримська автономія. Так не буде. Процес деокупації має тривати вже зараз: кожна дитина з окупованої території, яка отримала паспорт громадянина України і приїхала вчитися до українського чи якогось європейського вишу, — це вже крапелька в деокупацію. На це має бути налаштована державна політика. Кожна річ, яку робить громадянське суспільство або держава для того, щоб захистити права людини на окупованій території, — це цеглинка в основу деокупації. Не має бути бар'єру ні інформаційного, ні законодавчого (крім безпекових речей, звісно), ні комунікаційного між людьми там і тут. Адже люди знають, що ковток вільного повітря — не лише за Перекопом. Він є й там, у Криму, коли вони дивляться «Чорноморку» чи «Крим. Реалії», слухають «Радіо Hayat», читають «Центр журналістських розслідувань» чи Black Sea News тощо. Це той ковток свободи і правди, який ми, журналісти, можемо їм дати. Ми хоч на мить робимо цих людей вільнішими тим, що вони вільно отримують інформацію.

Так, ми маємо внести до Конституції зміни, якими кримськотатарському народу, як і будь-якому народу у світі, буде гарантоване право на самовизначення в межах України. Давайте покажемо, яка ми вже

> Не має бути бар'єру ні інформаційного, ні законодавчого (крім безпекових речей, звісно), ні комунікаційного між людьми там і тут... Це той ковток свободи і правди, який ми, журналісти, можемо їм дати *(Валентина Самар)*.

доросла нація. Це ні до чого наразі не призведе, але це право буде дотримано вже сьогодні.

Треба розуміти, що перші років п'ять по деокупації Криму там не буде ніяких інших органів управління, окрім комендатури, військової чи цивільно-військової адміністрації. Це будуть роки, коли не буде виборів, коли будуть дуже великі обмеження, відбуватимуться фільтраційні, люстраційні процеси. Люди визначатимуться, хто вони, громадяни якої держави, а слідчі органи та суди працюватимуть, розслідуючи злочини, скоєні на окупованій території, аби була відновлена законність і справедливість.

— Я опосередковано чула таку думку людини з Криму: ***«Ви нас не захистили і ще хочете нас судити?..»***

Валентина Самар: Колабораціонізм — дуже спекулятивна тема. Немає жодної країни, де б ухвалювався закон, який би карав за побутову колаборацію. Але якщо людина вчинила злочин, передбачений статтею Кримінального кодексу, — хай вона за нього відповідає незалежно від того, які ідеї вона сповідувала.

Володимир Притула: Скажімо, хтось неправосудно засудив Сенцова або інших активістів.

Валентина Самар: Чи незаконно затримав людину, позбавив її волі. Державна зрада, незаконні обшуки, позбавлення права навчання рідною мовою — все це заборонено національним законодавством. Все, що на окупованій території відбувається, може кваліфікуватися як воєнний злочин, відповідальність за який передбачена і Женевськими конвенціями, і національним законодавством.

Практично все в нас є. Залишилося тільки врегулювати те, що не передбачено Кримінальним кодексом чи Адміністративним. Над цим працюють правозахисні групи. Зокрема, ведеться велика кампанія руху «Сила права» — по всій Україні їздить Андрій Сенченко з однодумцями із проектом закону «Про прощення». Цей законопроєкт передбачає, що людина, яка вчинила якесь правопорушення на окупованій території, але яку не можна притягти до відповідальності за чинним Кримінальним кодексом, карається обмеженням прав. Наприклад, позбавленням права займати державні посади чи виборчого права.

Вона має визначитися, громадянином якої країни є. Хочете залишити собі російський аусвайс — будь ласка, залишайте, але ви матимете обмеження у правах.

Нагнітання істерії про те, що в Криму всі зрадники, що вони в 2014

році не боролися й не кидалися з порожніми руками на танки, — це політичні спекуляції. Вони підігріваються російською пропагандою, для якої розмежування, а бажано ворожнеча й ненависть між «материковими» і «кримськими» українцями, між кримськими татарами й українцями — завдання номер один. І наші деякі, перепрошую, дурні цьому підігрують.

Володимир Притула: Питання не в кримськотатарській автономії, а в тому, щоб визнати право на самовизначення. А форма автономії визначиться пізніше.

Гаяна Юксель: Я рада, что мои коллеги меня поддерживают. Вопрос крымскотатарской автономии — это вопрос зрелости Украины и демонстрации ее как состоявшегося государства, которое признает и применяет международное законодательство, в том числе и то, которое защищает права коренных народов. Раньше постоянно что-то мешало. То, что крымских татар мало, что крымские татары на что-то претендуют. Теперь новые фобии подогреваются — то говорят, что Крым оккупирован, мол, подождите, то говорят о том, что некоторые народы живут прекрасно и без автономии. Когда была заявлена тема и создана рабочая группа, мы начинали работать, то насчитали около 20 старых и новых фобий и мифов. Их надо отсекать, понимая, что автономия — это ни в коем случае не привилегия одного народа перед другим и ни в коем случае не дестабилизация ситуации в Украине или разрушение ее государственной целостности.

— Кажуть, що конфлікт на сході України розв'язали ЗМІ за допомогою інформаційної війни. Чи згодні ви з таким твердженням і чи є роль ЗМІ в тому, що сталося з Кримом?

Володимир Притула: Думаю, Росія планувала анексію Криму. Можливо, не конкретно на 2014 рік, але плани про захоплення існували. Російська політика останнього десятиліття була спрямована на це, зокрема, в інформаційній сфері. І коли було взято курс на негайну окупацію Криму, Росія використала ЗМІ в інформаційній війні. Це не вина масмедіа. Вони просто стали одним із важелів впливу на ситуацію — як на материковій України, так і в Криму.

— В межах нашого проекту Юлія Мостова на запитання «А чи знали ви про розклад дій з боку Росії? Про те, що вона забере Крим, а потім введе війська в східні області України?», відповіла: «*Послухайте, всього розкладу не міг знати ніхто. Але чи попереджала команда "Дзеркала тижня" про таку можливість розвитку подій?*

***Так, попереджала. Статті про відкриття російського фронту Валентина Самар публікувала починаючи з осені 2013 року».* Як вам удалося це передбачити?**

Валентина Самар: Цим публікаціям *(«Откроет ли Россия крымский фронт?», «Россия открыла крымский фронт». — О. Х.)* передувала ще публікація в «Дзеркалі тижня» так званого «Комплекса мер» для того, щоби втягнути Україну в євразійський простір. По суті, це був план, як ми вважаємо, авторства Медведчука і Глазьєва, як загальмувати, а можливо, взагалі відкласти рух Україні до асоціації з ЄС. Я звернула увагу на те, що вже влітку — восени 2013 року, поки наші колеги дискутували, чи це реальний документ, чи фейк, ми бачили, що в Криму цей план уже виконується, включно зі створенням так званої Корпорації розвитку Криму, яка, до речі, зараз працює — розпродує вкрадені в України активи.

Виконання «Комплекса мер» було видно і з активізації роботи російських організацій, і з факту створення нових молодіжних організацій, які потім вийшли на поверхню, — той же НОД, який виник напередодні анексії *(«Национальное освободительное движение». — О. Х.)*. Восени я написала статтю «Чи відкриє Росія кримський фронт?» — спочатку зі знаком питання, а вже за два тижні до анексії — ствердно. У другому матеріалі було викладено ймовірні сценарії: дестабілізації міжнаціональних відносин, загрози російському Чорноморському флоту чи російським громадянам. Останній, як відомо, й було використано для виправдання вторгнення.

Якби працювали українські спецслужби, нічого цього не було би. Треба було всього-на-всього робити те, що передбачено законом і Конституцією: мала працювати Генеральна прокуратура, СБУ, Аваков із Наливайченком мали би не просто кататися до Криму, щоби помахати хустинкою вслід Януковичу, а застосовувати ті важелі, які в них були *(Арсен Аваков — міністр внутрішніх справ України; Валентин Наливайченко на момент анексії Криму 2014 року — голова Служби безпеки України. — О. Х.)*

Будь-хто з нас може сказати, що в перші дні ситуація розвивалася настільки картонно, що її можна було розвернути в інший бік у будь-який момент. Кроки до повної окупації робилися Москвою спочатку дуже обережно, а потім це просто перейшло в шалений темп, аби якнайшвидше оформити анексію. В Києві цього «не чули» й «не бачили». Інколи події з Криму включали майже всі канали, ми говорили, що відбувається, а люди сиділи сонні в київських студіях і не знали, що їм робити, тож несли якусь банальщину.

ВАЛЕНТИНА САМАР
ВОЛОДИМИР ПРИТУЛА
ГАЯНА ЮКСЕЛЬ

> Якби працювали українські спецслужби, нічого цього не було би... Будь-хто з нас може сказати, що в перші дні ситуація розвивалася настільки картонно, що її можна було розвернути в інший бік у будь-який момент *(Валентина Самар)* .

— Журналіст Юрій Луканов, розповідаючи про свою книжку «Прес-машина: як Росія знищувала свободу слова в Криму» в одному з інтерв'ю, сказав: *«Журналісти повинні їздити до Криму, але мають мінімізувати ризики… Якщо хтось хоче, то хай звернеться до нас, ми надамо пам'ятку»*. Втім, навіть пам'ятка не дає повної гарантії безпеки. Колеги, за яких умов поїздки журналістів із материкової України до окупованого Криму виправдані?

Володимир Притула: Їздити в Крим небезпечно, як і працювати в Криму, бо це сіра зона, в якій не діють закони — ні українські, ні російські, жодні, а діє воля випадку або бажання якоїсь сили. Загроза і життю, і свободі існує для журналістів, які там працюють і які туди їздять. Чи варто виконувати свої професійні обов'язки? Варто. Варто їздити не тільки українським, а й іноземним, російським незалежним журналістам. Звісно, дотримуючись правил безпеки, хоча зрозуміло, що навіть дотримання цих правил не може гарантувати, що вас не затримають. Це стосується й колег, які працюють для «Криму. Реалій». Але люди їздять під бомби і, думаю, будуть їздити до Криму також, хоча там непросто.

— Те, що свого часу Ірина Ромалійська й Олена Лунькова їздили до Криму через МЗС РФ, не дало більшої гарантії безпеки, ніж якби вони поїхали з території України?

Володимир Притула: Я не впевнений, що вони отримували акредитацію МЗС для поїздки конкретно в Крим. Гадаю, вони отримували дозвіл для поїздки в РФ, у конкретні місця, серед яких Крим не був позначений. І саме через це в них виникли проблеми — чому в Крим приїхали? Притомний український журналіст не включить у свій

маршрут Крим. Але я вважаю, що якщо є можливість, треба будь-які можливості використовувати, в тому числі подавати на акредитацію конкретно в окупований Крим. Бо ми розуміємо, що Росія зараз де-факто контролює Крим.

Я також вважаю, що потрібно максимально спростити поїздки до Криму іноземним журналістам, звільнити їх від недоречних, незрозумілих дозволів. Достатньо буде повідомити українську владу — і все. Це би розширило інформаційні можливості всіх наших громадян та людей в інших країнах отримувати достовірну інформацію. Звісно, будуть завозити туди фейкових, куплених, оплачених журналістів, як це зараз робить російська влада. Тому що відкритішим буде Крим, то краще і для українців, і для української влади.

Гаяна Юксель: Ездить в оккупированный Крым обязательно нужно. Мы просили об этом не только украинских журналистов, но и журналистов других стран.

Я участвовала в создании памятки для журналистов, въезжающих в Крым. Интересно, что все коллеги, которые побывали в Крыму, а кто-то из них имел аккредитацию МЗС РФ, говорят об одном основном механизме защиты — открытости. То есть нужно максимально открыто въезжать, информировать власть, сообщать о себе в социальных сетях. Но и это тоже не дает гарантий безопасности. Журналистов на полуострове, как правило, сопровождает ФСБ. Это не просто точечные меры безопасности, они постоянно под контролем, их сопровождает машина, на какие бы объекты они не приезжали. Но, тем не менее, это работа «в поле», на территории Крыма, и она очень важна.

— Наприкінці другої частини форуму «Терджиман», присвяченої присутності теми Криму в радіоефірі, співмодератор Андрій Куликов розповів аудиторії «про свій найбільший страх»:

«Мій найбільший страх прийшов до мене нещодавно уві сні. Мені снилося, що я йду десь так по кісточки у воді Чорного моря вздовж дуже знайомого мені відрізку узбережжя Криму. Десь там між Алуштою й Аю-Дагом. Я йду і я боюся подивитися вгору, бо боюся побачити там не те, що мені розповідають українські засоби масової інформації.

Я йду і мені хочеться, щоб я переконав себе подивитися і побачити, як усе погано в окупованому Криму. А десь там б'ється підозра, що, може, не все так погано… Повз Аю-Даг я проїхав на якомусь катері. У мене складалося враження, що наді мною бетонне небо, бо я не можу змусити себе подивитися, бо боюся дізнатися ту правду, яку мені не хочеться дізнаватися…»

У свою чергу, головний редактор радіо «Зейтун» Емір Керімов сказав: *«Життя не закінчилося, воно сильно змінилося, але життя триває»*. Як журналістам бути максимально неупередженими й не боятися щоразу підводити очі на реальність, аби подавати факти, а не своє уявлення про цю реальність?

Валентина Самар: Така проста відповідь — стандарти. Не брешіть! Не додумуйте! Тримайте баланс і перевіряйте інформацію.

Проблема в тому, що дуже багато інформації зараз іде через соцмережі, і в кожного своя картина. Інтерпретації однієї події можуть бути зовсім різними, фахових маніпуляторів дуже багато. Ми живемо у світі, де пропаганда витісняє з інформаційного ринку професійні ЗМІ через їхню слабкість і диктує свої правила. І, може, комусь і хотілось би зранку прочитати про те, як «усе погано в Криму», але я, наприклад, собі цього не дозволяю тільки тому, що завжди дивилася на світ без будь-яких окулярів — чорних, рожевих чи яких завгодно, адже займаюся розслідувальною журналістикою. Не можна себе обманювати, бо якщо ти починаєш обманювати себе, то ти будеш обманювати й інших. Крапка. Ти закінчився як журналіст, можеш перейти у стадо пропагандистів одного чи іншого табору.

Чому є запит на цю брехню? І чому є острах від того, що ти побачиш, що там зовсім не так, як тобі би хотілось бачити? Бо українське інформаційне поле дуже залежне від політики. І політики диктують, чи ми сьогодні пишаємося нашими морпіхами, чи ми їх ненавидимо за 2014 рік. Я дуже сподіваюся, що ми швидко пройдемо цей дурнуватий період непрофесійності й залежності від запиту політиків, бізнесменів чи олігархів і станемо дорослішими.

> Така проста відповідь — стандарти. Не брешіть! Не додумуйте! Тримайте баланс і перевіряйте інформацію... якщо ти починаєш обманювати себе, то ти будеш обманювати й інших. Крапка. Ти закінчився як журналіст, можеш перейти у стадо пропагандистів одного чи іншого табору *(Валентина Самар)*.

Я не дуже активна в соцмережах, але коли бачу фейк, який постять знайомі, пишу їм у приват і пояснюю, чому це дурня і фейк. А інколи пишу це у відкритому пості, щоби пояснити, як легко їх спіймати. Гачок один — емоції. На цей гачок ловляться всі — й ті, хто хоче хорошого, й ті, хто хоче поганого. І ті, хто хоче заспокоїти свою зранену душу, спокушається на солоденьку брехню.

Володимир Притула: Але, з іншого боку, емоції — це те, що добре продається. Так було завжди. І тому, якщо не буде емоції, новина не продасться, її ніхто не відкриє й не дізнається, що там було.

Валентина Самар: Саме це я й хотіла далі сказати. Але є емоція природна, присутність якої важлива в нашому матеріалі, бо люди не бувають беземоційними. А є емоція спеціально нагнана, от її і продають найперше.

Гаяна Юксель: На форуме в части, посвященной радио, я была в числе спикеров. Да, там прозвучала эта фраза. Главное, чтоб мы не смотрели на мир глазами российских СМИ и не представляли ситуацию на полуострове так, как они ее подают. Вот тогда это будет печально. Тогда мы не будем знать ни о нарушениях прав человека, ни о притеснениях, бедах, горе. Вообще не будем знать о том, что происходит в Крыму в реальности.

Мне сложно сравнивать объективность украинских и российских СМИ. Наверное, должно быть исследование с методологической базой, проверенными данными. Но, на мой взгляд, нельзя говорить о том, что информация с полуострова передается необъективно, искаженно, драматизировано. Нужно учитывать важный момент: мы не в равных условиях. Они находятся там, а мы туда доступа не имеем, что тоже очень сильно влияет на нашу работу. Вместе с тем, украинские СМИ, в том числе специализирующиеся на крымской тематике, делают все возможное, чтобы объективно передавать ситуацию с полуострова.

— Думаю, ця репліка пана Андрія стосувалася того, що інколи дуже важко бути неупередженим. Ця проблема обговорюється сьогодні в медіасередовищі. Навіть одне з інтерв'ю в межах спецпроекту «Журналістика незалежної України: перші 25 років» має заголовок: *«Самая опасная зависимость сегодня для журналиста — это зависимость от собственных убеждений»*. Не всім легко перейти через свої переконання…

Володимир Притула: Наші переконання ґрунтуються на нашому досвіді й наших знаннях.

Гаяна Юксель: И на том, что было сделано с Крымом. Как можно,

исходя из того, что в Крыму сейчас построили дороги, соорудили мост, отремонтировали несколько зданий, строят детские сады, говорить о том, что в Крыму все правильно или хорошо?

Володимир Притула: Всі українські масмедіа пишуть, що в Крим вкладають великі гроші. Ніхто не приховує. Те, що там корупція, що гроші погано освоюються — теж всі пишуть. А от кримські ЗМІ цього не пишуть. Про те, що збудували й відкрили міст, звісно, пишуть усі.

Валентина Самар: І розповіли, хто і за скільки.

Володимир Притула: Що ціна цього мосту виросла в 15 разів, українські пишуть, російські — ні.

Валентина Самар: Деякі російські теж пишуть.

Володимир Притула: Кримські не пишуть.

Гаяна Юксель: Кстати, обвинение украинских СМИ в необъективности не столь обоснованы еще и потому, что журналисты понимают ситуацию и настроения в Крыму, знают, что там есть и сторонники, и противники России. И это отражается вматериалах и информационной политике.

— Якою, на вашу думку, може бути розв'язка ситуації з голодуванням Олега Сенцова? Адже думок лунає дуже багато — від украй відчайдушних до сповнених надії… І наскільки дієві акції підтримки, що охопили цілий світ?

Валентина Самар: Я думаю, він розраховував, що по всьому світу будуть такі акції. Олег сам усе пояснив: він не просто оголосив голодування — він його приурочив до Чемпіонату світу з футболу на території Росії — країни-окупанта, до події світового масштабу, яка буде у всіх на устах, яку замовчати не може ніхто. Звісно, він це спланував, він готувався до цього голодування, це не спонтанне рішення. Він хотів, щоби під час Чемпіонату світу з футболу тема українських політв'язнів, російської окупації Криму зазвучала якомога голосніше.

Тепер справа за нами всіма — підтримати Олега й публікаціями, й акціями, й тиснути на уряди всіх країн, включно з українським, аби справа вирішення долі українських політичних в'язнів була нарешті виведена в перші пункти світового порядку денного.

— Чи дізнаємося ми на нашому з вами віку про замовників убивства Георгія Гонгадзе? Чи розкриється вбивство Павла Шеремета? Хто розстрілював Небесну сотню? І чи все можливе роблять українські журналісти для того, щоби стали вільними політв'язні РФ у Росії і в Криму, а також полонені на території окупованого Донбасу?

Володимир Притула: Я сподіваюся, що ми ще дізнаємося, хто замовив Гонгадзе і Шеремета. Я маю свої думки з цього приводу, бо стикнувся з цією, однією з найсильніших у світі, спецслужб, і знаю, як вона працює. Що ж до оцінки колег, то журналісти різні. Хтось робить щось, хтось нічого не робить. Хтось професійно виконує свою роботу. Може, не згадує прізвища ув'язнених, але працює таким чином, що результат його роботи допомагає у вирішенні цих проблем. А ще є корисні ідіоти, які щось роблять начебто правильно, але від цього тільки гірше буває.

Валентина Самар: Хочеться, звісно, ствердно відповісти на це запитання з тієї причини, що дуже багато залежить від нас самих, від того, яку владу ми вибираємо, від того, як ми її контролюємо. Не буде реформована правоохоронна система — ми не можемо з вами говорити про фахове розслідування і притягнення до відповідальності винних у цих та інших убивствах. Не буде реформована судова система — не буде права на справедливий суд. Не буде покінчено з політичною корупцією в Україні — не буде уряду, який усі ці реформи буде здійснювати. Не буде такого уряду — ми не підемо вперед, а можливо, підемо назад.

Журналісти як особливий суспільний загін мають унікальні можливості, більше того — обов'язок, впливати на всі ці процеси. Але як ми виконуємо свій професійний обов'язок? Мабуть, ще дуже погано. Ми за всі ці роки навіть не спромоглися зробити єдину національну прес-карту для того, щоб відрізняти журналіста від псевдожурналіста.

Гаяна Юксель: Я очень надеюсь, что заказчики убийств журналистов будут названы, а обстоятельства обнародованы. И не только Гонгадзе и Шеремета, а и Амины Акуевой, и Вороненкова, и многих других, погибших на территории Украины. Последние фамилии связаны с государством-агрессором, и мы понимаем, откуда ноги растут.

Как человек, который немного соприкоснулся с процессом освобождения заложников — в силу общения с теми, кто находился в застенках, — я понимаю, что это сложный процесс, в частности для журналистов, потому что он скрытый. Говорить об освобождении политзаключенных можно уже тогда, когда вопрос практически решен. Журналистское сообщество можем помочь тем, что рассказывает об обстоятельствах, давит, не дает забывать. Но, поверьте, сами переговоры — это очень сложный процесс, который зачастую не должен быть гласным.

— Журналісти, які займаються кримською тематикою, почуваються загнаними в так зване кримське гетто в порівнянні з іншими колегами, які не варяться в інформації про Крим?

Валентина Самар: А ви нас саме так бачите? Мені цікаво...

— Думаю, дуже мало людей насправді переймаються Кримом, бо в усіх є свої проблеми. Надто молодь, яка «хоче бути щасливою» і дистанціюється від війни, кримської тематики, часто не усвідомлюючи, що важко бути щасливим, якщо поруч хтось страждає. Цитую почуте: *«Ви не зрозумієте Крим, якщо не розумієте біль кримськотатарського народу»*...

Володимир Притула: Якщо в кримських видань є певна аудиторія, вони на неї орієнтуються, і якщо ця аудиторія перебуває зараз у гетто чи в інформаційній ізоляції, то, звісно, й журналісти це відчувають. Якщо «Крим. Реалії» працює для кримчан, ми намагаємося донести їм ту інформацію, яку вони не отримують, але яка їм цікава, — як із-поза меж, так і з самого півострова. Інформаційне поле України і Криму фактично розірване. Окупанти намагаються диктувати свої умови, насадити своє інформаційне поле, й ми змушені працювати в цих умовах. І тому, в принципі, можна відповісти: так, це ізоляція, це резервація, це гетто, але не нас як видань і журналістів, а кримчан. І будь-яка інформація, яку ми намагаємося до них донести, ламає ці мури, руйнує цю ізоляцію.

— Коли чуєш про 0,1% присутності теми Криму на екранах, які дивляться 80% українців, то...

Володимир Притула: А Київська область там сильно представлена? Чи Херсонська?

Валентина Самар: Немає сьогодні чисто кримської теми, яка би не виходила на Київ, Москву, Вашингтон чи Брюссель. Робота українського бізнесу в Криму — це кримська тема чи українська? Це тема порушення українського законодавства, тому я йду в парламент і саме

> Інформаційне поле України і Криму фактично розірване. Окупанти намагаються диктувати свої умови, насадити своє інформаційне поле, й ми змушені працювати в цих умовах *(Володимир Притула)*.

роблю там стендап у сюжеті про Крим. Я займаюся антикорупційними розслідуваннями як в українській владі, так і в кримській окупаційній. Я знаю, що ці речі не мають між собою межі, вони, навпаки, споріднені. Якщо компанія Ахметова працює в Севастополі в порушення міжнародних санкцій і він переписує своє майно в Севастополі на менеджерів кума Ігоря Крутого, це кримська тема чи ні? Це українська тема, тому це розслідування йде на українських загальнонаціональних каналах.

Розуміння Криму немає — так. Немає розуміння кримської специфіки й тематики в людей, які повинні ухвалювати рішення, — так. Кримських людей дуже мало в органах влади — так. Не сформульована система дій, не вистачає стратегії деокупації й реінтеграції Криму — ми її чекали, але вже й не треба, ми цю стратегію вже реалізуємо без влади. Від влади ми вимагаємо виконання пунктів, які повинні бути в цій програмі деокупації. Тужливі пісні є, бо таке життя, й ми теж часто плачемо. Але це не означає, що ми в гетто. Так, держава в особі нинішньої влади нас зробила обмеженими у правах, але ми такими не почуваємось — і боремося.

— Можливо, якщо врахувати всі ваші застереження, то присутність кримської тематики буде не 0,1%, а бодай 10%?

Валентина Самар: Акції протесту в українських містах на підтримку політичних в'язнів — це кримська тема чи ні?

— Можливо, обов'язково, щоб звучало слово «Крим»...

Валентина Самар: Так воно звучить, просто це не в Криму відбувається.

Гаяна Юксель: Добавлю, что формулировку «гетто» или «резервация» слышу впервые. Я слышала формулировку, что крымские СМИ и крымская тематика — это закрытый круг, куда допущены избранные, имеющие опыт пребывания в Крыму или выходцы из Крыма. Ни в каком гетто мы себя не чувствуем. Просто для нас работают другие формы и методы сбора и обработки информации. Мы работаем на оккупированную территорию и получаем информацию с оккупированной территории. Да, это другая работа, но это — не замкнутость в резервации. Оторванности нет, погруженность в украинское информационное поле есть. Другое дело, что это должно делаться эффективнее и с большей поддержкой.

27 листопада 2018 року

UA RU

Валерий КАЛНЫШ:

«Мы не научились прощать. У нас это считается признаком слабости, моральной нестойкости»

Чем нынешний момент похож на времена темников? Каким образом журналисты «развратили аудиторию»? В какой ситуации возможно ограничение свободы слова? Как с «Радио НВ» связаны имена Бориса Ложкина и Александра Третьякова? За что Калнышу говорят: *«Геть з українського радіо!»* Куда, по мнению Валерия, уходят «умирать» журналисты? На эти и другие вопросы Валерий Калныш отвечает в рамках спецпроекта «Детектора медиа» «Журналистика независимой Украины: первые 25 лет».

ВАЛЕРІЙ КАЛНИШ

«Я

больше ничего не умею. Руками работать я не умею, приходится работать головой», — признается человек, который в своей жизни возглавил пять редакций. При этом в журналистику он попал случайно: пошел не по призванию и не ради серьезных карьерных горизонтов, а потому что *«нужна была работа и деньги».* Как бы там ни было, однажды его прозвали отцом-командиром, а он за своих «бойцов» готов «рубиться до последнего». Видимо, сработали гены: согласно семейной легенде, Валерий Калныш — потомок *«последнего атамана Запорожской Сечи Михаила Ивановича Калнышевского».*

...Дважды Валерий поступал в Запорожский государственный университет и оба раза не закончил вуз. С исторического факультета отчислили автоматически: *«Я был очень молод, первая любовь серьезная... В общем, я подзабил на учебу. И не сдал три экзамена».* В том же, 1996 году, он поступил в тот же ЗГУ на факультет социальной педагогики и практической психологии. *«Я был победителем Всеукраинских студенческих олимпиад... Мой декан собирал факультет и говорил: "Это будущий декан нашего факультета", показывая на меня».* Но несмотря на то, что успешного студента перевели на бюджет, вуз в одностороннем порядке изъял из договора пункт о бесплатном обучении.

«У родителей закончились деньги», и Валерию пришлось уйти из университета.

Но когда телеканал «Алекс» в Запорожье из более чем 200 претендентов отобрал двоих для ведения автомобильной программы, Валерий Калныш оказался одним из счастливчиков. Такую же программу Валерий вел потом на канале «ТВ-5». *«Партнер ездил на машинах, а я о них рассказывал».* Интересно, что автомобильный журналист Калныш так и не научился и *«откровенно боится»* водить машину.

Вкус к профессии у Валерия появился на телеканале «ТВ-5», где его сразу посадили в кадр. Параллельно он работал «в поле», снимал сюжеты и вел новости.

Еще до создания «Громадського радіо» Валерий познакомился с Александром Кривенко. *«Алексу я благодарен, в том числе, за то, что меня как молодого отправили в Киев на месячные курсы "Интерньюз-Украина". Главным куратором у нас был Рассел Лайн, на тот момент — продюсер BBC с 25-летним стажем. И из региональных журналистов лепили тех, кто должен был работать по стандартам».* В те времена эта организация считалась лучшей в Украине школой новостной журналистики — не только телевизионной, но и радийной. Разные курсы читали журналисты, которые сейчас в штате у главного редактора Калныша на «Радио НВ». Например, ведущие эфира Михаил Шаманов, Павел Новиков. Там же Валерий познакомился с Игорем Солдатенко, Романом Выбрановским, Оксаной Панасивской, Зурабом Аласанией. И когда было создано «Громадське радіо», коллеги предложили Валерию быть собкором в Запорожье.

ВАЛЕРІЙ КАЛНИШ

Так в течение года Валерий Калныш работал на «ТВ-5», на «Громадському радіо», для сайта которого в том числе ночью расшифровывал двухчасовой вечерний прайм, а также был собственным корреспондентом газеты «День». В 2001 году на телефестивале «Бархатный сезон», который проходил на лайнере, плывшем по Днепру через Запорожье, Валерий познакомился с Наталией Лигачевой — тогда заместителем главного редактора газеты «День». Коллега из Киева как раз планировала запускать медиа для медиа «Телекритика» и пригласила Валерия к сотрудничеству. Именно на сайте «Телекритики» он в свое время увидел объявление: в Киеве открывается украинское представительство московской газеты «КоммерсантЪ».

На тот момент в Запорожье Валерий Калныш *«достиг профессионального предела»*. И «КоммерсантЪ-Украина» представлялся шансом *«два в одном»:* во-первых, работа в столице, во-вторых, удобный для журналиста язык подачи материалов — русский.

На собеседование «завтра к 11.00» явился с рюкзаком — с поезда «Запорожье — Киев». И — с июня 2005-го проработал в «Коммерсе» почти девять лет. В одну из башен «Арсенала», в офис на Кловском спуске, сначала приходил как старший корреспондент, потом как руководитель отдела, позже стал заместителем главного редактора. А в 2009 году Валерий возглавил редакцию. Газета вынужденно закрылась в марте 2014-го из-за начинающегося военного конфликта между Украиной и Россией. Последние минуты работы коммерсовцев войдут в историю украинской журналистики как *«эпохальный дедлайн»*.

В последующие четыре года Валерий Калныш держал штурвал еще трех медиа. Четвертым управляет сейчас.

Закрытие «Коммерсанта-Украины» совпало с началом работы в эфире разговорного «Радио Вести», в руководстве которого Валерий сначала занимал пост заместителя главного редактора. Но уже в августе 2015 года стал во главе редакции. *«Ранние “Вести” — это был, конечно, прорыв. Люди вспомнили, что у них есть радио... И что радио является полноценным источником информации, что его гораздо интереснее слушать, чем смотреть телик... Я более чем уверен, что тогда бы выстрелила любая радиостанция разговорного формата. Любая!»*.

В августе 2014-го родился еще один проект, который запускал Валерий Калныш, — интернет-издание «Апостроф». Инвестор пригласил журналистов из «Коммерсанта-Украины». И название возникло подсознательно. *«У меня что-то в голове застряло. Наташ, как вот этот значок называется?* — спросил Валерий свою жену, журналистку Наталию Непряхину, известную сотрудницу «Коммерса». — *Точно, апостроф! А если открыть словарь, вы узнаете, что в украинском языке это символ, который заменяет твердый знак».* Не что иное, как логотип «Коммерсанта» — «Ъ».

Весной 2017 года Валерий, который в то время руководил редакцией портала «РБК-Украина», получил деловое предложение от главного редактора журнала и сайта «Новое время» Виталия Сыча. А именно: возглавить проект «Радио Эра FM» — приобретение Dragon Capital для холдинга «Новое время», а в перспективе на частотах «Эры» запустить радиостанцию «Радио НВ» и сетку вещания в более чем 40 городах наполнить новым продуктом. В итоге 12 марта 2018 года «Радио НВ» заговорило в украинском эфире, а Валерий Калныш с тех пор — главный редактор этой радиостанции.

На «Мистецькому Арсеналі»-2017 Валерий Калныш представил свою книгу *«За слова отвечают», в которой «собрал вместе известных репортеров, телевизионных ведущих, главных редакторов и расспросил о тонкостях журналистской профессии».* Сейчас у него в работе новая книга — в жанре нон-фикшен. Она о политике, как и авторская радиопрограмма Валерия «Печерські пагорби». *«Попытаюсь сделать книгу о парламентской и президентской кампаниях, о будущем президенте. Хочу ее закончить ста днями избранного главы страны. Будет ли он новый — никому неизвестно... Это мой вызов. Я люблю проверять себя на прочность».*

Сегодня **журналист, аналитик, главный редактор «Радио НВ» Валерий Калныш** — участник спецпроекта «Детектора медиа» «Журналистика независимой Украины: первые 25 лет». ■

— Валерий, в 2016 году в одном интервью вы отметили два признака времени — *«совковая элита не поменялась»* и *«мы под управлением»*. Вы сказали: *«Такого сильного ощущения, что нами управляют, а не мы управляем собой, у нас раньше не было, по крайней мере, у меня»*. Как это сказывается на процессах внутри медиарынка? И поменялось ли что-то за два года?

— Мы по-прежнему находимся под управлением. Мы не смогли стать независимыми от внешних воздействий. Я имею в виду и МВФ, и экономическую ситуацию в целом. И нам не удалось совершить рывок, о котором многие мечтали еще со времен Оранжевой революции. Поэтому тут я останусь на прежней позиции.

Что касается медиарынка, на нем, с одной стороны, царит анархия. Я не склонен говорить, что в стране нет свободы слова. Есть. Но с другой стороны, чем ближе выборы, тем больше журналистов прессуют, тем больше пытаются сделать их марионетками. Не знаю, в силу чьего разумения это происходит: пиарщиков, представителей политических сил, финансово-промышленных групп. Сопротивляются немногие.

— В начале президентства Януковича вы разговаривали с одним из чиновников из Администрации президента, который отвечал за медиа… Интересно, кто это был?

— Это была Анна Герман.

— Вы спросили: «Зачем вы давите телеканалы?»…

— Да, и она ответила, что мы давим тех, кто гнется, а тех, кто не гнется, мы оставляем в покое, и они могут говорить, что они хотят.

— *«… но если гнутся, мы будем их использовать по полной»*. Что происходит сегодня?

— Ровно то же самое. Ничего не поменялось. Те, кто готов сопротивляться, сопротивляются. Те, кто не готов, открывают окно возможностей: с ними можно договориться, их можно каким-то образом обязать делать то, чего они не должны делать как журналисты.

Но я не думаю, что эта история — сугубо украинская. Она даже не сугубо постсоветская. Потому что это традиции. Я о России не говорю — это темный лес. Для нормальной журналистики там есть какие-то

лакуны. «Новая газета» может делать нормальный продукт. Но, скажем, «Медуза» переехала в Ригу — только там они могут нормально работать.

— Среди тех, кто не гнется, вы можете назвать несколько СМИ?

— «Новое время» не гнется. «Украинская правда», я подозреваю, не гнется. Наверное, «Цензор.нет». Я не собираюсь рассказывать, какие мы тут герои. Именно потому, что я в медиа около двадцати лет и прекрасно понимаю, что не бывает черного и белого. Не бывает однозначных героев и борцов с режимом. Люди, которые в какой-то момент были героями, перестают ими быть. Но даже на подконтрольных телеканалах, радиостанциях, в интернет-изданиях есть люди, которые могут делать свою работу профессионально и качественно.

— Один из участников нашего проекта Игорь Юрченко считает, что медиапространство после Майдана «стало жестко контролируемым». У вас нет такого ощущения?

— Нет, не думаю.

— К чему, на ваш взгляд, медиа пришли за годы независимости Украины? И можете ли вы сказать, что журналистика в Украине есть?

— Да, журналистика в Украине есть. Она, конечно же, не такая, какой бы нам ее хотелось видеть. Мы по-прежнему находимся в состоянии войны. Иногда с государством, иногда с собственниками, практически всегда — с самими собой. От периода к периоду, а они совпадают с президентскими кампаниями, мы что-то отвоевываем — потом делаем два шага назад. Поменялся цикл — мы опять что-то отвоевали. Потом опять откатились.

> Мы по-прежнему находимся в состоянии войны. Иногда с государством, иногда с собственниками, практически всегда — с самими собой.

И все время находимся в отстаивании права на нормальное журналистское существование. Возможно, в этом и заключается сермяжная правда, что по-другому быть и не может. В какой-то момент после начала войны с Россией одна моя коллега говорит: *«А когда-то ж мы делали сюжеты про то, как в Киевском зоопарке медвежонок родился. И как давно это было!»*. Поэтому сейчас мы действительно постоянно в бою. Понятно, что это близко даже не стоит с тем боем, который идет на самом деле. Но сказать, что нам просто — нет, это неправда.

Мне кажется, мы глобально развратили нашу аудиторию. Развратили неоправданно быстрыми темпами. Непроверенной информацией, некачественной журналистикой, поверхностным взглядом на жизнь. И в том большая проблема. Конечно, мы опять что-нибудь себе отвоюем. После ближайших выборов, например. Но нам все сложнее и сложнее делать умное цивилизованное общество. Наверное, мы не справимся в ближайшие лет тридцать.

— Вы пришли в журналистику в конце первого десятилетия независимой Украины. Какой поток вас подхватил или, может быть, какую волну вы поймали? Какие СМИ влияли на ваше становление как личности и журналиста?

— Это были «Зеркало недели», «Украинская правда», первые годы 5-го канала. Это было «Громадське радіо» Александра Кривенко, это был Esquire. В течение очень короткого времени журнал «Наш», его сейчас уже нет. Российский журнал «Власть» издательского дома «КоммерсантЪ», который сейчас существует только в электронной версии.

Откровенно говоря, до того, как я начал заниматься журналистикой, я вообще ею не интересовался. Поэтому если говорить о том, что меня сформировало, кроме моих родителей, — это книжки. А с литературой, как мы помним, была беда. Я по-честному сдавал макулатуру,

> ...мы глобально развратили нашу аудиторию. Развратили неоправданно быстрыми темпами. Непроверенной информацией, некачественной журналистикой, поверхностным взглядом на жизнь.

стоял в очереди за книжками, которые сейчас — просто ширпотреб. За «Тарзаном» стоял! Я до сих пор помню, у моего деда был двухтомник «Сказки народов мира». Мне не разрешали их читать! Мне говорили: *«Они для того, чтобы на них смотреть. Их никто не должен читать».* Господи, я перечитал всю Агату Кристи. «Войну и мир» не прочитал — не срослось.

— Потом в печатных изданиях вы искали литературную составляющую?

— Нет, никогда. Я художественным словом не владею. Почему мне зашел «КоммерсантЪ»? Потому что мы писали короткими рублеными фразами. Мы давали фактаж. Отказывались от прилагательных. Существительное и глагол — вот чем мы жили. Наречие — это вообще мимо кассы. Художественный образ — до свидания. Это не про нас.

— Можно ли считать, что названные медиа сделали большую часть журналистики Украины?

— Конечно. В тот период хорошего было мало. Я, например, с большим удовольствием читал газету «Post-Поступ», когда она попадала мне в руки. Это был совсем другой прорыв. Когда я в первый раз выехал в Польшу, я держал «Газету Выборчу» просто как Библию. Оказывается, и так можно было делать.

Когда я оказался в Штатах на стажировке с группой запорожских журналистов, для меня было удивительно, что ведущие новостей — это люди глубоко за 40–50 лет. Почему? Потому что они опытные. Потому что нам, конечно, интересно на симпатичную мордашку посмотреть…

— Но молодым не поверят.

— Да, им и не могут поверить. Доверие формируется годами, годами и годами. Вот почему я говорю, что мы развратили аудиторию. Мы, в том числе, убили эту линию, когда доверие формируется годами. Сейчас «доверие» формируется тем, как часто я вижу этого человека в эфире. А если он несет полную херню, но появляется там все время, ты начинаешь думать: *«Черт побери, если он не вылазит из эфира, значит, его приглашают не просто так…».* Чаще всего так и есть.

— В своей книге «За слова отвечают» вы задавали вопросы известным журналистам: что главное в профессии, по каким пра-

вилам живет этот цех и, главное, почему люди идут работать рассказчиками историй. Ответьте, пожалуйста, сами на эти вопросы.

— Эти вопросы я задавал прежде всего, чтобы понять, насколько их ответы совпадают с моими.

Главное в профессии журналиста — это желание найти правду и о ней рассказать. Это гораздо важнее, чем умение писать, чем знание знаков препинания. Если ты не можешь без этого, то тебе в профессии не место.

По каким правилам живет журналистский цех? Есть два свода правил. Первый — устоявшиеся правила — это стандарты журналистики. Все о них знают или говорят, что знают. Все ссылаются на BBC, хотя в Украине бибисишный guide выходил один раз очень ограниченным тиражом. Его, по-моему, выпускал «Интерньюз». У всех свое представление, как живет BBC. И все почему-то думают, что их впечатления являются доказанным фактом. Нет, не являются. Надо прочитать и понять, что это забюрократизированная система, по которой не живет никто, кроме самого BBC.

А есть правила стихийные, которые формируются здесь и сейчас. Именно они и вступают часто в конфликт между собой. Это незыблемые истории: наличие не менее двух мнений, равноудаленность, представление разных точек зрения. Равноудаленность считаю одним из важнейших столпов. Потому что не понимаю, когда человек в информационную заметку, подчеркиваю — в информационную заметку, вносит себя. Тебя там быть не должно. Ты — зеркало. Твоя задача состоит в том, чтобы максимально осветить событие: собрать составные части, упаковать и отдать читателю, зрителю, слушателю. Все! Авторская журналистика, публицистика — это совсем другое. Там как раз ценится автор.

— На третий вопрос вы частично ответили: люди идут работать рассказчиками историй…

— …потому что не могут без этого жить.

> Главное в профессии журналиста — это желание найти правду и о ней рассказать... Если ты не можешь без этого, то тебе в профессии не место.

— А что это за люди?

— Абсолютно разные люди. Почему я не являюсь сторонником журналистского образования длиной в пять-шесть лет? Этому нельзя научить. Ты можешь дать какое-то количество знаний, которые, может быть, помогут этому журналисту, но научить его журналистике может только редакция. Я стоял и стою на этом.

Я читал лекцию в одном вузе, не буду говорить, в каком. И у меня собрался поток журфака. Я у них спрашиваю: *«Что вы тут делаете все? Зачем сюда пришли?»* Я, честно говоря, с одной стороны, был удивлен, с другой — приятно удивлен. В основном девушки честно сказали, что сюда их послали родители. Другая часть сказала: надо, мол, где-то получить высшее образование. А вот «бесноватых» было человек десять на поток.

Для меня «бесноватые», безумцы в журналистике — это те, кто горит. Это не значит, что ты горишь всю жизнь. Я тоже всю жизнь не горел. Но, оказавшись в редакции, ты понимаешь на протяжении первого года: это твое или не твое. Я не понимаю тех людей, которые идут в журналистику за деньги. Честно скажем, это не та профессия, где можно срубить бабла.

— Если ты не джинсуешь или редакция не джинсует.

— Ну, да. Но это совсем отдельная каста для меня. А вот те, кто не может не делать сюжеты, не писать заметки, — они для меня «бесноватые». У них внутри какая-то алхимия происходит.

— С какими, на ваш взгляд, самыми важными вызовами столкнулись журналисты за время независимости Украины? И что самое трудное в профессии сегодня, а может, даже непреодолимое?

— Самое главное — это, конечно, свобода слова. Возможность говорить то, что есть на самом деле. Мы часто путаем это с возможностью говорить, что хочется. Мало ли что у человека на уме, с какой ноги он встал. Свобода слова — это и ответственность за сказанные слова.

— То есть, важно, чтобы журналист не был под властью своих убеждений, а говорил то, что происходит в реальности?

— Да, поэтому второй вызов — это требовательность к самому себе. Не прогнуться, не джинсануть, сказать «нет», когда знаешь, что должен

сказать «нет». Это касается и самоцензуры. Когда ты дал раз слабину, потом подумал, что можно и еще раз, и еще раз. Потом — бац! — и оказалось, что весь в джинсе, с запятнанной репутацией. И деваться тебе уже некуда.

Противостояние с государством — это вызов, который есть, был и, думаю, останется дальше. Государство, если говорить глобально, не заинтересовано в свободной журналистике. Потому что не произошло смены элит. Элита до сих пор, пусть чуть меньше, но давит на журналистов, по-прежнему хочет контролировать их. Элита не видит залога развития общества в свободной журналистике. И сколько бы мы ни рассказывали, что «журналисты — четвертая власть», что «журналисты имеют право»... Они имеют право, конечно. Но чтобы в свободной журналистике были заинтересованы власть и общество, необходимо осознание сверху.

— В полной ли мере журналисты пользуются той степенью свободы, которая есть в Украине?

— Я думаю, это очень индивидуальный вопрос. Наверное, с Игорем Юрченко, которого вы назвали, я все-таки соглашусь наполовину. Столько законодательных крючков, подножек, сколько есть сейчас, раньше действительно не было. Раньше все решалось по-другому: понятийно. И это была хорошая лазейка для свободных журналистов, которые говорили: *«Это не прописано в законе, и вы не можете от меня этого требовать»*. Сейчас законодательство журналистов больше ограничивает, чем предоставляет свободу. У нас нет условной *«второй поправки в Конституции США о свободе ношения оружия»*. В этом отношении стало сложнее. Государство говорит, что вынуждено ограничивать журналистов: из интересов национальной безопасности, где-то в вопросе языка, из благих намерений, из-за ситуации, в которой мы оказались.

Но если бы это было правдой на 100%, я бы слова не сказал. Если

Когда ты дал раз слабину, потом подумал, что можно и еще раз, и еще раз. Потом — бац! — и оказалось, что весь в джинсе, с запятнанной репутацией. И деваться тебе уже некуда.

бы в стране было введено военное положение, первым ограничением — абсолютно на законных основаниях — стала бы свобода слова, я бы это принял. Потому что это касалось бы всех. А не так, что мы, с одной стороны, зарабатываем на поставках вооружения, кооперируемся с той же Россией, потому что нужны какие-то комплектующие для производства украинского вооружения, а с другой...

— ... живем по двойным стандартам.

— Да. Именно история о двойных стандартах — тот вызов, который на сегодняшний момент непреодолим. Он не может быть преодолен только в случае замены Порошенко на Тимошенко, Гриценко или кого-то еще. Система должна целиком обновиться. Как минимум, большая ее часть. Депутатов должно быть больше сознательных, а не тех, которые отстаивают свои интересы. У президента должно быть понимание, что если мы демократическая страна, то это про свободу слова. А она является одной из основополагающих вещей, ее нельзя ограничивать.

— Два года назад вы назвали три фактора, которые заставили украинскую журналистику переживать жанровый кризис. Первый фактор — война с Россией, второй — уход из профессии профессионалов и третий — нетребовательность аудитории. Что изменилось сегодня?

— Ничего. Все осталось так же.

— Говоря о войне с Россией, вы заметили, что в Украине никогда не было военных корреспондентов. Сегодня они есть. Хотя их не готовят специально. Можно ли этих коллег назвать профессионалами?

— Все познается в сравнении. Если мы будем сравнивать наших военкоров с теми людьми, которые освещали военные кампании, начиная с «Бури в пустыне», то на их фоне наши будут неофитами. Если сравнить, как украинские военкоры работали в начале 2014 года и как работают сейчас, — профессиональный рывок колоссальный. И, к моему большому сожалению, у нас растет плеяда военкоров. Кто-то рассказывает о политике, кто-то об экономике, кто-то о спорте, а теперь начал формироваться класс журналистов, которые профессионально рассказывают о войне. Имен назвать не могу, потому что

> ...к моему большому сожалению, у нас растет плеяда военкоров... начал формироваться класс журналистов, которые профессионально рассказывают о войне.

не отслеживаю тему. Просматриваю заметки, которые попадаются на глаза. Я все-таки новостник и лучше воспринимаю именно новостные сообщения.

Кроме того, появился целый пласт литературы о войне. Ее я тоже не читаю. Извините, я ценю тот опыт, который осветили авторы, но я пока не готов читать эти книги.

— Вы также говорите о переоценке, которую сделало общество и журналисты в 2014-м. Изменилось представление о том, что правильно и неправильно, где правда, а где ложь, как отличить пропаганду от информации. Мы прошли через фейки и манипуляции…

— К сожалению, ничего мы не прошли. В 2014 году это только началось. Мы сейчас находимся в постправде и очень сильно в ней увязли. Причем не только мы. Я нашел деньги и решил подписаться на The New York Times, The Washington Post и The New Yorker. Ситуация в Украине почти не отличается от того, что происходит у американцев. И это страшно. Просто когда я об этом писал, то не предполагал, насколько это глобально и надолго.

— Этот процесс, по крайней мере, в Украине углубляется, а его инструменты становятся тоньше, изощреннее? И, может быть, эти все вещи были и раньше, а массированно пришли в нужное кому-то время?

— Нет, тоньше точно не стали. Я верю в аналитику, когда можно манипулировать через соцсети, выкатывая какие-то посты, когда алгоритм просчитал то, что тебя заинтересует. Но у меня перед глазами, простите, украинское телевидение. Вот это я понимаю! Наоборот, мы откатились где-то в 90-е годы, когда интенсивность появления людей, которые тебе вообще не интересны, максимальна. Но они сидят на

каналах. Грубее стали, незатейливее, циничнее, менее ответственны. Тебя даже никто не пытается в теплую ванну погрузить, плечи тебе помассировать, чтобы в результате ты — хоп! — и принял какой-то пропагандистский продукт уже расслабленным. Нет, тебе сразу в башку вломили. Когда на разных телеканалах одни и те же а-ля ньюсмейкеры начинают тебе напаривать какую-то дичь, ты понимаешь, что часть телезрителей не включает критическое мышление. Но этот механизм работает. Когда ты человеку долго говоришь что-то, рано или поздно он начинает в это верить. Он ломается внутренне, и часто даже не ощущает разрыва между собой «до» и «после». Моментального слома не происходит, когда — бац! — и ты такой поломанный проснулся. Но если потом человек вспомнит, каким он был раньше и каким стал сейчас, он не поймет, что прошел эволюционный путь, незаметный для себя. А будет думать, что так было всегда. Это как с мобильным телефоном, когда удивляешься, что iPhone когда-то не было.

— Снова задаю вам ваш вопрос: как должен поступить журналист, особенно в прямом эфире, если он знает, что ему лгут, но правда невозможна, поскольку она унизит его страну и тех, кто ее защищает с оружием в руках?

— Когда мы говорим о войне, я повторюсь, в этой ситуации интерес страны важнее, чем интерес свободы слова. Извините, я так думаю. Условно говоря, недопустимо, если какая-то идиотка с канала «Россия 24» начнет наваливать по поводу того, что Украина — недогосударство. Это война, это враг, изощренный противник.

Правила же для происходящего внутри страны мы устанавливаем сами. Когда мы разговариваем на равных, как украинец с украинцем.

Если тебе врут, что ты делаешь? Есть несколько этапов. Сначала журналисты думают, что это случайность, когда тебе врут. Потом начинают понимать, что есть какая-то система, имя которой — манипуляция. Потом некоторые с обманом соглашаются: *«Я же работу потеряю. Я нанесу вред гостевому редактору, который пригласил спикера, главному редактору, у которого потом могут быть проблемы с инвестором… Наверное, я схаваю это дело…»*. А кто-то привстает и говорит: *«Да нет, ты врешь»*. И у него потом два варианта. Или он уходит сам, если ситуация продолжается, или его увольняют. Выбор невелик: уйти или остаться. В основном остаются.

— Поговорим о проектах, в которых ковался ваш опыт. Почему «КоммерсантЪ-Украина» не брал в штат «звездных» журналистов,

> Когда мы говорим о войне... интерес страны важнее, чем интерес свободы слова. Извините, я так думаю.

и в первую очередь из Киева? Неофитов и новичков в профессии было легче научить своим правилам, чем переучивать кого бы то ни было?

— Я более чем уверен, что именно так и было. Мы были как пластилин. Нам легче заходили все стандарты, по которым писал «Коммерс». И той команде, которая приехала из России, не надо было бороться со звездностью столичных журналистов, вступать в ненужные дискуссии о правильности или неправильности чего-то. Российский «Коммерс» был уже сформировавшейся личностью со своими правилами, которые, во всяком случае тогда, не противоречили журналистским стандартам.

— Как к неизвестности журналистов относились ньюсмейкеры газеты «КоммерсантЪ-Украина»? Не было ли отказов дать комментарий, интервью?

— Во-первых, за нас говорило имя. Во-вторых, это все-таки ежедневка. Мы проходили ровно то, что проходят все. Действительно, нам отказывали, кто-то с нами не общался, многие общались из чистого любопытства. Потому что когда-то слышали о таком бренде, как «КоммерсантЪ». Хотя российский «КоммерсантЪ» не очень в ходу был в Украине. И мы очень быстро набрали вес. Нам было проще потому, что ниша была свободной. И люди, увидев один номер, второй, третий, понимали: то, как они сказали, так это в газете и появилось. Появлялось больше доверия.

А второй момент — у нас практически не было журналистов-многостаночников. Каждый отвечал за свой сегмент. Оглядываясь назад, я понимаю, что каждый варился в своем ковше. Доступ к интернету был не таким легким, как сейчас. И нормальной практикой было, когда утром мы приходили и каждый обзванивал по своему списку известных людей: *«Что у вас произошло?»*. Поэтому мы очень быстро научились писать.

Я вошел в команду «Коммерсанта» позже всех. Был пилот, нулевой номер, который вышел еще в мае. Редакция начала формироваться за

три месяца до первого номера. Набивать руку, забрасывать «вирус» «Коммерсанта» в люди.

— Вы же приехали в Киев 28 июня 2005 года, а 18 июля вышел первый полноценный номер…

— Да, у меня было три недели на вхождение.

— Вам позже приходилось работать в пилотном режиме, запуская проекты. Как спикеры относятся к тому, что материал ляжет в стол? Или вы им об этом не говорите?

— Мы их предупреждаем, конечно. Да, в печатке, в полупечатке, то есть в интернете, когда запускался «Апостроф», мы работали немного в стол. То же самое было, когда «Радио НВ» запускали. Мы усиленно начали трактоваться за две недели. Звонили и сами себе, но, в том числе, звонили важным людям. Некоторые даже не совсем понимали, что происходит.

Помните скандал, когда НАБУ возбудило уголовное дело против помощника депутата Игоря Мосийчука и в. о. министра здравоохранения Ульяны Супрун, связанный с квартирой в Вишневом? Мы в режиме тракта звонили Мосийчуку. Он начинает активно все рассказывать, а потом говорит: *«Подождите, вы же радио. Я сейчас передам трубку помощнику»*. Его никто не мог достать целый день, а мы его поймали на тракте. И материал так никуда и не пошел.

Но мы поняли, что все у нас работает. Поэтому это рабочий процесс, когда мы людям объясняем: *«Ребята, вы уж подождите и помогите, пожалуйста, нашим журналистам. Побудьте макиварами, на которых мы удары поотрабатываем»*. И они с пониманием к этому относятся.

— Часто бывало, что «КоммерсантЪ» о чем-то написал, а другие СМИ — нет? И наоборот.

— Каждый день мы собирались на летучку, смысл которой состоял в том, что мы анализировали: а) свои заметки, б) заметки конкурентов. И определяли, где мы «прососали» или «не прососали». Просос — это когда о чем-то написали конкуренты и не написали мы. И мы поняли со временем, что у нас прососов нет. Или они появляются чрезвычайно редко, если речь идет о сугубо эксклюзивной информации, которой может располагать только отдельно взятый журналист.

— А «циничный просос» часто случался?

— Нет, не часто. Циничный просос — это когда журналист знал о событии, у него были на руках какие-то документы, но на свой страх и риск он решил, что это неважно. А потом мы об этом прочитали у конкурентов. Когда мы узнавали, что у коммерсантовца на руках была та же информация, это был циничный просос. Это был штраф. Если не ошибаюсь, 50 долларов в эквиваленте.

— Почему другие ежедневные деловые издания умерли со временем, а газета «КоммерсантЪ-Украина» прожила до начала российско-украинского конфликта?

— В Украине был не такой уж богатый рынок. Я напомню, что в 2005–2006 годах, до 2008-го, у нас только деловых ежедневок было три — «Дело», «Экономические известия» и мы.

Это был всплеск после Оранжевой революции. К Украине появился интерес, страну рассматривали как перспективный рынок. Начал подниматься рынок акций, пошли инвестиции. А потом наступил кризис 2008 года. И после этого все схлопнулись. Финансовая поддержка российского «Коммерсанта» во многом позволила нам пережить кризис. Хотя и нам пришлось сократить людей, ужать газету. До 2008 года у нас было 12 полос, осталось восемь. И формат был шире. У нас примерно четверть отвалилась по формату.

— И все же кризис 2008 года — не единственная причина того, что в Украине не прижились ежедневные деловые издания?

— Не единственная, но одна из главных. Потому что, как выяснилось, если делать ежедневную газету, тебе каждый день нужно находить деловую информацию. Не такой у нас оказался рынок, я имею в виду экономику. Для бизнес-активности, которая реально присутствовала в стране, трех газет было слишком много. В какой-то момент мы перестали конкурировать за эксклюзивы. Так уж получилось, что они оказались у нас. Кто-то начал искать варианты авторских колонок и прочего. Плюс начал поднимать голову интернет.

— В 2010 году, согласно исследованиям компании «ТНС Украина», «КоммерсантЪ-Украина» лидировал в рейтинге деловых изданий Украины. В то же время, как объяснить, что главный редактор радиостанции «Эхо Москвы» Алексей Венедиктов в интер-

> Для бизнес-активности, которая реально присутствовала в стране, трех газет было слишком много. В какой-то момент мы перестали конкурировать за эксклюзивы.

вью «Украинской правде» отзывался об издании таким образом: «КоммерсантЪ-Украина» ***«сейчас очень провинциален. Многое на слухах, а потом, когда это не подтверждается, то как бы этого и не было. Если я и читаю его, то с чувством внутреннего сопротивления. В отличие от российского "Коммерсанта"… украинский "Коммерсант" — это не моя газета. Я не понимаю по "Коммерсанту", что происходит на Украине».***

— Это значит, что ему не надо было читать украинскую газету. Венедиктов — это же не Господь Бог. Если мы не были ему интересны, это проблема Венедиктова, а не наша. Если украинцы черпали информацию из «Коммерсанта», для них это была газета, из которой они узнавали новости, если мы оказывались в лидерах, то в итоге мнение читателей гораздо важнее, чем Венедиктова. Самое интересное, что перед этим мы виделись с ним на программе у Евгения Киселева на «Интере». Ни одного слова претензии. А мы сидели в гримерке, наверное, минут тридцать-сорок…

— Вы рассказали о людях, об атмосфере в редакции. А чем по контенту отличался «КоммерсантЪ» от своих конкурентов?

— Когда уже все закончилось, я посмотрел назад и подумал, что «Экономические известия» очень хотели быть похожими на российские «Ведомости». В какой-то момент «КоммерсантЪ» российский — а украинский изначально был таким — перестал быть чисто деловой газетой. И первая тетрадка в газете — информация, в основном, была не деловая. Деловая начиналась со второй. И поэтому у нас были международная политика, и культура, и общество, и украинская политика.

— То есть вы были, по большому счету, общественно-политическим изданием?

— Да, и мы были интересны всем: и тем, кто искал деловую информацию, и тем, кто искал не деловую. Это нам помогло выжить. Чисто деловые издания выжить не смогли. Они уперлись, в том числе, в информационный вакуум, который во многом был вызван спадом в экономике.

— Скажите, а современные электронные издания удовлетворяют спрос на экономическую информацию — «Економічна правда», Delo.ua, журнал и сайт «Деньги / Гроші»?

— Думаю, удовлетворяют. Но я больше являюсь потребителем «НВ-бизнеса» — это вкладка «Нового времени». В том числе потому, что ее делают те, кто работал в «Коммерсанте» — Андрей Юхименко, Олег Гавриш.

Насколько эти издания все вместе закрывают потребность в экономической информации? Наверное, закрывают. Другое дело, что внимания к этой кухне стало гораздо меньше. Всплеск интереса возникает, или когда растет курс доллара, или когда приезжает МВФ, или когда повышаются тарифы, то есть в полустрессовых, полуэкстремальных ситуациях. А «коммерсовская» история — это история симбиоза: быть интересной для всех.

— Будучи главным редактором «Коммерсанта-Украины», вы анонсировали в Украине одноименное радио. Не сложилось?

— Не сложилось. Потому что возникла радиостанция «КоммерсантЪ-FM» в России. Она и сейчас существует. И тогда, насколько я понимаю, в верхах было принято решение, что это слишком трудоемко и затратно, финансово никто не потянет — на две страны делать две радиостанции. Понятно, что примат достался России.

— При каких обстоятельствах была закрыта газета «КоммерсантЪ-Украина?» Я читала разные объяснения того, что тогда происходило…

— Разные? *(Улыбается.)* Если открыть книжку «За слова отвечают» в самом конце, там написано, как это было. Это было 12 марта. Мы делали номер на 13-е. 13-го числа газета должна была выйти, но не вышла. За какое-то время до дедлайна в центре первой полосы действительно стояла заметка «Генеральный масштаб». Смысл ее был в том, что на границе с Украиной Россия сконцентрировала несколько десят-

ков тысяч военных. И мы об этом написали. Как я говорил раньше, мы видели карту номера российского «Коммерсанта», они видели нашу. Когда они увидели наш центр первой, то начали звонить генеральному директору Андрею Гоголеву с требованием снять эту заметку.

Мы боролись. Сначала запустили заметку в «подвал». Потом мы с Гоголевым сели, я говорю: *«Андрюша, ты же понимаешь, что номер не может без нее выйти вообще?»*. А москвичи предлагали на место нашей заметки поставить свою — о том, как российский бизнес будет развиваться в Крыму.

— Как собственность Украины будет переходить в собственность России в Крыму.

— Да. Напомню, это было 12 марта 2014 года, еще до крымского референдума. Я говорю: *«Андрюша, ты же понимаешь, нас не поймут. Мы не можем этого сделать. Давай не будем выпускать газету»*. И не выпустили. Об этом знали только мы. Но процесс не останавливали, мне приносили вот эту ж «белку». Я читал, подгонял выпускающего: *«Дедлайн, дедлайн! Давайте быстрее, быстрее»,* — понимая, что это никуда уже не пойдет.

О невыходе номера стало известно только тогда, когда мы ехали домой в развозке. Я на переднем сидении, сзади — Слава Садовничий, на тот момент редактор отдела финансов, и ответсек Настя. И вот Настя, экспрессивная особа, звонит в типографию: *«А-а-а! Газета не печатается!»*. Мы остановили выпуск на уровне типографии. Когда номер ушел в типографию, мы позвонили туда и отменили печать. Поэтому говорю Насте: *«Я знаю, что не печатается»*. Ну, и тут надо было уже все объяснять.

А часов в пять-шесть утра, а тогда еще была разница во времени с Москвой, мне приходит эсэмэска: *«Я редактор российского "Интерфакса". Можете пояснить, почему не вышла газета?»*. А перед этим я позвонил Васильеву. Андрей Васильев — первый главный редактор украинского «Коммерсанта», глыба российской журналистики. Сейчас он продюсирует «Гражданина Поэта».

Я говорю: *«Вась, ну, все — п…ц. Нет больше газеты»*. Мы с ним что-то обсудили. И я попросил у «Интерфакса»: *«Дайте нам какое-то время»*. Потом все завертелось, в России вышло заявление издательского дома «КоммерсантЪ» о том, что газета закрыта из-за экономических проблем, что она убыточна. На самом деле это было связано не с экономикой. Экономика, конечно, всегда имеет значение, но не в этом случае.

И надо отдать должное «Коммерсу» — он все понял, и нас не собирались нагибать, чтобы мы рассказывали, что аннексия Крыма — это хорошо. В «Коммерсе», подозреваю, все уже знали и о референдуме, и о его результатах, и о том, чем это все закончится. Нам всячески предлагали уничтожить жесткие диски и такое прочее. Но мы сказали — нет. Это наша страна, мы не будем этого делать. Понятно, это все уже было потом. В ту ночь решался принципиальный вопрос: печатаем или не печатаем. Не печатаем. Все.

— Было такое, что редакция украинского «Коммерсанта» думала сначала поставить статью, которую предлагали россияне, а потом все-таки отказалась? Или даже колебаний не было?

— Нет, были колебания, конечно. Потому что переговоры шли по нескольким каналам. В тот момент, пока Гоголев разговаривал с Москвой, я попросил выпускающего Мишу Ютковича прикинуть по строкам — ложится или не ложится материал. «Хвост» уходил. Вылезла «белка». Мы на нее посмотрели… Я потом говорю: *«Андрюш, ну, полная херня, серьезно»*. Не потому, что «хвост» надо было куда-то унести. А потому что в принципе нельзя было публиковать российский материал вместо заметки, где говорится, что российская армия стоит на границе с Украиной.

В итоге переговоры, прикидка, отказ от прикидки — все это на самом деле длилось минут пятнадцать. Потому что это дедлайн, ты принимаешь решение очень быстро. И мы-то уже все к этому были готовы. Не к войне, нет. Но для нас менять заметку было привычным делом. За годы мы научились работать быстро.

— А когда была опубликована эта заметка?

— Я ее опубликовал месяца через два в фейсбуке — у меня сохранился pdf-формат последнего номера. Конечно, в СМИ она нигде не была опубликована. Я попросил своих ребят перебросить мне макет. И у меня до сих пор в отдельной папке лежит последний номер «Коммерсанта».

— Какие ощущения пережили сотрудники «Коммерсанта», узнав о закрытии газеты?

— Когда не вышла газета, это был самый веселый день — 13 марта 2014 года. Такой ржач стоял во всей редакции! Многие еще не пони-

мали, что они оказались без работы. Мы все вместе пошли фотографироваться на память. Это был рок-н-ролл. Все знали, что мы поступили правильно. Не было никого, кто бы сказал, мол, давайте, может быть, как-нибудь там, туда-сюда...

— Как быстро сотрудники «Коммерсанта-Украины» нашли новую работу?

— Быстро. Это мы потом уже, собравшись, поняли, что большая часть редакции в течение двух-трех недель была трудоустроена.

— В вашей жизни практически сразу появилось «Радио Вести». Что это был за период для вас как профессионала? И сложно ли вам было влиться в радио?

— Нет, влиться в радио мне было несложно. Ведь я исходил из того, что буду заниматься ровно тем же, только в радиоформате. Те же самые интервью, новости, просто меняется носитель.

Ранние «Вести» — это был, конечно, прорыв. Люди вспомнили, что у них есть радио. И что радио является полноценным источником информации. Что его гораздо интереснее слушать, чем смотреть телик. Ведь тогда еще не было бума информационных телеканалов. Только-только люди оправлялись от Майдана, от стримов. Всем важно было поговорить, обсудить что-то. Потому что, оказалось, что страна у нас — другая. Мы на тот момент оказались в совсем других условиях, чем раньше. Я более чем уверен, что тогда бы выстрелила любая радиостанция разговорного формата. Любая! Потому что то количество информации, тот слом в мировоззрении, в восприятии соседей, себя, прежде всего, требовал выхода. И мы оказались в подходящее время в подходящем месте.

— «Громадське радіо» появилось раньше, правда, сначала в подкастах.

> Когда не вышла газета, это был самый веселый день — 13 марта 2014 года. Такой ржач стоял во всей редакции!.. Это был рок-н-ролл. Все знали, что мы поступили правильно.

— Подкасты — это выбор, когда ты ищешь то, что тебе надо. А ФМ — это то, что доступно всем и всегда. Тебе надо только руку протянуть: включил — и оказался внутри процесса. Радиостанция оказалась у тебя дома, в машине, в офисе — где угодно.

***— «Мне надо в течение дня жонглировать восемью полосами. И мне надо их одновременно уронить ровно в 22:00»,* — по вашим словам, именно так вкратце выглядел ваш обычный рабочий день в газете «КоммерсантЪ — Украина», который начинался с первой редколлегии и заканчивался отправкой газеты в типографию. Чем и с какими рисками жонглирует главный редактор «Радио НВ»?**

— Элементов, которые нужно контролировать, больше стало! *(Смеется.)* Я пытался подсчитать, сколько у нас программ выходит: больше тридцати, и у некоторых сотрудников это парное ведение. В неделю на «Радио НВ» приходят больше сорока гостей, мы делаем больше ста телефонных включений.

И сейчас я уже не жонглирую полосами. Я разговариваю с журналистами и ведущими. Это сложнее. И есть еще вещи, которые выходят за пределы творчества и не очень мне нравятся. Это не хозяйственные вопросы. Это, например… как бы помягче описать мои отношения с Нацсоветом. *(Смеется.)* И я не о языковых квотах — здесь вообще никаких проблем нет. Например, я, русскоязычный человек, перешел на украинский язык в ведении эфиров. Это и законно, и правильно.

Мне нравится аналогия с симфоническим оркестром и театральной труппой. Газета — это симфонический оркестр. Им дирижируешь, и в итоге у тебя получается одна большая симфония — готовый цельный продукт. А радио — это, конечно, театральная труппа. Здесь все звезды, здесь к каждому нужен подход, и у каждого свой спектакль. Потому что это творцы, они же где-то там высоко, а ты как главный редактор должен периодически им по башке стучать.

— Упомянув Нацсовет по вопросам телевидения и радиовещания, вы имели в виду, что они используют так называемый математический подход? Скажем, присутствие темы Крыма и Донбасса в эфире измеряют в процентах?

— Да. Но это не проблема Нацсовета. Например, вопрос по музыке. Законодательство построено таким образом, что даже если ты делаешь программу о классической музыке, в ней должна прозвучать

> Мне нравится аналогия с симфоническим оркестром и театральной труппой. Газета — это симфонический оркестр... А радио — это, конечно, театральная труппа.

украинская музыка. Ну, хорошо, а если я готовлю эфир о Бахе? И у меня вся программа о Бахе. Она вышла — и я нарушил квоту. Потому что в программе нет ни одной украинской песни. Особенно эта проблема касается разговорных станций. Формат присутствия на них музыки не разработан. Поэтому это претензии не только к Нацсовету, а к законодателю.

— Вы однажды сказали: *«У нас не привыкли платить за журналистский товар, за мысль»*. Тем не менее, в интервью «Детектору медиа» на старте «Радио НВ» вы ставили себе высокую планку — привлекать личности, которые способны формировать смыслы. Могут ли медиа в Украине быть бизнесом, если опираться на таких «китов»?

— Наверное, могут. Хотя я понимаю, что без инвестора у нас бы ничего не получилось.

— «Радио НВ» задумывалось как бизнес-проект и как социальная миссия…

— Ну, с социальной миссией все в порядке. *(Смеется.)* Бизнес-составляющая не может проявиться за полгода. Это период, когда деньги заходят. К нам должны привыкнуть. Я не воспринимаю «Радио НВ» как однодневку, когда в течение одного года мы должны стать такими из себя самоокупаемыми на 100%, когда нас все слушают и у нас высокие показатели в TOTAL и прочее. Нет, это работа вдолгую.

— Вам было бы труднее, если бы «Радио НВ» не входило в медиахолдинг «Новое время»?

— Журнал «Новое время» и сайт nv.ua подставляют очень хорошее плечо. Это и участие журналистов в эфире, чем я, честно говоря, поль-

зуюсь. В политической жизни страны что-то происходит — Кристина Бердинских рядом. Второй момент: сайт помогает нам со всеми современными технологиями. Ребята взяли на себя нелегкий труд — онлайн-сопровождение видеоэфиров. Поэтому, конечно, вне холдинга нам было бы труднее. У нас полная синергия: новости, интервью из эфира переходят на сайт, в журнал, социальные сети и в обратном направлении.

— Когда мы говорим о медиа в Украине как о бизнесе — это ведь не только про деньги?

— Может быть, и не только. Хотя я воспринимал этот бизнес как возможность зарабатывать деньги. Мы можем зарабатывать одним путем — рекламой, если выводим за скобки инвестора, который, дай бог ему здоровья, пока в нас вкладывает. Поэтому мы не джинсуем. А это, скажем откровенно, потеря большого куска пирога. Если бы мы джинсовали, денег у нас было бы много.

— Вы с таким сожалением произнесли слова *«потеря большого куска пирога»*. У вас есть опыт использования джинсы?

— Я знаю об этом, потому что не первый день на рынке. Я прекрасно понимаю, что очень немногие готовы платить «в белую» за рекламу. Гораздо проще договориться за некое проявление, которое не увидит налоговая, которое кэшем отслюнявил — и все.

— В интервью Наталье Влащенко Роман Скрыпин сказал, что за журналом «Новое время» стоит — да, Томаш Фиала, а за «Радио НВ» — Александр Третьяков и Борис Ложкин (таймкод 34:57–35:12). Правда ли это? Главный редактор Киевского бюро «Радио Свобода» Инна Кузнецова рассказывала, что господин Третьяков, еще будучи владельцем «Главред-медиа», мечтал создать радиостанцию…

> ...мы не джинсуем. А это, скажем откровенно, потеря большого куска пирога. Если бы мы джинсовали, денег у нас было бы много.

— Я не знаю, какой была мечта у Третьякова. Нет, Третьяков не стоит за «Радио НВ». И Борис Ложкин тоже не стоит. Я не знаю, откуда у Романа Скрыпина эта информация. Но если он готов подтвердить свои слова документально, ради Бога. Мне самому будет интересно. Потому что я был на сделке и знаю, какие люди ее подписывали. Конечный бенефициар радиокомпании — это открытая информация. И я не знаю никого, кроме Фиалы и Dragon Capital, кто является собственником «Радио НВ».

— О журналистах «Коммерсанта» вы говорили: *«Мы лимитчики — со всей страны съехались ребята, которым сказали: "Вот вам правила и пять человек из русской редакции. Учитесь. Останутся лучшие". Через несколько месяцев тиражи подскочили»*. Как проблема мотивации решалась в разных возглавляемых вами редакциях? Чем шеф «Радио НВ» мотивирует команду сегодня?

— В принципе, всегда все было стандартно. Я ведь тоже не могу для разных редакций иметь разные подходы. Я такой, какой есть. Наверное, часто повторяюсь по поводу «бесноватых», но вот у меня какая-то чуйка на них. Они остаются. Я буду за них рубиться до последнего. Когда нет сил рубиться — честно об этом говорю. Я сделаю так, чтобы условия, в которых они работают, были хорошими. Все, что мне надо взамен, — это качественная работа. У них будет рыночная зарплата. Возможность распоряжаться собой и своим временем. Но в ответ — вы мне выньте да положьте, пожалуйста, хороший продукт. Ну, а если нет — значит нет. Я научился расставаться с людьми за эти годы. Это тот еще опыт, скажем откровенно. Я их мотивирую интересной работой, благодаря Dragon Capital — зарплатой. Я их нагружаю тогда, когда надо нагрузить. И не передавливаю, когда не надо. Наверное, я не самодур. Просто я этих бойцов понимаю.

Можно строить редакции с нормальными отношениями в них. Это не обязательно должно быть противостояние, или махач *(драка между фанатскими группировками. — О. Х.)*, или впивание друг другу в глотку каждый день. Нет. Оказывается, можно жить нормально. На том и стою.

— Руководство «Радио НВ» для вас пятый опыт главного редактора.

— О, да.

— До этого были «КоммерсантЪ-Украина», «Радио Вести», «Апостроф», «РБК-Украина». Смена руководителя издания, как по мне, не добавляет журналистской команде стимулов для развития. Вы чувствуете свою ответственность за это?

— Мне проще. Потому что четыре из пяти — это медиа, в становлении которых я принимал участие почти с самого начала. То есть, я становился главным редактором или проходил путь в этом медиа просто с нуля.

— Из списка выпадает «РБК-Украина» — главным редактором этого информагентства вы были с августа 2016-го по осень 2017 года…

— Да, туда я пришел уже в готовую редакцию как главный редактор со своими традициями, со своими правилами. Да, я пригласил нескольких людей, которые поработали там какое-то время. Что я получил? Скорее, не получил, а отшлифовал то, что знал до этого. Наверное, самое глобальное знание об онлайн-работе я получил в «РБК». Понял, что онлайн мне не настолько интересен, как печать и радио.

Онлайн очень быстрый, более поверхностный, когда ты гонишься за первой строчкой в поисковике. Я понимаю, что сейчас так все работают. Но, видимо, я уже *«слишком стар для этого дерьма»,* как любят говорить в фильмах. Я уже хочу просто посидеть, подумать, порассуждать. А онлайн этого не дает. Формы, по большому счету, те же — заметки, интервью. Но их надо выдавать на-гора быстро-быстро-быстро. Ты просто не успеваешь это переварить, с этим прожить. Это не успевает стать частью тебя. Ты это воспринимаешь на уровне заголовка: произошло — и побежали дальше. Я уже не хочу бежать.

Но ответственность за команду я чувствую всегда. Было бы недопустимым раздолбайством с моей стороны срывать с места людей и что-то им обещать, чего я не могу выполнить. Я ответственен за то, чтобы каждому из них было комфортно работать в той или иной редакции.

«Коммерс» закрылся. А в других случаях я старался выходить из процесса плавно. Принимая внутри себя решение уйти, я всех потихоньку готовил к этому, объяснял, почему ухожу. В курилке, в разговорах.

— В «Коммерсанте» вы проработали почти десять лет. А вот на каждый из последующих трех проектов пришлось по году. Жур-

налист, по большому счету, может максимально раскрыть свой потенциал в команде, которой доверяет, и с руководителем, которому доверяет. Получается, он еще не до конца раскрылся, и тут руководитель меняется.

— Я ведь тоже человек. Мне иногда кажется, что мне нравится быть функцией — главным редактором. Но в какой-то момент появляются человеческие нотки, когда ты понимаешь, что просто не можешь больше работать, а где-то не хочешь. В идеале — пытаться забрать всех с собой. Но я никогда так не поступал. Люди, с которыми я работал раньше, приходили, когда я уже обосновался на новом месте. Но мы ведь взрослые. Мы понимаем, что работа — это хорошо, работой надо жить. Но все чаще с возрастом ты начинаешь думать, что жизнь — это не только работа.

— Иван Тяжлов — коллективный автор, которым гордилась редакция «Коммерса», — в других изданиях, которыми вы руководили, был?

— Да, в других изданиях аналог Ивана Тяжлова был. А вот на радио все очень индивидуально. Это же голос. Ты никуда не можешь деться. Тем более, тебя в студии еще и снимают.

А насчет гордились... Ну, не всегда мы им гордились. *(Улыбается.)*

— Иногда это был выход из ситуации, чтобы не подставлять кого-то конкретного?

— Да, конечно. Иногда таким образом мы прятали свои источники. Иногда — своих журналистов.

— Если бы вы формировали информационную политику, как бы поступали с темой Крыма и Донбасса? Стоит ли сейчас вкладывать деньги в сигнал, который покрывает оккупированные территории?

> Мы понимаем, что работа — это хорошо, работой надо жить. Но все чаще с возрастом ты начинаешь думать, что жизнь — это не только работа.

— Конечно, конечно! Я благодарен Нацсовету, который дал нам возможность вещать в Горняке. Мы будем покрывать Донбасс.

— Осуществляются ваши планы, о которых вы заявляли на презентации «Радио НВ» в феврале 2018 года?

— Одни из. Мы уже вещаем на Крым, куда можем добить из Чонгара *(село в Геническом районе Херсонской области на границе с Крымом. — О. Х.).* А сейчас мы оказались среди нескольких электронных СМИ, которые начнут вещать из Горняка. По прямой это километров 150 от линии соприкосновения до Донецка.

— Чем вы собираетесь завоевывать доверие местных жителей оккупированных территорий, чтобы они слушали в данном случае «Радио НВ» и, главное, ждали его? Ждали именно украинское СМИ, а не российское.

— Нет разницы между слушателями в Киеве и слушателями в Донецке. Во всяком случае, внешне это никак не будет проявлено. Мое личное отношение к людям, которые там живут, никак не влияет на редакционную политику. «Радио НВ» не будет делать отдельного вещания для Донбасса, а отдельного — для подконтрольной украинской власти территории. У нас одна страна и один и тот же контент.

— Как вы считаете, стоит ли давать в эфире прямой голос, скажем, руководителей «ДНР-ЛНР»? Если — нет, то хотя бы озвучивать их мнение.

— Нет. Я не считаю их ни ценностно важными, ни важными с точки зрения фактажа. Пересказать, да, возможно. Цитировать — нет.

— Вы сказали о ситуации, в которой возможно ограничение свободы слова. А чем, по-вашему, чревато для общества несоблюдение во время войны журналистских стандартов?

— Нельзя построить сознательное гражданское общество на зыбком фундаменте манипуляций. Нам это аукнется. Мы получим общество, которое живет без ориентиров. Не оттого, что будем давать советы, как надо жить, и навязывать правильные правила. Нет, в самом худшем случае мы сформируем несознательных граждан.

Я более чем уверен, что пройдет полгода после парламентских

> Нельзя построить сознательное гражданское общество на зыбком фундаменте манипуляций. Нам это аукнется. Мы получим общество, которое живет без ориентиров.

выборов — и те журналисты, которые сейчас топят за какие-то политические силы, в конце концов в них разочаруются. И будут потом говорить: *«Ну, знаете, такая ситуация сложилась, мы ничего другого поделать не могли»*. Могли! Бляха-муха, ровно в эту минуту вы можете сделать то, за что вам не будет стыдно через полгода после выборов.

— И слушатель или читатель сможет, как говорил Александр Крамаренко, получая качественную информацию, принимать важные для своей жизни решения. А иначе — нет.

— Конечно. Мы же вдолгую все играем. Это жизнь. Мы не должны жить от кампании к кампании. Ориентироваться на то, принесли нам политики бабла или не принесли.

— Говоря, что причина ухода профессионалов из журналистики — нетребовательность аудитории, довольствование низкокачественным продуктом, вы имели в виду то, что нет социального заказа на работу журналиста?

— Нет, это не так. С непрофессиональным, малообразованным, с гибким позвоночником журналистом работать легче. Серьезно. Ты ему можешь поставить задачу, какую хочешь. А профессионалы есть, но их мало. Тех же самых главных редакторов, которые четко понимают, как это работает, которые создают свои внутренние школы в редакциях, являются маяками в профессии. Они и их редакции не могут соревноваться, конкурировать в своем влиянии на умы со всепоглощающим теликом, который катит асфальтным катком по мозгам.

— Не боясь кого-то упустить, назовите несколько имен таких редакторов.

— Для меня Александр Мартыненко является примером такого главного редактора. Юлия Мостовая. Виталий Сыч. Это не потому, что

мы сейчас вместе работаем с Виталием. До создания радио я никогда с ним не сталкивался как с главным редактором. Сейчас я вижу, как делается журнал. Они на втором этаже сидят — над нами.

Но это старики в основном. Старики в профессиональном смысле. Их мало, они тертые-тертые. Наверняка у каждого из них есть свои скелеты в шкафу. У кого их нет? Но они остались серьезными, теми, кто понимает, как работает профессия. Они — якоря, которые не дают кораблю — назовем его журналистикой — оторваться, укатиться в море и пропасть в бездне популизма, в пучине.

— В какой степени СМИ должны воспитывать аудиторию, повышать уровень ее требовательности к медиапродукту? И как, по-вашему, взаимозависят уровни медиаграмотности слушателя, читателя, зрителя и элиты страны, которая формирует информационную политику государства?

— Напрямую зависит. Конечно, медиаграмотность формирует человека и уж, тем более, человека, который принимает решения. Говоря о том, что мы потихоньку что-то отвоевываем у власти, я помню, что в голове у элиты все равно есть некий пунктик. Раньше все объяснялось тем, что все журналисты — мудаки. Они не четвертая власть, а пятая колонна. Они работают против меня, потому что им заплатили. Сегодня чиновник, политик думает чуть иначе: если обо мне плохо пишут, это плохо, но, наверное, не только потому, что журналисты — мудаки. Но и потому, что я, наверное, чего-то не сделал?

Сейчас тоже есть неприятие критики. Но также возникает самокритика. Когда ты видишь, что это пиар-кампания, и имя заказчика можно узнать в течение дня, это понятно. Но когда ничто не предвещает беды и вдруг возникает нелицеприятный материал, они начинают думать.

Что касается формирования аудитории, скажу откровенно: лично я не просыпаюсь с мыслью, что сегодня мне надо воспитать пару классных пацанов. Влияние формируется общим массивом информации. Мы договорились, что мы делаем честные новости. И мы уверены, что это сформирует какое-то количество аудитории, которая будет готова критически воспринимать получаемую информацию.

Если говорить об авторских программах, то у каждого ведущего есть свои заманухи. Думаю, рассказывая о книжках, я подталкиваю людей к тому, чтобы больше читать. Программы на историческую тематику подталкивают слушателя больше интересоваться историей. Когда выходит программа о визионерстве, футуризме, люди начинают глубже думать о будущем.

> ...медиаграмотность формирует человека и уж, тем более, человека, который принимает решения.

Буквально на днях я разговаривал с одним из журналистов, который сказал: *«Черт побери, если бы в школе мне дали Харари почитать, возможно, я бы по-другому избрал себе путь, поступил бы в другой вуз»*. Хорошо, сейчас я рассказываю о Харари — пусть десятиклассники слушают.

Поэтому, конечно, мы ответственны за то, что мы, условно говоря, вкладываем в головы наших слушателей.

— Скажите, непродление лицензии «Радио Вести» на вещание в Киеве и нынешние санкции в отношении «NewsOne» и «112 Украина» — это явления одного ряда?

— Как я сейчас уже понимаю, да, почти одного. Потому что когда якобы поменялся собственник на этих двух телеканалах, поменялась редакционная политика, и на это обратили внимание Верховная Рада, Нацсовет и все-все-все. И журналисты, конечно. Если бы не случилось пункта А с собственником, ничего бы дальше не было.

— Ваше профессиональное хобби — делать интервью с так называемыми изгоями политического времени. Поэтому когда-то вы сделали интервью с Юрием Луценко, Анатолием Макаренко, Николаем Азаровым.

— Была еще Юлия Тимошенко. Был Валерий Иващенко, и. о. министра обороны, который давал мне интервью, сидя в клетке в Печерском суде. И много других людей.

— Естественно, я не могу слушать все эфиры «Радио НВ», но сегодня вы ведь не приглашаете в эфир Андрея Портнова, Елену Бондаренко, Елену Лукаш, Виктора Медведчука?

— Нет.

— А почему?

— Андрей Портнов — сильный собеседник. В нем смешаны цинизм, знание и опыт. Но он достойный соперник. А всех остальных мне приглашать просто неинтересно. Я переболел этим. Кроме того, их нельзя назвать жертвами — они имеют доступ к СМИ, свободно себе говорят и рассуждают.

— А Николая Азарова на «Радио Вести» еще было интересно интервьюировать?

— Да, конечно, это был премьер-министр в бегах. А тогдашний информационный повод — принятие бюджета. Это было интересно. Если бы кого-то из названых вами людей посадили, тогда можно было бы до конца говорить о том, что они жертвы режима. Но этого не произошло. Поэтому это не жертвы режима — это люди с другой идеологией, с другим мировоззрением. И они еще не прошли эту точку невозврата. А когда человек сидит за решеткой, чисто по-журналистски ты как бы переступаешь за грань, пытаешься человека интервьюировать, потому что это не удается никому другому. В одном случае Юрию Луценко мои вопросы проносили в книге: его охраняло спецподразделение, к нему в палату входило только два человека, и у него не было прямых передач. Это был своеобразный журналистский челендж, было интересно. Но совсем неинтересно позвать Елену Бондаренко и что-то у нее спрашивать.

— Работая в «Коммерсанте», вы обижались, что кое-кто считал издание пятой колонной. Сегодня появились и более острые определения: *«прокремлевские СМИ», «рука Кремля»*... После голосования в Верховной Раде постановления о санкциях в отношении каналов «112 Украина» и NewsOne Мустафа Найем в эфире NewsOne сказал (таймкод 25:50–26:17), что среди собственников этих каналов и в их руководстве есть люди, которых он считает *«вежливыми человечками»,* которые занимаются *«оккупацией ин-*

> ...когда человек сидит за решеткой, чисто по-журналистски ты как бы переступаешь за грань, пытаешься человека интервьюировать, потому что это не удается никому другому.

формационного пространства». **Прокомментируйте, пожалуйста, слова депутата.**

— Честно скажу — я считаю своими товарищами и Пашу Кужеева, и Васю Голованова. Мне не нравится то, что они делают. Мы не разговаривали на эту тему. И я даже не знаю, готов ли я к этому разговору. Может быть, готов без камер, без какой-то публичности. Поверьте, на камеру главные редактора вряд ли будут говорить правду.

— Ну, а с мнением Мустафы Найема вы согласны?

— Да. Это то, о чем я говорил: это цепь, и если меняется один элемент, влекущий за собой изменения, которые вы не можете объяснить, посмотрите на первый элемент.

— Как должен вести себя журналистский цех по отношению к коллегам, попадающим в такие ситуации?

— Это сложно. Я вообще не воспринимаю понятие «журналистский цех», чтобы мы все стали строем и пошли. Каждый будет относиться к ситуации по-разному. Повторюсь, для меня эти два главных редактора являются добрыми знакомыми. И убеждать кого-то взять вилы и идти давить тот же самый «112-й» или NewsOne — это неправильно.

Ошибка Верховной Рады и Комитета по вопросам свободы слова состояла в том, что предлагая текст постановления, с эпитетами про *«прояви пропаганди і поширення ідеології тероризму»* в эфире NewsOne и «112 Украина», депутаты оказались фактически голословными. Сначала Комитету поверили журналисты и общественность, а потом — Верховная Рада. Это было выражением отношения народных депутатов и руководителей их фракций к этим двум телеканалам. Лично у меня было бы меньше претензий, если бы к решению парламентского комитета прилагался не только «додаток 1» с перечнем лиц, к которым предлагается применить санкции. Но и «додаток 2», где четко назывались бы факты, послужившие основанием для формулировок, закрепленных во втором абзаце документа. Если бы те, кто готовил документ, иллюстрируя свою гневную филиппику, указали день эфира, текст сказанного, имя человека, который сказал это в эфире. Тогда ни у кого бы вопросов не было.

— Интересно, что Мустафа Найем зачитывал эти факты

в эфирной битве с Василием Голованoвым. То есть они были подготовлены, но не были внесены в документ…

— И в этом проблема для общественности. Если вы уже убеждаете кого-то пересмотреть свое отношение к каналам, предъявите свои аргументы, сделав «додаток 2». Вам сложно?

Кстати, меня несколько удивила — не знаю, насколько она была искренней — некая наивность журналистов NewsOne и «112 Украина», которые говорили: *«Ребята, вы же приходили к нам на эфир, а как же вы проголосовали?»*. Вы серьезно? Вас жизнь вообще не учит, что политикам нельзя доверять? Что есть их интересы, а мы как журналисты являемся их временными попутчиками. Когда им выгодно, они будут ходить к нам на эфир, когда не выгодно — не будут. Поэтому так искренне удивляться тому, что вас кинули… Надо как-то серьезнее смотреть на происходящее.

— *«Мы — люди такой уважаемой профессии…»*

— Да упаси Бог, какая ж она уважаемая?!

— *«… должны обладать большим достоинством»*. Это я вас цитирую. Было ли вам когда-нибудь стыдно за сделанное или не сделанное в журналистике?

— Конечно, было. Без этого не может быть журналиста. Я не херувим, никто не херувим.

— Есть вещи, которые вы озвучиваете для тех, кто у вас учится?

— Да, конечно. Это те случаи, когда мне не стыдно рассказать о том, где я совершил ошибку. Но они касаются только тех, кому надо помочь опытом. Они просто должны знать, что иногда чего-то делать нельзя. Это касается молодых журналистов. Старики пожили, они уже все знают, они все проходили это по миллиону раз.

— В конце мая 2014 года, после президентских выборов, в интервью изданию «Гордон» вы сказали: *«Главное, что сделал Майдан, — заставил нас всех быть честными и ответственными прежде всего перед собой. Людей, готовых продать свой голос за гречку, стало гораздо меньше»*. Сегодня вы так же думаете о гражданах

Украины и о журналистах, которые, в первую очередь, должны быть *«честны перед собой»*?

— К большому сожалению, нет. И с гражданами не все так очевидно. И «гречка» другой стала. И журналисты стали другими. Когда я давал упомянутое интервью, я искренне в это верил. Я как журналист пережил два Майдана. И происходит все то же самое. Через полгода мы начинаем сначала между собой, сначала втихаря разочаровываться в тех, кого привел Майдан. Через год мы говорим об этом во весь голос. Через два года мы начинаем ненавидеть. Через три — думать о том, кто же будет у власти дальше, если не они. Через четыре года мы начинаем искать новую кандидатуру президента, который придет — и у нас все изменится. То есть с новым Майданом, очередными выборами мы опять начинаем во что-то верить, а потом — разочаровываться в этом.

— Что будет с журналистикой Украины и с аудиторией, для которой они работают? Может быть, нужно рассматривать вопрос в мировом масштабе?

— Не знаю я, что будет завтра. Я могу разве что на что-то надеяться. Мы еще не знаем, каких «черных лебедей» нынешняя предвыборная кампания привлечет. Кстати, к вопросу о «лебедях». Еще в «Коммерсе», кажется, летом 2012-го, был один момент. Ира Лопатина приходит в редакцию с законопроектом: *«Слушай, вот мне в руки передали…»*. Законопроект об уголовной ответственности за клевету и оскорбление. Я говорю: *«Ир, это же первая полоса! Еханый бабай, этот материал есть только у тебя…»*.

Мы сделали первую полосу — и через три дня журналисты стояли с белыми листами под Верховной Радой. Поэтому кто знает, что произойдет? Кто знает, где наша солидарность проснется, и мы вспомним, что мы живы, вне зависимости от того, в каких редакциях работаем? Что мы не будем ненавидеть друг друга не только, когда работаем, а и когда кто-то выходит из редакции и говорит: *«Пацаны, сорри… Да,*

> Кто знает, где наша солидарность проснется, и мы вспомним, что мы живы, вне зависимости от того, в каких редакциях работаем?

я так работал — я был не прав». Ведь таких коллег все равно продолжают клевать: *«Что ж ты раньше не осознал, не признал?».*

Черт его знает, когда у кого просыпается самосознание. У некоторых вообще не просыпается. Мы не научились прощать, мы не можем прощать. У нас это считается признаком слабости. Признаком моральной нестойкости. У нас же принято, если у тебя принципы, флаг, с которым ты родился и пошел с ним, значит, ты и в конце долгой жизни должен умереть, накрывшись им.

— И мы не пытаемся поддержать коллег в ситуациях, когда они оступились.

— К сожалению, так чаще всего и бывает. Нам же надо сначала пнуть, потом потоптаться хорошенечко… А потом можно так, с барского плеча, явить свое милосердие: *«Может быть, будешь ты прощен…».* Я проходил это, как минимум, два раза. Когда работал в «Коммерсанте-Украине», еще не было ярлыка «рука Москвы» — нас называли пятой колонной. Разные люди одновременно нас записывали в агенты и ФСБ, и ЦРУ.

Та же самая история была с «Вестями». Поэтому здесь, на «Радио НВ», где-то на третий день работы радиостанции я вывожу слушателя в эфир, а он ни «здравствуйте», ни «до свидания»: *«Калниш, геть з українського радіо!»*

Кроме того, одно дело, когда человек просто дурак, то и хрен бы на него. А когда это на полном серьезе: я, мол, такой весь из себя праведник, я имею право тебя здесь с говном смешать. Некрасиво это, некрасиво. Именно поэтому я вывел себя за скобки публичной плоскости. Мне неинтересно участвовать в этом забеге: кто кого сильнее пнет.

— Вы имеете в виду, что не ходите на телеэфиры как эксперт?

— Да. Солженицын как-то сказал, что если не можешь побороть зло, то хотя бы в нем не участвуй.

> …я вывел себя за скобки публичной плоскости. Мне неинтересно участвовать в этом забеге: кто кого сильнее пнет.

— Ваше хобби — чтение. Скажите, применение прочитанного — это как поиски золотого песка? Какова практическая окупаемость того, что вы читаете?

— Никакой практической окупаемости. Это привычка, без которой я себя не представляю. Я с детства плохо помню то, что прочитал. Мне с большим трудом дается цитирование. Вместо четкого воспоминания о сюжете у меня остается впечатление, послевкусие, какая-то не высказываемая идея, которая, наверное, мне каким-то образом формулирует прочитанное и формирует меня. Для меня книжка больше интересна целиком.

— Вы в работе применяете то, что читаете?

— Конечно, я ум включаю. Иногда я умничаю, говоря о книжках. Иногда рассказываю, что надо было бы прочитать. Иногда какие-то факты запоминаются, которые я даже умудряюсь вплести туда, куда надо. Я просто понимаю, что это на меня влияет подспудно. Я не большой любитель мотивирующей литературы. И не было такого, чтобы я что-то прочел и начал идти по алгоритму, предложенному в книжке. Скажем, как стать умнее или богаче.

— Я прочитала в интернете, что в 2006 году вы стали лауреатом премии «Человек книги» в номинации «Главный художник». Что это за премия и почему вы — в такой номинации?

— Этот вопрос возник и у меня. *(Смеется.)* Когда я прочитал это, говорю: *«Чё? Я, извините, рисовать не умею. Какой художник года?!»*. Оказалось, в этом издательстве есть мой однофамилец. Я нашел его в Фейсбуке, мы задружились. Даже внешне мы немного похожи — оба лысые. Я смотрел книжки, которые мой тезка иллюстрировал, мне понравилось. Но мы ни разу ничего друг другу не писали в Фейсбуке. И я не стал разбивать миф о себе как о художнике года.

— Скажите, вы ответили себе на вопрос авторства Ирины Соломко, который когда-то вас если не потряс, то заставил задуматься: *«А куда ходят умирать журналисты?»*. Должен ли журналист в какой-то момент быть готовым «содрать подковы» — не держаться за перо, за теле- или радиоэфир, даже если он редактор?

— В большинстве своем мы умираем в забытьи, когда о нас никто

не знает, когда о нас помнят только самые близкие люди, да и то — ограниченное количество лет. Поэтому мы растворяемся в эфире, становимся частью белого шума.

Я знаю несколько таких людей, которые буквально «срывали подковы», плевали на все и уезжали куда-то, рвали вообще со всем. Первый, кто на память приходит, — это Леша Бобровников. Это сейчас вы его знаете как человека, который на «Плюсах» работал — война, противостояние с Анатолием Матиосом *(Главный военный прокурор Украины с 27 августа 2014 года, заместитель Генерального прокурора Украины с 27 июня 2014 года. — О. Х.),* отъезд в Германию и прочее. А Леша Бобровников был одним из самых известных банковских журналистов страны. Он проработал в «Коммерсанте», потом плюнул на все, уехал в Грузию, женился — дауншифтинг и все дела. Но потом, правда, вернулся на 5 канал, еще где-то работал. Поэтому есть такие люди.

Возможно, я когда-нибудь именно так поступлю, еще глубже уйду в себя. Я чувствую, что этот шаг формируется внутри меня, что мне становится все менее и менее интересно с людьми. Глаз мылится, я перестаю слышать что-то новое. Шутка ли, начинать все сначала пять раз подряд! Надо когда-то остановиться, отвалить в сторону. Не знаю, что должно произойти, чтобы это случилось. Но, думаю, так и будет.

— Что значит *«глубже уйти в себя»?*

— Свести общение с окружающим миром к минимуму. Возможно, это возрастное или настроение у меня такое и это пройдет. Мой круг интересных людей сужается, сужается, сужается... Сейчас, в основном, это люди, с которыми я работаю.

Опять же, это ощущение не пришло ко мне сейчас. Это одна из невидимых наград, которую я получил от «Коммерса». Потому что с девяти утра до десяти вечера я сидел в «башне из слоновой кости» — день за днем, сутками, месяцами, годами. Где-то на третьем-четвертом году я заболел. Часа в три дня меня накрыла температура. Я подхожу к Гоголеву, говорю: *«Гог, слушай, мне так херово, так херово...»*. Он говорит: *«Да езжай, конечно»*.

Я вышел на улицу в пять часов дня. Бля! Светло, люди, они куда-то идут, о чем-то думают, у них какой-то свой график, рабочий день заканчивается в шесть и все такое. Я понял, что в «Коммерсе» я начал это все терять. Но мне понравилось. И моя жизнь схлопнулась до работы, семьи, книжек, иногда компьютерных игр, иногда сериалов.

> С девяти утра до десяти вечера я сидел в «башне из слоновой кости» — день за днем, сутками, месяцами, годами. Где-то на третьем-четвертом году я заболел.

Все! Сидя в этой башне, я ощущал, что количество социальных связей начало резко сокращаться, отсекаться.

Недавно Инна Кузнецова, главный редактор украинского бюро «Радио Свобода», позвала меня на презентацию их новой телестудии. Я по-честному пошел, потому что мне было интересно. Я посмотрел замечательную студию, послушал посла США, директора Украинского института национальной памяти и председателя ученого совета Центра исследований освободительного движения Владимира Вятровича, который рассказывал, как КГБ следило за «Свободой». А потом Инка говорит: *«А зараз неофіційне спілкування»*. И я двинулся к выходу. Она — мне: *«Ты куда пошел?»*. Я вернулся, пять минут постоял, честно признаюсь. Но как только она другими гостями занялась, я тихонечко ушел.

— А кого из корифеев журналистики имеет смысл выдернуть из забытья — чтобы молодежь с ними познакомилась?

— Да умерли они, наверное, уже. Я так и не вспомню. А крепкие «старики Розенбомы», которых я называл, которые сейчас работают, творят — дай Бог им здоровья как можно больше и дольше.

Воєнкори – 1

Єфрем ЛУКАЦЬКИЙ

Андрій ЦАПЛІЄНКО

дзе · Валерій Калниш · **Єфрем Лукацький • Андрій Цаплієнко** · Анастасія Береза · Вені
Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула · Гаяна Юксель · Єфрем Лука
Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласанія · Мирослава Гонгадзе · Вале
еніамін Трубачов · Сергій Тихий · Олекса Шалайський · Соня Кошкіна · Анастасія Станко
итула · Гаяна Юксель · Єфрем Лукацький · Андрій Цаплієнко · Анастасія Береза · Веніам
асанія · Мирослава Гонгадзе · Валерій Калниш · Валентина Самар · Володимир Притула
ий · Соня Кошкіна · Анастасія Станко · Севгіль Мусаєва · Отар Довженко · Зураб Аласан

27 грудня 2018 року

UA RU

«Коли у країні війна, всі журналісти — воєнні»

Хто на війні гине першим? Що для журналіста є найстрашнішим у гарячих точках? Чим схожі чужі війни? На що воєнкор має табу? Чому Україну *«Бог на руках колисає»*? Хто такі віджеї й чим вони небезпечні для журналістики? Про це та інше воєнні кореспонденти — фотокор Associated Press Єфрем Лукацький та спецкор «1+1» Андрій Цаплієнко — розповіли в інтерв'ю «Детектору медіа» в межах спецпроєкту «Журналістика незалежної України: перші 25 років».

ЄФРЕМ ЛУКАЦЬКИЙ
АНДРІЙ ЦАПЛІЄНКО

До 2014 року, коли почалася україно-російська війна, воєнних кореспондентів в Україні не готували. Натомість вони були і працювали в гарячих точках по всьому світу. Воєнкори українських ЗМІ набували досвіду самостійно, винятково на практиці й розраховували хіба що на підтримку редакції. Їхні колеги із представлених в Україні міжнародних медіакомпаній забезпечувалися страховкою та регулярно проходили спеціальні курси, де максимально моделювалася ситуацію бою. Втім, і вони гинули.

Приміром, Тарас Процюк, телеоператор агентства Reuters, який загинув у квітні 2003 року в Іраку. Можна сказати, він зафільмував власну смерть. Про це у проєкті «Журналістика незалежної України: перші 25 років» розповідав друг Тараса Микола Вересень.

У будь-якому разі, воєнних кореспондентів в Україні були одиниці. Перед лицем війни з Росією українські журналісти, як і суспільство в цілому, виявилися неозброєними — ані теоретичними знаннями, ані азами першої медичної допомоги, ані психологічними інструментами. Увагу фаховій підготовці воєнкорів Україна почала приділяти у 2014-му.

«У мене 1500 годин роботи під водою, я водолаз другого класу», — розповідає про своє дожурналістське минуле відомий на весь світ фотокор **Єфрем Лукацький**. Певною мірою його

ЄФРЕМ ЛУКАЦЬКИЙ
АНДРІЙ ЦАПЛІЄНКО

воєнна кар'єра розпочалася вже тоді, наприкінці 80-х, бо працював він в Інституті Патона в «напіввійськовій» лабораторії підводного зварювання. Латаючи дюкери, підводні човни, кораблі, Єфрем об'їздив увесь Радянський Союз. І тільки через 11 років ця діяльність привела до початку фотокар'єри. За одну унікальну роботу Єфрем отримав премію й купив найкоштовніший на той момент фотоапарат «Київ-88». *«То була середньоформатна камера із ударом затвора півтора кілограма, який аж підстрибував під час зйомки»*.

Першою фотошколою Єфрема став аматорський клуб. Перші зйомки на вулиці. Перша фотовиставка в Будинку профспілок, присвячена 19-й партконференції, де Єфрем Лукацький виставив світлину «Леопольд Ященко грає на сопілці в метро». *«Директор фотоклубу весь час пробивав дірку в цьому фото, казав, мовляв, він націоналіст і фотографію треба прибрати. В мене були декілька відбитків, і я щоразу міняв понівечене фото»*.

Під час тієї виставки доля звела Лукацького з канадкою, яка навчалася в Гарварді і приїхала у Київ на стажування. Незабаром, відібравши низку фотографій Єфрема, вона повезла їх у Лондон, де газета Independence відвела їм цілу сторінку. Про автора там було два речення: працює в такому-то інституті, а його фотографії популярні в Радянському Союзі.

Після цього випадку молодим фотографом зацікавилося КДБ: *«Як ви могли надрукувати фото-*

графії за кордоном?! А дівчина-канадійка — ви знаєте, що вона шпигунка і привозить антирадянську літературу?!». Лукацькому пропонували стали агентом і, зокрема, доповідати про неї. Він відмовлявся. Та коли цей чоловік «*у сірому костюмі з посвідченням КДБ СРСР*» почав переслідувати Єфрема скрізь, «серце закалатало». *«Я кажу: "Я буду журналістом". А він поплескав мене по плечу й каже: "Ти будеш тим, ким ми скажемо"»*. А та дівчина досі залишається Єфремові подругою. *«Це Христина Фріланд, нинішній міністр закордонних справ Канади. Я думаю, що майбутній прем'єр»*.

Не дивно, що Єфрема Лукацького звільнили з інституту, й він певний час був безробітним. Згодом відправив свої фото в журнал «Огонек», який очолював Віталій Коротич. Співпрацював із цим московським виданням, поки 1989 року Христина Фріланд не рекомендувала його до роботи в міжнародному інформагентстві Associated Press.

До 1994-го Лукацький був стрингером, хоча *«з 92-го року міг би працювати десь в інших країнах чи гарячих точках як повний нью-йоркський стаф»*. Якби не припустився *«великої помилки»*.

У Києві тривав семінар американської фотожурналістики, на яку, за словами Лукацького, приїхали головні редактори журналів Time, Detroit Free Press, два лауреата Пулітцерівської премії, віце-президент Associated Press. Єфрем був організатором від української сторони і... не міг брати участь у виставці зі своїми світлинами. Коли-таки знайшов можливість показати високопрофесійному товариству свій доробок, зокрема кримінальну серію, *«у цих редакторів почало ворушитися волосся на голові, й лауреати Пулітцерівської премії підходили й казали: "Вибачте, ми не розуміли, з ким маємо справу"»*.

Віце-президент Associated Press був готовий зробити фотографу пропозицію: *«Питає: "Як ти не боїшся робити такі фотографії?". Я вже добре накотив і кажу: "А чого мені боятися?", і дістаю*

ЄФРЕМ ЛУКАЦЬКИЙ
АНДРІЙ ЦАПЛІЄНКО

з кишені газовий пістолет, щоби пожартувати. Я не знав тоді, що журналіст не має права тримати в руках жодної зброї. Він від мене відскочив, як від оскаженілого. Пропозиції ніхто не зробив».

Проте в Агентстві про Лукацького не забули. Коли 1994 року новий керівник Associated Press СНД Барі Ренфрю приїхав запрошувати його на роботу, першим запитанням було: *«Де твій пістолет?».* Єфрем каже, що все пояснив йому. На що майбутній бос відповів: *«Я тобі вірю, але ти зламав усю свою професійну кар'єру».*

Ім'я Єфрема Лукацького — серед найвідоміших українських фотожурналістів: Валерія Милосердова, Віктора Марущенка, Андрія Ломакіна, Олександра Клименка, Олександра Глядєлова, Гліба Гаранича та інших. Наш співрозмовник спеціалізувався саме в галузі воєнної журналістики. Пройшов із фотокамерою Афганістан, Ірак, Сектор Газа, Чечню, російсько-грузинський конфлікт 2008 року. 18 лютого 2014 року під час Революції гідності Єфрема Лукацького було поранено, коли він висвітлював сутички між мітингувальниками та правоохоронцями в Києві.

У 2004 році у складі групи фотокореспондентів Associated Press, що знімали іракську війну, Єфрем Лукацький увійшов до трійки фіналістів Пулітцерівської премії за найкращу новинну фотографію. У 1995 році до фіналу Pulitzer Prize увійшли світлини репортера, зроблені на Першій чеченській війні.

Багаторічний фотодоробок Єфрем Лукацький тематично об'єднує й публікує. 1994 року вийшов друком фотоальбом «Українські картини», 2012-го — каталог персональної виставки в Харкові «Моменти часу». 2005 року Лукацький у співавторстві з публіцистом Данилом Яневським видав книжку-альбом «Україна: від незалежності до свободи». Наразі Єфрем працює над книжкою дещо іншого формату, в якій поряд із фотографіями будуть і текстові історії про людей, які потрапили в об'єктив.

ЄФРЕМ ЛУКАЦЬКИЙ
АНДРІЙ ЦАПЛІЄНКО

Майбутній воєнкор **Андрій Цаплієнко** на початку 90-х був... гастарбайтером із акторською освітою. Працював у Польщі — на будівництві, на свинофермі, — й майже втягнувся у фізичну працю. *«Це були такі буремні часи, коли я збагнув, що зі своєю професією я нікому не потрібен, бо треба виживати»*. Втім, чомусь вирішив на тиждень-другий повернутися в Україну. Повернення триває дотепер.

1992 року в рідному Харкові організовувався невеликий телеканал «Оріон», і знайомий Андрія покликав його там працювати. На запитання: *«Що ти вмієш робити?»*, Цаплієнко без жодних вагань та сумнівів відповів: *«Все!»*. І хоча журналістську освіту здобув значно пізніше, пішов працювати новинним репортером, а за рік уже вів авторську програму «Буря в стакане».

У 1995 році Андрій Цаплієнко став автором та ведучим програми «Чудное мгновенье» — спільного продукту «Студії +7» та Харківської обласної телерадіокомпанії. Того ж року він перейшов до харківської продакшен-студії «Приват TV», де обійняв посаду режисера та ведучого.

1997 року Андрію запропонували переїхати до Києва — працювати в агентстві «Вікна» в Миколи Канішевського. *«І я зрозумів, що новини — це просто моя стихія, моє життя, я як риба у воді почуваюся в новинах»*, у полі, де тут і зараз твориться історія.

Спроба роботи в кадрі в ролі ведучого програми «Люди» такого задоволення не приносила: *«Я почувався як людина у футлярі. Знаєте, такий напомаджений хлопчик у піджаку, який стоїть за пюпітром і щось розповідає людям»*. Так само не припала до душі програма «Утречко», яку вони із співведучою Русланою Писанкою *«благополучно провалили»*.

З 1999-го Андрій став ведучим і керівником програм «N-й кілометр», «На лінії вогню», «Спецкор» телеканалу «Інтер». *«Репортерські проекти завжди живі. Мені дуже подобається робити сюжети*

ЄФРЕМ ЛУКАЦЬКИЙ
АНДРІЙ ЦАПЛІЄНКО

і бачити, як після цих сюжетів щось в суспільстві змінюється на краще».

Із 2001 року Андрій Цаплієнко — воєнний кореспондент телеканалу «Інтер». Робив репортажі під час конфліктів в Афганістані, Македонії, Іраку, Кот-д'Івуарі, Непалі, Шрі Ланці, Південній Осетії, Кашмірі, Ліберії, Бурунді, Колумбії.

7 березня 2014 року разом із групою українських та грецьких журналістів був жорстоко побитий озброєними проросійськими активістами після зйомок штурму російськими військовиками української військової частини № 2355 у Севастополі. Рятуючись від переслідування, Андрій із колегами був змушений покинути територію Криму.

У серпні 2014 року Цаплієнко звільнився з телеканалу «Інтер», на якому пропрацював 17 років. Перехід на «1+1» журналіст аргументував, зокрема, тим, що цей канал дає можливість робити репортажі українською мовою.

За плечима Андрія також є досвід кіновиробництва: на «Інтері» він був автором та сценаристом студії документальних фільмів. У 2012 році його фільм про окупований Київ «Місто, яке зрадили» було висунуто на здобуття у 2013 році Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Андрій Цаплієнко — автор п'яти книжок, серед яких пригодницькі романи «Екватор. Чорний колір & Білий колір» та «Імперія Чотирьох Сторін», збірки оповідань «P.O.W. Люди війни» та «Книга змін». У 2018 році вийшла друком антиутопія «Стіна» — певне переосмислення подій україно-російської війни.

Сьогодні журналісти **Єфрем Лукацький, голова представництва українського бюро інформаційного агентства Associated Press**, та **Андрій Цаплієнко, спеціальний кореспондент телеканалу «1+1»**, — учасники спецпроєкту «Детектора медіа» «Журналістика незалежної України: перші 25 років». ■

ЄФРЕМ ЛУКАЦЬКИЙ
АНДРІЙ ЦАПЛІЄНКО

— Коли ви вперше поїхали в гарячу точку? І чому захотіли чи погодилися туди поїхати?

Єфрем Лукацький: Вперше я поїхав на війну в 1992 році до Придністров'я. І там я вперше стикнувся з інформаційною війною. Ти їдеш потягом до Котовська, там береш машину — і вже за годину в Бендерах. Коли перетинаєш кордон, водій включає місцеве радіо. Ти чуєш жінку, голос якої нагадує фільми 40–50-х років про Велику вітчизняну війну: *«Румунські фашисти хочуть поневолити наших дітей, загнати їх у рабство…»* Вона говорить це таким професійно поставленим голосом, що ти починаєш вірити. Щойно приїхавши, я ще не вірю, але за два дні вже буду вірити. Ти приїжджаєш у Бендери й Тирасполь, там стоять товарні потяги, а місцеві жителі запихають у них своїх дітей, бо перелякані й думають, що от зараз «румунські фашисти» будуть їх нищити… Це і є інформаційна війна.

Потім перетинаєш кордон із Молдовою — а там та сама ситуація. Тебе пригощають вином, а на тому боці пригощали черешнею. І ніхто не розуміє, чому вони вбивають одне одного. І саме ця інформаційна війна їх весь час підштовхує на братовбивство.

Андрій Цаплієнко: Ці люди начебто мають прості відповіді на запитання: хто винен і що робити.

Єфрем Лукацький: Потім з'являються «козачки», які приїхали з Росії. Їм видають зброю. Зброю роздають будь-кому й відкрито, навіть не записують, кому. А там, де з'являється зброя, вже можна щось украсти. І — почалася ланцюгова реакція. Першого вбили, другого… *«Він вбив мого друга, тому я пішов убивати…»*

На війні першими гинуть романтики. Люди, які думають, що стріляти у спину не можна, віднімати їжу у старих людей не можна. У цих романтиків мізки вже засмічені цією пропагандою.

— На яких чужих війнах ви побували?

> На війні першими гинуть романтики. Люди, які думають, що стріляти у спину не можна, віднімати їжу у старих людей не можна *(Єфрем Лукацький).*

Єфрем Лукацький: Я пройшов Чеченську війну з 1994 року. 2000 рік — Ірак, Афганістан, Сектор Газа, Грузія. Були події, які й війною назвати не можна, але за півгодини вбивали 700–800 людей, — Андижан, приміром. Досвід є. Хоча головна війна йде тепер в Україні.

Андрій Цаплієнко: Ми вступаємо в час неймовірної турбулентності, коли ти просто не знаєш — хто друг, а хто ворог, хто за Україну, а хто руйнує Україну, хто є щирою людиною, а хто «корисним ідіотом». Цей час і страшний, і цікавий. У мене таке відчуття, що 2019 рік буде дуже складним для нас. Сподіваюся, що я помиляюсь.

Єфрем Лукацький: Єдина людина, яка бореться за чесну журналістику, — це Путін. Тому що він усьому світові показує, що можна за допомогою інформаційної брехні зробити зі світом. Люди дивляться на це й починають думати: *«Може, нам треба трошки грошей вкласти в пресу, допомогти їй якось…».*

— Якщо інформаційна війна у 1992 році вже тривала, чому про неї заговорили тільки тепер?

Андрій Цаплієнко: Інформаційна війна існувала завжди. Знаєте, яка була шалена інформаційна кампанія перед тим, як Німеччина анексувала Судети? Якщо ви подивитеся кіноролики, які крутили в кінотеатрах у Німеччині напередодні анексії, то побачите, що «накрутка» публіки відбувалася за тією самою схемою, як, приміром, на Донбасі. *«Кровожерні морави прийдуть і всіх уб'ють…».* Німці називали чехів моравами. І це спрацювало, хоча ролики випускалися в кінематографічному варіанті: бо інтернету, звісно, не було, а телебачення існувало лише в експериментальному вигляді. Лише радіо, кінотеатри й газети.

Свого часу в Третьому Рейхові існувала програма Tiergartenstraße-4. Ця програма мала переконати населення в тому, що необхідно робити примусову евтаназію тим, кого уряд Німеччини вважав неповноцінними, отже був економічним навантаженням для країни. За цією програмою вбили 70 тисяч людей. Просто завдяки пропаганді на радіо, завдяки плакатам, які висіли на вулицях Німеччини. А на плакаті — інвалід на візочку й за ним великий напис: *«Він з'їдає 60 тисяч марок твоїх грошей».* Ці страшні речі спрацювали.

— Андрію, як і куди ви вперше поїхали на завдання як воєнний кореспондент?

Андрій Цаплієнко: Я сам зголосився, бо в дев'яності українські медіа, в принципі, не дуже охоче відправляли людей за кордон — це

> Єдина людина, яка бореться за чесну журналістику, — це Путін. Тому що він усьому світові показує, що можна за допомогою інформаційної брехні зробити зі світом *(Єфрем Лукацький)*.

було питання грошей. У 96-му в Харкові я зустрів Миколу Виродова, Насратулла Мохамадулла — так його називали в Афганістані. Це був радянський перебіжчик, який свідомо перейшов на бік моджахедів. Воював проти радянських військ, був в охороні Ґульбеддіна Хекматіара *(афганський польовий командир, прем'єр-міністр Афганістану в 1993–1994 і 1996 роках, лідер Ісламської партії Афганістану. — О. Х.)*. Коли Радянський Союз розпався, Миколі надали можливість повернутися до вже незалежної України, додому до Харкова, побачити своїх рідних. І він повернувся з афганським паспортом.

Ми з ним довго спілкувалися, і я намагався збагнути, що підштовхнуло його зробити такий крок. Він мене вразив своєю спокійною впертістю та якоюсь внутрішньою силою. Потім ми їздили разом із ним по родинах Олександра Левенця та Геннадія Цевми, українців, які на той час залишалися в афганському полоні. Ця історія мала продовження, бо за 15 років я знайшов тих людей в Афганістані. Я хотів поїхати туди ще в 96-му році, з Миколою, аби знайти їх. Але з невідомих мені причин він раптово поїхав сам — не взяв нас із оператором. Микола Виродов загинув за досить незрозумілих обставин років десять тому.

У 1999-му я поїхав у Косово, в 2001-му — в Македонію, де була локальна війна, яка тривала десь півроку. Потім були Афганістан, Ірак, Кот-д'Івуар, Ліберія, Бурунді, Конго, Латинська Америка.

Далі була Грузія, під час війни у Грузії я працював із боку осетин і росіян від «Інтера». Тоді дві групи від «Інтера» працювали на півдні, на контрольованій урядом Грузії території, і дві групи на півночі. Цікаво, що обидва журналісти, які працювали на півночі з осетинами й росіянами, потім перейшли на канал «1+1».

— У кого ви навчалися воєнної журналістики? Чи важить тільки свій досвід?

Єфрем Лукацький: Я тричі проходив курси під назвою «Центуріон»

у Британії. Навчання проводять співробітники британського спецназу й розвідки. Журналісти вчаться не тільки на словах, а й на прикладах. Виїжджають на полігон, де відстрілюються різні види озброєння. Розбирають потім, чи можна сховатися за деревом або за бетонною плитою, чи врятує бронежилет. Коли ми дивимося кіно, де поліцейські відкривають двері автомобілів і там — бах-бах-бах, скло розбивається, а дверцята захищають, смішно. Ми стріляли по дверях автомобіля і пробивали їх. Це перше. Друге — перша медична допомога. І третє — психологічна підготовка.

Журналіст повинен уміти спілкуватися з будь-ким — і з бандитами, і з повстанцями, називайте їх, як хочете. Звісно, пам'ятати і про небезпеку мін. Якщо потрапляєш на мінне поле, знати, як пройти, щоби тебе не підірвало: де взяти спицю, як куди нею тикати, як повзти.

Звісно, повинна бути і страховка, коли їдеш. Я весь час думаю, що Міністерство оборони України безвідповідально роздає акредитацію в зону бойових дій: *«Потрібно? Бери. Потрібно? Будь ласка»*. А я на власні вуха чув, як люди, які мали українську акредитацію, навіть прикриваючись західними медіа, після того, як побували на військових позиціях українців, по телефону повідомляють, де і що є. Я це чув декілька разів. Спілкуючись із ним, ти бачиш, що він це робить не тому, що йому платять за це гроші, а тому що він щиро вірить російськім медіа. Але він не росіянин — він українець.

Я знаю про події, коли журналісти побували на військових позиціях у певному бліндажі, заночували там — а солдати люблять поспілкуватися із журналістами, повечеряти з ними. І після того, як журналісти поїхали, відбувається дуже влучне попадання — прямісінько в цей бліндаж. А кореспондент повертається й розводить руками: *«Ой, вони всі загинули, а я тільки от поїхав від них!»*. Тому я проти того, щоб видавати українську акредитацію всім без розбору: не має значення, чи він німецький журналіст, чи англійський. Я працював з американськими військовими в Іраку й дуже добре знаю, що таке embedded: американці так просто не дають акредитації.

Андрій Цаплієнко: Нещодавно ми домовлялися з американцями про зйомки в Афганістані. Я скажу, що це досить складна процедура.

Єфрем Лукацький: А в нас — не дали акредитацію, пишеш відкритого листа в соцмережах. І прес-служба Міноборони: «Ой, пробачте, будь ласка, ось вам акредитація…». А це життя наших військових.

Андрій Цаплієнко: На початку війни в Україні Міністерство оборони проводило курси для журналістів, у яких було певне раціональне зерно, тому що хоча би повний день присвячували польовій безпеці. Які бувають види озброєння, як вони звучать, де від них сховатися, що

> А в нас — не дали акредитацію, пишеш відкритого листа в соцмережах. І прес-служба Міноборони: *«Ой, пробачте, будь ласка, ось вам акредитація...»*. А це життя наших військових *(Єфрем Лукацький)*.

таке розтяжки, як поводитися, якщо ти потрапив на розтяжку. Також медична допомога, практичний курс накладання джгутів, що дуже важливо й дуже важко робити. Як евакуювати людину, як допомогти собі в разі поранення. Я кілька таких курсів проходив, але потрібна практика. Це треба відпрацьовувати, як музичні вправи, як заняття мовою, це має увійти в механізм твоїх рухів.

— Увійти в м'язову пам'ять, як під час керування автівкою?

Андрій Цаплієнко: Так, щось подібне. І тоді є шанс, що ти когось урятуєш і врятуєшся сам.

Єфрем Лукацький: Зовсім недавно в Африці загинули Орхан Джемаль зі знімальною групою. Була ніч, вони поїхали без охорони. А це одне з перших правил — ти не можеш їздити вночі там, де йде війна, а надто без охорони. Вони порушили це правило, й це коштувало їм життя.

Андрій Цаплієнко: У нас був такий випадок із Вадиком Ревуном, моїм оператором і близьким другом. Ми знімали в Республіці Кот-д'Івуар, у місті Буаке, яке оточили урядові війська, а саме місто контролювали повстанці. Ну, ви ж розумієте, що повстанці називали себе армією, але це була лише назва.

І якось вночі ми виїхали з Вадиком на машині. Це був драйв — я відчував, що ми щось цікаве знімемо. Відчуття ризику, адреналін плюс оця гонитва за ексклюзивним матеріалом. Ми його зняли, але зняли за дуже жахливих обставин.

Ми приїхали на блокпост, який контролювали бойовики, й побачили, як вони живцем спалили полоненого. Це була група повстанців — або під наркотою, або п'яні, або просто збуджені — складно сказати. І от один із них побачив мій годинник, який неймовірно блищав: *«О, класний годинник, чи можеш мені його подарувати?»*. Я був настільки приголомшений від побаченого, мене як обухом по голові вдарили.

Я дивився на щось неживе, що залишилося від тіла, й лежало на бетонних плитах, прив'язне дротами. Навіть не вірилося, що це була жива істота. Але те, що то була людина, видавав розкритий череп із мізками чи не назовні. Жахлива картина була насправді. Цей бойовик дивиться на мій годинник, і я нервово відповів: *«Це подарунок мами, я його нікому не віддам»*. Він міг його забрати, але не зробив цього.

Нам пощастило, нас не зачепили, ми зняли матеріал і від'їхали. Щоправда, він потім нікуди не пішов — нікому цей ексклюзив не був потрібен. Та коли ти женешся за ексклюзивом, ти ризикуєш потрапити у смертельно небезпечну історію.

Єфрем Лукацький: На початку 1994 року, коли почалася Чеченська війна й Росія оточила Грозний, і ніхто із журналістів не міг потрапити в місто, мене відправили в Осетію знімати біженців. Я прилетів, пішов у готель оформлюватися. І на ресепшені зустрів чоловіка із Грозного: *«Ось приїхав, хліба куплю й назад»*. Я кажу: *«Так місто ж оточене, не можна туди потрапити?!»*. Він: *«А я дорогу знаю»*. І я напросився їхати з ним.

За кілька хвилин ми їхали паралельною дорогою, він знав, як об'їхати міни, й невдовзі я був на площі біля палацу Дудаєва. Біля вхідних дверей охоронці бородаті з кулеметами, я кажу: *«Я журналіст, хочу потрапити до Дудаєва»*. Вони відказують: *«Так-так, проходьте»*. Ніхто не перевіряє ніяких документів. Я підіймаюся на другий поверх, заходжу у приймальну Дудаєва, сидить охорона, я кажу: *«Я журналіст, можна мені поговорити з Дудаєвим?»*. Вони: *«Так, можна, а звідки ти?»*. Відповідаю: *«Україна»*. Вони: *«Сідай, зараз він звільниться і поговорить із тобою»*. І тільки тоді один із них почав мене перевіряти. Вони горді воїни, не можуть сказати: *«Покажи документи»*. Вони, знаєте, можуть цим мене образити. Один каже: *«Я у вас у Києві навчався й займався боротьбою, у вас там церква така — Лавра називається — на лівому березі в Дарниці»*. Я кажу: *«Ні, вона не на лівому березі в Дарниці…»*. Він: *«Так, бачу, ти з Києва»*.

І тут заходить із кулеметом Сашко Білий перевіряти мене. Вони всі дуже його любили. Він був смішно вдягнений й у віночку, з якого звисали жовто-блакитні стрічки. Я його знав ще з Придністров'я, але він мене не пам'ятав. Після його перевірки мене прийняв Дудаєв.

Я зняв Дудаєва, виходжу з його кабінету і в приймальні бачу телефон. Спитав дозволу подзвонити в редакцію у Москві. Телефоную своєму шефу: *«Я тут у приймальні Дудаєва»*. І мій американський шеф каже: *«Ти звільнений»*. — *«Чому?»*. Він: *«По-перше, в тебе немає страховки, якщо тебе вб'ють, хто буде відповідати? По-друге, ти не проходив курс "Центуріон". І, по-третє, ти повинен був знімати біженців. Все.*

Щоб тебе не було у Грозному, повертайся і вважай, що ти звільнений». Ось так була ситуація.

Андрій Цаплієнко: У мене така ж історія з Арафатом сталася — один в один. У Палестинській Автономії. Просто пощастило. У мене був товариш-християнин у Рамаллі, з яким ми зняли багато матеріалів. І от якось під час другої Інтифади він каже: *«А хочеш, до Арафата зайдемо?».* Я кажу: *«Звісно, хочу!».* І пішли ми до Арафата. Обійшли ізраїльський танк — він цілий час крутив башнею, — перейшли через руїни, колючий дріт. Підходимо до резиденції Арафата, навпроти нас сидять охоронці з автоматами, бородаті хлопці з ФАТХ. Вони: *«Ні-ні, не пустимо, не пустимо… А ти звідки?».* Я кажу: *«З України» — «О, а у нас цей чувак, Набіль Абу Рудейна, він десь в Україні навчався, і, взагалі, він розмовляє російською».* Ну, для них тоді, в 2002 році, поняття «Україна» і «Росія» означали приблизно одне й те саме. Викликали його. Справді, каже, був у Києві. Російською говорить досить непогано. На прохання влаштувати інтерв'ю з Арафатом відповідає: *«Зараз зробимо. У нас тут ще один швейцарський хлопець хоче записати інтерв'ю. Зараз, дідусь вийде…».* І вийшов Арафат. Інтерв'ю з Арафатом виглядало досить цікаво — ти йому ставиш запитання про одне, він тобі розповідає зовсім про інше, тобто він налаштований на свою хвилю. *«Ось, нашу країну, нашу Палестину хочуть розділити на кантони, щоби зруйнувати зв'язок між регіонами»,* — це був його головний меседж тоді. Він був старий, слухав здебільшого себе, а не співрозмовника. Але, звісно, цікаво було.

— Пане Єфреме, матеріал із Дудаєвим так нікуди й не пішов?

Єфрем Лукацький: Цей матеріал вийшов, але мене не звільнили. У мене були щодня сенсаційні зйомки. Мені дуже таланило, я знімав речі, яких ніхто не міг зняти.

Андрій Цаплієнко: Якщо я не помиляюся, твій водій загинув, так?

Єфрем Лукацький: У грудні 1994-го я знімав там один сенсаційний матеріал, потім приїхав у Москву. Мені мій шеф каже: *«Щось ти дуже фартовий».* Знаєте, є такий фарт у журналіста. Ти можеш сидіти й ніяких подій не буде, а можеш приїхати — й там почалася війна.

Ми поїхали знову в Чечню. Сидів я в Інгушетії. Приходить людина місцева й каже: *«Я сам із Грозного, хочу поїхати забрати свої речі, але один я боюсь, може, хтось із журналістів хоче зі мною поїхати?».* А мені все одно, я майже звільнений. То й кажу: *«Я з вами поїду».* Він мене привіз на центральну площу, й ми домовилися, що зустрінемося там за декілька годин. Я ходив там, знімав, чув, що місто бомблять. Уже підходить час зустрічі — й тут підлітають літаки й починають бомбити

центральну площу. На моїх очах гинуть люди, все відбувалося прямо навколо мене. Я сів на сніг і знімав далі. Потім побачив машину тієї людини, яка мене везла. В мене є фотографія — машина його розбита, й він мертвий лежить біля неї. Я почав голосувати, зупинив перші «жигулі», там сиділи «воїни Аллаха» зі стрічками, з автоматами. Я кажу: *«Знаєте, я зняв унікальний матеріал, але мій супутниковий передавач в Інгушетії, мені потрібно туди»*. Вони: *«Ти сідай»*. Я сів у машину, й ми поїхали… на цвинтар. Я думаю, ну, мабуть, все. Вони пояснили: *«Ми приїхали сюди, аби помолитися, бо не знаємо, що з нами буде, нас можуть скоро вбити. Зачекай трошки»*. Вони помолилися, й ми поїхали далі. Знаєте, була смішна ситуація. Вони мене привезли до одних чеченців, які мене перевели, щоб обійти російські блокпости, й десь за години чотири я був в Інгушетії біля свого передавача. Ці фотографії обійшли цілий світ.

— Що найскладніше для воєнного журналіста?

Єфрем Лукацький: Те, що буде потім снитися все життя, про що ти будеш весь час думати… Такий перший випадок стався зі мною в Чечні. І залишиться зі мною, мабуть, на все життя.

Після штурму Грозного було багато мертвих людей, а домашні тварини — собаки й кішки — об'їдали їхні тіла… Ти йдеш, тобі потрібно зняти людину, а не тільки розбиті будинки й мертвих. Фото мертвих погано друкуються. У центрі Грозного на проспекті Леніна побачив сучасні будинки — дев'яти- та шістнадцятиповерхівки. Зайшов у двір, щось промайнуло біля під'їзду. Заходжу в під'їзд і починаю спускатися вниз, дуже темно й дуже вологе повітря. І відчуваю, що там є люди. Почав гукати: *«Есть кто-нибудь? Есть кто-нибудь?»*. Вони почули, що я розмовляю російською мовою, запалили якісь свічки, якісь палички. І я побачив великий підвал, повністю забитий людьми — жінки, старі люди й діти. Всі росіяни — чеченці вивезли своїх. Вони всі кричали одне: *«Спасите, помогите!»*. А все, що я міг зробити, — тільки сфотографувати. Я розумів, що не можу їх врятувати, нічого не можу для них зробити.

Інший випадок — в Афганістані я знімав людей, які помирали від голоду. Половина населення цього аулу вмерла, до мене приносили вмираючих дітей… Все, що я міг робити, — фотографувати. Оце і є найстрашніше в нашій професії.

— Втім, випадок із афганським аулом мав продовження, коли після вашої інформації прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер вийшов на прес-конференцію й ці люди отримали гуманітарну допомогу…

Єфрем Лукацький: Так, це єдиний раз, коли я побачив, що журналіст може зробити щось хороше. Інших випадків я не знаю.

Андрій Цаплієнко: Одного разу ми знімали на кордоні Південного Судану й Кенії, неподалік озера Туркана, або Рудольф. Була посуха і страшенний голод, ми доїхали до тих районів, де взагалі не було води. Там були випадки, коли люди ходили за водою пішки за 30–40 кілометрів. Я подивився, що вони їдять. Уявіть собі якесь коріння, яке вимочують у дорогоцінній воді. І все. Тим годували навіть малесеньких немовлят. А вода — до неї докопувалися, роблячи «воронки» у піщаних ґрунтах. Пам'ятаю жінку з дитиною, дитині два місяці. Я не говорю їхньою мовою, з нами був перекладач. Я запитую: *«Як звуть дитину?»,* а вона: *«Я ще не назвала — не знаю, чи виживе вона».* Ось це був для мене, ймовірно, один із найжахливіших моментів моєї роботи. Коли я розумію, що не допоможу цим людям, що їх звідти не вивезуть. Що я можу тільки розказати про них історію, і мій репортаж теж навряд чи допоможе їм. Такі моменти болісні для будь-якого журналіста.

— Яка особиста мотивація журналіста, який їде працювати на війну знов і знов?

Андрій Цаплієнко: А що рухає шахтарем, який спускається до шахти? Теж ризикована робота, правда? Так само, можна спитати, що рухає пілотом, який сідає за штурвал літака?

— Це трохи різі речі.

Андрій Цаплієнко: У принципі, ні, тому що це твоя робота, яку ти виконуєш і намагаєшся зробити на «відмінно». Улюблена робота. Від справи, яка приносить тобі моральне задоволення, виникає відчуття, що ти робиш щось хороше. Бо ти робиш свої репортажі не для того, щоб війна тривала довше, а для того, щоб вона припинилася — в ідеалі. Принаймні в українській журналістиці це так, на відміну від російської.

Єфрем Лукацький: Якщо журналіст-початківець поїде на війну, він може легко зробити собі ім'я. А потім з'являється адреналін. І знаєте, на війні дуже легко працювати. Так, там можуть убити, але ти добре знаєш, де зло, а де добро. Там усе справжнє. На противагу нашому життю, нашій інформаційній війні. І ти весь час прагнеш повернутися в цю практику, де всі люди нормальні. Там ти відчуваєш, що дружба — це дружба, а якщо люблять, то ти справді бачиш, що таке любов. В ту атмосферу тягне повернутися.

Андрій Цаплієнко: Історії на війні робляться легко. Це факт. Клас-

ну історію, якщо ти хороший журналіст, якщо ти просто фаховий журналіст, зробити легко.

— Що в чужих війнах повторюється для воєнного кореспондента?

Андрій Цаплієнко: Момент повернення додому. Я приїжджав із відчуттям того, що слава Богу, що в нас все тихо й мирно. Це перше спільне враження, післясмак. А ще перед тим, як почалася війна на сході України, десь за пару років, мені стало зрозуміло, що війну розкрутити можна в будь-якій країні. Тому що природа людська приблизно однакова. І діє за однаковими механізмами. Якщо натиснути на певні важелі, на кнопочки в характері та психології й однієї людини, то те ж саме можна зробити з цілою нацією й довести ситуацію в країні до війни. Складніше це зробити в тій країні, в якій, кажучи простими словами, хороші дороги, де люди швидко переміщуються з одного кінця країни в інший, де сильні люди дбають про слабких, про інвалідів, де є милосердя. У такій країні людей до війни довести можливо, але важко. А в такій країні, як наша, яка за рівнем розвитку відносин та психологією населення схожа на більшість країн у Латинській Америці або на Близькому Сході, дуже легко запустити механізм знищення, ненависті, ворожнечі.

— Я чула таку думку, що початок війни на Донбасі й окупацію Криму підштовхнули журналісти. Потім прочитала слова пана Єфрема про те, що це справа рук журналістів, які перетворюються на пропагандистів.

Єфрем Лукацький: Це тоненька грань.

— Ви поверталися додому з чужих воєн, думаючи про себе: *«Дякувати Богу, що в нас немає війни»*. Але, певно, аналізували, спостерігали… Коли ви відчули перші прояви тиску, наступу Росії на Україну?

> ...перед тим, як почалася війна на сході України, десь за пару років, мені стало зрозуміло, що війну розкрутити можна в будь-якій країні *(Андрій Цаплієнко).*

Єфрем Лукацький: За півроку до початку грузинської війни в ефірі «Радіо Ера» я назвав місяць, коли буде ця війна. Щодо України я також називав дату початку війни, але був упевнений, що це буде під час перевиборів Президента у 2015 році. Я думав, що Янукович підтасує результати, Західна Україна цього не сприйме, і в нас почнеться розкол. Тим більше, я знав, що Росія підтримує бізнесменів, які вкладають гроші в Крим. Вони готували цей плацдарм. Ну, й ми бачили, що в нас коїться: коли люди з російським паспортами стають міністрами оборони України, то навіть питань немає.

Андрій Цаплієнко: Квінтесенцію російської пропаганди я відчув фактично під час Майдану. Ми ходили на Майдан, спілкувалися з людьми, потім дивилися телевізор, зокрема російські канали. І бачили, що картинка така сама, як і на українських, але забарвлення й коментарі орієнтовані на сто вісімдесят градусів. Причому дуже фахові коментарі з точки зору техніки. Вони просто переконували, що ти бачиш зовсім іншу картинку.

У мене все внутрішньо оформилося 19 січня 2014 року, на Водохреще. Тоді я вперше відчув, що в нас буде війна. Сказав своєму товаришу, операторові Вадимові Ревуну, з яким ми знімали: *«Вадюхо, в нас буде війна».* Він каже: *«Я знаю. І зрозуміло, з ким».* Це було комплексне відчуття, комбінація кількох інформаційних джерел, а також джерел інтуїтивних — досвід спрацював, підказав.

Єфрем Лукацький: Знову повертаюся то Чечні часів Дудаєва. До тебе підходять місцеві й питають: *«Ти журналіст? Звідки?».* Якби ти був російським журналістом, вони могли би вбити тебе на місці, особливо якщо ти з центрального телеканалу. Бо вони дивляться російське телебачення й бачать цю брехню. У Придністров'ї була така ж ситуація. Якщо ти з молдовської сторони, тебе приймали, а якщо з російської, — могли й розірвати.

— Пане Єфреме, ви з цією брехнею зустрілися, коли знімали перші дні подій донецького майдану, так? Ви також бачили, що і як на камеру говорить російський «колега» поруч. Як ви стримували себе, щоби принаймні не прокоментувати почуте?

Єфрем Лукацький: Я поїхав до Донецька одразу, коли захопили облраду. І чомусь мав надію, що зараз зайде спецназ, зачистить — і все закінчиться. Спецназ і зайшов, це було управління державної охорони під керуванням Гелетея. Один із офіцерів УДО подзвонив мені із запитанням: «*Єфреме, ти в Донецьку? В тебе є бронежилет вільний? Ти розумієш, нас підняли по тривозі, а бронежилетів немає».* Я відказую:

«Я тобі віддам свій, давай зустрінемося». Вони планували відбити Донецьке СБУ, але перед штурмом Гелетей домовився — й сепари тихенько звільнили будівлю й пішли. Але я привіз свій бронежилет до СБУ, щоб віддати знайомому. Бійці УДО не були підготовлені. В них не вистачило, щоби звільнити ОДА.

Андрій Цаплієнко: У Харкові всього вистачило…

Єфрем Лукацький: То були різні ситуації. В Харкові втрутився Полторак, Аваков, в Одесі — футбольні фанати. А УДО… Гелетей же колишній мент. Тому Гіркін вийшов зі Слов'янська, тому ми програли Іловайськ. Бо вони чинили не як військові, а домовлялися. Давайте нам коридор — ми вам зробимо це, ми вам зробимо інше.

Андрій Цаплієнко: Людей Гіркіна випустили — це 1823 бойовика. Ціла бригада! Їх випустили зі Слов'янська, вони зайшли в Донецьк — і в цей момент ми втратили головне місто на Донбасі. До того ми відносно спокійно їздили і в Донецьк, і в Луганськ.

Єфрем Лукацький: Гелетею дуже хотілося підняти прапор над слов'янською вежею, розумієте?

— Це домовленості між Україною й Росією на рівні керівництва країн?

Андрій Цаплієнко: Без домовленостей бойовики звідти би не вийшли. Я зараз скажу не як журналіст, навіть не як воєнний журналіст, а як людина, яка в силу обставин трошки знайома з певною тактикою ведення бойових дій. Між Дружківкою й Костянтинівкою, здається, є ділянка, на якій кілометрів вісім нікуди не звернеш — ані вліво, ані вправо. Колона зайшла на цю ділянку. Я точно знаю, що над головою й над хвостом цієї колони «висіли» українські гелікоптери. Із ракетами. Два постріли в перший автомобіль і в останній — і українська армія зупинила би цю колону, і, думаю, війни не було би взагалі в такій формі, в якій вона триває зараз. Такі рішення треба приймати швидко. Треба

> Людей Гіркіна випустили — це 1823 бойовика. Ціла бригада! Їх випустили зі Слов'янська, вони зайшли в Донецьк — і в цей момент ми втратили головне місто на Донбасі *(Андрій Цаплієнко)*.

усвідомлювати, що відкладена терапевтична проблема стає хірургічною, а відкладена хірургічна проблема стає летальною.

— Тобто, з одного боку, непрофесійність військових, а з іншого — підкилимні ігри?

Андрій Цаплієнко: Це непрофесіоналізм або неготовність людей, які на той момент були керівниками, принаймні, військових структур.

— Колишній предстоятель УГКЦ, архієпископ, кардинал Любомир Гузар вважав, що війна на Донеччині триває, тому що хтось не хоче миру. Кажуть, що війна вигідна президентам як Росії, так і України. Ви бачили й розумієте більше, ніж журналісти в редакціях, — якою є ваша думка?

Андрій Цаплієнко: Слухайте, я не знаю, чесно кажучи, що на цю маячню казати. Я би не хотів, щоб мене назвали «порохоботом», але я не бачу, щоби Президентові була вигідна ця війна. Війна окопна, яка триває чотири роки поспіль і яка не закінчується жодним результатом, не може бути вигідна владі, будь-якій владі.

Єфрем Лукацький: Окремим людям, які крутяться біля цього, звісно.

Андрій Цаплієнко: Окремим, які, як шакали, збирають данину з конфлікту, напевно, що так. Це ті люди, які живуть на контрабанді, на рекеті, на певних схемах тощо. Але з точки зору влади ця війна абсолютно невигідна, розумієте? Поки вона триває, рейтинг Президента падатиме. Тому, я думаю, в його інтересах закінчити війну перемогою України.

Єфрем Лукацький: Порошенко — це перший Президент української держави, який почав будувати державу. Це моя позиція. Тактично — кадрова політика дуже погана. А стратегічно він робить усе правильно.

— Що журналістиці незалежної України дав доробок воєнних кореспондентів, які працювали на різних чужих війнах?

Єфрем Лукацький: Чужі війни — це кайф, адреналін. У тебе вдома все добре, твоя країна живе мирно й будує свою економіку, в ній щодня все краще і краще. А тут, на чужій війні, вбивають. І ти починаєш цінувати все — свою сім'ю, своїх друзів, мирне спілкування. Сам факт того, що ми можемо зібратися з друзями, які всі живі, здорові, ми сидимо за столом, веселі й усміхнені, — що ще треба? Ось це і є кайф.

> Чужі війни — це кайф, адреналін. У тебе вдома все добре, твоя країна живе мирно й будує свою економіку... А тут, на чужій війні, вбивають *(Єфрем Лукацький)*.

Андрій Цаплієнко: Журналісти побачили, як працюють більш досвідчені колеги з інших країн, почали набувати досвіду. Приходило розуміння, що світові загальноприйняті журналістські стандарти не такі, як ти уявляв собі їх, працюючи в Україні. Набувався досвід виживання в складних умовах. Це — розвиток для журналістики в цілому й розвиток для будь-якого журналіста, а журналіст — це частина соціуму. Міжнародна журналістика була ще однією точкою підключення України до світових стандартів. І тут нічого екстраординарного немає.

Єфрем Лукацький: У житті перемагають ідеологічні журналісти, які сидять у кабінетах у мирному житті. А твої матеріали вони можуть ще трошки відредагувати.

Андрій Цаплієнко: У сегменті російських медіа журналіст, який працює на війні, — один із найбільш оплачуваних. Але це люди, які, судячи з їхніх професійних можливостей, перебувають на нижчому щаблі харчового ланцюжка. Бо будь-який редактор, сидячи в офісі, може їм розказати, що їм говорити, в якому контексті і як монтувати сюжет. Виходить, що російський журналіст за гроші продає гуртом і внутрішню свободу, і творчу. Щоправда, за великі гроші. В Україні така методика, на щастя, не застосовується. Принаймні тепер.

Єфрем Лукацький: Натомість у нас є вибори — в нас трошки інша ситуація.

— Які виклики для української журналістики сьогодні найважчі? Порівняйте їх, будь ласка, з етапними труднощами років незалежності.

Андрій Цаплієнко: На мій погляд, головне — не продати свої професійні принципи, розуміючи, що вони важливіші за будь-який економічний зиск. Зараз знову починаються вибори і знову почнуть пропонувати журналістам великі гроші. У нас журналістика — не надто високооплачувана професія, і хтось із журналістів може спокуситися шансом вирішити свої проблеми.

ЄФРЕМ ЛУКАЦЬКИЙ
АНДРІЙ ЦАПЛІЄНКО

— Під час виборів, на жаль, так було завжди. А якщо не брати період виборів?

Андрій Цаплієнко: У нас завжди вибори! І канали живуть від виборів до виборів, і журналісти живуть від виборів до виборів.

В Інститутах журналістики працюють люди, які залишилися на рівні інформтехнологій іще радянських часів. І, на відміну від «польових» журналістів, вони відтоді не розвивалися, лишилися законсервовані в тому стані. І живуть старими стандартами. А студенти не мають практики, тому виходять із вишів професійними дилетантами.

Молоді журналісти приходять з університету на роботу й потрапляють саме в цю ситуацію — від виборів до виборів. Дуже легко спокуситися на високий гонорар, тому що в тебе немає ще сталих орієнтирів і твердих принципів. Тому на журналістську роботу важливо брати людей із життєвим досвідом. Якщо людина не набуває життєвого досвіду, вона ризикує на все життя залишитися професійним дилетантом. Сама вона нічого не вміє, але впевнено, за допомогою загальнонаціональних ефірів, роздає іншим поради, що робити і як.

Єфрем Лукацький: Уже немає незалежної преси. The New York Times у 2016 році надрукувала статтю «Чому закриваються видання?» Ви знаєте, чому? Вони себе не окуповують. Раніше газети й журнали жили коштом реклами. Сьогодні їм лишилося 15% цих грошей — 85% реклами пішло у Facebook і Google. Це проблема. Виживають тільки ті видання, які належать або якомусь політику, або, наприклад, Adidas. Компанія випускає чудовий журнал про спорт. Це професійний журнал, немає питань, у нього є свій інтерес: через це видання йде реклама продукції Adidas. Але є й інші інтереси, коли створюються канали. Для чого? Щоб мати політичний зиск.

> В Інститутах журналістики працюють люди, які залишилися на рівні інформтехнологій іще радянських часів... І живуть старими стандартами. А студенти не мають практики, тому виходять із вишів професійними дилетантами *(Андрій Цаплієнко)*.

Андрій Цаплієнко: Або економічний зиск.

Єфрем Лукацький: І це робиться дуже просто. У матеріалі має бути 80% правди, а решта — брехня. Можна навіть 70%, коли людина дивиться або читає правду, а потім з'являється трошки брехні — й вона в неї вірить.

Тому все залежить тільки від журналіста. Дитинка після університету, в якої ще нічого не сформувалося, — вона не мала кохання, нічого не мала, — напише що завгодно. Навіщо далеко йти — ви подивіться телеканал «Україна». Ахметов, Ахметов — скільки можна?

Андрій Цаплієнко: Всі телеканали так чи інакше працюють у такій парадигмі. Бо телевізійний рекламний ринок в Україні значно менший, ніж, скажімо, в американському штаті Техас. А цей ринок ділять між собою кілька загальнонаціональних каналів і ще купа маленьких. Його не вистачає на те, щоб отримувати прибуток. А каналів більшає, зарплати й витрати зростають. І виникає питання: як вони виживають, чиїм коштом і для чого вони створені?

— Назвіть, будь ласка, по три найбільші досягнення й найбільші проблеми української журналістики за 27 років незалежної України.

Єфрем Лукацький: Найбільше досягнення української журналістики в тому, що ми маємо незалежну державу. Я вважаю, що журналістика має до цього стосунок.

Щодо проблем — ми досі не створили незалежної телерадіокомпанії. Тому що ані влада — ніхто в цьому не зацікавлений. Якщо це медіа буде незалежне — воно казатиме правду, а правду ніхто не хоче знати. Історію переписує переможець.

Андрій Цаплієнко: Щодо найбільшого досягнення я згоден. Скажу просто: більш-менш незалежна журналістика в наших умовах допомогла цій державі відбутися, встояти. Позиція журналістів, які розуміють, що живуть в Україні і працюють не на олігархів, не на власників каналів, не на якісь групи населення, а на всю Україну, відповідальна. Я не перебільшую. Це врятувало нас у 2014 році й рятує досі. Можна сказати, що нашу країну Бог на руках колисає. Тому що України могло не бути взагалі. І дехто на це розраховував. Але Україна не закінчилася, вона встояла.

А найбільшою проблемою вважаю відсутність якісної журналістської освіти. Ця проблема найбільше підриває основи професійної журналістики. Нам потрібні освічені люди. Що освіченіша людина, тим важче нею маніпулювати.

ЄФРЕМ ЛУКАЦЬКИЙ
АНДРІЙ ЦАПЛІЄНКО

> Найбільше досягнення української журналістики в тому, що ми маємо незалежну державу. Я вважаю, що журналістика має до цього стосунок... більш-менш незалежна журналістика в наших умовах допомогла цій державі відбутися, встояти *(Єфрем Лукацький).*

— Якщо професії не навчитися в інституті, то в редакціях можна виховати журналістів?

Андрій Цаплієнко: Можливо, але з попереднім досвідом якоїсь іншої роботи.

Єфрем Лукацький: Коли я приймаю на роботу, закінчення журналістського факультету для мене погана рекомендація. Натомість якщо людина вивчала, наприклад, металургію, вона хоча би про металургію буде писати грамотно.

— Із якою метою ви їздили в Крим і на Донбас на початку цієї війни, і з чим, принаймні ви, Андрію, їздите на україно-російську війну тепер? Що змінилося?

Андрій Цаплієнко: Принципово для мене нічого не змінилося. Змінилося ставлення людей до деяких аспектів цієї війни. Я почав їздити і в Крим, і на Донбас, бо розумів, що треба цю країну захищати, втримати її.

Єфрем Лукацький: Я не їздив у Крим — їздили мої російські колеги по Associated Press. Це було резонно, тому що більше доступу було для журналіста з російським паспортом, а не з українським. На Донбасі був із перших днів. Звісно, я сидів у Слов'янську, коли місто було під сепарами, знімав там усе, щойно Гіркін там з'явився. Потім дивився на створення української армії. Перші наші військові, які стояли під Слов'янськом, були в кедах дірявих…

Андрій Цаплієнко: Без броників, у залізних касках…

Єфрем Лукацький: Я дуже добре пам'ятаю, що під час перших зіткнень вони всі казали: *«Не знімай мене, не знімай мене!». «Чому?»* —

запитую. *«Вже в Житомирі в мого друга хату спалили за те, що я тут воюю»*. Перші військові були перелякані.

Андрій Цаплієнко: У цього *«Не знімай мене»* була й інша мотивація: *«Мама знає, що я на полігоні, а я тут — не показуй мене»*.

Єфрем Лукацький: Потім усе почало мінятися. З'явилась якась зброя. Втім, коли я був під Слов'янськом, у місто на БТРі заїжджали ці специ, а в них коротенькі автомати, з якими вони їдуть воювати. Я кажу: *«А куди ви з цими автоматами? Якщо почнеться, противник не буде за 100–200 метрів від вас»*. Вони — тільки: *«Та нічого»*. Я пройшов армію і знаю, що в цього автомата максимальна дальність стрільби 50 метрів, у нього дуже швидко нагрівається ствол і кулі починають падати за 20 метрів від автомата. Він тільки для вуличної стрілянини…

В армії нічого не було. Якось на моїх очах танк під Слов'янськом поїхав на штурм і зламався, й радіостанція в нього зламалася. Танкіст прибіг і не знає, що робити. А Порошенко каже: ми, мовляв, надаємо зараз військову техніку. Величезна кількість, сотні одиниць техніки стоїть — нібито сучасної. А я дивлюся, що ця «сучасна» техніка — кінця 40-х років минулого століття, яку підремонтували, підфарбували. Вона не заводиться навіть. Нічого не було, зовсім нічого.

Андрій Цаплієнко: Уявіть собі, якби Майдан не стався й росіяни реалізували би свій план війни у 2015-му на «перевиборах» Януковича… Тоді б нам просто кінець був.

Єфрем Лукацький: Було б те, що Путін пропонував би Європі: Західну Україну він віддав би Польщі, інші частини — іншим країнам. Не знаю, де це закінчилось би, але Київ, звісно, відійшов би до Росії. Вона б не віддала Київ.

— А для вас, Андрію, війна, можна сказати, почалася в Криму?

Андрій Цаплієнко: Усе відбувалося поступово. Спочатку Майдан, потім усе нібито заспокоїлося. І ми поїхали в Ліван знімати біженців із Сирії, потім мали переїхати до Сирії й там далі знімати. І от коли ми їхали до сирійського кордону через Баальбек, переїхали територію, яку контролювала «Хезболла» *(воєнізована ліванська шиїтська організація й політична партія, яка виступає за створення в Лівані ісламської держави за зразком Ірану. — О. Х.),* я дивлюся новини в інтернеті й бачу — в Криму щось небезпечне починається. Це був кінець лютого. Захопили Верховну Раду Криму. Ми згортаємося й повертаємося додому, а згодом їдемо до Криму. І я вже з першої зйомки на півострові зрозумів, що історія так просто не закінчиться. Що найгірші мої передбачення збулися.

ЄФРЕМ ЛУКАЦЬКИЙ
АНДРІЙ ЦАПЛІЄНКО

> — Уявіть собі, якби Майдан не стався й росіяни реалізували би свій план війни у 2015-му на «перевиборах» Януковича...
> — Тоді б нам просто кінець був... Було б те, що Путін пропонував би Європі: Західну Україну він віддав би Польщі, інші частини — іншим країнам... але Київ, звісно, відійшов би до Росії.

Приїхавши у Крим, ми почали знімати наших військових, штурми наших баз і потрапили там у проблемну ситуацію.

— Що тоді сталося? І що ви як журналісти відчували і зрозуміли — якої сили була небезпека?

Андрій Цаплієнко: Небезпека відчувалася скрізь, але зброю не застосовували. Причому ми весь час почувалися під контролем якихось незрозумілих, на перший погляд, спецслужб. Відчуття підказувало, що з СБУ в Криму не варто контактувати. Я контактував із військовою розвідкою, декілька хлопців перейшли на нелегальний стан на той момент. Вони казали, що нам треба згортатися. Згортатися не хотілося, тому що я відчув якийсь адреналін від роботи. Потім подзвонив мені один мій знайомий, який уже був на тому боці. На боці росіян. Він не загрожував, а, навпаки, попереджав. Натякнув, що ти, мовляв, «засвітився» й тобі треба виїжджати з Криму.

А ми фактично займалися фаховим журналістським тролінгом. Підходили до «зелених чоловічків» — цих хлопців без розпізнавальних знаків, і в прямому ефірі я розповідав, звідки в них зброя, яка вона й де стоїть на озброєнні, розповідав, що це росіяни, що вони базуються там-то й там-то. Звісно, солдатик російський, який стояв у кадрі, ніяковів, тому що йому сказали стояти тут і не тікати.

Потім ми знімали історію навколо нашої бази протиповітряної оборони. Штурм бази почався цікаво. Спочатку під'їхали росіяни на військовій техніці, почали пробивати ворота. Із часом підтягнулися десь 30 людей у цивільному, спортивної статури, й почали бити журналістів.

Ми все це фіксували. Мене чогось не чіпали, хоча я перебував у штовханині. А от моєму товаришу зламали щелепу, й ми його намагалися відвезти до шпиталю. Тільки сіли в машину й від'їхали від цієї бази, бачимо, що за нами їде джип. Була вже ніч. Ми однією вулицею, потім іншою, — це в Севастополі було, — а він за нами їде. Ця автівка на заправці нас затиснула, та й іще одна з'явилася.

Вийшли хлопці, смикнули на себе задні двері, де сидів оператор із камерою. Він — за камеру. Інстинкт оператора — в будь-яких обставинах не кидати камеру. Хоча це неправильно, треба кидати. Але камера тисяч 20 доларів коштує. Я кричу: *«Володю, кидай цю камеру!»*, бо зауважив, що в цих людей зброя. Він мене почув одразу, повторювати не треба було — відпустив камеру. Людина вчепилася в цю камеру, закрили двері й поїхали. І ми нібито втекли.

Ми вже були на виїзді із Севастополя, коли бачимо — два джипи знову замаячили за нами, й попереду нашого авто нібито нізвідки з'явилася третя машина. Нас затиснули люди зі зброєю. Витягли з машини, розбили техніку, дуже міцно побили нас, ну, і трохи постріляли біля вуха. Я трошки заспокоївся, коли почали стріляти біля вуха: зрозумів, якщо так, то вбивати не будуть. Потім грецького колегу Костаса Онісенка, який був із нами, почали заштовхувати в багажник машини — і тут я злякався. Намалював собі картину: зараз запхають його в багажник, вивезуть — і все, капець. І я тоді почав із ними перемовини: *«Ви думаєте, що ми бандерівці? А на Майдані казали, що ми москалі з телеканалу "Інтер"»*. Я зрозумів, що вони навіть не знають, що таке телеканал «Інтер». Значить, то росіяни були. І вони тоді дещо вгамувалися та сказали: *«Хорошо, хорошо, уезжайте. Вот вам ключи от машины, а документы у нас останутся. Это чтобы мы знали, где вы, что вы — чтобы вы жили и боялись»*. Ми поїхали, а вони ще нам навздогін постріляли для остраху. Ось така була історія.

Коли приїхали до лікарні в Сімферополь, нам зробили рентген і сказали… що з нами все в порядку. Натомість коли ми в Київ повернулися й пішли до лікарні, виявилося, що у Володі Дєдова, оператора, пневмоторакс, тобто ребро пробило легені, і в мене десь шість ребер зламано. Лікар здивувався: *«Як вони в Сімферополі могли не побачити? Це ж видно на рентгені»*. А кримські лікарі просто боялися сказати. Та більш за все нас здивувала сімферопольська міліція, коли Костас оформлював заяву і просив прибути в лікарню грецького консула: «*Слухайте, а може ви зі сходів впали?*».

Єфрем Лукацький: На війні, коли стикаєшся з озброєними людьми, дуже важливим є перше слово. Від цього залежить твоє життя. Тому, коли я підходив до бойовиків у Чечні, насамперед я з ними вітав-

ся: *«Ас-салам алейкум!»*, для них це дуже шанобливо. Наступна фраза: *«Я журналіст з України».* Тому що українці воювали на стороні чеченців — були братами. Хоча було їх небагато. Дудаєв казав: *«Для нас важлива ваша моральна підтримка, а в добровольцях ми поки що не маємо потреби».*

Я згадую Сашу Климчука, нашого грузинського колегу, який під час російсько-грузинської війни допомагав у Тбілісі чи то німцям, чи то канадцям, возив їх скрізь. Західні телевізійники під'їхали до грузинського блокпосту, познімали й поїхали до наступного. А блокпост — це бетонні плити. Машину одразу не пропускають, вона має зупинитися. Він відкрив двері, вийшов і сказав: *«Гамарджоба!» (грузинською мовою «Вітаю!» — О. Х.).* А це були осетини — й вони одразу відкрили вогонь на ураження. Саша загинув на місці, західні колеги були поранені. Ба більше, коли осетини побачили, що це журналісти, вони відвезли їх до лікарні. Західні колеги залишилися живі. Тож першою фразою завжди має бути: *«Я журналіст».*

Андрій Цаплієнко: Ми спостерігали подібну ситуацію в Беслані. Французький колега спілкувався з осетинами, які розповідали, як вони прорвали оточення до школи. Це було буквально через день, десь 5 вересня 2004 року, на території школи. Він слухав їхню розповідь, а потім каже: *«Молодці, справжні моджахеди». І* реально почалася стрілянина. Він врятувався в корпункті Reuters. Осетини — православні. І сказати, що вони — моджахеди, це наразитися на конфлікт. Тобто якщо не знаєш, із ким ти маєш справу, треба бути дуже обережним у словах. Треба знати історію людей і народів, серед яких працюєш. Принаймні, намагатися вивчити її ще до того, як ти збираєшся на зйомки в зону конфлікту, — хоч трохи.

Єфрем Лукацький: У мене був випадок у Слов'янську ще до його звільнення, де американський журналіст із українським паспортом — це дуже погана рекомендація. Потрапивши під вплив дезінформації, найзатятішими ворогами стають місцеві жителі — літні люди, які добровільно вистежують чужинців. Коли бачать, що журналіст — чужинець, підходять до тебе й кажуть: *«Покажи документи!».* А ти — їм:

> На війні, коли стикаєшся з озброєними людьми... першою фразою завжди має бути: *«Я журналіст» (Єфрем Лукацький).*

«Старенькі, відчепіться від мене». Вони починають кликати озброєних людей. І ось підскочили озброєні люди й мене — хап, а бабусі волають: *«Це київський шпигун!»*. Мене схопили, були готові на частини рвати. Але, як казав Остап Бендер, сучасна техніка друкування дозволяє робити все що завгодно. У мене було посвідчення, в якому стояла печатка московського бюро Associated Press. Я дістав його і з московським акцентом, із матюками, по-нахабному тицяю їм у ніс. А це були місцеві бойовики, для них росіяни — небожителі, а російські журналісти — тим більше. Вони одразу ж мене відпустили.

— Воєнному фотокореспонденту потрібно близько до людини підійти, щоби людина довірилася йому. Чи складніше на війні працювати саме фотожурналісту?

Єфрем Лукацький: Ні, я так не вважаю. Все залежить від журналіста. Колега, який пише, також ризикує. Він може поставити запитання, яке не сподобається. Коли до влади у Слов'янську прийшов володар мильної фабрики Пономарьов, я бачив, як західний журналіст про щось його запитав, а йому не сподобалося запитання. І він одразу: *«А кто ты такой, сейчас охрану позову…»*. Це не прес-конференція Президента — там інші закони. Приміром, колега з Білорусі під час виборів зняв на фото, як роблять вкид під час голосування. До нього приїхали додому, вивезли в ліс, дали йому лопату, він викопав собі яму, його запхали в цю яму, постріляли і сказали: *«Ще раз висунешся…»*. Вони його не вбили. Але він два тижні з дому не виходив.

— Пане Єфреме, які ваші фотографії ви вважаєте найкращими?

Єфрем Лукацький: Відомий фотограф Роберт Капа казав: якщо в тебе недобра фотографія — ти недостатньо близько підійшов до людини. Які найкращі, може тільки час сказати. Які збережуться і будуть використані через 20–30 або навіть через 100 років, ті найкращі. А історію можуть переписати, як я казав, переможці.

— Кажуть, що правда — це перша жертва війни. Журналіста на україно-російській війні, якщо я не помиляюся, супроводжує пресофіцер. Що ще, крім правди, страждає, коли журналіст працює на лінії фронту?

Андрій Цаплієнко: Бувають ситуації, коли підрозділи тобі довіряють, коли знають, що саме і як ти знімаєш, і тоді тобі дають у супро-

від не прес-офіцера, а звичайного військового, який тебе, в тому числі, прикриває. По-перше, це твоя безпека, бо це позиційна війна на кшталт Першої світової, але з дронами й рештою електронних пристроїв для вбивства собі подібних. Ситуація постійно міняється. Сьогодні там був снайпер, позавчора не було, завтра підтягнули мінометну батарею — військовий поруч потрібен, аби змалювати й пояснити тобі поточну ситуацію.

По-друге, журналіст може знімати позицію, але ніколи не має показувати прив'язки до місцевості. Насправді це складно. Навіть фаховий журналіст іноді не зауважує деяких об'єктів. Тож коли поруч із тобою прес-офіцер або військовий, який віддивиться твій матеріал і скаже: *«Слухай, друже, давай ось це не ставити, а ось це ставити»,* — це корисно. Ніхто не влізає у зміст твоїх сюжетів. Ми приїжджаємо на канал, робимо матеріал і нікому з військових не звітуємо про наратив, про що буде наш сюжет. Бувають проблеми, нестиковки, непорозуміння. Але змісту вони не цензурують.

— А наскільки важливо не світити бойові позиції у вік Google Maps, супутникової зйомки, коли все є чи буде у відкритому доступі в інтернеті?

Андрій Цаплієнко: Із запізненням на скільки днів показує ситуацію Google Maps? А за ці дні все може помінятися, може з'явитися інше озброєння, інший підрозділ, можуть викопати іншу позицію.

— Анастасію Станко звинуватили, якщо я правильно розумію, в тому, що вони відкрили саме орієнтири бойових позицій? Тобто в тому, про що ви кажете.

Андрій Цаплієнко: Чесно скажу, я не вивчав цей випадок, але про-

> ...журналіст може знімати позицію, але ніколи не має показувати прив'язки до місцевості... багато журналістів, які приїжджають уперше на позицію, починають «їздити камерою» й показувати все, що є навколо *(Андрій Цаплієнко)*.

сто знаю, що багато журналістів, які приїжджають уперше на позицію, починають «їздити камерою» й показувати все, що є навколо. Наскільки я знаю, нібито інша дівчина вперше приїхала з Настею. І ця дівчина нібито росіянка, — але ж російські журналісти теж бувають різними. Як мені казали, вона саме так «поїздила камерою». Ось це була найбільша помилка. Навіть якщо ти знімав геть усе, приїдь до готелю, де монтуєш матеріал, або до своєї редакції, передивись і подумай. І змонтуй так, щоб не «вирахували» геолокацію, де ти перебуваєш. Це правило.

Єфрем Лукацький: Ще велика проблема — в Україні дуже сильно романтизують західних журналістів. Думають, що вони суперпрофесіонали. Ні, вони такі самі, як наші. Зацікавлені в тому, щоб заробити ім'я й підняти грошей. І вони будуть знімати все, в тому числі позиції: ніяких домовленостей із ними бути не може. А перепустка дає їм можливість їздити де завгодно.

Андрій Цаплієнко: Коли з нами стався той випадок у Криму, ми жили в Сімферополі в готелі разом з іноземцями. Вони представились як телегрупа Russia Today. Я тоді ще не знав, що таке Russia Today. Це були англомовні журналісти, дівчина, здається, з Південної Африки й оператор із країн Балтії, він російською трохи розмовляв. Вона спитала мене як колега колегу: *«А що тут відбувається?»*. Я змалював ситуацію. Вона вислухала, й коли ми приїхали після побиття, після стрілянини, вона побачила нас — побитих, зі швами на обличчях після лікарні. Мене здивувало, що її ця історія взагалі не зацікавила. Я б як звичайний журналіст зачепився за цей випадок. Я тоді на «Інтері» працював, і, пам'ятаю, Сашко Загородній із «1+1» примчався нас знімати. Це ж яскрава історія для будь-якого журналіста. І тут ця моя колега з Russia Today, іноземна журналістка, ігнорує цей випадок, згортається й нічого не знімає. Тоді, мабуть, я зрозумів, що не важливо, який ти журналіст, із якої країни, а важливо, на кого ти працюєш.

Єфрем Лукацький: Росія вкладає мільярди, створюючи величезні агентства — «Спутник», Russia Today. У них приміщення більші за наш центральний стадіон. Там, щоби пройти поверхом, треба спеціальну перепустку мати, там двері з електронними кодами, як показують у фільмах про ЦРУ. Все зроблено супер, такі гроші крутяться… Тільки одна проблема — із совістю. В мене багато знайомих і друзів із західних агентств пішли на ці проросійські канали працювати, бо там платять неймовірні гроші. І ще винаймають західних громадян. Це дуже розумна річ, на кшталт того, що в «Газпром» Путін найняв колишнього канцлера Німеччини Шрьодера.

Андрій Цаплієнко: І на Russia Today з'являються проросійські спікери. Я написав статтю, зокрема про британців, які так чи інакше працю-

ють на Росію. Подивився їхній бекґраунд — там є впливові журналісти, є нобелівські лауреати, є люди, яких дуже поважають у Британії, які мають репутацію лідерів думок. Вони з'являються в російській пресі, на каналі Russia Today — і їм довіряють. Через це й російській точці зору на події довіряють більше, ніж українській. Це проблема.

— Ви казали, що на проросійських міжнародних каналах шалені гроші платять. Який це порядок сум?

Андрій Цаплієнко: Наскільки я знаю, від 10 тисяч доларів на місяць.

Єфрем Лукацький: Мій знайомий французький журналіст із іменем, який пішов туди працювати фоторедактором, мав 15 тисяч. Я був у свого головного редактора в Лондоні, а він каже: *«Запитай, може, в них ще є одна вакансія, я би пішов».* Жартував, звісно, але…

— Чи багато дівчат і жінок серед воєнних журналістів?

Андрій Цаплієнко: Найкращі наші дівчата працюють на війні, і здебільшого красиві дівчата. *(Сміється.)* У мене немає гендерних упереджень. Я вважаю, що деякі репортажі в жінок виходять значно кращими, ніж у чоловіків, бо герої їм більше довіряють. Я просто бачу по колегах-жінках, що зробити матеріал у них виходить дещо краще, ніж у чоловіків. Але з іншого боку — і ризик для них більший...

Єфрем Лукацький: … і збільшують вони його не тільки для себе, а для всієї групи. Я проти жінок на війні. У мене були випадки, коли мене тримали, підставивши ніж до горла: «Вона залишається. Якщо ви хочете, можете поїхати, якщо не хочете…». А вона справді дуже гарна дівчина, чудова, довгі ноги. І вона прекрасна журналістка, тепер уже керівниця одного з найбільших видань у Франції, ми друзі. Але важко було домовитися, щоб її відпустили…

— Андрію, ви замислилися… Ваша дружина Ольга Клюєва в минулому їздила висвітлювати чужі війни як журналістка…

Андрій Цаплієнко: Так, вона працювала воєнною кореспонденткою. Тепер працює як журналістка соціально важливих напрямків, і дуже задоволена цим. А ще Оля зосереджена на родині, і, я переконаний, вона абсолютно щаслива жінка. Принаймні, я намагаюся, щоб вона так почувалася.

Розумієте, цей адреналін іноді може завести дуже далеко, особливо жінок. Коли певний час немає ризику, коли в тебе все йде добре: один

репортаж, другий, третій — і ти стаєш знаменитою. А далі хочеться ще і ще більшого, ти втрачаєш відчуття межі, за якою трагедія, смерть, загибель… Треба бути дуже розумною жінкою, аби це відчути і правильно скоригувати своє життя. Я згоден із Єфремом, що небезпека часом збільшується для тих, хто поруч із дівчатами на війні.

Єфрем Лукацький: Як працює професійний снайпер? Він не вбиває першого солдата — він його поранить і завжди чекає, коли до нього побіжать витягувати. І підстрелить тих, хто біжить. Так само з дівчиною-журналісткою на війні. Якщо якісь проблеми, то всі ризикують, щоб її витягнути, й гине дуже багато людей. Ми, чоловіки, довго не міркуємо, як ранять жінку. Хоча розуміємо: наступна куля — твоя.

— Які втрати воєнної журналістики за 27 років?

Єфрем Лукацький: Інтернет з'явився — це головна втрата воєнної журналістики.

Андрій Цаплієнко: Це головна втрата журналістики взагалі!

Єфрем Лукацький: Раніше видання відправляли своїх співробітників на війну. Тепер і грошей немає, й відправляти нікого не потрібно. Треба взяти матеріал у місцевого, відзнятий на телефон, і подати його, як ви хочете. Це велика проблема. Я стикнувся з нею вперше на Другій чеченській війні. Ситуація змінилася, з'явився Хаттаб, чеченці почали воювати, так би мовити, проти іншого світу. Вони брали в полон журналістів і вимагали викуп.

До мене в готель прийшов наш позаштатний стрингер, здоровенний чеченець. Сів на мій диван і каже: *«Я зняв дуже сильне відео, пропоную для вашої контори»*. Дивлюся це відео, а там чеченці ріжуть полонених російських солдат. Ці хлопці просять не вбивати їх, а чеченці їм: *«Ах ти ж православний…»*. Утім, ми, журналісти, читаємо трошки більше, ніж ця картинка. І я розумію, що вони це зробили, бо за цих хлопців із села з-під Архангельська ніхто не хотів давати викуп. Але можна заробити грошей, продавши матеріал, на якому вбивають. Я запитав: *«Скільки?»*. Він сказав: *«П'ятсот доларів»*. Я відмовився купувати, але японці купили. Це відео є в інтернеті.

> — Інтернет з'явився — це головна втрата воєнної журналістики...
> — Це головна втрата журналістики взагалі!

А друга проблема в тому, що можна робити підстави. Вони мали місце і в Сирії, й під час Іракської війни — є багато прикладів, коли підстава видається за справжнє. Купуючи відео, не всі видання розбираються, що до чого, бо це дешево й не треба нікого нікуди відправляти. Вони взяли матеріал, а потім з'ясували, що то була підстава і там не вбивали дітей.

Андрій Цаплієнко: Або інсценування події, бою, штурму. Ми розуміємо, що і прапор у Слов'янську був дуже красиво піднятий наступного дня.

— Ситуація зі справою Аркадія Бабченка показала, що фейки проникають за межі журналістської роботи...

Андрій Цаплієнко: Одразу хотів би вас перебити. Ситуація з Аркадієм Бабченком — це взагалі окрема тема. Поставте себе на місце людини, якій кажуть, що її замовили. Думаю, що в його житті все перевернулося. Так що про цей випадок треба говорити окремо.

Єфрем Лукацький: Коли тільки пішла інформація, й багато журналістів поїхали до його будинку, я уважно дивився на все й мене напружила одна річ. Журналісти підійшли до Крищенка, начальника поліції, із проханням про інтерв'ю. А він почав усміхатися. Я думаю: «*Блін, щось тут не те…*». Він каже: *«Ми не чекали, що так багато журналістів буде»*…

Андрій Цаплієнко: Наскільки я знаю, Крищенко не в курсі був на то момент.

Єфрем Лукацький: Він був у курсі. Так от я думаю, чого він усміхнувся? Я Крищенка знав із Горлівки, знімав, коли він бився в райвідділку, коли його захоплювали, побили й виводили потім. А тут не міг зрозуміти: *«Чому?»*. Але я був щасливий, коли побачив Аркашу в СБУ, де знімав, коли він вийшов живий.

Андрій Цаплієнко: Слава Богу: і людина жива, і все добре.

— Чи вдається українська сторона до дезінформації в інформаційній війні?

Андрій Цаплієнко: До ІПСО — інформаційно-пропагандистських або психологічних спеціальних операцій? Я думаю, що вдаються. Втім, я не частина Сил спеціальних операцій, тому навряд чи можу якісь факти навести. Та я переконаний, що журналістів використовують і, звісно, якісь фейки випускаються. Використовують часто «в темну», не посвячуючи в деталі. Це частина інформаційної війни. Треба до цього звикнути. Почитайте Володимира Горбуліна, він старий дідусь, але

> ...всі люди — як з одного боку, так і з іншого — хочуть щастя своїй сім'ї, миру, спокійного життя. І те, що вони б'ють одне одного, — це вина лише тих, хто називає себе журналістами *(Єфрем Лукацький)*.

дуже розумна людина, може, найрозумніша в нашому політикумі за всю історію незалежної України. Він сказав дуже важливу річ: без методології інформаційної війни, яку веде Росія, ми її не переможемо. Так що треба це враховувати. Але до журналістики це не має стосунку, це взагалі інша парафія.

Єфрем Лукацький: На війні я стикнувся з тим, що всі люди — як з одного боку, так і з іншого — хочуть щастя своїй сім'ї, миру, спокійного життя. І те, що вони б'ють одне одного, — це вина лише тих, хто називає себе журналістами.

Андрій Цаплієнко: І тих, хто ними маніпулює. Хто їх змушує, платить їм гроші, аби вони створювали цю фейкову реальність.

Єфрем Лукацький: А часом люди самі сприяють створенню картинки, бо дуже швидко звикають до війни. У Секторі Газа ізраїльські гелікоптери вистежують, кого потрібно, й випускають по Газі ракети. Дуже точно потрапляють у машину. І я бачив, як підірвали одну з великих автівок. Вибігаю з камерою, людина агонізує, все у вогні. Місцеві хапають вмираючого й несуть — куди, ви думаєте? До швидкої допомоги? Вони біжать із ним до мене, піднімають до камери: *«Знімай, знімай!»*. А він помирає, я думаю: *«Що ж робити?»*. Зняв: *«Може, все ж таки до швидкої його?»*. Коли вони побачили, що зняв я добре, лише тоді повезли його. А друга людина, мертва, поруч лежить. Діти бігають, через неї перестрибують. Їх цікавить не той, хто помер, а моя камера. Настільки вони звикли до смерті, що не реагують на неї.

— Я запитувала у кримських журналістів, чого ніколи не розкажуть ЗМІ України про Крим. А про що не розкаже журналіст, який поїхав висвітлювати війну, зокрема на Донбасі? Є теми, які замовчують, і це можна виправдати?

Андрій Цаплієнко: Були спроби. Але тепер немає тем, які замовчу-

ються. Наведу приклад. Ви знаєте про ситуацію у 28-й бригаді, коли командир підрозділу вищої ланки побив до смерті свого підлеглого. Це не замовчується. Розбираються, чому це стало можливим взагалі, яким є соціальне підґрунтя. Єдине, чого не можна показувати, — це позиції, а вся решта можна.

Єфрем Лукацький: У нас в Associated Press проводився один експеримент. Це було за часів частих терактів на ринках. Підривника дуже легко знайти, бо його голова відлітає й лежить у стороні. Місцеві журналісти на сході, які чомусь дуже полюбляють кров, фотографують цю голову в калюжі крові. Наш редактор Майкл Фельдман цю фотографію ніколи не ставив. Але одного разу він сказав: *«А давайте зробимо експеримент: поставимо це фото у стрічку новин в усьому світі, і всі наші журналісти, які працюють у різних країнах, повинні простежити, чи буде воно друкуватися».* Так от — цю фотографію ніде не було надруковано. Їсти бутерброд і бачити в газеті фотографію, на якій відрізані яйця й голова… Ви бачили цю фотографію? Я можу показати. Друкувати такого не можна.

— Як ви вважаєте, журналістам-розслідувачам, які працюють у так званій сірій зоні, виявляють корупцію, контрабанду, важче, ніж просто воєнному кореспонденту на війні?

Андрій Цаплієнко: Я вважаю, що розслідування — це найскладніший жанр нашої професії. Ти не можеш видати матеріал, допоки не дійдеш висновків, але кожен із твоїх висновків, кожен з етапів, які показуєш, ти маєш підтвердити доказом, документом, синхроном — чимось. Це найкропіткіша журналістська робота.

Єфрем Лукацький: Особливо коли тобі посадовець СБУ зливає матеріал про якогось політика. Ти повинен бути впевнений, що цей матеріал реальний, а не фейковий. Навіть якщо там 70% правди, а на 30% брехні. У цьому дуже важко розібратися.

Андрій Цаплієнко: Я кілька разів стикався із ситуаціями, коли є матеріали слідства, підписані всіма уповноваженими, з печатками та підписами на всіх сторінках, а тобі не дають навіть сфотографувати його — тільки почитати і все. Як підтверджувати свої припущення?

Єфрем Лукацький: Я згоден на 100%, що розслідування — найважча професія.

— Пане Єфреме, вам не закидають, що вас як експерта у воєнній журналістиці залучають, хоч і лояльні до України, але російські канали?

Єфрем Лукацький: У мене були проблеми, коли я знімав у дитячому таборі «Азова». Дуже мені все там сподобалося, я зробив матеріал. Він виходить у різних виданнях. А також у російському виданні, але із зовсім іншим текстом. Але прізвище під матеріалом — Єфрем Лукацький. Я й тексти пишу, не тільки знімаю. Потім до мене звертаються хлопці: *«А що це, а як же так? Ти нас і фашистами називаєш…»*. А я їм: *«А що ви хочете? Йде інформаційна війна»*.

Я вважаю, що треба навіть на прокремлівські канали ходити, якщо ти можеш хоч якусь думку донести. Я місяць провів на чемпіонаті світу з футболу в Росії, об'їздив дуже багато російських міст. Щоразу, коли місцеві дізнавалися, що я з України, особливо таксисти, вони починали нести таку антипутінську пропаганду, що я навіть лякався. Думав, може, це провокація. Я маю на увазі невеликі міста. Бо в Петербурзі трошки інакша ситуація. А от у маленьких — Саранськ, Самара, Ростов-на-Дону, Нижній Новгород — більшість із тих, із ким я стикався, ненавидять свого президента. Вони розуміють чудово про захоплення Криму, про війну на Донбасі. Я кажу: *«А чому ж ви його обираєте?»*. В Єкатеринбурзі офіціантка гімн України мені читала вголос. Один чоловік розповів, як працював на дільниці й на власні очі бачив, яким чином підраховували голоси: *«Не вистачає? Витягнули тисячу голосів і прямо при мені заклали, навіть не соромлячись. Відтоді я не ходжу на вибори»*.

Андрій Цаплієнко: Тож ці 84% — це брехня. Після виборів у Росії ми аналізували різні інтернет-інтерв'ю, де люди пояснювали, чому голосували за Путіна. Під час передвиборчої кампанії журналісти-аматори записували інтерв'ю виборців, а люди, респонденти, розуміли, що це відео не піде на центральні російські канали. Я зауважив, що в 90% цих інтерв'ю головна думка: *«Путіна ми не любимо, але будемо голосувати за нього, бо якщо не Путін, у нас буде війна»*. Люди насправді бояться, бо все тримається на страху в Росії. Страх перед владою, і водночас страх перед загрозою хаосу в країні без цієї влади.

Єфрем Лукацький: Це держава, яка стоїть на силі. Ніде мене так не обшукували, як у Росії, навіть ремінь вивертали.

Андрій Цаплієнко: В Ірані ще так обшукують. Навіть батареї з камери знімають.

Єфрем Лукацький: В Ірані бувати не довелося, а в Росії нещадно обшукували. Хоча на мені висів величезний бейдж, що я акредитований журналіст, англійською мовою там було написано «США» й так далі. Я бачив, як поліцейський навіть хоче встромити палець, перевірити мою передміхурову залозу... І таксисти, які казали, як ненавидять свою владу, коли їх зупиняв поліцейський, ставали перелякані. І казали, що

на час чемпіонату світу поліцейські стали лояльнішими, але це потім закінчиться. При мені поліцейські зупинили машину, вимагаючи грошей у таксиста, а я сиджу й балакаю англійською мовою. А потім кажу їм російською: *«Ви хоч би почекали, я ж західний журналіст»*. А вони: *«Аааа, ви що, розумієте російську мову?»*.

— Як ви вважаєте, чи мають журналісти брати інтерв'ю у представників колишньої — так званої злочинної — влади? А також у тих політиків, які обстоюють прокремлівські погляди, вважають війну на Донбасі громадянською, а анексію Криму — відновленням історичної справедливості?

Андрій Цаплієнко: Якщо ці люди є депутатами українського парламенту, вони нібито перебувають у законному полі України, їх не звинуватили в тероризмі… Я думаю, що питання журналіста, каналу, видання, як вони це покажуть, для чого вони це роблять.

Перед тим, як Олександр Хуг склав повноваження першого заступника голови Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, я брав у нього інтерв'ю. Це була тривала розмова, ми зробили великий сюжет, п'ять хвилин інтерв'ю вийшло у програмі «ТСН Тиждень». В інтерв'ю були суцільні протиріччя. З одного боку, він перелічує кількість російської військової техніки, яка заходить на окуповану територію України, а з іншого — каже, мовляв, *«ні, я не визнаю агресію Росії до України, тому вважаю, що люди мають не звинувачувати одне одного, а домовлятися»*. Після інтерв'ю я сказав йому: *«Пане Хуг, я дякую, що ви чотири з половиною роки були з нами попри розбіжності в поглядах на ситуацію на Донбасі»*. Ми є співрозмовниками, в нас різні точки зору, але ми не є противниками. А от коли людина є противником України як держави в цілому, особисто я би не хотів у неї брати інтерв'ю. Я уникаю розмов із такими людьми взагалі. Це моя позиція.

— Серед воєнних журналістів більше єдності, відчуття плеча й ліктя, ніж у журналістському цеху загалом?

Єфрем Лукацький: Я би не розділяв воєнних та інших журналістів. Країна сьогодні у стані війни, всі журналісти — воєнні. Журналіст — інформаційний військовий.

Андрій Цаплієнко: Людина, яка пише чи знімає матеріал, повинна розуміти: все, що триває зараз у країні, відбувається в контексті цієї війни. Це найбільша наша проблема на сьогоднішній момент. І корупція — ворог України всередині. Це частина цієї війни. Питан-

> ...корупція — ворог України всередині. Це частина цієї війни. Питання стоїть руба: буде Україна або її не буде, розумієте? Всі ми на цьому фронті *(Андрій Цаплієнко)*.

ня стоїть руба: буде Україна або її не буде, розумієте? Всі ми на цьому фронті.

— Якою мірою важлива самоцензура журналіста й дотримання журналістських стандартів? Чи можливе й те, й те водночас? Як кажуть, ти патріот чи професіонал?

Андрій Цаплієнко: Про самоцензуру ми вже казали — вона має бути лише тоді, коли знімаєш позиції, коли від твоїх сюжетів залежить життя людей, які потрапляють у кадр.

Єфрем Лукацький: Я ніколи не впевнений у правильності своєї позиції. Дощ — дуже добре для жабки, а сонце — погано. Всі свої матеріали я роблю в першу чергу для простої людини. Мене не цікавить політична ситуація, олігархи, які мають свій зиск. Головне — допомогти людині, яка стала заручником війни. Приміром, бабусі, яка не може отримати пенсію.

Андрій Цаплієнко: Один із моментів у роботі, яким я пишаюся найбільше, не пов'язаний із відзнятим сюжетом. Ми знімали в Мар'їнці й раптово поїхали у шпиталь. І з'ясувалося, що в жінки з Мар'їнки (не знаю, яких вона переконань, патріотичних чи проросійських) дуже трагічна історія. Спочатку її чоловік підірвався на міні. Через деякий час і сина обсипало осколками. Хлопець міг би втратити ногу, якби вчасно не прооперували. Ми відзняли матеріал, який не вийшов. Але тоді ми зрозуміли, що дуже важливо допомогти цьому хлопцю. Почали телефонувати віце-спікерці Ірині Геращенко, іншим людям, щоби допомогли відправити хлопчика зі шпиталю в Кураховому до Дніпра, до лікарні імені Мечникова, де йому могли врятувати здоров'я. Ми це зробили, і я вважаю, це було правильно.

— Це ілюстрація того, що, перебуваючи в гарячих точках, журналіст завжди залишається людиною. А по-друге, мабуть, приклад того, коли чужа людина стає своєю, рідною. Скажіть, ким для вас є людина, яку ви знімаєте?

Єфрем Лукацький: Залежить від матеріалу. Я декілька годин провів у камері з маніяком Анатолієм Онопрієнком, який убив 52 людини. Він мені розповідав, як убивав, про голоси, що його Господь Бог спрямовував, а він був рукою. Я повсякчас ловив себе на думці, що повинен слухати й кивати головою, а хотілося взяти каністру бензину, облити його й підпалити. У мене, у мирної людини, таке було єдиний раз.

— Яка роль журналістів, зокрема воєнних, у реабілітаційних процесах? Можливо, якісь процеси потрібно зупинити? Приміром, волонтерську допомогу армії…

Андрій Цаплієнко: Волонтерство — це рух, який розпочався в перші дні війни, коли держава як установа припинила існувати на деякий час. Волонтерство показало важливу річ: наше суспільство може існувати окремо від держави. У нас з'являються горизонтальні зв'язки між людьми, які реально працюють у критичний час. Імовірно, тепер вони не працюють так активно, як на початку війни, бо й армія вже трохи інша, й держава. Для мене це перший показник того, що Україна вистоїть.

Я знаю, ті волонтери, які возили на початку війни на фронт базові речі, тепер возять інші. Або займаються допомогою армії в той чи інший спосіб, зокрема, реабілітацією людей з інвалідністю. Я спілкувався зі своїм товаришем, який сам інвалід Афганістану, витягував полонених із того боку, а тепер він реабілітує людей, які втратили на нашій війні руки та ноги, рятує та інтегрує в суспільство власним коштом. Так що це реально працює й тепер.

— Скажіть, українці так дієво підтримували обидва Майдани, пішли добровольцями на фронт тільки з патріотичних почуттів і усвідомлення небезпеки? Я чула думки, що дехто пішов воювати тому, що це урізноманітнило їхнє часто-густо сіре й бідне життя, особливо в селах і маленьких містечках, героїзувало їх? Гіркота й усвідомлення наслідків, біль, страждання прийшли потім… Що побачили ви самі за ці п'ять років?

Андрій Цаплієнко: Єфрем сказав дуже правильну річ — першими йдуть на війну романтики, й гинуть вони теж першими. Ми мало знаємо про їхнє життя до війни. Різні люди пішли на війну: і з багатих сімей, і з бідних, із різних регіонів, із будь-яких: і україномовні, й російськомовні, й угорськомовні… Це насправді не важливо. Дуже багато людей просто зрозуміли, що це їхня домівка і її треба захищати. Але

всіх цих людей об'єднує головна риса — вони всі були романтиками. На жаль, бракує таких романтиків тепер. Критична маса таких романтиків зовсім невелика для того, щоб Україна повністю збагнула, що йде війна…

Єфрем Лукацький: Наш чудовий народ здатний до самоорганізації. Проблема з корупцією.

Андрій Цаплієнко: Корупція у владі під час війни — це просто ніж у спину. Люди, які є джерелом корупції, не відчувають цієї війни. Вони тут перебувають тимчасово. Вони вважають, що це не їхня країна, не їхня земля, а місце роботи, місце заробляння грошей. І ця психологія тимчасовості, транзитності підсвідомо передається і звичайним людям. Один тільки штрих. От уявіть собі. Ви виїжджаєте в ліс, бачите купу сміття, яку хтось залишив до вас, і ви сваритеся: *«Хто ж це зробив? Як так можна?»*. Переходите на інше місце, розкладаєтеся, посмажили шашлики, поїли, попили, пішли… І лишили таку саму купу сміття. Байдужість притаманна багатьом, бо вони не розуміють, що це їхня земля.

Єфрем Лукацький: Цікаво, що коли ця людина їде за кордон, а там усе чисто, пасок пристебнутий, вона поводиться інакше. Я ніяк не можу збагнути цього.

Андрій Цаплієнко: Отут криється джерело корупції. Коли пересічна людина із транзитною психологією доростає до рівня можновладця, вона так само ставиться до цієї країни, тільки галявина, де можна посмажити шашлики, стала більшою — на півкраїни.

— Воєнні кореспонденти були би корисними у владі?

Андрій Цаплієнко: У владі були би корисними розумні й чесні люди, а кореспондент така людина чи ні — не важливо. Я не належу до тих людей, які можуть стати політиками, в мене бракує політичних знань і немає таких амбіцій. Мені подобається моя робота.

Єфрем Лукацький: Я згоден. У мене був випадок у житті, коли я дуже близько зійшовся з Леонідом Кучмою. Я йому допомагав до першого президентського терміну, коли ще Кравчук був президентом і українській пресі заборонили висвітлювати, як Кучма проводить агітацію. Я єдиний журналіст, який поїхав із ним Західною Україною, де його зустрічали дуже погано. Він заходив у маленькому містечку до клубу зустрітися з виборцями, а вони сиділи із плакатами «московський агент». Коли він виходив на сцену, всі починали кричати, аби не було чутно його голосу.

А я нудьгував. Відзняв, як люди кричать, Кучму, який стояв на трибуні. І тут якась бабуся виходить із квіточками і протягує йому. А я ма-

шинально знімаю це. Зал вибухає: *«Це провокація!»*. Люди кидаються на мене, хапають мене й тягнуть у зал. Коли я починаю падати, охоронець Кучми хапає мене за ноги, і я горизонтально зависаю. Люди тягнуть мене. Я їм кричу: *«Я — американський журналіст»*. Вони всі: *«Йок! — американського журналіста бити не можна»*. Кричать: *«Документи!»*. Відпускають мене, я дістаю своє посвідчення…

Андрій Цаплієнко: Тут головне не переплутати — з російською чи з американською печаткою! *(Сміється.)*

Єфрем Лукацький: І після цього Кучма мене полюбив. Крім мене, ще їздив оператор клубу заводу «Південмаш» і «його журналіст», тобто ще дві людини. Вже в літаку під час повернення Кучма сказав: *«Так, давай до мене в команду, будеш там…»*. Я кажу: *«Ні, я буду журналістом»*. Кучма, коли я його потім знімав, до мене підходив: *«Що стоїш із невдоволеним обличчям, я ж тобі пропонував!»*. Охорона на мене кидалася, а він: *«Ні, це свій, свій»*.

Тож пропозиції були, а я потім думав: *«Може, я дурень»*.

Андрій Цаплієнко: Як Невзоров сказав: *«Я дуже сильно помилився: коли я бігав по барикадах та окопах, треба було зайнятися приватизацією»*.

Єфрем Лукацький: Це схоже на те, як я отримав перший західний гонорар. У мене було багато публікацій. Власник французького агентства Рафо Марк Гроссе приїхав до Києва зі мною познайомитися і привіз мені гонорар. І питає: *«Тобі гроші чи як?»*. Я — йому: *«Купи мені фотоапаратуру»*. З мене бізнесмен, як із гівна куля, як кажуть. Він привіз мені апаратуру, ще й гроші. Я міг на той час на них купити трикімнатну квартиру в центрі Києва. А за два місяці мені видали безкоштовно таку ж саму фотоапаратуру. *(Сміється.)*

— Колеги, яким чином ви скидаєте із себе зайві емоції, частіше — негативні, важкі, болісні? Андрій Цаплієнко пише книжки, й серед них є художні. Єфрем Лукацький формує багаторічний фотодоробок в альбоми. Це просто хобі чи ви таким чином намагаєтеся сказати щось, чого не можете донести мовою журналістики?

Єфрем Лукацький: Людина масштабніша, аби просто бути журналістом чи іншим професіоналом. І нічого тут дивного я не бачу.

Андрій Цаплієнко: Мені подобається це робити. Як в анекдоті — є час і натхнення. Ти їдеш на фронт, у тебе багато часу, якісь думки, які формуються в тексти, тексти — в образи, образи — в книжку. Знаєте, це просто цікавий процес творчості, який у тобі триває повсякчасно.

Ви кажете про книжку «Стіна». З цим романом узагалі дивне від-

чуття пов'язане, тому що деякі моменти, сюжетні повороти снилися. Я прокидався й оформлював те, що побачив уві сні, в текст. Хотів навіть припинити писати — часу не було. Книжка затовста — майже 500 сторінок у російськомовному варіанті, більше півтисячі — в україномовному. Але в якийсь момент внутрішній голос підказав мені: якщо ти хочеш, щоби війна закінчилася нашою перемогою, ти маєш дописати цю книжку. Диво якесь. Я її дописав. Тому думаю, що перемога буде за нами, навіть якщо ми її уявляємо не такою, якою вона буде. Втім, вона буде, я в цьому переконаний. Україна виживе й вистоїть.

— Пане Єфреме, чи є у вас, крім фотографій, ще якась мова, якою ви спілкуєтеся зі світом?

Єфрем Лукацький: У мене вийшли два фотоальбоми, але вони мені не подобаються. Зараз працюю над новою книжкою. Це буде фотоальбом із текстами. Текст розповідатиме про події і про людей на фотографіях.

Андрій Цаплієнко: Кожна фотографія — історія, ціле оповідання.

Єфрем Лукацький: І дуже багато цікавих людей, починаючи з Ігоря Гончарова, який мав прямий стосунок до вбивства Гонгадзе, арешт Саддама Хусейна… Тарас Залеський, убозовець, який приніс Ющенку плов із діоксином. Усі кажуть, чи був там діоксин — невідомо. А я ж Залеського добре знав. І знав, як він ненавидів «бандерівців», він цього не приховував. Він у Москві живе тепер, звісно.

Унікальні історії. Про таких людей я не можу не писати. Втім, стикнувся із проблемою: мало подібних книжок, не можу зробити макет. Хоча видавці чекають цю книжку. Пропонують мені макети, але мені нічого поки що не подобається.

Андрій Цаплієнко: Боже, я пам'ятаю цю прес-конференцію в Іраку, коли командувач американськими силами вийшов і почав пресконференцію із фрази: *«We got him!»*, а це ж Єфрем зняв момент, коли вони взяли Хусейна. Той самий момент — просто пощастило.

Єфрем Лукацький: Коли мені пощастило, я завжди кажу. Бо дехто з СБУ думав, що я агент ЦРУ: я то з Дудаєвим, то з Басаєвим, то на арешті Хусейна. Я кажу: *«Та ні, я журналіст, просто пощастило»*. Вони завжди плескали мене по плечу зі словами: *«Ну так ми свої, ми ж колеги»*.

Згадую ситуацію, яка сталася в Одесі. Я знімав у хоспісі, де вмирають хворі на СНІД. Це раніше був лепрозорій. У тих хворих зовсім немає грошей, зовсім немає ліків — кошмарне місце під Одесою. Я там весь день провів, зробив багато фото. Враження сильні. Повертаюсь у готель «Лондонський», один із найкращих в Одесі. Було вже пізно,

десь об одинадцятій, я захотів повечеряти. Зайшов у бар. Охорона стоїть перед готелем. Дивлюся, дівчинка-проститутка сидить — і така страшна, незграбна. А мені хочеться поговорити, я завжди цікавився дівчатами. Починаю з нею розмовляти, запитую: *«Скільки там, те, се?»*. Вона каже: *«Триста доларів»*. А на вулиці такі чудові дівчата стоять — по 15 доларів, і їх не пускають! *«Як ти сюди потрапила?»* — запитую. А вона відповідає моєю улюбленою фразою: *«Сама не понимаю — повезло»*. Це життя, розумієте? Журналістика побудована на талані. Ти можеш місяць чекати подію й не зняти її…

Андрій Цаплієнко: А можеш протягом одного дня зняти п'ять історій — раз, раз, раз, одна за іншою!

Єфрем Лукацький: Ти вже втомився, а хтось — тільки під'їхав і все зняв.

— Якою буде журналістика за п'ять, десять, п'ятнадцять років? При тому, що сьогодні є соцмережі, що на перспективу журналіст має бути універсальним, а відтак ні в чому — професіоналом.

Андрій Цаплієнко: Я думаю, завжди буде попит, у хорошому сенсі цього слова, на журналістику з емоціями, зі включенням журналіста в події. Здається, це колись називалося гонзо-журналістика. Насправді це просто співпереживання журналіста разом із героєм. Також завжди буде попит на якісну аналітику, на текст, який підкаже людині, чого чекати від сьогоднішнього або завтрашнього дня.

Єфрем Лукацький: Таких журналістів є й буде одиниці, їх не може бути багато.

Андрій Цаплієнко: А воєнна журналістика… Репортаж збережеться. Тому що воєнна журналістика має емоційні складові, коли ти перебуваєш у центрі подій. Воєнна журналістика залишиться такою самою, тільки технічні засоби будуть покращуватися, розвиватися.

Єфрем Лукацький: Президент нашої компанії, коли приїхав із Нью-Йорка, зібрав усіх нас в офісі і сказав: *«Майбутнє журналістики ось за цим (показує на смартфон. — О. Х.) і ніякі камери не потрібні»*. Тепер з'явилося нове слово — «віджей». Це людина, яка приходить із телефоном, усе знімає, монтує, пише текст, передає матеріал. При цьому якість журналістики падає. Віджеї — велика біда. Знайти віджея, який би був і якісним журналістом, дуже важко.

Я знімав відеоматеріал у лаврських печерах — ви знаєте, там лежить голова Папи Римського. Дуже важко було домовитися, я весь час чекав, коли мене схоплять і не дозволять знімати. І коли я щасливий вийшов назовні, згадав, що жодного разу не натиснув на камеру як на фото-

апарат. Це така напруга — все встигнути неможливо, неможливо одночасно сидіти на кількох стільцях. Я знаю віджеїв, які вже мають світову славу. Але масово така робота не може бути якісною — це дуже дешево.

Майбутнє журналістики — інтернет. Телебачення помре — буде ютуб, великих телеканалів не буде. На певні блоги підписуватимуться люди, за передплату платитимуть, у блогерів буде своя реклама — і все.

Андрій Цаплієнко: Не згоден. Тому що потенційний глядач із віком стає лінивою істотою, вона хоче прийти додому, впасти на диван і ввімкнути телевізор. Не робити самотужки вибір, а подивитися, послухати те, що їй пропонують. Я думаю, телебачення в нас залишиться принаймні для сегменту глядачів 60+. Як медіа для лінивих. Ми старіємо, й наша аудиторія старіє.

Єфрем Лукацький: Все одно, коли ти останній раз тримав у руках паперову газету?

Андрій Цаплієнко: Паперову газету? Сьогодні. *(Усі сміються.)* Зізнаюся чесно: телевізор цього року я вмикав лише двічі. У нас удома стоїть великий телевізор, займає багато місця. Іноді ми кидаємо на нього якісь речі. А телепрограми дивимося в інтернеті. Так живе сучасна людина.

— Коли, на вашу думку, закінчиться війна?

Єфрем Лукацький: Війни завжди закінчуються. Все буде добре. А коли? В Секторі Газа, коли мене запитували, я відповідав: *«Іншалла»*. Все в руках Господа Бога. Я маю надію, що Україна…

Андрій Цаплієнко: …вийде із ситуації війни. Колишній посол США в Україні Джон Гербст сказав, що війна може закінчитися й через десять, і через двадцять років. Залежить від нас. Складно сказати. Залежить від багатьох речей. У тому числі від рівня корупції у країні. Це речі, які напряму стосуються нашої безпеки.

> Війни завжди закінчуються. Все буде добре. А коли? В Секторі Газа, коли мене запитували, я відповідав: *«Іншалла»*. Все в руках Господа Бога *(Єфрем Лукацький)*.

28 лютого 2019 року

UA RU

«Я хочу перебувати там, де відбуваються події, які змінюють історію»

Про будні журналіста, який висвітлює війну на території своєї країни, воєнкори Анастасія Береза та Веніамін Трубачов розповіли в інтерв'ю «Детектору медіа» в межах спецпроєкту «Журналістика незалежної України: перші 25 років».

Воєнкори — 2

Анастасія БЕРЕЗА

Фото: Олена Ведмідь

Веніамін ТРУБАЧОВ

ВЕНІАМІН ТРУБАЧОВ АНАСТАСІЯ БЕРЕЗА

Учасники першої розмови про роботу журналістів на війні Єфрем Лукацький та Андрій Цаплієнко сказали: *«Коли у країні війна, всі журналісти — воєнні»*. Колеги мали на увазі війну на території України, розв'язану РФ, хоча досвід воєнкора здобували на чужих війнах — у різних гарячих точках по всьому світу. Сьогоднішні наші співрозмовники — **Анастасія Береза та Веніамін Трубачов** — журналісти, які воєнними кореспондентами стали винятково через війну у своїй країні.

«Коли ми, молоді журналісти, дивилися включення з гарячих точок світу, я думала про колег: які вони щасливі, яку важливу місію виконують. Після цього кажу всім: мрійте обережно — мрії збуваються», — розповідає **Анастасія Береза**, яка від початку окупації Криму Російською Федерацією й бойових дій на сході України висвітлювала події нашої, україно-російської війни.

Народилася Настя в російському Норильську. Але восьмирічною дитиною з батьками приїхала жити в Україну — у Волинську область. За словами Анастасії, вона друкується років із шістнадцяти, тож у професії вже два десятиліття. Працювала «майже в усіх відомих» українських онлайн та друкованих ЗМІ — «Українській правді», «Цензор.НЕТ», «Новом времени», ще встигла попрацювати в «Корреспонденте» — до того, як із журналу пішла команда Віталія Сича. Темою Настиної роботи була здебільшого соціальна сторона життя — *«люди в колоніях, хворі діти, тобто мені хотілось дати голос всім, у кого голосу не було»*.

Сьогодні Анастасія Береза — журналістка-фрілансерка. Один із її останніх журналістських проектів — документальний фільм, який робиться у співпраці з Міністерством інформаційної політики України: *«Я думаю, фільм називатиметься "Вісімнадцять". Він про наших наймолодших загиблих, тих, кому було вісімнадцять. Я знайшла вісімнадцять таких родин в Україні, і про кожну з них ми розкажемо»*.

Водночас більшість часу Анастасія приділяє роботі сайту «Небесна гвардія». Заснований нею ресурс допомоги родинам загиблих в АТО зрештою став фондом.

ВЕНІАМІН ТРУБАЧОВ
АНАСТАСІЯ БЕРЕЗА

«Я хотів бути юристом. Але після того, як убили журналіста Георгія Гонгадзе, я подумав, що дивно займатися юриспруденцією в країні, де з правами людини дуже погано», — ця трагічна подія стала для **Веніаміна Трубачова** вирішальною у виборі професії.

Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Веніамін закінчив 2009 року, та вже після першого курсу почав працювати на телебаченні. Зізнався, що мріяв про газету: *«Я хотів робити якісне щоденне друковане видання, тобто газету на кшталт New York Times українською».* Утім потрапив на практику на Новий канал — програма «Репортер-новини» поглинула юнака з головою. Трохи згодом він — репортер програми «Один день» на телеканалі К1. А з 2007 року почалася майже десятирічна співпраця Трубачова з «Інтером»: він був спецкором програми «Подробиці». Останні два роки Веніамін Трубачов — воєнний кореспондент телеканалу ICTV, готує матеріали для підсумкової програми «Факти тижня — 100 хвилин з Оксаною Соколовою».

До війни Веніамін Трубачов як журналіст *«ніколи не цікавився військовою тематикою».* Його хвилювали питання соціальної несправедливості, він робив розслідування, які стосувалися соціальних тем. Досі цікавить медична тематика, бо колись Веніамін думав і про професію лікаря. Втім навесні 2014-го робота закинула його у Крим, де він знімав захоплення військових частин, «зелених чоловічків», «козачків», напади, в тому числі на журналістів. А з початком воєнних дій на Донбасі — Трубачов із камерою на війні: *«Втягнувся і став, по суті, воєнним кореспондентом».* Тому буває й у гарячих точках країн Близького Сходу — в Сирії, Іраку, Лівії.

Як змінилася мета поїздок журналістів на фронт за п'ять років війни? Як військові ставляться до жінок-воєнкорок? Чи може журналіст побачити війну в своїй країні з обох сторін барикади? Чому «воювати» в тилу не менш небезпечно й важливо? За що стояли «кіборги» й на чиїй совісті Іловайськ та Дебальцеве? Що для воєнного кореспондента найскладніше? Чому є сенс брати інтерв'ю у ватажків «ДНР-ЛНР»? Чим має заміщуватись інформаційна «втома від війни»? Чому воєнкори йдуть із професії? Про це та інше говорять **воєнкори Анастасія Береза та Веніамін Трубачов** — учасники спецпроєкту «Детектора медіа» «Журналістика незалежної України: перші 25 років». ■

ВЕНІАМІН ТРУБАЧОВ
АНАСТАСІЯ БЕРЕЗА

— Анастасіє, Веніаміне, на початку розмови — два особистих запитання.
Настю, ви родом із російського Норильська й восьмирічною дитиною приїхали у Волинську область, так?

Анастасія Береза: Так.

— Чому я це згадала? Буквально напередодні референдуму в Криму ви написали статтю «Чужая родина». В ній були такі слова: *«И вот эту мою страну я должна и буду защищать как жертву от насильника, пацифиста, фашиста, украинца, британца, поляка, француза, от того кто с флагом, теперь чужой родины врывается на чужую землю»*. Ви тоді усвідомлювали, що будете захищати батьківщину буквально — як воєнний кореспондент?

Анастасія Береза: Мені важко сказати, я не пам'ятаю, яке тоді було відчуття. Хоча з того, що я бачила у Криму, розуміла, що люди з автоматами вже тут і мають певні наміри. Мабуть, ми всі передчували, що буде війна — і за Крим теж. Я не дуже повірю тому, хто скаже, що він передбачав, що в нас буде Іловайськ, Дебальцеве й Донецький аеропорт. Але ми мали відстоювати Крим, тому, мабуть, були думки, що доведеться воювати не тільки демонстраціями. Проте я справді не розуміла, що все вийде так страшно.

Був березень — ми пережили Майдан. Були захоплені країною. Думали, що готові відстоювати її всіма можливими шляхами, до яких будемо змушені вдатися у відповідь.

— Веніаміне, трохи провокаційне запитання… Ви народилися в Німеччині. Не знаю, як ви потрапили до України, та коли поча-

> Я не дуже повірю тому, хто скаже, що він передбачав, що в нас буде Іловайськ, Дебальцеве й Донецький аеропорт. Але ми мали відстоювати Крим, тому, мабуть, були думки, що доведеться воювати не тільки демонстраціями *(Анастасія Береза)*.

лася навіть не війна, а Майдан, чи не було у вас думки повернутися жити і працювати до благополучної Німеччини?

Веніамін Трубачов: Я народився в Німеччині, але не через те, що німець: я українець. Мій батько військовий, він служив у Німеччині, коли ще Радянський Союз був. За паспортом місце мого народження — Магдебург, хоча насправді я народився в іншому місті, яке було секретне й там у принципі «не могли» народжуватися діти й «не могло» бути радянських людей.

Ні, я ніколи не думав повернутися до Німеччини, тому що люблю Україну, це моя країна. Чому я маю кудись звідси їхати?

Майдан 2013-2014 року не перший у моєму житті. Я добре пам'ятаю 2004 рік, тоді я був студентом і жив у наметовому містечку навпроти станції метро Хрещатик. Натомість 1991 рік не пам'ятаю — тоді був іще дитиною.

— Один із викликів, які постали перед журналістами у 2014 році, було те, що в Україні спеціально не навчали на воєнного кореспондента. Хоча де-факто колеги їздили на чужі війни. Як ви бачите розвиток воєнної журналістики в Україні — впродовж оцих 23 років до початку україно-російської війни?

Анастасія Береза: Я дуже мало знаю наших воєнних репортерів. Напевно, всім відомий Андрій Цаплієнко, який працює на телебаченні. Є журналісти, які пишуть. Інна Золотухіна, журналістка на той момент із журналу «Репортер», була у Слов'янську, а потім їздила в Сирію. Я знаю, що наші фотографи їздили на чужі війни. Зокрема, Єфрем Лукацький, Мстислав Чорнов. Один із українських операторів загинув — Тарас Процюк, журналіст Reuters.

Наші колеги висвітлювали чужі війни, а в Україні багато уваги завжди приділялося внутрішнім і російським подіям. Це не добре й не погано — це так, як є. Тому робота воєнних кореспондентів була не у фокусі суспільства й не в моєму фокусі.

Веніамін Трубачов: У нас у принципі лише кілька колег їздили й займалися війною. Але з початком війни — у Криму, а потім на сході країни — багато журналістів почали висвітлювати бойові дії, не будучи готовими до цього. Я теж почав їздити і фактично вчився на своїх помилках. Аби працювати в зоні бойових дій, недостатньо вирішити: поїду й буду знімати. Треба пройти певну підготовку, зокрема психологічну, знати, як надавати першу допомогу. Потрібно знати, про що можна розповідати, а про що не можна, як перевіряти інформацію.

Адже, окрім безпосередньо бойових дій, і на сході, і в цілому у країні ведеться інформаційна війна: багато дезінформації, провокацій. Я для себе вирішив: якщо не побачив на власні очі, то не можу розповідати, що відбувалося там чи там. Якщо хтось переказує, що когось захопили, якесь місто відбили, когось взяли в полон, є поранені чи загиблі, але не побачив на власні очі… не варто цього робити.

У нас багато журналістів, які працювали й досі працюють на Донбасі, але це журналісти, які працюють на війні, а не воєнні журналісти. Люди їдуть, роблять один-два матеріали, певний час не їдуть, потім їдуть знову… Інші їдуть, повторюють ті самі помилки. Чимало різних скандалів трапляються із журналістами, можливо, не через те, що вони хотіли зробити якусь провокативну річ, а від незнання того, що чогось не можна роботи.

— Що сьогодні має зробити журналіст, аби отримати…

Веніамін Трубачов: *«Лицензию на убийство»?*

— …акредитацію від Міністерства оборони й поїхати від певної редакції в зону бойових дій працювати як воєнний кореспондент?

Веніамін Трубачов: Коли починалася війна, акредитації взагалі не було. Був певний хаос, на війну їздили всі охочі. Це трималося на особистих знайомствах, авторитеті, вмінні побудувати комунікацію, довірі до тебе добровольчих батальйонів. Адже якщо ти приїхав, працюєш у певному підрозділі і зробив неправдивий репортаж, то з тобою

> …якщо ти приїхав, працюєш у певному підрозділі і зробив неправдивий репортаж, то з тобою надалі ніхто не буде спілкуватися. Тебе вже туди не пустять, тобі нічого не покажуть, не візьмуть із собою в гелікоптер, у літак, у машину — й ти не зможеш потрапити в зону бойових дій *(Веніамін Трубачов)*.

надалі ніхто не буде спілкуватися. Тебе вже туди не пустять, тобі нічого не покажуть, не візьмуть із собою в гелікоптер, у літак, у машину — й ти не зможеш потрапити в зону бойових дій.

Потім з'явилися прес-служби, акредитації, все стало більш формалізовано. Видачі акредитації передувало навчання, організоване Міністерством оборони. Лекції, медична, тактична підготовка, як поводитися в зоні бойових дій, тривали кілька днів.

Тепер акредитацію видає Міністерство оборони разом із Службою безпеки України. По неї може звернутися кожен журналіст. Є кілька видів акредитації — їх підтверджує своя пластикова карта. Одна дозволяє працювати в зоні бойових дій, інша — в зоні прифронтових областей та спілкуватися з місцевими жителями без військових тощо. Дозвіл на роботу в зоні бойових дій видається на півроку, потім його можна автоматично подовжити, подавши заявку.

— Анастасіє, в червні 2015року ви як кореспондентка «Цензор.нет» стали першою жінкою — учасницею програми із прикомандирування журналістів до військової частини під час бойових дій (embedded journalism). Наскільки важко було дівчатам, жінкам-журналісткам пробитися на фронт?

Анастасія Береза: Не було жодних гендерних дискримінацій. По-перше, жінки їздили на фронт від початку війни й ні в кого не запитували. Веніамін не згадав про одну річ — він працює на телебаченні, йому було легше. Щодо програми embedded journalism проблема була у страховці, тобто ти мусив бути застрахований редакцією, аби туди поїхати. Жодна страхова в Україні не бралася тебе страхувати. Не знаю, чи заважало це іншим моїм колегам, але коли ввели цю програму, багато хто побував чи не скрізь і просто не бачив сенсу їхати по цій програмі. По-друге, були редакції, які офіційно не були готові відпускати своїх журналістів — чи то жінок, чи то чоловіків — на передову.

Ми з Веніаміном листувалися, коли я приїхала в Маріуполь. Я знала, що витрачаю кошти редакції, тому хотіла потрапити туди, що ми називаємо «першою» або «червоною лінією». Коли мій прес-офіцер запитав мене, чи взяла я купальник, я, сміючись, сказала: *«Ну так, синій — мій бронежилет».* Він каже: *«Та ні, я серйозно, там море близько від штабу. Я, наприклад, коли є можливість, йду купатися в морі».* І я подумала, що він жартує.

А потім з'ясувалося, що вони були впевнені — я житиму й ночуватиму у штабі, а вдень вони мене возитимуть по позиціях, щоби я могла із хлопцями посидіти, поговорити. Я відповіла: *«Мабуть, виникло непо-*

розуміння, бо я хочу жити і бути з батальйоном "Донбас", який зараз зайшов на певні позиції на певному місті. В них ротація п'ять днів, і я хочу ці дні прожити з ними». У штабі були дуже здивовані цим, із кимось радилися й зрештою їм дозволили.

Мій прес-офіцер їхав зі мною. Він дуже за мене хвилювався й дуже мене опікав. А я хвилювалася за нього, бо, думала, раптом із ним щось трапиться і його родина мені не вибачить. Він був за званням майор чи навіть підполковник, а керівником групи «Донбасу» був старший лейтенант. Тож бійці до нього спочатку зверталися «майор» чи «підполковник», а він казав: *«Хлопці, ви що, мені незручно: ви тут бойові солдати, а я все ж таки писака».* Минув день, і він попросив: *«Хлопці, можна я візьму зброю і стану до вас?».* Вони зголосилися. Я бачила, що прес-офіцер був дуже радий. Сподіваюся, його дружина про це не дізнається. Він працював, як вони, став звичайним солдатом, як вони. Підпорядковувався старшому лейтенантові, який там командував. Коли ми звідти їхали, він мені дякував за досвід, який там пережив.

Тобто безпосередньо у програмі embedded journalism дівчат було мало, тому що вони їздили самі, не використовуючи цю можливість. Мені хотілося пройти цей шлях і побачити, як це виглядає. І маю сказати, що ніхто мені не ставив жодних обмежень, ніхто мене не цензурував, не просив показати тексти — все було дуже добре.

Веніамін Трубачов: Ця програма більше була розрахована на іноземних журналістів. Для українських і так не було проблем поїхати працювати на передову. Я теж їздив за цією програмою — теж заради експерименту.

— У яких містах на лінії фронту, в яких батальйонах ви побували?

Веніамін Трубачов: Та я скрізь був, в усіх гарячих точках упродовж цих п'яти років війни — по колу разів десять проїхав, не менше. Більшу частину життя я живу в Києві. Та в Донецькій і Луганській облас-

> Мій прес-офіцер їхав зі мною. Він дуже за мене хвилювався й дуже мене опікав. А я хвилювалася за нього, бо, думала, раптом із ним щось трапиться і його родина мені не вибачить *(Анастасія Береза).*

ті пересічні, сільські дороги знаю набагато краще, ніж у Київській. Бо щоб кудись потрапити, — а основні дороги перекриті чи блокпости на них, — треба їхати якимись сільськими дорогами в об'їзд. То ти вже їх напам'ять знаєш і можеш уночі без увімкнених фар їхати, тому що вночі небезпечно їхати з увімкненим світлом.

Анастасія Береза: Конкретно по цій програмі я була з батальйоном «Донбас» у Широкиному. Якраз це була ротація в останні п'ять днів, до того, як сторони домовилися, що зроблять цю зону сірою, зоною розмежування.

— Тобто ви застали найостанніші запекли бої, коли остаточно розбомбили Широкине?

Анастасія Береза: Так, поки я там була, всі ці дні тривали бої. Тобто ми вже перебували на окраїнах Широкиного. В самому селищі вже не було нікого, я так розумію, вогневі точки були трошки за ним. Туди, куди потрапила я, чотириповерхівки і всю решту вже було абсолютно знищено й розбито. До моєї ротації там працював мій колега Левко Стек із «Радіо Свобода», і при ньому було поранено одного з бійців. Левко дуже багато їздив і продовжує займатися цією темою. При мені, на щастя, там нікого не поранило. Але весь час, що ми там були, тривали інтенсивні бої, стріляли в нас, стріляли ті, з ким я туди потрапила.

— За чим воєнний журналіст їхав на схід України у 2014-му, що він там бачив? І як змінилася мета цих поїздок сьогодні?

Анастасія Береза: Ми їхали робити нашу роботу — висвітлювати, показувати те, що там відбувається, наскільки це можливо. Веніамін правильно сказав: ти потрапляєш у якусь точку, тебе там обстрілюють, ті, хто поруч із тобою, стріляють у відповідь, ти нічого не бачиш, зв'язок дуже часто поганий, ти не знаєш, що відбувається за п'ять кілометрів від тебе. Своє завдання я для себе формулюю так: показувати військових на війні — хто вони, що вони там роблять, як живуть, що переживають. Багато з ким із бійців я підтримую стосунки й досі. З ними я проходила через ротації — якщо це були мобілізовані, через інші етапи війни — якщо це були не контрактники, професіонали.

Тепер я значно менше буваю на фронті, але мені хотілося би поїхати, тому що це теж важливо. Зараз там немає боїв, але це не означає, що там нічого не відбувається. У моєму фокусі тоді був військовий, і тепер я би хотіла показати — в якому вони стані. Мені здається, що наразі вони в більшій фізичній безпеці, але їхній моральний стан дуже складний.

— Окопна війна виснажує…

Анастасія Береза: Так. Тому що тоді їм було страшно й небезпечно фізично, але вони знали, для чого вони там, і відчували підтримку суспільства — людей, волонтерів, журналістів. А тепер, як вони кажуть, вони всього цього не відчувають. А якщо це так, твоя постійна думка: «Що ми тут робимо?». Втрачаються емоції, втрачається сенс і починаються всілякі неприємності, пов'язані з алкоголем, небойовими пораненнями і смертями. Бо служба сьогодні доволі одноманітна, навіть нудна. Хтось може це сприймати як роботу: мовляв, ми приїхали сюди на три — п'ять місяців, потім міняємося. Для когось це важко: практично ти нічого не робиш, щодня чогось чекаєш. Є люди, на яких це деструктивно впливає.

Веніамін Трубачов: Я займаюся телевізійною журналістикою. Аби мені зробити репортаж із зони бойових дій, треба бути максимально близько там, де все відбувається. На початку війни бойові дії були активні — і вдень, і вночі. Щоби зняти гарний репортаж, треба жити там кілька днів, бо основне відбувається вночі. Вночі подвійна небезпека: темрява, постійні вибухи, стрілянина, є поранені, загиблі. Ти все це переживаєш разом із військовими. Безумовно, треба виконувати певні вказівки командирів, адже це небезпечно для життя й можна будь-якої миті загинути. Це один із видів репортажу, коли ти їдеш і знімаєш.

Інший вид роботи воєнного журналіста — соціальні історії. Війна — це не лише військові, які воюють, це багато місцевих жителів, які живуть інколи безпосередньо в зоні бойових дій. Авдіївка, Піски — будь-яке місто, яке потрапило в цю зону. Соціальний аспект — це репортаж, історія про місцевих жителів.

Третій вид матеріалів, про які мало хто говорить, на жаль, але він дуже важливий, — це розслідування. Я не прихильник замовчувати

> Щоби зняти гарний репортаж, треба жити там кілька днів, бо основне відбувається вночі. Вночі подвійна небезпека: темрява, постійні вибухи, стрілянина, є поранені, загиблі. Ти все це переживаєш разом із військовими *(Веніамін Трубачов)*.

проблеми, які є. Наприклад, розслідування випадків контрабанди через зону бойових дій. Адже одні люди воюють, місцеві жителі страждають, а хтось на цьому заробляє. Про це треба говорити? Треба.

Триває п'ятий рік війни, й досі, коли я їду Донецькою чи Луганською областями, телебачення транслює пропагандистські російські канали: «Перший Республиканский», «ДНР», «Новороссия ТВ» і так далі. І радіо так само. Люди живуть, військові, які сидять в окопах, усі ці канали дивляться, слухають російську пропаганду. Чому це не припиняється? Це теж питання. Це третій аспект матеріалів, за якими їде журналіст працювати туди.

— У вас були випадки, коли ви робили сюжет або про бійців, або про місцевих жителів, які стали жертвами цієї війни, а вам відмовляли у спілкуванні? Якщо так, то чому?

Анастасія Береза: У моєму журналістському досвіді таких випадків не було. Люди дуже хочуть бути вислуханими й почутими. Можливо, ми більше запам'ятовуємо тих, хто з нами говорив, ніж тих, хто відмовився говорити. Точно були випадки, коли хтось неготовий був називати своє ім'я, свою посаду, або надати тобі письмовий коментар, або інакше фігурувати у твоєму репортажі. Але, мені здається, 90% були готові говорити, й місцеві жителі теж. У частини з них було багато обурення, вони, можливо, не хотіли, щоб їх фотографували, проте поділитися своїми емоціями переважна більшість все-таки хотіла. Коли ти живеш у Мар'їнці і в тебе немає води, світло буває з перебоями, а тут приїжджає журналіст і запитує: *«Як ви тут?»* — люди хочуть висловити все, що вони думають. Вони не можуть висловити цього представникам влади, військовим, але можуть висловити тобі.

— «Детектор медіа» робив дослідження про довіру місцевих жителів уздовж лінії розмежування до українських ЗМІ. Недовіри багато, причини різні. Мене вразила відповідь Тетяни Якубович, редакторки проекту «Радіо Свобода» «Донбас. Реалії», на запитання, як цю недовіру подолати. Вона сказала: багато недовіри — через нашу лінь. Ми, образно кажучи, дивимося з вікна й намагаємося коментувати побачене. Ми не виходимо на вулицю, не запитуємо людину, яка проживає там, тобто не звертаємося до першоджерела. Тож чи казали вам: *«Ви ЗМІ — я вам не довіряю»?*

Веніамін Трубачов: Ні, випадків недовіри не було. Скажімо, тепер усе менше випадків, коли військові не хочуть спілкуватися, зніматися

через те, що родичі не знають, що вони перебувають у зоні бойових дій.

Є військові, які виконують специфічні завдання, якісь спецоперації проводять. Вони погоджуються на інтерв'ю, але їм не можна називати ім'я й показувати обличчя через специфіку роботи. Ось це дві основні причини небажання спілкуватися зі ЗМІ.

Що стосується місцевих жителів, я вже назвав причину, — це російська пропаганда, російські телеканали, канали сепаратистів, які транслюються на території Донецької та Луганської областей. Навіть у Дніпропетровській чи Запорізькій області ще півроку тому можна було зловити їх на звичайну антену. Люди дивляться це, в них формується певний образ не лише української влади, а й ЗМІ. Зазвичай відмовлялися спілкуватися зі мною ті люди, які дотримуються проросійських, просепаратистських настроїв, у яких родичі живуть у Донецьку або воюють із того боку. І таких людей достатньо.

Анастасія Береза: Розкажу історію про те, що журналіст — дуже важлива особистість. Перед тим, як я була у Широкиному, туди приїхав доволі відомий російський фотограф. Він був акредитований пресслужбою СБУ — все, як годиться. Втім заради безпеки колеги, який живе в Росії, не називатиму його імені.

Його привезли на іншу позицію «Маяк». Здається, там був батальйон «Азов» і бійці сказали: *«Ви з Росії, ми з вами не будемо спілкуватися»*. Він із розумінням до цього поставився: *«Хлопці, сорі»*. Тоді його привезли на ту позицію, де перебувала я, й там хлопці погодилися, аби він працював поруч. Він провів із ними десь п'ять днів, зробив багато чудових фотографій. До того він робив репортажі для німецьких ЗМІ, для «Радіо Свобода» — не української редакції, а інших. Бував на інших війнах, розповідав про побачене. Я бачила, що бійцям подобалися його історії. У цього фотографа склалися дуже приязні стосунки з «Донбасом».

Пам'ятаю, коли ми прощалися і влаштували якусь безалкогольну вечерю, він говорив їм дуже хороші слова, й це було навзаєм. Я про те, що з ним не хотіли спілкуватися через його паспорт, що можна зрозуміти, але як людина він себе зарекомендував так, що подолав цю перешкоду.

Відповідь на ваше запитання багатошарова. Люди часто не довіряють журналістам. Є випадки, коли колеги щось наплутали, хтось свідомо обманув, у когось редакційна політика певна. Інша ситуація — ми не Червоний Хрест і не волонтери, ми — журналісти. Навіть коли ми у своїй країні й висвітлюємо свою війну, мабуть, нормально, що ми всіх дратуємо, що дехто нами незадоволений, бо в нас специфічна робота.

Не знаю, як Веніаміну, мені щастило. Скрізь, де я бувала з військовими, а це була максимально передова лінія, поруч зі мною ніхто не

> Скрізь, де я бувала з військовими, а це була максимально передова лінія, поруч зі мною ніхто не грабував, не пив, не бився, не ґвалтував — просто фізично це було неможливо *(Анастасія Береза).*

грабував, не пив, не бився, не ґвалтував — просто фізично це було неможливо. Всі були як один — усі мало спали, всі з червоними очима, всі робили свою військову роботу. Потім, коли гарячий період минав, я їхала. Тож не знаю, що хлопці робили, коли було тихо й спокійно. Тому в мене мало тих, хто був незадоволений.

Але бувають інші випадки. Скажімо, журналіст бачить певні речі, змушений зафіксувати їх, записати на диктофон і, якщо це не шкодить безпеці нашої держави, повинен про них розповісти, написати. Це може не дуже подобатися й військовим, і місцевим — кому завгодно. Хоч би потім і казали: *«Ой, журналісти там щось не так сказали, не так зробили».* Журналіст не має на меті сподобатися, написати щось гарне. В армії є люди, які отримують зарплату за те, щоби показувати, розповідати якісь дуже класні речі. Наша робота дещо в іншому й буває неприємною, але ми повинні її робити.

— Веніаміне, в інтерв'ю «Детектору медіа» ви сказали: якщо журналіст висвітлює війну на території своєї країни, він може попрацювати спочатку з одного боку, а потім з іншого. Скажіть, чи реально це взагалі зробити?

Веніамін Трубачов: Тепер мені особисто нереально. Але я хотів би, щоб у мене була така можливість. Мені здається, будь-який професійний журналіст має побачити війну з обох сторін. Незалежно від своїх політичних уподобань.

До певної міри українські журналісти, і я зокрема, могли працювати опосередковано з того боку. Коли починалися окупація Криму, я працював там, і це вже була ворожа територія для українських журналістів. Андрія Цаплієнка мало не вбили у Криму. Там було дві знімальні групи, їх жорстоко побили, ребра зламали, зуби вибили, погрожували пістолетом.

ВЕНІАМІН ТРУБАЧОВ
АНАСТАСІЯ БЕРЕЗА

> Мені здається, будь-який професійний журналіст має побачити війну з обох сторін. Незалежно від своїх політичних уподобань *(Веніамін Трубачов)*.

Я приїхав працювати в Крим, коли вони вже поїхали. М'яко кажучи, ми як журналісти були небажані там. Довелося переховуватися, працювали підпільно. Я зрозумів, що все дуже серйозно, того дня, коли вбили першого українського офіцера. Це було в центрі Сімферополя, проросійські сили захоплювали картографічну військову частину. Ми це знімали, як почалася стрілянина. Я з оператором упав за якусь плиту, щоби сховатися. Вже зняли відео, поїхали відправляти його в редакцію. І стало відомо, що в той момент, коли ми там перебували, в офіцера потрапила куля й він загинув. То був перший український військовий, який загинув на цій війні. Далі почалися масштабніші захоплення.

Тоді працювати по той бік було ще можливо, але була небезпека. Коли, приміром, до тебе в Криму приходять кремезні люди й кажуть, що зламають тобі всі кістки, якщо ти не поїдеш із півострова, пропозиція не з найприємніших. Немає ніякого захисту, ти можеш працювати інкогніто, але певною мірою. Тоді українську пресу й українських журналістів планомірно витискали з Криму.

Така сама ситуація була і в Донецьку. Я був одним із останніх телевізійних журналістів, які працювали там. Ми жили в найманій квартирі у трьох кварталах від захопленого будинку СБУ. У Донецьку на той момент уже не було жодної військової частини, яку би не захопили. Це був квітень, коли Слов'янськ захоплювали. Тоді вже працювали акредитації сепаратистів. Для українських ЗМІ отримати таку акредитацію нереально.

— Тоді не було ще все так однозначно, так?

Веніамін Трубачов: Так. Але я як телевізійний журналіст не міг отримати цю акредитацію у принципі. Нас вистежили, до нас прийшли люди з автоматами, в масках, вибивали двері, потім підпалили їх. Нам допомогли виїхати з Донецька до Дніпропетровська. Потім ми переїхали в Луганськ і там працювали. Була змога ходити, спостерігати за тим, що відбувається, відчувати настрої.

Ми з оператором були свідками, як захоплюють прикордонну заставу на околиці Луганська. Ми жили в будинку, з якого проросійські сепаратисти-бойовики стріляли по прикордонниках, прикордонники — по них, а ми з вікна все знімали. Це був звичайний будинок, сепаратисти заходили у квартиру до людей — не тільки в під'їзд чи на дах. Та прикордонна військова частина в Луганську була одна з останніх, які ще трималися. Вони два або три дні відстрілювалися. Літаки літали — наша авіація ще працювала. Втім будь-де ти не можеш працювати, якщо тобі погрожують фізичною розправою.

— З якоюсь метою журналісту сьогодні варто їздити на непідконтрольну територію?

Веніамін Трубачов: Я з великою цікавістю попрацював би і в Криму, і в Донецьку, і в Луганську, але за нинішніх умов це фізично неможливо. Тому що український журналіст сприймається там як ворог. Й альтернативи немає. Мене звідти силоміць випхали, й на даний момент я персона нон ґрата в Росії. Я на всіх сепаратистських сайтах позначений як пропагандист української хунти, в усіх їхніх чорних списках я є. Якщо я туди спробую поїхати, то мінімум, що на мене чекає, мене не пустять, а максимум — буду десь там у підвалі сидіти. За інших обставин журналістська цікавість перемогла би — і я би поїхав.

Анастасія Береза: Знаєте, чому ми в Криму могли трошки працювати? Хай би що росіяни казали, що «зелені чоловічки» — це не росіяни, ми всі знали, що це вони.

Я прилетіла в Крим останнім літаком — писала про це невеличку статтю. Сіла в літак у Києві й летіла у Сімферополь. Під час польоту пілот казав: *«Наш політ відбувається винятково над територією України...»*… Може, це звичайна фраза була, можливо, так завжди говорять, втім я дуже її запам'ятала. Назад я поїхала поїздом, бо рейси вже скасували.

Думаю, всі, хто в Криму були з камерами, — це героїчні люди. Адже коли ми виходили з фотоапаратом чи з маленькими камерами, до нас одразу хтось кидався, хоча туди їздили переважно самі дівчата. До нас виходили люди з автоматами, нас із Марією Драгіною якісь беркутівці з автоматами виводили вночі в поле, але фізично з нами нічого не робили. Крім цих беркутівців, які були кримчанами, ми знали — були ще росіяни. Чи то третя сторона, чи то друга. І хоча вони були агресивні, зі зброєю, забирали в журналістів техніку, але я виросла у вільній країні, мені важко було уявити, що в мене хтось зараз буде стріляти. Я казала: *«Уберите руки, предъявите документы, кто вы вообще?»*. Ще ми бачи-

ли різних хлопців із Бурятії й так далі, вони були трошки шоковані, бо говорили з акцентом: *«Эй, слышь, камеру убери!»*. Ми, такі всі маленькі, худенькі, запитували: *«Здравствуйте, а кто вы? Можете показать документы?»*. Тобто ми, «зіпсовані» вільною країною, почувалися ніби в безпеці, але це швидко скінчилося.

У Донецьку я була востаннє в серпні 2014 року. Я приїхала напередодні Дня Незалежності. Туди ще ходили поїзди, і я хотіла побачити, що там відбувається. Я розуміла, якщо мене хтось запитає про паспорт, одразу будуть питання, тим більше, що в мене волинська прописка. Я, звісно, щось побачила і змогла про щось розповісти, але не могла повноцінно працювати як журналістка, бо не могла ставити запитання.

Я розділяю позицію колеги, що ми маємо висвітлювати всі сторони, але в даній ситуації це неможливо. Й навіть російські журналісти не дуже можуть це робити. Приїхавши в якесь село, що вони скажуть: *«Мы приехали из России, расскажите, как у вас тут дела?»*. Журналіст будь-якої країни не може працювати ані в Донецьку, ані в Луганську, тому що він зацікавлений розібратися: *«А хто у вас тут командир?»*. Тобі будуть казати, що російських військових тут не було. А ми знаємо, що вони є, ми їх бачили під час військових операцій. І їх там десь ховають. Розумієте, там не зацікавлені в роботі журналістів, які могли би розповісти певні речі.

— Журналістів із будь-якої країни? Англійців, американців теж?

Анастасія Береза: Звісно, американський журналіст запитає: *«А у вас є тут цензура? Може, у вас є якісь затримані журналісти? Або взагалі люди? А українці, яких ми називаємо “полонені”, хто вони? Який вони у вас мають статус? Чи ви можете їх показати? Згідно з чим ви їх утримуєте? Вони засуджені? А вони полонені у зв’язку з чим?»*. Це трошки схоже на «путінську Росію».

Ви захочете людей у Донецьку розпитувати: *«Як ви?»*. Можливо, той, кому добре, — я думаю, що такі люди там є, мабуть, більш похилого віку, — щиро скаже про це. Але там точно є люди, які думають інакше. Але живучи в Донецьку, залишаючись там заради своєї нерухомості, або літніх батьків, або з якихось інших причин, чи вони скажуть вам правду? Чи вони будуть почуватися в безпеці настільки, щоби вам про це сказати? Ні! Тому я не бачу можливості їздити на окуповані території для жодних журналістів.

Вони навіть російського журналіста з «Новой газеты» Канигіна звідти викинули. Так, це опозиційна до російської влади газета — тим не менше.

— Тобто це специфіка сторони, яка є агресором?

Анастасія Береза: Так, яка знає, що вона неправа з усіх боків, багато чого порушує й говорить багато неправди. І ніхто не хоче показати там наявність росіян. Були журналісти, які казали: *«Я не бачив там росіян»*. Ну, звісно, тому що їм могли показати якесь угруповання, в якому на той момент їх не було. І я цьому вірю. Але те, що росіяни бувають на неконтрольованій території під час проведення важливих операцій, абсолютна правда. І той, хто там воює, точно так чи інакше зустрічався з ними й міг би розповісти про це.

Думаю, що ми всі там попрацюємо, вже коли війна закінчиться. Тоді в нас буде дуже багато роботи і з місцевими жителями, і з тими, хто там воював, — узагалі з усім.

— У кримських журналістів ми запитували: яка інформація про Крим не з'явиться в жодному українському ЗМІ? Запитання до вас, воєнних кореспондентів: про що завжди будуть мовчати всі українські ЗМІ стосовно війни на Донбасі? Тобто яку інформацію військовий журналіст або сам не принесе в редакцію, або йому не дозволять це надрукувати чи видати в ефір?

Веніамін Трубачов: Мені здається, немає таких тем, які би я не міг торкнутися, про які розказати. Просто треба розуміти певні пріоритети. І це нормально, якщо є свобода слова, вільна преса.

Анастасія Береза: Я високої думки про свободу слова в українських ЗМІ. Думаю, завжди знайдеться один із нас, бодай одна редакція, яка про це скаже. Можу перерахувати ці болісні речі. Наприклад, чи можемо ми взагалі вести розмову про те, що наша армія помилково влучає в цивільні об'єкти на непідконтрольній стороні? Ми говоримо про це. В українських журналістів може не бути доказів. Нам можна закинути, що ми погано їх шукаємо. Але ми чисто фізично не можемо якісь речі

> Я знаю, що мої колеги говорять про зґвалтування, про самостріли, про корупцію, про вбивства в армії... Такі тексти, розслідування вже з'являються і з'являтимуться надалі *(Анастасія Береза)*.

добувати, бо доволі часто вони пов'язані з Росією чи з непідконтрольною територією.

Я знаю, що мої колеги говорять про зґвалтування, про самостріли, про корупцію, про вбивства в армії. Ці теми, можливо, висвітлюються не на всіх каналах. Це не завжди набуває форми статті. Але в журналістському колі я постійно ці розмови чую. Такі тексти, розслідування вже з'являються і з'являтимуться надалі.

— А доводилося такі теми порушувати у своїх сюжетах?

Веніамін Трубачов: Доводилося різні теми порушувати, зокрема, про які сказала Анастасія. Та ці проблеми є на будь-якій війні. Це ненормально, але це лише певний відсоток проблем на війні. І висвітлюючи війну на Донбасі, цій проблематиці треба приділяти відповідний відсоток зусиль і часу. Бо це не має масового характеру, як, може, на якійсь війні в іншій частині світу. Про ці речі, безумовно, треба говорити, щоб виправити або уникнути їх у подальшому. Скажімо, коли на початку війни у військових не було елементарного одягу, про це говорили. Тепер забезпечення більш-менш нормальне.

Якихось глобальних проблем я не бачу. Тим паче, лінія фронту давно вже стабільна. І життя чимдалі нормалізувалося. Візьмімо, приміром, міста, які були зоною бойових дій і де я бував: Слов'янськ, Краматорськ, навіть ті ж самі Авдіївка, Маріуполь. Якщо зараз у Краматорськ приїдеш, навіть не відчуєш, що там велися бойові дії: гарні дороги, пофарбовані бордюри. Люди живуть цивільним життям. Є проблеми, про які варто розповідати, але вони не є топ-темою.

— Наскільки журналістам-розслідувачам, які розслідують факти корупції, контрабанди в сірій зоні, важче навіть, ніж во-

> Я працювала на цій війні тільки поруч із дуже мужніми людьми, які були в обставинах, коли максимально могли демонструвати свої професійні й людські якості. Попри фізичну небезпеку, морально мені було неважко *(Анастасія Береза)*.

єнним кореспондентам? Чи багато хто з ваших колег — воєнних журналістів — займається цим?

Анастасія Береза: На мій погляд, їм важче. Не знаю, як вони самі сприймають свою роботу, — для мене це було б набагато важче. Бо якщо брати велике поле воєнної журналістики, то моя ділянка морально найпростіша. Я працювала на цій війні тільки поруч із дуже мужніми людьми, які були в обставинах, коли максимально могли демонструвати свої професійні й людські якості. Попри фізичну небезпеку, морально мені було неважко. Я розуміла, що вони змушені робити цю дуже непрестижну і вкрай складну роботу.

Я можу відверто говорити, що люблю цю роботу. Адже бачу багато позитиву від тих, хто читає мої статті, репортажі, й від тих, про кого пишу. А є колеги, які вибрали для себе дуже складний шлях: вони пишуть про названі вами речі. Цих колег часто не підтримує суспільство. Їм погрожують: *«Як ви можете, у нас війна, ви повинні підтримувати нашу армію, а ви поливаєте її брудом».* Дуже часто в Міністерства оборони — хоча, може, неправильно говорити так про нього чи лише про нього — дуже погано з визнанням своїх помилок: воно не може сказати, мовляв, визнаємо, засуджуємо. Як правило, все заперечується.

І, звісно, у воєнних журналістів-розслідувачів погані стосунки з військовими, про яких вони пишуть. Їм дуже-дуже складно морально. Розслідування, як продемонструвала група британців Bellingcat, які розслідували історію з ракетним комплексом «Бук», часто не вимагають поїздок кудись. Чи то в сіру зону, чи то в червону. Часто це речі, які робляться в нудному кабінеті за комп'ютером. І я себе виправдовую тим, що я ніколи не робила й не робитиму розслідувань. Мені це нудно, я цього не вмію, не можу, тому роблю репортажі. Але насправді це моя позиція. Я пішла туди, де мені комфортно. А мої колеги вибрали оцю складну ділянку, і я неймовірно шаную їхню роботу. Їм украй важко.

— Ви б могли назвати когось із колег і в такий спосіб підтримати їх? На кого тиснуть, про кого кажуть, що він обливає брудом Україну, хоча йдеться про те, що держава не хоче визнавати своїх помилок, нехай на дуже високому рівні…

Анастасія Береза: Звісно, кого треба було би згадати першим, — це Льоша Бобровніков. Я не знаю, як ви сприймете мою відповідь, але мені також хотілося б назвати Юру Бутусова, мого колегу, мого друга, мого колишнього головного редактора. Наскільки я знаю, Юра дуже рідко бував у червоній чи сірій зоні. Здається, він в Іловайськ їздив, коли ще

можна було туди наблизитися. Але я вважаю його воєнним журналістом. Це той редактор, який ніколи не скаже: *«Треба вже менше писати про війну. Ця тема набридла, нічого цікавого не відбувається»*… Він часом поіменно знає людей, задіяних у якихось важливих операціях. Він знає всіх командирів, усіх військових. Це ділянка, яку він сам на себе взяв. Він багато про це знає і спілкується на цю тему. Подеколи він пише речі, неприємні не тільки бойовим офіцерам, солдатам, а й керівництву Міністерства оборони, конкретним чиновникам. І попри те, що ціла армія людей його підтримує, дуже багато людей його ненавидять. За те, що він викриває певні речі, може сказати, що ось тут ми припустилися помилок, а тут варто було вчинити інакше. Юра не репортер, він займається аналітикою. І чимало людей вважають, що він шкодить державі, армії…

Веніамін Трубачов: Інколи розслідуваннями займаюсь і я. Наприклад, у Станиці Луганській був напівзруйнований пішохідний міст. Вночі ми з представниками однієї з українських спецслужб, які вивозять нас туди, знімаємо, як там займаються контрабандою. З української сторони під'їжджає машина, зі сторони сепаратистів — інша. Перевантажують певні товари. В цей час навколо триває стрілянина. Тим не менше, міст — абсолютно безпечна зона, й ми бачимо на власні очі, як ведеться контрабанда, співпраця за певними домовленостями. А це, на хвилиночку, 2015-2016 рік, активні бойові дії.

Ми робимо матеріал. Щось припинилося? Жодного результату немає. Є реакція на сам сюжет. День поговорили — і все, історія з контрабандою триває.

Інша тематика — є така структура, як «Укроборонпром». Закупівлі техніки, ціни, державні замовлення — це все під грифом «цілком таємно». Там відбуваються махінації на суми в сотні мільйонів гривень. Ми робимо розслідування про фірми-прокладки, через які закуповується певне обладнання для бронетранспортерів, відмиваються гроші. День говорять про матеріал, а далі — ці ж самі схеми діють. Тобто проблема не в тому, щоби зробити матеріал. Проблема у відсутності фідбеку — в тому, що ці проблеми не розв'язуються.

> …проблема не в тому, щоби зробити матеріал. Проблема у відсутності фідбеку — в тому, що ці проблеми не розв'язуються *(Веніамін Трубачов)*.

Або робиш матеріал про те, чому не блокуються частоти, на яких транслюють сепаратистські російські канали. Так само: реакція є — немає дій для виправлення ситуації. Ми ж як журналісти робимо матеріали не для того, щоби просто його зробити.

Анастасія Береза: Це наша робота. А наслідки — вже не наша справа. Ми піднімаємо проблему на поверхню, визначаємо порядок денний.

Веніамін Трубачов: Я розумію, що наслідки — не наша робота, що ми вказуємо на проблему. Утім — скільки можна це робити? Один раз, два, три — впродовж п'яти років про ті ж самі речі. Говоримо про контрабанду, про те, що хтось наживається на закупівлях військової техніки, про розквіт сепаратистських каналів в інформаційному полі на сході країни — а де результат?

— Ви вважаєте, що журналістам не під силу вплинути на владу, на конкретні структури в Україні, які мають вирішувати ці питання?

Анастасія Береза: Олено, мені здається, впливати маємо не ми. Ми з вами розповідаємо про щось. Десь когось убили, десь в інвалідів немає пандуса, десь стільки-то військових загинуло під час операції… Мені здається, впливати має суспільство, яке прочитало наш матеріал. Наша робота в тому тільки, чи написали ми достатньо сильно — можна якісь іще знаходити синоніми. Якщо людина прочитала й думає: *«Ого, нічого собі! А в мене є питання до цього політика, до цього лідера думок»*, — то це добре. А якщо реакція на матеріал: *«Ого, нічого собі! Ну, а що — у нас всі крадуть»,* — тоді ми, журналісти, можемо багато чого робити дарма. Але якщо суспільству з цим нормально жити, якщо воно не бачить проблеми, то вибачте.

Веніамін як журналіст телебачення величезну роботу проробив і продовжує робити. Я хочу згадати ще наших колег із «Дзеркала тижня» — Сергія Рахманіна, Юлію Мостову. Із приватних розмов із ними я знаю, що вони дуже би хотіли на цій війні бути репортерами, але вони ними не є. Проте вони написали декілька знакових текстів про війну, хоча безпосередньо туди не їздять. І при цьому входять у цю незавидну позицію людей, які під час війни розповідають неприємні речі про керівників армії, про речі, які мій колега згадав. За цю свою роботу вони отримують безліч звинувачень, відвертих образ. А це зовсім непросто — стояти на такій позиції під час війни у своїй країні, коли під питання ставиться навіть твій патріотизм. Утім, вони це роблять. І мені здається, це дуже важливо.

— Як ви знаєте, Анастасії Станко висували претензії, що вона з колегами розкрила військові позиції у своєму сюжеті. Яка ваша думка з цього приводу? У світі, де будь-що можна загуглити, коли у вільному доступі відеозйомка із супутника — чого справді не можна чи не варто говорити, показувати?

Анастасія Береза: Ні, наскільки знаю, Настя говорила, що цей ролик вони показували комусь у Міністерстві оборони і їм сказали: *«Ок, все нормально».* Я дуже люблю Настю, мені дуже подобається, що в своїх матеріалах не тільки про війну, а й про Майдан вона говорить про ті речі, за які не кожен із нас візьметься, тому що вони, якщо робити їх правильно, неприємні. Це робота з непередбачуваним результатом. Бо ти копаєш і не знаєш, до чого докопаєшся, а якщо докопався, ти повинен уже розповісти все, що б це не було.

У військових дуже багато забобонів. Вони кажуть: *«Ой, ви от знімаєте, викладете відео, а нас через п'ять хвилин, як ви поїдете, накривають».* Вибачте, але, звісно, що це дурниці. Тим більше, тут стільки місцевих їздить, бачить вас, ви не голка в стогу сіна. І якщо хтось хотів комусь розповісти, що ви тут є, він вже точно про це розповів. Не кажучи вже про те, що в«Азові», наприклад, в інших батальйонах було стільки шпигунів-добровольців, які в тому числі з Росії приїжджали. І як би їх не перевіряли, не змогли з'ясувати, що це насправді шпигуни.

Що стосується цієї ситуації із Настею. Коли ви на одному місці роками перебуваєте, ваш противник про це знає і все місто за вами про це знає. Ти як журналіст сидиш в окопі із хлопцями чи в якомусь будиночку між двома селами. І сам не дуже розумієш, де ти. Ти не знаєш часом, скільки поруч із тобою людей, що за два кілометри відбувається. Тому говорити, що журналісти тут когось викривають, я би справді не стала.

Веніамін Трубачов: Для мене як для журналіста і, в принципі, для будь-якого військового журналіста головне правило, як у лікарів, — не зашкодь. Ти приїхав, знімаєш. Це зона бойових дій, ти не знаєш повніс-

> Мені здається, впливати маємо не ми... впливати має суспільство, яке прочитало наш матеріал. Наша робота в тому тільки, чи написали ми достатньо сильно *(Анастасія Береза).*

тю обстановки: хто де розташований, хто куди стріляє. Якщо військові тебе просять: отут знімати не треба, бо це щось або секретне, або заборонене, або може зашкодити їхній безпеці, то, звісно, цього робити не можна. Я й нормальні колеги, які приїжджають на фронт, цього не робимо.

Але є інша проблема. На передову люблять приїжджати перші особи держави. Зазвичай вони із собою привозять операторів. І я, проглядаючи їхнє відео, стикався з тим, що ті речі, які тебе просили не знімати, відзняті й викладені. Інколи навіть секретні карти з'являються, якісь загальні плани, на яких видно розташування зброї та техніки. Адже тим операторам не можуть сказати, що знімати небажано, — бо приїхав високий начальник.

З іншого боку, технології настільки пішли далеко, зокрема, на нашій війні, що тепер артилерію наводять за допомогою дронів. Є планшети, де видно все розташування військових сил. Тим паче, зони розмежування не змінюються роками. І навіть зайшовши в Google Maps, ти можеш побачити, де який окоп, де який бліндаж і де яка техніка. Хоча знімки в Google Maps оновлюються раз на півроку.

Звісно, на початку війни все трохи по-іншому було. Ніхто не орієнтувався, яка зброя використовується, що відбувається, що можна, чого не можна. Це стосується і журналістів, і військових.

— У березні 2014 року Андрій Цаплієнко з колегами знімали, як «зелені чоловічки» захоплювали військові бази у Криму. І в одному інтерв'ю Андрій сказав про тих українських військових: *«Вони трималися на одній присязі»*. Веніаміне, Анастасіє, у вас бували ситуації, коли вас, людей із камерою чи диктофоном, забули, кинули напризволяще — командири частини, колеги, держава? Або у вас є приклади інших журналістів?

Веніамін Трубачов: Потрібно, щоби військовий адаптувався до камери й до журналіста. Душу тобі ніхто одразу відкривати не буде. Тому що ти для них тут — чужорідне тіло. Але якщо ти з ними поживеш день-два, їстимеш, що вони їдять, вони вже не звертатимуть на тебе уваги. Вони будуть вважати тебе частиною колективу.

У мене було декілька таких дуже складних ситуацій. Ми їхали в Луганську область знімати репортаж. Бахмутська траса, 31-й блокпост, 30-й, 29-й — там активні бойові дії йшли. І я бачу вздовж дороги стоять дві військові машини з військовими. Думаю, треба зупинитися — розпитати, що там відбувається. Вийшов із автівки й навіть не вдягав іще бронежилет, каску, бо відносно спокійна ще була територія. Вони по-

чали говорити, ми навіть машину не встигли заглушити, як почався обстріл. Почали стріляти по цій машині. Поруч побачили покинуте кафе, де теж були військові. Ледь встигли забігти в підвал — й одразу впало кілька снарядів і розбило нашу машину. А поруч стояла вантажівка «Урал», яка загорілася. Ми цих людей уперше бачили. Втім, екстремальна ситуація об'єднує. Люди стають щирими, відвертими, довіряють тобі якісь слова... Наша машина вся в дірках, в осколках. Сусідня — згоріла. Ми підтримуємо зв'язок із тими людьми…

На війні для мене найжахливіше, коли ти приїжджаєш, знайомишся, потім іще раз приїжджаєш, спілкуєшся з військовими, а наступного разу тобі кажуть, що ця людина загинула. Навіть важко слова підібрати, що відбувається всередині. Таких історій, на жаль, за п'ять років війни в мене дуже багато. Починаючи з Іловайська, коли ми їздили з батальйоном «Донбас». Кілька спроб було в Іловайськ увійти. Ми з бійцями їздили в мікроавтобусі, доїжджали — ні, назад. Два дні ми нічого не знімали. Якась стрілянина відбувається, але штурму немає. На третій день ми залишилися в Курахово на базі батальйону «Донбас». А всі бійці потрапили в оточення. І дуже важко, ти сидиш, минають дні, й ти розумієш, що ті військові, які брали тебе на спецоперації, і ти щодня з ними ризикував життям, усі загинули.

Тобто ті люди, з якими ти записував учора інтерв'ю, сидів у їдальні, в окопі, їздив на завдання, — вони всі загинули. Дуже важко допомагати забирати речі, забирати тіла... Наступного дня, як хлопці поїхали й не повернулися, загинув чоловік Михайлини Скорик, із яким ми їздили в машині. А також американець українського походження Марко Паславський, якого на Аскольдовій могилі поховали. Ось це найскладніша, найважча річ.

А те, що хтось залишав когось напризволяще, ми ж *«не прикомандированные»* до якоїсь частини, ми робимо свою роботу, спілкуємося з тими людьми, з іншими. Я на передовій особливо ні від кого не залежу. Відзняли — можемо поїхати в інше місце. Тому не вважаю, що хтось має про нас піклуватися.

> І дуже важко, ти сидиш, минають дні, й ти розумієш, що ті військові, які брали тебе на спецоперації, і ти щодня з ними ризикував життям, усі загинули *(Веніамін Трубачов)*.

Анастасія Береза: Хоча піклуються, зазвичай. Принаймні, про мене. Може, тому що я — жінка.

— Які події або спілкування з якою людиною за час вашого воєнного репортерства перевернуло світосприйняття, сильно вплинуло на свідомість, на душу?

Анастасія Береза: Не знаю, чи можу пригадати лише одну таку ситуацію. Мені здається, їх було багато — маленьких, різних. Це поступове перевертання всього. І зустрічі з людьми, які залишали багатьох дітей вдома, прийшли в батальйон «Донбас», пройшли Іловайськ, залишились живі. І продовжують далі робити цю роботу. У мене це колективний портрет.

Але колись мені потрібно було зробити текст про солдата року. Звісно, я звернулася до мого друга Юри Бутусова. Це був початок війни. Навіть не знаю, як його назвати, героя мого матеріалу. Сьогодні він один із керівників українського спецназу, а тоді був людиною, яка, власне, почала оборону Донецького аеропорту. Справжній офіцер, український офіцер. Людина, яка не бачить нічого геройського у своїх вчинках, хоча отримала Зірку Героя.

Ми його називали позивним — «Редут». Для мене були важливі принципи, які він декларував. Наприклад, робота у штабі, не на передовій, коли тобі треба ховати хлопців, розмовляти з їхніми батьками, із дружинами — це ще важче, ніж воювати. Він говорив про те, що головне в армії — не те, як ти одягнений, не те, що в тебе є, а люди. Що він намагається працювати з особовим складом. Коли зараз я до нього телефоную, а це схід України, він розповідає, що в них досі є люди, які приходять, запитують: *«Що вам зробити? Чим вам допомогти? Може, вам їдальню влаштувати для хлопців?..». І* це дуже сильно надихає. Він є для мене одним із найважливіших людей.

Ось, згадала одну історію. Це загибель Юри Бутусова — повного тезки нашого колеги. Юра Бутусов був капітан третього полку спецназу. Й одного разу на всеукраїнському конкурсі його обрали найкращим спецпризначенцем року. Це був такий типовий офіцер, якого ми маємо у мріях: високий, гарний, стрункий. Володів англійською, їздив на навчання в Америку.

Юра загинув у Дебальцевому, коли виконував завдання. Були ще надії знайти його живим… Фотографія цієї людини є в мене вдома. Це якась особиста моя втрата, хоч ми й не були особисто знайомі на цій війні. Ми тільки один раз розмовляли по телефону. Я не бачила його наживо. Але я бачила його друзів. Мене вразив образ. Коли я вперше

побувала в Ізюмі, де був табір наших військових, я познайомилась із хлопцями з 8-го полку спецназу. Й вони розповідали мені про своїх колег із 3-го. І я весь час чула Юрине прізвище: Юра Бутусов, Юра Бутусов — там, там, там. Хтось із ним дружив, хтось воював…

Він був командиром роти. Особливий хлопець. Дуже молодий, і загинув молодим. Мені здається, що Юра — це людина, яку мають знати діти в українських школах, як ми знали колись радянських героїв війни. Тим більше, що в Юри Бутусова немає нічого від міфології. Лише правда на його життєвому шляху.

— За що стояли ті, хто обороняв Донецький аеропорт? Яка роль «кіборгів»?

Анастасія Береза: Мені розповідав про це «Редут» — людина, яка, прийшовши в аеропорт на зміну своєму колезі, сказала: *«Що тут відбувається, чому ми тут як жертви, мішені? Давайте змінимо ситуацію»*. Він стояв за шматок своєї землі — не тільки за будівлю. Вони професійно робили свою роботу.

В останні дні аеропорту, десь 16-17 січня *(2015 року. — О. Х.),* я була поблизу, у Водяному. Якби мене запитали, чи в той момент треба було забирати звідти людей? На мою думку, так. Хоча тільки хлопці, які були там, можуть про це говорити між собою, тільки вони мають на це право. У них є один до одного запитання: бо хтось у кінці вийшов, а хтось залишився з полоненими й загинув. Але для нас усіх люди, які були в аеропорту, — це герої.

В останні дні туди вже не відправляли тих, хто не хотів їхати. Туди йшли ті, хто був готовий, наприклад, забирати поранених, підвозити їжу, хоча там уже ніхто не їв, завозити нову групу. Наприклад, лікар мав помінятися. Але він залишився, бо хлопці йому казали: *«Слухай, ну, ти вже тут стільки часу провів, усе тут знаєш. Давай ти залишишся?»*. Він залишився й загинув. Там були надзвичайні хлопці. Думаю, їм треба було вийти по можливості, поки ми могли якось продиратися до них і назад, треба було вивезти всіх. Не допускати того, щоби протриматися ще три дні і втратити отаких надзвичайних людей.

Веніамін Трубачов: У самому аеропорту я не був. Максимум доїжджав із військовими до метеостанції, з якої було досить добре видно аеропорт і те пекло, яке там відбувалося. Там не було жодного місця, яке не простріювалося, було би безпечне. Я ж не військовий — я журналіст. Що я можу оцінювати? Аеропорт не стільки з тактичної чи стратегічної точки зору був важливий, скільки з точки зору символізму. Це був символ спротиву української армії, українських військових, сим-

> — Для нас усіх люди, які були в аеропорту, — це герої...
> — Аеропорт не стільки з тактичної чи стратегічної точки зору був важливий, скільки з точки зору символізму. Це був символ спротиву української армії, українських військових, символ героїзму, нескореності, мужності.

вол героїзму, нескореності, мужності. Він стояв поперек горла сепаратистам і росіянам із того боку, які за будь-яку ціну намагалися його захопити. Справжнє геройство, що стільки часу його утримували. Тому що тільки дістатися туди — було цілою спецоперацією. Щоб там вижити — набагато більше геройство. І щоб повернутися туди. Там люди добу, другу, третю могли не спати, аби воювати.

Розповім маленьку історію. Ми з військовими перебували в селищі Піски, з якого, власне, починалася злітна смуга. По ній їздили на ротацію військові. Привозили їжу, боєприпаси. Вона повністю прострілювалася. Обабіч дороги стояв мінометний розрахунок. Почалася перестрілка. Із мінометів українські військові стріляли навколо аеропорту. В певний момент почали стріляти по нас. Ми сховалися з військовими в ангарі у бронетранспортері. По ангару теж стріляли. Діватися було нікуди. Страшнувато було. Поруч зі мною сидів медик, який привіз пораненого. Медик не міг заспокоїтися, казав: *«Блін, цей обстріл так невчасно зараз. Те, що стріляють, нестрашно. Страшно, що в аеропорту медика не залишилося. І мені якось треба назад туди дістатися...».* Не знаю — це геройство, не геройство, але просто людина настільки була віддана й запрограмована на те, що йому треба повернутися, що цей обстріл, цю небезпеку він не вважав якоюсь серйозною ситуацією. Його завдання було — назад повернутися, там надавати допомогу.

Тому, як Анастасія каже, на ті ротації, коли тривали такі запеклі бої, у примусовому порядку нікого не відправляли. У принципі, навіть не військові — добровольці з різних підрозділів за бажанням могли поїхати туди.

— Як ви вважаєте, Іловайськ, Дебальцеве, безперешкодний відхід людей Гіркіна — ці речі на совісті військового керівництва,

влади загалом? Ви, журналісти, які бували там, можливо, бачили щось більше, глибше?

Веніамін Трубачов: Ми ж не знаємо, які домовленості були під час цих операцій (чи їх не було). Із приводу Іловайська можу сказати, що ситуація там дуже складна й неоднозначна. З одного боку, це неузгодженість дій українських військових, які туди заходили, прикривали, які чомусь пішли. А з іншого боку, це вхід туди російської армії, коли ця військова махина була використана проти українських військових. Тобто це була серйозна інтервенція, серйозна спецоперація російської армії.

Стосовно Дебальцевого ситуація теж неоднозначна. Тому що там було багато українських військових сил. У створенні цього котла теж активну участь брала російська армія. Вона розташована трошки віддаль безпосередньої лінії зіткнення. Втім, як проводиться спецоперація — Іловайськ або Дебальцеве, російська армія й російська техніка висувається. Все варто розглядати в контексті. Коли в Дебальцевому бойові дії активізувалися й російська армія застосовувала важке озброєння, кинула туди величезний людський ресурс кадрових військових, у цей час відбувалися перемовини в Мінську. Й оця активна військова операція — ще один аргумент Путіна під час певних політичних домовленостей.

Думаю, на даний момент оцінити об'єктивно події, які тоді відбувалися, дуже важко. Бо ми не маємо повної картини і свідчень з усіх сторін. Із часом ми дізнаємося більше. І це буде об'єктивніша інформація. Приміром, колишній французький президент Франсуа Олланд видав книжку, в якій описав Мінські переговори, які відбувалися саме в момент котла в Дебальцевому. Він пише, що Путін при західних лідерах — Меркель та Олланді — прямо говорив, що Україну він розвалить

Думаю, на даний момент оцінити об'єктивно події, які тоді відбувалися, дуже важко. Бо ми не маємо повної картини і свідчень з усіх сторін. Із часом ми дізнаємося більше. І це буде об'єктивніша інформація *(Веніамін Трубачов)*.

повністю військовим шляхом і піде. А я якраз був тоді поблизу Дебальцевого — там відбувалося суцільне пекло. Скрізь усе стріляє — 24 години на добу тривають бойові дії. Немає місця, куди не прилітає снаряд. Туди заїжджаєш, а потім не знаєш, як звідти виїхати. Це дуже важка історія. Тому важливо все в комплексі зрозуміти. Знаєте, на війні не буває білого й чорного. Все відбувається не так однозначно, як хотілося б, як простіше в голові скласти.

Анастасія Береза: Я можу тільки підтримати слова колеги. Так, усе доволі непросто. Звісно, щодо відходу Гіркіна зі Слов'янська виникає багато питань: як, хто, чому й так далі. Може, ми могли б уникнути якихось жахливих речей, які потім трапилися. Але мені теж не хотілося б давати цьому оцінку. Бо я не володію інформацією, не знаю, чи були якісь домовленості. Гадаю, що навіть після Слов'янська в нас усе ще не було усвідомлення, що далі це може піти по висхідній. Можливо, ми все-таки не очікували, що у прямому сенсі заходитиме російська армія. Мені б дуже хотілося, щоби якщо не істина, то якісь факти були встановлені. Щоб у першу чергу саме військове керівництво було в цьому зацікавлене, хоча би внутрішньо для себе. Щоби хоча б для якогось експертного кола могли певні речі з'ясувати. І сказати, можливо, навіть не на загал чи не зараз на загал, але що отут у нас такі були помилки, а тут такі. Якщо вони були.

Але здається, що нагорі позиція трошки інша: *«Все було правильно, ми все робили добре»*. Скрізь є поняття воєнного злочину, скрізь він розслідується — і в Ізраїлі, і в Америці. Можуть бути й обвинувачені. Потрібно розбиратися. І не називати кожну спробу розібратися провокацією й роботою на ворога.

— Учасник проекту Валерій Калниш сказав, що ми як журналісти не припиняємо воювати то з власниками ЗМІ, то з владою, то…

Анастасія Береза: Одне з одним. Дуже здорово виходить! *(Сміється.)*

— Так, але насамперед із самими собою. Ми постійно в бою. І далі каже, що, звісно, в жодному разі не можна справжній бій порівняти з тим, що ми робимо. Але сказати, що нам легко, буде неправдою. Скажіть, будь ласка, самі журналісти ефективно «воюють» і чи багато серед них справжніх бійців? І сьогодні «в тилу» — під час війни на території України, і взагалі впродовж 27 років незалежності…

Веніамін Трубачов: У нас у країні є свобода слова. І впродовж усього періоду незалежності України ця свобода була. Думаю, проблема в

тому, як свободою слова користуватися. Адже всі заборони журналістів насамперед у них у голові: що хтось подумає, які будуть наслідки. Коли робиш журналістський матеріал, треба в останню чергу про це думати. Дотримуйся журналістських стандартів і власних переконань. Ці дві складові дозволяють розраховувати на якісний матеріал.

Чи добре ми «воюємо» в тилу — в лапках, я так розумію? У нас дуже багато журналістів роблять якісні матеріали. Але журналістика — це ж відображення суспільства. Тобто не може бути краща журналістика й гірше суспільство, гірше суспільство — краща журналістика. Або політика. Журналістика на такому ж рівні, як суспільство, як політична еліта, зі всіма своїми плюсами й мінусами.

Проблема в тому, яка може бути реакція, якими можуть бути наслідки якісних журналістських матеріалів? Якщо ми робимо сюжет про хабарництво, репортаж про маніпуляції нечистих на руку чиновників, ми очікуємо не тільки на розслідування чи карні справи. Ми очікуємо, що буде реакція суспільства. Бо якщо ми розповідаємо про політика-хабарника, цією інформацією може скористатися виборець, який на наступних виборах не голосуватиме за нього.

Втім, на жаль, у суспільства дуже коротка політична пам'ять: у нас не запам'ятовують, ким був цей політик п'ять років тому, повною мірою не користуються інформацією, яку продукують журналісти. Натомість користуються подачками, гречкою, умовно кажучи, яку дають перед виборами. Насправді ж в Україні дуже багато якісних розслідувань, статей, репортажів, на основі яких люди можуть робити висновки про суспільні проблеми, про історію політиків, про корупцію.

Звісно, є певні інтереси або власників, політиків, бізнес-структур, які володіють засобами масової інформації. Але в нас настільки диференційоване медійне поле, що журналіст, враховуючи свої переконання і ступінь готовності дотримуватися професійних стандартів, може знайти поле, аби реалізовуватися як журналіст, і продукувати ті речі — інформаційні, аналітичні, які йому хочеться.

> ...на жаль, у суспільства дуже коротка політична пам'ять: у нас... повною мірою не користуються інформацією, яку продукують журналісти *(Веніамін Трубачов)*.

— Анастасіє, хочу відштовхнутися від вашої цитати грудня 2013 року: *«Я не припомню времени, когда традиционное оправдание малодушия — "у меня же дети!", звучало бы так часто, как теперь… Порой детей подменяют кредитами, больными родителями, вынужденной потребностью в срочных деньгах и другими причинами».* Як часто сьогодні журналісти користуються цією «підставою»?

Анастасія Береза: Але я, здається, про всіх людей писала.

— Так, ви писали про всіх людей. Я запитую саме про журналістів. Скажімо, голова Правління Національної суспільної телерадіокомпанії України Зураб Аласанія казав, що коли почалася війна, на сім тисяч людей тодішньої НТКУ знайшлася тільки одна журналістка, Сніжана Потапчук, яка погодилася поїхати на фронт робити матеріали. Що ви кажете людині, яка не хоче їхати на війну, тим більше колезі, якому приходить повістка?

Анастасія Береза: Думаю, про повістку буде не зовсім коректно з мого боку говорити. Особливо тому що я роблю зараз великий проєкт про наших наймолодших загиблих. Я щоразу думала, що частина з них пішла на війну по повістках у 18 років. І думаю про тих чоловіків, яким по сорок, а вони не пішли. Або про тих, які все життя годувалися державою як військові, й вони залишилися у штабі, а хлопчик пішов. У грудні пішов — у січні загинув в Авдіївці. Але я думаю як жінка, яка не мала шансу отримати цю повістку й показати, як треба з нею вчинити. Я не відчуваю морального права казати: *«Ну, що ж ти, отримав і не пішов…».* Так, я ж іншої статі, але в мене теж діти, як у цього чоловіка. Якби в нашій країні могли служити в армії й чоловіки, й жінки, тоді я могла би сказати про повістку. Але…

А от фразу *«У мене ж діти…»* від журналістів я чую значно-значно менше, ніж від людей усіх інших професій. А серед наших колег, коли почалася війна, багато таких, які, не маючи ніякого бронежилета, ані каски, просто зібралися й поїхали. Можна сказати, вони шукали пригод. Утім, знаєте, в кожного своя особиста мотивація. І не варто лізти в душу. Люди просто їхали туди, аби бути в тих подіях, розповідати про них. От ви говорили про військових — «їх тримає присяга». Одразу відчувається ореол героїчності. А журналіст просто їде виконувати свою роботу. Звісно, що він так не ризикує, як військовий. Але якщо він загине чи йому відірве ноги, держава навіть не має ніяких зобов'язань перед ним. Ані держава, ані редакція. Захоче — допоможе, не захоче — не допоможе.

ВЕНІАМІН ТРУБАЧОВ
АНАСТАСІЯ БЕРЕЗА

> ...журналіст просто їде виконувати свою роботу. Звісно, що він так не ризикує, як військовий. Але якщо він загине чи йому відірве ноги, держава навіть не має ніяких зобов'язань перед ним *(Анастасія Береза)*.

Мені здається, що серед найкращих із нас є справжні бійці. Олена Притула, Юлія Мостова, навіть Наталя Седлецька — люди, які роками роблять свою частину цієї роботи. У них теж є діти, а в когось вони тільки мають бути. Більшість хороших журналістів могли би прекрасно реалізувати себе в інших професіях, отримувати за них інші гроші, мати інше ставлення суспільства. Бо журналіст у принципі завжди винен: щось не те написав, кожен йому про це скаже, завжди хтось буде незадоволений тим, що він зробив.

Не хочу казати, що журналістська робота дуже непроста. Ми ніби не шахтарі, але вона має свої складнощі. Хтось працює шеф-кухарем — це теж непроста робота. Але ти зробив, людина тут же з'їла, покликала тебе: *«Боже, так смачно! Я вам так дякую!»*. Так приємно. А ти, журналіст, ніби й інтерв'ю взяв, і великий шматок роботи проробив, а потім тебе й ті, з ким ти розмовляв, ненавидять, бо *«ай, я щось не те мав на увазі, ти не так порізав, не так зробив»*. І аудиторія незадоволена — тому що ти або запроданець, або порохобот.

Веніамін Трубачов: Якщо всі незадоволені твоїм матеріалом — це значить ідеальний матеріал. Ну, не ідеальний, а добрий.

Анастасія Береза: Але буває від цього дуже важко. У принципі, тобі теж хотілося б якусь похвалу отримати. Тому є бійці на журналістському фронті, є.

Веніамін Трубачов: Я з перших днів почав їздити працювати на війну, а потім…

Анастасія Береза: … отримав повістку.

Веніамін Трубачов: Ні. Думаю, пізніше навідаюсь у свій військкомат, дізнаюся, можливо, держава хоче, щоб я пішов в армію. Пішов, а військкомату мого немає, його розформували! Я намагався з'ясувати, де моя особиста справа, тому що в мене є військовий квиток, я лейтенант запасу — закінчував військову кафедру. З'ясувати не зміг, не говорячи вже про те, щоб мені надіслали повістку.

— Як ви вважаєте, чи повинні, чи можуть журналісти сьогодні брати інтерв'ю у представників колишньої так званої злочинної влади? А також у людей, які керуються прокремлівською думкою, в тих, хто вважає, що на сході України йде громадянська війна, що анексія Криму — це відновлення історичної справедливості тощо?

Анастасія Береза: Інтерв'ю не обов'язково має бути компліментарне, коли ти слухаєш візаві й лише киваєш головою. Я не вмію робити інтерв'ю, в яких треба бути дуже жорсткою зі співрозмовником, але такий жанр існує. Є люди, які вміють це робити. Навіть у прямому ефірі це дуже класно виглядає. Бо одразу видно будь-яку реакцію. Приміром, Іра Ромалійська взяла інтерв'ю в Кернеса *(Геннадій Кернес — український політик, міський голова Харкова. — О. Х.)*. Кернес — узагалі остання людина, інтерв'ю якої мені би було цікаво прочитати. Але я прочитала. Це абсолютно чудова журналістська робота. Інтерв'ю закінчилося тим, що він залишив його і сказав своїй помічниці: *«Чтобы больше такого никогда не было»*. Але це прекрасна журналістська робота. І робити такі розмови, звісно, потрібно.

Я розумію, про кого ви говорите — про Клюєвих, про Бойка й так далі. Нам важливо те, що їм відомо, що тут відбувалося, хто чим керувався під час Майдану. Якби хтось міг із ними поговорити так, як Іра, щоб не вони використовували журналіста, а щоб журналіст використав їх задля отримання якихось свідчень, це абсолютно має право на життя.

Якщо говорити про те, що влаштовувати їм, ні, не обструкцію — повне ігнорування, так це має суспільство робити. Журналіст може робити це інакше. Цих людей можуть не запрошувати на події на кшталт «Людина року», або якісь концерти, або світські заходи. Мовляв, ви — люди, які доклали руку до масових убивств на вулицях нашої столиці, суспільство виключає вас зі свого життя. Але для журналістів вони можуть бути джерелом інформації.

Веніамін Трубачов: Це ж не терористи або вбивці — в нас жодного вироку суду немає. Ці люди не визнані судом українським або міжнародним злочинцями. Ми не маємо вислуховувати позицію офіційно засудженого злочинця за певні злочини. А так — чому б ні? *Пускай дурь каждого будет видна.*

Анастасія Береза: Є навіть книжка «Розмови з терористами. Моя подорож від ІРА до "Аль-Каїди"» британського журналіста-розслідувача Пітера Тейлора. Зокрема, в тюрмах він розмовляє з бійцями Ірландської республіканської армії, поплічниками Усами бен Ладена та іншими. Чи треба брати інтерв'ю у Брейвіка, щоби популяризувати

його погляди? Мабуть, ні. Але, у принципі, навіть у засуджених убивць і маніяків журналісти беруть інтерв'ю.

— І у ватажків так званих ЛНР-ДНР варто?

Анастасія Береза: Я була би готова це робити. Мені дуже цікаво, хто вони, чим керувалися, про що думали. Що ними рухало, коли вони виходили зі зброєю. Із політиками — ні, бо вони мене, звісно, переграють. А от ватажків сепаратистів я би хотіла послухати. Думаю, серед них не всі неукраїнці: є й такі, хто, як ми з вами, виріс в Україні, вони громадяни нашої країни.

Веніамін Трубачов: Частково їх уже немає.

Анастасія Береза: Наша робота — розказати про щось, як Юлія Мостова каже, сформувати порядок денний. І буває, журналісти роблять це добре, формують його. Але як довго те чи інше питання буде в епіцентрі нашої уваги, якою буде реакція — це не завжди залежить тільки від нас. Тобто ми можемо підтримувати інтерес до проблеми…

— Утримувати сигнал…

Анастасія Береза: Так. Не можу не згадати російсько-латвійське видання «Медуза». Наприклад, ви написали текст про тортури, але за два тижні редакція щось зробила про катування. Потім зробила, вибачте, навіть гру про катування. Потім тест. Не так, щоби написали один текст і забули про це. Так чи інакше тема підтримується — і про неї починають говорити. Це називається «пушити» — від англійського push — штовхати від себе. Втім, якщо немає реакції в суспільстві, пиши про це хоч десять разів. Просто на десятий раз на неї мало хто зайде.

Журналісти — трохи борці з вітряками. Але навіть якщо в тебе щороку полум'я спалює частину лісу й ти знаєш, що це буде постійно, це не означає, що ти не маєш його гасити. Ми маємо продовжувати це робити. Є колеги, які це роблять. Що думаєш, Веніаміне?

Веніамін Трубачов: Я погоджуюсь.

Анастасія Береза: У якійсь країні, приміром, одного розслідування Наталії Седлецької було би достатньо, щоби чиновник сам пішов у відставку. А в нашій країні це не так.

Веніамін Трубачов: У Німеччині журналісти знайшли, що міністр оборони у своїй науковій роботі сплагіатив кілька абзаців. Він подав у відставку — і все. Це кінець його політичній кар'єрі. Уявляєте таку ситуацію в Україні?

Анастасія Береза: Я «уявляю». У нас була ситуація, коли дружину

> Журналісти — трохи борці з вітряками. Але навіть якщо в тебе щороку полум'я спалює частину лісу й ти знаєш, що це буде постійно, це не означає, що ти не маєш його гасити *(Анастасія Береза)*.

міністра культури Кириленка звинуватили в тому, що в її дисертації є плагіат. Чим це закінчилося? Вона написала, що журналісти — не патріоти, погані, непорядні люди, комусь продалися, це обов'язково чиєсь замовлення, що так просто такого не може бути. Ось і вся реакція. Можна говорити, що ми маємо виховувати суспільство. Проте я не вважаю, що маю право когось виховувати.

— На п'ятому році війни людина втомилася від інформації про війну, психологічно захищається від неї, стає трохи байдужою до того, що відбувається. Як воєнним журналістам вдається пробивати хітиновий покрив такого сприйняття, щоби зацікавлювати свою аудиторію?

Веніамін Трубачов: Це нормально, що більша частина населення України війною не живе. Людина — таке створіння, що до всього звикає. У нас люди звикли, що в країні війна, що, на жаль, щоденно є обстріли, є поранені чи загиблі, а отже є фронтові зведення. І суспільство до цього адаптувалося.

Зацікавити аудиторію можна лише конкретними людськими історіями. Це має бути історія людини, яка або воює, або там живе. Історії перетворень — суттєвих змін у житті людини. Зараз багато історій — й Анастасія цією важливою справою займається — пов'язано з родинами військових, де є загиблі, поранені, ветерани із посттравматичним синдромом. Багато питань викликає те, як їм допомагати, як держава має опікуватися реабілітацією цих людей. Тобто людям цікаво читати й дивитися про інших людей, які відзначилися чи не відзначилися, чимось запам'яталися чи не запам'яталися, але це має бути цілісна історія.

Анастасія Береза: Коли я чую фразу *«втомилися від війни»*, мене так внутрішньо стискає… Я все хочу в людей запитати: *«Від чого конкретно ви втомилися? Чи ви там були, чи ви воювали? Чи ви кожен тиждень туди їздили?»*.

ВЕНІАМІН ТРУБАЧОВ
АНАСТАСІЯ БЕРЕЗА

> Коли я чую фразу «втомилися від війни», мене так внутрішньо стискає... Я все хочу в людей запитати: *«Від чого конкретно ви втомилися? Чи ви там були, чи ви воювали? Чи ви кожен тиждень туди їздили?» (Анастасія Береза).*

Якби мені сказали так мої друзі з восьмого спецназу: *«Знаєш, ми вже трохи підвтомилися, ми п'ять років тут…»*, я би їх зрозуміла. Бо перші роки вони там були весь час, тепер міняються, але тим не менше, три місяці там, три місяці вдома. Людей, які бачать війну в новинах, я не дуже розумію. Як можна втомитися від того, чим особисто не займаєшся? Я знаю, що мається на увазі, але мені якось складно щоразу це чути.

Якщо ти дізнався, що в близької тобі людини, вибачте, будь ласка, онкозахворювання, ти спочатку, звісно, в щоці. І постійно до цієї людини телефонуєш, прибігаєш, приносиш їй якийсь бульйон. Якщо вона п'ять років із цим онко живе, ти не приділяєш цьому увагу кожної хвилини, адже це неможливо і, мабуть, нормально. Але просто не треба при цьому казати: *«Знаєш, ми втомилися від того, що в тебе онко»*. З війною так само, тому що це наша країна.

Веніамін Трубачов: Людям треба зрозуміти, що у форматі війни із постійною загрозою інтервенції й активізації бойових дій їм доведеться жити найближчим часом.

— Скільки?

Веніамін Трубачов: Не знаю скільки — довго. У форматі окупації Криму, постійного напруження від активізації бойових дій, а потім зменшення активних дій на Донбасі. Треба усвідомлювати кожному, що ця загроза зі сходу не лише військова, коли десь щось стріляє, вибухає, а має формат певної гібридної війни, коли намагатимуться впливати на свідомість людей. І в такому військово-гібридному форматі це може тривати десятиліттями. До цього треба адаптуватися, з цим треба жити й боротися.

Анастасія Береза: Наш колега Ярослав Ладигін із радіо «Аристо-

крати» написав прекрасний статус в Інстаграмі. Думаю, його небагато людей побачили. Він написав те, про що я думаю всі ці п'ять років і думатиму надалі. Ми, звісно не повинні з вами щоранку прокидатися з думкою: «*Боже, війна, війна що робити? Як жити далі? Куди забрати дітей?*». Ні, Ярослав написав краще, ніж я. Він вважає, що кожен у цій країні повинен пам'ятати: це питання номер один. Чому? Тому що була така хвиля, коли всі пов'язані з війною журналісти, волонтери були на підйомі. А потім — спад. І думка: «*Ну, вы задолбали со своей войной, це вже набридло, не можна весь час про це думати, давайте про реформи, про те, як розвиватися і так далі*».

Усе треба робити паралельно. Мені трохи соромно бути «капітаном очевидність», але треба розуміти одну річ: якщо на фронті знову буде активна фаза, якщо вона в найстрашнішому випадку піде далі, все закінчиться в один момент. H&M, Inditex, ІКЕА, «Макдональдс» одразу підуть з України. Не буде ніяких ваших інвесторів, не буде жодних ваших класних івентів, проєктів — нічого не буде у країні, в якій іде війна. І нові іноземні інвестори не прийдуть. Це позначиться на житті кожного з вас. А найгірший варіант, про який написав Ярослав, «*у вашому під'їзді з'явиться консьєржка з автоматом*».

Це не означає, що ми маємо припинити думати про закони, маємо не ходити на концерти, не розвивати зелений туризм. Ні, маємо думати й розвивати, бо в кожного одне життя. Але треба пам'ятати: те, що там відбувається, може змінити життя кожного з нас. От моєму сину дванадцять років, і я думаю про те, що лише шість років відділяє його від того, коли його можуть призвати в армію. А я не хочу, щоб мій син ішов в армію, я дуже цього боюся. Я би дуже хотіла, щоб до цього часу війна закінчилася. Кожен із нас має внести якусь свою частку в це. Хтось податком на армію, хтось допомогою родині або чимось ще.

Повертаючись до того, що суспільство втомилося… Мені здається, нам треба не думати, що ми вже все вміємо, а працювати над своєю професійністю. Шукати нові форми, способи донесення інформації. І розповідати так, щоби, прочитавши, люди розуміли, що відбувається, чому це важливо, чому про це треба пам'ятати, чому в цьому треба брати участь, чому військового на вулиці можна пропустити вперед, заплатити якийсь його рахунок, чому в школі діти військових повинні мати безкоштовне харчування й так далі. Ми в силу нашої професії мусимо тим чи іншим чином про це нагадувати.

Чому ми з вами читаємо книжки про Другу світову, про війну у В'єтнамі? Вони ж давно закінчилися. Певно, що форма теж дуже важлива, й це питання до нас, журналістів, шукати форму. Знову ж таки «Медуза» знаходила багато різних форм, щоби привернути увагу до

українця Олега Сенцова: й інтерв'ю брали, й робили акцію «Напишіть Сенцову листа» — тобто так чи інакше привертали увагу до цієї теми. Мабуть, справді в медіа, в соцмережах менше говорять про війну. Але як людина, яка постійно займається цією темою, маю сказати: є люди, які готові допомагати родинам військових, готові жертвувати і свій час, і кошти. Для них ця тема важлива, головна, і вони продовжують підтримувати сигнал. Не все так погано.

— Чому журналісти, які багато працювали на війні, можливо, їздили туди як волонтери, або йдуть із професії, або відходять у непублічну площину?

Анастасія Береза: Відчуваю у свій город... *(Сміється.)*

— Так, Настю, чому ви припинили вести свою фейсбук-сторінку?

Анастасія Береза: Ну, в якийсь момент мені просто стало дуже багато інформації, шуму, галасу навколо і я не змогла з цим справитися, інакше як його просто зовсім прикрити. І, чесно кажучи, я дуже добре почуваюся, в мене більше не буває поганого настрою через те, що хтось щось написав у фейсбуку, а хтось це лайкнув. І я думаю: *«Боже, як ця людина могла залишити лайк?»*. У мене просто не буває більше таких історій, і це прекрасно, я нормальна, здорова людина.

Веніамін Трубачов: Я за другою освітою психолог і ловлю себе на думці, що справжнє життя там, на війні. І це вже є певний психологічний розлад. Тому що там немає всіх цих інтриг, пліток, коли хтось за спиною щось обговорює. Там усе просто: ти сидиш в окопі, тут твої друзі — там ворог, сюди стріляють — ти стріляєш. Зранку прокинувся — ти живий, випив «Маккофі 3в1», і тобі здається, що це найпрекрасніша кава у твоєму житті попри те, що ти майже не спав, що мінус 20 на вулиці й ти сидиш у промерзлому окопі, а за сто метрів від тебе сепаратисти, і ви всю ніч один в одного стріляли.

Це стосується в першу чергу військових, утім у журналістів така сама проблема — цей посттравматичний синдром. Тому що ти там бачиш? Смерть, страждання і так далі. А повертаючись у мирне життя, ти бачиш те ж саме, що було до війни: політичні інтриги, соціальні проблеми, економічні негаразди, політики ділять гроші, бюджет. І в тебе починається роздвоєння свідомості, люди не те що втрачають відчуття реальності, а починають вважати, що все, що вони роблять, не має жодного сенсу. Вони там воювали, а тут нічого не змінилося. То який сенс воювати?

> Там усе просто: ти сидиш в окопі, тут твої друзі — там ворог, сюди стріляють — ти стріляєш. Зранку прокинувся — ти живий, випив «Маккофі 3в1», і тобі здається, що це найпрекрасніша кава у твоєму житті *(Веніамін Трубачов)*.

А журналісти полишають професію, бо вважають, що на те, що вони там робили й роблять, немає фідбеку, а отже це не має ніякого сенсу. Або намагаються більше реалізовуватися в соціальних проектах. Або шукають іншу роботу, не пов'язану із журналістикою. Ну, я лише так думаю, тому що продовжую займатися журналістикою.

— Скажіть, окрім журналістських матеріалів, ви пишете інші тексти, можливо, художні? Як ви скидаєте емоційний накал, як правило, негативний, болісний, важкий?

Веніамін Трубачов: Я пишу не те що щоденник, а просто свої роздуми, думки. Гадаю, рано чи пізно це складеться у формат книжки, яку можна буде видати.

А як знімаю стрес… Не вірте нікому, хто перебуває на передовій і каже, що йому не страшно. Страшно всім, просто треба бути психологічно до цього готовим. Звісно, цей страх не минає після п'ятнадцяти хвилин активних бойових дій, і ти не знаєш, де ховатися. Він минає з досвідом. Я для себе психологічно вирішив: якщо щось трапиться, то нехай одразу там… Щоб я не залишився інвалідом, не був тягарем для родичів чи ще для когось. Коли я це вирішив, мені стало набагато простіше. А необхідності знімати стрес у мене немає. Перебування на війні я сприймаю як роботу, яку повинен виконувати. Так, небезпека, велика ймовірність загинути — це як один із нюансів професії. Так я це сприймаю.

— Блаженнійший Любомир Гузар вважав, що війна на Донбасі триває тому, що хтось не хоче миру. Кажуть, що війна вигідна не тільки президенту Путіну, але і президенту України. У мене доказів немає. Тому знову апелюю до того, що ви були ближче до подій на

> Чи вигідна війна українському президенту? Сподіваюся, що так питання не стоїть. Чи він заробляє на ній? Я чула багато різних речей, не можу їх коментувати. Мені би хотілося, щоби вони були неправдою *(Анастасія Береза).*

передовій і розумієте більше, ніж, можливо, ті журналісти, які працюють у редакціях. Яка ваша думка з цього приводу?

Анастасія Береза: Це не зовсім так. Мені здається, наші воєнні репортери більше відчувають: можуть розказати про побут, про інші подібні речі на фронті. А щоб розуміти, можна сидіти і в редакції.

Я думаю, те, що на війні хтось заробляє, — це факт. Той, хто робить патрони, мабуть, заробляє. Але треба трохи бути параноїком, аби думати, що бойові дії хтось почав для того, щоб на них заробити. З української сторони абсолютно — ні. Чи вигідна війна українському президенту? Сподіваюся, що так питання не стоїть. Чи він заробляє на ній? Я чула багато різних речей, не можу їх коментувати. Мені би хотілося, щоби вони були неправдою. Чи війна йому вигідна? Мені хотілося б вірити, що ні. Всі українські президенти заробили собі непогані статки, будучи президентами без війни. Тож не дуже розумію, чому потрібна війна, щоб заробити на ній гроші. Щоб залишитися на другий термін президентом? Не знаю, як це вийде.

Я дотримуюся думки доволі непопулярної, але Станіслав Бєлковський *(російський політичний технолог і публіцист. — О. Х.)* зі мною згоден, це дуже хороший компаньйон: війна в Україні виключно через параною однієї-єдиної людини — конкретного президента сусідньої держави. Я впевнена, що інших ніяких причин немає абсолютно. Якби ця людина не злякалася подій в Україні і не включила свої ресурси, ми собі прекрасно жили б і далі. У нас не було ні релігійних, ні мовних проблем. Ніхто нікого в Донецьку не вбивав за українську мову, а у Львові за російську. Це все вигадки. Я вважаю, ми бранці й мусимо захищатися. Жодних інших варіантів у нас немає. І через те нам важко, тому що ми не починали цю війну й не можемо її закінчити. Ми маємо оборонятися стільки, скільки сусід становить для нас небезпеку. Я спо-

діваюся, що його наступник буде кращим президентом, бо Росії, мені здається, ця ситуація абсолютно невигідна. І якщо на президентський пост прийде не Рамзан Кадиров, то ситуацію швиденько буде згорнуто, і все в нас буде добре.

Веніамін Трубачов: Війна за територію — це пережиток XX або XIX століть. Коли зараз, у XXI столітті, після Другої світової хтось на когось нападає і шматок землі відбирає — це нонсенс. Це історія, минуле, яким досі й мислить Путін. Сьогодні мультикультурне суспільство, люди на літаку за одну добу можуть із однієї частини світу в іншу перелетіти, в людей по кілька громадянств, кордони стираються. Сподіваюся, путінська війна за територію скоро в історії теж залишиться.

Анастасія Береза: Разом із ним.

> Війна за територію — це пережиток XX або XIX століть... Сподіваюся, путінська війна за територію скоро в історії теж залишиться *(Веніамін Трубачов).*

31 березня 2019 року

UA RU

Сергій тихий:

«Треба принаймні на час війни перестати боятися слова “пропаганда” в поєднанні з розмовою про ЗМІ»

Як і чому було вбито «ВВ» («Всеукраинские ведомости») та «Газету по-киевски»? Чому не варто молитися на журналістські стандарти? З якої причини в Україні досі немає репортажного радіо? Якою може бути нова економічна модель українських медіа? Яка риса очільника держави притаманна журналісту й редактору Сергію Тихому? Про це та інше говоримо з головним редактором Головної редакції оперативної аналітики НІА «Укрінформ» Сергієм Тихим у межах спецпроєкту «Журналістика незалежної України: перші 25 років».

СЕРГІЙ ТИХИЙ

«Я *не уявляю, що таке "авторська газета". Газета завжди редакторська... Редактор — головний диригент: як він ручками помахає, так і оркестр його звучатиме»,* — мабуть, тому видання, які робив Сергій Тихий, залишаться в історії журналістики хрестоматійним прикладом професіоналізму. Всі вони зростали під пильним редакторським оком: «Республіка», «ВВ» («Всеукраинские Ведомости»), а особливо «Газета по-киевски».

Про те, що він газетяр і син газетяра, Сергій Тихий скаже не одразу. Адже за спеціальністю він математик, закінчив факультет кібернетики Київського державного університету. *«Відмучився п'ять років, отримав диплом, працював по різних конторах програмістом».* По-перше, на цей фах була мода. По-друге, батько Сергія, літератор і журналіст, не хотів, щоби діти йшли по гуманітарній стезі.

Утім творча течія торувала своє русло. У 1986 році Сергій дізнався, що газеті «Комсомольское знамя», легендарній «КоЗі», потрібен позаштатний літконсультант. Прийшов на співбесіду. *«В редакційному коридорі на стіні на цвяху висіли недоверстані шпальти завтрашнього номера. Я подивився на ці шпальти з білими плямами, які чекали своїх заміток, своїх фотографій. Відчув матеріальне підтвердження незакінченості кожної миті буття. І зрозумів — це моє».*

Коли за рік юнака брали у штат, у розкладі не було вільної посади кореспондента. Лише

вакансія «учетчица писем». Звісно, у відділі листів Сергій не працював — заглибився з головою в теми культури. Але рецензій та інтерв'ю зі знаменитостями йому видавалося замало, аби *«почуватися на вістрі фантастичних змін та подій другої половини 80-х»*. Молодий журналіст став свідком творення живої історії: Литва, Молдова... У серпні 91-го передавав матеріали з Москви, де *«конала радянська імперія»*. А також як спецкор працював у гарячих точках Союзу: у Придністров'ї, Грузії, Азербайджані, Нагірному Карабаху... *«Це була школа воєнної журналістики, безперечно,* — каже Сергій Тихий. — *Разом із тим вона дуже далека від того, що мають засвоїти нинішні воєнкори. Що міг засвоїти мій син, який багато разів їздив журналістом на Донбас. Це принципово різні речі і в першу чергу тому, що змінилися засоби комунікації»*.

Із вдячністю Сергій Наумович згадує Володимира Кулебу — головного редактора «КоЗи», який узяв юнака на роботу. Чому це сталося, зрозумів значно пізніше — коли сам став редактором: *«Мене правити не треба було. Кожен редактор цінує автора, якого не треба правити. Йому сказали: "От тобі 115 рядків, от тобі 24 хвилини, давай". І треба написати так, щоб це одразу стало на шпальту»*.

Пан Тихий називає себе *«аналогово-цифровим кентавром»*, бо свідомо стояв на рубежі зміни інформаційних носіїв. Та метафора ця і про інше: він

бачив, як змінюється епоха і з нею — журналістика. *«Ніби сидиш під водою і звик дихати через трубочку, а тут тобі дозволили випірнути й на повні груди дихати свіжим повітрям. Таке приблизно було враження. І в багатьох — шок».* До преси в ті часи був інтерес неймовірний, як і повага до журналістів: *«Тепер нас бояться і ненавидять. А тоді кохали. Не любили, а кохали».*

У 90-х роках Сергій Тихий брав участь у запуску й ребрендингу кількох українських медійних проєктів доби незалежності — інформагентства «УНІАН», газет «Республіка», «День», «ВВ» («Всеукраинские ведомости»).

«Республіку» робили «перші пера “КоЗи”»: Ірина Погорєлова й Ольга Герасим'юк — заступниці головного редактора Сергія Тихого, а також Ігор Карпенко, Владислав Перевозченко, Марина Корольова, Віка Кулакова. Це була перша неурядова газета у столиці України: *«Її перший номер вийшов, по-моєму, на кілька днів раніше, ніж перший номер “Киевских ведомостей”».* Бажання команди «Республіки» було амбіційним: щоб нічого старого в нову газету не потрапило. *«Навіть логотип писався не в один рядок, а в три: Рес — пуб — ліка. Отакий був квадрат».* За Тихого проєкт проіснував приблизно рік, і ще три-чотири місяці без нього. На заваді розвитку видання постали проблеми «старої економічної моделі існування преси».

Заступником головного редактора інформаційного агентства «УНІАН» Володимира Рубана Сергій Тихий почав працювати на засадах сумісництва. Впродовж трьох років він як власкор по Україні робив також матеріали для газети «Московские новости». А в «УНІАН» відповідав за аналітичні тижневики.

Із 1994 року Рубан і Тихий почали розробку своєї газети — «День». Командою мозкового штурму стали однодумці: Олександр Харченко, Вадим Балицький, Володимир Ільченко, Володимир Кулик. *«Ми всі були романтики, нам хотілося, щоби з провінційного уламку радянської журналістики українська*

перетворилася на журналістику незалежної держави... Ми мріяли про респектабельну газету для людей, які ухвалюють рішення і достатньо глибоко цікавляться тим, що відбувається. Ми хотіли зробити українську New York Times». Звісно, 150 шпальт на день вони забезпечити не могли, втім замахнулися на 24 шпальти формату А2: *«Це був колосальний обсяг не те що для української преси — для недавньої радянської».* Редакція задуманої газети мала цілий центр політичного аналізу, в якому працював, зокрема, Олексій Гарань. *«Домовилися врешті-решт про інвестування зі структурами Євгена Кириловича Марчука, який був прем'єр-міністром на той момент. Але як тільки ми домовилися, його звільнили "за формування власного політичного іміджу". Ну, і почалися всілякі проблеми, відповідно».*

Головний редактор Володимир Рубан і його перший заступник Сергій Тихий випускали «День» чотири місяці — з початку вересня 1996 року до початку січня 1997 року. А потім інвестор заявив про зменшення видатків, що означало урізання обсягу газети, скорочення кадрів, зміну структури газети. Володимир Рубан за таких умов працювати не погодився. І *«ми з ним пішли в один день із газети "День"».* Видання очолила Лариса Івшина.

Ще одним проєктом, який Тихий і Рубан починали в тандемі, була газета «ВВ» («Всеукраинские ведомости»). Олександр Швець, який заснував і редагував газету «Всеукраинские ведомости», не порозумівся з інвестором — ЄЕСУ. І групу Рубана-Тихого запросили взяти видання в роботу. *«З одного боку, не дуже красиво по відношенню до Олександра Юхимовича Швеця, якого я дуже поважаю. Виходить, ми прийшли на його тепле місце. З іншого боку, такі часи були, і в нього не було інших варіантів. Це по-перше. По-друге, ми нічого з наробленого колективом "Всеукраинских ведомостей" не використали. Все було змінено абсолютно, вийшла практично нова газета».*

«ВВ» *«критикува тодішнього президента Кучму жорстко і щиро. Нас дуже там не любили».* До того

СЕРГІЙ ТИХИЙ

ж газета за сім місяців після ребрендингу вийшла в лідери щоденних видань за накладом, тому стала ще більшим «ворогом» для влади. Метод розправи з непокірним медіа знайшовся швидко. «ВВ» звинуватили в публікації начебто неправдивої інформації. А саме: що футболіст Андрій Шевченко буде проданий в італійський клуб «Мілан» і гратиме там. Редакція відмовилася спростовувати надруковане. *«Це був перший досвід, коли газету було вбито несправедливим рішенням суду. Адже газету знищили... І ніхто не поніс за це відповідальності. Двісті з лишком людей втратили роботу. А за два місяці футболіст Шевченко благополучно грав за "Мілан", і грав майже до закінчення своєї славетної футбольної кар'єри»*. (Показово, що власники не захотіли втрачати розкручений бренд «ВВ»: перереєстрували газету, втім абревіатура відтоді розшифровувалась інакше — «Вечерние вести».)

Перед тим, як створити «Газету по-киевски» — дітище, з назвою якого найперше асоціюється ім'я Сергія Тихого, він три роки редагував діловий тижневик «Галицькі контракти». А «Газета по-киевски» стала прикладом створення в Україні видання, аж ніяк не гіршого за російські врізці, а на переконання пана Сергія — навіть кращого. А також — другим виданням у житті редактора Тихого, яке зухвало вбили. Детальніше про це говоримо з ним в інтерв'ю.

Кілька років до анексії Криму Сергій Тихий жив і працював на півострові. Його запросили провести ребрендинг «Кримськой газети: *«Це газета стара, їй 80 років. Вона шість чи сім назв змінила за період свого існування»*. Пан Сергій каже, що в той час щоденна газета у Криму не могла не залежати від влади. На редакцію тиснули, зокрема, стосовно розміщення певних антимайданівських матеріалів. *«Але "Кримська газета" єдина з газет півострова, яка друкувала і об'єктивні матеріали про Майдан, я пробивав їх. Коли вимагали ставити щось таке, що я не міг підписати, я попереджав, що я цей номер не підпишу... Були такі матеріали. Але*

СЕРГІЙ ТИХИЙ

коли моніторинг робив Коля Семена, він відмічав, що єдина газета, яка все-таки наскільки можливо трималася позиції об'єктивної, — це "Кримська"».

У травні 2015 року з'явилося ще одне видання Сергія Тихого — народжена в онлайні газета tochno.media, яка, за словами пана Тихого, претендувала на роль повноцінної міської інтернет-газети. Втім проіснував проект лише півроку — інвестори-підприємці не змогли тягнути його далі.

Сергій Тихий має кілька публікацій віршів у журналах і альманахах. Перша поетична збірка «Добрий шлях» вийшла ще 1987 року — як результат втечі від програмістських буднів до літературної студії «Кобза», яку вів Володимир Забаштанський. Повість «Воспоминания молодого человека» читачі побачили значно пізніше — у 2017 році в журналі «Радуга». Нещодавно Сергій Тихий презентував публіцистичне видання «Перемагають лише переможці» — *«книжку про те, що українцям час змінюватися».*

Заслужений журналіст України Сергій Тихий — нині **головний редактор напряму оперативної аналітики Національного інформаційного агентства «Укрінформ»** — учасник спецпроєкту «Детектора медіа» «Журналістика незалежної України: перші 25 років». ■

— Ви знаєте, пане Сергію, що у вас є принаймні одна риса, обов'язкова для глави держави?

— У мене багато таких рис. Жартую…

— Коментуючи президентські перегони, політтехнолог Сергій Гайдай сказав, що в харизмі майбутнього президента має бути вміння говорити те, чого від нього не очікує електорат. Якщо послухати ваші інтерв'ю, почитати ваш фейсбук, а також вашу книжку «Перемагають лише переможці», пересвідчишся: у вас завжди є свій, неочікуваний погляд на проблему. Чи не було у вас думки піти в політику?

— Ну, цього замало для політика. А взагалі, ви для мене зробили відкриття. Дякую! Прийду додому — уважно подивлюся на себе у дзеркало. Чи не схожий я, раптом, на Черчілля… Ні, не схожий, на жаль. У політиці українській зараз потрібне щось більше за просто професійний, житейський чи навіть політичний досвід. Та й якось уже смішно мені пхатися в дебютанти. Нехай молодь іде в політику. А я, пам'ятаєте, як Фрунзік Мкртчан у знаменитому фільмі «Міміно» каже: *«Спасибо, я пешком постою».*

— Тоді я вам поставлю запитання, яке ви адресували своїм візаві. У 2014 році не вдалося створити, так би мовити, «партію Майдану» — і за програмою, і за потужністю руху, і за чистотою душі. Наскільки журналісти, які йдуть у владу, несуть туди «програму Майдану»? Чи, може, цього вже не варто робити?

— А що таке «програма Майдану»? Ви згадуєте мою розмову з Ольгою Мусафіровою. Оля дуже точно тоді сказала: Майдан не створив свого політичного представництва ні в 2014 році, ні пізніше, тому що Майдан — це був процес історичний, космічний. А політика є політикою із притаманною їй антисанітарією… Це дрібно, несумірно з космосом, із течією Історії. Тому не треба хреститися й молитися на якісь ідеали Майдану, остаточно ніким не сформульовані. Це уже такий собі просто мем.

Завдання Майдану полягало в іншому — спонукати націю до єднання й історичного повороту, країну треба було розвернути в напрямку «геть від Москви». Із цим завданням Майдан справився. І сьогодні, хоча й із проблемами, продовжує справлятися. І треба додати, що цей історичний перехід Майдан здійснив колективно — це спільний

розворот мільйонів людей і їхньої держави. А є ще й інший перехід — теж історичний, але індивідуальний, так би мовити: це трансформації, які кожна відповідальна людина здійснює в самій собі. Це, якщо хочете, зміна індивідуального всесвіту. Майдан поставив завдання перед практично всіма українцями — змінити свій світ, подивитися на багато речей принципово по-іншому, змінити вподобання і звички — від книжок і кіно — до мови спілкування, переглянути житейські стереотипи, тверезо подивитися на колишніх своїх кумирів... Це безпрецедентний і дуже важкий труд, який випав на долю нинішнім поколінням, і далеко не всім він буде під силу. А ще — різним людям на таке потрібен різний час. Саме цим, до речі, пояснюється більшість наших проблем.

— У чому саме журналісти, здійснюючи всередині себе оці переходи, змінюючи свій особистий всесвіт, можуть допомогти суспільству?

— Почну з журналістів, які пішли в політику. Не треба робити із журналістів, які йдуть у політику, якусь окрему касту. Нічим вони не відрізняються від решти депутатів, крім того, що певні депутати мають перестати займатися бізнесом або чимось іще. А журналісти мають припинити журналістську діяльність, коли стають політиками.

Роль журналіста й журналістики в сучасному світі дуже сильно піднялася. Відповідальність, покладена на наші плечі, колосальна. В першу чергу через технологічну революцію останніх десятиліть. Інформація поширюється миттєво: вона більш ніж доступна й практично безплатна. Відповідальність на тих, хто її виробляє й поширює, лежить безмежна. ЗМІ стали реальною зброєю. Пропаганда вже сто років як є зброєю під час воєнних конфліктів, але з винаходом сучасних засобів комунікації вона вийшла у ранг зброї, яка визначає долю всієї компанії, тобто перемоги / поразки. Це вже щабель ядерної зброї. Ми бачимо, як слабка, технологічно відстала, допотопна у своєму світогляді Росія жорстоко трясе лихоманкою весь світ — від Трампа до Брекзиту й жов-

> Пропаганда вже сто років як є зброєю під час воєнних конфліктів, але з винаходом сучасних засобів комунікації... це вже щабель ядерної зброї.

тих жилетів — лише завдяки тому, що вчасно усвідомила можливості й силу, що ними сьогодні володіють засоби масової інформації, для яких не існує кордонів.

— Процитую вас: ***«Сьогодні, коли відомо, які країни і які люди нав'язують світові хаос, — бізнесу в інформаційній сфері залишилося мізер. І ЗМІ треба допомогти, забезпечити їх "оборонними" функціями. На жаль, цього не робиться. І не лише у нас».*** **Чого саме не робиться? І чим Україна і світ можуть допомогти своїм ЗМІ, аби вони тримали оборону?**

— За рахунок чого Росія отримала цей гандікап? За рахунок того, що держава, яка має ВВП на рівні невеличкого американського штату, всіх поставила на вуха завдяки створенню нових, адекватних нашому часові засобів інформаційної війни. На це Кремлем було кинуто величезні кошти, а також — сформульовано спеціальні правила «для себе». Основне з них таке: жодних правил для нас не існує. І для розвиненого цивілізованого Заходу, який на порядки сильніший і багатший за Росію, це виявилося повною несподіванкою. Тому Захід і зазнав стільки дошкульних поразок, притому в тих сферах, які завжди забезпечували йому першість, — на виборах, референдумах тощо. Європа й Америка засиділися, не дали адекватної відповіді при всіх фінансових і технологічних можливостях зробити це вчасно.

Тепер уже надходить інформація, що західні держави щось у цьому напрямі роблять, але результатів поки що, на жаль, не видно. По-перше, потрібно відповісти дзеркально. Приділити максимум державної уваги розвитку технологій і протидії російській інформаційній агресії. Не лише російській, але саме російська задає тут моду. І треба вкласти в це відповідні гроші, які у Заходу є. Але одна з вад західної демократії — це страшенна інерція. Вона допомагає уникати дурниць, але в деяких випадках буває дуже небезпечною. Зараз ми маємо саме той випадок.

По-друге, треба рішучіше і швидше змінювати економічну модель медіа. Та модель, яка існувала попередні півтора століття — заробляємо на рекламі, на передплаті, продаємо вроздріб, — вже не може забезпечити існування сучасних засобів масової інформації. Вона не забезпечує цього не лише в Україні з усіма нашими проблемами, але й на Заході, звідки, власне, і прийшла. Тому скорочуються тиражі, обсяги, періодичність, газети зі столітньою історією переходять повністю в онлайн. Усе це наслідки того, що нову економічну модель ще не вироблено. Не йдеться про те, що стара зникне в один момент. Стара й нова моделі

> Треба рішучіше і швидше змінювати економічну модель медіа... Не йдеться про те, що стара зникне в один момент... Але самостійно стара модель вже ніколи не прогодує ЗМІ.

певний час існуватимуть паралельно. Можливо, цей час буде не короткий. Десятиліття, можливо, минуть, поки відбудеться повна заміна. Але самостійно стара модель вже ніколи не прогодує ЗМІ.

— Ви інтуїтивно відчуваєте, що економічна модель застаріла, чи можете іншу запропонувати?

— Сказати, що ви ставите складне запитання, — це нічого не сказати. Так, реклама зміщується в онлайн. Але і в онлайні вона вже не має тієї ефективності. Покупець, коли йому щось треба, сам собі знаходить тисячі пропозицій за допомоги пошуковиків. Тобто реклама йому потрібна, але зовсім не в тій мірі, як це було ще десять років тому. Я кажу насамперед про друковані медіа, але це стосується ЗМІ взагалі.

Українська проблема полягає в тому, що нам, з одного боку, пощастило, а з іншого — ні, й дуже сильно «ні». Тому що наш перехід від провінційного уламку радянської журналістики до повноцінного, повномасштабного медіаринку незалежної держави прийшовся якраз на оцю нечувану й небачену раніше кризу зміни технологій, зміни носіїв та економічних моделей. Ми ще не встигли, як кажуть, на ніжки зіп'ятися, а тут така криза, якої журналістика, зокрема газетна галузь, не знала за всі 400 років свого існування.

Перша газета в її сучасному вигляді з'явилася в XVI столітті у Венеції. Трансформацію, яка відбувається тепер, навіть неможливо порівняти з тим, що у другій половині XIX століття було винайдено ротацію. Що дала ротація? Практично необмежені тиражі. Але все одно носієм залишився папір, все одно надруковані на ньому літери, все одно текст, який доставляє споживачеві пошта. А зміни на рубежі тисячоліть були абсолютно небачені, безпрецедентні. І ми потрапили якраз на цю яму. Ми, повторюю, не встигли ще стати дорослими. В Україні, зокрема, був і так слабкий рекламний ринок, без принципово необхідних тут традицій щодо розміщення і, головне, споживання реклами. А ще те-

СЕРГІЙ ТИХИЙ

> ...ще не встигли, як кажуть, на ніжки зіп'ятися, а тут така криза, якої журналістика, зокрема газетна галузь, не знала за всі 400 років свого існування.

лебачення зі своїм демпінгом приєдналося! Ну, не може телереклама коштувати стільки, що рекламні блоки йдуть у прайм-таймі щопівгодини і тривають по 20 хвилин! І це все колосально вдарило саме по друкованому сектору медійного ринку, бо саме в газет забрав рекламу «телевізор».

А ще з розповсюдженням проблема. З одного боку, відсутність здорової конкуренції призвела до того, що, скажімо, в Києві монополіст «Союздрук» вводив грабіжницькі націнки і графік, який вимагав закривати верстку завтрашнього числа газети ледве не в обід попереднього дня. Що ж, ця «контора» успішно допиляла гілку, на якій сиділа. Газети й журнали, які продаються, а не роздаються, у столиці здохли: хронічно дотаційний роздріб призвів до обвалу тиражів, скорочення аудиторії, зниження ефективності реклами тощо. Зате кіоски «Союздруку» поздавалися в оренду й тепер там «гордо» намагаються варити каву.

«Немає повісті печальнішої нині, ніж повість про газети в Україні…». Сподіваюся, Шекспір мені вибачить настільки вільний переклад.

— Коли ви говорили про оборонні функції медіа, ви ж не дарма, певно, сказали про медіа як бізнес. А на якому етапі медіа в Україні втратили можливість стати бізнесом?

— От саме на рубежі тисячоліть і втратили. Наші медіа не змогли стати повноцінним бізнесом через оці колосальні трансформації. Якщо у «Нью-Йорк Таймс» є проблеми, 100–200-річні газети переходять в онлайн у Великій Британії, по всій Європі, так чого ви хочете від пострадянської України?

— Ви маєте на увазі, що інформацію з гарячої точки сучасним ґаджетом може передати місцевий чи народний журналіст, і не потрібно туди надсилати свого кореспондента навіть потужним світовим інформагентствам? Що онлайн-виданню не варто вкладати в контент надмірні гроші, бо в нього крадуть інформацію?

— Що стосується «народної журналістики», то це маячня, повний блеф, про який давно треба сказати правду. Один видавець із Норвегії, який представляє достатньо потужну там медійну структуру, розповідав мені про експеримент. Десь у середині нульових років вони зробили серйозну ставку на так звану народну журналістику. І він мені розповідав: *«Ми вклали туди купу грошей і зусиль. У мене сотня тих народних журналістів була, з якими ми підтримували зв'язок. І от одного прекрасного дня приходить 258 описів красивого сходу сонця... Ти можеш собі таке уявити?»*.

Журналістика — це, взагалі-то, професія така. Редакція — професійна — має працювати щодня, а не «за натхненням». І журналіст має працювати саме в редакції, а не так, як зараз модно, кожен сидить у себе вдома й посилає щось електронною поштою чи у Фейсбуку. Я не проти стрингерів, вони працюють і працюватимуть десь на стороні, але редакція функціонує окремо, вона має формулювати свій порядок денний і реалізовувати його, висвітлювати не будь-що, а те, що підлягає висвітленню, й так, як того вимагає концепція видання... Сподіваюся, що скоро про «народних журналістів» і згадувати не будуть.

Що стосується всього іншого… Повністю помінялися технології підготовки матеріалів, і — це головне — доставки інформації до споживача. Вона миттєва, не потребує від видавця великих додаткових витрат, а для читача / глядача вона практично безплатна. Інформацію можна «тирити», як казали колись в армії, — *«стоячи, лежачи і з коліна»*. Саме ці проблеми множать на нуль стару економічну модель. Звісно, зберігається звичка, яка ще певний час буде працювати. Але треба винаходити новий формат існування ЗМІ, які обслуговують суспільство.

— Повертаючись до вашого вміння неординарно дивитися на проблему. Скажімо, ми б'ємо на сполох через трудову еміграцію українців. А ви наводите цифри: якщо в Україні це 13% працездатних, то в Польщі — 14%, а китайців працює й живе за кордоном десятки мільйонів. І виходить, що це світова тенденція розвитку. Чи є в журналістському житті щось, що більшість із нас вважають зрадою, а в ньому можна побачити перемогу? Можливо, технічна революція в медіа стане поштовхом до прориву, який ми навіть уявити собі не можемо?

— Це говорити легко. Як у тому анекдоті про старого пугача: я, мовляв, теоретик, а ви самі придумайте, як воно має бути на практиці. Що я маю на увазі? Скажу контраверсійну річ, яка, мабуть, не всім сподо-

бається: треба перестати говорити про так звані журналістські стандарти як про якусь священну корову. Не той час і не та ситуація в нас і в світі. Ті, хто ці стандарти придумав і багато часу сповідував, програють сьогодні інформаційну війну. Відомо, кому програють. Вони дотримуються журналістських стандартів, а поперед них вилазять спритники і скликають, скажімо, акції жовтих жилетів, які трощать на своєму шляху все, що бачать, нікого не слухаючи й не звертаючи уваги на жодні закони й заклики до цивілізованої поведінки. Цьому треба навчитися протидіяти — не лише силою, але й словом, переконанням. Якщо ж триматися за ці «стандарти» як за істину, яка не обговорюється, нічого не буде.

— А що має бути замість журналістських стандартів або поруч із ними?

— А треба, принаймні на час війни, перестати боятися слова «пропаганда» в поєднанні з розмовою про засоби масової інформації. Так, пропаганда! Нам треба пропагувати наш погляд на справедливість, на нашу історію, на наше сьогодення та майбутнє. Нам треба переконувати людей масово. У нас явні проблеми в цьому секторі. Подивіться на нинішнє передвиборче суспільство в Україні. Не називаючи імен лідерів перегонів, скажу, що бракує комунікацій між тими, хто може поширювати привабливі ідеї, й тими, хто мали б ці ідеї сприймати. Так, не можна вбивати пропаганду цвяхами в голову. І ЗМІ не можуть звучати на одній пропагандистській ноті. Але певний елемент цього має бути присутній, по-моєму. Треба знайти баланс.

— Наведіть, будь ласка, приклад…

— Прикладів — купа. Стандарти вимагають подавати принаймні дві точки зору. От дайте мені дві точки зору — і все! Втім є проблеми, які немає сенсу обговорювати й давати, скажімо, точку зору абсолютного рашиста. Наприклад? Візьмемо оцю байку про те, що українську

> *«Немає повісті печальнішої нині, ніж повість про газети в Україні…».* Сподіваюся, Шекспір мені вибачить настільки вільний переклад.

мову вигадали в австрійському Генштабі. То треба обов'язково точку зору рашиста подавати, коли ми будемо говорити на цю тему?

— А маємо ми поряд із точкою зору людини, яка живе на підконтрольній території України, наводити думку людини, яка живе зараз у Донецьку чи Луганську?

— У межах так званих стандартів це не завжди вийде адекватно. Інколи матеріал складається так, що доречно й можна це зробити. Але вимагати це як абсолютну умову — це все одно, що змушувати дурня молитися — а він лоба об підлогу розіб'є.

— У чому ще журналісти мають змінити свої підходи до роботи сьогодні? Я так розумію, це один із викликів часу…

— Якщо говорити про українську журналістику, вона, на мій погляд, дуже повільна. Вона не використовує повною мірою всі ті можливості, колосальні і фантастичні, які надають сучасні засоби комунікацій.

Скажімо, має бути популярне й масове (хоча б одне!) онлайн-видання про те, що відбувається зараз в Києві? А немає. Ідеальна назва для онлайн-видання — «Зараз», «Сейчас». Тобто в реальному масштабі часу треба готувати контент, якомога швидше. Якщо говорити про мегаполіс, про Київ, треба інформувати про те, що тут відбувається щомиті: пригоди, громадські ініціативи, акції, взагалі — події, які варті уваги, оцінку цих подій. І це ганьба, що такого масового ЗМІ (а їх має бути кілька, аби вони конкурувати між собою!) в Києві взагалі немає.

До речі, технологічним родичем таких онлайн-медіа є репортажне радіо, про яке колись ми говорили з партнерами. Втім, до справи так і не дійшли: треба було домовитися про частоту, про інвестування. А репортажне радіо — це штука дорога, принаймні, дорожча ніж ті ФМ-ки, які досі переважають у нашому ефірі.

— Колись ви говорили, що репортажне радіо для Києва — це п'ять-шість оперативних репортерських бригад, відповідно підготовлених, обладнаних і забезпечених. З іншого боку, репортажне ФМ-радіо — один із ключових козирів у боротьбі за інформаційний ринок. Чому такого радіо досі немає? Бракує коштів чи розуміння вигоди?

— Думаю, в комплексі всього, про що ви кажете. До речі, те, що ви цитуєте, писалося років десять тому. Я вже забув думати, що в мене

такий проект був. Між тим, ви не знайдете європейської столиці, включно з Москвою, в якій би оперативних репортажних радіоканалів не було кілька. І вони між собою конкурують. А в Києві чому не вкладають? Тому що в наших потенційних інвесторів у голові — «велика дуля». *«Воно ж не прибуткове і ніколи таким не стане»,* — одразу, без аналізу пропозиції, каже такий інвестор. Але ж перепрошую, коли ви формуєте танкову дивізію, ви питаєте, коли вона вам буде приносити прибуток? А взагалі, хіба тільки грошима вимірюється нині прибуток? Є в мене певні думки з цього приводу.

Можливо, потрібно поглибити пошук тих методик, які у світі використовуються для фінансування громадських телеканалів. В Україні ці спроби поки що лише починаються. І не сказати, щоби переконливо… Так, канал, який тепер є Суспільним, істотно змінився на краще, хоча поки що не виходить на позиції лідерів. Одна з причин — замале фінансування. Було би більше грошей, Суспільне могло би конкурувати із «1+1» тощо. Але воно ж є Суспільним лише опосередковано! Бо фінансується з держбюджету, а там завжди дають не скільки треба, а скільки можуть дати, чи хочуть… А відтак Суспільне ще довго тупцюватиме на місці. Модель, повторюю, треба нову створювати. Зокрема, систему збору коштів із людей, яку потім можна було би, скажімо, розповсюдити й на інші ЗМІ. Чому ні? Створювати такі собі *«інформаційні кооперативи»* — на зразок житлових: коли люди платять, скажімо, за те, що їх вчасно і якісно інформують.

— Радіо громад, міська газета такою може бути, так?

— І дві, і три міські газети, які будуть між собою конкурувати. Але має бути настільки організоване громадянське суспільство, аби, усвідомивши цю необхідність, — і фінансувати власні ЗМІ, й контролювати їхню діяльність. І, мабуть, саме тут від держави потрібна допомога — організаційна, методологічна. Мені здається, що в цьому напрямі

> …ви не знайдете європейської столиці, включно з Москвою, в якій би оперативних репортажних радіоканалів не було кілька… А в Києві… в наших потенційних інвесторів у голові — «велика дуля».

певна шпариночка світла пробивається — можна було би придумати такі інформаційно-пізнавально-розважальні кооперативи. Скажімо, ви знаєте, як фінансується ARD — «перша телекнопка» Німеччини?

— Самими глядачами.

— Так, самими людьми, не з держбюджету. І там не те що тобі приходить поштою лист-рахунок і ти за ним ідеш до банку і платиш. Спеціально навчені бригади обходять домівки і пропонують людям, нагадують їм — зробіть внесок. І збирають таким чином мільярди євро. Тобто люди на свої гроші тримають колосальну розгалужену медійну структуру, одну з найсильніших у світі.

— Якщо починати з таких невеличких ЗМІ — радіо громади, міська чи районна газета, які умови мають виконуватися журналістами й редакторами, аби людина захотіла віддати свою копійку на це?

— Розумію, питання *«з вітчизняним підтекстом»*… Так, це важко. Я зараз живу на дачі й не можу своїх сусідів організувати на те, щоби скинулися по 1000 гривень і зробили нормальні 300 метрів дороги. Вони щодня б'ють на ямах свої машини, які постійно в ремонтах, які треба мити теж ледве не щодня, але спонукати людей до об'єднання, щоби покласти зовсім трішки асфальту... Або колега розповідала про суперечки на зборах ОСББ. Мешканці нового будинку не можуть домовитися про те, в який колір пофарбувати перила на ґанку. От проблема. Тому й кажу: в роботі з побудови нових медіа потрібна методологічна допомога, в тому числі й держави. Як це зробити — не знаю. Так само, мабуть, як організувати продуктивну роботу ОСББ. Дорослішими треба ставати…

— На Львівському медіафорумі — 2018 студентка Українського Католицького університету під час дискусії, присвяченої радіо, запитала про фактори розвитку студентського радіо. Андрій Куликов навів приклад газети, яку створили студенти Дублінського технологічного університету. Вони добилися, щоб місцеві дрібні підприємці почали замовляти рекламу в цьому виданні. Бо аудиторією студентської газети були не студенти, а місцеві жителі. В Україні така модель студентського й не тільки ЗМІ можлива?

— Якби я знав відповідь на це запитання, я би точно президентом став! Я тут можу робити лише прогнози. Як народжується харизма, ну,

Фрагмент дискусії «Інтелектуальне talk-радіо: перспективи», Львівський медіафорум — 2018

Дарія Зубрицька, магістерська програма з медіакомунікацій УКУ: Протягом року ми робимо студентське радіо — «Радіо 412». Який можливий розвиток студентських ЗМІ в онлайн? Тому що важко робити розумне онлайн-радіо, бо приходить аудиторія, хоч і молода, але послухати музику. Тема може бути будь-якою, але вони вимикаються, бо не хочуть довго слухати.

Андрій Куликов, журналіст, голова правління ГО «Громадське радіо»: Скажіть, будь ласка, про що ваше радіо?

Дарія Зубрицька: Наше радіо про студентів і від студентів.

Андрій Куликов: Місто Дублін. Дублінський технологічний інститут, який має найкращу школу журналістики в Ірландії, і в Сполученому Королівстві її шанують. Газета називається Liberty. Не тільки тому, що це «свобода», а тому що так ще називається район, у якому розташований інститут. По-нашому слобода: колись там люди селилися, були звільнені від податків. Газета Liberty виходить накладом майже п'ять тисяч примірників, тому що вони домовилися з ірландською версією газети The Sun, що у хвості тиражу їх додруковують.

Газета не про студентів і не для студентів. Вона про район Liberty, про тих людей, які живуть у районі Liberty. Про сусідню тролейбусну чи автобусну зупинку, про паб, який історично або закрився, або відновився. І тому ця газета поширюється безкоштовно як традиційно для місцевих газет Британії й Ірландії, але її розкладають у тому самому пабі, на тій самій автобусній зупинці, і тому в цю газету приходить місцева реклама — від пабу, від кінотеатру, від шевця, від кравця. Не можна… пробачте, але … улюблений приклад: «Нашу кафедру відвідала делегація викладачів із Сьєрра-Леоне…»

Дарія Зубрицька: У нас такого немає!

Андрій Куликов: Я ж не кажу, що це у вас. Але це напрямок, так? Виходьте за межі студентського радіо для студентів. Робіть студентське радіо для іншої аудиторії — молодшої, старшої, але для іншої. Бо коли ви вийдете вже в широкий світ, ви не будете про студентів переважно розповідати, а будете про широкий світ. Ось така рекомендація.

от як? Чому люди свого часу так сильно полюбили Віктора Андрійовича Ющенка, що влаштували Помаранчеву революцію? Таємниця велика! Через «метелик», через хусточку в нагрудній кишені в тон краватці? Через те, що в нього дружина американка? Він, як виявилося дуже швидко, на 100% не відповідав тій легенді, яку про нього склали. Але цей перший поштовх, який об'єднав навколо Ющенка колосальні маси людей, був же.

Те саме й зі ЗМІ. Один вкладає колосальні кошти в рекламу, проби-

ває «дірку в голові» потенційної аудиторії — й нічого в нього не виходить. А інший просто сказав, як один відомий діяч, що *«будем мочить в сортире»* — і все. Вже 20 років знущається над законом, совістю і здоровим глуздом, залишаючись попри все на чолі нещасної Росії.

— Пане Сергію, ви згадали свою ідею репортажного радіо — поки що нездійснену. Поговоримо про зреалізовані ідеї. Свого часу медіаподією стала газета «День», яку ви запускали з Володимиром Рубаном. Потім нове яскраве життя отримали «Всеукраинские Ведомости» вже з логотипом «ВВ». Утім ваше ім'я насамперед асоціюється з «Газетой по-киевски». Чому ця міська газета, яку ви створили й очолили у січні 2003 року, стала вибухом у журналістському житті України?

— По-перше, Київ не мав на той час сучасної популярної міської газети. Це страшенна ганьба. Те, що зараз про життя у столиці України немає взагалі жодного реально масового ЗМІ — ні на папері, ні в інтернеті, — ганьба ще більша. По-друге, мене завжди дуже дратувала і дратує наша вічна підсвідома меншовартість. У нас дехто й досі примудряється жити з головою, повернутою на Москву: *«Мовляв, там, лише там все справжнє»*. Вона вже ворог, та Москва, відвертий і лютий, але все одно для цих людей — все справжнє в Москві: кіно в Москві, театр у Москві, література в Москві, звісно, й газети — теж у Москві. Тож і хотілося, як кажуть, у рамках своєї компетенції довести, що можемо зробити газету не гіршу, ніж у Москві. Та що там «не гіршу» — кращу! Ми можемо її, цю газету, краще придумати, краще спланувати, краще написати, відредагувати, проілюструвати, зверстати. «Газета по-киевски» була націлена саме на цю мету. В ній за визначенням не могло бути недоречних, слабких матеріалів. Слабкий — у кошик! Можна доробити — дороби. Всі ці «соплі провінційні» — нафіг! Такою була принципова установка. І ще — дуже ретельне планування: прискіпливе, наполегливе, безкомпромісне.

Я і зараз хочу таку газету. Я не уявляю, що таке «авторська газета». Газета завжди редакторська. Яку газету редактор хоче зробити — таку він і має робити. А не «ліпити» її з того, що йому принесуть.

— «Газета по-киевски» була вашою ідеєю? Ви її втілювали вже без Володимира Рубана?

— Так, ми її робили без Рубана. Ініціативна група складалася з двох осіб: я і Вадим Балицький. Далі приєднувалися інші люди.

— А чим вона одразу «вистрілила», чим завоювала киян і стала, можливо, певним подразником для ваших колег-газетярів?

— Вона була просто якісно зроблена людьми, які люблять свою роботу. І саме тому вона була «зварена» так, що всі облизували пальчики й казали: «Дивіться, яку в Києві газету зробили. Дивіться, в ній немає ніяких заміток із ніякими заголовками. Дивіться, як вона придумана, яка в неї структура, рубрики, як вона проілюстрована». По настрою «Газета по-киевски» була багато в чому продовженням «ВВ-шки», але вже з іншим розумінням ринку й економіки: я ж три роки перед тим редагував діловий тижневик «Галицькі контракти» й навчився відрізняти дебет від кредиту. Це теж мало своє значення.

А ще так склалося, що ми її «вилизали», бо мали на це час. Нам же спочатку не дали можливості робити щоденну газету. «Газета по-киевски» починалася як тижневик. Хоча, на моє переконання, масова «тижнева газета» — це все одно що «гарячий лід». Тижневик має уже бути ілюстрованим або спеціалізованим виданням. Чому? Тому що так, був Тихий, був Балицький, інші люди, в яких уже було професійне ім'я. Але то був початок двотисячних років, коли в українській газетній журналістиці створилася дуже неприємна ситуація. Кілька років на той момент панував стереотип, що газету може зробити будь-хто. От і клепали, будь-хто будь-що, це, часом, був синій жах, не хочу і згадувати. Редактор, перепрошую, — це така професія, а люди ходили по «багатих» офісах із гаслом: *«Із задоволенням витратимо ваші гроші!»*. І витрачали — на повну, перепрошую, фігню... І я тоді міг що завгодно пропонувати, але краще було показати — що саме ми здатні зробити. А тижневик, знаєте, все таки на порядок дешевше щоденної газети…

— Хто був інвестором «Газети по-киевски» на початках?

— «Приватбанк». Це були кредити, які треба було повертати. Скажу одразу, на початках протягом кількох років, Коломойський Ігор Валерійович не мав жодного стосунку до цієї газети, він навіть не знав, що вона існує. І слава Богу! Там працювали інші механізми прийняття рішень і ми змогли зробити те, що зробили — «Газету по-киевски».

— Проект був прибутковий?

— Були місяці, коли ми виходили на так звану операційну окупність. Це ще не повна окупність, але необхідний для неї базис. «Газета…» динамічно розвивалася. Одна з наших ідей-фікс — багаторазове

використання контенту, зокрема для здешевлення кінцевого продукту. Якщо контент якісний, на совість зроблений, то шкода його один раз випустити: давайте його й туди, й туди поставимо. Тому ми запустили загальноукраїнську мережу міських газет «По-...». Були «Газета по-одесски», «…по-харьковски», «…по-днепровски», «…по-донецки», україномовна «…по-львівські». І вже стояло у плані запустити «Газету по-запорожски». В результаті наше підприємство-засновник — «Видавництво ПресЦентр» у 2007-2008 рр. — за сумарним тиражем видань було найкрупнішим газетним видавцем України.

— А як визріло рішення про запуск подібних газет у містах-мільйонниках України?

— Повторюю, багаторазове використання контенту й ринкова ситуація, яка складалася в містах. І це, до речі, була не єдина наша мережа. Інша — мережа безплатних газет десяти районів Києва «Газета нашого району». Там теж використовувався контент, що готувався для «Газеты по-киевски». І там теж була своя об'єднана редакція, яка створювала матеріали відповідної, «районної» тематики, але базою була «Газета по-киевски». Звісно, все це дорого, такі продукти моментально на прибутковість вийти не можуть у принципі.

…А паралельно йшли два інші процеси. По-перше, грянув катаклізм — криза 2008 року. По-друге, всесвітня мережа вже «дожовувала» традиційні медіа, потрібна було докорінна перебудова, на яку не було грошей. А по-третє, доживала свої останні роки й місяці стара модель медійного бізнесу, про це ми вже говорили.

Проект ГПК з усіма його відгалуженнями був шалено перспективний, і насамперед у пошуках нової філософії існування ЗМІ. Але сталося те, що сталося…

— Ідея створення мереж вам належала? Чи це світовий досвід?

— Звісно, ми не винайшли велосипед. Подібна модель — центр і регіональні випуски — застосовується в багатьох виданнях, у тому числі українських. Скажімо, таке робили в «Киевских ведомостях»: там були місцеві редакції, які готували свої шпальти для регіонального випуску. У газеті «Сегодня» теж така схема застосовувалася. А от ідея мережі нібито незалежних одна від одної газет належить нам.

Стосовно ідеї районних «безплаток» — теж не наш винахід. Така мережа була в Петербурзі, потім у Москві її організували, називалася вона «Мой район». З іншого боку, наше ноу-хау — єдина база вироб-

ництва контенту, маркетингу тощо — все це присутнє було. Подібні проекти доцільні за умови існування відповідного рекламного ринку. А ми в Україні хотіли бути першими і прогнозували його розвиток. Але вдарила криза-2008. І виявилося, що ми, так би мовити, бігли дещо попереду паровоза…

— Із якими виданнями конкурувала «Газета по-киевски»? «День», «Газета по-українськи», «Газета 24»…

— Ні-ні. «День» — теж ні, це інша ніша, вони ніколи нам не були конкурентами. Масові газети — «Сегодня», «Факты», «Киевские Ведомости» (поки існували) — це були наші конкуренти. І рейтингами ми мірялися саме з ними. Це дещо незвична ситуація, коли міська газета конкурувала із загальнодержавними. Інша річ, що український ринок загальнодержавної щоденної преси на той момент вже занепадав…

— Що сталося між вами як головним редактором «Газеты по-киевски» та Ігорем Коломойським, власником холдингу «Главред-медіа»? Чи правду кажуть, що газета стала частиною цього холдингу?

— Про нас інтернетом міфи гуляють. Може, хтось і хотів нас залучити до «Главред-медіа», але ми ніколи туди де-юре не входили. Наші проблеми почалися одразу після кризи 2008 року з того нещасливого дня, коли було вирішено всі медійні активи «Привату» об'єднати під одним управлінням. Відповідно, це були люди від Ігоря Валерійовича Коломойського і телеканалу «1+1», зокрема Олександр Ткаченко.

— Ви маєте на увазі той момент, коли інформагентство «УНІАН», «Главред-медіа» та «Газета по-киевски» створили єдиний медіахолдинг, який мав очолити Олег Наливайко?

> Масові газети — «Сегодня», «Факты», «Киевские Ведомости» (поки існували) — це були наші конкуренти… Це дещо незвична ситуація, коли міська газета конкурувала із загальнодержавними.

— Була розмова про необхідність створення цього медіахолдингу. Але, повторюю, де-юре ми до нього ніколи не входили. Ми самі були медіахолдингом — Національною мережею міських газет медіагрупи «ПресЦЕНТР». «Газета по-киевски» і всі її сім підприємств складали цю мережу з відповідними спільними структурами — фінансовою службою, дирекціями маркетингу, реклами, розповсюдження... Для чого нам було входити ще кудись? Були такі розмови, які нами не дуже віталися, і, як я розумію, це було однією з причин тертя й підвищення напруги.

Не хочу пліткувати, але в мене особисто проблеми почалися, коли «Газета по-киевски» опублікувала матеріал про підготовку «нібито прямого» телеефіру, присвяченого першій річниці перебування Януковича на посаді президента. Добре пам'ятаю, наскільки гостро цей матеріал був написаний і як я особисто його скорочував, щоби трохи пригладити певні речі. Взяв гріх на свою совість, але це не допомогло. Кажуть, що й така лайт-версія «нагорі» дуже не сподобалася. А яка в таких випадках буває розправа? Геть головного редактора. Притому що це збіглося, я так розумію, з настроями власника, його «відповідно» підготували. І власник, Коломойський тобто, попри всі мої прохання, в зустрічі мені відмовив. Тож «беспредел» тодішньої влади, самодурство власника і, безперечно, його страх перед владою плюс дрібні кон'юнктурні інтереси челяді, яка при власнику завжди крутиться, — оці три чинники зіграли свою роль. І газета загинула. Нічого подібного відтоді на українському ринку не з'явилося.

— Але ж була якась причина, чому Ігор Коломойський до «Газеты по-киевски» під дахом «Привату» ставився як не до рідної дитини?

— Він до «Газети по-киевски» перші років п'ять-шість її існування не мав жодного стосунку. Мені розповідала одна людина, яка під час їхньої зустрічі в Києві вирішила зробити Коломойському комплімент: *«Вы такую классную газету тут делаете!»*. А той: *«Какую газету?»* — *«Ну как? "Газету по-киевски"»* — *«А что, это моя газета?»*... Коментарі потрібні?

А ще «Газета по-киевски» дуже негативно ставилася до Льоні Космоса — тодішнього мера Києва Леоніда Черновецького. Це окрема сторінка в тисячолітній історії нашого міста — ганебна. Ми критикували його жорстко, а він, як потім виявилося, плакав рясними слізьми й жалівся Коломойському. І коли на початку 2010 року Коломойський зібрав керівників усіх ЗМІ, які існували під омофором «Приватбанку», він до мне підходить і зі шпилькою каже: *«Ну, вы там, такие смелые, самого*

мэра... За что ж вы Черновецкого так?». І тут нині покійний, царство йому Небесне, Олег Нипадимка, який був редактором «Новой газеты», теж під дахом «Привату», розрядив обстановку: *«А я,* — каже, — *Черновецкого просто ненавижу».* Втім, свою роль у загибелі ГПК Космос, думаю, відіграв…

Незважаючи на всі мої прохання пояснити, в чому річ, я за всі ці кілька місяців так і не був допущений до Коломойського. Між тим він розказував журналістам відверті дурниці: *«Ну, этот Тихий, знаете, что он сделал? Он внес в Устав пункт, что его сразу уволить нельзя, нужно чтобы месяц прошел …».* Та Господи!.. Статут ТзОВ «Видавництво ПресЦентр» мені принесли юристи «Приватбанку», я підписав його практично не читаючи, бо мені газету дуже хотілося зробити. Звісно, я тут трохи згущую, читав, звісно… Але що я туди міг внести? Це типовий статут, який з інтернету витягни та роздрукуй, і хоч тисячу таких «прес-центрів» можеш заснувати. Тільки газету знай, як робити...

У мене є певні підозри стосовно людей, які добре «попрацювали» над створенням такої ситуації. У мене немає доказів, хоча я майже на 100% знаю, на чиїх руках кров «Газеты по-киевски». Це сильно обтяжило карму цих людей. Ну, Бог із ними.

— В інтернеті є інформація, що ви претендували на бренд «Газета по-киевски»…

— Ми на нього не претендували, ми ним володіли. Взагалі-то, цю назву придумала моя дружина Лєна — корінна киянка, як і я. А четверо фізичних осіб зареєстрували в рівних частках право інтелектуальної власності на бренд «Газета по-киевски»: я, Вадим Балицький, Михайло Батіг і художник Олександр Шингур, автор логотипу. Четверо співвласників торгової марки.

— Ви ж не полишили свою мрію про міську газету нового часу?

— Не полишив. Поки що. І це болюча мрія.

— Якою має бути міська газета нині, щоби вона стала «революцією» в місті? Що б ви взяли з «Газети по-київськи», що б уже із сьогодення, можливо, заклали у проект?

— Однією з характерних ознак «Газети по-київськи» було те, що вона всі 8,5 років свого існування не стояла на місці. Фактично щодва роки ми затівали перебудову моделі, некосметичну причому. І остан-

ня з моделей, яку було запущено у вересні 2010-го, була найближче до того, про що ми зараз говоримо. Це не лише про міську газету. Це стосується паперової газети взагалі. Мені здається, дуже важливо відродити сектор ринку паперових щоденних газет. Тому що, крім усього іншого, кращої журналістської школи, ніж робота в редакції щоденної паперової газети, досі не існує. Якщо ми маємо сьогодні певний дефіцит якісних журналістів, то через те, що в нас паперові газети у глибокій кризі.

Аби вижити зараз, точніше, відродитися, газета має стати принципово іншою. По-перше, треба нарешті перестати ганятися навипередки з інтернетом. Ну, не потрібна нині паперова газета для того, щоб оперативно інформувати. Вона тут не програла: вона просто вийшла з конкуренції з об'єктивних причин. По-друге, паперова газета має взяти якістю, вона має публікувати «матеріали-цукерки», винахідливі, актуальні, точно виписані, щедро проілюстровані із застосуванням інфографіки. Вона практично має перетворитися на щоденний ілюстрований журнал на газетному папері, де все подано красиво, так, що неможливо відірвати очей.

«Газета по-киевски», царство їй небесне, пішла саме цим шляхом. Я досі пам'ятаю нашу публікацію, пов'язану з аномальним природним явищем, яке накрило Київ восени 2010-го: була дуже висока хмарність — від землі й на висоту 10 кілометрів — хмара суцільна. Вдень стало темно, як пізно ввечері. Як ми подали інформацію про це? Ми зробили інфографіку на всю шпальту В4+. Фотографія Майдану незалежності й ця хмара над ним. Вертикальна шкала в кілометрах, на різній висоті — птахи «літають», літак. І показано тут же, як зменшується сила освітлення по мірі того, як ми спускаємося по шкалі нижче відносно цієї хмарищі. Короткий текст, не більше 1000 знаків. Все. Але забути таке неможливо. От, зокрема, й на подібних по винахідливості публікаціях має в майбутньому триматися паперове ЗМІ, паперова щоденна газета.

— Коли ви задумували «Газету по-киевски», ви чітко визначили аудиторію, чітко уявили вашого читача, *«корінного киянина або людину, яка дуже полюбила Київ. Він точно читав "Анну Кареніну"*

> ...кращої журналістської школи, ніж робота в редакції щоденної паперової газети, досі не існує.

і зрозумів цю книгу, але міг не читати Кафку». **На яких алюзіях культурних, літературних, світоглядних має триматися інтерес нової столичної газети, яка вже, певно, українською мовою робитиметься?**

— Те, що українською, — це однозначно. А мова в цитаті про людей, які здатні відчувати, які розуміють образ, для яких інтелігентність — це не порожні слова, а якщо не спосіб життя, то орієнтир по життю. Таких людей у Києві сотні тисяч було тоді, а тепер, мабуть, не менше. Це люди, які вміють відчувати, але їх важко обдурити, бо рахувати вони теж уміють.

Якщо говорити саме про киян, то я ще один загальний образ наведу. Це людина, яка ніколи в себе на балконі не побудує пластикову ганебну «будку». І буде протистояти сусідам, які собі на балконі такі «будки» будують, наплювавши на те, що на їхньому спільному будинку висить табличка «Пам'ятка архітектури». Я також думаю, суспільна грань між тими, хто задає тон у житті, й тими, від кого ніколи нічого не залежить, проходитиме саме по лінії — читає людина «з паперу» чи ні. Я не можу зрозуміти нинішньої моди, коли багато хто ледве не з гордістю каже: *«Та я вже давно не читаю цих ваших писульок, я дивлюся відеоролики».* Мені сумно за людину, яка може дозволити собі витратити 10 чи 15 хвилин на перегляд ролика, щоби з'ясувати наприкінці, що він нафіг був не потрібний. А друкована замітка «по діагоналі» прочитується за хвилину.

До речі, якщо повертатися до переваг паперового видання перед іншими, я не сказав про найголовнішу. Номер щоденки являє собою синтез. Це картина дня, якою її собі уявила редакція й матеріалізувала у вигляді набору матеріалів, фотографій, ілюстрацій, зверстала й подала читачеві. Одне-єдине ціле — синтез. А інтернет — це ентропія, розпад. Там кожен матеріал існує сам по собі. Його запустили, він полетів собі, відкинувши все, що було поруч на шпальті, що взаємодіяло з ним у момент його народження. Це і є розпад! Повторюю: сьогодні інтернет — це ентропія, газета — це синтез.

— Скільки, за вашими підрахунками, коштувало би видання такої газети?

— Я вже давно це підраховував і цифри відтоді змінилися. Це гроші істотні, безперечно. Але коли ще у 2014 році, коли вже йшла війна, ми пропонували проекти, пов'язані з папером, я порівнював витрати на них із вартістю танка. Один танк, не з нових, беушний, коштує при-

близно стільки, щоби газета-безплатка невеликого обсягу з накладом 300–400 тисяч примірників близько року проіснувала. Але я не хочу брати цифру зі стелі. Є така спеціальність — медійні аудитори. Потрібно, щоб ці досвідчені люди порахували, скільки би це коштувало нині, у 2019 році.

— В інтерв'ю моїм колегам із «Відеотеки» ви сказали, що *«олігархам треба подякувати і відсунути їх від впливу на ТБ»*. А яка альтернатива — кому мають належали телеканали і ЗМІ загалом? І чи реально це зробити вже зараз?

— Я не кажу, що зараз треба взяти й відібрати в олігархів їхнє майно. За великим рахунком, олігархічні ЗМІ — це прообраз того, про що ми з вами говорили. Тобто є людина, яка, маючи гроші, вклала їх у проєкт під свій власний інтерес. У нашому випадку треба, щоб це була група людей, яка так само зібрала би гроші і вклала їх у проєкт, який би відстоював інтереси цієї групи. Якщо би в нас якимсь чином відбулася така трансформація — перехід медіа з одних рук у руки групи, громади, це було би ідеально. Але, боюся, як тільки цей би перехід здійснився, скінчилися би гроші...

— А ці фінансові потужності якими мають бути? Скажімо, банк? Малий та середній бізнес чи все-таки вливання великого бізнесу? Одна справа — радіо громад, міська чи районна газета, й геть інша — перші телекнопки країни?

— Ну, німці ж збирають на ARD? Збирають! Французи збирають на France Télévisions? Збирають! Своя схема фінансування у BBC, в американців — PBS. Тобто є схеми. Вони, на жаль, у нас не працюють. Я не думаю, що зібрати з малого чи середнього бізнесу якусь групу простіше, ніж зібрати її із громадян, які не належать до одного професійного прошарку. Потрібні технології збору, потрібна організаційна допомога структур, які мають досвід. Конкретніше, на жаль, я поки що на цю тему сказати не можу.

— Пане Сергію, а що, на вашу думку, відбувається зараз із Суспільним мовником — чому не вдається, принаймні поки що, зробити те, як хотілось би правлінню та їхнім однодумцям? Через відсутність передусім маленьких місцевих газет чи радіо з їхніми економічними моделями? Чи ми просто не докладаємо зусиль, аби розібратися зі світовим досвідом?

— Про малі проєкти зараз не говоримо, хоча вони могли би стати своєрідною школою. Нам хоча б одну модель реалізувати. На жаль, я не володію цим питанням глибоко. А на рівні глядача, споживача цієї інформації можу констатувати, що з нашим Суспільним мовленням не все виходить, як треба, в організаційному плані, незважаючи на те, що вони дуже великий крок уперед зробили. Це треба відзначати: люди люблять, коли їх хвалять, причому заслужено. Але економічної, організаційної моделі співіснування цих продуктів із державою поки що в нас немає. Скаржився ж Зураб Аласанія, що Суспільному дали 50% грошей від запланованого. Я добре знаю, що це таке — 50% від запланованого, особливо коли ЗМІ виходить на ринок. Треба витрачати стільки, скільки треба, а не стільки, скільки тобі дають! Ті, хто виділяє кошти, цього зрозуміти не можуть. 50% — це половина. Уявіть собі половину будь-чого — неприємне видовище, чи не так?

— Можливо, суспільству поки що не потрібне Суспільне?

— Як це «не потрібне»? У суспільства є купа проблем — немає, можливо, повного усвідомлення цього. А що поробиш, коли громадяни пропускають повз вуха, коли їм обіцяють знизити ціну на газ, спочатку вдвічі, а потім у чотири рази? Працювати інформаційно треба з такими людьми — як би тривіально й нудно це не звучало, але альтернативи немає, якщо наша мета — це повноцінна демократія в Україні.

— Ваша думка така, що не в усьому владу варто звинувачувати — суспільство теж свій запит на медійний продукт не сформулювало. А що на сьогодні первинне — запропонувати якісний продукт, як ви кажете, «цукерку», чи все-таки щоби суспільство сформулювало свій запит?

— По-перше, коли ми говоримо про 50%, то це не означає, що все в половину гірше. Бо тут мається на увазі все, пов'язане із продуктом, у тому числі просування на ринок, доставка до споживача, нові проєкти. І на цих коштах і зусиллях, які особливо необхідні саме на етапі розвитку, в нас і прийнято економити. Мені здається, що Суспільному мовнику не вистачає коштів на зусилля, спрямовані якраз на збільшення відвідуваності свого майданчика. Як це зробити? Я не спеціаліст, не знаю. Але майже впевнений, що на це справді не вистачає грошей.

Стосовно формулювання запиту суспільства — його можна чекати дуже довго. А нам не хочеться чекати. Існують адекватні люди, спеціалісти, які мають спрогнозувати попит і запропонувати варіанти, бо

одним лише варіантом не обійтися. Ринку потрібна конкуренція, продуктивна сутичка творчих і бізнесових інтересів. Це те, що насамперед треба забезпечити.

— Саме тому ви говорили про продакшен-студії як альтернативу тому, що варто відправити «на пенсію» олігархів із телебачення?

— Мається на увазі, що сучасні технології дуже скоро поставлять під питання існування такої одиниці, як великий телевізійний канал. Тому що у споживача, у глядача з'явиться можливість набирати собі програму на день, на тиждень із того, що йому подобається. Скажімо, новини він братиме від одних, ток-шоу — від інших, пізнавальні програми теж якась продакшен-студія виробляє, спорт він купує ще в когось. Технічно й технологічно це вже можливо. Думаю, в цьому плані продакшен-організації покажуть, на що вони здатні.

— Радіо в Україні недооцінене — як інвесторами, так і рекламодавцями. Їх більше приваблює картинка. У нас є радіостанції інформаційно-розмовного жанру: «Радіо НВ», «Громадське радіо», «Голос столиці», а також менші «Радіо М», «Наша армія», «Тризуб ФМ». Майже всі їх чути вздовж лінії розмежування й на тимчасово непідконтрольній території. Можливо, їм просто додати чи посилити репортажну опцію, на якій ви акцентуєте?

— Не думаю, що треба їх чіпати. У них є аудиторія — хай собі працюють! Я не чув жодної з тих станцій, про які ви кажете. Мені здається, що там, крім музички, має бути ще щось.

— Адже це розмовні радіо.

— Це розмовні радіостанції? Тим більше.

— Радіо «Вести» ще було.

— Таких каналів треба мати кілька, щоб вони конкурували між собою. В Києві давно були спроби створити радіо з елементами репортажного і в симбіозі з газетою-щоденкою — наприклад, радіо «Киевские ведомости». Це були дев'яності — початок нульових. Воно було дуже симпатичне. Але ринок рекламний був надто слабкий, він, здається, й тепер не прогодовує таких речей. А модель, повторюю ще раз, стара. А приватні інвестори не хочуть витрачати гроші просто так, якщо вони

не меценати. Меценат може вкласти гроші через любов до мистецтва, а не меценати хочуть повернення своїх вкладень.

Утім репортажне радіо — це лише одна з порожніх ніш на українському медійному ринку. У нас їх дуже багато. Наприклад, у нас немає національного сатиричного видання. А це одна з ознак здоров'я нації — вміння сміятися з себе.

— «Перець», «Крокодил»…

— «Крокодил» — це не український журнал. А «Перець»… Усі спроби відродити його були невдалими. А ще, повторюю, у столиці (!) немає міської газети. В кожній ніші таких проектів, повторюю, має бути декілька. А в нас — от вам перелік — немає щоденної газети, яка реально би покривала загальноукраїнський ринок. Немає інтернет-газети, яка би повноцінно працювала в режимі «зараз», використовуючи всі можливості сучасних комунікацій.

— Інтернет-видання «Точно», яке ви запустили у травні 2015 року, претендувало на таку?

— Була така претензія, але в майбутньому, якщо вдалося би знайти гроші. Інтернет-проект набагато дешевший, ніж друкований, але все одно потрібні гроші. Для того, щоби мати серйозне онлайн-видання, потрібний більший штат: не 8–10 журналістів, а хоча би 30–40, а ще — дизайнери, програмісти, маркетологи.

— Скільки проіснував ресурс Tochno.media й чому закрився?

— Онлайнова газета «Точно» проіснувала в мережі півроку. Незважаючи на всі її очевидні плюси, скінчилися гроші. Підприємці, які інвестували в це діло, вирішили, що їм не вдасться фінансувати проект далі.

— Хто був інвестором?

> В Києві давно були спроби створити радіо з елементами репортажного і в симбіозі з газетою-щоденкою — наприклад, радіо «Киевские ведомости».

— Це закрита інформація наразі. Ці люди, підприємці, невідомі широкому загалу. Аби багато чого робити в житті, потрібні певні таланти. Знаходити інвестора — це один із таких талантів. У когось він є, у когось його немає...

— Як можуть журналісти сприяти якнайшвидшому закінченню війни на Донбасі?

— Журналісти можуть посприяти тут тільки опосередковано: своїми матеріалами, газетами, сайтами, телепрограмами формувати єдину українську політичну націю, яка налаштована проєвропейськи. У нас забагато розбрату в суспільстві. Це видно, зокрема, під час нинішніх виборчих перегонів. Українців намагаються посварити, використовуючи всю потугу сучасних комунікативних технологій. Нам цього не можна допустити в жодному разі! У жодному разі не можна вважати того, хто голосуватиме не так, як ти, своїм особистим ворогом. Аби цього не сталося, аби концентрація цього розбрату поступово сходила до прийнятних величин, адже зовсім він не зникне, на це й мають працювати журналісти.

— У межах нашого проекту Юлія Мостова говорила: *«Ты себя ограждаешь от соблазнов, чтобы сделать свою страну лучше. А она становится все хуже и хуже. И у многих опускаются руки».* Що би ви відповіли головній редакторці «Дзеркала тижня» та іншим журналістам, які чверть століття працюють за стандартами професії й совісті, вкотре і вкотре викладаються на повну, натомість країна не розвивається на повний потенціал можливостей? І людина відчуває гіркоту.

— Це все дуже індивідуально. Я, наприклад, не вважаю, що наша країна стає все гіршою й гіршою. І я не вважаю так цілком щиро. Так, нам складно, ми переживаємо багато неприємних моментів і негараздів. Але інакше ні в кого не бувало, а ми загалом рухаємося вперед, стаємо кращими. Ця моя переконаність має своє конкретне вираження в цифрах і фактах. І я би не розводив ці плачі, що стає все гірше, гірше й гірше. Про стандарти ми говорили, в мене до них специфічне ставлення. Нам на рівні журналістських організацій, просто журналістських розмов треба серйозно обговорювати професію, її нинішній стан. Зокрема, після нинішніх виборів чималій кількості колег не зле було би… Ну, покаятися хоча б… Втім, я не розраховую, що так буде. Але колись ми очистимося, журналістика наша очиститься, як ріка

після забруднення. Нам лише треба для цього певний час попрацювати в цивілізованих умовах.

— Один із розділів вашої книжки закінчується згадкою про ролик, знятий у 2016-му, до 98-х роковин бою під Крутами, молодими людьми з Українського кризового медіа-центру. Ви кажете: *«Ролик… підсумовується слоганом — “Вони боролись, щоб ми перемогли”, — і він замикає ланцюжок: нічого не було марним»*.

— Треба навчитися почуватися частиною історії. Ми — частка історії. Царства, не небесного — земного, на землі України за нашого життя не буде. Але ми рухаємося до цього. Треба позбавлятися казкового мислення: мовляв, я зараз, як старий Хоттабич, висмикну з бороди волосину — і щось таке постане. Не буває так! Це процес. Треба вчитися жити у процесі. У процесі боротьби з корупцією, у процесі медичної реформи, у процесі реформи системи ProZorro, у процесі пристосування України до стандартів НАТО і ЄС. І так далі, й так далі.

— Чула від вас, що в українських ЗМІ дуже низький рівень редакторів. Ким вони мають бути — візіонерами?

— Редактор — це не лише головний редактор. У редакції має працювати багато редакторів. Рівень цих фахівців, на превеликий жаль, у нас не завжди адекватний відповідальності. Саме від них, від редакторів середньої ланки, залежить дуже багато, адже головний далеко не завжди спроможний все проконтролювати. Його завдання — стратегія, гарантія слідування концепції, а якщо йому доводиться правити кожну замітку, то це як мінімум непродуктивно. У книжці «Перемагають лише переможці» я наводжу приклад, як у нас добирають, скажімо, заголовки, коли оці «редактори» — чергові відділів та ін. — повністю спотворюють сенс замітки. Те, що від наших ЗМІ віє «безнадьогою» й підвалом, — це значною мірою саме їхня «заслуга». І з тим треба щось робити.

— При тому, що кожен редактор дбає про заголовки.

— Правильно. Спеціалісти з маркетингу багатьох із них переконали, що краще клікаються заголовки з негативом. Частка «ні» одразу привертає увагу. Я не кажу вже про кримінал і решту. От вам приклад — цитуватиму приблизно. В інтернеті бачу заголовок «У Києві не буде вулиці сенатора Маккейна». Читаю матеріал. У ньому написано, що є пропозиція перейменувати вулицю Івана Кудрі на вулицю Джона Маккейна,

але існує таке положення, згідно з яким протягом 10 років після смерті людини не можна присвоювати її ім'я якомусь топоніму. Отже, зверніть увагу, наш заголовок уже починає «сипатися»: не «ніколи» не буде вулиці Маккейна, а «*максимум 10 років*». Читаю далі. У статті наводиться думка дуже толкового експерта-урбаніста Олександра Сергієнка. Він підтверджує існування такого положення. Але були випадки, коли його дію призупиняли і здійснювали перейменування. І він, Сергієнко, особисто за те, щоб у випадку із сенатором Маккейном так і зробили. Тобто це може відбутися хоч завтра. Але що робити з цим заголовком і з тим редактором, який його поставив чи пропустив?

А головні редактори в нас є прекрасні. Редактор — головний диригент: як він ручками помахає, так і оркестр його звучатиме. Є професіонали, є. І «Факти» робляться на хорошому рівні: Олександр Юфимович Швець — прекрасний редактор. І «Дзеркало тижня» робиться на хорошому рівні, й журнал «Новое время», й журнал «Країна», редактором якого є Володимир Рубан, із яким ми колись працювали. У нас є головні редактори першої лінії. Але загалом усі вони самородки, так би мовити, а школи відповідної поки що бракує. Через те в нас і казуси такі, як із вулицею Маккейна, трапляються. І це ще дуже «легенький» приклад.

— 2011 рік — акція працівників «Газеты по-киевски» біля Адміністрації Президента. Основна ідея — звернути увагу Віктора Януковича на політичну цензуру. Ви зауважували тоді: *«На нашому прикладі тестується варіант поведінки з медіа. Я думав, що президент має реагувати на такі речі. А читачі? Це ж був майданчик комунікацій, єдиний для деяких. Права всіх людей брутально порушені. Я з усією відповідальністю заявляю — в цієї країни немає майбутнього…»*. Чи не те ж саме спостерігаємо щодо ситуації з усуненням із посади голови правління ПАТ НСТУ Зураба Аласанії? І тоді, й тепер суспільство — читачі та глядачі — не вийшли підтримати своє ЗМІ. Серед дописів у Фейсбуку такі: *«суспільству глибоко байдуже — і це найгірше із того, що відбувається»; «це відсутність суспільства»; «і навколо активістів порожнеча — вони пересварились між собою»*.

— Я перепрошую, аби суспільство щось захищало, треба спочатку це «щось» вивести на той рівень, коли людям стане не байдуже, є воно чи немає. Ми досягли цього рівня, якщо чесно? Ні. Йдемо до цієї мети, але ще треба. Звісно, й суспільство ще не в тій кондиції. Мабуть, це пов'язані речі. А те, про що ви запитуєте, дуже опосередковано за-

лежить одне від другого. Порівнювати ці дві ситуації — з «Газетой покиевськи» і Суспільним — я би не став. По-перше, це різні вагові категорії, як там не крути. Одне — аудиторія в телеканалу. Наразі після «оцифровки» його метраж уже не має значення, але по засобах — це один із найпотужніших телеканалів. По-друге, яким чином може зреагувати суспільство? Через соціальні мережі, які в нас наразі зайняті іншими проблемами, зокрема й відомо через чий вплив. Або через політичні партії. Політичні партії, на превеликий жаль, у нас поки що не трансформувалися. Мабуть, ще не назрів момент, але явно назріває. Я перестав бути в цьому плані екстремістом. Має минути час, як кажуть філософи, «повнота часу» наступити. І все тоді буде.

Тож одне діло — 2011 рік, коли суспільство було деморалізоване поразкою помаранчевих, причому настільки показовою, що суспільству було дуже важко, люди були в нокауті, в нокдауні, якщо вживати боксерські терміни. Нині ситуація інша. Сьогодні суспільство зовсім не таке деморалізоване, як у 2011 році. Воно виросло, воно розбурхане, але йому не єдності бракує — йому бракує політичної організації.

Стосовно інтернету, і зокрема Фейсбуку як засобу об'єднання суспільства. Ми переоцінили можливості інтернету, соціальних мереж у цій справі. Одна річ — підняти «Арабську весну», припустімо. Інша — вести скрупульозну організаційну роботу. Крім того, за роки, які минули після перших яскравих прикладів використання соціальних мереж для організації соціального протесту, все це враховано, зокрема і Фейсбуком.

Узагалі, соціальні мережі не об'єднують суспільство, на превеликий жаль. Навпаки, вони суспільство «гранулюють», розбивають на маленькі групки, які між собою не спілкуються. Аби гранули тримали спільну форму, їм потрібна певна зовнішня оболонка. Фейсбук цієї оболонки не забезпечує. Могла би забезпечити популярна сучасна партія, скажімо, з використанням інтернет-технологій. Але такої немає.

— На думку редакторки та співзасновниці видання «Заборона» Катерини Сергацкової, гаслом 2018 року в журналістів було мовчання: багато хто вважав, що є речі, про які краще мовчати, бо хтозна, як Кремлю спаде на думку це використати. Утім, каже Катерина, «мовчання вбиває», а «демократія розчиняється в мовчанні». На вашу думку, чи передбачає поняття свободи слова, що журналісти про щось можуть інколи мовчати?

— З одного боку, я погоджуюся, що мовчання вбиває. Але я не згоден із тим, що так уже в нас усі мовчать. Свобода слова в нас є, і багато

хто не мовчить. Натомість у нас свобода слова дуже поганим чином поєдналася зі свободою слуху: хочу — чую, хочу — не чую. Оце наша головна проблема. Причому йдеться вже про державні чинники, про владу. Це наразі моя головна претензія до влади. ЗМІ не ідеальні, але сказати, що вони мовчать — це перебір, як на мене.

— Як на вашу думку, чи будуть на нашому з вами віку названі замовники вбивства Георгія Гонгадзе, розкриті вбивства Павла Шеремета й Каті Гандзюк, розстріли Небесної сотні?

— Ви знаєте, на нашому городі ананаси не ростуть. Це я до того, що колись замовників буде названо. Хочете точніше? Це точно буде тоді, коли зміниться, виросте наша країна, коли в ній будуть інші, принципово відмінні від нинішніх суд і прокуратура. І не лише вони. Бо принципово важливо, щоб іншим стало все наше суспільство. А нині версій названо стільки, що кожен може вибрати собі до вподоби. І якщо прозвучить остаточна правда, то при нинішньому нашому стані їй не обов'язково повірять. Даруйте, але я не думаю, що встановлення зараз імені замовника вбивства Гонгадзе матиме таке вже колосальне значення для України. Це той випадок, коли перегоріло. Про справу Гандзюк, звісно, такого не скажеш. Але з огляду на те, як уже вишикувалися лайномети, які чекають лише на команду, і знаючи про їхню далеку від сенсу правосуддя мету — знищити політичного опонента — якось інакше на це дивишся.

Чому в мене до цього таке ставлення? От є, скажімо, така історична таємниця — «Залізна маска», пам'ятаєте? Людину в залізній масці в 1669 році ув'язнили до Бастилії і тримали там до самої смерті, не називаючи імені. Хто це був — стало однією із загадок французької історії. Версій — безліч. Наприклад, що це був хтось із принців, якого не хотіли допустити до наслідування. Історична наука встановила істину? Ні, вона досі аналізує версії. Для справедливості, звісно, це важливо, і все буде сказано, коли мине час. От французи уже 350 років чекають…

> Свобода слова в нас є, і багато хто не мовчить. Натомість у нас свобода слова дуже поганим чином поєдналася зі свободою слуху: хочу — чую, хочу — не чую.

— Що тримається на плечах людини, яка в інформагентстві очолює напрямок оперативної аналітики? Це для мене трохи оксюморон — оперативна аналітика.

— Чому? Тут усе логічно. Звісно, можна розмірковувати, готувати якісь аналітичні висновки протягом тижня, місяця, року. Існують аналітичні центри, які працюють із цілими програмами роками. Але робиться це, як правило, не для масового споживання, а на замовлення серйозних інституцій, і поширюється інколи в лічених пронумерованих екземплярах із грифом «таємно». Але ми говоримо про масову аудиторію, й досвід тих же онлайн-ЗМІ показує, що найбільшою популярністю користуються ті аналітичні матеріали (це точніше визначення, ніж аналітика), які з'явилися чимшвидше після події. Бо людей цікавлять оцінки того, що саме зараз є в центрі уваги. Це як у спорті, коли відбувся матч, боксерський поєдинок, за яким стежила вся країна, всім хочеться одразу почитати, що думають розумні люди, спеціалісти з цього приводу. І ті, хто встигає першим дати відгук, оцінити, що це було, який вигляд мало, які причини того, чому цей забив, а той не впав, — охоплюють основну масу аудиторії. Якщо це з'являється не одразу, а за день, за два — всі вже об'їлися, це вже мало кого може цікавити. В цьому й полягає сенс оперативного аналітичного матеріалу. А якщо не встиг, то давай уже глибше — тоді й тиждень бери, й місяць. На моє переконання, одне іншому не заважає, лише доповнює.

Те ж саме стосується тенденцій. Ти перший відчув, зловив — так проаналізуй це, не чекай, бо ти не один на цьому ринку. У тебе є конкуренти, які теж думають головою, й вони тебе випередять. Це, до речі, для журналістики абсолютно не новина. З винаходом ротаційної машини, тобто років 150 як мінімум, оперативність — це центральна вимога до якості роботи журналіста.

— Скажіть, пане Сергію, ви почуваєтеся людиною-хабом, як каже Юлія Мостова? Експертом, який акумулює в собі величезну кількість знань, до якого звертаються, можливо, off-record, із проханням на той чи інший момент описати статус-кво?

— Ні, в ролі арбітра я, мабуть, не годжуся, та й не надто такого прагну. Це не моє. Але можу порадити не зайве. Передусім це стосується того, як бачити газету, як продумати її концептуально. А потім — як робити газету, як добитися того, щоби кожне її число звучало тією музикою, яку чує спочатку редактор, а потім почують читачі. Є в мене певні принципи й методики, певні установки в роботі з людьми, прийо-

ми планування і правила підготовки до роботи над матеріалом. Не забагато? Це просто щоденна редакторська робота без жодних таємниць.

— «Тривоги пост», «Надії пост» — це назви першої й завершальної глав вашої книжки. Савік Шустер у своїй книжці, яку минулого року презентував, теж вдався до дослідження емоцій українців. Можливо, це тенденція. Кажуть, нинішній світ перебуває в полоні емоцій. І саме ними, а не розумом люди часто ухвалюють рішення. Скажіть, сьогодні відповідь на запитання «Що ти відчуваєш?» важливіша за відповідь на «Що ти думаєш?». Яким, на вашу думку, буде баланс між інформацією та емоцією в журналістиці завтра?

— Істині важливе раціо. Емоція теж може бути на певних етапах, але керувати процесом має все-таки холодний розрахунок і усвідомлення реальності. Все, що потрібно гарантувати журналісту, редактору, — це баланс між ними. На жаль, може, не на сьогодні, але на вчора принаймні, цей баланс було втрачено. Через це Захід, до якого ми прямуємо, опинився в непростій, у тривожній ситуації. Будемо сподіватися, що здоровий фундамент демократії, придуманий у Давній Греції, дасть і силу, й імунітет, і все буде в них, як належить — нормально тобто.

Мені особисто не подобається журналістика без емоцій. Сухий перелік фактів — це, скажемо так, не моє. Хоча, безперечно, в певних ситуаціях саме він і потрібен. І людей, які вміють це робити на високому рівні, я дуже поважаю й ціную. Втім мені потрібно трошки емоцій, аби чутися зовсім добре. Інша річ, що переборщити з емоцією в жодному разі не можна, бо тоді вона перетворюється на самоціль. Як зберегти, повторюю, баланс між емоцією і фактом, між сухістю і сльозою? Цим, мабуть, і визначається міра таланту, який дається зверху. Цього відчуття міри навчити неможливо, підрахувати на калькуляторі його неможливо теж. Це справді треба відчувати. Як Боженька тобі виділив ці властивості, так ти ними й користуєшся.

> Як зберегти баланс між емоцією і фактом, між сухістю і сльозою? Цим, мабуть, і визначається міра таланту, який дається зверху.

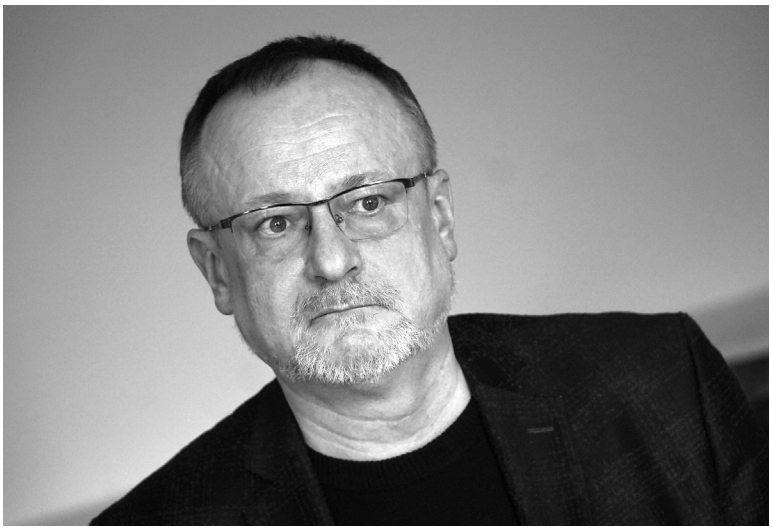

Чому у світі журналістам «зливають» менше інформації, ніж в Україні? В який спосіб не можуть фінансуватися журналістські розслідування? Що спільного між роботою розслідувачів та вирощуванням ягоди? Чому Олекса Шалайський вважає себе «професійно схибленим», а журналістів-розслідувачів — масонським орденом? Читайте інтерв'ю головного редактора інтернет-видання «Наші гроші» Олекси Шалайського в межах спецпроєкту «Журналістика незалежної України: перші 25 років».

2 травня 2019 року

UA RU

Олекса ШАЛАЙСЬКИЙ:

«Якщо працює правоохоронна система — журналістика розслідувань падає»

ОЛЕКСА ШАЛАЙСЬКИЙ

Давні на професійному шляху Олекси Шалайського траплявся «масонський орден». Першим був журнал «ПіК» — «гордість інтелектуалів» — на чолі з Олександром Кривенком. Другий — у якому пан Олекса перебуває тепер — спільнота журналістів-розслідувачів. До цього «ордену» важко увійти, та якщо вже потрапив — ти у фортеці з могутнім муром.

Про журналістику Олекса Шалайський не мріяв — хотів вступити на філософський факультет. Але запитання батька: *«Ким ти будеш працювати — невже філософом?»* — юнака гнітило. Врятувала любов до шахів. Якось Олекса приїхав із шахового турніру, де програв геть усе, й ховався від розмов. Та дядько, радіожурналіст Володимир Шалайський, ніби мимохідь запропонував: *«Слухай, а давай я в тебе візьму інтерв'ю?»*. За 40 хвилин племінник розповів йому все, що хотів і чого не хотів розповідати: *«Він мене вивернув, потім назад згорнув. Я був у такому шоці, що буквально за тиждень захотів бути журналістом. Бо зрозумів, що це прекрасна професія — вивертати людей»*.

Професійна практика для студента журфаку Львівського національного університету імені

ОЛЕКСА ШАЛАЙСЬКИЙ

Івана Франка почалася одразу. *«Своєю першою газетою я вважаю навіть не "Ратушу", куди я пішов із четвертого курсу працювати, а настінну газету першого курсу, яка називалася "Точка зору"»*. У редакції тижневика були свої кореспонденти, зокрема в Києві та Єревані. А серед мегауспіхів пан Олекса згадує випадок, коли свій текст, який не пройшов цензуру в «Літературній Україні», їм віддав Роман Іваничук. А також те, що читати газету приходили городяни — жителі Львова.

Уже на другому-третьому курсі їхня організація «Студентське братство» випускала газету «Братство». Видання нелегально друкувалося у Прибалтиці і привозилося до Львова потягом. *«Потім на місці, де зараз стоїть пам'ятник Шевченкові, її продавали. Це коштувало 15 копійок — реальні гроші. З них платили гонорари, папір купували»*. Тому у створену 1990 року газету «Ратуша» Олексу Шалайського з колегами запросили вже як досить підготовлених журналістів-початківців. *«Ми нічого не вміли, але багато хотіли... Думали, що ми генії, звісно. А перші ж тексти показали, що ти — просто дно журналістики. Але ми вигребли. Газета стала відомою, популярною, і це було нашою величезною втіхою»*.

Працюючи в «Ратуші», Олекса Шалайський під псевдонімом дописував і в тижневик Олександра Кривенка «Post-Поступ». *«Попри те, що "Ратуша" була міська газета, а "Поступ" виходив на Україну, і в нього, до речі, найбільше передплатників було з Донецької області, чомусь вважало-*

ОЛЕКСА ШАЛАЙСЬКИЙ

ся, що ми конкуруємо. Можливо, тому, що обидва видання були популярні серед однієї й тої ж публіки».

Із «Ратуші» Олекса Шалайський пішов працювати в телекомпанію «Міст». А потім — у щоденну газету «Поступ», яку Кривенко вже редагував із Києва. У ній журналіст трохи попрацював редактором відділу, а вже у 1998-му переїхав до Києва.

Спочатку потрапив на УТ-1: *«Я став на кілька тижнів абсолютно випадково головним редактором "УТН", куди входять і новини, і програма "Добрий ранок, Україно!", зі штатом 500 людей».* Це сталося після того, як із державного телебачення пішла команда Миколи Княжицького. Олекса Шалайський уже подумував про СТБ, як його «зловив» Кривенко, який був головним редактором на «1+1», і сказав: *«Слухай, нащо тобі телебачення, ця скринька ідіота? Пішли робити журнал, всі свої».* Так Шалайський став редактором відділу «Суспільство» в журналі «ПіК» — «Політика і Культура», який навесні 1999 року заснував Зиновій Кулик.

Олекса Шалайський каже, що трендом журналу була добротна аналітика за тиждень, «бажано, з гарною мовою, з гострими посиланнями, з добрими експертами». *«Я саме через "ПіК" познайомився із сотнею експертів найвищого ґатунку України. Тому що всі гордилися тим, аби писати в "ПіК"». Крім того, «на відміну від "Дзеркала тижня", яке must read для чиновників і людей, які займаються боротьбою із корупцією, борються за владу, "ПіК" все-таки мав лежати на столі в тих, хто вважав себе інтелектуалом»,* хоча, звісно, одне іншому не заважало. Числа журналу збирали як марки: *«У тебе є підшивка "ПіКу" — ми з тобою одної крові».*

Далі Олекса Шалайський набував досвіду онлайн-журналістики. Сайт «ForUm» очолив на етапі задуму, проте планувалося за популярністю наздогнати «Українську правду». А ProUA перебував на соціальному дні, його ніхто не читав, тому ресурс потребував ребрендингу.

Олекса Шалайський каже: інтернет-журналістика дає *«абсолютно несподівані реакції в роботі, яких ти ніколи не мав».* І не тільки тому, що новину траплялося подати на 40 хвилин раніше від «Інтерфаксу», як у випадку з відставкою Володимира Литвина. Так, одного разу комп'ютерний вірус SirCam надіслав на скриньку редакції «Форуму» похвилинний графік пересування Путіна по Києву, куди він збирався з офіційним

ОЛЕКСА ШАЛАЙСЬКИЙ

візитом. А от сайт ProUA *«зайшов в умовну п'ятірку bigmir і знову став гравцем на політичному полі»* завдяки грі-трансформеру, коли з «частин тіла» президентів України пропонувалося скласти «свого президента»: заходячи пограти, відвідувачі зрештою почали читати новини та інші контент.

У січні 2011 року Олекса Шалайський разом із журналістом Юрієм Ніколовим створили портал «Наші гроші» — для розслідування корупції у вищих органах влади. Того ж року колеги викрили аферу із закупівлею двох бурових платформ за завищеною ціною, які назвали «вишками Бойка». Паралельно впродовж року Шалайський керував сайтом тижневика «Дзеркало тижня». Втім мусив залишити редакцію: власне дітище швидко розвивалося й потребувало цілковитої уваги. Хоча дуже ризикував: довелося освоювати нову справу — залучення грантових коштів. Незабаром у видання з'явився партнер — однойменна телепрограма «Наші гроші» з Денисом Бігусом. А на сьогодні створено мережу у дві сотні людей по всій Україні, які допомагають команді Олекси Шалайського та його колегам-розслідувачам з інших проектів.

Протягом лютого — серпня 2018-го Олекса Шалайський разом із Дмитром Гнапом вів програму про корупцію «Що це було?» на 24-му каналі, поки колега не пішов у політику.

2016 року проект «Наші гроші» було нагороджено міжнародною премією «Вільна преса Східної Європи». Трьома роками раніше Олекса Шалайський особисто став лауреатом Премії імені Олександра Кривенка «За поступ у журналістиці», й цією нагородою пишається найбільше. *«По-перше, тому що вона імені Кривенка. Цього вже достатньо. По-друге, її видають одну на рік»*. По-третє, на конкурс ти подаєшся не сам, а тебе рекомендують інші. Нарешті, ця премія *«на початку видавалася капітулою друзів Кривенка, людей, які добре його знали, а потім вона зростала за рахунок попередніх лауреатів. Відтак ти віриш, що це справді премія Кривенка, а не якась гра в журі»*.

Олекса Шалайський — головний редактор інтернет-ресурсу «Наші гроші» — визнаний експерт у сфері розслідувань політичної корупції та контролю за використанням публічних коштів, член Наглядової ради Центру протидії корупції. Сьогодні він — учасник спецпроєкту «Детектора медіа» «Журналістика незалежної України: перші 25 років». ■

ОЛЕКСА ШАЛАЙСЬКИЙ

— Пане Олексо, кажуть, що в будь-якому розслідуванні «хтось воює проти когось». Що ви відповідаєте на такі закиди?

— Колись я спілкувався з колегами в журналі «Шпігель», який вважається найбільшим розслідувальним медіа Німеччини, й запитав, скільки відсотків розслідувань у них починаються з того, що хтось злив інформацію. Вони сказали, 99%. В Україні ж у хороших журналістів-розслідувачів, думаю, половина. У тебе є тільки два варіанти, коли ти можеш знайти тему розслідування. Перше — це злив інформації. Друге — знаходиш тему сам під час моніторингу: наприклад, я сиджу, читаю підряд усі рішення господарських судів якогось регіону й раптом бачу — «вилізла» тема. Шукаю, з чого вона почалася, і знаходжу. На жаль, моніторинг займає багато часу.

У принципі, зливи — нормальне явище, зважаючи на кілька моментів. Перше: якщо корупціонер А злив на корупціонера Б, а корупціонер Б злив на корупціонера А, то суспільство отримало два адекватних матеріали, й ми знаємо і про А, і про Б все. Друге: зливи, як правило, не бувають настільки зливами, що тобі принесли всі документи — й ти просто сів, описав їх — і все. Половина зливів є фейками: тобі приносять тему, а це неправда. Ти мусиш, по-перше, все перевірити, а по-друге, заглибитися в тему настільки, щоби знайти щось нове. Тобто ти реально робиш роботу. І третє — дуже важливий нюанс: людей, які хочуть злити інформацію, є набагато більше, ніж журналістів, здатних усвідомити цю інформацію.

Тому журналісти, які перебувають у розслідувальних топах, завалені зливами. Вони отримують приблизно три зливи на день — від дрібних до великих. Тобі можуть і з села написати, і з міністерства. Я вже навіть не відписуюся, чесно кажучи. Весь час ти почуваєшся якимось

> У тебе є тільки два варіанти, коли ти можеш знайти тему розслідування. Перше — це злив інформації. Друге — знаходиш тему сам під час моніторингу... Половина зливів є фейками: тобі приносять тему, а це неправда.

«безславним ублюдком», бо щоразу маю казати: *«Вибачте, у нас нема часу, нема ресурсу»* і т. д. Тому я особисто зацікавлений у тому, щоби людей, які можуть обробити цю інформацію, стало більше. Нам легше стане всім.

Що треба для того? Насправді людина шукає лише дві речі. Перше: щоби цей журналіст був не ідіотом. А в багатьох журналістів відсутня логіка. Вони щось пишуть, але це неструктуроване мислення — таким народився. А друге — щоби журналіст мав якісь моральні устої: щоб не здав людину, яка злила інформацію, щоби коректно поводився з цими даними. І ось цього сплаву не так багато. Так, таких журналістів стало більше, але все одно їх бракує.

До речі, є ще одна велика проблема цих зливів. У світі журналістам зливають менше, тому що в основному зливи йдуть у правоохоронні органи. А в нас у правоохоронні органи інформацію не зливають, адже знають, що правоохоронці продадуть цю історію й нічого не станеться. Тому ми, на жаль, виконуємо функцію правоохоронних органів, не маючи для цього ніяких важелів. Пригадую, колись до нас прийшов один правоохоронець — позитивний такий, який хотів боротися. І каже: *«Розкажіть мені про таку-то історію».* А це означає, що йому треба розповідати з нуля: спочатку розповісти, як бізнес цей працює, про певні економічні речі, потім вже до людей перейти. Я й кажу йому: *«Слухай, а давай зробимо так: ти його заарештуєш, посадиш "лампа в очі, допит", а ми будемо тобі підказувати запитання».* Зрозуміло, що це жарт, але виходить він із сумної традиції, тому що люди бояться скаржитися в поліцію чи у прокуратуру через відсутність будь-якого фідбеку.

— Чи траплялося, що команду сайту «Наші гроші» використовували втемну?

— Про це реально ти можеш дізнатися лише постфактум. Можливо, ми й використані десь втемну, але я не знаю цього. Аби чітко сказати, що редакцію чи журналіста було використано втемну, треба, щоб опубліковане ним було неправдою. Якщо це правда, важко говорити, чи це втемну. Тому що журналісту принесли документи, він усе перевірив, заглибився, його ця тема цікавить, і він це зробив. Можливо, це й можна назвати втемну, але я би не називав. Усе-таки втемну — це тоді, коли через тебе хочуть пропхати дезінформацію. А якщо це правда — то це просто інформація. В англійській мові є слово whistleblower — і це так гарно звучить. Українською це «стукач». Натомість англійською whistle — шептати, blow — дмухати, це такий дуже інтелігентний вислів.

ОЛЕКСА ШАЛАЙСЬКИЙ

> В англійській мові є слово whistle-blower... Українською це «стукач». Натомість англійською whistle — шептати, blow — дмухати, це такий дуже інтелігентний вислів.

— А чи можуть журналістів-розслідувачів використати не втемну? За якими критеріями ви берете злив у роботу?

— Усі журналісти світу, не лише сайту «Наші гроші», в першу чергу беруться за ті зливи, на яких вони розуміються. Тобто, умовно, зараз ми вирішили займатися проблемами антимонопольного комітету, рейдерства й будівництва. Якщо нам принесуть тему корупції в космічній галузі — ми її не візьмемо. Хоча, так, корупція там наявна, мільйони, мільярди, прізвища й так далі. Тому що тобі треба з нуля вивчити, як ця галузь функціонує, й лише потім починати роботу. Умовно, тобі треба витратити на це тиждень, а на корупцію в будівництві — чотири години, бо ти це знаєш. Тому, ясна річ, ти людина слабка і береш ті речі, в які максимально заглиблений.

Будь-який журналіст є фахівцем із трьох-чотирьох конкретних галузей. Він про все може написати, звісно, але щось йому все-таки більше подобається або більше часу він затратив у юності на це, і став уже на рівні експерта.

Як правило, це працює таким чином: ти зацікавлюєшся якоюсь галуззю, вчиш її спочатку на рівні гугла, потім пишеш перші невеличкі тексти, потім до тебе починають причіплятися експерти, бо вони бачать, що ти цим цікавишся. І ти вже, хай не як експерт, але напівексперт. Тебе вже знає ринок. Тому саме тобі він понесе зливи. Скажімо, ми починаємо новий проект. А проекти ми самі придумуємо, тобто це не означає, що до нас приходить роботодавець і каже: *«А займіться-но корупцією білих столів»*. Ми кажемо: *«Ми будемо жовтими столами займатися»*. Він каже: *«Я на це гроші не дам»*. Ми шукаємо і знаходимо грантодавця, який дає кошти на жовті столи. Тобто ми займаємося тією темою, яка нас цікавить. Так от, із часу початку проєкту до часу зливів проходить не більше місяця. Адже ми здебільшого беремо галузь, мало охоплену журналістами. Ми самі її вивчаємо, нам цікаво. А люди, які сидять у цій темі, бачать, що з'явилася істота, яка хоче в цьому розібратися. Тому логічніше зливати саме їй, бо вона вже щось знає.

— Яких саме тем «Наші гроші» торкнулися вперше?

— Думаю, до нас ніхто не займався закупівлями. А закупівля — це широка річ: від школи до космосу. Тому зливи йшли і йдуть про це звідусюди. Ми почали займатися правоохоронною системою: почали дивитися, чому корупціонерів не садять у в'язницю. Взяли всі вироки за три роки, всі їх прочитали, проаналізували, почали публікувати матеріали. У нас реально через місяць почали з'являтися люди з поліції чи прокуратури, які приходили й розповідали, хто і скільки взяв за закриття якоїсь справи, як це працює, що означає *«об'єднати кримінальне провадження»* і скільки це коштує. Всі ці нюанси дуже цікаві, але їм не було кому розповідати. І правоохоронці почали приходити до нас. Розібравшись із цим, ми взялися за антимонопольний комітет, корупцією в будівництві займаємося. Закінчуємо вже тоді, коли це нам стає нецікаво й починає цікавити щось інше.

Приміром, зараз у полі нашої уваги — Міністерство юстиції й корупція навколо нього, в тому числі рейдерство. І хоча ми не маємо під це жодної грантової підтримки, одна людина в нас цим займається. Отримаємо під це грант — буде займатися три людини. Тоді вже ринок відчує. Проте ринок і так відчуває. Поки я йшов до вас, отримав два зливи по рейдерству. Причому документальні, цікаві. *«Ми не хочемо нести у правоохоронну систему, тому що вони всі козли. Ми все вам розкажемо».* На щастя, я можу в цьому не розбиратися, скинути ці два зливи журналісту, який цією темою займається. Що вже, власне, і зробив.

— Чи був присутній злив в одному з останніх розслідувань Bihus.info, а саме про те, як друзі президента Порошенка крадуть на оборонці?

— Ви ж маєте на увазі телевізійний варіант? Тут є дуже важливий нюанс: сайт «Наші гроші» і проект Bihus.info — юридично різні структури. Почалося все разом. Телеканал нам запропонував, щоб ми зробили телеверсію сайту з тією ж назвою: знайшли людей і контролювали якість продукту. Ми знайшли Дениса Бігуса, і він, на щастя, все це зробив. Так виникла програма «Наші гроші з Денисом Бігусом». Ми дружимо з його командою, міняємося людьми, інформацією тощо. Але намагаємося не ділитися геть усім. Спеціально для того, щоби кожен мав свої «пасочки».

Якщо говорити про те, що було на каналі, — це, безумовно, злив. Але цей злив був настільки ретельно перевірений, наскільки його могла перевірити редакція з десяти людей. Судячи з того, що є, вони пере-

вірили достатньо, аби бути впевненими настільки, щоби перша серія вийшла візуально не дуже фактологічною. Тобто там немає печатки «Я вкрав сто тисяч доларів». Але коли ти маєш принципи й коли два факти свідчать, що чорна кішка в чорній кімнаті, то, напевно, все-таки чорна кішка в чорній кімнаті сидить. І отже, перемовини між героями сюжету правдиві. Тобто перша серія була радше про моральність цих людей. Звісно, доводити моральність чи аморальність дуже складно.

Тому, в принципі, в даному випадку редакція поставила своє чесне ім'я — а в неї одне з найчесніших імен в українській журналістиці, — підкріплюючи ці факти. Адже доводити корупцію в «Укроборонпромі» або дуже складно, або взагалі неможливо. Тому що ці дані законодавчо закриті від будь-якого інформаційного втручання. Так само інформації щодо митниці чи податкової. Завжди тебе запитають, звідки ти взяв ці документи. Бо документи нелегальні, вони під грифом «секретно». Але якщо журналіст упевнений настільки, що вже готовий це давати, він готовий постраждати, що відкрив гриф «секретно», адже це занадто серйозна інформація, щоб її ховати. Ти що, чи так спати не будеш, бо вляпався в історію й тебе поливають десь у Фейбуку чи позови в суди подають на тебе, чи сяк спати не будеш — бо знав, що вороги держави ходять по землі, й не говориш про це заради власного душевного спокою. Я думаю, ця історія не закінчиться.

— Дехто джерелом цього зливу називає директора НАБУ Артема Ситника. Інші називають Анатолія Матіоса, хтось — Анатолія Башловку, адвоката, підприємця, громадського діяча. Втім журналісти не розкривають своїх джерел, а колеги-розслідувачі не є винятком. Якщо вам ставлять запитання із припущеннями, називаючи конкретні прізвища із проханням підтвердити або спростувати це, що ви відповідаєте?

— Є важливий нюанс: своє джерело знаєш лише ти чи ще одна людина максимум. Чому мені дуже легко зараз говорити про джерела, які Бігусу злили інформацію? Тому що я їх не знаю і знати взагалі не хочу. Мені вистачає власних whisleblowers, щоби приховувати. Це перший принцип. Якщо ж питати в самої людини, яка точно знає, хто її джерело, то вона буде говорити: *«Слухайте, а який у цьому сенс? Давайте говорити про факти, а не про тих, хто злив»*. Тобто мені здається, що дискусія про джерела зливу — в будь-якій історії, не лише в цій — штучно нав'язується силами, які зацікавлені втопити розслідування у словоблудді. Це класична маніпуляція, описана в багатьох книжках. Я приходжу до когось і кажу: *«Ти вкрав у мене сто гривень»*, а він каже:

«А ти чого вчора на мою жінку око поклав?». І ти одразу думаєш про щось інакше. Втім — стоп! Розберемося спочатку із сотнею гривень. Тут така сама історія.

— Публікація розслідування відбувається по мірі готовності чи інколи для вас існують інші важелі? Чи прораховуєте ви наслідки оприлюднення матеріалу в той чи інший час?

— Так, безперечно, ми думаємо про це. Бо ми люди — не тільки журналісти. Однак ми виходимо на правильну відповідь, базуючись не лише на інформації, яку оприлюднено. Ми володіємо інформацією, яка точно є правдою, однак яку ми оприлюднити не можемо, зважаючи на багато речей. Ми не можемо сказати, що цей секретний документ ми знайшли на вулиці. Ми не можемо здати людину — своє джерело. Ми не можемо довести якусь річ достеменно. Але ми точно знаємо, що воно є саме так. І таких історій занадто багато. Тобто коли ти міркуєш, чи видати цю річ, у тебе ще цілий айсберг знизу, який не показується публіці. Публіка може говорити: *«Там один пінгвін сидить, а ви оце роздмухали»*. Насправді там багато пінгвінів.

— А щодо розслідування, яке з'явилося в ефірі за кілька тижнів до першого туру президентських виборів: вам закидали, що воно дуже-дуже на руку опонентам чи конкретному опоненту кандидата Порошенка?

— Інформація про те, як крадуть в оборонній сфері, надходила нам останні п'ять років. Тобто приходить людина, все розповідає, ти все знаєш — надрукувати не можеш. І тебе вже починає захльостувати. Деколи щось потрапляє у пресу, тебе критикують за брак доказів. У результаті тобі нарешті надсилають доказовий файл, ти його обробляєш і видаєш.

...коли ти міркуєш, чи видати цю річ, у тебе ще цілий айсберг знизу, який не показується публіці. Публіка може говорити: *«Там один пінгвін сидить, а ви оце роздмухали»*. Насправді там багато пінгвінів.

Історія, яку ми маємо зараз, така: минають президентські вибори, і випуск цього сюжету грає на користь опонентів Порошенка. Інша ситуація така: сюжет не виходить — й історія про величезну п'ятирічну корупцію, про яку знає маса людей, яка, на жаль, жодного разу не була опублікована в яскравих масштабах, не потрапляє до виборців. І люди голосують наосліп. Тобто, непублікування цього матеріалу — це є ховання дуже важливої правди, яка мала би корелюватися з виборами. Тому якщо вкрав, то якщо не в тюрму, то принаймні йдеш кудись в інше місце. А якщо це настільки неправда, то розвінчати її — справа тижня. Але ж ніхто не сказав, що це неправда, що не було таких переговорів. Хоча маса критики мала місце.

Крім того, я нарахував у сюжеті з десяток моментів, які — коли б я був правоохоронцем, підтвердити чи заперечити — робота одного дня. Наприклад, одна людина іншій кидає на картку гроші. Журналісти перепитали: *«Що це за гроші?» — «То компенсація за розбитий мотоцикл».* Окей. Журналіст не може цього перевірити. Як я до нього підійду і скажу: *«Покажи мені мотоцикл»,* — то почую: *«Йди звідси!».* Правоохоронець може дізнатися, чи є мотоцикл, чи він розбитий, коли розбитий, хто на ньому їздив, коли гроші переправляли, як їх було витрачено, — це три години роботи. І таких історій багато там. Якщо ти доведеш одну, дві, три і скажеш: *«Тут неправда»,* — люди ці дві історії спроєктують на все розслідування. Але немає нічого.

Був лише один момент критичний, коли сказали, що це вже розслідувалося й було опубліковано п'ять номерів кримінальних проваджень, у яких всі названі в сюжеті фірми фігурують. Але виявилося, що ці кримінальні провадження вже всі закриті якимсь бісом. І взагалі стосуються не контрабанди, а, скажімо, крадіжок. Тобто, засвітивши п'ять кримінальних проваджень, правоохоронці показали ще більшу глибину крадіжок. Приміром, двигуни не з Росії приїжджали, а в Харкові кралися й у Харків же поставлялися. Що приїжджала інша листова сталь для бронетранспортерів і так далі.

Отже, по-перше, якби хотіли довести, що розслідування — неправда, вистачило би тижня. А по-друге, якщо би хотіти розслідувати самі, то можна було би теж вже довести щось. Але правоохоронні органи не роблять ні того, ні іншого. Умовно кажучи, якби я зливав це на місці Ситника, то детектив НАБУ бігав би й підтверджував ці факти. І вже всі би читали, що там щось робиться. Проте нічого не робиться ні НАБУ, ні ГПУ — ніким.

— За кордоном журналістські розслідування мають резонанс. Журналісти накопали фактів, опублікували — піднімається громад-

ськість і беруться до роботи правоохоронні органи. В Україні належного резонансу ми не бачимо. Виходить, ваша робота даремна?

— Резонанс є. Він просто невидимий, скажімо так, і буває в різних варіантах. Беремо часи Януковича навіть. Інколи, щоби порушити тему, не обов'язково великий текст писати. Ти просто пишеш новину: «Вася вкрав мільярд» — і цього вистачає. Скажімо, ми пишемо, що чотири чи п'ять мільярдів гривень мали піти просто в пісок. На так звані пластикові кілочки для Держгеокадастру. Цю новину підхоплюють інші видання, і вона буквально за декілька днів розглядається в Кабінеті Міністрів. Азаров запитує: *«Що це за кілочки? Відмінити».* Нам дзвонять із Держгеокадастру й кажуть: *«Дякуємо, хлопці, що ви підняли тему і скинули корупційну схему».* Ми дивуємося: *«Так це ж ваша корупційна схема!».* У відповідь чуємо: *«Ні, це нас нагнув Іванющенко, його група, аби ми це зробили». «А ви чиї?» — «А ми Клюєвські».* Тобто правоохоронні органи тут не працювали. Таких історій маса є. І за часів Януковича теж.

Якщо говорити про постмайданні часи, правоохоронні органи все одно не працювали, але 2014-2015 року дуже працював прямий ефект. Ми писали: *«Ось така штука сталася»,* й одразу якийсь міністр писав у коментарях: *«Дякую, хлопці, зараз ми їх рознесемо».* І розносили. У 2016-му це вже трошки спало, а сімнадцятий-вісімнадцятий — вже пишіть не пишіть — усе даремно. До речі, в ці роки позникало багато людей, які приносять інформацію, мотивація була така: *«Вже не працює. Ми вам принесемо, ви опублікуєте. Раніше щось мінялося, зараз вже не міняється, тому нема сенсу до вас ходити. Ви класні хлопці, щось зміниться в державі — ми знову прийдемо».* І на цьому ми теж базуємося, коли говоримо про те, що сталося щось погане у країні.

Це якщо говорити про тактичні речі. Але є і стратегічні. Майдан 2014 року на відсотків двадцять був побудований на тій інформації, яку знайшли журналісти. Так, багато хто відчував особисту несправедливість: бізнес забрали, обібрали чи ще щось. Але загальні історії показували, що не тільки в тебе погано — всюди погано. І людей це спонукало виходити на громадянський протест. Зараз це так само працює. Тобто, цей негатив накопичується, на жаль.

> Майдан 2014 року на відсотків двадцять був побудований на тій інформації, яку знайшли журналісти.

ОЛЕКСА ШАЛАЙСЬКИЙ

— Під описом телевізійної програми «Наші гроші» можна прочитати про наслідки роботи журналістів-розслідувачів. Скажімо, Інна Кузнєцова про програму «Схеми: корупція в деталях» теж говорила, що резонанс є, але інколи не такий, як би нам хотілося. Мовляв, якби тих, хто справді винен, умовно кажучи, брали «під білі рученьки» й вони сиділи, де належить, ось тоді — так… Чому цього не відбувається? Чого все-таки не вистачає в резонансі?

— Не вистачає правоохоронної системи. Чому так є, ми розуміємо: тому що вона корумпована, бере гроші, й ми знаємо, скільки хто бере і за що і т. д. Якби я з вами годину посидів і без камери розповів, то ви би потім таблетками три дні відпивалися і перепитували, чи справді так є. Ми не можемо змінити правоохоронну систему. Ми можемо показати людям, що є несправедлива політична система і що тільки за зміни політичної системи міняється правоохоронна. Власне, коли на сайті Бігуса написано: *«Ми відкрили купу кримінальних проваджень»,* — я проти цього. Адже відкриття кримінального провадження нічого, на жаль, не означає. Це колись було круто, і вважалося, що воно чимось закінчиться. А тепер проти кожного можна відкрити, а потім закрити, і так тричі зробити. Але якщо журналісти не будуть описувати реальну історію, що навколо твориться, то можна втюхати населенню що завгодно, й воно віритиме.

Тому основний фідбек від журналістів усе-таки не тактичний, а стратегічний. Ми повідомляємо новини еліті — не читає нас масовий читач. Нашу інформацію споживає еліта, яка потім формує порядок денний або доносить ці думки до ширшого кола на зустрічах чи на п'янках у селі. Власне, ми коли у фонд «Відродження» писали свій перший проєкт, то так і казали: нас читатимуть триста людей. Однак двісті з них будуть ті, що треба: учасники ринку, журналісти і правоохоронні органи. І нам навіть на це дали гроші. Звісно, нас читають більше, ніж 300–400 людей, але головне, що нашу інформацію підхоплюють інші журналісти чи активісти. Так що коли нам кажуть: *«Ви боретесь із корупцією»*, я відповідаю: *«Ради Бога! Ми просто повідомляємо»*…

> …основний фідбек від журналістів усе-таки не тактичний, а стратегічний. Ми повідомляємо новини еліті — не читає нас масовий читач.

— Ви кажете: *«Я не борюся з корупцією — я її описую. І це як гра в шахи».*

— Так, бо це цікаво — в шахи мені реально цікаво грати. Хтось придумав комбінацію, ти якось відбиваєшся — і в корупційних схемах так само. Подекуди так красиво люди роблять, що сидиш і кажеш: *«Ну молодці ж».*

— Тоді чи не перетворюється робота журналістів-розслідувачів на зацікавленість не результатом, а процесом?

— Результатом мають займатися не журналісти, насправді. Тобто якщо ми описуємо, як працює певна корупційна схема, який у ній кеш, і навіть знаємо, як її зупинити, то можемо написати одним реченням: її унеможливить такий-то закон. Приміром, щоб не стало тих самих ігрових салонів, де кеш виймають із людей, треба ухвалити один-єдиний закон — він написаний, за нього лише треба проголосувати. Це те, що ми можемо написати. Але так, щоби ходити й капати на мозки: *«Давайте, прийміть закон, а хто не проголосує — той корупціонер»*, цим мають займатися політичні партії, хтось ще, але не ми. Тобто коли журналіст починає цим займатися — він має йти в політику. Як вчинили Дмитро Гнап, Сергій Лещенко та інші.

— Учасник нашого проекту Ігор Померанцев, журналіст, який пройшов жорстку школу західної журналістики, сказав: *«В стране существует глубокая дисфункция — как бы парламент, как бы демократия, как бы журналистика».* Тому, можливо, мене й зачіпає порівняння роботи журналіста в жанрі розслідування із грою в шахи, від якої він отримує насолоду. Що має змінитися в суспільстві, щоби ваша робота була ефективнішою?

— Завжди забуваю сказати одну важливу річ: коли я кажу слово «журналіст» чи «журналіст-розслідувач», то маю на увазі тих людей, які по праву носять імена цих професій. Бо є люди, які називають себе журналістами, але ними не є. І навпаки: є люди, які не називають себе журналістами, але є журналістами де-факто. Тому що зараз бачимо хвилю блогерства чи так званої нової журналістики. В результаті — ніхто не знає, як виглядатиме журналістика через п'ять років. Тобто журналіст — це людина, яка правильно працює з інформацією й має певні моральні принципи — не бреше. Тому я ці дві професії розвів би: журналісти і, наприклад, контентники.

ОЛЕКСА ШАЛАЙСЬКИЙ

> ...журналіст — це людина, яка правильно працює з інформацією й має певні моральні принципи — не бреше. Тому я ці дві професії розвів би: журналісти і, наприклад, контентники.

Якщо говорити про задоволення процесом, то зрозуміло, що я трохи лукавлю, коли кажу, що нас не цікавить вплив. Адже якщо ми не опублікуємо, то хтось інший не почне боротися. Починається з нас, справді. Чи з подібних до нас. Наприклад, це дуже чітко видно в регіонах, коли люди хочуть щось змінити, готові боротися, йти в депутати, об'єднуватися в політичні партії, рухи — а в них не виходить. Чому? Тому що немає аналітичного підґрунтя. Вони хочуть бігти із прапором, але немає куди. Немає ні журналістики, ні аналітики, яка би показала: *«Слухайте, в нашому регіоні є проблема з цим і цим».* Є декілька областей в Україні, які tabula rasa для журналістів, взагалі для журналістики. У тебе є триста доларів на гонорар для місцевого журналіста, ти хочеш замовити не дуже складний текст, але не можеш знайти там людей, бо їх там немає. Ось така халепа. Ясна річ, що там впливай не впливай, — хто там знайде ту інформацію.

Якщо ж говорити про класичного журналіста, то його, у принципі, влаштовує сам процес. Бо це не література. Це літератор почав, закінчив — продав, роздав автографи. А журналіст — пише, пише й пише. На щастя, є вже нарешті дозвіл світової журналістики хоча б на якийсь суб'єктивізм у журналістиці. Бо мене завжди гнітило, що треба сто точок зору на одну проблему — хай читач одну вибирає. Це фейк, насправді. Наприклад, мене запитають, що я думаю про журналістів. Я скажу, що є хороші журналісти і є погані журналісти. А потім візьмемо якусь людину із Фейсбуку (скажімо, слюсаря четвертого розряду) й запитаємо в нього. І він скаже: *«Всі журналісти козли».* Тож одна людина сказала «так», а інша — «сяк», а ви думайте. Це те саме, що я буду про верстати розмірковувати. Інша річ, що на суб'єктивізм журналіст має право вже тоді, коли заглиблений у тему. Ти не можеш просто сидіти й казати: *«Всі крадуть».* Ти мусиш точно знати, чому ти так кажеш і хто саме краде.

— Коли і як у журналістиці незалежної України зародився розслідувальний жанр? Адже за радянських часів його не існувало.

Чиїм прикладом користувалися найперші розслідувачі? Чи співпрацювали ви раніше з Олександром Швецем, який приніс досвід перших кримінальних розслідувань? Потім, можливо, з Єфремом Лукацьким, кар'єра якого злетіла завдяки фото на кримінальну тематику? Як змінювалася мета розслідувальної журналістики? І хто ті ображені, хто роблять зливи?

— Насправді в Радянському Союзі розслідувальна журналістика трохи була. Згадаймо того ж Щекочихіна *(Юрій Щекочихін (1950–2003) — російський журналіст, письменник і драматург, сценарист, телеведучий. Керівник напрямку розслідувань, зокрема, в «Литературной газете» та «Новой газете», автор та ведучий телепрограми «Специальная бригада». — Ред.).* Інша річ, що її не дуже любили, тому неохоче друкували. Але потреба в розслідувальній журналістиці була, й багато людей хотіли писати розслідування. Вони виходили в рамках такого жанру як фейлетон чи памфлет.

Із початком незалежності, зрозуміло, що ці інтенції почали випирати. Це природний процес. Я можу сказати так: розслідувальна журналістика з'являється одразу після того, як з'являється бодай мінімальна професійна журналістика загальна. Чому? Як тільки ти стаєш професійним журналістом, ти стаєш фахівцем у якійсь вузькій галузі. А відтак — неминуче натикаєшся на корупцію й те, що варто розслідувати. І починаєш це робити.

У нас була хороша школа криміналістського розслідування. Ми з ними жили окремо. Бо це зовсім інші принципи збору інформації: як правило, ця журналістика не документальна, а «хтось комусь щось казав». Та, на жаль, за кілька років вона заглухла. Через те, що її скупили на корені. Не буду називати прізвища відомих журналістів-криміналістів — їм буде прикро. Але спочатку в нас був рекет, потім держава прибила рекет, і частина цих грошей від бізнесменів пішли у правоохоронні органи. Правоохоронні органи почали отримувати надприбутки і вкладати їх у медіа. А що правоохоронцю потрібно зробити? Йому треба, щоби про нього не писали, а писали про якогось іншого полковника. Тому деякі сайти й люди були скуплені на корені, а деякі — мікрозамовленнями. І на це величезні гроші йшли. Скажімо, ти отримував від когось п'ять високих зарплат щомісяця. І в результаті вони фактично не народили нового покоління, яке би підхопило справу. Тепер вона потроху починає відроджуватися.

А першим реальними розслідувачами були «Дзеркало тижня» й Лещенко. І принципи були ті самі. Чому? Люди хотіли зливати інформацію. У «Дзеркало тижня» несли як у найвпливовішу газету. А у веб-

> ...розслідувальна журналістика з'являється одразу після того, як з'являється бодай мінімальна професійна журналістика загальна.

просторі найвпливовішою була «Українська правда». Чому у «Дзеркалі тижня» не було свого Лещенка? Бо редакція мала фахівців із різних тем: щось забирав на себе економічний відділ, щось здоров'я, щось освіта. А в «УП» був один Лещенко, якому це подобалося, й він став відомим. До речі, коли я давно-давно читав його перше інтерв'ю, то був дуже вражений. Думав: «*Звідки він узявся? Не було, не було — і бах! Бомба така з'явилася — Лещенко — і валить*». Та прочитав, що він сім років сидів на стрічці новин в «Українській правді». Тобто, це теж не з нуля все. Ти мусиш спочатку мати інформаційний бекґраунд, розуміти, яке прізвище з яким корелюється. І він вирвався на інший рівень журналістики.

До речі, було так цікаво: коли стартував проект «Наші гроші», ми якийсь час були єдині на ринку. Не було ні «Слідства. Інфо», ні «Схем», ні Бігуса. І Лещенко вже пішов у політику — йшов 2011 рік. І тут ми на білому коні виїжджаємо і класно все робимо. І нам не несуть інформації — далі несуть Лещенку! Хоча він уже повідомив, що журналістика його не цікавить. Ми в шоці. Зрештою, ми усвідомили, що ти мусиш бути не тільки розумним, а й красивим, тобто мати репутацію. А репутацію не побудуєш за три місяці. І коли минуло роки два-три, раптом до нас почала масово стікатися інформація. І тоді було кумедно. До нас прийшов журналіст, який зараз у Бігуса працює, з молодшого покоління, й каже: *«Слухайте, це несправедливо. Я вже цим займаюсь, ви — вже іншим, а по цій темі несуть все одно вам».* Я кажу: *«Побудь ще на ринку років півтора-два, і тобі, може, понесуть. Але втримайся з репутацією».* От такі цікаві правила.

— Після того, як ви очолювали онлайн-видання «ForUm» та «ProUA», у 2011 році ви створили власний інтернет-проект «Наші гроші» і паралельно як головний редактор вели сайт тижневика «Дзеркало тижня». Втім ця співпраця тривала недовго. Чому?

— Так, просто сайт «Наші гроші» — це було хобі. А історія така: прийшов Янукович до влади — і стало якось сумно. Лишилося два типу роботи: працювати, де платять нормальні гроші, — це треба було бути

жорстко «під» Януковичем, допомагаючи йому укріплятися. Там, де було щось більш-менш демократичне, грошей платили набагато менше. І ми розуміли, що Янукович буде довго. Тоді я сказав своєму партнеру Юрію Ніколову: *«Може, грант якийсь напишемо? Я чув, що є таке. Спробуємо пересидіти Януковича, а потім знову повернемось у нормальну журналістику».* Придумали ідею. Насправді ідеї ніколи не придумуються отак: захотів — придумав, завтра зроблю. Ми придумали ідею тендерних закупівель, бо займалися ними в рамках «нормальної журналістики» ще в ProUA. Чули раніше про фонд «Відродження». Приїхав я туди, ніхто нікого не знав. Ми просто поговорили, менеджерам фонду ідея сподобалася. І нам дали гроші. Звісно, невеликі, щоб ми починали. І ми почали працювати.

А тут дізнався, що «Дзеркало тижня» шукає редактора сайту, і потрапив туди. А Юра лишався дома працювати над проектом «Наші гроші». У «Дзеркалі» я побув недовго, десь із рік, але «Наші гроші» вже розвинулися. На початку вижити на чистих грантах здавалося малореальним. Бо ми не знали, як це робиться. І нас ніхто не знав у грантовому середовищі. Тебе знали як журналіста, але не знали, який ти менеджер. Тому коли за рік я прийшов до Мостової *(Юлія Мостова — головна редакторка тижневика «Дзеркало тижня. Україна». — О. Х.)* і попросився: *«Excuse me, але я йду і спробую робити щось своє»,* — ми ще не мали достатньої грантової підтримки, але треба було ризикувати. Втрачаючи роботу у «Дзеркалі тижня», я звільняв собі день. Бо редактором сайту ти працюєш зранку до вечора. І на свій власний ресурс часу вже не вистачає.

— Коли ви відчули, що надалі будете займатися винятково розслідувальною журналістикою?

— Я дуже не люблю фрази «розслідувальна журналістика». Як на мене, це просто якісна журналістика, яка пише про гроші. Якщо ми вміємо класно написати про проблеми в металургії, культурі, освіті чи медицині, то виконуємо всі ті самі рухи, що і журналіст-розслідувач. Ти мусиш заглибитись у тему й нормально її описати. Тому, оскільки я раніше був редактором аналітичних сайтів, то я замовляв, читав, редагував, деколи сам писав тексти, які дуже схожі на ту ж розслідувальну журналістику. Були, власне, й розслідування, просто ми їх так не називали. А коли ти вже робиш свій проект, вузько заточений на корупцію, ти отримуєш масу оцього інформаційного сирцю, з якого пишеш тексти. У тебе сирець тільки про корупцію, то ти й пишеш про корупцію, а не про цемент чи металургію.

ОЛЕКСА ШАЛАЙСЬКИЙ

> Я дуже не люблю фрази «розслідувальна журналістика». Як на мене, це просто якісна журналістика, яка пише про гроші.

Ті ж «вишки Бойка» з'явилися просто з новини. Пригадую, була субота-неділя, я сиджу дома, дзвонить мені Юра, який робить новину. І каже: *«Слухай, а ти не знаєш, скільки може коштувати самопідйомна бурова установка, яка в морі дірки робить».* Пішов гуглити, ніхто про ціни не пише. Юра каже: *«Давай я напишу, що вони дорого коштують. Буде просто інформаційне повідомлення».* І тут я раптом бачу, що ці вишки продає якийсь сайт, зареєстрований у Харкові. Переможець — британець. Я кажу: *«Там фігурують якісь харків'яни — на голову не налазить. Давай поки відкладемо — пошукаємо».*

Ми два місяці інформацію потрошку шукали. Це було дуже кумедно. Наприклад, сьогодні кожна мавпа може дізнатися, кому належить британська фірма. Причому безкоштовно. А тоді ми навіть не знали, куди йти. На запит англійською мовою в гуглі випадало 150 сайтів: одні гроші хочуть, інші ще щось. Хто правду скаже, ти не знаєш.

Я тоді був у Баку на навчанні журналістів. Серед викладачів був розслідувальний журналіст із BBC. Закінчується лекція, він виходить, я — за ним. Наздогнав його вже в ліфті: *«Скажи мені, який сайт?».* Він сказав, що сайт називається Companies House і це коштує 1 фунт стерлінгів. Я кажу: *«Давай разом зараз знайдемо, я тобі дам 2 фунти стерлінгів».* Він мені: *«I am short of time, sorry»,* — і втік. В Україні кажу Юрі, мовляв, сайт знаю — будемо добувати інформацію. Однак у мене закінчилася банківська картка, а в Юри її тоді й не було.

Тоді він пішов у Верховну Раду ловити якогось депутата, який знає англійську мову, в якого є картка й один фунт стерлінгів. Назустріч — тоді депутат, тепер міністр — Остап Семерак. Юра до нього підійшов і каже: *«Остапе, в тебе є один фунт стерлінгів на картці?».* Той: *«Є».* Ніколов не пустив його у сесійну залу, вони сіли десь у коридорі, заплатили три фунти стерлінгів за три документи — і ми отримали перший важливий доказ цієї корупції.

Отакими дебільними кроками ми знаходили різні речі. Але це було цікаво, а журналістика — це цікавість. А чим ти займаєшся — чи розслідувальною, чи нерозслідувальною — не має значення. Колись я робив матеріал ще у львівській газеті «Ратуша», до мене прийшла жінка і сказала, що її сина несправедливо посадили. Я поїхав у дрогобиць-

ку в'язницю: *«А дайте мені матеріали кримінальної справи. Усе, за що його посадили»*. Мені кажуть: *«Та на, читай! Господи!»*. І я сиджу, читаю. Прочитав, зрозумів, що хлопця посадили правильно. Приїхав, сказав його мамі, що не можу цим зайнятися.

Є три основні мотивації для людини: гроші, слава і влада. Журналіст — це слава. Якщо ти не хочеш щось розкопати й потім усім розповісти, то журналіста з тебе не вийде, максимум, прес-секретар. В інших професіях — інакше. Якщо, наприклад, поліцейського не пре влада, то з нього доброго поліцейського не вийде. Головне — вгадати своє. Адже якщо журналіст хоче грошей, він весь час мучиться, бо він не має стільки, скільки хтось інший.

— Ви хотіли зробити мережу журналістів-розслідувачів по всій Україні. У вашої колеги Валентини Самар теж така ідея є. Чи координуються між журналістами-розслідувачами дії? І на якому етапі створення така мережа?

— Ми маємо таку мережу, але не піаримо її. Тому ті, хто не є учасниками мережі, мало що про неї знають. Зараз у нашій мережі чоловік двісті. Вона — для реальної допомоги один одному. Там не всі журналісти, ще експерти, які допомагають.

Основна наша функція в тому, що ми допомагаємо, коли є запит знизу. Чи хтось не знає, як знайти власника кіпрської фірми, чи хтось хоче, щоби йому перевірили якісь дані, чи навпаки — попіарити текст, який зробив журналіст у регіоні. Можемо щось зробити спільне в різних областях України, приміром, перевірити ціни на щось.

Тож мережа — річ дієва, хоча, я думав, що вона буде працювати краще. У мене є думка, що рівень розслідувальної журналістики в Україні трошки падає останні роки. Я ще не можу знайти чіткої відповіді чому. Гадаю, це комплекс речей. Втім одну з важливих причин точно можу ідентифікувати: інші організації або бізнеси вимивають вже підготовлених журналістів-розслідувачів до себе. Передусім це роблять грантові проекти. Скажімо, є журналіст в обласному центрі, він — непоганий розслідувач, і один такий у цьому місті. Туди заходить організація, яка, наприклад, стежить, щоб вибори були чесними, або за тим, як ходять депутати на сесії. Ця організація має бюджет. Журналіст-розслідувач у регіоні є першим, кого вони захочуть до себе перетягнути. Тому кажуть йому: *«Яка у тебе зарплата? Давай ми помножимо її на три — і ти йдеш до нас»*. І він іде. Йому не дуже цікаво, бо він займається якоюсь фігнею. Він думає, що, можливо, йому вдасться займатися новою роботою, а вечорами — розслідуваннями. Часто це не вдається, бо гро-

ші деколи розслабляють. У результаті, коли я телефоную до журналіста й кажу, а давай зробимо таку-то штуку, у відповідь чую, що він вже не там і займається іншим.

Або, наприклад, почалися вибори — півтора року мене не рухайте, я зароблю гроші, потім повернуся в журналістику. Тому що розслідувальна журналістика потребує багато часу. А почати нею займатися достатньо складно. Недавно я слухав інтерв'ю одного відомого аграрного бізнесмена, який пояснив, чому люди не саджають у селах ягоду. Хоча існує величезний ягідний бізнес і можна заробити величезні гроші. Проблема в тому, що ягода дає перший врожай на третій рік. Тобто, ти два роки мусиш вкладати у свій третій рік. А людина ментально до цього дуже часто не готова.

Так само в розслідувальній журналістиці. Ти не можеш просто зараз сісти, трохи подивитися, як це робиться, й видати текст, який усіх покладе. Ти мусиш іти step by step. Тобто «Наші гроші» вийшли, умовно, 1 січня 2011 року, а «вишки Бойко» — вже через кілька місяців. Але в журналістів сайту був багаторічний бекґраунд: ми цим займалися раніше, нехай іншим, але дуже подібним. Так що виростити нового журналіста-розслідувача в регіоні можна лише тоді, коли він виріс уже в реальній журналістиці. А проблема з журналістикою загалом, не тільки з розслідувальною, має місце через економічні проблеми в державі.

— Хто, крім команди «Наші гроші», є сьогодні журналістами-розслідувачами?

— Станом на зараз є інтернет-проект «Наші гроші», телепрограма «Наші гроші з Денисом Бігусом», «Схеми: корупція в деталях». І точково щось з'являється ще в когось. Програми «Слідство.Інфо» немає відтоді, як із неї пішов Дмитро Гнап. Вони раз на місяць роблять аналітичні фільми. Дещо є в регіонах.

— А програму «Гроші» на «1+1» ви не вважаєте розслідувальною?

— Ні, це джинсова передача. Вона була створена для того, щоби бути такою й заробляти на цьому гроші. «Детектор медіа» відстежує якість журналістських програм, і програму «Гроші» весь час викидають із рейтингу, адже немає що аналізувати: не будеш щоразу «двійку» ставити. Потім повертають, і програма внизу рейтингу десь плаває. Тобто, насправді, «при всей широте выбора» асортимент все одно залишається маленьким.

— Оптимально скільки має бути у країні журналістів-розслідувачів і який критерій цієї оптимальної кількості?

— Усі, кого я назвав, — грантові проєкти. І в регіонах є кілька непоганих проєктів, і теж — грантові. Це є зайвим підтвердженням того, що загальний рівень журналістики є низьким через низький рівень економіки. Якби не було грантів — цих розслідувальних центрів не було би. Це були би джинсові проєкти, яких у нас багато. Мені, звісно, більше хотілося б, щоби піднімався загальний рівень журналістики, а з розслідувальною — Бог із нею. Хоча можна закільцювати цю історію: розслідувальна журналістика робить дуже багато для того, щоби змінити правила гри в Україні. І якщо будуть змінені правила гри в країні, то це пізніше змінить і рівень загальної журналістики.

— За вашими словами, в Україні дві проблеми: виборча система й безконтрольність правоохоронних органів. А в журналістиці? Певно, що журналісти-розслідувачі, які мають справу з цифрами як інформацією, крадіжками грошей, схемами, бачать 27-річний процес розвитку журналістики в незалежній країні не так, як інші колеги…

— Здавалося б, що на це запитання дуже важко відповідати, а насправді просто. Чому? Оскільки журналістика є відображенням того, що коїться у країні, то перший величезний сплеск — це незалежність. Держави практично немає, вона тільки формується, всі пишуть, про що хочуть. Але всі дбають про своє моральне обличчя. З'являються нові газети, які показують нову журналістику, в них знаходяться прибічники. Фактично історія «Post-Поступу», «Галицьких контрактів» чи «Салона Дона и Баса» — це було як ютуб зараз. Тобто всі офігівали від того, що можуть бути такі медіа.

Потім і журналістика, й держава професіоналізуються. Далі ми бачимо олігархічну державу і, відповідно, олігархічні медіа. Виробництво медіапродукту стає дорогим. Тобто журналіст вже досить багато заробляє, але його вже вчать брехати, тому що «тебе виженуть з роботи». І це триває досі. І неясно, куди все піде — вліво чи вправо. Іншими словами, професіоналізм журналістів підживлюється не економікою,

> …розслідувальна журналістика робить дуже багато для того, щоби змінити правила гри в Україні.

а конкретними олігархами. І журналісти «виконують» свою функцію.

Далі приходить Янукович, де всіх «схлопують». Маса журналістів іде з професії й не повертаються в неї. Чомусь вважається, що журналіст може ляпати тільки язиком, і якщо його викинути у вільний ринок, він там потоне через два дні. А виявляється, що ні, й багато хто набагато краще себе чує, ніж у журналістиці.

За часів Януковича багато хто перестав розуміти, що таке професійність. Тобто це були часи, коли тільки поодиноких людей можна було назвати гордим ім'ям «журналіст», але вони були. З таким багажем ми прийшли до Майдану. Наразі журналістика повернулася, втім вона знову перестала розуміти, що таке професійність, щоправда з інших причин. Сьогодні ми перебуваємо в бурхливому морі соціальних мереж, і не зрозуміло нікому, в тому числі й мені, як буде працювати нова технологія з новою журналістикою.

Я впевнений, що ніхто не скаже правди, бо ніхто її не знає: якою буде журналістика, хто буде названий журналістом через п'ять років і яким чином людина буде отримувати інформацію? Тому що ютубно-фейсбучна історія вже розпочалася й буде поглиблюватися. Люди з мереж отримують інформацію. Але чи буде якась точка в медіа, коли людина захоче зрозуміти, що коїться навколо, не лише у фейсбуку? І як буде це медіа виглядати і чи буде це медіа чи щось інше — ніхто не знає.

Для мене була зовсім недавно шокова, насправді, розмова з людиною рангу міністра, коли її запитали у вузькому колі, де ця людина отримує інформацію поза своєю роботою. Ясна річ, він про все галузеве знає. А як він дізнається, що взагалі коїться в країні чи у світі? Може, він читає якесь одне джерело, може — кілька джерел, а може, йому секретар приносить добірочку, яку він має переглянути. Все-таки, думаю, людина повинна якісь потоки інформації через себе пропускати... Він каже: *«Ні-ні, фейсбук»*. Я п'ять хвилин не міг говорити, бо почув: *«Це дуже просто. У мене є друзі, які щось читають. Якщо хтось один виклав щось у фейсбук, значить, це новина, яку варто прочитати. Якщо двоє людей із моїх друзів виклали — це означає, що цю новину сто відсотків треба прочитати. І в результаті я основне бачу»*. Тобто його друзі виконують зараз функцію журналіста. Тому що журналіст — це така губка, яка пропускає тільки найважливіше для конкретного читача. А прийнятне медіа для себе він не знайшов, бо медіа дає дві новини, які йому справді потрібні і ще вісімдесят новин трешу.

Отже, всі поки що точно знають, який сорт медіа точно виживе — це вузькоспеціалізовані ЗМІ. Але які ще типи медіа виживатимуть, усі поки що дискутують. Проекту «Наші гроші» просто — він є вузькоспеціалізованим медіа. Тим паче ми можемо спеціалізацію змінити.

— Ви багато працювали з Олександром Кривенком. У 2002 році стартував його проект — «Громадське радіо». А через три роки воно не змогло продовжувати роботу. Ви знаєте чому?

— Із «Громадським радіо» Кривенка я стикався дуже мало. Я тоді вважав, що це мертвий проект. Бо коли ти робиш класний контент, але не маєш частот, тебе не врятує ні інтернет, нічого. А я був упевнений, що їм не дадуть частот. Кому потрібне радіо, яке каже правду? А розмовне радіо в інтернеті — не той формат. Я особисто його не міг слухати — ще не було доступного інтернету. Це зараз «Громадське радіо» може існувати в інтернеті, а потім вирости в якусь штуку у фейсбку, і всі почитають, подивляться. А тоді ж не було соціальних мереж.

Але кожен із проектів виконав свою функцію. «ПіК» виконував масонську функцію — він об'єднував людей. «Громадське радіо» виконувало функцію навчальну — навчило масу людей, які проходили через горнило журналістики, які потім понесли своє знання кудись далі.

— Передвісниками яких ЗМІ було «Громадське радіо» Олександра Кривенка, яке, можливо, «зарано народилося»?

— Думаю, передвісником «Громадського телебачення». Нова команда почала зі стримів. Оці три — п'ять місяців майданних «Громадське телебачення» у багатьох моментах опиралося на радійний досвід команди Кривенка.

— А ТВі?

— ТВі, мені здається, ближче до раннього СТБ чи «1+1» часів «Післямови» — яскравих телепроєктів. Микола Княжицький як журналіст часто намагався на новому місці втілити те, що він не міг зробити на попередньому.

— У якійсь точці українська журналістика могла отримати альтернативний розвиток?

— Я взагалі думаю, що українська журналістика розвивалася краще, ніж могла би розвиватися. Якщо я зараз зайду у фейсбук і напишу: *«Всі журналісти — повії»*, маса народу зайде й напише: *«Правильно, молодець! Нарешті ти очі розплющив»* і так далі.

Насправді журналістика, як і багато інших професій, розвивається так само, як розвивається суспільство. Не в сенсі думок, а в сенсі економ-

> ...українська журналістика розвивалася краще, ніж могла би розвиватися.

міки або правил суспільства. Це така обслуговувальна функція — журналістика. Сенс роботи журналіста полягає у тому, щоби знайти масу інформації, об'єднати в невелику новину, перевірити, зафактчекити й видати читачу, який із невеликої замітки зрозуміє, про що йдеться. Якщо читачу ця штука не потрібна, то й журналіст не потрібен. Тобто якщо журналіст не обслуговує суспільство, він обслуговує тих, хто платить йому гроші.

Журналістика дуже подібна до адвокатської справи. Адвокат — теж обслуговувальна професія. Професійний рівень адвокатів за останні роки катастрофічно впав. Тому що від них не потребувалося професіоналізму. Їм треба було посилювати лише свою переговорну функцію. Домовитися із суддею, запитати, що й по чому, скинути ціну, узгодити свій відсоток, принести дипломат, написати будь-якою мовою рішення, віддати судді, аби той поставив печатку і всі розійшлися.

Так само і в журналістиці. Наприклад, середня зарплата журналіста у Львові нині є вищою, ніж у Харкові. Здавалося би, логіки немає. Харків багатше за Львів місто, у ньому живе більше людей, і це означає, що харківський журналіст мав би отримувати більше грошей. А ні! Чому там менше? Тому що у Харкові в журналістах немає потреби. Там медіа наполовину контролює міський голова Геннадій Кернес, а наполовину — люди, залежні від Кернеса. Тому в Харкові потрібні так звані контент-менеджери. Зустрілися, провели круглий стіл, написали щось — навіщо там якість.

А у Львові — навпаки: одні — за Садового, інші — за «Свободу», треті — за Дубневича, а ще двоє незалежних притерлися між ними. В результаті власникам ЗМІ потрібні якісні журналісти — бодай доносити свою думку або ефективно критикувати свого ворога. В результаті там, як на дріжджах, росте і якість журналістики, бо опоненти один за одним слідкують, і ціна журналіста зростає.

Тому якщо в нас погана журналістика, це не причина, а наслідок того, що надто якісної журналістики не потрібно. Люди живуть собі, як живуть.

— Скажіть, коли ви назвали розслідування про вишки Бойка не *«чорним лебедем»*, а таким собі *«поганеньким каченятком»*, — ви

жартували? Які розслідування, ваші й ваших колег-розслідувачів, ви все ж таки вважаєте «чорним лебедем», тобто успішним, неочікуваним, таким, що збуджує суспільство?

— Насправді таких розслідувань багато, не хотів би когось образити, щось забувши. Тим паче, що головне тут не те, як ти сам оцінюєш свій текст, а як його оцінює оточення.

Наприклад, у нас є «Честь професії» — конкурс, який я дуже поважаю. Ми не мали би його виграти, бо ми не надсилаємо свої тексти на конкурс, а на «Честь професії» потрібно надсилати. Попри це, одного разу нам це вдалося. Тому що, виявляється, того року журі мало право не тільки поставити оцінки, але ще й докинути якийсь матеріал, який прочитали самостійно. І один із членів журі докинув саме наш текст — із «Дзеркала тижня» про те, як Каськів украв гроші *(«Профессионалы гнезда Каськива». — О. Х.)*. Тобто це приємно, коли воно працює неочікувано.

— А за що «Наші гроші» отримали міжнародну нагороду «Вільна преса Східної Європи»?

— Це подібна історія. Телефонують і голос ламаною російською мовою каже: *«Ви виграли конкурс, а з ним 15 тисяч євро»*. Я запитую: *«За що?» — «За вашу діяльність» — «А хто нас номінував?» — «Гельсінський комітет з прав людини»*. Бог його знає, як це сталося. Але премію дали — за те, що ми існуємо. Ось такі премії мені подобаються, коли ти не борешся за це, але хтось помітив, що ти існуєш.

— У журналістських колах присутня думка, що потрібно змінювати стандарти журналістики. Якщо ви згодні, що саме застаріло?

— Мені взагалі здається, що дискусія про стандарти журналістики — неправильна. Я деколи беру талмуд «Стандарти журналістики», де є сто правил: ти за життя не вивчиш ці правила й не будеш їх дотримуватися. Життя — логічніше і простіше. Я колись проаналізував, за що багато журналістів, особливо в регіонах, страждали. Їм, скажімо, підпалювали автівки тощо. Виявилося, що в багатьох була така проблема: хтось із них писав напівправду, а частина писала правду, але мовою ненависті, як тепер кажуть. Я б, може, й сам ту машину спалив. Тобто для мене стандарти вкладаються у два речення: пиши правду й пиши це не хамською мовою, без образ людей. У принципі, все інше — це відображення цих двох фраз.

ОЛЕКСА ШАЛАЙСЬКИЙ

> ...для мене стандарти вкладаються у два речення: пиши правду й пиши це не хамською мовою, без образ людей. У принципі, все інше — це відображення цих двох фраз.

— Ваш колега Сергій Тихий каже, приміром, що часом матеріал не потребує подавання навіть другої точки зору, не кажучи про більше. Ви теж — за певний суб'єктивізм у журналістиці…

— Так, звісно. Крім того, є й інші нюанси. Якщо взяти будь-який світовий підручник із журналістських розслідувань, то його половина буде присвячена тому, що називається «генеральне інтерв'ю». Генеральне інтерв'ю в розслідувальній журналістиці — це коли ти зібрав уже всі факти, коли все — можна людину у в'язницю садити, ти їдеш до цієї людини і спілкуєшся з нею, аби вона визнала себе винною, розплакалася й покаялася. І справді, напевно, воно в них працює. Тобто у підручнику написано, як морально підготуватися, як факти розкласти, одразу з козирів ходити чи ні й так далі. І коли я читаю лекції молодим студентам, то кажу: *«От ви книжку маєте? Можете це витерти, викинути, щоб воно вам не заважало. Легше книжка буде»*. У нас не працює генеральне інтерв'ю. Колись у мене спитали: *«А ви до Бойка телефонували, коли текст уже був готовий?»*. Я відказую: *«А що мені в нього спитати? Чи він хоче в тюрму? Чи яку він тюрму вибере? Чи Янукович знав про це, що Бойко вкрав гроші?»*. Сенсу немає. Це перше.

Друге: наші держслужбовці не погоджуються на генеральне інтерв'ю. Тобто вони не потребують відмивання репутації. Їм треба не сісти в тюрму. А будь-яке інтерв'ю — ти ляпнеш щось не те, й тобі ще пришиють щось до кримінального провадження. Тому в Україні це правило не працює. Якщо ти довів, що людина винна, що, скажімо, гроші вкрали, то немає сенсу тобі опитувати героя чи робити ще щось для різноманітності.

— Десь із 2013 року в Україну з-за кордону прийшли тренінги, курси для журналістів-розслідувачів. І нині донорські кошти на розслідування йдуть саме від тих країн, фахівці з яких навчали українських журналістів. Якою мірою подібні навчання нам справді корисні?

— Я взагалі проти курсів, чесно кажучи. З кількох причин. По-перше, в нас з'явилася каста людей — любителів поїздити на курси. Приміром, людина живе в якомусь обласному центрі — чому б у Київ на тиждень не поїхати? Я це помітив, коли прийшов п'ятий раз читати лекцію, а там ті самі люди сидять. А за рік, що ми не бачилися, вони не написали жодного розслідування. Тобто це така розвага — поїздити.

А друге — якщо людина хоче справді в чомусь розібратися, то курси її можуть підштовхнути до цього. Але вона потім потребуватиме постійної допомоги. Ефективно працює саме «менторство». Тобто те, коли я можу в будь-який момент запитати в когось, хто знає, як це робити. А коли тобі за три дні розповідають — тут такий реєстр, тут такий, от декілька прикладів, ось best practice — ти їдеш, ніби все знаєш, а життя — воно ж жорсткіше. Відкриваєш якийсь документ, не розумієш його, не знаєш, де щось шукати, а тобі вже немає в кого запитати. Лектор своє відпрацював і пішов. Ідеальний варіант, звісно, коли ти можеш запитати свого головного редактора. Саме тому зараз дуже багато цікавих розслідувачів, які пройшли крізь горнило чи нашого проекту «Наші гроші», чи програми «Схеми», чи «Наші гроші» Бігуса, кудись пішли й десь працюють. Це так само працює, як у загальній журналістиці. Я був гордий, що семеро моїх журналістів стали головними редакторами. Їх ніхто не виганяв із редакції, вони самі йшли, бо їм треба було виходити на інший level. І вони виходили. Просто в нас, на жаль, замало ЗМІ, де вчать. Це проблема: як є — так є.

— Валентина Самар розповідала, що зарубіжні партнери й Центру журналістських розслідувань, який вона очолює, й інших розслідувальних ЗМІ вважають, що в Україні дуже високий рівень розслідуваної журналістики. А чим відрізняються те, як працюють журналісти-розслідувачі в Україні, й за кордоном, а також самі центри розслідувальної журналістики?

— Світова розслідувальна журналістика в більшості своїй, я не знаю чому, базується на соціальних проблемах. Це теж розслідування, звісно, але трошки інакше. Так, в Україні дуже добрий рівень розслідувальної журналістики. В Америці, як на мене, взагалі її немає. Я був здивований. У 2013 році ми за три тижні об'їздили всі американські розслідувальні центри, всі найкрупніші точки. І уявіть собі — ти заходиш, умовно кажучи, в «Чикаго трибун», і запитуєш: «*А коли у вас було останнє розслідування?*». Вони кажуть: «*Ти знаєш, не так давно, два роки тому, класне розслідування було*». Я прошу розповісти. «*Дивись, ФБР накрило одну банду, а ми дізналися, що вони зробили, і перші*

вивалили все з картинками». Я кажу: *«Ні, чекайте, це розслідування ФБР, а ваше?» — «А так, щоб ми прямо зробили? Ну це давно було, ще Бог знає коли».*

Коли ми вже з адвокатами, суддями спілкувалися, теж запитували, чому у США немає розслідувальної журналістики — якісь проблеми? Вони кажуть: *«Є різні причини, але одна з головних — та, що працює правоохоронна система».* Якщо працює правоохоронна система — журналістика розслідувань падає. Бо, по-перше, поліцейських більше, ніж журналістів. По-друге, в них неймовірні можливості стосовно збору інформації: від баз даних до обшуків. Тому, зрозуміло, чим «глибше в беспредел», як кажуть, тим більше журналістика розслідувань працює. Чим менше працює поліція — тим більше можливостей у журналіста-розслідувача. Тому, я думаю, найкрутіші розслідування мають бути десь на Сході — Азербайджан, Вірменія. Але там убивають. У нас ще не вбивали журналістів так масово, як в Азербайджані, приміром.

— Говорячи про високий рівень журналістів-розслідувачів в Україні, Валентина Самар продовжила думку: «Фахових журналістів, які працюють за стандартами, має бути на порядки більше. І вони мають створити критичну масу у нашому цеху, щоб впливати і на інших. Бо якщо 90% повідомляють новину, а 10% не повідомляють, то ставлення до цих ЗМІ буде іншим, їм будуть менше довіряти».

— Це правда.

— Що можуть зробити журналісти-розслідувачі, щоби ця критична маса з'явилася зрештою?

— Нічого не можуть зробити. Річ у тому, що Валентина Самар все сказала правильно. Тільки після того треба ж поставити кому і сказати: *«А для цього треба — і єдина відповідь на це є — змінити суспільно-політичний лад у країні».* Розумієте, проблема журналістики в Україні не вирішується журналістами. Вона вирішується економікою, соціальними стандартами, соціальними зв'язками. А це знову ж таки міняється політично зверху. Тому ми можемо лише допомагати робити цей лад справедливішим, що призведе до зростання економіки й поліпшення стосунків між людьми.

А це у свою чергу впливатиме на журналістику. Адже суспільство буде потребувати якіснішої журналістики. Нині суспільство, особливо нижні верстви населення, взагалі не потребують кращої якості медіа.

Тим паче при практично безкоштовному інтернеті — людина може просто відпочивати, так? Середній клас теж не дуже потребує. Бо якщо я є маленьким бізнесменом, мені журналістика не потрібна. Вона мені не допомагає заробляти гроші. Навпаки, заплутує мене. Мені треба дати хабар податківцю, а журналісти пишуть: *«Не давай хабарі!»*. Тож вони мені брешуть, бо я вигрібаю тільки тоді, коли дам хабар податківцю. А верхнім прошаркам теж не особливо ми потрібні, адже вони просто домовляються між собою і так далі.

Тому журналістика — це така забавка фактично. Вона деколи потрібна або міжнародним донорам, які платять за те, щоб бодай хтось із журналістів утримував стандарти професії. Бо якщо вас зараз попросити: *«А назвіть мені десять журналістів чи редакції, які утримують стандарти професії?»,* вісім, якщо не дев'ять, із десяти будуть донорські точки. А з нормальних комерційних я дуже довго думатиму, кого назвати. Тому ми, на жаль, не зможемо змінити кількість журналістів, які дотримуються стандартів, аби з'явилася критична маса. Спочатку суспільство — потім ми.

— То, можливо, дорікання, що журналісти-розслідувачі відробляють донорські кошти, варто сприймати як комплімент?

— Так, звісно. Тому що саме система, яка не хоче змінюватися, запускає історію про «грантоїдів», бо журналісти, що сидять на донорських грошах, дуже псують їм кров. Коли я працював редактором ProUA, у нас був олігарх Гайдук *(Віталій Гайдук — крупний український бізнесмен, секретар РНБО (2006–2007), співвласник корпорації «Індустріальний союз Донбасу». — О. Х.).* Вже можна про це говорити, він далеко. Ми випускаємо текст, який висить на сайті сім хвилин. Матеріал, до речі, розслідування нашого журналіста про те, що захопили землю під Києвом, як крадуть землю за допомогою прокурорських під Києвом. Чому він провисів сім хвилин? Тому що нам телефонує партнер Гайдука Сергій Тарута, який, до речі, балотувався у президенти на останніх

> ...на жаль, не зможемо змінити кількість журналістів, які дотримуються стандартів, аби з'явилася критична маса. Спочатку суспільство — потім ми.

перегонах, і просить зняти цей текст, бо там чи то його, чи його колеги земля. І ти знімаєш текст — на це немає ради. Якби зараз хто би мене слухав, то сказав би: «*О, так він за справедливість, а сам тексти знімав*». А всі знімали. Просто питання в тому, чи тобі взагалі дозволяли вішати такі тексти. І в тому, чи ти знімав текст щодня чи раз на півроку. У ProUA текст знімався двічі за всю історію. То про яку критичну масу журналістів в комерційних медіа можна говорити? Ні про яку.

— А чи можуть давати кошти на розслідування відкрито і прозоро, по-перше, великий бізнес, по-друге, малий і середній, по-третє, держава?

— В Україні було кілька проектів, кілька стартапів, я би сказав, які передбачали, що збираються гроші з бізнесу, замовляється журналіст, це об'єднується — гроші звідти, журналіст звідти, й вони готують певне розслідування. У громадській загальній думці це вважається джинсою. Люди вважають, що журналіст має займатися тією темою, яку він знайшов сам. Тож якщо приходить умовний олігарх і каже: «*Я буду рік платити гроші всій редакції, скажімо, 10 тисяч доларів на місяць, а ви будете займатися корупцією у сфері металургії. Що хочете — те й пишіть. Просто мене ця корупція в металургії замахала, там журналістики немає, а мені треба, щоб хтось це описував*». З одного боку, джинси немає, бо ніхто не узгоджує текстів. А з іншого — люди вважають, що це джинса. Тому що таким чином спонсор скерував потік журналістської думки в суто металургію, вимивши її з інших тем.

Загальна думка є такою: журналіст мусить бути голодний, але писати те, що йому не замовляють. Я точно знаю, що такою є думка, бо зробив таке опитування роки три тому у фейсбуку тільки для друзів. У мене друзів не дуже багато — трохи більше тисячі, я їх усіх знаю, бо не беру незнайомих людей у друзі. І от процентів дев'яносто написали, що це — джинса. А джинса не буде працювати. І ці стартапи заглухли через тиск суспільства. Бо що таке справедливість — вирішуємо не ми, а суспільство загалом. Оскільки суспільство вважає це несправедливим — отже, так і є.

— А можлива ситуація навпаки? Наталія Влащенко ставила вам запитання про випадки, коли журналістів просили не розслідувати певну тему.

— Так, про це постійно просять. Останній раз просили десь півроку тому.

— Чого стосувалося прохання?

— Не можу сказати, бо, по-перше, ми не взялися, а це означає, що назвавши когось, я його звинувачу. А в мене ж немає паперу від нього: *«Прошу не писати про…»*. Такі прохання завжди є, але їх стало менше, ніж колись. Воно не спрацює, бо той, хто хоче злити, має різні точки, де це можна зробити. На щастя, в Україні є штук п'ять точок, де ти це напишеш і це буде помічено. Я не називаю інтернет-бачки, які можуть писати про все, що завгодно, — їх ніхто не читає. Але я знаю, що і до «Наших грошей» телебачення ходять із пропозиціями, і до нас, і до інших. Я завжди всіх вислуховую. Особливо мене завжди цікавить ціна. Бо якщо тобі раптом почали пропонувати нижчу ціну, ніж колись, це означає, що якість твого ресурсу падає, і треба щось робити. Поки що не падає.

— Тобто ви ще попутно дізнаєтеся про свій рівень?

— Так, це ринкова історія. Я коли був у комерційних медіа редактором, то тобі ж там деколи розставляють або намагаються розставляти новини за гроші. Є новини ні про що. Скажімо, якійсь дядько вважає, що НАТО — це добре. Новина нікому не потрібна, але за неї платять гроші. І мене завжди цікавив прайс, я у так званого рекламного агента брав перелік — а скільки що коштує. Для того, щоби розуміти, чи ти коштуєш дорожче за інших. І дуже часто це не корелюється з кількістю читачів. Власне, саме так вираховується впливовість. Бо люди кажуть, що хочуть розмістити свою інформацію саме тут. Хоча тут удесятеро менше читачів, ніж на іншому ресурсі.

Одразу скажу всім, хто нас буде дивитися і слухати: коли ти є керівником комерційного видання, то сплигнути з того, що «ми не ставимо нічого такого взагалі», неможливо. Адже ти маєш план від власника й мусиш щось виставляти. Якщо до цього не заробив банерами чи чистою рекламою. Як відмовляєшся — то ти просто перестаєш бути редактором. Тому ти можеш лише боротися з тим, якої чистоти ця новина. Так, декому вдається жити без цього. Але це є вибір власника. Таких власників практично немає. Умовна «Ліга» може собі дозволити жити таким чином, бо її власники вважають, що варто платити за чистоту ресурсу. Гнітюча більшість власників цього робити не готова.

— Які ще кошти, крім донорських, можуть бути джерелом фінансування журналістських розслідувань?

— Світова практика показує, що це може бути краудфандінг. І в

Україні такі приклади були, але це точкові проєкти. Тобто ти не можеш назбирати гроші в населення, якщо просиш на існування сайту чи програми. Люди неохоче віддають на це гроші, навіть якщо тебе дуже люблять, поважають і вважають, що ти маєш існувати. Бо людина хоче чіткості. Тому варто сказати інакше: «Якщо ми назбираємо таку-то кількість грошей, ми візьмемо журналіста, який протягом п'яти місяців займатиметься ось цією сферою і знайде в ній корупцію», — люди на це дадуть гроші. Приміром, пригадую, як сайт Texty.org.ua збирав гроші на розслідування корупції в Академії наук. І самі були здивовані, що назбирали.

Крім того, за краудфандингові кошти жити складно. Ми, наприклад, не збирали гроші в такий спосіб. Вважаємо, що, оскільки грантових коштів зараз в Україні достатньо, у країні йде війна й людям цих грошей бракує, то якось не дуже тактовно в людей просити гроші, коли їм сутужно. Адже найчастіше гроші віддають ті, в кого їх найменше. Саме оця лепта з Біблії, одна копійка, від бідної людини була. Так і лишилося до цього часу.

— Яку інформацію, якою би привабливою вона не була, ви не можете з якихось причин оприлюднити? І не можу не додати — тим більше, що в країні йде війна.

— Якщо говорити загалом — кожен кейс треба дивитися окремо. Я пам'ятаю достатньо історій, які стосувалися здоров'я людей. Деколи навіть ми вже ось-ось мали видавати розслідування: скажімо, повністю доведена крадіжка. І дізналися, що основний фігурант є серйозним інвалідом. І вирішували не ставити матеріал, хоча всередині редакції точилися дискусії — чи може людина без ніг красти гроші? Всі подібні історії неможливо описати.

Що ж стосується війни, армії, напевно, не було жодної дискусії, коли б ми вагалися: *«Ставимо чи не ставимо, адже йде війна»*. Рішення опублікувати чи не публікувати диктується іншими причинами. Тобто або трохи не доведено, або ми не можемо сказати чітко, що все розуміємо й так далі. Але війна не є причиною.

Деякі наші новини могли би трактуватися кимось так, що це не допомагає армії. Найчастіше ми знаходимо корупцію в армії, доводимо її, публікуємо — й наші критики кажуть: *«Ви підриваєте авторитет армії, а це означає, що граєте на руку Кремлю»*. Ми не підриваємо авторитет армії — ми підриваємо авторитет корупціонерів в армії. Тим паче, що, на жаль, не працюють правоохоронні органи, які відривають купу справ, а потім закривають їх. І ми знаємо, хто закрив, за скільки, хто до

кого приходив. Ми знаємо навіть, який будинок куплений за ці гроші й де він стоїть. Тому я вважаю, ми допомагаємо українській армії. Бо якщо б ми не писали, там би крали ще більше.

— Воєнні кореспонденти, зокрема Анастасія Береза та Веніамін Трубачов, були учасниками нашого проекту. Вони сказали, що готові брати інтерв'ю навіть у ватажків «ЛНР-ДНР». Заради інформації, яка може були лише в них, і заради розуміння — чим вони, українські громадяни, керувалися, виходячи проти людей зі зброєю. Що би спонукало вас піти до таких людей за інформацією для розслідування?

— За розслідуванням я точно не піду до них, бо думаю, що вони мені збрешуть просто. Я взагалі не люблю з людьми говорити, шукати в них факти. Люблю шукати факти в документах. Пам'ятаєте величезну дискусію у Фейсбуку — чи варто було їздити в Донецьк? Андрій Куликов, Настя Станко їздили... У мене особисто немає відповіді на це. Я розумію, що це вже професійна схибленість, коли ти весь час працюєш із цифрами, любиш їх, ці цифри. Тому що два плюс два чомусь завжди чотири. А коли ти ступаєш на хиткий лід моральності — я не знаю, як вимірювати моральність. А суспільство є абсолютно розколоте — 50 на 50. Тому я сидів тоді й довго думав, що б я зробив. І не придумав. У нас є кілька історій у суспільстві, які тупо розділяли всіх навпіл. Умовно, «бляхарі» чи Саакашвілі. Одні за тих, інші — за тих. Мов громадянська війна. Це добре, що суспільство сперечається, бо коли суспільство стає народом, воно мусить мати точки дотику. А для того треба спілкуватися, сперечатися, хамити одне одному. Але в результаті знайти своїх союзників або побачити, що ти в меншості. І змиритися з цим. І вже поступово насаджувати свою думку. Але я не знаю, як з цим жити. Не знаю, чим важити мораль.

— Колись на «Громадському телебаченні» у вас був випадок — ви були в ефірі в Андрія Сайчука й Сергія Лещенка. А вашим опонентом був...

> Ми не підриваємо авторитет армії — ми підриваємо авторитет корупціонерів в армії... якщо б ми не писали, там би крали ще більше.

> ...коли суспільство стає народом, воно мусить мати точки дотику. А для того треба спілкуватися, сперечатися, хамити одне одному.

— Юрій Бойко. Так, це був мій найпровальніший ефір. Повна моя поразка, повна перемога Бойка.

— Ви не відбили атаку персонажа вашого розслідування. Пізніше ви пояснили, чому це сталося: ви не могли собі уявити, щоб колишній віце-прем'єр збрехав у прямому ефірі…

— Насправді той випадок мені дуже допоміг. Коли ми тоді були з Бойком, він тоді збрехав в ефірі, а я не міг довести, що він бреше, тому що мені треба було лізти в інтернет за деякими відомостями. Я йому кажу: *«Вугілля коштує тисяча гривень тонна»*. А він мені: *«Вісімсот гривень тонна»*. Мені моя дружина після ефіру каже: *«Слухай, кому я маю вірити? Якомусь журналісту чи цілому віце-прем'єру?»*. Я кажу: *«Віце-прем'єр-міністру, мови нема. Але він брехун»*.

Через роки два я знову поїхав на ефір, не буду казати з ким, бо ця людина зараз міністр, досить непоганий. Але теж мало бути контраверсійне інтерв'ю. Та от, до Бойка я взагалі не готувався: була неділя, мені подзвонили, я поїхав, що знав, то знав. А до цього інтерв'ю я готувався чотири години. Приїхав із чималим стосом документів на прямий ефір. Вони були з такими, знаєте, зелененькими, жовтенькими закладками, аби можна було легко знайти факт. І коли йшла дискусія, я казав: *«Секундочку, от документ 2013 року...»*. Я чотири рази витягав зі свого кондуїту папірчик.

— І відбивали атаку.

— Навпаки, радше нападав. Мені дуже сподобалося. Адже, виявляється, тебе важко заплутати, коли в тебе є документ. Але до цього ти дуже довго мусиш готуватися. Це забирає багато сил.

— Сьогодні журналісти мають розмовляти не тільки з тими, хто розділяє наші погляди, а і з людьми, які обстоюють інтереси Кремля. Як говорити, не влаштовуючи їм «теплої ванни», й так, щоб інтерв'ю було максимально інформативним? Згадаймо інтерв'ю,

яке взяв Павло Кужеєв у Миколи Азарова, коли колишній прем'єр сипав цифрами, і для людей без економічної освіти це був порожній звук...

— Кужеєв на каналі «112» якийсь начальник, так?

— Головний редактор.

— Якщо головний редактор, у нього була логіка зробити «теплу ванну». «Теплу ванну» може зробити будь-хто. Це ж не журналістика. Це називається «підставка під мікрофон». Є такий жаргон: *«Хто сьогодні поїде підставкою?»*. Знаєте, як деколи журналісти в нас беруть інтерв'ю? Приїжджає юна журналістка, дає мені петлички й каже: *«Кажіть, що хочете»*. Так питання звучить. Я запитую: *«Вам так сказати, щоб по 30 секунд порізати чи довше, афористично?»*. Вона: *«Ну, 40 секунд...»*. І я їй наговорюю 40-секундний відтинок, ще про всяк випадок хвилинки півтори, раптом щось не те. Вона дякує і йде. Тобто це журналістика? Ні, напевно.

Тому Кужеєв, коли брав інтерв'ю, мав зробити «теплу ванну». І зробив. Знаєте, коли Кужеєв був підставкою під мікрофон? Коли з'явився матеріал про «вишки Бойка». Він зробив джинсове інтерв'ю на 5-му каналі з одним із керівників «Нафтогазу» Вадимом Чупруном. Це було так: *«Що ви можете сказати про "Чорноморнафтогаз", який закуповує вишки?»*. Той довго говорив, мовляв, ми боремося за енергетичну незалежність… Нас тоді теж звинувачували в роботі на Кремль, ми навіть судилися з Бойком. Ось так Кужеєв чотири питання поставив, які мав поставити, і на цьому інтерв'ю закінчилося.

А якщо би Кужеєв хотів, аби це був якийсь «хард», тоді він не сам це робить, а бере журналіста, який трошки волочить в економіці. Журналіст опитує експертів: *«Що б ви запитали в Азарова? Як би загнали його за Можай?»*. Мені дуже сподобалося, як один російський журналіст, який живе за кордоном, розповідав, як писати текст. І він каже: *«Коли ви сідаєте перед комп'ютером і у вас відкритий Word, і ви думаєте, про що написати, то це схоже на те, якби ви прийшли до хати, роздягнулися догола і подумали: "З ким би оце зайнятися сексом?"»*. Потрібна бодай якась проєктна робота для цього. Тобто ти не можеш вийти на Азарова «голим». Ти мусиш підготуватися до розмови. Оскільки підготовки не було, то це свідчить або про непрофесіоналізм, або про підлабузництво. В контексті каналу «112», я думаю, це підлабузництво.

До речі, я Кужеєву дуже вдячний. Колись він схилив нас до розслідування. Коли Майдан ще тривав, а всі вважали, що «112» належить

Арбузову *(Сергій Арбузов — український економіст, фінансист, підприємець. Перший віце-прем'єр-міністр України у 2012–2014 рр. В останній місяць президентства Януковича — виконувач обов'язків прем'єр-міністра України. — О. Х.).* У нас із Кужеєвим непогані були стосунки. На якийсь його допис я запитав: «Як ти там, Арбузов, що вам дозволяє таке писати?». І він мені відповів: «Відомий журналіст-розслідувач не знає, кому канал належить». Я всіх опитав по черзі — кажуть, що Арбузову. І я особисто три дні сидів і докопувався, й ми знайшли, що це канал Захарченка *(Віталій Захарченко — міністр внутрішніх справ України у 2011–2014 рр.; підозрюваний у злочинах проти людяності під час подій Євромайдану. — О. Х.).* І ми перші опублікували це з документами й лінками. І вийшла бомба. Тому якби не Кужеєв, у нас на одне хороше розслідування було б менше.

— Може, наступне запитання наївне, проте… Чи є, крім грошей і переконань, умови, за яких журналісти каналів «112», NewsOne погоджуються брати лояльні інтерв'ю у представників колишньої влади і в тих, хто дотримується прокремлівських поглядів? Чи можуть бути речі, через які журналістський цех не засуджуватиме колег?

— По-перше, я думаю, що там немає переконань. Там є гроші. Переведи їх на іншій канал і скажи: *«Тепер ми робимо "теплі ванни" для Юлії Володимирівни»*, і це будуть «теплі ванни» для Юлії Володимирівни. Чому це робиться таким чином? Тому що це а) високі гроші, б) низький рівень, як правило, журналіста. Він розуміє, що якщо не буде тут цим займатися — його виженуть на вулицю, і він роботи собі не знайде. Дуже допомагає журналістові відстоювати особисту думку його високий професійний рівень. Коли ти не боїшся втратити роботу, ти починаєш розкривати пащеку у своїй рідній редакції. Якщо ти нічого не вмієш, ти сидиш тихенько і робиш те, що тобі говорять робити.

Що стосується цеху — то є нюанс. Я не вважаю журналістів «112», за винятком кількох людей, учасниками цеху. Вони учасники якогось іншого цеху — контенщиків, піарників. Але не журналістів. Тому, як вони там живуть, мені однаково. А стосовно подати руку чи не подати — цех трохи елімінує тих, хто, так би мовити, у зашкварах. А деколи не елімінує. Адже, мені здається, Україна, люди, які її населяють, наразі тільки виробляють правила морального співіснування між собою. Це почалося відтоді, як фейсбук став серйозним гравцем на ринку — із 2013 року. І він дуже впливає реально на людей.

Колись я спілкувався з одним відомим чехом, який творив їхню ре-

волюцію. Він сказав: *«Знаєш, чому у нас революція була в 60-ті роки, а у вас не було? Тому що чехи мали багато пивних барів. Ми туди часто ходили і дискутували. В кожному барі сиділо по 150 людей і між собою говорили. Потім йшли в інше місце. Ми мали одну спільну думку. А ви всі сиділи розрізнено»*. Зараз у фейсбуку, незважаючи на те, що він залитий словесними «фекаліями», люди викристалізовують своїх однодумців, своїх ворогів і правила співжиття. І поступово рухаються.

— У проєктному інтерв'ю Ігор Юрченко висловив думку, що після останнього Майдану медіапростір України став таким, що жорстко контролюється. Запитаю прямо: чи можуть сьогодні ті, хто стоїть за олігархами, за медіавласниками, погрожувати журналістам? У яких є сім'ї, друзі, та й вони самі — живі люди…

— Фраза про те, що наш простір контролюється, як би культурніше сказати, це фраза людей мезозою. У нас тупо змінився простір, який неможливо проконтролювати. Розумієте? Навіть у Росії, де контрольоване все, що може бути контрольоване, Болотна збирається так, що ніхто не бачить, як. Якісь закриті групи «ВКонтакте», якісь посилання й так далі.

У нас концептуально змінюється система журналістики. Умовний Андрій Герус, експерт із електроенергії, який був колись інвестбанкіром, може своїм дописом у фейсбуку зламати корупційну схему і не дати Григоришину заробити мільярд гривень. Одна людина у фейсбуку! Так, його підтримують — ми чи ще хтось. Але не буде його — не буде нас. Бо ми б самі не допетрали до цієї схеми — вона дуже складна. Як це можна зупинити?

Якщо говорити про традиційні медіа — справді, влада намагається захопити телеканали. Проте не всі медіа. На телеканал вона зайшла, домовилася про співпрацю. Але «1+1» якось працює, знаєте, «не в ту лузу». Але основне навіть не в тому, що влада телеканали захопила. Головне, що телеканали все далі й менше впливають на виборця. Телевізійний виборець «вмирає» щодня. От поки ми поговорили — ще 10 телеглядачів «вмерло». І нових не народилося. Народилося 10 людей, які вже будуть у віртуальних шоломах інформацію отримувати. Так що ця фраза є правильна, тільки, знаєте, для 2009 року.

— Якою мірою, на вашу думку, сьогодні в Україні журналісти користуються свободою слова?

— Я думаю, що будь-який журналіст може скористатися свободою

слова. Мало того, будь-яка людина — теж. Колись журналіст був посередником між новиною й читачем. Тепер є маса каналів, де не треба посередника, напряму тобі в мозок факт входить. Сьогодні людина — і ви це можете побачити сто разів на день — може звернутися у фейсбуку до міністра й реально отримати відповідь. Такого не було раніше: читач мав написати скаргу журналістові, журналіст опублікувати, потім мав прочитати якийсь клерк із міністерства, принести міністру. А тепер — шурх-шурх — і все поїхало. Слухаю інтерв'ю великих бізнесменів, на кшталт власника «Нової пошти». У них є реальний штат, який відстежує фейсбук-пости. Якщо хтось написав: *«"Нова пошта" — козли»*, а реакції не сталося, то відповідну людину страшні кари господні чекають, що не відстежила, не дала правильної відповіді.

— У вас як експерта розслідувальної журналістики, певно, є свій погляд на нерозкриті справи, найгучніші вбивства журналістів Георгія Гонгадзе, Павла Шеремета. Чи будуть ці справи доведені до кінця, чи будуть названі замовники?

— Не будуть.

— І чим небезпечно для суспільства, що ті, хто піднімає руку на журналістів, залишаються непокараними?

— Для суспільства вбивство журналіста нічим не відрізняється від убивства іншої людини. Правда? Просто трохи на це законодавство по-інакшому дивиться і трохи більше суспільного інтересу до цього. Нерозкриті вбивства журналістів в Україні мають місце через те, що в ній корумпована правоохоронна система. І так само, як не розслідувано справу Гонгадзе, так само не розслідувано ще дуже багато різних вбивств, адже корумпованість призводить до нівеляції професіоналізму. Корумпованій людині не потрібно піднімати свій професіоналізм. Тому навіть коли правоохоронцям кажуть «фас», вони не можуть уже знайти. У них уже нюх збитий, у них нюх не на слід, а на гроші. Йому кажуть шукати слід, а він усе одно приходить до грошей. Як собаки, які тільки на пошук наркотиків підсаджені.

Тому це не проблема вбивства журналістів. Це лакмусовий папірець, який показує, що хвора вся система. А будь-яке вбивство журналіста, громадського діяча чи якоїсь відомої людини показує: система стала настільки безкарною, що не зважає навіть на те, що людина є відомою. Тобто всі знають: нічого не буде. Всі раби — лише ми пани. Можемо йти на відстріл.

> ...будь-яке вбивство журналіста, громадського діяча чи якоїсь відомої людини показує: система стала настільки безкарною, що не зважає навіть на те, що людина є відомою.

— Кажуть часто — немає політичної волі для розкриття цих вбивств, так? Конкретно справи Георгія Гонгадзе й Павла Шеремета — чий і де відсутній професіоналізм?

— У правоохоронній системі все впирається у прокуратуру. Прокуратура впирається у президента. Чому все впирається у прокуратуру? Тому що чи буде слідство вести поліція, чи СБУ, чи прокуратура — керівником цього слідства завжди є прокурор. Прокурора призначає більший прокурор, біля головного прокурора генеральний прокурор, генеральний прокурор — це кандидатура президента. Тобто політична воля отак заходить у цю галузь. Є ще НАБУ, САП — це трошки інакші структури. Але САП — це теж шматок ГПУ. Тобто керівник САП Назар Холодницький не є окремою прокурорською одиницею — в нього посада заступника Генерального прокурора України. Так що тут навіть дискусії немає. Є так, як є. Тим паче історіями того ж Шеремета не поліція займається — займається СБУ й ГПУ. А СБУ — це теж креатура президента.

Але знову ж таки: президент дуже хотів би, щоби знайшли вбивцю Шеремета, бо найімовірніша версія, що це росіяни. Круто було б це довести! Але вони не можуть. Просто тупо не можуть, тому що не вміють. Адже на роботу беруть не тих, хто вміє, а тих, хто слухняний. Адже коли ти береш на роботу у прокуратуру чи поліцію професіонала, це людина, трохи хвора на голову, яка хоче бігати, стріляти по злочинцях. Ми з ними спілкуємося. Як кажуть психологи, в суспільстві є 7% таких трохи навіжених. Із них 3% йдуть у злочинці, а 4% — в ті, хто їх ловлять. Тобто професіонал-правоохоронець не піде з тобою хабарі ділити. У нього інша мотивація життя. У тих мотивація — гроші, а у справжнього правоохоронця — влада і слава. Йому хочеться зловити злочинця і за шкірку ввести, щоб всі плескали в долоні, а не 10 чи 120 тисяч доларів. А ці структури набирають собі інших людей. І ці люди не годні зловити нікого, бо це взагалі не їхня функція. У них функція — касир. Не можуть касири зробити розслідування.

— За 19 років справу Гонгадзе не доведено до кінця — замовника вбивства не названо. Разом із тим цього року в Україні започаткували Премію імені Георгія Гонгадзе у сфері журналістики. Премія буде присуджуватися раз на рік 21 травня — у день народження Георгія (у 2019-му журналістові виповнилось би п'ятдесят). На вашу думку, чи немає тут певного дисонансу?

— Якби ця премія була державною, то дисонанс би був. Але премія від приватних осіб — це добре. Бо це — пам'ять. Держава будується на пам'яті і спільній моральній цінності.

— Ви у своєму професійному житті або члени вашої команди відчували тиск чи погрози з боку влади?

— Погрози були тільки по телефону й то — п'ять хвилин, поки з людиною говориш — вона розуміє, що не варто їй так говорити. На щастя, постукаю, в нас не було підпалів, ударів чи ще чогось. У нас все культурно — суди. Судимося ми регулярно, часто, весело. Поки що виграємо.

— Де закінчується інтерес журналіста-розслідувача в Україні? А скажімо, політичні білі плями чи темні справи, не розслідувані смерті не журналістів — Кравченко, Кирпа, Гетьман, Кушнарьов, Чорновіл…

— У нас багато білих плям, де дуже важко бути розслідувачем. Люди, які пробували, — їм не вдається. По-перше, це там, де закриті дані: укроборонпромівська армія, податки, митниця і правоохоронна система. Адже правоохоронна система — це величезний бізнес. Я не можу запитати: *«Це кримінальне провадження закрите чи ні?»*. Вони скажуть: *«Ви не сторона провадження, ми вам не відповідаємо»*.

Також контрабанда і класична злочинність, а саме: наркотики, проституція, торгівля зброєю й так далі. По-перше, важко знайти інформацію. А по-друге, якщо ти навіть знайшов інформацію, її важко оприлюднити. Скажімо, секретні документи ти не маєш права оприлюднити. Починаєш оприлюднювати, то як у Бігуса — доведіть, покажіть, де печатка. Хоча, наприклад, деколи виходять тексти журналістів, яким я особисто вірю, зокрема, про корупцію на митниці. Вони пишуть: *«Зайшов товар такої-то фірми. Це насправді комп'ютери, а розмитнили їх як босоніжки. От накладна»*. Ми такі новини не передруковуємо, бо цей папір можна на ксероксі зробити. Хоча я можу такій новині вірити. Тому ми займаємось іншим типом розслідувань — тим, де все можна довести.

— А розстріли на Майдані?

— Цього ми теж не можемо розслідувати, бо це величезна слідча робота. Ми можемо єдине: якщо розуміємо, що якийсь суддя гальмує розгляд того, що вже принесла прокуратура, ми можемо наїхати на цього суддю чи адвоката, щоби працював. Але саме розслідування — це дуже важко. Насправді, те, що колись зробив Дмитро Гнап із командою «Слідства», — а вони проаналізували камери спостереження в радіусі місця, де було вбито Павла Шеремета, й отримали суперфакт *(результатом розслідування журналістів проекту «Слідство. Інфо» став фільм «Вбивство Павла». — О. Х.),* — це робота не дитяча. Ми собі не можемо дозволити, щоби кілька людей упродовж місяця сиділи й відстежували подібні речі.

— Журналістські розслідування у сірій зоні на Донбасі — контрабанда в першу чергу. Певно, насамперед, слід згадати Олексія Бобровникова. Наскільки ці розслідування небезпечні і якою мірою ефективні під час війни?

— Це дуже небезпечно й дуже невпливово. Тобто я не можу довести, що ці люди возять наркотики або торгують зброєю. Хоча навіть можу все знати. Але, розумієте, всі журналісти знають Бобровникова, знають, за що, куди, чого він поїхав і так далі. А якщо вийти на вулицю й попитати? Ніхто не знає, ні його, ні чим він займався. Приміром, я підійду до людини на вулиці, навіть розумної, з вищою освітою, і скажу: *«А ти знаєш, що є наркотичний канал через наші бойові порядки в сірій зоні?»*. Він запитає: *«А хто довів?»*. Ніхто не довів, адже довести такого вигляду корупцію чи злочин можна лише у слідчих діях. Ніхто ж там не підписує акредитивів, паперів, не кидає на картку гроші. Там так: ось кеш — ось наркотик, проїхали. Можуть говорити тільки свідки. Свідків періодично вбивають, коли вони починають говорити. Крім того, ти кажеш, мовляв, Василь, класний мужик, мені розповів, що він возив. А він бреше. Саме тому ми особисто відсторонилися від такого типу розслідувань, навіть розуміючи, що вони дуже важливі. Але ми затратимо на таке розслідування умовно рік. Вийде щось подібне на розслідування. За той час ми можемо зробити 24 непогані документальні розвідки з фактажем. Тобто зробити щось цікавіше.

— Багатьох журналістів, таких, як Олексій, ви знаєте?

— Практично не знаю. Є люди, які намагалися ткнутися з цими

темами, побачили, що це таке, й виходили звідти. А щоб системно — я навіть не знаю більше нікого, крім Бобровникова.

— Журналісти-розслідувачі — це каста?

— Думаю, так. Я би сказав навіть інакше, бо каста — це слово зверхнє, це грубо: ніби ми каста — решта плебеї. Мені більше подобається слово «масони», тобто один орден. Туди важко увійти. Не кожен, хто зробив п'ять розслідувань, опиняється тут одразу. Це група за інтересами, ми один одному допомагаємо, ми дружимо. І це логічно, бо займаємося приблизно тим самим. Не дуже конкуруємо, адже історій більше, ніж нас. Деколи бувало, коли одночасно виходили розслідування різних редакцій на одну тему. Скажімо, ми виходили у вівторок, а колеги в середу, або навпаки. Ну тоді трохи рвеш собі чуба.

— А взагалі всередині вашого цеху плече є?

— Так, і дуже міцне плече.

— Як, на вашу думку, журналісти-розслідувачі ставляться до критики колег-нерозслідувачів? Чи адекватно? Вони вдячні чи дратуються?

— Дратуються, як правило. Якщо журналіст випустив недосконале розслідування і його критикують за це, він дратується й відстоює свою думку до останнього, аж кров із його жил тече. Але колеги по цеху його не дуже підтримують, і він це бачить. Тому що розслідувачі люблять факти. Якщо твій колега дав не той факт, то факт є важливішим, ніж твій друг. Факт — це величина ідеальна, метафізична.

— Після перегляду фільму Дмитра Гнапа і його команди «Вбивство Павла» шеф-редакторка «Детектора медіа» Наталія Лигачова написала колонку.

— Так, вони посварилися, я знаю — читав цей тред.

— У пані Наталії виникла низка запитань до колег і найголовнішим було — чому кілька місяців, поки робився фільм, журналісти-розслідувачі не поставили до відома правоохоронні органи про те, що їм вдалося накопати і що могло би допомогти слідству. Як ви бачите цю ситуацію?

— У цій історії всі розслідувачі були на боці «Слідства. Інфо». Я би теж не розказав правоохоронним органам, безперечно. Тому що правоохоронні органи нічого не роблять і нічого не зробили. Вони б отримали цей факт — і нічого б не сталося. Але не завжди є така підтримка від колег. Коли в того ж Гнапа вийшов «Іловайськ» при «офшорах», практично всі цей прийом покритикували. І він це знає.

Ситуація з Іловайськом була некоректно використана, тобто була в матеріалі ні до чого. Звісно, коли ти є в одному ордені, тобі важче говорити: *«Слухай, у тебе тут неправда»*. Але все одно це говориться. Може, у м'якшій формі. У принципі, на помилки розслідувачів об'єктивна критика є. Можливо, вона могла би бути міцнішою. Втім ти часто не робиш її міцнішою тільки тому, що непрофесійної критики вистачає. Показником уже є те, що ти не захищаєш. Проте це все одно минає. Ти не можеш зробити один фейл і вилетіти з ордену. Адже занадто багато зробив правильних кроків, щоб туди потрапити. Тому й репутацію здобуваєш довго. І так само не можеш одним кроком угробити всю репутацію. Може, для когось так, але для нас — ні.

— Сьогодні, з одного боку, величезні масиви відкритих даних — аби журналісти тільки знали, як їх читати, як змусити інформативно працювати. З іншого боку — мене вразив передноворічний пост ріелторки Олени Маленкової у фейсбуку: *«Продавати через рекламу стане практично неможливо. Людям не вистачає щирого ставлення та участі. Саме за цим, а не за вашими професійними навичками вони полюватимуть в наступному році»*. Якщо поміркувати, якою буде журналістика в Україні та світі через 5–10 років і журналістика розслідувань зокрема?

— Покоління, яке приходить, сприймає так звану кліпову інформацію, хоче отримати її швидко, бажано у відеоформаті. І це серйозно розвиватиметься. До речі, цілком можливо, що прихильники кліпової інформації отримують її так само глибоко, як і ті, хто довгі книжки читає. Може, в наступного покоління мозок трохи інакший. Тому ми точно розуміємо, що буде кардинально змінено формат подачі інформації. Адже якщо ти будеш писати великі тексти чи сюжети, їх ніхто не дивитиметься.

Як це буде виглядати, ще не знаю. Втім можу уявити: створюється видання, наприклад, у ютубі, фейсбуку й так далі і залучає до себе мегакрутих фахівців. Скажімо, я фахівець із електроенергетики, пишу дуже правильний текст, який усім неймовірно подобається, але пишу рідко. Я можу щось змінити в суспільстві, приміром, збити корупційну

схему, але не можу гроші заробити на цьому — не можу себе монетизувати. Натомість є ресурс, де такі люди будуть кучкуватися. Монетизує цю людину-бренд організатор ресурсу. Але ці люди теж отримують гроші, тому що додають свій контент, який потім гроші приносить.

Проблема також у тому, що треба створити не лише експертний контент, а ще його правильно упакувати. І моя думка — принаймні версія, яка мені подобається, — в тому, що деколи один і той самий контент треба пакувати у п'ять різних упаковок. Тобто я бачу маленькі віджети, коли у фейсбук, наприклад, іде відео, а зверху щось написано титрами. Якщо мені цього достатньо, я зупиняюся. Якщо недостатньо — клікаю далі, де на мене чекає щось більше: картинка, інфографіка. Якщо мене це дуже цікавить — йду глибше й отримую розлогий текст, де тему розписано від початку до кінця. Але це мусить пакувати вже фахівець-пакувальник. Ось такою може бути низка журналістських спеціальностей.

— А що саме буде враховуватися? Скажімо, корпорація BBC має радіо BBC-1, 2, 3, 4 — для різних прошарків населення. Чи братимуться до уваги типи людей за джерелом отримання інформації — аудіал, візуал, кінестетік? Психотипи особистості тощо?

— Я бачу, вам подобається і ви вже хочете на мені заробити. *(Сміється.)*

Все одно все починається з контенту. Якщо немає літер, які ти продаєш, то далі нічого пакувати. Проблема в тому, що багато людей уміють пакувати. Навіть є курси спеціальні, після яких слухачі щасливі виходять. Але вони вийшли з пакувальною тарою, а нічого всередину покласти. Тому непогано було би подумати ще про сам контент.

Крім того, людині, яка створює контент, не так легко знайти тямущого пакувальника. Адже пакувальник мусить врубатися, про що написано в тексті, який він пакує. Це не нижня цінова категорія. Тому при процесі мусить бути редактор, який співпрацює з пакувальниками. Вони кажуть: *«Нам треба одну цитату, аби кинути її кудись в інстаграм»,* і тобі треба зробити її. Одну цитату, і три речення, й чотири абзаци, і щось велике. Редактор може навіть сказати автору: *«Слухай, нам дещо треба трохи збільшити».*

І це ще не всі умови. Об'єднання під одним дахом цих експертів має бути таким, щоби ЗМІ забезпечувало приблизно однакового споживача. Щоби бодай четверо з п'яти експертів були цікаві одній людині. Тому засновнику треба чітко бачити, для кого робиться це медіа. Під цього потенційного читача слід підбирати експертів і потім перепаковувати продукт у різні обгортки. Легенький віджет — для школярів чи

студентів. Щось глибше — для представника більш обізнаної аудиторії.

А поки ми це вигадуємо, прийде віртуальна реальність, і нам доведеться ще з цим працювати. Умовно, ти можеш походити по «Роттердаму Плюс» — і, клікаючи джойстиком, попродавати вугілля. Як Ніцше колись написав «Сутінки богів» — ми зараз спостерігаємо смерть журналістики. Вже сказали, що «король помер». Але ще не сказали: *«Хай живе король»*. Ми ще не знаємо, хто буде наступним королем.

— Ви казали, що людина не народжується Богом, а народжується варваром. І з огляду на це, зміни відбуваються дуже повільно й демократія зростає також повільно. То, може, немає сенсу бити на сполох і кричати, що ми досягли дна і журналістика помирає?

— Ні, не все так погано, але хай кричать. Тому що журналісти теж чують це. І, хочеш чи не хочеш, усе одно замислюєшся: *«Блін, зараз як напишу щось неправильно — й оцей галас підніметься»*. Тож це додатковий фільтр для тебе. Корупціонери бояться потрапити до в'язниці. А ми боїмося втратити репутацію. Це той самий страх. Так що нехай кричать. Це лише на користь.

Як Ніцше колись написав «Сутінки богів» — ми зараз спостерігаємо смерть журналістики. Вже сказали, що «король помер». Але ще не сказали: *«Хай живе король»*. Ми ще не знаємо, хто буде наступним королем.

2 липня 2019 року

UA RU

Соня КОШКИНА:

«Я прохожу туда, куда большинству журналистов доступ намертво закрыт. Это моя фишка»

Что для шеф-редактора LB.ua главное в работе с источниками? Что не остановит ее позвонить президенту страны в три часа ночи? Почему украинцы не соблюдают информационную гигиену? Почему нельзя сплагиатить Дудя, Кошкину или еще кого-то? Как, не джинсуя, хорошо зарабатывать журналистской работой? Об этом и многом другом «Детектор медиа» беседовал с Соней Кошкиной в рамках спецпроекта «Журналистика независимой Украины: первые 25 лет».

СОНЯ КОШКИНА

Соней Кошкиной она стала в 19 лет. Фамилию придумала — чтобы не ассоциировалась с конкретным человеком. А имя — *«мама знала, что у нее будет дочка Соня. И в тот момент, когда я стала Соней, моя жизнь развернулась на 180 градусов»,* — делится наша собеседница.

А до той поры ее знали как Ксению Василенко — так при рождении записал девочку отец Никита Кимович Василенко, журналист, преподаватель и писатель. Сегодня же, когда студенты в университете говорят: *«Ксения Никитична»*, она не сразу понимает, к кому они обращаются: *«Я чувствую себя Соней»*.

Профессию Ксения выбрала еще в детстве. В 13 лет пришла в Киевскую школу юнкоров — агентство «Юн-пресс», в четырнадцать — начала печататься, в пятнадцать — полноценно работать. А еще через год стала... членом Киевского союза журналистов.

Поначалу сотрудничала с «Вечерним Киевом», «Молоддю України», «Україною молодою», потом — со всеукраинской «Студенческой газетой», которую издавал отец, а между окончанием школы и поступлением в университет — с деловым изданием-франшизой. В задачи юной сотрудницы входило переводить английский материал на русский язык и адаптировать его под журналистские тексты. *«Как сейчас помню, что за вкладку платили 150 долларов — дикие день-*

ги на то время. А для девочки 16 лет вообще — безумно дикие». Самыми экзотическими темами начинающей журналистки были... рынок лакокрасочных материалов и рынок труб Украины.

Ксения вспоминает, что в то время, как сокурсники интересовались популярными темами в журналистике — музыкой, культурой, кино, она покупала газету «Киевский телеграф», буквально заучивала статьи на память и запоем читала предвыборные брошюры. Она никогда не сомневалась, что будет заниматься политической журналистикой. *«В политике я была одна ужаленная... И честно, не знаю, откуда это у меня взялось».*

Внештатным автором на постоянной основе Ксения Василенко работала в журнале «Політика і культура», когда его возглавлял Игорь Юрченко. *«Журнал выходил каждую неделю. И в месяц у меня по 2-3 публикации было. Это мне 16-17. "ПіК" платил хорошие гонорары. Когда Андрей Клюев, еще до смерти Зиновия Кулика, хотел купить журнал, в коллективе шутили: в случае покупки издание "переименуется" в "Пацани і Клюєв"».*

В 17 лет Ксения Василенко стала парламентским корреспондентом газеты «День». *«Хорошо помню, что одно из первых моих интервью в стенах парламента состоялось с Дмитрием Табачником. И когда он меня спросил: "А что*

СОНЯ КОШКИНА

вы заканчивали?", я гордо сказала: "Школу!"». Журналистка рассказывает, что старалась не выглядеть на свой возраст, приписывая себе два-три года. Но все равно сталкивалась с проявлениями «харассмента по возрастному признаку» — эйджизмом. Например, *«Валерий Павлович Пустовойтенко мог спросить: "Девочка, а сколько тебе лет?" — это дословно».*

Почти эксклюзивной зоной ответственности журналистки в «Дне» с 2003 года (поры предвыборных съездов разных партий) стала Партия регионов. *«Так вышло, что я всех-всех знала с того момента. Со всеми познакомилась, со всеми вошла в какую-то коммуникацию».* Поэтому когда ЦИК объявила результаты второго тура президентских выборов 2004 года, Ксения поехала не на оранжевый Майдан, а в кинотеатр «Звездный» — партийный штаб регионалов. Именно там, по ее мнению, должно было начаться самое интересное. *«Мотивация для всех корреспондентов — оказываться там, где тебя не ждут. А если тебя не ждут, то это всегда залог чего-то интересного».*

Осенью 2005 года Ксения Василенко пришла работать в интернет-издание «Обозреватель». Здесь с легкой руки главного редактора Олега Медведева и появился псевдоним Соня Кошкина, так как еще полгода журналистка параллельно печаталась в газете «День». Именно в «Обозе» Соня Кошкина — как журналист и как редактор — принимала первые самостоятельные решения. Потому что Олег Медведев вскоре ушел из издания — ради сотрудничества с партией «Батьківщина», и долгие несколько лет редакция работала без главного редактора. А *«редактор нужен и редактор важен. Особенно когда тебе 20 с чем-то».* В итоге опыт «Обозревателя» оказался стартовой площадкой. *«Я была не готова на тот момент. И это был серьезный вызов. Хотя, конечно, со временем все получилось, как мне кажется».*

СОНЯ КОШКИНА

С июня 2009 года Соня Кошкина — шеф-редактор интернет-издания «Левый берег» (LB.ua) — медиапроекта Института Горшенина. Почти десять лет они с главным редактором LB.ua Олегом Базаром работают в тандеме.

Два года — с июня 2015-го по август 2017-го — журналистка вела программу «Левый берег с Соней Кошкиной» на телеканале «24». Текстовые версии эфиров публиковались на LB.ua в формате спецтемы и отдельной рубрики «Постскриптум». Работа в кадре полюбилась Соне настолько, что в июле 2018-го она запустила ютуб-канал KishkiNa — программу авторских интервью.

В феврале 2015 года вышла в свет книга Сони Кошкиной «Майдан. Нерассказанная история», посвященная событиям Евромайдана 2013-2014 годов. Подзаголовок книги — *«главное расследование событий Революции»*. Журналистка рассказала, какие решения принимались конкретными представителями власти и оппозиции в месяцы, ставшие для Украины поворотными.

По окончании Института журналистики КНУ имени Шевченко Соня Кошкина училась в аспирантуре в Одесской юридической академии. А сегодня пишет научную работу по политической лингвистике в университете «Тор Вергата» в Риме и при этом преподает в родном Институте журналистики в Киеве.

«Не писать — все равно что не дышать, не двигаться. Пожалуй, это даже физически больно». Участница спецпроекта «Журналистика независимой Украины: первые 25 лет» не раз призналась в любви профессии. Что стоит за этой любовью, болью, ответственностью — в интервью **журналистки и шеф-редактора LB.ua Сони Кошкиной** «Детектору медиа». ■

СОНЯ КОШКИНА

— Соня, цитирую вас и Петра Порошенко:
– Петр Алексеевич (в ночь второго тура выборов. — О. Х.), Гройсман и Луценко остаются на должностях. Они — предатели?
– Соня!.. Вони — члени моєї команди.
Этот блиц, как мне кажется, облетел многие украинские СМИ. Почему вы — журналист — в момент объявления результатов экзит-пола второго тура предпочли находиться именно в штабе Порошенко?

— Люблю нестандартные шаги. Так, результаты первого тура я встречала в кабинете Арсена Авакова. Понимала: мало кто из числа моих коллег может туда попасть, однако много кто — конкретно в этот момент — хотел бы там оказаться. После — поехала подменять своих ребят по другим штабам. Уже много лет я — играющий тренер: работаю как редактор и при этом сама бегаю, собираю информацию, пишу.

Что до второго тура, для меня результат его был понятен — вплоть до цифр — за несколько недель. У Порошенко шансов не было. И он сам в этом виноват. Несмотря на все свои евроинтеграционные заслуги, успех Томоса, прочие позитивы, делал много того, что президент делать не должен. Не имеет права. В публичной плоскости о его «добрых делах» известно не так-то много, а вот когда наблюдаешь с близкого расстояния… Правду говорят: знания множат скорби. Собственно, я ему это — что шансов нет — год назад в лицо говорила, за что порохоботы фейсбук-анафеме меня предавали, всячески клеймили.

Поэтому в ночь второго тура штаб Порошенко был особенно интересен: явкой-неявкой прежних соратников, реакцией команды, его самого. Как и ожидалось, большинство «соратничков» будто ветром сдуло: ни тебе Гройсмана, ни Кличко, ни Парубия, один Сергей Березенко приехал. Собственно, репортаж из штаба в ту ночь делала моя коллега из «Левого берега», я сама просто наблюдала, плюс делала заметки в телеграм и фейсбук.

Уже много лет я — играющий тренер: работаю как редактор и при этом сама бегаю, собираю информацию, пишу.

— Вадим Омельченко, президент Института Горшенина, чьим проектом является «Левый берег», упоминая о вашем псевдониме, о ваших «кошачьих коготках», которые на себе чувствовали многие украинские политики, сказал: *«Удивительно, что, зная бескомпромиссность журналистки, число желающих дать ей интервью не уменьшается. Очевидно, потому что в этом случае резонанс гарантирован, а сам факт интереса Сони Кошкиной к тому или иному политику указывает на значимость последнего»*. Когда вы это почувствовали, осознали впервые?

— В 2002 году я в школе висела на доске почета — *«Ними пишається 98 школа Дніпровського району»*. А пишалась вона мною у зв'язку з тим, що я стала членом Київської спілки журналістів *(Київської міської організації НСЖУ. — О. Х.)*. Было мне 16 лет. Честно, не понимаю, как меня приняли в таком возрасте, но вот факт. Спілку возглавлял замечательнейший Игорь Заседа, ныне покойный, к сожалению. Они выпускали альманах в виде книги «Київський журналіст», куда входили интервью с известными журналистами. И мне дали задание — записать разговор с Александром Ефимовичем Швецом. В то время Швец для меня был подобен небожителю — целый редактор газеты «Факты». Я и сегодня очень его уважаю и все не могу привыкнуть, что мы общаемся — с его подачи — на «ты».

Так вот. В ходе интервью был у меня вопрос: *«Как вы задумывались о журналисткой профессии, как вы к ней готовились?»*. Не дословно, но суть такая. Ответ Александра Ефимовича: *«Я обучался в интернате. В 1967 году вышел в прокат двухсерийный советский фильм "Журналист" с главным героем-журналистом. И запомнился мне кадр: вот он стоит на холме, у его ног простирается ночной город — весь в огнях. При этом одет он в кожаный плащ на какой-то невероятной атласной подкладке — по меркам 1967 года ничего круче быть не может. Такая красивая жизнь, кажущаяся совершенно недоступной. А когда он звонил кому-то по редакционному заданию и говорил: "Здравствуйте, я такой-то из такой-то газеты", человек по ту сторону провода буквально становился по стойке смирно. Словом, увидел фильм и влюбился — в образ, в профессию. Понял, что в будущем хочу стать журналистом»*.

По словам Александра Ефимовича — насколько я их помню — в конце 80-х в Киеве было два крупных, конкурирующих между собой издания. Он работал в одном из них и когда звонил кому-то по редакционному заданию, представлялся, называя свою газету, человек по ту сторону провода… Правильно, становился «по стойке смирно». Таков у СМИ был авторитет.

СОНЯ КОШКИНА

… Вы спрашиваете, когда я почувствовала? Работая в «Дне», это 2003–2005-й. Название твоего СМИ производило на собеседников магическое действие. Еще бы, газета «День»! И не важно, что мне — корреспонденту отдела внутренней политики — тогда еле-еле 18 исполнилось. Если исполнилось, сейчас помесячную свою биографию того периода уже не вспомню.

С осени 2005-го я начала публиковаться на «Обозревателе». Тогда, кстати, появился псевдоним Соня Кошкина. Думала: на период «совместительства» — пока еще есть контракт в газете, но уже пробую себя здесь. Но судьба распорядилась иначе и сейчас на свое настоящее, паспортное имя я не сразу и откликаюсь, — не понимаю, к кому обращаются. Кроме шуток. Даже студентов (в сентябре будет то ли пятый, то ли четвертый год, как я преподаю в родном Институте журналистике КНУ имени Шевченко) своих прошу не говорить «Ксения Никитична» — не «клеится» оно ко мне и все.

В 2005-м интернет еще не был в фаворе, как сейчас. И когда ты обращался к кому-то из политиков насчет интервью, они сразу переспрашивали: *«А для газеты или для интернета?»*. Если говорил, что для интернета — разочаровывались. Потому что с газетой поговорил, а потом выходит номер — там текст, фотка твоя, ты берешь это в руки, кайфуешь. А что интернет? Его не «пощупаешь» — такой тогда подход был. Но — к моменту «Обоза» — я уже «пообтерлась» в парламенте, меня знали. Знали, что я свою работу делаю качественно и потому «переход» произошел относительно легко. Роль играло уже не издание, но мое имя.

Так и пошло.

Дальше — по возрастающей. Сейчас, конечно, когда звонишь кому-то впервые, достаточно просто сказать: *«Здравствуйте. Я — Соня»*. Без уточнений, Соня-то одна, понятно какая. Тщеславием я не страдаю, но в такие моменты всегда вспоминаю ту историю от Александра Ефимовича с доброй улыбкой.

— Так в какой момент все-таки вы почувствовали свой вес?

— Конкретного не было. Просто пришло осознание — вот сейчас ни секунды не пафосно говорю — ответственности. Ни тщеславия, ни гордыни — именно ответственности.

— Однажды на лекции для студентов УКУ вы сказали, что журналист должен много читать на том языке, на котором он пишет. *«Без этого нельзя стать не только хорошим журналистом, а даже*

***просто грамотным человеком… Если вы пишете по-русски, вы обязаны знать всего Чехова. Знать — не значит помнить даты произведений, но понимать, как он строил фразы, каким был стиль его письма».* И на каждый журналистский навык вы рекомендуете пропущенного через себя автора. Много ли вы знаете журналистов с таким же серьезным подходом к профессии? Может, это излишне сегодня?**

— Нет, я не считаю, что это излишне. Думаю, когда человек пишет — образно говоря — «корова» с буквой «а», ему нечего делать не только в журналистике, но даже в инстаграме. Хотя там таких много, конечно. Причем эти люди неплохо зарабатывают. Что ж, тоже вариант, но явно не мой и не того, кто мечтает о «большой журналистике».

Если говорить о разнице между блогерами и журналистами, то журналист — это человек, который несет ответственность за написанное и сделанное. Блогер — птица вольная, тут об ответственности — ни за форму, ни за смысл — речь вести не приходится.

Еще раз. Мое мнение: языком, на котором пишешь, ты обязан владеть в совершенстве. И тут не только и не столько грамматика, но и метафоры, образы, ассоциативный ряд и т. д. Откуда взять словарный запас? Только из книг, по-другому не бывает. Чем больше их будет, тем лучше. Желательно также, чтобы на нескольких языках. Я в совершенстве владею английским и итальянским (в последнее время итальянский даже вытеснил английский, если честно), причем второй выучила несколько лет назад за три недели. Да, базово, но это не есть преувеличение — трех недель в языковой школе вполне хватило. Немецкий и французский у меня весьма слабые, однако «скелет» имеется и, в случае необходимости, «мышцы» можно дорастить. Ну, русский и украинский — по умолчанию, разумеется. Так что в моем понимании все однозначно: если человек работает со словом, должен владеть им безукоризненно. Без скидок и компромиссов.

Своим студентам я всегда рассказываю две истории.

Первая — от Максима Горького, к которому пришел молодой писатель и попросил: посмотрите, мол, мои сочинения. Горький почитал, а когда начинающий автор вернулся за ответом, предложил: *«Молодой*

> …если человек работает со словом, должен владеть им безукоризненно. Без скидок и компромиссов.

человек, проведем маленький эксперимент». Достает из кармана монету и бросает ее на стол: *«Что сейчас произошло?».* В ответ слышит: *«Ну, монета упала». «Какая монета? Как она упала?»* — молодой писатель откровенно теряется. Мастер: *«Пятак упал, звеня и подпрыгивая».* И действительно: монета имеет номинал, это пятак, и он не шлепнулся просто плашмя, какое-то время крутился по поверхности стола, подпрыгивал, звякал и т. д. Тот, кто работает со словом, обязан подмечать подобное. Через эти маленькие детали ты даешь читателю ощущение происходящего. *«Репортаж — это спектакль на бумаге»,* — как любит говорить мой папа. Мне кажется, через такие нюансы человек действительно может познавать суть журналистики и передавать ее читателю.

Вторая история — о книге Паустовского «Золотая Роза». Она отвечает на вопросы о том, где брать сюжет, искать героя, как — с технической точки зрения — писать, выбирать заголовок, не «тупить» над чистым листом бумаги и т. д. Да, эти вопросы озвучиваются с точки зрения писательского труда, но и к журналистскому — найденные Паустовским «ключики» — вполне применимы. Студентов я прошу ее читать в обязательном порядке. Вот просто в обязательном. Естественно, добровольно народ читать не торопится. Окей, обещаю 10–12 баллов за очень простую штуку — читательский дневник. Причем не нужно конспектировать все, прошу просто выписать цитаты, зацепившие конкретно вас и мочь потом объяснить, почему именно эти фразы выделили. Буквально через неделю ребята вопрошают: *«Что же вы раньше молчали!? Это же т-а-к-а-я книга!».*

Собственно — добавлю от себя — как и весь Паустовский. Единожды на него «подсядь», потом не «слезешь» — высшая форма работы со словом. И очень простая при этом.

…Если ты пишешь по-украински, читай Панаса Мирного, Нечуя-Левицкого, Лесю Украинку — кого угодно, только читай.

Если же ты косноязычен и не способен адекватно выразить свою мысль, то в журналистике тебе делать нечего.

— Что для вас самое главное в работе с источниками?

— Достоверность. Есть золотое правило — никогда не ставить новость на сайт, если ее не подтвердили три источника. Никогда.

Если речь идет о жизни человека, количество источников умножается автоматически. Я хорошо помню историю с гибелью Игоря Еремеева *(украинский бизнесмен и политический деятель. Основатель группы «Континиум», миллионер. Народный депутат Верховной Рады IV, VII и VIII созывов. Руководитель депутатской группы «Воля народа».*

> Есть золотое правило — никогда не ставить новость на сайт, если ее не подтвердили три источника. Никогда.

СОНЯ КОШКИНА

26 июля 2015 года получил серьезную травму головы в результате падения с лошади во время конной прогулки, впал в кому и был госпитализирован в Украине. Позже его отправили на лечение в одну из швейцарских клиник в Цюрихе. Скончался 13 августа 2015 года. — О. Х.). Это было 12 августа 2015 года. Первым инфу дал телеканал «1+1» (естественно, конкуренция Еремеев — Коломойский), с их подачи и другие СМИ сообщили о том, что *«сегодня вечером Игорь Еремеев скончался в Цюрихе, Швейцария»*.

Я эту новость увидела через несколько часов после того, как общалась с человеком, собиравшимся как раз в Цюрих — поддержать Игоря (несмотря на то, что он был в коме) и его семью. Причем увидела — со ссылкой то ли на «ТСН», то ли на «УП» — у себя на сайте. Честно говоря, в ту первую минуту необходимость перепроверить мне в голову не пришла. Соответственно, товарищу своему — который в Цюрих собирался — пишу смс с соболезнованиями: «*Пусть твой друг покоится с миром*» и т. д. Он перезванивает через минуту и едва ли не матом орет: *«Да живой он, живой! Откуда вы, журналисты, взяли противоположное? Я стою рядом и держу его за руку — он жив. Да, он очень плох. Очень. И дотянет максимум до утра. Но сейчас-то он жив!»*.

И вот представьте себе мое положение: у меня на сайте стоит новость о кончине Еремеева, при этом я точно понимаю, что мой собеседник не врет. Но! Мой собеседник — один источник. Ни два, ни три — один! Следовательно, я не могу снять новость о смерти, написав, что он жив, хотя и точно понимаю, что дело обстоит именно так. Как быть? Ну, стала искать — по своим каналам — руководство этой клиники, медиков, говорила с другими людьми из очень близкого окружения Еремеева. Только потом — десять раз во всем убедившись — обновила сайт. Обновив, написала в личку коллегам-редакторам, у которых это крутилось. И вот один редактор мне отвечает: *«Нет, мы не проверяли, но на заправках WOG уже приспущены флаги. Разве ж это не подтверждение?»*. Офигеть, думаю, «подтверждение». А второй меня вовсе наповал сразил, говорит: *«Слушай, он до утра все равно умрет — это все понимают. А новость у нас уже висит. Так пусть повисит, чего ж»*. Параллельно меня в сети все троллили: «танцы на костях» и т. д.

Еремеев умер на следующий день, рано утром. И только тогда на Lb.ua появилась новость о его кончине.

Весьма похожее было со смертью Виктора Януковича-младшего или Ирины Бережной. Так вышло, что я сообщала об этом первая. Тщательно, очень тщательно все проверяя. И поэтому сегодня, когда слышу истории в духе *«Виктор Викторович сделал пластику и "нашелся" в Аргентине»,* даже не реагирую.

— Кто был вашим самым неожиданным информатором? И кто ваш самый высокий источник?

— Юлия Владимировна Мостовая как-то сказала, что самый высокопоставленный ее информатор — президент. Нескромно повторять за Юлией Владимировной, но повторю — у меня тоже так.

Что касается неожиданного, такого не было. Неожиданному ты как раз и не поверишь и вообще не будешь с ним связываться. Когда к тебе вдруг приходит человек, с которым ты особо не общаешься, и начинает фонтанировать «инсайдами», доверия к нему априори быть не может.

Начинать проверку информации необходимо с понимания того, что собеседнику, как минимум, нет смысла врать тебе. Но даже это отнюдь не означает, что он говорит правду. Может говорить неполную правду или врать неосознанно — вполне. Твоя задача — фильтровать информацию. Это занимает много времени и требует много усилий.

— Сколько процентов важной, интересной информации, о которой вы знаете, что это на 100% правда, находится в подводной части айсберга?

— В моем случае — бóльшая часть. Мне не очень интересно происходящее на поверхности. Поверхность — следствие подводных течений. Моя задача — разобраться в них, ну и максимально — в той или иной форме — донести до читателей.

— Как часто информация может так и остаться при вас? Или вы ищете любой способ предать ее гласности?

— По-разному бывает. Если, например, сведения касаются жизни или здоровья человека, несут потенциальную угрозу его или его семьи безопасности, ты сто раз подумаешь, конечно. Или вот случается такое, что информация сама по себе интересна, но не ко времени. Не то чтобы мне страшно или я не хочу ее сейчас обнародовать. Просто

> Поверхность — следствие подводных течений. Моя задача — разобраться в них, ну и максимально — в той или иной форме — донести до читателей.

сейчас, повторяю, не ко времени. Тогда как в других обстоятельствах, позже станет «ложкой к обеду».

Важный закон: все, что ты знаешь, все, что ты нашел, подготовил, проверил, рано или поздно пригодится. Обязательно. Ничто не пропадет зря. Важно лишь все системно фиксировать, записывать и — в нужный момент — извлекать.

— Насколько вам просто узнать информацию? О вас пишут, что вы можете многим политикам хоть среди ночи прислать эсэмэску или позвонить...

— Могу ли я кому угодно позвонить хоть среди ночи и — что важно — получить адекватный ответ? Могу. Но — и люди это знают — никогда подобной возможностью не злоупотребляла и злоупотреблять не стану.

Если только речь не идет о жизни и смерти. Если, например, фотокорреспондент LB.ua Максим Левин застрял в Иловайском котле или его пытаются взять в заложники в Донецке в мае 2014-го, то меня ничего не остановит. Ни время суток, ни ранги, ни обстоятельства. Совсем ничего.

Или если в девять утра воскресенья я узнаю, что Янукович-младший утонул в Байкале, а человек, который может мне помочь уточнить детали, сейчас находится — я понимаю это совершенно точно, воскресенье же — на службе в церкви. Логично, звук в телефоне у него выключен. Значит, что? Значит, я буду названивать ему до тех пор, пока он — по количеству моих вызовов — не поймет, что произошло нечто экстраординарное и нужно, наверное, выйти, чтобы перенабрать меня.

Разумеется, такие случаи — из ряда вон выходящее. В обычной жизни своими возможностями я не злоупотребляю, вероятно, поэтому они у меня и существуют. Я не буду беспокоить Бога по мелочам.

— О ком из известных людей в политике и не только, благодаря вашему присутствию в политическом закулисье, вы думаете во-

преки общественному мнению? Например, я читала, что вы очень уважительно относитесь к Сергею Кивалову, которого в СМИ называют «судебным куратором Януковича»...

— Есть такие люди, да. Причем немало. Жизнь — штука сложная, отнюдь не черно-белая, как удобно думать многим фейсбучникам. Я вообще против деления на «черное» и «белое». Более того, с юности выучила правило: судить о человеке, основываясь исключительно на собственных выводах, ни в коем случае не на том, что о нем кто-то написал в гугле.

Что до Сергея Васильевича, то да, я действительно очень уважаю его за то, какого уровня вуз он создал в Одессе. Я сама училась в Одесской юракадемии (веселая история. По окончании ИЖ мне хотелось изучать философию и — посредством сарафанного радио — удалось узнать о завкафедры философии ОНЮА Алексее Ивакине. Этот человек — философ и педагог от Бога, очень мудрый и светлый, к нему на лекции приезжали со всей Украины. И вот мне посчастливилось к нему попасть. Правда — уже по ходу пьесы — выяснилось, что кафедра называется «философии права», то есть, право тоже придется учить — вуз же юридический как-никак, но это меня уже не смущало) и точно знаю, как там все устроено изнутри. Это вуз высочайшего класса, за что Сергею Васильевичу низкий поклон. Это чистая правда. Возможно, есть вопросы по его политической деятельности, но вот по ОНЮА из песни слов не выкинешь.

— Есть ли что-то, чего вы не умеете в профессии?

— Да! Социальная журналистика. Искренне завидую моему заму, она же — редактор отдела «Общество» Виктория Герасимчук, умеющей делать крутые тексты по «социалке». Умеющей говорить с простыми людьми. Так, что читаешь потом ее текст и плачешь. Буквально.

Меня часто спрашивают: *«А как вы с политиками разговариваете?»*. Да запросто! Что тут мудреного-то? А вот с простыми людьми, к общению с журналистами не привыкшими, ты поди, поговори. Чтобы искренне, проникновенно — тем более.

— К чему мы пришли почти за 28 уже лет независимости Украины? Как вы считаете, есть ли журналистика в Украине?

— Конечно, есть. Журналистика есть, была и будет всегда — это факт. Она просто видоизменяется очень сильно. Журналистика, в кото-

рой стартовала я в начале 2000-х; та, что есть сейчас, и журналистика, которая будет через 20 лет, — совершенно разные категории.

Мне кажется, эту профессию надо очень сильно любить. Любить безусловно. Пока ты ею горишь, все будет получаться. Если речь о журналистике политической, конечно, за годы вырабатывается иммунитет и ко лжи, и к позерству со стороны политиков. Справляться с этим довольно тяжело. Но покамест эти «светлые» персонажи тебя не слишком раздражают; покамест ты осознаешь, что твой труд важен и полезен для простых людей, — дерзай. Как только начинаешь испытывать дискомфорт, с профессией следует прощаться.

— Игорь Померанцев, участник нашего проекта, говорил: *«Украинская журналистика не смогла повлиять даже на дело Гонгадзе, нашего убитого коллеги. Мы так и не смогли докопаться до истины. Почему? Потому что в стране существует глубокая дисфункция — как бы парламент, как бы демократия, как бы журналистика»*. Если с такой точки зрения посмотреть на журналистику в Украине?

— Я — оптимист, возможно — в силу возраста. Оптимист во всем, что касается демократических процессов в Украине в целом и в журналистике в частности. Конечно, если бы а) нормально работал рынок; б) было бы повеселее в плане подготовки кадров, проблем в профессии было бы меньше. Вместе с тем я считаю, что за 28 лет произошло гораздо больше позитивного, чем могло бы. Да, можно посыпать голову пеплом, сокрушаться относительно того, что уходят в прошлое какие-то стандарты, но я не вижу в этом ничего плохого, ведь их место занимают новые формы — ютуб-каналы, блоги, интернет-платформы.

Ни в коей мере не имею в виду конкретно Игоря Померанцева, но скорее вопрос в том, что те, кто привык работать в старых форматах, не очень хотят адаптироваться к новым. Тут ведь и время, и немалые усилия. Логично, им проще говорить про «все пропало». Но жизнь не стоит на месте — будет новое и по-другому. И это здорово, очень здорово.

Мне кажется, эту профессию надо очень сильно любить. Любить безусловно. Пока ты ею горишь, все будет получаться.

СОНЯ КОШКИНА

— Какие, на ваш взгляд, газеты, журналы, радио- и телеканалы, онлайн-издания определяли на разных этапах будущее журналистики в Украине? Была ли у первых независимых украинских СМИ альтернатива?

— Так, давайте по порядку. Я активно работаю с 2002 года. Все, что «до», мне оценивать сложно — знаю благодаря гуглу, а гугл — как я сказала — не является для меня образующим фактором. Относительно того, что «после»… С электоральной точки зрения, наиболее влиятельным СМИ в Украине остается телевизор. Нравится нам это или нет — факт. Телевидение сегодня работает вне рыночных, вне экономических условий. То есть это дотируемые проекты. Кто бы что не рассказывал об окупаемости каналов — полная ерунда. Вновь созданные либо продадут спустя какое-то время, либо же будут использовать как инструмент электоральной и не только электоральной борьбы. На это они и «зашиты», рассчитаны.

Именно поэтому есть проблемы с институциализацией медиа. Например, в любых СМИ — и в теле-, и в радио-, и в газетах, и в интернете — время от времени гуляет идея о платной подписке. Но пока она не может быть реализована в украинских условиях ввиду специфики рынка.

Что до телевидения, то, безусловно, с годами его влияние будет снижаться. Покамест высокий уровень этого влияния обусловлен технологическими причинами, а отнюдь не тем, что телевидение, скажем, более качественно доносит информацию. Глобальная проблема в том, что основная масса избирателей — люди старшего возраста, которые не всегда, но достаточно часто мыслят инерционно и не любят брать ответственность за свой выбор. Следовательно, сделав выбор, они практически сразу начинают о нем жалеть. Поддавать обструкции избранного, говорить, что рассчитывали совсем не на это и т. д.

— После нынешней президентской кампании гендиректор «1+1 медиа» Александр Ткаченко, в частности, сказал: *«Наверное, эта и последующая парламентская кампания — последние, когда ТВ играло все еще большую роль. Дальше влияние традиционных медиа будет только падать».* Другие коллеги говорят, что очень скоро мы будем получать информацию виртуально, через виртуальные шлемы.

— Это говорят коллеги, которые работают и живут в крупных городах. В селах, извините, по-прежнему активно используется радиоточка, которую в советское время называли «брехунець». Перед выборами

я посмотрела социологию по количеству этих радиоточек в селах — больше 30%. Это очень, очень много. То есть телевизор и радиоточка — по-прежнему важные источники получения информации.

Однако доступность интернета как источника информации, бывает, мало что меняет. Моя любимая «рубрика», когда человек прочитает, простите, откровенную фигню, и спрашивает: *«А что ты об этом думаешь?»*. На вопрос о том, где ты это прочел, отвечает: *«В фейсбуке»* — *«Ты саму новость читал?»* — *«Нет, я видел заголовок»*. Идиот, говорю, возьми и открой новость, ты же в первом абзаце увидишь ссылку на сайт «Срочно.юа», «Сенсация.юа» — условно говоря. И в заголовке будет написано либо «шок», либо «сенсация», либо «Украину взорвало это сообщение», двоеточие и дальше по тексту. Говорю: «*У тебя, сорокалетнего мужчины, голова на плечах есть? Ты руки перед едой моешь? А почему же ты не соблюдешь информационную гигиену? Хоть какое-то критическое мышление включай!*». То есть — налицо клиповость, поверхностность мышления.

У Галины Тимченко, шеф-редактора российской «Медузы», есть классная лекция о «клиповом мышлении» и о том, почему люди воспринимают заголовки и картинки, а все остальное им в принципе не надо. Я не так критично настроена по отношению к современной публике, и мы на уровне LB.ua стараемся работать все-таки для думающей аудитории. Но когда мне человек начинает цитировать подобную пургу (это применительно к чему угодно: очередной истерике вокруг «Привата»; к тому, что президент Порошенко — еврей; что имеет место какой-то масонский сговор), мне кажется, во всем мире эта тенденция сегодня присутствует. Именно информационная гигиена — то, о чем нужно говорить. Причем говорить, начиная с младшей школы.

Мы очень дружны с Дмитрием Кулебой, постоянным представителем Украины при Совете Европы в Страсбурге, который недавно издал прекрасную книгу о технологиях информационной войны. Его дети — в силу его работы — учатся сейчас во Франции. И Дима говорит, что там уже в младших классах (4–6 класс по нашим меркам) есть предмет

> Говорю: *«У тебя, сорокалетнего мужчины, голова на плечах есть? Ты руки перед едой моешь? А почему же ты не соблюдешь информационную гигиену?»*

информационной безопасности, информационной гигиены. То есть людей с детства учат отличать фейки от истины — это очень важно.

— Как вы считаете, нужно ли сегодня обществу Общественное вещание — Суспільне? Что, по-вашему, происходит с командой Зураба Аласании — ей специально палки в колеса вставляют или членам правления объективно не хватает опыта?

— Общественное телевидение необходимо развитому обществу. Даже если вы почитаете украинский фейсбук перед выборами, то обнаружите, что *«во всем виноваты жиды, масоны, журналисты»*. Так и здесь. Критическое мышление — тоже степень ответственности. Почему общественное телевидение — общественное? Потому что дотируется нами как налогоплательщиками. То есть ты понимаешь, что объективная информация для тебя важна, тебе нужна, и ты готов за нее платить. Но пока ты говоришь, что все врут и все вокруг враги, о каком уровне социальной зрелости и ответственности мы говорим? О каком общественном телевидении речь?

Второе — вопрос экономического уровня общества.

И третье — важно понимать, что не может все общество быть сознательным и активным. В любой стране мира это 5% активного населения. Соответственно на эти 5% нужно делать ставку.

Думаю, журналисты во все времена просто должны честно делать свое дело. Еще раз повторяю: это иррациональный аргумент, но профессию свою нужно любить. И когда ты ее любишь, ты понимаешь, что даешь людям. Во-первых, ты честно делаешь свою работу. Во-вторых, ты доносишь правильную информацию и тем самым где-то делаешь добро.

— Воспитываешь аудиторию?

— Не люблю этих высокопарных фраз. Сам факт того, что ты честно выполняешь свою работу, уже немаловажен. И когда тебе в фейсбук пишут: *«Вы же определитесь — вы за Тимошенко или за Порошенко?»*, мне кажется, люди не понимают, что если ты таки определишься, то ты уже не журналист — прямая дорога тебе в пресс-службу или партийное издание.

— Первый опыт работы в онлайн-СМИ вы получили в «Обозревателе», куда ушли из газеты «День». И это был опыт, когда вам впервые пришлось принимать самостоятельные решения в профессии. Как это было?

— Изначально я воспитывалась еще в старой журналисткой традиции. То есть знаю, что такое пленки, умею работать в типографии. Не стану врать, что могу сама сверстать газету, но проконтролировать процесс точно сумею.

Газета «День» — отличная школа, но мне было тесно в печатном формате. Хотелось делать больше, но ты был физически ограничен — размером газетной полосы. В интернете таких ограничений не было, что привлекало. Так что первый и главный урок «Обозревателя» — разница между печатным и интернет-форматом. Оказалось, писать хороший текст для газеты и для интернета — две огромные разницы.

К моменту моего прихода в «Обоз» главным его редактором был Олег Медведев. Мы успели проработать года полтора. Потом он ушел, насколько я помню, в команду «Батькивщины», и долгое время — собственно, вплоть до моего ухода — главного редактора на сайте не было. С точки зрения профессии это был не самый лучший вариант. Потому что, я считаю, редактор нужен и редактор важен. Особенно когда тебе двадцать с небольшим.

Но было как было: сам пишешь текст, сам заливаешь на сайт, сам все контролируешь.

Не могу себе представить, чтобы сейчас в LB.ua без вычитки вышел текст. Такое бывает крайне редко. И, как правило, потом следуют масштабные внутренние разборки. А в «Обозе» после увольнения Медведева подобное происходило в порядке вещей. С одной стороны, это дало хорошую школу. С другой — я не считаю, что это было правильно.

— Онлайн-изданию «Левый берег» в июне исполнилось десять лет, хотя редакция юбилей отпраздновала раньше. Девиз издания — «избранное для всех», а с главным редактором Олегом Базаром у вас была мечта сделать из LB.ua «толстый журнал в интернете». То есть вы стараетесь выдать на-гора максимально качественный продукт: оперативную аналитику и эксклюзив украинской политики и других сфер жизни. Но есть и другая точка зрения: *«В Украине нет качественной журналистики, потому что общество к ней не готово»*...

— Не знаю, кто это озвучил, но все настолько пропащее может быть лишь у человека, которому банально лень работать. Если ты оправдываешь свое нежелание делать качественный продукт тем, что общество к нему не готово, извини — меняй сферу деятельности. Возможно, я очень категорично высказалась и автор этих строк на меня обидит-

ся, — наверное, это уважаемый человек, если вы его цитируете, — но я лично считаю так.

И речи не может быть о том, что общество не готово к качественному продукту. Мы достаточно консервативны и в своей верстке, и в подаче материалов. За 10 лет мы особо не менялись. Понятно, что есть какая-то модернизация, но основной контент у нас консервативен. И у нас есть свой читатель. Мы знаем, что именно этот контент читатель ценит, что ему нужна нормальная, адекватная, взвешенная аналитика. Да, авторская. Аналитика Виталия Портникова, моя, прошу прощения. То есть субъективный авторский подход, с которым можно не соглашаться, но точно как-то к ней относиться. Точка зрения, за которую мы несем ответственность, на уважаемой площадке — мы точно не шарашкина контора. И говорить о том, что мы станем клепать прогнозы погоды и гороскопы только потому, что наш читатель не готов к серьезному восприятию информации, — ну, пардон.

— А кого вы считаете вашими конкурентами?

— Чем больше качественных СМИ, тем лучше. Конкуренция — понятие условное. Это двигатель прогресса, а у читателя должен быть выбор, возможность по максимуму собрать информацию из разных источников и самостоятельно ее проанализировать. Не «сливным бачкам» внимать, а сопоставлять прочитанное на Lb.ua, «Цензор.нет», РБК, «Украинской правде», «Зеркале недели», «Интерфаксе» и так далее.

Если коллеги делают что-то крутое — молодцы, всегда за них радуюсь. Думая, конечно, и о том, почему этого не сделали мы — проводя «разбор полетов» в редакции. Такая здоровая, правильная конкуренция, как мне кажется, отлично подстегивает.

— Вы сказали, с тех пор как пришли в редакцию «Левого берега», вы самый счастливый человек на свете…

— Так и есть. Сначала я сотрудничала с газетой «Левый берег», по-

> Если ты оправдываешь свое нежелание делать качественный продукт тем, что общество к нему не готово, извини — меняй сферу деятельности.

том приняли решение делать сайт, я его возглавила и в июне 2009-го запустился Lb.ua. Олег Базар еще какое-то время делал газету, а после ее закрытия мы объединились и трудимся в одном кабинете уже почти десять лет.

Глобально мое счастье в том, что, просыпаясь поутру, я встаю и хочу идти на работу. Даже если я заболела, даже если я на девятом месяце беременности за неделю до родов — вот сижу и даю вам интервью, потому что у меня сегодня цельный рабочий день *(23 мая 2019 года у Сони Кошкиной родилась дочь. — О Х.).* У меня никогда не возникает мысли о том, что, блин, сегодня суббота-воскресенье, а мне нужно текст вычитать, интервью записать или пойти на какое-то мероприятие. Разумеется, я встану и пойду. Не сотрудника отправлю — сама схожу, чай не сахарная, не растаю. И все это в удовольствие. Вот уже 18 лет.

— Чем измеряется экономическое счастье вашего издания?

— Экономическое? Ну, наверное, в том, что все ребята вовремя получают зарплату. Не могу сказать, что они у нас заоблачные, нет, но вполне себе рыночные.

Плюс, как говорит наш новый президент, *«я вам ничего не должен»* — у нас нет зависимости от инвестора в виде дяди-олигарха и это, безусловно, делает нас свободными.

— Кто финансирует сейчас «Левый берег»?

— Изначально, конечно, Институт Горшенина нас дотировал — это не секрет. Особенно нехватка средств ощущалась в январе или августе, когда традиционно СМИ по рекламе провисают. Сейчас и уже много лет такой необходимости нет, надеюсь, что и не будет. Мы за счет рекламы выруливаем. Не скажу, что это звезды с неба — тем не менее. У нас никогда не было ни спонсорской помощи, ни грантов.

Мы очень дорожим и поддержкой со стороны Института Горшенина, оказанной в свое время, и своей нынешней независимостью — работаем в рамках возможностей. Нас всего 21 человек, между прочим. В некоторых СМИ только техотделы столько насчитывают.

— В разговорах о финансировании вашего издания звучало имя Виктора Пинчука…

— Гугл вас подводит. Основательно причем. *(Смеется.)*

Расскажу историю. Есть у меня один друг, когда-то — очень высоко-

поставленный чиновник, сейчас просто влиятельный человек. Когда начинался проект LB.ua, он мне звонит и говорит: *«Вы — проект Пинчука, я все про вас знаю!»*. Я прошу аргументировать. Он: *«Да что тут аргументировать? Ясно же все!»*. Проходит — вот крест даю — ровно две недели. Звонит снова: *«Вы — проект Тигипко. Я это знаю наверняка!»*. Я — ему: *«А как же Пинчук? Что-то у вас не клеится…»*. Повздорили маленько. Через две недели (по нему часы можно было сверять) — опять звонок: *«Вас финансирует Яценюк! Уверен в этом на сто процентов»*. Я уже смеюсь откровенно: *«Слушайте,* — говорю, — *если через полмесяца вы скажете, что мы — собственность Тимошенко, я уже даже спорить не стану»*.

Теперь серьезно. Институту Горшенина уже под двадцать лет. На протяжении своего существования у него были консалтинговые проекты (например, по финансовому пиару) с рядом людей, в том числе с деятелями первого уровня. В том числе с Виктором Пинчуком. Это вот есть правда. Притом что период сотрудничества конкретно с Пинчуком, насколько я помню, это лет 15 назад.

Почему в начале существования LB.ua его фамилию несколько раз упоминали рядом? Для меня — загадка, вот честно. Но вообще Виктору Михайловичу следовало бы доплачивать за такой пиар.

У нас с ним, кстати, была веселая история на эту тему. Как-то раз — то ли еще в газете, то ли уже на сайте, не помню, да и не суть — я что-то там о нем написала. Спустя короткое время — встречаемся на мероприятии, и он так несколько свысока мне выговаривает, дескать, а не писали бы обо мне вовсе. Ничего себе, думаю, заявленьица. *«Скажите спасибо,* — говорю, — *что я вашу фамилию вообще вспомнила»*.

Лично я этому эпизоду значения не придала, но общие знакомые потом ужасались: мол, как это ты осмелилась такому человеку подобное сказать, он к такому не привык. Но я же не хамила, все предельно сдержано. Просто я-то тоже не привыкла, чтобы мне «советовали», что писать, а что — нет.

Ну, вот и все, собственно. Виктор Пинчук и «Левый берег» — это устоявшийся миф, который к реальности отношения не имеет.

— Чтобы медиа в Украине стали бизнесом, кто не должен финансировать СМИ?

— Чтобы стали бизнесом, нужен рынок. Нормальный цивилизованный рынок, в условиях которого выживает сильнейший, тот, кто наиболее конкурентен. А не тот, кого содержат олигархи, партийные штабы или кто опирается исключительно на одни гранты. Последнее, к сожа-

лению, тоже иногда становится проблемой. «Дармовые деньги» развращают, снимают вопрос ответственности, борьбы за читателя / зрителя. Ты можешь, извините, «трахать козу» по десять раз в месяц — и без последствий, зарплата ж все равно капает. При этом эти люди ходят по рынку и морализируют, учат всех как жить. Не хочу всех под один гребень чесать, но такие примеры действительно есть — мы все их знаем.

— Какая сегодня самая главная проблема, а может быть, даже вызов онлайн-журналистики?

— Ой, их много. Если говорить о внутренней кухне — кадры. Если о внешней — проверка информации.

Первое — во многом вопрос образования. Журналистика — профессия прикладная, выучиться ей исключительно в аудитории невозможно. При этом без качественной общеобразовательной базы — классического университетского образования, как я говорю, — хорошим профи тебе не стать. Ну, а придя в СМИ, важно найти «своего» редактора, который будет тебя «натаскивать», не жалея ни времени, ни сил.

Что до второго, то информацию необходимо проверять, проверять и еще раз проверять. «Выхаживать» ногами, добывать, коммуницировать с источниками, а потом снова проверять. Умудряясь при этом совмещать оперативность и качество. Плюс адаптироваться к стремительно меняющимся реалиям.

Все вместе, конечно, очень непросто, но безумно интересно. Поэтому-то эту профессию нужно любить. Просто любить.

К слову, о меняющихся реалиях. Виталий Портников как-то рассказывал моим студентам историю о том, как освещал принятие Верховной Радой Акта провозглашения независимости Украины. Понимая, что произошло историческое событие, он быстренько выскочил из ложи прессы и побежал передавать эту информацию в свою редакцию. Интернета, да и мобильных, тогда не существовало, понятно. На третьем этаже возле ложи прессы стояли будки со стационарными телефонами — из них «надиктовывались», я еще это застала. Кто первый занял очередь в будку — того и тапочки, тот и ньюсмейкер. Если вы сейчас зайдете в любой ньюзрум и спросите, что такое «надиктоваться», вас не сразу поймут. Сегодня новости «набивают» сразу на телефон и скидывают в общий редакционный чат в телеграме, допустим.

Так вот, Виталий мало того, что первый заскочил в будку и надиктовался, он еще ее изнутри забаррикадировал. Подловато, конечно, по отношению к коллегам. Но задача стояла: чтобы у него на ленте новость вышла первой; значит, нужно было сугубо технически выиграть время.

«Сейчас, — говорит Портников, рассказывая эту историю, — *депутаты пишут твиты из зала парламента, и вы знаете, что решение по тому или иному поводу принято еще до того, как табло высветит количество голосов».*

Отличный пример «было-стало», ну и далее только по возрастающей, разумеется.

— Ваш авторский ютуб-канал KishkiNa, судя из названия и графики, — это своеобразный допрос с пристрастием, с обнародованием всей подноготной визави?

— В принципе, да, можно и так сказать. Канал мы задумали чуть больше года тому, стартовали в июле — как раз на мой день рождения. Видеоинтервью — специфическая штука, отличается от «обычных» — для сайта. Чего греха таить: после двух лет на канале «24» я немного скучала по видео, и вот перешли в новую плоскость. Сегодня ютуб — территория свободы, неподконтрольная никому и ничему, кроме твоей трудоспособности, оригинальности подхода, глубины.

По состоянию на сейчас отработали первый сезон и покамест взяли небольшую паузу. Наработали 57 тысяч подписчиков; у самого рейтингового интервью — 2,7 миллионов просмотров. Достойно, я считаю. Тем более, все это — без единой накрутки, чем особенно горжусь.

Кстати, не только и не столько количеством подписчиков / просмотров лично я измеряю (не)успешность проекта. Пример — мое интервью с Борисом Столярчуком. В ночь аварии на ЧАЭС этот человек находился за пультом управления четвертого реактора, в самом эпицентре событий. Из старшего состава инженеров он — единственный, кто выжил. Сегодня Борис Васильевич по-прежнему занимается атомной энергетикой, работает в структуре Госатомрегулирования *(директор Департамента — заместитель Главного государственного инспектора по ядерной и радиационной безопасности Украины. — О. Х.).* Этот человек — свидетель эпохи, носитель уникальных знаний, хоть и фамилия

> Сегодня ютуб — территория свободы, неподконтрольная никому и ничему, кроме твоей трудоспособности, оригинальности подхода, глубины.

его вам ничего особо не скажет. Узнав историю Столярчука, ни секунды не сомневалась: его надо «писать». Но как привлечь зрителя на неизвестную ему фамилию? Это сейчас — благодаря сериалу — тема Чернобыля гремит, а в августе прошлого года ею особо никто не интересовался (мы даже рассматривали для себя вариант записать эфир, но выдавать его к очередной годовщине трагедии. Несмотря даже на солидный — более чем в полгода — временной разрыв. Слава Богу, делать этого не стали, решили не откладывать все же).

Думала я недолго: если герой малоизвестен, значит узнаваемой должна быть локация. Разумеется, Зона отчуждения. Тут еще выяснилось, что третий энергоблок злополучного реактора — точная копия четвертого, взорвавшегося. Сейчас там все закрыто, законсервировано. Но я активировала свои связи и пульт управления третьим энергоблоком нам — съемочной группе проекта KishkiNa — открыли. Как будто включилась машина времени: Столярчук перенесся на тридцать лет назад, в ту самую ночь — ходил по залу, объяснял, какая кнопка за что отвечала, как все — по секундам — происходило, кто кому говорил. Иногда подолгу останавливался над каким-то из приборов. Представьте себе, да? А мы все это снимали. Снимали и разговаривали. Потом еще поехали в Припять, еле нашли — общими усилиями — его дом. Пробовали зайти в подъезд, но даже приблизиться толком не смогли — настолько сильно там все заросло. Тут добавлю, что в Припяти я была в 2001-м и вот — по сравнению с 2018-м — разница колоссальная: природа берет свое. Там уже практически непроходимый лес, едешь по городу и за деревьями не видно домов, как было еще 17 лет тому назад. Думаю, дома скоро заваливаться начнут.

Так вот, мы выложили эфир со Столярчуком в конце августа — без «привязки» к какой-либо дате, но он сразу стал набирать хорошие цифры. Что лишний раз свидетельствует: качественно сделанная работа незамеченной не проходит. Ну а сейчас — на волне хайпа вокруг сериала — эфир дополнительно «подрос» до почти миллиона просмотров, немногим меньше.

— Вы знаете, что в интернете есть материалы, которые упрекают вас в том, что вы на своем ютуб-канале KishkiNa плагиатите Юрия Дудя?

— Ха, в интернете есть материалы, которые еще не в таком меня упрекают. Говорю же: гугл не всегда прав.

Если серьезно, то сплагиатить Дудя невозможно. Как невозможно Кошкину или еще кого-то. Каждый работает в неподражаемой автор-

ской манере, «копает» в своем направлении, расставляет собственные акценты. Как ты это повторишь? Да и зачем? А формат у всех один, да. Интервью он называется.

Кстати, после того, как я открыла ютуб-канал, многие коллеги последовали моему примеру. Не потому что я его подала, а просто волна пошла.

Что до самого Дудя, то мы знакомы заочно — лично не встречались, но находимся в контакте и относимся друг к другу с большим уважением. Еще раньше — до этого заочного знакомства — кто-то из студентов сбросил мне ссылку на лекцию Юрия под названием «Как разговорить дерево?» *(таймкод 29:12–35:07. — О. Х.)*, в которой он приводил пример моего интервью с Виталием Кличко как образцово-показательного. Кличко там рассказывал о Венском договоре с Петром Алексеевичем: документа он *«вообще не помнит», «не знает, кто такой Левочкин и как он оказался в Вене», «подписывал ли договор с президентом, тоже не помнит»,* да и вообще, ему — что договор с Порошенко, что справка в бассейн. При этом на лице же все написано.

— С чем, по-вашему, связан сегодня всплеск интереса к жанру интервью и именно в видеоформате?

— С тем, что многие люди считают, что они могут делать интервью. Видео в этом смысле особенно опасно. Казалось бы: включил себе камеру, уселся перед ней покрасивее и знай себе, языком чеши. Нет, вовсе нет. Возвращаюсь к теме моих лекций, интервью не есть набор вопросов и ответов. Интервью — это не попытка зарисоваться на фоне интервьюируемого, чем грешат, к сожалению, даже многие из тех, кого принято зачислять в ранг более или менее опытных украинских журналистов. Это точно не практика задавания вопросов, когда к концу ты уже не помнишь, в чем, собственно, вопрос состоит. Это как Остап Бендер, который хотел сделать комплимент, но говорил так длинно, что запутался.

Интервью — совсем другая история. Это попытка услышать, попытка понять и раскрыть собеседника. Даже если ты считаешь, что этот человек поступил в чем-то неправильно и достоин порицания. Ты — журналист. Твоя задача — передать читателю и зрителю информацию. И передать ее качественно. Интервью, которое начинается с вопроса: *«Здравствуйте, представьтесь! Расскажите, чем вы занимаетесь?»* — позор и свинство. Нет, интервью — глубокий квалифицированный анализ, серьезный разговор. Не важно, с кем: дворником или президентом. К любому нужно готовиться.

> ...интервью — глубокий квалифицированный анализ, серьезный разговор. Не важно, с кем: дворником или президентом. К любому нужно готовиться.

— Интервью кого из коллег вы с удовольствием смотрите, читаете?

— Я не буду отвечать на этот вопрос конкретно, поскольку это некорректно с моей стороны. Кого-то назову, кого-то забуду, обидятся потом. Зачем?

— В наше военное время очень близки понятия свободы слова, пропаганды, которая, может быть, как-то видоизменилась, и самоцензуры. Как вы для себя сегодня увязываете эти понятия?

— Пропаганда — не журналистика. С ней — к российскому телевидению. Что касается самоцензуры, то тут просто здравый смысл. Нас ведь никто не учил работать в условиях, в которых приходится последние эти пять лет трудиться. Основные решения — как с начала Майдана, так и по сей день — принимаются не с оглядкой на какие-то там мифические «стандарты Би-би-си» *(тут — как собирательный образ. — О. Х.)*, но по наитию, исходя из собственного понимания совести, того, что такое хорошо, а что — плохо. Грандиозный вызов, на самом деле.

Приведу пример. Начиная с Майдана и до сих пор, мы в LB очень придирчиво фильтруем соцсети. На нашем внутреннем жаргоне это называется «танки идут на Киев». Допустим, некий Вася Пупкин, у которого всего-то два подписчика, сидит у себя на балконе на проспекте Победы и строчит: *«Сижу тут в трусах, пью чай и курю. Вижу, как по проспекту Победы идут танки»*. И вот уважаемое издание не гнушается — со ссылкой на Васю — сделать из этого новость. Дескать, в фейсбуке пишут. Вашу мать! Кто пишет? Вы проверили? О чем речь вообще? Как же можно подобное транслировать? Но трафик идет, перепосты множатся.

Мы себе такого никогда не позволяли. Старались, во всяком случае. Не просто придирчиво, а очень придирчиво относились к любой потенциально подозрительной информации. Тут большое спасибо надо сказать нашему главному редактору ленты новостей Андрею Водяному — у него буквально нюх на фейки и всякую ерунду. Во многом благодаря нему нам удается соблюдать информационную гигиену.

СОНЯ КОШКИНА

— Есть ли в Украине свобода слова? Насколько полно пользуются ею журналисты?

— Свобода слова — вопрос лично твоей морали, твоего выбора, жизненной позиции. Иногда этот выбор может стоить тебе профессии, да. Но не изменять себе, мне кажется, важнее.

— Ваш подход к работе можно назвать расследовательским. Но сегодня даже самые громкие журналистские расследования, как кажется на первый взгляд, не получают должного резонанса. При этом Олекса Шалайский говорит, что работа журналистов-расследователей — не тактическая, рассчитанная на сиюминутный результат, а стратегическая — они дают сигнал власти и правоохранительным органам, а общество вдолгую считывает фидбек и может взорваться, как это случилось с Майданом. Какие ваши журналистские материалы сработали гораздо позже, но громко?

— Первое — журналистом-расследователем я себя не считаю. Проникнуть туда, где остальным недоступно; поговорить и понять того, кто закрыт; проанализировать многоходовку — да, это мое. Но это больше кулуары, закрытые двери. Собственно, в узких кругах я как раз тем и известна, что прохожу туда, куда основной массе журналистов доступ намертво закрыт, и общаюсь с самыми высокопоставленными источниками напрямую. Это моя фишка. Что все же не есть синонимом расследовательской журналистики.

Примеры, когда твои тексты повлияли на, допустим, принятие решений на уровне государства? Да, случалось такое, и не раз — от президента до Верховной Рады. И когда первые лица страны звонят, прочитав текст — то ли с комментариями, то ли с возмущением — тоже, я бы даже сказала регулярно.

Но для меня важно другое. А именно: когда ты, используя свое вли-

Свобода слова — вопрос лично твоей морали, твоего выбора, жизненной позиции. Иногда этот выбор может стоить тебе профессии, да. Но не изменять себе, мне кажется, важнее.

яние и статус, делаешь добро, возможно даже — судьбоносное — другому человеку: дом купить, ребенка усыновить, протезы обеспечить и т. д. В начале войны особенно часто случалось: нужно было срочно, буквально совсем срочно что-то достать, обеспечить и т. д. Я снимала трубку, звонила, допустим, губернатору области, с которым и знакома-то не была, говорила то самое — из начала нашей с вами беседы: *«Здравствуйте, я — Соня. Этот боец — наш подшефный. Вы должны сделать (тон должен был быть уважительным, но не терпящим возражений) то-то и то-то».* Слава Богу, работало.

Да, таких примеров много. Очень много. Но я не стану о них говорить — нескромно попросту. Извините, я так не могу.

— И все-таки, Соня, вы же не одна работаете — работает целый редакционный коллектив. Потому не соглашусь, что нескромно приводить примеры своих работ…

— Хорошо, тогда из последних примеров — церковная тема. Мы очень много внимания уделяли ей в последний год, но — положа руку на сердце — писала в основном я. Практически каждый текст вызывал довольно живой отклик в церковной среде, особенно бурлил негодованием МП. Еще бы, я — на тот момент — прихожанка МП, а поддерживаю Томос и ПЦУ. До анафемы, конечно, не дошло, но пресс был нешуточный. Особенно когда не просто описываешь усилия «скрепщиков» по противодействию Томосу, но высмеиваешь их.

Тут тот редкий случай, когда, будучи журналистом, ты открыто занимаешь ту или иную сторону. Не может быть, как по мне, компромиссов в вопросах войны и мира, независимой церкви.

Что касается расследовательской журналистики — действительно, она больше рассчитана на превентивные меры. Но я хочу напомнить, что при Викторе Федоровиче Януковиче можно было делать миллион расследований и писать все, что угодно. Ни правоохранительные органы, ни власть имущие на это не реагировали. Сегодня же только за последнее время мы видим, что расследовательские проекты приносят колоссальную пользу. Та же история с «Укроборонпромом» — прекрасное подтверждение. Она непосредственно повлияла на результаты выборов. Считаю, в этом социальная миссия и функция журналистики.

— «Я не боюсь» — такую статью вы написали, узнав о «расстрельном списке», или «списке Бабченко», который с 30 человек увеличился до 47 . Вы сказали: «*… пребываю в ужасе от того, что сегодня, в 2018 году, после двух Майданов и четырех лет войны, мы*

> ...тот редкий случай, когда, будучи журналистом, ты открыто занимаешь ту или иную сторону. Не может быть, как по мне, компромиссов в вопросах войны и мира, независимой церкви.

в принципе способны подозревать отечественные спецслужбы в готовности совершить нечто подобное именем политических интересов. Очень хочется ошибаться». **Сегодня в медиа много говорят о спецслужбах. Какую роль они играют в жизни общества?**

— На момент написания статьи я прекрасно знала, кто, как и на какой коленке, левой или правой, и после какого объема выпитого виски этот список сочинил. Точнее, дописал. Потому что «список 30» действительно существовал и фигурантами его стали люди, так или иначе — в прошлом или настоящем — связанные с РФ. Еще 17 украинских журналистов туда попросту «доклеили».

Автору «доклеивания» я сказала это в лицо. И не только ему. Президенту Порошенко — на закрытой встрече с редакторами, в честь Дня журналиста, 6 июня 2018-го — тоже. Причем в довольно резкой форме. «Вы прекрасно знаете, кто это сделал, вы прекрасно знаете, зачем это было сделано, и нечего тут рассказывать, что “я не имею к этому отношения”», — самое мягкое из того, что помню. Ну, и добавила, что он на второй срок не изберется — для убедительности. Он мне тоже ответил взаимностью — резко, и некоторые СМИ потом написали, что мы поругались. О сути случившегося я не жалею, о форме — да: все же не следовало делать это при посторонних. Но тогда я об этом не думала — попросту «планка запала».

При всем этом на следующий день к нам в редакцию не нагрянули СБУшники под вымышленным предлогом, не изымали сервера, не укладывали сотрудников лицом в пол. А ведь при Януковиче реакция на подобные вольности была бы именно такой.

— С какой целью был дописан «список Бабченко»?

— Попытка «поставить под ружье» и, самое главное, напугать ведущих журналистов.

Есть хорошее украинское слово — «недолугість», вот тут оно — применительно к работе спецслужб — очень уместно.

Расскажу для понимания один эпизод. Как мы помним, всех вызывали вечером в пятницу — на одно и то же время. Мне тоже звонил какой-то клерк, в ультимативной форме заявивший, что *«в шесть часов я обязана явиться в СБУ»*. Обязана, понимаете? Что я ответила, думаю, понятно. Тем более, вечер был уже распланирован — на Книжном арсенале как раз происходила презентация книги Савика Шустера, и я ему пообещала быть. Впрочем, на всякий случай, по своим источникам все же стала выяснять, что стряслось. Договорились (не с клерком), что выйду с презентации — наберу и, может, все же подъеду. Освободилась, как по часам, перезваниваю, спрашиваю, подъезжать ли. А там же уже все закончилось и народ, видимо, сел поужинать — слышу, как фоном посуда звенит. Знаете, что мне дословно сказал в трубку очень уважаемый человек, собственно — один из главных героев всей этой истории? *«Доживешь до завтра — приезжай»*. Дословно! Нормально?! *«Мне это,* — спрашиваю, — *как угрозу расценивать? Ты думаешь, что говоришь?»*.

— Скажите, на ваш взгляд, узнаем ли мы на нашем с вами веку имена заказчиков убийства Георгия Гонгадзе и Павла Шеремета? И чем для общества, для молодой демократии чревата безнаказанность преступников?

— Безнаказанность всегда чревата.

Я бы не сравнивала в абсолютной величине истории Гонгадзе и Шеремета. Мне кажется, они имеют разные корни. Когда не стало Георгия Гонгадзе в 2000 году, я уже начинала работать, но была мала для того, чтобы знать и понимать все, что необходимо знать и понимать в контексте. Я не была тогда вхожа, как сейчас, в истеблишмент. Поэтому мне тяжело говорить о Георгии Гонгадзе. Могу судить только со слов других людей, а я не привыкла к этому.

Убийство Павла Шеремета, безусловно, нужно расследовать, нужно дать обществу ответ на вопрос, что произошло. Особенно этих ответов жаждет журналистское сообщество, потому что пока мы не имеем таковых, мы не можем быть уверенными, что находимся в безопасности.

— В 2012 году в КНУ имени Тараса Шевченко вы защитили кандидатскую диссертацию «Интернет-издания как фактор формирования демократической и политической культуры» и стали кандидатом политических наук. А потом степень у вас отобрали. Что случилось?

— Долгая история, я много раз ее рассказывала за эти годы. Если коротко, то целый Шевченковский районный суд лишил меня диссертации на основании того, что — внимание — в ней нет научной новизны. Как Шевченковский районный суд может определять, есть в той или иной работе научная новизна или нет, тем более если комиссия под это дело меняется трижды (как в моем случае — никто просто не хотел участвовать, подписываться под подобной чушью), — вопрос философский. Но при Викторе Федоровиче в судах случалось еще не такое. «Суд», следует отметить, сопровождался масштабной кампанией публичной травли — с заказными текстами, баннерами по сети и т. д. Такие вещи, понятно, не за бесплатно происходят. Основной месседж: диссертация — плагиат. Как можно «сплагиатить» диссертацию о развитии собственного издания и почему о «плагиате» даже суд умолчал — вопрос, снова-таки, философский. От «Обозревателя» процесс освещал целый Александр Чаленко. Помните такого, да? Словом, это был полный «набор» — продолжение истории с уголовным делом против LB в 2012-м. С той лишь разницей, что в истории с диссертацией счеты уже сводились лично со мной.

Вот и все, собственно. Но, как говорила моя покойная бабушка: когда Бог что-то забирает, он всегда что-то дает взамен. И, как правило, это что-то оказывается бóльшим.

История с диссертацией меня порядком озлобила, и я решила, что все равно у меня будет ученая степень, но уже не в Украине. Так я поступила в римский университет «Тор Вергата», где учусь до сих пор. Специализация — политическая лингвистика.

— Это уголовное дело было самым масштабным из трех, возбужденных против LB.ua при президенте Януковиче?

— Да. Формально дело возбудили по заявлению нардепа Владимира Ландика. Сидя в зале Верховной Рады, он посредством переписки давал поручения позитивно комментировать публикации, которые тогда выходили по его сыну Роману, избившему девушку в ресторане и попавшему под суд. Было это, если мне память не изменяет, то ли в ноябре, то ли в декабре 2011-го. Причем тогда в прокуратуре Ландику отказали, популярно объяснив, что его претензии к журналистам бессмысленны. Однако в июне 2012-го дело все же возбуждают. Притом что все процессуальные сроки давно прошли и это само по себе уже было противозаконно. Интересно также, что о факте возбуждения дела Ландик узнал от меня, очень удивившись, что старым документам дали ход. Его даже жаль было, если честно, выбор-то простой: или

он выступает «фронтменом» давления государства на нас, или его сын получает срок. Так что с ним самим мы общий язык нашли довольно быстро. Но машину было уже не остановить.

Политические мотивы дела были очевидны всем, абсолютно всем. Кстати, в тот же день также возбудили дело против канала ТВі, то есть это была такая массированная атака, и мы боролись вместе. В нашу поддержку были и митинги коллег под ГПУ — по сей день им благодарна, и заявления посольств, и «Репортеров без границ», других международных институций. Словом, сопротивлялись активно.

Формально все это продолжалось четыре месяца. К моменту начала дела меня в стране не было, и возвращаться было бы, конечно, чистым безумием. Сомнений в том, что органы способны воплотить свою угрозу «от семи до двенадцати» (потенциального срока, номер статьи уже не помню), не возникало. Так что те четыре месяца я провела в эмиграции, и уверенности в том, что она быстро закончится, не было.

Потом дело вроде как закрыли. Но вот прошло семь лет, а соответствующих документов я до сих пор не видела — нам даже как сторонам все равно не выдавали. И Юре Стецю, который тогда был главой комитета ВР по свободе слова и лично ходил за ними к замгенпрокурора, тоже не выдали.

— Ваша книга «Майдан. Нерассказанная история» стала событием. Как вы сами это объясняете?

— Книга вышла в свет в феврале 2015-го, и в первый же год было распродано 24 тысячи экземпляров. По словам моего издателя Дмитрия Кириченко, это не просто солидный, а очень солидный результат как для украинского рынка.

— Вы записали самые высокие властные голоса Майдана и Антимайдана, придерживаясь при этом стандарта сбалансированности и беспристрастности. Что побудило вас пригласить на презентацию людей, которых потом назвали представителями «злочинної влади» и тех, о ком сейчас говорят, что они придерживаются линии Кремля? Во-первых, пригласить их почти в годовщину расстрелов на Майдане, и во-вторых, в формате фуршета с шампанским?

— Так, ну, давайте по порядку. Первая — предназначенная для узкого круга — презентация не совпала с годовщиной каких-то событий — было начало февраля. Уже потом выяснилось, что она совпала с Де-

бальцево. Но ведь никто не мог прогнозировать, что так получится. Конечно, вышло, мягко говоря, не так, как хотелось. Через несколько дней масштабная презентация прошла в одном из столичных книжных магазинов — людей было столько, что стояли в проходах. И потом из-за наплыва желающих еще две, в других книжных. Ну, а после мы ездили на встречи с читателями в регионы.

Что до той первой, то это был особенный формат — приглашения получили все, кто давал интервью для книги. С одной и с другой стороны — сугубо по формальному признаку (хотя, конечно, и с некоторыми исключениями). Среди гостей было достаточно много охраняемых лиц, именно поэтому мы выбрали площадкой музей Шевченко — при других вариантах у госохраны могли бы возникнуть вопросы и мероприятие бы просто не состоялось.

…Изначально у меня же не было задачи книгу написать. Такое решение я приняла, когда уже началась аннексия Крыма. По большому счету, «мирных» — условно, но все же — дня было всего два: с 24 по 26 февраля. А потом — Крым, Донбасс. Сегодня мы живем в сумасшедшем по плотности информационном потоке, когда новости вытесняют прежние буквально за несколько часов. Тогда как события Майдана — образующие, фундаментальные для нации, для страны. Нельзя было допустить их «вытеснения», «размывания». Материала было много, и я взялась за книгу. А для того, чтобы это не выглядело чистой «отсебятиной», как у нас некоторые авторы любят, снабдила ее эксклюзивными интервью, позволившими предельно точно реконструировать события. Ведь что происходило непосредственно на площади, все мы видели и знаем, а вот кулуары — кабинеты на Банковой, Владимирской, хоромы в Межигорье, резиденции послов, штабы оппозиции… Именно там принимались решения, влиявшие на всех нас. Но кто из журналистов мог туда проникнуть и / или в мельчайших деталях воссоздать происходившее? Мне удалось.

Да, за ту первую презентацию я потом, конечно, получила. Но давайте все же ее не путать непосредственно с книгой, не смешивать святое с праведным. Особенно когда речь о реакции цеха. «Не читал, но осуждаю» — не подход. Как сказал кто-то из коллег, возможно Женя Кузьменко, но я не уверена, врать не стану: большую — не просто эмоции или воспоминания, а вот полноценное исследование — книгу о Майдане хотели написать многие, сделала только Кошкина.

— Вы считаете себя моральным авторитетом в профессии?

— Боже упаси, нет, конечно! Мне 33 года, какой моральный авто-

ритет? Когда человек в таком возрасте или даже в более старшем, говорит, что он — моральный авторитет, это попросту опасно. Опыт показывает: некоторые народные депутаты или общественные деятели всем рассказывают, как нужно жить, а потом оказывается, что они сами гнилы внутри. И люди недоумевают: *«Как же так?»*. Елки-палки, не очаровывайтесь и не придется разочаровываться! Включайте критическое мышление!

— Для вас лично в журналистике есть моральные авторитеты?

— Да, конечно. Юлия Мостовая, Саша Мартыненко, Сергей Рахманин. Я за ними готова ходить и буквально записывать.

Вообще преемственность поколений очень важна в любом деле. Журналистика — не исключение.

В прошлом году была история: на приеме в посольстве США — в честь очередной годовщины Независимости — встретились мы с Юлией Владимировной. К тому моменту она уже более полугода ничего не писала. Рейтинги Анатолия Гриценко *(украинский политик, депутат ВРУ VI-VII созывов, министр обороны Украины в 2005–2007 гг., лидер партии «Гражданская позиция», кандидат в президенты Украины в 2010, 2014, 2019 гг.; супруг Юлии Мостовой. — О. Х.)* демонстрировали солидную динамику. «Понимаешь, я просто не могу сейчас позволить себе говорить что-либо, это неправильно. Подумай, как восприниматься будет», — пояснила Юлия Владимировна. Разумеется, ей это давалось непросто, очень непросто. Ведь журналистика — жизнь ее. Как и моя. Не писать — все равно что не дышать, не двигаться. Пожалуй, это даже физически больно. И вот Мостовая мне говорит: *«Теперь, когда я на паузе, ты — из тех, кого слышат и чей голос значит — осталась одна. Ты это осознаешь? Степень ответственности понимаешь?»*.

Конечно, я осознавала. И понимала. И важность этого нашего разговора была для меня не просто велика — очень велика. Признание и ноша одновременно. Я пообещала ей, что не подведу. Из шкуры вон вылезу, постараюсь изо всех сил. Вместе с тем выразила надежду, что она все же скоро вернется. Ту нашу беседу мы увековечили фоткой — я ее выкладывала тогда на ФБ.

> Не писать — все равно что не дышать, не двигаться. Пожалуй, это даже физически больно.

И вот недавно на «ЗН» вышел текст Юлии Владимировны, первый за полтора года, если не больше, я обрадовалась невероятно. Без Мостовой в профессии совсем не то и очень здорово, что она вернулась.

— Есть ли какие-то коллеги, которым, наоборот, вы не подали бы руки?

— Достаточно. Но я, естественно, не буду называть их фамилии.

— Наверняка вы знаете трактовку «глубинного государства» (deep state) в Украине Сергеем Дацюком: отличие роли глубинного института президента, парламента, гражданского общества от роли публичной.

— Да, конечно.

— Насколько характерны для медиасреды двойные стандарты? В какой степени журналисты ведут себя по-разному: с одной стороны, на экране, в эфире, на «шпальте», а с другой — в кулуарах, в разговорах между собой?

— Не нужно на себя надевать одежды всезнающего святоши — будет и самому больно потом с ними расставаться, и больно людей разочаровывать. Ты такой же человек, как и все, но в силу специфики своей профессии, может, немножко больше знаешь. К этому нужно очень ответственно подходить, ибо опасная штука — такое знание. Оно накладывает определенный отпечаток на твое восприятие реальности. Это не всегда просто — жить и другим людям объяснять, почему «нет». Ты же не можешь им всего рассказать. И люди отказываются верить: *«Не может этого быть! Неужели всё настолько пропитано цинизмом?!»*. Пропитано, граждане, еще больше, чем вы думаете, и ты с этим живешь.

— Конструктивного разговора между самими журналистами не внутри одной редакции, а между СМИ, не хватает? На чем он должен держаться?

— Много попыток предпринималось за последние годы. Но условия-то неравные. Кто-то сидит на гранте, ему не нужно конкурировать и он остальным рассказывает, как им жить, говоря: *«Вы поставили*

джинсу!». Другой парирует: *«Да, я поставил джинсу, потому что мне зарплаты нужно платить».* Третий: *«Так поставь джинсу под маркой джинсы».* Ну и т. д. При рыночных условиях такого бы не было, и диалог был бы другой.

— Большинство участников проекта, мэтров журналистики, говорят о том, что будущий журналист должен сознавать, что этой профессией много денег не заработаешь, если не будешь джинсовать.

— Неправда.

— Издание «Левый берег» вроде бы не джинсует, а о вашей финансовой состоятельности как журналиста и шеф-редактора много интересного в интернете написано. В чем секрет?

— О, ну вот снова: «написано в интернете» :) Давайте вместе поищем и — если найдем — поделюсь. *(Смеется.)*

По поводу того, что если не будешь джинсовать, то не заработаешь — блажь. Нет! Если ты в этой профессии пашешь с утра до вечера, то можешь нормально зарабатывать. Особенно если у тебя узкая, например, экономическая или техническая специализация, и ты в своем сегменте реально лучший, ты будешь получать хорошие деньги. За тобой будут охотиться, бегая по рынку.

Второе — относительно редакции «Левого берега». Мы очень в этом смысле чистоплотные. У нас есть много вариаций плашек: «реклама», «актуально», «новости рынков». Мы совершенно не стесняемся ставить такие новости. Наш читатель сразу понимает, что это «промо». А «промо» — это проплаченная новость, и она маркирована как проплаченная. Почему нет, в конце концов? Тем более, что какую-то ерунду мы не печатаем — только социально важную информацию.

— Как говорит Юлия Мостовая, управление страной — это профессия, которой она не владеет…

— Сто процентов! Я всегда ее цитирую насчет ответственности, когда она говорит, что не идет в депутаты, потому что не компетентна.

— Ваш соратник Вадим Омельченко говорил, что вы отказались от многих политических предложений и сегодня остаетесь *«одним из боевых "комбатов" украинской журналистики»,* а свой «бата-

льон» не оставите никогда. Скажите, а о чем говорит массовый уход известных журналистов в Украине в политику?

— Это личный выбор каждого журналиста. *«Ложа прессы обвалилась в сессионный зал ВР»,* — цитирую классика *(Юлия Мостовая. «Пролетая над гнездом Феникса». — О Х.).*

— Усматриваете ли в этом одну из причин того, что президентом избран человек, который является профессиональным, но шоуменом?

— Исход начался при Порошенко, причем тут Зеленский?

— После Майдана управлять страной пошли журналисты, которые не владеют профессией политика. Они показали пример…

— В какой-то момент они для себя приняли решение — поменять сферу деятельности. Это их личное решение и их личная ответственность. Я для себя такого решения принять не могу. Потому что — повторяю Юлию Мостовую — я не компетентна. Более того, политика — форма несвободы. Ты в девять утра каждый день приходишь на фракцию. Слушаешь там условного Чечетова, царство ему небесное, который рассказывает, как тебе жить. Вечером идешь на эфиры и отдуваешься за решения, к которым вообще не имеешь никакого отношения. Более того, ты, бывает, только в эфире узнаешь о предмете разговора. Я жить такой жизнью не хочу.

Более того, понимаю, что в сто раз больше полезных дел сделаю как журналист, чем как один из 450 кнопкодавов, у которого еще заботка — как бы ему впредь переизбраться. При всем уважении к нашим депутатам, но это — не мой путь.

— Но вы же наблюдали за своими коллегами в парламенте в течение более чем четырех лет?

— Из всех этих коллег я знаю только одного человека, который сделал осознанный выбор и об этом выборе не жалеет, несмотря на то, что он сложный для него. Не буду называть его фамилию — это будет некрасиво, потому что среди коллег, которые стали депутатами, есть мои друзья и близкие друзья. Но сознательный выбор вижу только за одним человеком, и я очень надеюсь, что у него получится. Все остальные — сумма совпадений, случайных историй и так далее. Кто-то, надеюсь,

выйдет после этого созыва. Но в журналистику они уже не вернутся. Это тоже надо осознавать.

— После того, как вышла ваша книга, президент Петр Порошенко ответил вам письмом. Цитирую: *«Щиро сподіваюсь, що книга "Майдан. Нерозказана історія", до створення якої я також долучився, дасть вичерпні відповіді на запитання, які давно чекає українське суспільство».* Я поняла слова Петра Алексеевича и так, что книга поможет поднять кричащие вопросы перед властью Порошенко, чтобы виновные ответили за содеянное. Скажите, что вы думаете и ощущаете сегодня по поводу «надання вичерпних відповідей» властью?

— Повторяюсь: когда я год назад говорила, что Порошенко не станет повторно президентом, я его не троллила, а понимала, что так и будет. И одной из причин, почему его не переизбрали, стало то, что не даны ответы на вопросы: кто расстрелял Майдан, кто убил Героев Небесной сотни? Все это прекрасно понимали.

— Ефрем Лукацкий…

— О, это еще один мой светоч! Человек, который сделал первую в моей жизни фотосессию. Мне было восемь лет. Я правду говорю, а вы смеетесь.

— Радуюсь, что узнала интересный факт о вас.

— У меня есть та фотография. Это друг моего отца.

— Так вот Ефрем Львович рассказывал, что как-то провел несколько часов в камере с маньяком Анатолием Оноприенко, который убил 52 человека и пояснял журналисту, что его *«вроде бы Бог направлял».* Ефрем Лукацкий признался: *«Я постоянно ловил себя на мысли, что должен слушать и кивать головой, а хотелось взять канистру бензина, облить его и поджечь. У меня, у мирного человека, такое было единственный раз».* Несмотря на ваши заверения студентов, что каким бы подонком ни был ваш визави, нужно найти способ его полюбить, придумав, за что. Случались ли у вас исключения?

— Да, случались. Александр Викторович Янукович был таким исключением. Мы встретились в Москве, в начале лета 2014 года, это

был последний мой визит на территорию РФ, чуть не закончившийся — по собственной моей опрометчивости — весьма плачевно. Встретились для интервью. Один из эпизодов, о котором я хотела его расспросить, — история Сергея Таруты о том, как он просил его прекратить кровопролитие, повлияв на отца. Было это в ночь штурма.

Свидетельство Сергея Таруты — из книги Сони Кошкиной «Майдан. Нерассказанная история»:

> «Когда началось противостояние в правительственном квартале, я понял, что сегодня, скорее всего, попытаются окончательно “зачистить” Майдан, что решение уже принято. Я набрал Сашу. Это было где-то около часа дня. Хотел еще раз попытаться убедить его в том, что силовое противостояние недопустимо, что он должен попытаться повлиять на президента. На что он мне ответил: “Видимо, это — наш рок, наше испытание *(имеется в виду Майдан. — С.К.),* и мы должны идти до конца. Должны послужить стране, избавить ее от этих идиотов”. Ну все, думаю, плохо дело. Значит, решение уже точно принято. Начал обзванивать послов. Всех, кого мог. Сначала набрал посла Америки и рассказал ему о своем разговоре с Сашей».

Итак, я точно понимаю, что эта история — правда. Задаю Саше соответствующий вопрос. Без ссылок на Таруту, разумеется. Он держал паузу несколько секунд — в глазах читались растерянность и непонимание: откуда я могу это знать? Но выдержка у человека железная, он совладал с собой буквально мгновенно и резко все опроверг.

Но я-то знаю, что это правда! Да и о его роли во время Майдана в целом! И вот он сидит напротив и говорит в глаза откровенную неправду, но что ты с этим сделаешь? Кроме того, что потом расскажешь и напишешь, как это было, поместив максимум информации в вопрос.

— Вам знакомо чувство профессионального выгорания, моральной опустошенности? Воспользуюсь любимым вами пелевинским образом: где ваша *«Внутренняя Монголия» — то «место, откуда приходит помощь»?*

— Опустошенность, усталость случаются — не без этого. Когда ты понимаешь, что бьешься головой о стену; что если бы люди знали все, что знаешь о власти ты, — окончательно веру бы в человечество потеряли. Но это издержки, конечно. Когда уж совсем накрывает, уезжаю в Италию. «Ныряю» в какие-нибудь маленькие городки, затерянные оазисы, и это буквально оздоравливает. Надеюсь, когда-нибудь я на-

пишу об этих путешествиях, об этой волшебной — она действительно волшебная — стране книгу. Не Павел Муратов, конечно, но постараюсь соответствовать *(Павел Муратов — русский писатель и искусствовед, переводчик и издатель (1881–1950). Наиболее известна книга его очерков «Образы Италии». О Муратове говорят: «Его духовная родина не Россия, а Италия эпохи Возрождения». — О. Х.).*

Напоследок еще одна история для студентов.

Владимир Гиляровский, редактор крупной московской газеты, многоуважаемый, вальяжный, привыкший к комфорту человек, которому уже за пятьдесят, обедает в воскресенье у начальника Центральной железной дороги. Внезапно врывается слуга и громким шепотом сообщает хозяину дома, что произошла серьезная железнодорожная катастрофа: на таком-то участке пути поезд провалился под землю. Начальник срывается на вокзал, где ожидает специальный состав — для делегации царских министров и экспертов. Железнодорожное крушение тех времен можно сегодня сравнить разве с крушением «Теслы», запущенной в космос, — грандиозного масштаба событие.

Гиляровский быстро все схватывает, и у него даже мысли не возникает отправить на место своего корреспондента. Нет, он должен ехать только сам, причем как можно быстрее. Тогда его газета расскажет о случившемся первой. И вот выскакивает на улицу, хватает пролетку и мчится на вокзал. Находит тот самый поезд и… баррикадируется в туалете. Три или четыре — точно не помню — дней пути он проводит в клозете, изнутри закрепив замок брючным ремнем. Если бы его «отловили», высадили бы без разговоров, даже несмотря на его статус.

Итог — цель достигнута. Он прибывает на место первым из журналистов и первый рассказывает об этом. Ну, а путешествие в клозете — мелочь, издержки.

Казалось бы, человеку за пятьдесят, он уже редактор, весь такой важный, степенный, но ему все равно нет покоя. Он любит эту профессию, горит ею. Именно поэтому он — Владимир Гиляровский.

— У вас такие случаи нередки?

— Мне пока еще, слава Богу, не пятьдесят. Но у меня, да, часто подобное случается. Пока я чувствую этот драйв, буду работать. Устану, растрачу запал — придет время менять профессию. Пока что в течение 18 лет меня хватало.

Чому Настю Станко називають «білою вороною»? Де сьогодні, на думку журналістки, повторюється ситуація з ТВі? Чому працівники «Громадського» не збираються померти старенькими у стінах свого дітища? Чого навчив Настю досвід стримів із Майдану? Чим близьке їй гасло батальйону «Айдар» — «Слабоумие и отвага»? Що для Анастасії жахливіше за історію з «промкою»? Чому журналістам вкрай потрібно їздити в анексований Крим і на окуповану частину Донбасу? Що для Насті Станко сьогодні є Еверестом? Читайте інтерв'ю Анастасії Станко в межах спецпроєкту «Журналістика незалежної України: перші 25 років».

15 серпня 2019 року

UA RU

Анастасія СТАНКО:

«Мені погано, коли мовчу»

АНАСТАСІЯ СТАНКО

«Д

ивне відчуття справедливості» супроводжує Настю Станко зі школи. Вона постійно захищала «обиженных и оскорбленных» від учителів, через що сама зазвичай наражалася на неприйняття. *«І мені здалося, що журналістика — це професія, де ти теж можеш захищати якусь справедливість. Це я вже потім зрозуміла, що справедливість — дуже абстрактна річ і в кожного своя»*.

Настя вибирала між журналістикою та археологією. Її захоплювало щось шукати, відкривати. Разом із тим хотілося працювати не в офісі, а *«десь на вулиці, в полі, спілкуватися з багатьма людьми, перебувати в епіцентрі подій»*. Приваблювали яскраві емоції, навіть небезпека. *«Я не розраховувала ніколи, що буду зіркою телебачення»*. Зрештою те, чим від сюжету до сюжету вона займається тепер, — по суті, журналістські розкопки.

Анастасія Станко закінчила Львівський національний університет імені Івана Франка. Із другого курсу працювала на «Еко Радіо» у Львові. Зі своїми першими в журналістиці вчителями Ігорем Кулясом та Олександром Макаренком — тренерами організації «Інтерньюз-Україна» —

брала участь у запуску телеканалу «Разом». А п'ятикурсницею почала співпрацювати з телеканалом «Рівне-1». Спочатку жила на два міста, а потім переїхала в Рівне — рідне місто її чоловіка. І якщо на каналі «Разом» *«абсолютно нічого не вміла, не уявляла, як узагалі сюжет виглядає»,* то вже на рівненському ТБ працювала як фіксер — робила сюжети за домовленістю із загальнонаціональними ЗМІ. Перезнайомившись із багатьма з них, приїхала працювати до Києва — на Перший національний.

Роки роботи в «Олівці» — з 2008-го по 2011-й — Настя називає *«одними з найлайтовіших»* попри те, що на канал *«із приходом Януковича зайшла нова команда менеджерів»*. Адже на ТВі, куди журналістка потрапила потому, були зовсім інші як можливості для професійного зростання, так і відповідальність. *«Чому класно було працювати на ТВі? Тому що твої ідеї, навіть дивні, щодо підготовки матеріалу віталися, ти міг рухатися в різних напрямках. І мав поруч... колег, які були такі самі»*.

З ТВі Анастасія Станко пішла з трьома десятками своїх колег навесні 2013 року — з одним на всіх формулюванням причини: *«рейдерське захоплення каналу»*. Саме ці журналісти у своїй більшості за кілька місяців створять «Громадське телебачення». Інтернет-ЗМІ, завдяки якому мільйони глядачів в Україні та світі наживо побачать події Євромайдану та Революції гідності.

АНАСТАСІЯ СТАНКО

Ще працюючи на Першому національному, Анастасія Станко публічно говорила про порушення журналістських стандартів у редакції, і про це писала «Телекритика» (первинна назва інтернет-видання «Детектор медіа»). *«Мене хотіли викликати на килим — потім передумували. Всі говорили у редакції, що мене підтримують, ну, по-тихому. Але публічно нічого не скажуть»*. Як авторка «Телекритики», Настя Станко певний час робила моніторинг із порушення прав журналістів. А для «ВідеоТеки» готувала відеоблоги — подавала своє бачення того, що відбувається в журналістиці.

Настя нітиться, коли на телебаченні її титрують як воєнну кореспондентку. Для неї воєнкор — це людина, яка їде знімати чужу війну: в Сирії, в Іраку, громадянські конфлікти у країнах Африки. *«Мені цікаво висвітлювати якісь речі в моїй країні. Наприклад, у квітні-травні 2014-го я знімала в Донецькій і Луганській областях, у Донецьку. Просто ті події виявилися потім війною»*.

Разом із тим у Насті за плечима чимало драматичних ситуацій у зоні бойових дій на сході України. В середині червня 2014-го її та оператора Іллю Безкоровайного в селі Мілове на Луганщині, що на кордоні з РФ, затримали російські прикордонники: журналісти готували включення у прямий ефір. Ще за півмісяця в результаті захоплення терористами вони потрапили в полон, де дві доби просиділи в підвалі однієї з будівель у центрі Луганська. У липні 2016-го прес-центр штабу АТО намагався позбавити акредитації журналістку Анастасію Станко та оператора Костянтина Рєуцького через телесюжет, у якому начебто було оприлюднено позиції ЗСУ в промзоні Авдіївки.

Про фільми «Злам» та «Амністія», в яких розповідаються історії вбивства учасників Майдану, а також Антимайдану, зроблені журналісткою у співавторстві з Ангеліною Карякіною, здебільшого говорили, що стрічки *«не на часі»* й багато очевидців не хотіли свідчити на камеру. Після виходу фільму-розслідування «Таємний ізолятор СБУ», одна з авторок якого — Настя Станко, «Громадському» дорікали, зокрема, що під час війни не варто «кидати тінь» на Службу безпеки. Закидали й те, що у фільмі та анонсах журналісти користувалися також формою множини, говорячи *«такі ізолятори»,* не навівши при цьому доказів існування інших подібних тюрем.

Зрештою матеріали, які спричинили найболючіші для Анастасії Станко атаки з боку колег і жорстке цькування в соцмережах, стали журналістськими кейсами, а за деякі з цих робіт журналістка отримала високі професійні нагороди. Одна з останніх — премія за сміливість у журналістиці від Міжнародної жіночої медіафундації (International Women's Media Foundation, IWMF). Разом із Настею лауреаткою премії стала й керівниця незалежної розслідувальної агенції «Слідство. Інфо» Анна Бабінець. Цю відзнаку отримують *«відважні журналісти, які говорять про заборонені теми, працюють у середовищі, що вороже ставиться до жінок, і діляться складною правдою»*.

Анастасія постійно здобуває нові знання та навички: їздить на тижневі-двотижневі семінари, зокрема, вивчала ізраїльсько-палестинський конфлікт. Навчалася за програмою Digital Future of Journalism у Могилянській школі журналістики. Свого часу журналістку відібрали для проходження лідерської програми УШПС — Української школи політичних студій, але до Страсбурга вона так і не поїхала: *«Почалася революція, я відмовилася, бо тут треба було вже працювати»*.

У 2015 році Анастасія Станко разом із професійним актором Олександром Жеребком виконали головні ролі у фільмі «Битва за "Жовтень"». Того ж року стрічка стала фіналісткою програми My Street Films Міжнародного фестивалю кіно та урбаністики «86». Настя каже, то був *«дуже класний досвід»: «Багато дублів, багато людей на майданчику — ти таки граєш роль і не розумієш, що вийде, бо твоя — лише якась частинка і ти бачиш лише частинку. Це зовсім інше, аніж телевізійний репортаж, документалістика чи розслідування»*. Журналістка мріє здобути ще одну професію — вагається між юристом і мистецтвознавцем. Захоплюється лижами й подорожами Європою автостопом. А ще хоче відкрити власний бар: *«Слухати й записувати за відвідувачами»*.

Сьогодні **Анастасії Станко** тридцять три — вона з покоління наймолодших журналістів незалежної України, тим не менш у професії вже 14 років. Читайте інтерв'ю заступниці **головного редактора з новин «Громадського»** в межах проекту «Журналістика незалежної України: перші 25 років». ■

АНАСТАСІЯ СТАНКО

— Анастасіє, колеги називають вас «білою вороною». Якою мірою ви згодні з цим?

— Серйозно, так називають? Це, мабуть, добре. Тенденції сучасного світу такі, що якщо ти в медіа відрізняєшся — байдуже, негативно чи в позитивному контексті, — це вже круто, це вже успіх. Тому що хайп, напевно, зараз вище за все. Але я не думаю, що чимось відрізняюся. Боже, в нас скільки є людей унікальних, класних, цікавих, або не класних, але цікавих, унікальних. З одного боку, чому популярні певні люди в ютубі? Бо вони залишаються собою, бо ютуб якось із фальшею не дуже товаришує. Одразу видно, коли ніби працює, але якось не йде. А з іншого боку, завжди є певна негативна сторона. От чому всім подобаються Кардашьян *(«Сімейство Кардашьян» — американське реаліті-шоу. — Ред.).* Вони не такі, як решта, хоча хтось каже, що це трешконтент. Але багато людей підписуються, дивляться, поширюють. Такий він дивний — нинішній час медіа.

Я не скажу, що якась інакша. Так, іноді говорю не те, що всі. Може, в мене сміливості більше. У мене багато друзів було в батальйоні «Айдар», звідти я багато матеріалів привезла. У них було гасло — «Слабоумие и отвага». Можу щось таке і про себе сказати, іноді щось на кшталт «не могу молчать». Бачу і знаю: це погано закінчиться, на мене виллють відра лайна чи чогось подібного. Втім, мені погано, коли мовчу. Спати не можу, нервуюсь і думаю: *«Все одно про це напишу, скажу — гори воно все вогнем!»* Потім часто шкодую. Але знаю, якщо не озвучу, мені буде із самою собою зле. Це не якась кльова суперриса, та вона є.

— Ваша колега й тезка, яка була учасницею нашого проєкту, Анастасія Береза…

— Настю я люблю.

— Вона те ж сказала про вас і продовжила: *«Мені дуже подобається, що в своїх матеріалах не тільки про війну, а й про Майдан вона говорить про ті речі, за які не кожен із нас візьметься, тому що вони, якщо робити їх правильно, неприємні. Це робота з непередбачуваним результатом. Бо ти копаєш і не знаєш, до чого докопаєшся, а якщо докопався, ти повинен уже розповісти все, що б це не було».* Якими є найяскравіші приклади думки Анастасії Берези?

— Про Майдан і про інші теми, які я знімала? Слухайте, всім здаєть-

ся, що це щось неймовірне. Тому маю сказати про плюси й мінуси цих історій. Наприклад, ми знімали розслідування про Майдан. Це не моя особиста робота, а наша з Ангеліною Карякіною, ми дуже пишаємося нею. Фільм вийшов у 2016 році. Тепер, у 2019-му, майже нічого не змінилося, на жаль. Ця історія про розслідування подій 20 лютого 2014 року — масового, найбільшого вбивства на Майдані, коли було вбито 48 активістів і ще чотирьох працівників силових структур.

— Ви говорите про два фільми: «Злам» та «Амністія»?

— Так, але зараз конкретно маю на увазі «Злам». «Амністію» ми теж з Ангеліною робили разом, я теж пишаюся цією історією. У мене є питання, чому друга стрічка не стала такою популярною й обговорюваною, як «Злам»? Можливо, ми не дуже добре передали ідею. Можливо, там не так багато «зради». А може, вона менше цікава загальній аудиторії.

Але було багато людей, які казали, що, по-перше, не варто розповідати цю історію, а я навіть не можу порахувати, скільки людей, із якими ми хотіли поговорити, говорили, що це не на часі: з працівниками «Беркута», поліції, лікарями, активістами — з величезною кількістю людей з усіх сторін. Утім, ми вирішили: ні, на часі, й не буде якогось іншого часу, треба говорити, треба далі копати.

— Не на часі — чому? Бо всі втомилися від цього?

— Ні, не на часі, бо розказати всю правду буде шоком для суспільства. Суспільство нині поляризоване, розділене, має якусь свою усталену думку про те, що сталося на Майдані, що сталося 20 лютого. І не треба копатися в минулому, ложкою чайною мозок виїдати людям. Наприклад, лікарі, які забирали поранених і вбитих. У них перед очима, очевидно, ця історія стоїть, але вони кажуть: *«Ой, як би чого не вийшло! Є якась правда, усі думають, що воно саме так, давайте не чіпати цього».*

Або, скажімо, Володимир Парасюк, який є одним із героїв фільму, тепер народний депутат, тоді був одним із активних учасників протесту. Він теж казав, що всю правду, яка була на Майдані, ми колись розкажемо. Я сказала: *«Ну, давай»,* а він відповів, що *«років через п'ять — десять»*. Так, він щось розповів, але не все. І я знаю частину тієї історії, яку не розказано публічно. Бо якщо нам щось розповідають і кажуть: *«Це не для публікації»,* — ми не оприлюднюємо. Адже так домовилися. Може, колись або він захоче розказати, або якось зміняться правила

нашого спілкування, й він скаже: *«Ти можеш сама розказати те, що я тобі розповів»*. Але поки що — ні. Як бачимо, три роки минуло, мовчання триває.

Нам було важливо зрозуміти все, відтворити подію. Було важливо також сказати про вбитих працівників силових структур. Так, реакція була різною. Але мені досі не соромно за цю журналістську роботу. Минуло три роки — і вона досі актуальна. Ніхто нічого більше не зняв, не дізнався. Не знаю, чи з тих причин, що не хочуть, не цікаво. Мені досі цікаво, ми й далі працюємо над історією Майдану, іншими її епізодами. Думаю, цього року наступна частина вийде. І ми вже навчили молодих журналістів. Віка Рощина, наша колега по «Громадському», зняла «"Звичайний камуфляж": Беркут. 5 років потому» — про ще одного працівника, який і далі працює в поліції й не ідентифікується органами як причетний до подій 30 листопада 2013-го, коли побили студентів.

Ми отримали з Ангеліною нагороду за цей фільм — гран-прі «Mezhyhirya Fest» у 2016 році. Це для мене особливий спогад, бо вручав нагороду Павло Шеремет у червні (фестиваль, як правило, проводиться в переддень чи одразу після Дня журналіста). А 20 липня Павла вбили. І тоді був останній раз, коли ми бачилися. Бо потім я поїхала знімати на передову, й ми лише говорили по телефону. Тому це останній мій такий яскравий спогад. Павло для нас багато значив, він багато допомагав і «Громадському». Один час працював на одному поверсі з нами в «Українській правді», й можна сказати, ми товаришували. Морально він дуже нас підтримував, коли ми пішли з ТВі. Ми часто зустрічалися, випивали всі, бо нам було складно.

Тож у якомусь сенсі я отримала більше бенефітів, більше позитивних оцінок. Ну, так, негатив теж був. І щодо інших моїх історій. Професійно журналістська спільнота все одно щось оцінювала. Ми два роки поспіль потрапляємо у фінал конкурсу «Честь професії», нехай навіть не виграємо *(цього року Анастасія Станко отримала спеціальну відзнаку журі конкурсу «Mezhyhirya Fest» за роботу «Таємний ізолятор СБУ». — Ред.)*. У листопаді того року я стала першою українкою, яка здобула нагороду CPJ *(The Committee to Protect Journalists — Міжнародна премія за свободу преси. — Ред.)*. З Анею Бабінець ми отримати премію IWMF, Міжнародної жіночої медіафундації, нагородження відбуватиметься в жовтні — у Вашингтоні, Нью-Йорку й Лос-Анджелесі. Тобто мої слова не означають хвалитися собою, але сказати тим, хто нас буде читати й дивитися із журналістів, що нічого страшного немає. Так, можливо, ви зіткнетеся зі страшними атаками й нерозумінням, але вашу роботу, сміливість, бажання дізнатися правду буде оцінено. На своєму досвіді можу сказати.

— Знаєте, коли ми записували інтерв'ю Зураба Аласанії, якої б теми-проблеми не торкалися, так чи інакше це була історія про Суспільне. Розмова з вами — це ваші журналістські роботи, які стали кейсами. Про Майдан написано багато книжок, знято чимало фільмів. Чому ваше розслідування суспільство не захотіло почути?

— Написані книжки були, відзняті розповіді — це історії про героїв, про якесь інше життя. Але немає історії, яка би розповідала про інше. Що саме сталося в цей день на Майдані, як саме сталося, жодної згадки про те, що вбито представників іншої сторони, якою вони себе вважали. Що вбито беркутівця з чорної роти «Беркуту», військового внутрішніх військ, прапорщика з патруля — теж із ВВ. Ці люди були на Майдані й теж мають право на те, щоби про них було розказано.

Ми також розповіли про Івана Бубенчика, активіста Майдану. За його словами, він стріляв у працівників тодішньої ще міліції. І це обурило глядачів фільму. Обурило не те, що це неправда, а те, що ми про це говоримо зараз. Тобто ми ніби якийсь статус-кво порушили в цій історії. Але я не вважаю, що історія якось по-іншому зазвучала. Історія та сама, зрозуміла. Представники тодішньої міліції не мали вбивати людей, не мали стріляти. Вони абсолютно точно вчинили злочин. І щоб якось переосмислити, що сталося, щоби суспільство зрозуміло, що це злочин і в чому він полягає, воно має знати все. Якщо суспільству чогось не розповідати, мовляв, «давайте про це колись потім», тоді воно не матиме довіри до подій на Майдані.

— Тобто Майдан переміг, ми — переможці, а «Беркут» поганий, і беркутівці мають сидіти без суду і слідства.

— Так, і бажано вже.

— За вашими міркуваннями, люди також не хочуть подумати про те, що беркутівці, хлопці з внутрішніх військ ходять між нами, живуть в одному соціумі з родичами бійців Небесної сотні. І не каються. А їхньою думкою ніхто не цікавиться.

Якщо суспільству чогось не розповідати, мовляв, «давайте про це колись потім», тоді воно не матиме довіри до подій на Майдані.

— Вони не каються, люди не цікавляться. Й військові внутрішніх військ думають, що правда на їхній стороні, що правду просто приховують, бо вони ж кажуть: *«А наших теж убили...»*. Ми можемо сказати: *«Ваших теж убили, але подивіться, які у вас були ролі. Ви мали захищати цей народ. Ви є тими, хто захищає громадський порядок, громадян, а ви їх вбивали. Ви точно не мали права цього робити»*. Але оскільки ми кажемо, мовляв, давайте не говорити взагалі про це, то створюємо нерівність у суспільстві. Одні, хто підтримує представників поліції, думають: *«Ой, ну це взагалі якась третя сила, якісь там американці»*. А ті, хто підтримує Майдан, кажуть, що насправді стріляли російські ефесбешники, перевдягнуті у форму «Беркута». Тепер з'являються фейки про грузинських снайперів, ще якась фігня.

Але правди дуже багато вже розкрито, розумієте? І цей фільм показує, що встановлено чимало таких речей. Навіть які кулі, від яких автоматів і за ким закріплені, опинилися в чиїх тілах. Тобто є очевидні факти того, що сталося. А коли ми не хочемо знати всіх фактів, то створюємо поле, щоби кожен розказував історію свого Майдану. І це не дуже безпечна річ. Бо можна маніпулювати своєю історією Майдану. І ми не матимемо історії, заснованої на фактах.

Нещодавно говорили про меморіал Небесної сотні. Там теж непорозуміння і скандали, бо йде розслідування. Ми згадали Помаранчеву революцію. Які є артефакти того, що якась частина громадян стояла на тому Майдані? Навіть написи на колонах поштамту потім усе-таки замалювали. Публічний простір тих подій стерся. Кожен передає із уст в уста свою історію. Фактологічних речей про Помаранчеву революцію немає. Є два поганенькі фільми, чи не мелодрами. Ми й те кіно забуваємо. Народжуються діти й не знають про те нічого. Підручник історії — так, але він тільки тепер має вийти, й у ньому будуть події, наприклад, уже Революції гідності, нинішньої війни. Проте все одно: п'ять років минуло. Якась частина дітей закінчить школу і не прочитає підручника, а в батьків якась своя позиція. У принципі, можемо мати варіант, що люди й не будуть у курсі, що і як відбувалося.

Тож потрібні видимі ознаки історичних подій. Розслідування журналістів теж є видимими фактами, можна скинути лінк і показати відео. *«Слухай, друже, думаєш, була яма, в якій закопали 500 людей?»*. І ви це все розказуєте: *«Подивися, ось факти. Ось тобі мільйон свідчень, ось свідки, ось картинка, ось тобі відео — ось все, як воно було, складено до купи»*. Ти можеш думати, що Земля пласка, але ось факти... Тобто, це проста журналістська робота, яку ми робимо.

— Правильно я вас розумію: якщо ми пишаємося своїми геро-

ями, то маємо нести відповідальність і за покидьків, бо вони — наші?

— Ми ж узялися розповідати історію як журналісти? Приміром, розкриваємо, що сталося 20 лютого. Дивимося: ага, бачимо, несуть людину у формі «Беркута». А що з нею сталося? Ой, ні, про це не будемо. Але ж ми розповідаємо цілісну, правдиву історію, без білих плям, нічого не приховуючи, так? Вже глядачам робити висновки, подобається їм ця історія чи ні.

Як у громадянки, звісно, в мене є враження, що ми несемо відповідальність. Мені часто закидали, чи поговорила би ти з терористом, із екс-міністром внутрішніх справ, із Януковичем? Звісно, що поговорила би! BBC, Reuters, CNN мають говорити, а чому не ми? Це наша країна, були люди, які віддавали накази вбивати наших людей. Чому не журналісти-українці мають ставити їм запитання? Хто краще за нас їх поставить? Ми теж хочемо знати відповіді, я хочу знати відповідь, чому люди вчинили так чи інакше, чому вони вирішили зробити щось жахливе. Мені важливо знати й цікаво.

— Звідки це протистояння — і спільноти журналістської, й суспільства? Чому вам цікаво, а комусь, може, й більшості — ні?

— Треба в них питати. Але в мене є враження, що оскільки ми опинилися у війні одразу після Майдану, багато хто боявся й боїться розповідати все, як є. Тому що, можливо, Росія використає це у своїй пропаганді, що ми похитнемо свої позиції, що нам треба стояти всім разом пліч-о-пліч. І виробити єдину для всіх історію. Тобто давайте не чіплятися за речі, які нам не суперприємні, болючі й так далі. Втім журналістську роботу я для себе розумію як здобування та донесення правди, якою би вона не була.

> Мені часто закидали, чи поговорила би ти з терористом, із екс-міністром внутрішніх справ, із Януковичем? Звісно, що поговорила би! BBC, Reuters, CNN мають говорити, а чому не ми?

— Якщо ми цього не робитимемо, що, на вашу думку, буде із суспільством? Чого ми не зможемо зрозуміти?

— Мені хотілося би, щоби суспільство робило висновки на основі об'єктивної, правдивої інформації. Якщо еліта, представники урядових структур, неурядових організацій не мають правдивої або повної інформації, вони ризикують ухвалювати неправильні рішення, які образять певну частину суспільства, а якусь не врахують взагалі. Раз про них не говорять, їх ніби й не існує. І насправді це вже відбувається.

Якщо говорити в широкому сенсі, не думаю, що українські журналісти розуміють аудиторію, з якою комунікують, для якої передають інформацію. Не думаю, що ми всі, я і про себе говорю, достатньо пояснюємо ті речі, які людям насправді цікаві, потрібні. Ми не знаємо, чим вони живуть, не розповідаємо, як вони живуть. Розповідаємо про те, що цікаво нам, журналістам, власникам ЗМІ, говоримо про речі, начебто важливі з точки зору поточного політичного процесу. Є люди, які порушують ту чи іншу тему в соцмережах, називаючи її топовою темою. А вона, може, взагалі не «топ», може, цікава лише «мешканцям» фейсбуку, а більше ніхто про це взагалі не говорить.

— Які міни уповільненої дії ми закладаємо, й журналісти в першу чергу, тим, що замовчуємо певні теми?

— А вам не здається, що історія виборів президентських і тепер парламентських — це теж про це?

— Ще й як здається!

— Що ми не знаємо потреби людей, а потім: *«Ой, як же можна голосувати за"Опозиційну платформу — За життя"*? А як же вони проголосували за Зеленського — хто ці люди?». Ну, мабуть, ви не спілкуєтеся з цими людьми. Не знаєте, про що вони думають, говорять. А їх 13,5 мільйонів — тих, хто віддав свій голос за Зеленського. І відбувається те, що відбувається.

Але якісь речі можна було би проговорити, медіа могли би бути майданчиком для дискусій — реальних. Не фейкових — про мову, НАТО й подібних. Адже в нас часто розганяють саме фейкові дискусії, створюючи проблеми на рівному місці. Разом із тим дискусій про те, що реально турбує людей, немає. Економічні, соціальні штуки, обговорення того, як зрозуміти людей, які дуже бідні, й не вимагати від них, щоб мали надвисоку інтелектуальну планку, детально розбиралися

у виборчому кодексі тощо. Бо потім «Оп!» — щось неочікуване, й виною всьому *«тупий народ»* або *«не той народ пішов»*. Це якась абсолютно недалекоглядна, неадекватна позиція, коли ми, можливо, вивищуючись за професією, зневажаємо людей, до яких мовимо. Чисто суб'єктивно таке враження складається.

— І саме тому, можливо, кандидат у президенти вирішує, що може використати стратегію мовчання, й за нього все одно проголосують…

— Можливо, так. А може, він краще, ніж медіа, пропрацював ситуацію, поспілкувався з людьми, зрозумів, що вони хочуть чути. І краще доніс їм свої меседжі. Навіть якщо не в якийсь суперспосіб і не зовсім правильно й чесно. Але люди почули те, про що вони між собою щодня говорять. Може, це історія якогось популізму, але давайте говорити з людьми так, щоб вони хотіли слухати нас, довіряли журналістам. Натомість довіряють комусь у фейсбуку абощо.

— Анастасіє, за ці майже 28 років незалежності до чого прийшли журналісти? Чи є взагалі журналістика в Україні?

— Є, звісно, є. Я зараз покритикувала всіх нас, журналістів, разом. Але загалом мені дуже не подобаються тенденції, які часто чую: всі медіа продажні, в Україні немає журналістики, все зійшло на пси, всі під олігархами, всі куплені-продані. Ні, в Україні є незалежні медіа, небагато — набагато більше хотілося б, в Україні є хороші журналісти-розслідувачі і хороші розслідування, в Україні є сміливі журналісти. В Україні є люди, які дбають й іноді страждають за професію. В Україні є кого аудиторії послухати і зрозуміти: ага, якщо вони розповідають, пояснюють, мабуть, так і є. Але все одно я закликаю людей і самим перевіряти інформацію, бути глибше залученими в те, про що розповідають.

Я категорично проти твердження, що всі медіа жахливі, журналістики немає. Нині у світі спостерігається тенденція підтримки традиційних незалежних ЗМІ. Адже ви бачите: на противагу цьому існують фейки, трапляються кампанії в соцмережах, зокрема фейсбуку, які навіть приводять до влади президентів, влаштовують Брекзит і т. д. З'явилася б іще тенденція, щоб медіа підтримували одне одного, а не наливали бочки й відра лайна. Бо відро з лайном виливається найбільше на кого? Якраз на незалежних журналістів. Бо ви ж сказали, що незалежні, ви ж сказали, що у вас розслідування, так давайте ми вас почмиримо за те, що ви отут щось недокрутили, а тут щось недопоказали.

АНАСТАСІЯ СТАНКО

> ...відро з лайном виливається найбільше на кого? Якраз на незалежних журналістів. Бо ви ж сказали, що незалежні, ви ж сказали, що у вас розслідування, так давайте ми вас почмиримо за те, що ви отут щось недокрутили, а тут щось недопоказали.

Тобто негатив ллється на малесенькі колективи типу «Громадського». Хоча ми не маленький колектив, але у порівнянні, скажімо, з «1+1» — так. І от на нас виливається цей шквал негативу. Ми дякуємо за критику, все нормально. Втім, наскільки вона адекватна — питання. Разом із тим ніхто не ставить запитань до «Інтера», «Плюсів», тому що *«з ними все зрозуміло»* — це олігархічні канали. Але саме в них є ця супервелика аудиторія, їм треба міняти політику подання інформації, бо велика кількість людей її споживають.

Тобто хотілося б якоїсь адекватної підтримки незалежних медіа, які сповідують стандарти. Триває війна, й ми на «Громадському» намагаємося «худо-бедно» щось дізнаватися, аби подавати адекватну, правдиву інформацію, а хтось сміється і кпинить з умовних стандартів BBC, мовляв, вони намагаються «правильними» бути.

— Чиєї підтримки ви хочете — суспільства, колег чи влади?

— Ні, суспільство має право на все: не подобається — не дивиться. Від влади не треба ніякої підтримки — просто не заважайте. Але від колег, від медіасередовища, від експертного середовища хотілося би звісно, більшої підтримки, адекватного розуміння, хто що робить і чому.

— Якою мірою, можливо, не за 28 років, а за той проміжок часу, який ви усвідомлюєте як журналіст, українські ЗМІ пішли від пропаганди?

— Стали більш об'єктивними, а не пропагандистськими?

— Не знаю, можливо, вони якось видозмінилися. Мені хочеться вашу думку почути.

— Те, що було за часів Януковича, було жахливим. Ми всі це бачили — воно було мало схоже на журналістику. Я знову-таки говорю про великі телеканали. Навіть 5 канал — і на ньому показували, як десь у Чернівецькій області діти з батюшкою дякують президенту Януковичу. Вважаю, що це є відповідальністю ЗМІ. На телеканалі «Інтер», який показував у травні 2013 року «антифашистські» марші, які влаштовувала Партія регіонів, — абсолютно фейкові. Крутили прямі трансляції, ніби тут у нас є фашисти, проти яких ведуться антифашистські марші. Ніхто не сказав, що це просто фейкова історія, яку взагалі не треба показувати публічно та ще й у прямій трансляції. Савік Шустер, який був суперпопулярний, я пам'ятаю, у п'ятничному ефірі свого шоу розкручував тему цього антифашистського маршу, присутності фашизму в Україні. Тобто нагніталися фейкові історії.

Певною мірою це те, що потім було на Майдані. Тим самим беркутівцям розповідали, що проти них стоять фашисти, маргінали, наркомани тощо. І медіа, той самий канал «112 Україна», який тоді належав міністру внутрішніх справ Захарченку, намагалися маргіналізувати, дискредитувати реальний процес. Хтось за це має нести відповідальність чи ні? Тобто вони ж теж накручували працівників правоохоронних органів, які потім зробили те, що зробили. А могло все повернутись інакше. Я, звісно, не вважаю, що вони перші й головні, але в чомусь вони також завинили.

А нібито з часу Революції гідності до реального початку війни був певний люфт: усі хотіли бути чесними, працювати за стандартами. А потім, коли вже почалась активна фаза війни, все закінчилося різко, бо *«патріоти своєї країни не розповідають всієї правди»*. Бо *«ми захищаємо країну», «ми — інформаційні солдати війни», «ми повинні дбати про перемогу, а потім вже про все поговоримо»*. Ну, це багато в чому така собі контрпропаганда до російської пропаганди. Але, мабуть, останній рік, коли дуже активна фаза бойових дій спала, трошки всіх попустило, якась відлига настала, багато хто із журналістів починає не боятися й розповідати про речі, яких раніше не торкалися. Не критикують, не поливають, наприклад, мене, «Громадське» лайном. Певною мірою всім легше. Сподіваюся, що ми на тому шляху розвитку, де медіа працюватимуть адекватніше. Може, дуже повільно, але ми йдемо до цього.

— Молодою дівчиною ви прийшли на ТВі. Чим для вас була цінною робота на каналі?

— Я вийшла в 24 роки заміж. І не могла втекти з Першого національного, де тоді працювала (туди із приходом Януковича якраз зайшла

нова команда менеджерів). У мене був медовий місяць, ми з чоловіком «закривали» якісь речі, й лише потім я перейшла на ТВі. Так, мені ще й 26 не було. У нас був адекватний колектив молодих людей, які всі хотіли щось робити, рухатися. П'ятеро журналістів працювали в новинах. Ми готували 20 хвилин о шостій вечора і, здається, о 19:30 у нас був півгодинний ефір.

Чому класно було працювати на ТВі? Бо твої ідеї, навіть дивні щодо підготовки матеріалу, віталися, ти міг рухатися в різних напрямках. І мав поруч 4-5, потім трошки більше колег, які були такі самі. Нам було досить комфортно разом працювати, ми не хотіли йти додому, чекали на ефір, усі разом його дивилися. Коментували: «*Ха, в тебе вийшло класно!», «А в тебе не дуже…».* Дивилися конкурентів. Тобто ми жили цією роботою.

— Як ви потрапили на ТВі?

— Мене запросила Наталка Катеринчук, тоді виконавча директорка ТВі. Це було дуже вчасно, бо Юля Банкова, з якою я товаришувала, пішла з Першого національного — звільнилася, можна сказати, у спосіб протесту. Саме вона потім розповідала мені про цей, на той момент єдиний опозиційний до Януковича, канал. Я хотіла туди потрапити.

На ТВі у нас були конфлікти з випусковим редактором спочатку. Бо вона працювала тиждень через тиждень на Першому національному й на ТВі. А на Першому національному я їх критикувала: як же можна працювати один тиждень на опозиційному медіа, який розповідає якусь правду, реальну історію про те, що відбувається у країні, а тиждень на державному, який хвалить Януковича й компанію. *«Як це вам, ок чи не ок?».* І, в принципі, коли я прийшла на ТВі, вона на мене була ображена. Але оскільки не вона мене брала на роботу, то якось ми помирилися та спрацювалися. Зрештою, це були професійні люди, але питання цінностей — актуальне й відкрите.

> Чому класно було працювати на ТВі? Бо твої ідеї, навіть дивні щодо підготовки матеріалу, віталися, ти міг рухатися в різних напрямках. І мав поруч... колег, які були такі самі.

— Що з досвіду ТВі ви взяли з собою на «Громадське»?

— Можливо, в нас було відчуття, що ми в боротьбі, адже нам реально доводилося боротися. Ми робили не такі сюжети, як решта колег, ми розповідали певні речі, про те ж Межигір'я, які більше ніхто не розповідав. «Українська правда» ще розповідала, «Лівий берег», але на телебаченні більше ніхто. Ми ходили на прес-конференції Януковича, які були суперрідкісні, ставили йому незручні, некомфортні запитання. Тепер у ютубі бачу досить чималі перегляди моїх сюжетів, при тому, що ютуб у 2012-му взагалі не був популярний, та й не все ми в нього заливали. Так, можливо, люди дивилися значно пізніше. Але цікаво, чому людям пізніше стало цікаво щось, що було не суперважливе?

Ми просто класно креативили. Мені дуже подобалася команда, з якою я працювала. Ми пробували робити якісь розслідування, і просто не піарили історії, що робили. Це по-перше. А по-друге, у 2012 році під час виборів ми працювали день і ніч на цьому 223-му київському окрузі, де кандидат Левченко змагався з Пилипишиним. Пам'ятаєте, там був неймовірно довгий, дванадцятиденний, підрахунок голосів. Тобто ти відчуваєш, що люди починають тебе впізнавати, що ти є голосом якихось активних молодих людей, бо вони дивляться ТВі як опозиційний канал. Вони можуть почути там якусь реальну історію. І нам, зокрема мені, почали довіряти. Для мене це було дуже цінно. А звільнялися ми зі скандалом. Усі знають чому.

— Вашими очима — що сталося між Миколою Княжицьким і тією частиною команди, яка пішла з ТВі?

— Микола Княжицький став народним депутатом. Відповідно, ніяк не міг бути у структурі телеканалу. Він декларував, що не є виконавчим директором, ним є Наталка Катеринчук, вона за все відповідає. А потім ми дізнаємося, що канал нібито перейшов до нового власника. Але про це ані керівництво, ані ми — ніхто не знає. Мене навіть цей факт вразив, що народний депутат Микола Княжицький приходить і розповідає, як і що має бути, як ми маємо поводитися і хто тут повинен керувати. Тоді ми зрозуміли, що треба захищати колектив від умовних рейдерів. Тому що це для нас було як рейдерське захоплення: речі викидали з кабінетів, не пускали людей до кабінетів, у яких вони працювали, ту ж Катеринчук. Прийшли якісь тітушки. Це був якийсь треш.

— Хто це робив?

— Команда, близька до Миколи Княжицького, звісно. У цієї команди вже були нові власники, як нам їх представив Княжицький. Якась частина керівництва, Артем Шевченко тоді вирішив, що буде директором, що все нормально. Віталій Портников так само став на ту сторону. А колектив фактично весь став в опозицію. Тому що з журналістів ніхто не залишився. Оператори навіть деякі звільнилися, режисери, технічні працівники. Якщо я не помиляюсь, 32 людей нас тоді було. Спочатку ми хотіли створити профспілкову організацію, намагатися зберегти колектив, мати якесь право голосу на ТВі. Втім, запізно про це подумали. Потім навіть бунтували, не виходили в ефір. Але зрештою зрозуміли, що це нічого не дасть і нам усім треба звільнятися. Що і сталося.

— Вас виживали чи, нав'язуючи свої правила гри, намагалися залишити?

— Ні, нав'язували свої правила гри. І, звісно, хотіли нас залишити, адже якби звільнилися всі й одразу, неможливо було би набрати так швидко новий колектив, а пішли, власне, всі творчі люди. Тому навіть якби вони думали: *«Окей, ви нам не потрібні, ми знайдемо інших»,* все одно це потребує часу. Тому вони хотіли зберегти й переконати нас, але їм це не вдалося.

— Чому досі історія з ТВі начебто підвішена в повітрі? Звісно, сторони конфлікту розповідають кожний свою версію, втім все одно — історія непрозора…

— Ну, от я вам розповідаю: було так і так, тобто було рейдерське захоплення каналу. Змінили власника, причому за підставними документами, задніми числами. Просто багато років минуло, я вже не пам'ятаю всього докладно. Навіть із моральної точки зору це була якась дикість.

У керівництво намагалися поставити нових людей, а нам казали, мовляв, все окей, працюйте. Але, розумієте, по тонкому льоду ходять усі керівники, які спочатку декларують: ми незалежний канал, ми не просто в опозиції, бо топимо за Блок Юлії Тимошенко чи топимо проти Януковича. Хоча ми розуміли, що коли Княжицький у 2012 році став депутатом, власне, від «Батьківщини», ситуація почала трохи перегинатися. Тобто ми вже не просто незалежна журналістика, а вже трохи підтримуємо опозицію й тому — проти влади.

Але чому це не було якось жахливо для нас? Бо Тимошенко тоді сиділа у в'язниці, так само сидів Луценко. Ми вважали як громадяни, як журналісти, готуючи матеріали, розслідування, що це несправедливі

посадки. Ми їздили до Страсбурга, висвітлювали засідання Європейського суду з прав людини на предмет того, як затримували цих політиків. Тобто нам здавалося, що те, що відбувається у владі Януковича і його команди, — це повільна узурпація. Плюс — на те, що говорять журналісти, владі взагалі було плювати. А ми вважали, що робимо правильні речі, працюємо за стандартами. І керівництво наше каже: *«Ми чесні»*. Пам'ятаєте історію, коли ТВі не хотіли давати ліцензії? Громадяни теж підтримували канал, концерт був, виходили люди на акцію протесту.

І раптом — бах! — ми міняємо власника, керівників, і це робиться абсолютно непрозоро, з підтасовкою документів, аморально. І журналісти, які розповідають про чесність, прозорість, правила у владі, мають на це закрити очі? Ну як? Як ми залишимося, будемо собі працювати далі, ніби нічого й не було? Але, бачите, показала історія: ми пішли — і ТВі пропав. Він ніби є, а ніби його немає — як кіт Шредінгера.

— Чому ще раніше, до того як пішов кістяк колективу, з ТВі звільнили Павла Шеремета?

— Через скандал із Княжицьким. Він йому не подобався. Павла звільнили — й місяця не пройшло, як звільнилися ми. Це речі одного порядку. Він говорив, чим не задоволений, що на каналі починають відбуватися якісь неправильні речі. Зрештою Павлу сказали: *«Ой, на твої програми немає грошей»*. І звільнили його. Потім він приходив і підтримував нас. Йому говорили, що він агент Кремля, інші образливі речі. Ми всі з цього веселилися. Ну, а Павло багато в чому був активний у цьому протесті.

— Світ побачив Майдан очима журналістів «Радіо Свобода», «Еспресо», ще деяких стримерів і — великою мірою — «Громад-

> А ми вважали, що робимо правильні речі, працюємо за стандартами. І керівництво наше каже: *«Ми чесні»*... І раптом — бах! — ми міняємо власника, керівників, і це робиться абсолютно непрозоро, з підтасовкою документів, аморально.

ського». Насамперед очима Богдана Кутєпова. Чи гинули ви тоді самі під завалами відзнятих годин хроніки? Чи лишилися сьогодні не опрацьовані з тих часів матеріали?

— Багато матеріалів є зараз матеріалами кримінальних справ у судах, бо багато справ щодо Майдану й далі розслідуються. Ми передали наші відео слідчим, прокурорам. У деяких справах я є свідком, тому що сама стримила і це саме моє відео. Чи завалена я була відео? Ми тоді нічого не опрацьовували, все йшло онлайн, передавалося в прямому ефірі. Зараз архіваріуси намагаються багато чого опрацювати, складають у якісь папки. Тобто процес триває й досі.

— Як створювалося «Громадське»? Хто був автором ідеї, хто втілював її в життя?

— Часто кажуть, що Роман Скрипін був автором ідеї. Я скажу так: ідея витала в різних групах, менших і більших, про те, що треба створити незалежне медіа. Своє, не підпорядковуватися нікому, не мати керівництва, на кшталт Суспільного, хоча тоді такої назви не було. Ми про це говорили кілька разів. Мустафа Найєм, якщо пам'ятаєте, раз на рік робив якісь дивні марафони «Янукович: год первый», «Янукович: год второй». І долучав людей, які не працювали разом, як правило. Я була долучена, Сакен Аймурзаєв, Кирило Казаков, Христя Бондаренко, Таня Даниленко, Скрипін був долучений — якось як гість, якось щось зробив. На цих марафонах ідея створення телеканалу теж обговорювалася — у 2012-2013 роках.

Потім Рома Скрипін почав обдзвонювати людей. Назбиралося вісім осіб, із якими він зареєстрував громадську організацію, назву якій придумали «Громадське телебачення»: Роман Скрипін, Діма Гнап, Андрій Баштовий, Юлія Банкова, Роман Вінтонів, Сергій Андрушко. Зураб Аласанія, здається, був восьмим. Це було десь у лютому 2013-го. Більшість іще працювала на ТВі. Нас запросили долучитися у квітні, коли розвалився ТВі. Мене, Андрія Сайчука, Наталку Гуменюк і Богдана Кутєпова. Ми стали 9-м, 10-м, 11-м і 12-м номерами — скопом, скажімо так.

Перший раз ми зібралися десь на початку травня. А вже в червні презентували «Громадське». Потім напрацьовували стратегію. На етапі стратегії до нас долучився вже і Євген Глібовицький, потім Аня Цигима, яка працювала режисеркою на ТВі, технічні працівники, які теж звільнилися з ТВі. Тобто кістяк весь був із ТВі. А також люди, яких запросив Рома. Але ми всі один одного вже дуже добре знали на той момент, нам було добре, комфортно разом, ми товаришували. І коли по-

чався Майдан, всі були готові працювати. Ми реально пахали, як коні, без сну, без відпочинку. Це був якийсь жах. Тому часто, коли в мене запитують, що й коли було, я не можу згадати, бо для мене це був суцільний потік довжиною три місяці, який я толком на дні розбити не можу.

— Зураб Аласанія говорив в інтерв'ю в межах цього проєкту: ***«"Громадське" з коліс собі поставило дуже високі планки, і це стало початком кінця: за форс-мажорних обставин працювати можемо. А коли форс-мажор перенісся на схід, де ти не можеш бути з телефоном і 3G, а відтак стрим неможливий, — "Громадське" почало падати. Може, це й нормально, підйом і падіння?»…***

— Я майже в усьому згодна із Зурабом, не згодна тільки з тим, що на фронті стрим неможливий, 3G падає. Ми свідомо вирішили, коли Зураб уже не працював з нами, не стримити вбивства, не стримити якісь речі, які відверто можуть багато чого змінити. Нас трохи навчив Майдан. Оглядаючись назад, думаю, що я не зовсім адекватно поводилася, коли стримила з Майдану. Я, жива людина, теж бачила якісь події вперше, була занадто емоційна. Інколи кричала просто. Був момент 20 січня, коли мені здалося, що двоє хлопців падають із колонади на Грушевського, з якої їх скинули беркутівці, й розбиваються на смерть. І я кажу таку фразу: *«Господи, їх б'ють, їх скинули в темряву»*, — більше нічого не бачу й додаю: *«І напевно, вони загинули».* Тобто мені в той момент саме це і здавалося, адже ззаду темрява й «Беркут», до якого ми не можемо підступитися. Але потім я дізналася, що там, по-перше, була драбина, їх стягнули. А по-друге, вони відбулися навіть не тяжкими ушкодженнями, середніми, і зараз ця справа теж у суді.

Але я маю на увазі, що я і багато хто з нас були занадто емоційні. Тепер розумію, скільки людей нас дивилися, бо мені часто говорили люди, мовляв: ми дивилися «Громадське», не могли пройти повз це спокійно і приїхали сюди, на Майдан. Тобто багато людей вирішили при-

Оглядаючись назад, думаю, що я не зовсім адекватно поводилася, коли стримила з Майдану. Я, жива людина, теж бачила якісь події вперше, була занадто емоційна. Інколи кричала просто.

їхати й долучитися до протесту через стрими «Громадського». Наскільки вони були об'єктивними, адекватними, зваженими, не знаю. Емоції справді були вкрай напружені, розбурхані.

— Якби ви з нинішнім досвідом опинилися в тій точці часу, що б ви робили інакше, чого б уникали?

— Моя камера була би повернута більше на іншу сторону, на «Беркут». Я би більше намагалася зрозуміти, що і як вони роблять. Знімала би злочини, а не просто хроніку. Розумієте, це теж момент, не скажу ейфорії, але коли ти опиняєшся у вирі незвичних для тебе подій, тебе теж трохи накриває. Але, звісно, маючи досвід, я би поводилась інакше. Про деякі речі шкодую.

І тому, коли ми почали працювати на Донбасі, в нас було негласне рішення керівництва, колективу, що це війна й не можна стримити все. Натомість сюжети, які ми знімали, я вважаю, були одні з найкращих сюжетів, які всі робили, які я робила, окей, скажу так. Що вони багато чого проясняли, бо ніхто чогось не наважився зробити, десь не опинився, не зміг бути в якомусь місці, де були ми. Але я не вважаю, що це можна було стримити.

Щодо злетів і падінь — ми не професійні менеджери. З тієї тусовки, про яку я сказала, в нас нікого не було, хто би займався медіаменеджментом, знав, як із фінансами поводитися, розумівся на маркетингу, продажах. Ми були люди, заряджені ідеєю, вона нас несла. І зрозуміло, що в якийсь момент ми провалилися. З одного боку, через те, що глядачам більше не хотілося постійно перебувати біля ютуба й дивитися все. Бо не відбувалось уже незвичайних подій. До якихось подій ми не мали доступу, тому що на війні не всюди тебе пустять, і взагалі не можна стримити. До цього ми теж дійшли власним розумом. Провал стався також через те, що організація елементарно мала рости, а в ній не вистачало людей, які би могли працювати на її зростання. Ми всі хотіли працювати десь у полі. Через Рому Скрипіна теж багато чого провалилося *(«Скрыпин — "Громадському": "Я буду не чеки вам показывать, а на х*р вас посылать"» на сайті «Детектор медіа». — Ред).*

> ...ми не професійні менеджери... Ми були люди, заряджені ідеєю, вона нас несла. І зрозуміло, що в якийсь момент ми провалилися.

— Треба було вже робити певний програмний контент, аби наповнювати ефір.

— Так, готувати контент, програмна якась сітка мала бути, програмні редактори. Люди мали займатися тим, щоби канал перейшов на інші рейки. Так, ми не швидко усвідомили це — певний час минув. Але, слухайте, п'ять чи шість років, мабуть, не той відрізок часу, коли варто говорити, що «Громадське» провалилося. Бо, скажімо, закордонні медіа зі статусом працюють багато років. А якщо говорити про українські ЗМІ — в нас від незалежності і трьох десятиліть не минуло. І скажіть мені, де є такий унікальний канал, як «Громадське», який пішов із нуля від журналістів і поки що стоїть? Шостий рік ми нібито не розвалилися, навіть у студії працюємо, в якій є камери, світло якесь.

— На що ви вийшли зрештою, щоби стабілізувати роботу й утримати глядача?

— Зрозуміли, що нам потрібні сюжети, що нам треба мати студію прямоефірну, більше в неї вкладати. Що хочемо робити, так би мовити, «нєтлєнки», матеріали, які стануть основою для документальної журналістики, кримінальних справ. Бо на Майдані ми цього не розуміли. Це зараз ми бачимо, що щось треба знімати, аби віддати органам прокуратури, певним трибуналам. І я знаю, що якісь наші зйомки підуть туди. Що треба глибше копати, розбиратися. Такий був план розвитку, а зрештою — вихід.

— У які програми, якими зараз пишаєтеся, ви вклали ці роздуми й переживання внутрішні?

— Три роки я очолювала «Громадське. Схід». Ця програма займалася винятково Донбасом. Не лише війною, бойовими діями, а взагалі, цивільним населенням, їхніми проблемами, потребами. Вважаю, ми були голосом, майже поодиноким (крім сайту «Новости Донбасса» Олексія Мацуки і пізніше програми «Донбас. Реалії» на «Радіо Свобода»), який говорив до мешканців Донбасу, як із цієї сторони, так і з окупованої. Разом із проектом «Громадське. Крим» вони інтегрувалися всередину щоденної програми. «Громадське. Крим» теж було поодиноким голосом для тих, хто живе в Криму, або виїхали звідти й переймаються життям на півострові. Я вважаю, що це дуже потрібні, цінні проекти, які за аудиторію мали українських громадян, про яких багато хто забув і хотів би вдавати, що їх не існує, як і проблеми, котрі треба вирішувати.

— Проект «Крим. Реалії» з'явився на «Радіо Свобода» майже одразу, навесні 2014-го. А також на «Громадському радіо» була передача «Київ-Донбас», у якій говорили і про Донбас, і про Крим. І ви з колегами тримали на порядку денному ці теми…

— …про які більше ніхто не хотів говорити.

— У 2016 році головна редакторка новин «Громадського» Ангеліна Карякіна сказала: *«Наш контент має створювати порядок денний»*. Які завдання у «Громадського» сьогодні і яким ви його бачите років п'ять — десять наперед?

— Дуже складне запитання, бо ми на черговому етапі трансформації. Тому неправильно буде, аби я говорила за все «Громадське». Досі місія «Громадського», яку ми придумали в 2013-му, залишається. Ми намагаємося створювати інформаційний простір для суспільства сталого розвитку, для якогось поступу. Якщо це перекласти на нормальну мову (а я люблю дуже перекладати речі на нормальну мову й так завжди кажу журналістам), то це означає, що інформація, яку надає «Громадське», має бути такою, щоби люди, споживаючи її, могли ухвалювати рішення, які підуть на позитивні зміни у країні. Адже саме завдяки правдивій, чесній інформації про важливі речі, можливі рішення, здатні допомагати змінам у країні.

Нічого не змінилося, ми говоримо далі про реформи — вдало чи невдало вони йдуть. Ми намагаємося бути голосом громадянського суспільства, яке щось рухає. Але не вихваляючи це суспільство, а ставлячи його представникам критичні запитання теж. Ми говоримо про ліберальні цінності, але це майданчик для дискусії: тут, звісно, є і представники консервативних груп, які дискутують із «лібералами». Тобто все як є. Просто ми намагаємося вирізнити реально важливі теми. Я — керівниця проекту «Нині вже», гаслом якого є слова «Що насправді відбувається?». Ми говоримо: вам може здаватися, що важливим зараз є оця історія, бо вам всі розказують про це. А ми пояснюємо: можливо, важливою історією є інша, й намагаємося пояснити чому. А може, історія, яка на видноті, про яку ви думаєте як про важливу, і справді важлива. Втім, так буває не завжди.

— Ви бачите той момент, коли ваші глядачі платитимуть гроші, щоб дивитися «Громадське», аби воно існувало?

— Хочеться, аби це було. Але я розумію, що… Ну, по-перше, є Сус-

пільне, і я дуже хочу, щоб Суспільному теж усе вдалося. Хоча мені самій складно уявити, як це буде й чи буде взагалі. Бо від політиків залежить бюджет кампанії, існує скупчення різних обставин, які також не зовсім залежать від керівництва самого Суспільного. Але, можливо, в них вийде. Ми, вірогідно, будемо працювати для Суспільного як продакшен. Умовно кажучи, ми не вважаємо, що «Громадське» має існувати вічно, тому що ми його придумали, заснували, а самі такі класні. Ні, в нас не має такої мети. Ми можемо стати постачальником людей, контенту…

— Під брендом «Громадського»...

— Так, під своїм брендом. Якщо в Суспільного не вийде, можливо, справді ми маємо стати медіа замість Суспільного. Є альтернативні плани розвитку. Ми живемо в дуже турбулентні часи, яким медіа на кшталт «Громадського» все ще потрібне. Можливо, це й не дуже добре для країни в добу фейків, неправдивих історій, пропаганди, коли власники зацікавлені в тих чи інших новинах, певним чином поданій інформації, але ми відчуваємо, що все ще потрібні цьому суспільству. Проте ми не збираємося тут усі померти старенькими, бо це наше медіа.

— Наскільки щиро ви підтримуєте «Громадське радіо» й один одного — як ви відчуваєте?

— Звісно, їхні починання, фінансова підтримка слухачів — ми теж говоримо про ці речі, підтримуємо їх публічно. Намагаємось отримувати синергію людей, проектів, розповідати навзаєм одне про одного. Вони нас часто запрошують, ми ділимося досвідом щодо наших проектів, які вдалися. В цілому ми дуже добре ставимося до колег, вони великі молодці. Але, звісно, «Громадське» і «Громадське радіо» — це різні проекти.

— Проблема, яка мені дуже болить, це ваші й окремо Андрія Куликова поїздки на непідконтрольну територію — на Донбас.

— Я була в Луганську ще в червні 2014-го, де зрештою сиділа в підвалі, і ще у травні 2014-го в Донецьку. У Криму я зараз не буваю — туди їздить і їздила Наталка Гуменюк. Останній раз я була в Криму під час псевдореферендуму.

— Медіаспільнота до цих поїздок ставиться дуже напружено.

АНАСТАСІЯ СТАНКО

Чи є у вас аргументи, які би прийняв кожен громадянин, можливо, кожен колега щодо вашого переконання, що на непідконтрольну територію Донбасу і в Крим сьогодні їздити варто?

— Все дуже просто. Ми — журналісти, українські журналісти, ми розповідаємо, що відбувається в Україні, висвітлюємо теми, які важливі, на нашу думку, які обирає редакція. Я вважаю, що на Донбасі — і на окупованій, і на звільненій території — дуже багато важливих тем. Є українські громадяни, які там живуть. Є українські громадяни, яким бракує українського контенту, є такі, кому бракує просто відео, яке б на українському каналі показали про них — про те, як вони живуть в абсолютно інших умовах, ніж раніше. Абсолютно все помінялося. Це стосується і Криму, й окупованої території Донбасу. Я взагалі не розумію, що тут може бути питанням для дискусії, чесно.

— Деякі колеги вважають, що їздити туди небезпечно…

— Так, небезпечно.

— … і недоцільно, тому що ви все одно не отримаєте тієї інформації, тієї віддачі, на яку розраховуєте.

— Але коли журналіст береться за будь-яку гостру історію в Києві, в Житомирі — де завгодно, він ризикує отримати не всю інформацію. І як наслідок — ризикує підготувати матеріал, де будуть передані не всі дані. Бо з ним хтось не захотів поспілкуватися, хтось вирішив приховати інформацію, якісь люди взагалі нічого не коментують. Це не означає, що тема стала менш важливою й потрібною. У нас є голова на плечах. Тут тебе військові поводили, там ефесбешники за тобою походили — залежить від твого журналістського професіоналізму донести до аудиторії, про що тобі не дають розказати. І вже глядачі самі зрозуміють, яка там атмосфера панує, в яких умовах живуть такі самі твої співгромадяни і так далі. Правда?

— Правда, але…

— Але якщо ти нічого не бачиш, ти можеш вигадати: і те, що там рай, як вигадують російські державні канали, і те, що там пекло, як розповідають іноді українські ЗМІ, — не буваючи там, взагалі не усвідомлюючи, що там відбувається. Приміром, я не знаю, що відбувається в Криму, чесно вам скажу.

— Але ж ви можете потрапити в полон.

— Так, на окупованій території Донбасу, звісно, такий ризик дуже високий. Тому я й не їду. Якби тільки це вікно можливостей трохи відкрилося, аби я мала бодай якусь упевненість, що мене там зразу не запакують, я би поїхала туди. Мене би не зупиняло, що я там не зможу отримати якусь інформацію. Я би знайшла можливість, як її отримати, як показати картинку. Я впевнена, що будь-який репортаж із Донецька, з Луганська був би важливий і його би дивилися. Будь-який, який хоча би щось привідкривав звідти. Але, правда, я зараз боюся, що одразу попаду на підвал. І розумію, який це ризик. Але у Криму історія інша. У Крим українські журналісти можуть поїхати, й майже ніхто не їде, крім нас. Чому?

— Наталка Гуменюк від «Громадського» їздить, так?

— Так, подивіться її матеріали. Можна скласти журналістську точку зору, які вони.

— Як ваша колега отримує акредитацію? Якщо через російське МЗС, чи не закидають «Громадському», що ви в такий спосіб легалізуєте анексію Криму?

— Не обов'язково мати акредитацію МЗС РФ, аби працювати у Криму. Адже все ж таки більшість українських громадян може спокійно поїхати на півострів — через пункт пропуску Чонгар і Чаплинку. Але кілька наших журналістів мають акредитацію РФ, із нею ми їздимо, наприклад, на суди щодо українських політв'язнів, на суди по моряках.

Часто в зонах конфліктів в інших країнах журналісти беруть акредитації в бойовиків, терористів, аби показувати, що робиться в місцях, куди доступу практично немає нікому.

> Я впевнена, що будь-який репортаж із Донецька, з Луганська був би важливий і його би дивилися... Але, правда, я зараз боюся, що одразу попаду на підвал. І розумію, який це ризик.

— Ви розповідали, що коли в Луганську потрапили в полон, вам пригадували Романа Скрипіна: люди були незадоволені тим, як він на «Громадському» вів ефіри. Що згадували, Царьова і Чечетова чи ще щось?

— Я не пам'ятаю, чесно кажучи. Щось згадували. Романа Скрипіна дивилися, пам'ятали. Так, їм не подобалося. Але те, що я робила, їм не подобалося значно більше. Тому що в полон ми потрапили після того, як знімали бойові дії у Щасті — з протилежного боку, там були тіла побратимів бойовиків-еленерівців. До мене підбігла мама чи тітка когось з убитих, яка хотіла видряпати мені очі. Тобто для мене ця ситуація виглядала дуже поганою. У них було дуже багато запитань до того, що ми знімали. Бо це якби протилежна сторона лінії фронту. Ти на ній опинився, й оці люди хочуть заподіяти тобі зле. Вони вважають, що це теж пропаганда, що я шпигунка, спеціально приїхала все тут вивідати, аби передати на ті позиції. Тобто вони більше говорили про мене і про мою роботу, яка їм не подобалась, а не про ще когось.

— На початку війни вас затримували російські прикордонники на кордоні з Росією. Ви побували в полоні в Луганську. Вас звинувачували в тому, що матеріалом з промзони в Авдіївці, «промки», ви розкрили позиції українських військ. Потім — напруження з тим, що Міноборони позбавило вас акредитації, а розібравшись — повернуло її… Які моменти за воєнні роки були найстрашнішими? І не побоюся запитати у вас як у світлої людини — який позитив із цих страшних історій ви винесли для внутрішнього розуміння чогось?

— Історія із «промкою» була справді жахлива. Вона була жахлива через те, що фактично в нас на руках загинув військовий. Це був шок для нас. Вона була жахлива через те, чим ситуація обернулася. Я досі маю запитання до генералів, до керівництва армії, чому вони вчинили так низько, ницо, підло, що взагалі не красить офіцера. Це якісь особисті історії. Втім, ми ж дорослі люди, всі професійні, й не маємо на це зважати.

Але, знаєте, в мене були жахливіші історії. Наприклад, на війні загинув мій друг, Віктор Гурняк, який теж був журналістом, фотокореспондентом, а потім пішов воювати в «Айдар», і в першому ж бою його вбили. Це теж історія, яка живе зі мною. Інша жахлива історія — та, що мені доводилося бути тією людиною, яка розповідала рідним по телефону, що їхнього сина і хлопця більше немає в живих. Ці люди зі мною

Прес-центр штабу АТО клопотав перед СБУ про призупинення акредитації журналістів «Громадське ТБ» Анастасії Станко, Костянтина Рєуцького і спеціального кореспондента «Новой газеты» Юлії Полухіної до з'ясування всіх обставин. Про це прес-центр АТО повідомив у фейсбуку. Але подальше розслідування інциденту Службою безпеки України не виявило порушень у роботі журналістів. Анастасія Станко та «Громадське» подали позов про захист честі та гідності, вимагаючи спростування звинувачень, поширених прес-службою АТО. Зрештою обвинувачення зняли, а пізніше Настя отримала подяку від Міністерства оборони України.

досі. Вони мені часто сняться, часто просто з пам'яті виринають. Усе це я пам'ятаю дуже добре.

— А момент, коли вам здалося, що Міноборони «*вдалося знищити мою репутацію, що я більше не зможу приїхати на передову і не зможу нормально говорити з людьми. Мені дзвонили хлопці з передової, з якими у нас чудові стосунки, які довіряли, і казали: "Настю, як ти могла це зробити — привезти російську шпигунку на передову, і вона вбила наших хлопців"*».

— Це був теж складний момент. Я думала: *«Боже, це якийсь суцільний жах — як так можна?!»*. Звісно, я перебувала у стресовому стані. Але потім брала трубку, набирала всіх, хто мені був цінний, дорогий, чи я не хотіла, щоб вони думали так, начитавшись якоїсь дурні, й телефонувала. Втім траплялися й гірші моменти.

Мені шкода батьків, які не вибирали професію журналіста, не вибирали всього того, що вибрала я свідомо, тому в мене до ризиків професії, у принципі, немає претензій: ну, сталось як сталось, нічого страшного, йдемо далі. Але вони це читали, слухали, я знаю, що їм було боляче. Батьки дуже за мене переживали. Важко, як твоя сім'я страждає, коли сама цього не обирала.

— А вам говорили коли-небудь чоловік чи батьки: *«Настю, не їдь! Благаю...»*?

— Багато разів говорили. Як правило, я не повідомляла, що я їду. Коли була там, не казала, що я там. Батьки дізнавалися, коли я поверталася. Переважно це було, коли вони бачили якийсь мій репортаж

> Мені шкода батьків, які не вибирали професію журналіста... Але вони це читали, слухали, я знаю, що їм було боляче. Батьки дуже за мене переживали. Важко, як твоя сім'я страждає, коли сама цього не обирала.

і розуміли, що я там була. Щодо чоловіка, то, звісно, не було все так просто: ти ж не приховаєш від нього, як від батьків, які не живуть із тобою — вони мешкають в Івано-Франківську. З чоловіком інакше, бо чоловік хоче бути тим, хто тебе намагається захистити. А захистити не може. І йому це складно. Так, це були важкі моменти. Ну, нічого.

— А яка найголовніша проблема, про яку би ви не знали, якби не бували на війні, не робили би матеріалів звідти?

— Дуже багато помінялося моїх думок взагалі про те, що треба висвітлювати, про кого говорити, хто головні жертви війни. Чому важливо говорити про жертв, які, може, не дуже нам подобаються або здаються не надто позитивними героями. Напевно, я би цього не зрозуміла, якби багато не їздила на фронт.

Наприклад, розповідь про секретні тюрми СБУ — одна з таких історій. Звичайні репортажі, коли ми не допитувалися в людей, у машину яких потрапив снаряд і розламав її надвоє: *«А звідки стріляли?»*. Вони могли сказати: *«Українські військові стріляли»*. І часто-густо чули від журналістів: *«Як ви можете таке говорити, припускати?»*. Не робити таких речей, тобто навпаки — все-все досконально розпитувати — мене навчила робота військового кореспондента.

— Ви спілкувалися з тими колегами, які також потрапляли в полон на Донбасі?

— Звісно, багато з ким спілкувалася. З Антоном Скибою, з Марією Малафєєвою, вона блогеркою була. У вересні минулого року наш один хлопець опинився в полоні, ми допомогли його витягти, зараз він у Києві з нами. Ми публічно не розповідали цю історію. Його батьки й далі живуть у Донецьку, він не хоче розголосу.

— Після фільму «Таємний ізолятор СБУ» теж точилися дискусії щодо доречності такого розслідування під час війни. Ще журналістам «Громадського» закидали, що вони бездоказово припустили, що в Україні можуть існувати й інші подібні ізолятори: «*Якщо існування таких ізоляторів зберігається в секреті й заперечується публічно, а з органів правопорядку ніхто це не розслідує, то де гарантія, що від нас не приховають будь-яку іншу суспільно важливу інформацію?*». Слово «ізолятор» у множині звучало і в анонсах фільму. У вас є докази існування інших таємних тюрем в Україні, попри те, що ви не навели ці факти у своєму розслідуванні?

— Вибачте, але мені здається, «таких ізоляторів» — це «таких, як цей». Так само можна сказати «таких журналістів, як Станко», «таких каналів, як "Громадське"». Не думаю, що це означає, що є інші такі ж журналісти або інше таке ж «Громадське».

А щодо того, чи існували інші ізолятори, — нам забракло доказів, аби навести ці факти у фільмі. Але є безліч інших досліджень: й Amnesty International, і Місії ООН з прав людини, і HRW, в яких вони розповідають про інші місця незаконного тримання людей. Саме наші співрозмовники не готові були говорити на камеру про ці місця утримування. Тому недостатньо доказів — це недостатньо доказів.

Загалом мене дуже здивувала й досі дивує дискусія про те, наскільки доречно говорити про порушення прав людини. Натомість дискусії про припустимість таких дій з боку спецслужб, на жаль, не було ані в українському суспільстві, ані навіть в українському медіасередовищі. Хоча саме така розмова дуже потрібна. Адже завдання медіа — показувати правду (а у фільмі показано правду), а також бути майданчиком для дискусій (а не тими, хто виправдовує представників влади) і говорити про небезпечні тенденції. Медіа не порушують ці питання, журналісти не запитують, чому немає розслідування цієї справи (навіть внутрішнього), а винних не покарано.

На початку й наприкінці фільму я ставлю з десяток запитань — правоохоронним органам, владі, суспільству. Жодне з них так і не викликало дискусії, а вони достатньо серйозні. Натомість що було? Або колеги й далі заперечували, що ізолятор існував, і намагалися висміяти авторів, або, погоджуючись, що ізолятор існував, всіляко виправдовували дії СБУ й існування тюрми, а авторів звинувачували в тому, що вони показали правду. Це серйозні симптоми хвороби медіасередовища.

Але я тішуся, що фільм потрапив до фіналу конкурсу «Честь професії», здобув спецприз «Mezhyhirya Fest» і нашу роботу відзначили у США. Тобто симптоми присутні не в усіх-таки.

— Мене вразили ваші слова про те, що правда може стати однією з точок зору, поруч із брехнею: *«Окрім нас, про це написали ще чотири журналісти… А решта — поїхала в Харків, щоб сказати: “Та не існувало ніякої тюрми”… Ми маємо постійну якусь протидію. Ти розповідаєш історію, а тобі кажуть — ні, цього немає. І правда стає однією з точок зору. Як і брехня стає однією з точок зору…».*

— Так. Але також треба сказати, що ці чотири журналісти — це журналісти, які працювали не на українські видання, це теж дуже важливо. Про це написали Deutsche Welle, BBC, здається, «Радіо Свобода» і ще хтось, не пам’ятаю вже. Але ті їхні колеги по корпорації, які не на українські медіа працюють — не на українські! Тобто іноземним медіа ця тема здається важливою, цікавою, такою, яку потрібно висвітлювати, а українським ЗМІ — не такою. Це теж історія. Я не думаю, що всі хотіли сказати, що там нічого немає, але дехто погано зробив свою роботу. Не з якимсь умислом, а просто погано. Відправили його з Грицаком *(Василь Грицак — голова Служби безпеки України з 2 липня 2015-го по 22 травня 2019-го. — Ред.)* походити по ізолятору. Ну, вони й походили. Сказав Грицак, що нічого немає, так і написали. Їм же не сказав редактор розслідування провести.

Але, звісно, частина журналістів свідомо не захотіла навіть взяти оонівські звіти, ще щось проаналізувати. Це теж недбалість. Але це також розмова про те, що їх спеціально покликали й показали. Натомість не покликали нас, тих, які займалися розслідуванням. Тобто використали журналістів, аби показати: *«Все добре»*. І захистити себе від критики міжнародних організацій. Нібито попрацювали для країни, захистили її, і журналісти теж.

— Що це за ознаки часу? Немає журналістського цеху?

— Ні, цех десь там є. Є колеги, якими я захоплююся, пишаюсь. Історія також про те, що тим журналістам, думаю, самим неприємна ця історія. Бачите, вони не хочуть знати, що це існувало, і ніколи б не взялися про це розповідати. Бо вважають, що країна воює, захищається, а ви тут… Як казав Грицак, *«не лийте воду на млин ворога»*.

— За вашими словами, це сигнал кожному: мовляв, не порушуйте «неправильних» тем, адже вас просто зацькують.

— Так.

— Сайт «Миротворець», «розстрільний список Бабченка», цькування в соцмережах — скільки за цими залякуваннями журналістів серйозних намірів?

— «Розстрільний список Бабченка»… Чесно кажучи, я не вірю, що хтось реально хотів убити цих 47 активістів, журналістів. Залякати, налякати? Не знаю, правда. Оскільки ніякої більше інформації немає. Але, мабуть, якщо спецслужби більше не розслідують нічого, ніяку охорону журналістам і тим активістам не дають, мабуть, уже немає жодної небезпеки. Їм же краще знати, чи була небезпека. Мені особисто, не як представниці «Громадського», а як Насті Станко, здається, що ця історія більше фейк, ніж реальність.

Щодо Аркадія Бабченка, я теж не розумію, в чому була історія. Бо все, що ми копали на «Громадському», нічим не увінчалося — ми так і не дізналися нічого. Ми й далі займаємося цією темою, але поки що невідомо, чия це була спецоперація — Служби безпеки України чи якихось інших спецслужб. І я теж мало вірю в цю історію.

Коли «Миротворець» публікував дані журналістів, то була хороша нагода сказати: журналісти, які будуть якусь «неправильну» лінію гнути, розповідати якісь «не ті» новини, вважатимуться колаборантами. Та мені здається, це все нічого не дало, більше того — спрацювало взагалі в іншу сторону.

— Дуже обережно говорю завжди про справу Аркадія Бабченка, втім є й інша сторона: певно, ви будете 150 разів перевіряти будь-яку інформацію від правоохоронців, навіть про смерть?

— Я і так це роблю. Я не можу сказати, що довіряю органам поліції, тим більше Службі безпеки України чи прокуратурі. Коли підлеглі журналісти щось роблять, я теж завжди перевіряю, кажу їм: *«Перевірте три рази, давайте дізнаємося від цих і цих людей, а не від правоохоронців»*. Тому що не довіряла їм і до інциденту з Бабченком.

— Ви всіх героїв ваших сюжетів пам'ятаєте? Батько й син Косолапови, Олександр і Володимир, з батальйону «Айдар» живі? Рідне місто Щастя очистили від бойовиків, а потім?

— Батько отримав дуже важке поранення, лікувався довго в США й далі лікується. Син уже не військовий. У нього все добре, він довго із сім'єю шукав житло, аби подалі від Щастя, де було в 2014–2016-м не дуже спокійно.

— За що ви отримали Міжнародну премію за Свободу преси 2018 року?

— Думаю, що я просто стала збірним образом всіх українських журналістів, які намагаються у складних умовах розповідати якісь складні речі, доносити правду. Як би їх не критикували, на них не тиснули. Журналістів, які займаються професію, реальною професією.

— Якось я брала інтерв'ю в альпіністки Ірини Галай. І запитала в неї: *«Що для людини, яка підкорила Еверест, є Еверестом?»*. Вона, знаєте, ніби ізсередини засвітилася й каже: *«Я хочу далі продовжувати експедиції на восьмитисячники, але і хотіла б завести сім'ю. І це буде для мене найбільший Еверест — пожертвувати своїм часом на самому піку моєї спортивної форми і приділити рік народженню дитини»*. Які на сьогодні ваші виклики, ваші висоти-глибини у журналістиці та житті?

— Чесно кажучи, я дуже втомилася за ці шість років — зі старту «Громадського», від початку Революції гідності. Мої виклики — не щось надто глибоке. Я вже колись казала, що шукаю внутрішнього примирення із собою. Розумію, що мій організм дуже сильно зносився за цей час — морально, психологічно, фізично. Я хочу знайти примирення із собою в тому, що буду, як кажуть, більше себе любити, приділяти собі більше уваги, часу, зрозумію глибоко, чого я хочу. І не працюватиму в режимі білки в колесі, як останні шість років. Можливість просто відпочити, побути із собою наодинці, зрозуміти, як рухатися далі, теж дуже важлива річ насправді.

— Після історії з таємним ізолятором, коли вам говорили, що тема не на часі, краще її порушувати після війни, ви відповіли: *«Ми сьогодні воюємо не тільки проти Росії, а ще й за якісь цінності, за майбутнє»*. За яке майбутнє в журналістиці ви воюєте?

— Можливо, це майбутнє, в якому не треба буде бути ціннісним медіа «Громадським», у якого всі будуть брати інтерв'ю і ставити у приклад. Натомість усі медіа будуть працювати за стандартами, порядно, вибирати справді важливі теми, а не від яких можна зібрати лайки, шери, репости. Всі медіа будуть ціннісні, орієнтовані на глядача, на оце краще майбутнє, коли рішення ухвалюються на основі якісної інформації. Саме в такому майбутньому було би круто й безпечно жити.

— Це мрія чи реалістична ціль?

— Поки що більше мрія. Звісно, реальність можлива, але в дуже віддаленій перспективі. На жаль, виклики часу не сприяють тому, щоби незалежні, об'єктивні медіа, які думають про цінності, могли бути популярними, могли взагалі працювати. Не сприяють, щоб олігархічні медіа зникли, а громадськість фінансувала нормальні медіа, щоб журналісти відповідально ставилися до контенту, який продукують, а люди — до інформації, яку споживають.

> На жаль, виклики часу не сприяють тому, щоби незалежні, об'єктивні медіа, які думають про цінності, могли бути популярними, могли взагалі працювати.

Чому Севгіль Мусаєва відмовилася від посади прес-секретаря президента Зеленського? Як «пакетики чаю» сприяють появі журналістських розслідувань? Що таке «внутрішній Федорін»? Що відбувалося в редакції «Української правди» після вбивства Павла Шеремета? Чим небезпечна недовіра всередині медіацеху й недовіра журналістів до поліції? Чому до Криму варто їздити навіть з акредитацією МЗС РФ? У чому головредка «Української правди» збирається наслідувати The Guardian? Про це та інше читайте в інтерв'ю головної редакторки «Української правди» Севгіль Мусаєвої в межах спецпроєкту «Журналістика незалежної України: перші 25 років».

28 серпня 2019 року

UA RU

Севгіль МУСАЄВА:

«У мене була амбіція поставити Курченка на місце — створити альтернативний "Forbes"»

СЕВГІЛЬ МУСАЄВА

«Я

кщо ви закриваєте школи — завтра будете відкривати тюрми», — написала 14-річна Севгіль Мусаєва в одній зі своїх перших публікацій, коли влада Керчі планувала скоротити кількість дитячих гуртків у місті. Школярка відвідувала один із них — Школу журналістики при Палаці дитячої та юнацької творчості. Після призначеної перевірки жоден гурток не закрили. Севгіль уперше відчула суспільну функцію журналістики. *«Я почала писати критичні замітки: про відсутність водопостачання влітку, про прояви націоналізму серед молоді. Проводила соцопитування на вулицях міста щодо куріння в місцях скупчення людей».*

...Севгіль Мусаєва — кримська татарка, народилася в Узбекистані. А завдяки відгалуженню маминого коріння ім'я має азербайджанське: sevgilim означає «кохана». Коли у 1989 році кримським татарам, депортованим 1944-го, дозволили повернутися до Криму, родина Мусаєвих переїхала до Керчі. Дівчинці було два з половиною роки. Севгіль каже, що існування кримських татар у Радянському Союзі довгий час замовчувалося, а під час інтеграції кримськотатарського народу в суспільне життя Криму їй із батьками нерідко доводилося стикатися з несправедливістю.

СЕВГІЛЬ МУСАЄВА

У дитинстві кумиром Севгіль був Влад Листьєв — юна глядачка з нетерпінням чекала кожної його програми... Коли вбили Георгія Гонгадзе, їй було 13 років. *«На той час я, звичайно, не думала, що буду пов'язувати своє життя із журналістикою. Але ця історія мене дуже вразила»*. Спочатку Севгіль хотіла стати юристкою. А потім розсмакувала інше заняття — писати. Школяркою почала друкуватися в республіканській пресі. У 10-му класі мала 60 публікацій і була членкинею Малої академії наук із журналістики, літератури та англійської мови. І Севгіль Мусаєвій як найкращій юнкорці року призначили стипендію Ради міністрів Криму. Диплом — «Талановиті діти Криму — майбутнє України» — журналістка зберігає досі, хоча зміст відзнаки сьогодні прочитується інакше: *«Зараз Крим окупований. Половина дітей, які зі мною отримували ті дипломи, або влаштувалися працювати в органи окупованої влади, або в археологічних експедиціях РФ»*.

Севгіль Мусаєва закінчила Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. Щоби вступити до київського вишу, російськомовній абітурієнтці довелося терміново вчити українську мову. *«Рік займалася з репетиторами. І прочитала всю рекомендовану до вступу українську літературу. І дуже багато людей, які*

СЕВГІЛЬ МУСАЄВА

навіть навчалися в українських школах, дивувалися, що я ще у 10 класі прочитала "Жовтого князя", "Тигроловів" абощо».

Літературні знання сприяли кращому розумінню Севгіль *«ролі особистості в загальноукраїнському історичному контексті».* Після університету вона обрала ділову, економічну журналістику: мала заробляти гроші, щоби послабити навантаження на батьків, які підтримували також її сестру-студентку. *«Агентство "Економічні новини" було єдиним виданням, яке на той час оплачувало практику. Це були невеликі гроші, але...».* Тарас Загородній, який і створив цей ресурс, дав Севгіль «подорожню у життя». Хоча й сама журналістка за вивчення нафтогазового ринку взялася максимально відповідально. Гонорари витрачала на газети «Коммерсантъ Украина» та «Дело», зачитуючи їх до дірок, а в її кімнаті в гуртожитку висіла інфографіка з «Інвест-газети» — з усіма ФПГ. *«Мої одногрупники жартували з мене, а я вивчала, якій фінансовій групі належить те чи інше підприємство».*

Потім була робота в газеті «Дело» та журналі «Власть денег», де Севгіль Мусаєва сформувалась як спеціалістка з нафтогазової тематики й паливно-енергетичного комплексу. А в червні 2011-го журналістка прийшла працювати в журнал «Forbes Украина». Провела власні журналістські розслідування про нафтогазові справи Нестора Шуфрича й Миколи Рудьковського, про статті доходів Юрія Іванющенка. Але найгучнішими розвідками Мусаєвої стали матеріали про бізнес Сергія Курченка. Саме він, за іронією долі, у 2013 році придбав «Український медіа холдинг», до якого входив «Forbes Украина». У відповідь — спочатку головний редактор видання Володимир Федорін, журналістка Севгіль Мусаєва, її співавтор по розслідуванню Олександр Акименко, а потім іще тринадцять їхніх колег пішли з редакції.

Восени того ж року Севгіль Мусаєва створила ділове видання «Hubs» і стала його головною редакторкою. Утім, як інтернет-проект воно стартувало лише в лютому 2014-го. Адже розпочався Євромайдан — Севгіль була його активісткою, робила репортажі, в тому числі під час штурмів і розвивала проект «Hubs» у фейсбуку.

Після анексії Криму Росією Севгіль не поїхала на півострів, де жили її батьки, — лишилася в Києві з редакцією. Вона виступила однією з ініціаторок проекту «Крим SOS», покликаного надавати достовірну інформацію та допомогу людям у питаннях безпеки, переселення та пошуку ресурсів.

Далі — більше. У жовтні 2014-го 27-річна Севгіль Мусаєва очолила відоме онлайн-видання «Українська правда» («УП»). Найважче випробування на посаді головної редакторки — загибель журналіста Павла Шеремета, робота редакції після трагедії, намагання вплинути на розслідування вбивства колеги і друга.

У червні 2019 року Севгіль повернулася з півторарічного професійного навчання — спочатку у Великій Британії, потім у США. В Оксфорді журналістка була стипендіаткою програми Reuters Institute for the Study of Journalism, у Гарварді — Nieman Fellowship. За словами Севгіль, їй вдалося відновитися емоційно й під іншим кутом поглянути на завдання журналістики. А отже, вона має свіжі, сміливі плани для розвитку редакції, якою продовжує керувати.

Сьогодні **головна редакторка інтернет-видання «Українська правда» Севгіль Мусаєва** — учасниця спецпроєкту «Детектора медіа» «Журналістика незалежної України: перші 25 років». ■

СЕВГІЛЬ МУСАЄВА

— Севгіль, як написали ЗМІ, президент Володимир Зеленський пропонував вам стати його прессекретаркою. І це трапилося тоді, коли тривав конкурс на цю посаду. Скажіть, це правда?

— Мені здається, неправильно розповідати про свою приватну розмову з людиною, навіть якщо це президент України. Тому я це залишила без коментарів. Але мене останнім часом запитують, чи збираюся я в політику. Ні. Я повертаюся в журналістику. Я повертаюся в «Українську правду». Мені цікава професія. І я вважаю, що саме тепер є великий попит на якісну журналістику і я потрібніша і в «УП», і взагалі на українському медіаринку більше, ніж будь-де.

— Небажання виносити приватну розмову на публіку — це єдина причина того, що ви не хочете про це говорити? Чи має місце конфлікт інтересів? Обраний президент повідомляє про конкурс, а вам пропонує посаду поза конкурсом...

— Якщо чесно, я взагалі пропустила історію з конкурсом, не знала, що його оголошено. Дізналася про це вже потім, коли оголосили ім'я прессекретаря. Бо на той час я закінчувала навчання у США й не так уважно стежила за новинами в Україні.

— Тобто коли ви говорили з президентом...

— Я не можу підтвердити чи спростувати, чи говорила я з президентом.

— Але ж ви сказали, що це була приватна розмова. Отже підтвердили.

— Але коментувати будь-що не хочу.

— Добре... Осінь 2014-го, Вільна школа журналістики Дмитра Раімова. Виступаючи із промовою, ви сказали: *«Якщо у вас були невдачі, ви цінніші за людину, в досвіді якої лише успіхи»*. Які ваші професійні невдачі, якщо вони були, найбільше важать для вас?

— Багато невдач було. Насправді не тільки невдач, а й помилок, напевне, до яких я ставлюсь як до необхідного досвіду. І вже потім, під час редакторства в «УП» і в історії з «Hubs». Не знаю, сьогодні, з висоти 32 років, як би я чинила.

У мене певний час було гаряче серце. Думаю, як і в багатьох українських журналістів на початку буремних подій 2014 року. Коли холодний розум зник, і ми дуже переживали за долю країни й десь по дорозі загубили здатність аналізувати події холодною головою, сприймати різні точки зору, забули про якісь неприємні моменти й говорили переважно патріотичними словами.

Не можу сказати, щоб я щось погане зробила, але помилки були, і я їх визнаю. Навіть моє рішення в якийсь момент поїхати за кордон на навчання викликане тим, що мені потрібен був час, щоб усе осмислити, подумати, що сталося зі мною, що сталося з українським медіаринком, куди він рухається.

— Цитую вас: *«Робота розслідувача монотонна та нудна. Потрібно привчати себе до неї».* Коли ви працювали над першим розслідуванням бізнесу Сергія Курченка, вам, із ваших слів, треба було зробити аналіз 54 компаній. А навіщо ви себе змушували до цієї роботи? Зайнялись би чимось іншим…

— Навіщо я себе змушувала? Мені було цікаво дістатися істини і зрозуміти, що відбувається. Я вважаю, що однією з найважливіших якостей журналіста є саме ця допитливість і бажання дізнаватися, докопуватися. І коли люди приходять на співбесіду з наміром працювати, я хочу одразу зрозуміти, якою мірою вони допитливі. Це найголовніший мотив.

Але чомусь ЗМІ останнім часом втратили цю здатність докопуватися до істини. Частково це сталося під впливом соціальних мереж. Нещодавно, наприклад, телефонує мій знайомий, який працює у правоохоронних органах, і дає мені посилання на пост у фейсбуку Громадської ради про те, що догану за дисциплінарне порушення винесли голові Державного бюро розслідувань Роману Трубі та голові патронатної служби Олександру Удовиченку. І запитує: *«Ти можеш мені пояснити, чому медіа просто передрукували цей пост і не намагалися дізнатися, що взагалі сталося?».* Я кажу, ні, можливо, ви мені зможете пояснити.

> …чомусь ЗМІ останнім часом втратили цю здатність докопуватися до істини. Частково це сталося під впливом соціальних мереж.

Він каже: розумієш, є конфлікт навколо ДБР, є Ольга Варченко *(перша заступниця директора ДБР. — Ред.)*, яка хоче керувати ДБР і хоче позбутися їх як конкурентів. Там цілий пласт нюансів. Знову-таки, триває розслідування щодо загибелі п'ятирічного хлопчика Кирила Тлялова, й Аваков також свої цілі переслідує.

— Тобто підкилимні ігри…

— Так, і ці підкилимні події залишаються поза увагою читача. Тому що інформаційне поле України тепер настільки токсичне й настільки перенасичене саме такими новинами, що дуже тяжко дістатися істини і зрозуміти, що за цим усім насправді відбувається. Я дуже критична щодо такого щільного використання соціальних мереж журналістами. І вважаю, якщо ми не зупинимося, не вийдемо на широку дискусію стосовно того, як нам працювати із соцмережами, ми заженемо українську журналістику у глухий кут.

— Навичок журналістки-розслідувачки ви навчалися спеціально?

— Ні, спеціально не навчалася. В якийсь момент, коли я ще працювала в журналі «Власть денег», а потім у «Forbes Украина» з подачі Юрія Аксьонова, заступника головного редактора, я почала цікавитися реєстрами. Я отримувала задоволення, що маю інформацію, якої немає в публічному просторі, й розповідаю про це читачам.

— Ви говорили, що теми розслідувань з'являються несподівано. Скажімо, їдеш у потязі, береш пакетик чаю, а на ньому зазначено юрособу-виробника. І виявляється, що за нею стоїть родина президента. Скажіть, скільки таких «пакетиків чаю» наштовхнуло вас на ідеї розслідувань? І які найдрібніші зачіпки вилилися у великі журналістські розвідки?

> …якщо ми не зупинимося, не вийдемо на широку дискусію стосовно того, як нам працювати із соцмережами, ми заженемо українську журналістику у глухий кут.

— Мені б цю пам'ять! Пакетик чаю — це умовно. Але іноді тебе наштовхують розмови з людьми. Особливо коли ти вже працюєш і тебе знають, люди починають розповідати багато цікавих речей. Наприклад, пам'ятаю, як люди із транспортної сфери в Одесі почали мені розповідати, що компанія Рината Ахметова збирає всі морські перевезення під себе, монополізуючи одеські порти. Вони намагалися створити монополіста «Портінвестсервіс». Так свого часу народилася ідея розслідування цієї компанії.

Чи коли компанія виграє тендер. Ти забиваєш одразу в гугл, що це за компанія, де вона працювала абощо. Саме ця допитливість мені допомагала. Я й своїм журналістам не можу пробачити, коли вони просто передруковують новину з «Інтерфаксу». Скажімо, нідерландська компанія заходить на український ринок вітрогенераторів. Що за нідерландська компанія? Чому вона інвестує? Знову гугл у допомогу. Це ж не важко. Починаєш шукати — й розумієш, що цю «нідерландську» компанію створено в лютому 2018 року, а конкурс був у березні 2018-го. Заходиш на сайт і розумієш, що це компанія «Рога и копыта», яку створили нашвидкуруч. А потім бачиш кіпрські офшори. Відкриваєш кіпрський офшор, а він трапляється ще десь. Мені дуже подобаються такі журналістські ребуси — їх хочеться розплутати. Правда, вони не були такими аж надскладними, але мені це приносило велике задоволення.

— Як ви визначаєте жанр журналістики, якою займаєтеся?

— Ну, зараз я не можу визначити жанр. Останні півтора року я взагалі вчилася. А до того займалася редакторством і менеджерськими функціями. Якщо писала розслідування, то на теми, які були мені цікаві. Спецконфіскація Луценка, наприклад. Це надважлива тема, яку треба було зробити й донести по ній істину. Тобто можна визначити мою спеціалізацію як журналістику, яка висвітлює теми, що перебувають поза загальною увагою, не під пильним оком людей.

— Матеріали яких ЗМІ виховали вас як журналістку? І кого з колег в Україні й за кордоном ви читаєте, слухаєте, дивитеся сьогодні?

— Юлію Мостову, звісно. До речі, я дуже вдячна їй, що під час передвиборної кампанії, враховуючи конфлікт інтересів *(чоловік Юлії Мостової — Анатолій Гриценко — у 2019 році втретє балотувався у президенти України. — Ред.),* вона перестала писати, й це було дуже відчутно. Хоча в суботу ти відкривав «Дзеркало тижня» — і хотілося

щось почути від Юлії. Адже її функція в українській журналістиці — називати речі своїми іменами й фіксувати конкретний історичний момент. І якраз між першим і другим туром президентських перегонів, коли всі перебували в розгубленості, багатьом людям, думаю, не вистачало тієї розсудливості Мостової.

Сергій Рахманін мені подобається. Серед журналістів-розслідувачів дуже поважаю Михайла Ткача. Я вважаю його щирим журналістом і бачу неймовірну любов колеги до того, що він робить. Хоча останнім часом я переглянула своє ставлення до антикорупційної розслідувальної журналістики: ми дуже зациклилися на цьому негативі. І заради того, щоб наздогнати всіх корупціонерів країни, забули про інші проблеми суспільства. Тобто розслідувальна журналістика не може бути тільки антикорупційною. Цей білборд я хочу тут закріпити.

— Колись ваш ранок починався з газети «КоммерсантЪ», а сьогодні?

— У мене є підписка на журнал The Economist — я його читаю з першої сторінки до останньої. Звичайно переглядаю New York Time і Washington Post, захоплююся ними. Це більше професійна сфера. По цих газетах відстежую тренди. Дуже люблю The Guardian. Видання мені імпонує навіть не з точки зору контенту, а з точки зору того, як воно вибудовує відносини з читачами. Це найкрутіша модель, яка на сьогодні є у світовій журналістиці.

Мені подобається те, що пишуть в «Українській правді» Михайло Дубінянський і Павло Казарін. Це не журналістика фактів, це колумністика — автори у своїх матеріалах відчувають момент, його динаміку.

— Інтуїтивно влучають у ціль.

— Так. Такі речі теж потрібні, а не лише фактологічна журналістика, яку робить Михайло Ткач чи, скажімо, Денис Бігус — із тим же антикорупційним наративом. Повторюся: не завжди правильно брати лише цей компонент. Я дуже поважаю колег, які розуміють, що відбувається з українським суспільством, уміють рефлексувати на поточний стан речей.

— На National Media Talk — 2019 Оксана Забужко як ключова речниця сказала: в медіапросторі відбувається те, *«що я називаю “синтезом Луб’янки й Голлівуду”. Луб’янка з голлівудським обличчям. Маркетологічні та спецслужбівські технології психологічної*

***вербовки, маніпуляції уявою індивіда: моє завдання змусити тебе купити і слухати те, що я скажу, чи то жіночі прокладки, чи "Ферарі", чи президента, чи що завгодно*». В який момент ви зрозуміли цю реальність, якщо згодні з письменницею?**

— Так, я погоджуюся. Це насправді тренд, у якому живе не тільки українське суспільство, а й світ, тобто це глобальний тренд. Усе сталося під впливом розвитку соціальних мереж, які стали частиною інформаційного ландшафту — і твіттер, і фейсбук, і навіть інстаграм. Тобто джерел, носіїв інформації значно побільшало. А можливість перевірити інформацію залишилася на тому самому рівні. І навіть люди, які живуть в інформаційному, новому, гібридному світі, перестали розуміти різницю між соціальними мережами і професійними новинними організаціями. У них стерлася ця грань. І через те, що інформації дуже багато, а часу на її аналіз обмаль, вони почали своє ставлення до тієї чи іншої події формувати самостійно, на основі свого інформаційного, свого емоційного контексту.

Також я погоджуюся з тим, що нам усе тяжче пояснювати людям дуже складні речі. І думаю, буде ще складніше. Бо якщо я є підписником інстаграму, де наразі сидить уся молодь, я навіть не встигаю передивлятися свою стрічку stories і гортаю stories, які мені нецікаві. А це 16 секунд часу — і це вже багато для людини. Це забагато для мого сприйняття. Людина не фокусується ані на текстах, ані на змісті. Людина бачить один символ і формує на основі цього символу своє емоційне ставлення до тієї чи іншої інформації.

Крім того, ми створюємо свою фактичну віртуальну реальність, свою інформаційну мильну бульбашку, в якій ми живемо. Бо, наприклад, якщо у фейсбуку ти ставиш лайк, тобі пости цієї людини з'являються й надалі. В якийсь момент, погоджуючись із тим, що тобі подобається, як цей, другий, третій блогер написав, — ти перестаєш бачити речі, які тобі не подобаються. Ти залишаєшся в колі людей, які тобі близькі й поділяють твою точку зору. А ще є інструмент «бан», коли ти можеш

Людина не фокусується ані на текстах, ані на змісті. Людина бачить один символ і формує на основі цього символу своє емоційне ставлення до тієї чи іншої інформації.

забанити й не бачити того, що не подобається. Це створює ілюзорний світ, у якому всі поділяють твою точку зору.

Тому я прекрасно розумію, що для українського суспільства результати виборів стали абсолютно непередбачуваними. Адже останні п'ять років кожний жив у своєму інформаційному bubble, не виходячи за його межі. А частина суспільства жила у bubble'ах телеканалу «1+1», «Інтер» чи інших, де картинка була взагалі незрозумілою. У «1+1» вона була патріотична, але критична до влади. В «Інтера» — з російським наративом, але теж критична до влади. В цей час фейсбук жив у своєму патріотично-європейському bubble і просто здивувався: *«Що сталося? 73% людей збожеволіли?»*. А насправді ми існували в різних реальностях.

— У «Forbes Украина» ви прийшли працювати з досвідом роботи в ділових виданнях — газеті «Дело» та журналу «Власть денег»…

— Так вийшло, що у «Forbes» мене спочатку не запросили. Вони шукали журналістів через хедхантерів, і я не потрапила в шорт-лист. Не потрапила та й годі, але, звісно, засмутилася. Сама я ніколи нікуди не напрошуюся, ніколи не просила взяти мене в той чи інший журналістський колектив. Коли влаштувалася в газету «Дело», моє резюме висіло на звичайному сайті пошуку вакансій. У журнал «Власть денег» і у «Forbes» мене запрошували. Так само потім в «Українську правду».

І от якось зателефонував Юрій Аксьонов, який тільки-но почав працювати у «Forbes», а раніше був заступником головного редактора видання «Ділова столиця», й запросив мене на співбесіду з головним редактором Володимиром Федоріним. Чому до мене раптово тоді виник інтерес? Якраз проходив конкурс «PRESSZVANIE», і я як журналіст «Власти денег» подала свої матеріали на всі можливі номінації — мені було цікаво, як мене оцінить ринок. Думаю, якщо виграю одну чи дві, буде добре. А виграла п'ять номінацій *(сміється):* два перших місця, два других і одне третє. І мені було якось ніяково.

— Який це був рік?

— 2011-й — якраз відкрився український «Forbes». Я поговорила з головним редактором Володимиром Федоріним, і за місяць прийшла працювати у видання як журналіст, який спеціалізується на темі «нафта і газ та паливно-енергетичний комплекс».

— Про Володимира Федоріна ходять легенди як про редактора від бога. У 2013 році український «Forbes» потрапив у п'ятірку най-

кращих із 26 видань, які за цим брендом працювали в усьому світі. Що такого особливого зробив головний редактор разом із командою журналістів?

— Володимир Федорін — фантастичний редактор. Усі думали: *«Щомісячне видання — що там можна писати...»*. Насправді працювали ми дуже багато. Особливо в останні два тижні перед здачею номера — нерідко робочий день закінчувався за першу чи другу годину ночі. Я обожнюю свою роботу у «Forbes», досі в мене ностальгія за нею, за тим рівнем роботи над темою. Журналіст вислуховував дуже багато критики від редакторів навіть щодо фінального продукту. Але кожен фінальний продукт ставав для журналіста катарсисом. Тому що стільки роботи, скільки ти проводив під час підготовки цього матеріалу… я собі не могла дозволити такого потім. На початку кожного місяця в мене була тема і 40 людей, джерел, із якими я маю поговорити. Іноді для написання одного матеріалу кількість людей, із якими доводилося спілкуватись, сягала 50–70 осіб. Іноді мої чернетки складали 50 сторінок розшифровок розмов, із яких треба було написати матеріал на 10–15 тисяч знаків. Це неймовірний редакторський досвід, який отримував журналіст.

Про те, що робив Федорін із журналістськими текстами, не розповісти. Навіть зараз у мене є цей «внутрішній Федорін», який дивиться на текст — мій або репортера, автора «УП» — і спрацьовує в мені. Ти надкритично ставишся до редагування. Ти розумієш, як його зробити кращим. І це мені дуже допомагає в роботі.

— Який алгоритм запускає ваш «внутрішній Федорін»? На чому робиться акцент?

— Акцент — доносити до читача складні речі простими реченнями. Не спрощеними, але простими й доступними. І де в одному реченні

> Іноді для написання одного матеріалу кількість людей, із якими доводилося спілкуватись, сягала 50–70 осіб. Іноді мої чернетки складали 50 сторінок розшифровок розмов, із яких треба було написати матеріал на 10–15 тисяч знаків.

можна побачити не ставлення, але якусь емоцію автора. І зрозуміти між рядків, що саме мається на увазі.

— Піком вашої роботи у «Forbes Украина» стало розслідування діяльності компаній Сергія Курченка. Яку роль воно відіграло для вас, для української журналістики, для читачів?

— Під час мого навчання в Гарварді до нас приїхала дівчина, яка робила розслідування про тренера американської збірної з гімнастики — він протягом десяти років домагався учасниць збірної країни. Їй доручили працювати по цій історії. *«Я думала, це буде прохідне розслідування,* — сказала журналістка. — *А вийшло, що я вже три роки цим займаюся. Я стала нібито заручником історії про тренера-ґвалтівника».*

У мене було таке саме відчуття щодо розслідування по Курченку. Звісно, я не думала, що це матиме такий вплив на подальші події і в моєму професійному житті, і в українській журналістиці як такій. І насправді я досі вважаю, що це була одна з найцікавіших, найкращих історій для мене як для журналіста. І навіть через 20–30 років я, напевно, буду розповідати своїм дітям: *«Коли мені було 25 років, зі мною сталася історія, яка мала такі наслідки».*

Розслідування справді було дуже зрозумілим, з одного боку. А з іншого — коли ти починаєш тягнути ниточку клубка, ти не знаєш, що на іншому кінці і скільки ще кілометрів нитки ти можеш розмотати. Тобто ми робили звичайне розслідування із Сашком Акименком. І не думали, що натрапимо на щось таке, що будемо відчувати заляканість, острах, аби взагалі говорити про цю людину. Ми їздили до Харкова, зустрічалися з якимись кримінальними авторитетами. Наприклад, один із них потім був серед лідерів сепаратистських рухів на сході України, йдеться про Євгена Жиліна, якого кілька років тому вбили в Росії.

Коли ми це надрукували, в мене не було жодного сумніву, що це — велика афера, але не більше того. А потім почалися погрози Федоріну. Був тиск на Бориса Ложкіна, який на той час фактично займався видавництвом «Forbes Украина».

— Вам особисто погрожували?

— Ну як «погрожували»? Нам казали: *«Можете готуватись, що будуть якісь наслідки для вас».*

.

— Хто говорив?

— Це говорили й піарники Курченка. Це говорили й бізнесмени з ринку: «Будьте обережними». Тобто панувала така атмосфера. Я цього не відчувала, коли працювала з матеріалом. Але спрацьовував зовнішній фактор, коли тобі всі кажуть про небезпеку або коли кримінальні авторитети характеризують Курченка як людину, яка може послати хлопця із ломом до твого будинку. Це спонукає замислитися. Пам'ятаю, був грудень після виходу матеріалу, я жила тоді на Соломянці. І з півтора-два місяця, повертаючись пізно ввечері додому, озиралася на вулицях і коли заходила до під'їзду. То був страх. Він, на жаль, потім повернеться.

— У серпні 2013 року ви з Олександром Акименком пішли із журналу «Forbes Украина» через те, що холдинг придбав саме Курченко. Якими були ваші відчуття?

— Із журналу пішло 13 людей. А новина з'явилася 20 червня 2013 року — я досі пам'ятаю цей день. До мене прийшов Сашко й каже: *«Треба поговорити».* А чутки про покупку вже були. Я казала: *«Та ви що, американське видавництво, ліцензія. Який Курченко? Він не зможе сказати, звідки в нього гроші. Про що ви говорите?».* Але ми й далі друкували матеріали про Курченка. Бо коли на мене тиснуть, у мене бунтарський дух спрацьовує.

Мене вже знали всі учасники паливно-енергетичного ринку, надавали якусь інформацію про Курченка. Я, звісно, і про інших людей писала, але Курченко був у пріоритеті на той час. Бо насправді мало видань могли про це написати. І коли він купив холдинг, для мене це був кінець світу.

Це вже потім, після Майдану, після окупації Криму, мені здавалося, що це не так надзвичайно. Але на той час я почувалася так, ніби

> ...спрацьовував зовнішній фактор, коли тобі всі кажуть про небезпеку або коли кримінальні авторитети характеризують Курченка як людину, яка може послати хлопця із ломом до твого будинку. Це спонукає замислитися.

програла битву з несправедливістю. Що це було надто грубо і взагалі, як таке могло статися. Я не знала, чи можу взагалі реалізуватися у професії, не знала, де працюватиму. Тобто я важко пережила той рік і звільнення із «Forbes». Тому що мені подобалося працювати в журналі. І вважаю, що «Forbes» 2012–2013 років був однією з найсильніших редакцій — і в діловій журналістиці, й, напевне, в журналістиці в цілому. Там були чудові редактори, журналісти. Ми писали і друкували хороші розслідування. Це було дуже достойне видання.

— Ви пішли із «Forbes» у нікуди. Як зрештою виникла ідея створення інтернет-видання «Hubs»?

— Мені пропонували, наприклад, піти в HR-компанію працювати аналітиком. Це дуже престижно. Пропонували роботу в якійсь пресслужбі. А ще на той момент моя сестра навчалася у США й говорила: *«Навіщо тобі все це потрібно? Приїжджай до Штатів, вступай до вишу, будеш навчатися — будемо з тобою жити. Ти і так під цим тиском була стільки часу».* І я певний час навіть думала над цими варіантами. Але потім вирішила: ні, так не буде, я хочу щось зробити сама. І виникла ідея з «Hubs». Я досі не можу говорити, хто фінансово допомагав мені створювати це видання. Але я одразу сказала людині: я не буду ніякі ваші інтереси проштовхувати, тому єдине, чого я прошу, — дати мені свободу; давайте ми з вами домовимося на березі, аби потім не виникало жодних неприємних ситуацій.

— Із якої сфери був інвестор «Hubs»: політик, бізнесмен?

— Ні, він був не політиком. Він був топ-менеджером із корпоративного сектору. Я не буду називати прізвище, бо це неправильно. Хоча я дуже вдячна цій людині. Адже я отримала досвід створення видання, запуску ньюзруму з нуля. Це був жовтень-листопад 2013 року. Мені 26 років. У мене була старша колега, яку я просила допомогти мені. Але їй зробили іншу пропозицію. І фактично функція лідера лягла на мене. Мені

> ...вважаю, що «Forbes» 2012–2013 років був однією з найсильніших редакцій — і в діловій журналістиці, й, напевне, в журналістиці в цілому.

було складно, я дуже сумнівалася. Гроші, виділені на ресурс, були невеликими. Причому інвестор очікував, що в якийсь момент видання почне заробляти. Але умови ринку в жовтні 2013-го і в березні 2014-го — це абсолютно різні умови. І запити в суспільства були абсолютно різні.

Втім, у мене була думка — не можу сказати, що це була моя помилка чи моя самовпевненість. Але в мене була амбіція. Я хотіла поставити Курченка, так би мовити, на місце, — створити альтернативний «Forbes». Бо мене дуже сильно образили, я позбулася роботи, залишившись фактично на вулиці, через те, що «Forbes» купили за 360 мільйонів євро.

Натомість тепер, коли мені 32 роки, аналізуючи свою поведінку у 26, я не знаю, як би я поводилася в тій часовій точці з нинішнім досвідом. Чи погодилася б навіть на фінансування «Hubs» людиною з бізнесу? Це складні речі. Але я себе не засуджую за ті рішення. У мене були зрозумілі мотиви — я хотіла далі займатися своєю роботою. То була амбіція, виклик людям, які зруйнували «Forbes» фактично на той час. І виклик собі: я не боюся.

Також я хотіла зібрати навколо себе журналістів «Forbes». Але ми оголосили створення цього ресурсу, а через два тижні почався Майдан. Тому перші кілька місяців, поки створювався сайт, я почала розвивати сторінку «Hubs» у фейсбуку — дописувати туди. Загалом це були репортажі з Майдану, новини про те, що відбувається. А коли вже запустився сайт, справді, першим матеріалом став «Останній день ВІТЕК». Я заходжу на головну сторінку й бачу цей матеріал. І для мене це було символом перемоги. Але знов-таки, це юнацький максималізм. Так склалися обставини.

— Що було найвдалішим у напрацюваннях «Hubs»? І які, можливо, корисні для себе помилки ви винесли?

— Хороше видання не можна робити за малі гроші — це найголовніший мій висновок із того часу. Хоча мені вдалося зібрати дуже хорошу команду. Працювали колишні журналісти «Forbes». Ми писали ексклюзивні замітки. І новинна стрічка була побудована не тільки на новинах «Інтерфаксу» чи інших видань. Ми робили короткі матеріали, 80% із яких було абсолютно ексклюзивними новинами з ділового ринку, наприклад.

Але через те, що ми запустилися в дуже турбулентний час, видання втратило свою нішу. Тобто замість писати про якісь продажі чи ситуацію на ринку, подавати ділові новини, ми писали, наприклад, інструкцію «Як зібрати солдата на війну», яка набирала 80 тисяч переглядів.

Або подавали стенограму засідання ООН із резолюції по Криму. Робили репортажі зі Слов'янська.

Звісно, таймінг був просто жахливий. Ми запустилися 24 чи 25 лютого. Тобто фактично через кілька днів після того, як Янукович втік. Напередодні сталися найбільші розстріли на Майдані, пік подій. Там ховають людей із Майдану, труни несуть — а в тебе тут запуск ділового видання.

А через два дні починається окупація Криму. У мене батьки на півострові. Моя мама готується щодня до війни. І я просто розриваюся, бо не знаю, що робити. Чи сидіти в Києві й керувати всім, тому що це перші тижні життя видання? Чи їхати до Криму? Я вирішила залишитися в Києві й далі налагоджувати роботу. І паралельно займалася проектом «КримSOS». Бо громадянський обов'язок накрив мене з головою. Тобто це був конфлікт менеджера і громадянина — дуже страшний.

— До чого ми прийшли за ці майже 28 років незалежності в журналістиці? Чи є, на вашу думку, сьогодні журналістика в Україні?

— Журналістика є, але вона хвора. 85% українського медіаринку контролюється олігархічними фінансово-промисловими групами. Тому частина медіа в Україні є невід'ємною складовою політичної корупції в Україні. Певною мірою цей інструмент був задіяний під час президентських виборів-2019, коли підтримка медійного ресурсу допомогла одному з кандидатів, а саме Зеленському, здобути таку велику прихильність виборців. Та й раніше політика використовувала телеканали в різних цілях.

Менша частина ринку — це найактивніші учасники українського фейсбуку, фб-мейнстрим українських журналістів, які на хвилі Революції гідності стали частиною патріотичного хабу, що також існував в окремій реальності. Він був дуже критичний до інших проявів бачення ситуації. Ще є медіа, що фактично живуть у тому інформаційному наративі, який формує російська сторона.

— Назвете їх?

Журналістика є, але вона хвора. 85% українського медіаринку контролюється олігархічними фінансово-промисловими групами.

— Думаю, що це не є інтригою або секретом — телеканал «Інтер», «Страна.ua», увесь холдинг Віктора Медведчука.

Окремий підвид на медіаринку сьогодні — це сайти, які я називаю «зливними», вони з'явилися в останні два роки й за рахунок скупки трафіку отримали велику аудиторію. Але в моєму колі, коли я називаю їх серед лідерів медіаринку, про них ніхто не знає.

Це, наприклад, «Знай.UA» — замасковане україномовне видання, яке, наприклад, за даними дослідження, що робив IMI, стало ледве не основним майданчиком негативної та фейкової інформації про Порошенка. Це, зокрема, дані дослідження, яке робив IMI.

Є антикорупційні проєкти — програми журналістських розслідувань, які роблять дуже хорошу роботу, але сфокусовані саме на цьому й теж живуть у своїй бульбашці. І мені здається, що більшість журналістів розуміють, що відбувається. Але хочуть і далі жити в тій реальності й думати, що воно само якось врегулюється. Втім не врегулюється, поки ми не почнемо говорити про це відверто, залишивши свої bubble. Поки не вийдемо із фейсбуку й не почнемо розповідати про реальні потреби суспільства.

Тобто я хочу сказати, що журналістика більш сфокусована на впливі, на формуванні порядку денного для влади — як тодішньої, так і чинної. А також на корупційних зв'язках. І це було правильно свого часу, але ми дуже сильно себе занурили в цю, лише нашу, реальність. Ми почали працювати самі для себе й конкурувати просто за те, хто напише краще.

— Медіа для медіа.

— Саме так.

— Існує думка, що в Україні немає якісної журналістики, бо суспільство до неї не готове. Що ви думаєте про це?

— Медіа віддзеркалюють суспільство — це зрозуміла річ. Не може бути хорошої журналістики у країні, де існує політична корупція, де жахливий економічний стан і люди не звикли платити за контент. Криза довіри до журналістики існує в цілому світі. Вона якраз виникла десь до 2009 року — під час активного розвитку соціальних мереж та після великої рецесії. Коли люди перестали усвідомлювати різницю між тим, що висвітлюють професійні медіа, й тим, що подають соцмережі. І медіа теж у цьому винні. Бо втратили ореол, функцію експертності і фільтрації інформації. Фактично ми вичавили зубну пасту із тюбика, а як її назад увібгати, не знаємо — не можемо відповісти на це запитання.

— На радянську добу припали лише п'ять років вашого життя. У дорослому житті ви стикалися з тим, що таке «совок», радянщина? Якщо так, то що з цього найважче викорінити з медіасфери?

— Стикалася, звісно. Тому що жила в Криму, де ще на президентських виборах 1999 року й на парламентських 2002-го 20% населення Керчі голосували за КПУ. І на інформаційних щитах у місті висіла друкована версія газети «Комуніст України». А найчисельніші мітинги були на 1 Травня і на річницю Великої Жовтневої революції.

Мені здається, що ознаки радянщини в журналістиці ще відчутні в регіональній пресі. Тобто частина ЗМІ на місцях просто висвітлює діяльність органів місцевої влади. Своєрідна придворна пресслужба, яка чомусь називається професійною новинною організацією. Це неправильно.

А загалом, я думаю, наше медійне середовище має ще переосмислити для майбутнього й роль Радянського Союзу, й того, що відбувалося з газетою «Правда», її редакційною політикою замовчування. Бо це щільно, безпосередньо пов'язано з тим, як до медіа ставиться суспільство, як довіряє ЗМІ. Українське суспільство, яке було частиною радянського, було сильно травмовано, коли газета «Правда» розповідала про одну реальність, а з розпадом Союзу ми дізналися багато чого іншого. Навіть серіал «Чорнобиль», який щойно вийшов, для багатьох людей віку моїх батьків став одкровенням стосовно того, як працювала машина СРСР. Тобто переосмислення важливості правди, важливості пошуку істини ще має відбутися.

— Неодноразово чула від вас фразу: *«Не шукайте простих відповідей на складні запитання»*. Крім соціальних мереж, які запитання у професії для вас є найскладнішими сьогодні? І які виклики, принаймні поки що, непереборні?

> ...люди перестали усвідомлювати різницю між тим, що висвітлюють професійні медіа, й тим, що подають соцмережі. І медіа теж у цьому винні. Бо втратили ореол, функцію експертності і фільтрації інформації.

— Як медіа повертати довіру аудиторії — це ще один виклик у достатньо деструктивний час. У час, коли медіа стали ворогами і втрачають свою функцію експертності. Як ЗМІ достукатися до людей, які чимдалі відвертаються від нас. І навіть не знають, кому вірити. Якщо ще п'ять років тому медіа мали важливу функцію, то остання передвиборча кампанія, дуже брудна й дуже некрасива, все змішала. Скажімо, Порошенко і його оточення звинувачували «1+1» у маніпуляціях на користь Зеленського. І це, очевидно, зрозуміла частина суспільства. А інша частина не розуміла й чула від «1+1» звинувачення в маніпуляціях Прямого каналу: мовляв, «Прямий знищує Зеленського». І люди збагнули, що живуть у наративі *«всі медіа в Україні контролюються олігархами», «всі медіа виконують певну функцію», «всі медіа є інструментами впливу конкретних людей»*. І навіть незалежні медіа, приміром, «Радіо Свобода», перебувають під постійним тиском того, що «вам цей матеріал замовив цей, а ту статтю замовив той». І коли Бігус опублікував своє розслідування по «Укроборонпрому», частина людей була впевнена, що це було зроблено в інтересах Коломойського. І що журналісти в цьому розслідуванні спрацювали в інтересах Зеленського, наприклад.

— Проти Порошенка, принаймні.

— Спрацювали проти Порошенка. І цей наратив існує. Від своєї мами я можу почути таке: *«А що, твоя колега працює на того чи того? Я прочитала про це у блозі на фейсбуку»*. Тобто вимикається логіка, елементарний аналіз. Спрацьовує емоційна реакція на те, що в усьому винні медіа. У мене цей діалог із моєю мамою стався між першим і другим туром — *«ви все брехали, ви спотворюєте картинку»*. І я зрозуміла: нам потрібно щось робити, бо це знищує професію.

— Сьогодні об'єкт вашого професійного піклування — «Українська правда». Чи знаєте ви, що до її створення у 2000 році кілька місяців у 1999-му проіснувала «Електронна газета» — одне з перших електронних ЗМІ? Її створив Володимир Резніков, який перед тим був президентом Національної радіокомпанії України.

— Ні, не знаю про це. Але буквально днями ми зустріли Наталію Іщенко, яка розповіла, що за півроку до виникнення «Української правди» було створено видання «UA.Today». І вона була його засновницею. Це практично перше електронне інтернет-видання. Хоча багато людей вважають, що саме «Українська правда» стала першим онлайн-ЗМІ. Але насправді не так.

— Ви стали головною редакторкою інтернет-видання «Українська правда» у жовтні 2014 року. Вас Олена Притула запросила?

— Так.

— Коли було засновано «Українську правду», коли сталася трагедія з її співзасновником Георгієм Гонгадзе, вас іще не було в дорослій журналістиці. До того, щоби традиційні ЗМІ почали цитувати «УП», журналісти йшли 4-5 років. Саме це видання розповіло про «Хонку», що, за великим рахунком, стало початком кінця президента Януковича… Чому вибір пані Олени зупинився на вас, досить молодій людині?

— Знов-таки, приватні розмови я не люблю виносити на люди — це неправильно. Але моє особисте враження — в мене вже був досвід менеджерський, який я отримала у проекті «Hubs». За плечима була історія з Курченком, яка проявила мою принциповість. Я вважаю, що саме принциповість — одна з найголовніших рис характеру редактора незалежного інтернет-видання. І третє, напевно, був запит на молодих людей. І моя кандидатура дуже «лягала» в цей запит. Це моя думка. Але що думає Олена — треба запитати в неї.

— А було щось несподіване для вас під час першої бесіди, співбесіди з Оленою Притулою?

— До цього ми бачилися з Оленою один-два рази. А одного разу ми з нею їхали у ліфті з першого поверху будівлі, де розташовані редакції «Української правди» і «Громадського». Я їхала на ефір «Громадського», а Олена на роботу. А потім уже через кілька місяців вона надіслала мені повідомлення: *«Севгіль, доброго дня! Не хочете до нас в “Українську правду” головним редактором?»*. Я розгубилася, звісно. Але потім ми зустрілися, й вона все пояснила. Це якраз був час, коли Мустафа Найєм і Сергій Лещенко йшли до Ради. І вона вирішила запросити мене, за що я їй вдячна. Тому що це неймовірна довіра. Це великий ризик. Тоді, у 2014-му, мало хто міг уявити, що станеться через рік-два із країною, з медіа й безпосередньо з «Українською правдою».

— Через які найскладніші проблеми, ситуації вам як головній редакторці довелося пройти в «Українській правді»? І що ви вважаєте своїм найбільшим редакторським надбанням за цей час?

— Насправді ці питання пов'язані. А викликів було багато. Тому що коли ти працюєш у мирній країні — це одне, а коли у країні, де йде війна й гинуть люди, — абсолютно інше. Я дуже емоційно сприймаю все, що відбувалося, й напевно, це нормально, бо я людина, жінка. Скажімо, Дебальцевський котел, вихід українських військ із Дебальцевого. Чи розстріл пасажирського автобусу під Волновахою, обстріл Маріуполя. Або коли тобі телефонують о першій годині ночі й розповідають про втрати на позиціях. Чи люди з окупованого Криму розповідають про обшуки в них. Усі ці події викликали в мене глибокі емоційні переживання, складно було. Втім особисто для мене найстрашніша історія — це, звісно, вбивство Павла Шеремета. Це був найбільший мій виклик — і як для людини, і як для менеджера. А найголовніше надбання в тому, що в цих надскладних умовах, коли це стається ще вдруге в історії видання, мені вдалося зберегти команду й пережити найстрашніший час в історії редакції.

— Виступаючи в цьому році із промовою перед викладачами і студентами Dartmouth College, ви сказали: після вбивства Павла *«журналісти "Української правди" почали вимагати, щоб їхні більш суперечливі історії були опубліковані анонімно»*. За вашими словами, ситуація сприяла *«атмосфері страху й відчаю в редакції»*. Це триває й досі? Як ви долаєте страх працівників видання?

— Це почалося майже одразу, коли багато співробітників зі мною мали досить відверті розмови: *«Я не розумію, навіщо працюю? Я не можу зрозуміти — який у цьому сенс? Я дуже переживаю. Я боюся»*. І справді люди просили: можна я цю новину чи цей матеріал надрукую просто від «Української правди», бо я переживаю й моя мама чи мої батьки переживають через це. Навіть через рік після цього я стикалася з такими проханнями. Це досі дуже драматично. Те, що сталося з Павлом, травмувало редакцію «Української правди». Проте я дуже сподіваюся, що ми пережили цю трагедію. Я знаю, що багато людей

> ...особисто для мене найстрашніша історія — це, звісно, вбивство Павла Шеремета. Це був найбільший мій виклик — і як для людини, і як для менеджера.

пережили її не як убивство колеги, а як убивство друга, близької людини — як особисту трагедію.

— Вибачте, мушу ставити вам ці болісні запитання. Конверт із підтвердженнями того, що журналістів «Української правди» прослуховували, принесли в редакцію незадовго до вбивства Павла Шеремета. Ви розповідали, що не віднесли його в поліцію, бо не довіряли поліції на той момент. Чи жалкуєте ви за цим? І що би змінилося, якби ви віддали конверт правоохоронцям?

— Я дуже багато про це думала. І сильно переживала. У якийсь момент мені навіть довелося звернутися до психолога, бо в мене було враження, що я не зробила чогось як відповідальна людина, що могло врятувати життя. У такій ситуації ти весь час думаєш про те, що недогледів, не оцінив рівня безпеки ситуації. Хоча ми досі не знаємо, хто приніс конверт і з якою метою. Але, аналізуючи рівень токсичності навколо «Української правди», думаю, що мені потрібно було як керівнику діяти, привертати увагу до ситуації. І якби в мене була можливість повернутися назад у часі, хоча я не люблю умовного способу, я би, звісно, того ж дня віднесла конверт до поліції. Я би говорила про це публічно. Але на той час чомусь ми вирішили, що будемо намагатися зрозуміти, хто прослуховував, хто приніс конверт, почнемо власне розслідування й тільки потім зробимо цю інформацію публічною.

Я проаналізувала вміст конверта і зрозуміла, звідки був витік інформації. Пригадала всі розмови, які ми вели. В основному джерелом витоку інформації були фейсбук, вайбер і групи у фейсбуку. Але одразу звинувачувати когось, мені здавалося, неправильно.

Так само мене всі просили, аби я віднесла свій телефон у поліцію, коли «Миротворець» опублікував у 2016 році моє ім'я. В «Українській правді» я опублікувала лист, що це неприпустимо, неправильно. На мене, звісно, багато критики посипалося. Були погрози у приватних фейсбук-повідомленнях.

Того ж дня мені зламали телефон — із нього зникли всі дані, всі фотографії. І коли я віднесла його спеціалістам, вони сказали: *«Ми не можемо зрозуміти, що з ним відбувалося, але інформація просто зникла. Ви її не можете відновити».* Це сталося якраз на тому тижні, коли я була під атакою через позицію по «Миротворцю». Був травень — якраз за два місяці до вбивства Шеремета. Мені сказали, звісно, написати заяву на Авакова чи Луценка з приводу погроз і віднести телефон у поліцію. Але я подумала: навіщо я буду привертати увагу до себе? Мені здавалося, що це може бути сприйнято як бажання попіаритися

на цих загрозах. А тепер, аналізуючи все, я, звісно, розумію, що це потрібно було робити.

— Що було в тому конверті? Які конкретні речі цікавили тих, хто прослуховував редакцію, й до кого із журналістів апелювали?

— Аналітичні записки з розмов, які я або частина редакторів «Української правди» вели стосовно нашої роботи. Матвій Нікітін, який якраз працював у нас керівником напрямку журналістських розслідувань, розповідав, що його знайомий адвокат знайшов, що номер Матвія прикріпили до якоїсь справи й тепер прослуховують. І я зрозуміла, що він обговорював із джерелом можливу тему для матеріалу, але мені її так і не заявив. Утім навіть доповідна такого рівня потрапила в цей конверт.

— Так щільно відстежували дії редакції…

— Я була здивована тим, наскільки глибоко вони знають усе. Скажімо, моє повідомлення у вайбер повністю процитоване. Або я пишу колегам у групу «Української правди» на фейсбуку: *«Привет всем! Андрей Самофалов, мы идем с тобой на допрос в НАБУ, нас вызвали по делу Мартыненко»*. І це теж лягає в доповідну записку для когось. Виявляється, є люди, є ресурс, який займається виключно тим, що відстежує діяльність журналістів. Це викликає дуже багато питань. Тобто, з одного боку, я була здивована, а з іншого — налякана.

— У другу річницю вбивства Павла ви казали, що «важливо не спускати на гальмах те, що роблять правоохоронні органи, і змусити їх публічно відзвітувати про те, що було зроблено за два роки». Вже майже три минуло *(інтерв'ю Севгіль Мусаєвої було записано на початку червня 2019 року. — Ред.)*. Олекса Шалайський, учасник нашого проєкту, вважає, що вбивство Павла Шеремета не було й не буде розкрито не тому, що влада (конкретно на той момент президент Порошенко) не хотіла. А тому що не вистачає професіоналізму у правоохоронних органів. Він каже: *«Просто тупо не можуть, тому що не вміють. Адже на роботу беруть не тих, хто вміє, а тих, хто слухняний»*.

— Напевно, Олекса Шалайський не спілкувався з тими слідчими, а я спілкувалася й можу також говорити про їхній професійний рівень. У мене він справді викликав багато запитань. Найстрашніше для мене

було те, коли я рік майже ходила на допити стосовно цієї справи. Бо її передавали від одного слідчого до іншого. Спочатку допитував Вадим Головін, потім допитував Сергій Князєв, потім іще один керівник слідчого департаменту. І всі вони ставили одні й ті самі запитання. І щоразу, а таких допитів було десь п'ятнадцять, я розповідала одну й ту саму історію. Ви маєте мене зрозуміти, як це — 15 разів розповідати, як убили твого колегу і твого друга. І щоразу після цих допитів я приходила в редакцію «УП» й мала керувати кореспондентами. При цьому емоційно була просто розбалансована, мене це пригнічувало і як менеджера, і як людину.

— Певно, що і з колегами Павла, і з друзями ви говорите про це. Як ви думаєте, чи буде розкрито цю справу? Що журналісти можуть ще зробити? І можливо, не тільки журналісти.

— Має бути загальний тиск. Бо, на жаль, тиск був здебільшого з боку нашої редакції, «Громадського ТБ». Навіть коли ми прийшли на прес-конференцію Порошенка в чорних футболках із написом «Хто вбив Павла?», це викликало критику частини колег. Хоча ми нікого не звинувачували. Ми намагалися привернути увагу влади до цієї справи будь-яким шляхом. Тому критичне ставлення частини київських журналістів мене дуже тоді образило й засмутило. Мені здається, якби була солідарність і постійна увага до цієї теми, можливо, розслідування зрушило би з місця. Так, фільм Дмитра Гнапа «Вбивство Павла» допоміг привернути увагу до теми. Хоча, звісно, не дав відповіді на запитання, що сталося.

Та я чомусь вірю, що вбивство буде розкрито. Але я розумію, що це більше моя самовпевненість, моє бажання... У липні минає третій рік із того часу. Напевно, не було дня, коли б я не думала, хто це зробив і чому. Це найголовніше питання, яке мене мучить, із яким я живу. Я просто не можу зрозуміти мотив людей, які це зробили.

— Зазвичай учасникам проекту я ставила запитання: *«Чи є в Україні свобода слова? І якщо — так, чи повною мірою користуються нею журналісти?»*. Ви наштовхнули мене на інше. Всередині цеху немає не те що довіри, ба навіть більше: колеги можуть підозрювати одне одного в самопіарі заради власних інтересів. Може, це є особливістю свободи слова сьогодні?

— Існує певна монополія на правильну правду, у фейсбуку зокрема. І ще ми чомусь втратили цю важливу якість — слухати один одного.

Поки матеріал готувався до публікації на сайті «Детектор медіа»

20 липня 2019 року «Українська правда» опублікувала Заяву до третьої річниці вбивства Павла Шеремета, з якою звернулася, зокрема, до президента Зеленського:

«Останній публічний звіт з приводу вбивства нашого колеги — прес-конференція міністра внутрішніх справ, на якій він представляв нового керівника Національної поліції Сергія Князєва і яка відбулася ще у лютому 2017 року… Від дня трагедії минуло три роки, але ми все ще сподіваємося, що розкриття вбивства Павла Шеремета є справою честі для України і для нового президента також».

На брифінгу 23 липня 2019 року після того, як керівник Національної поліції Сергій Князєв ознайомив президента віч-на-віч із таємними матеріалами справи, Володимир Зеленський висловив думку, що винних у вбивстві Павла Шеремета знайдуть:

«Не можу вказати, у який термін, але я думаю, що в нас буде з вами результат. І дійсно ми знайдемо. До поліції долучаться прокуратура і Служба безпеки України, які допоможуть закінчити цю справу. І людей, які вчинили вбивство, буде знайдено».

Тобто починаються просто загальні звинувачення: *«Ти корупціонер!»* — *«Ні, ти корупціонер!»*. Українські журналісти критику не сприймають. Їм здається, що вони істина в останній інстанції. Щось не так — і «ти підтримуєш Порошенка», а частина людей, лояльних до Порошенка, звинувачувала журналістів, що ті працюють на олігархів. Таке спрощене відчування, чорно-біле сприйняття реальності — дуже загрозливі. Точка зору людини сприймається поверхово: той працює у холдингу Ахметова, тому не дивно, що пише саме так. А той — навпаки — латентний порохобот.

Дуже добре пам'ятаю, коли я написала у фейсбуку пост про те, що мені не сподобалася стратегія НАБУ стосовно справи Насірова. Я розкритикувала те, що НАБУ зробило. Що був тиск на суд, що був мітинг — це неправильно. І дехто писав моїм знайомим: *«А что это Мусаева начала линию Администрации президента гнуть?»*.

— Тобто в головах оселилося спрощене поняття «зрада-перемога»? А відтінків, причинно-наслідкових зв'язків немає?

— Ні, відтінків немає.

— А як на вашу думку, чи передбачає поняття свободи слова, що журналісти під час війни мають право про щось мовчати?

— Ні. І це найбільша помилка українських журналістів.

— Про що все ж таки мовчать журналісти, й це небезпечно для завтрашнього дня?

— Дуже мало уваги приділяється населенню на окупованій частині. Це також вплив, заборона «Миротворця». Фактично після публікації списків «Миротворця» ніхто із журналістів не їздить на тимчасово окуповану територію. І ми не знаємо, що там відбувається. Тобто ми відрізали себе від того життя, й частина української медіаспільноти сказала: *«Це правильно»*. Вони там живуть і живуть. Хоча якщо ми говоримо, що це наші громадяни, ми маємо про них знати й розповідати. Так само про кримчан, які живуть в окупованому Криму. Ми маємо їздити на півострів і розповідати, чим він живе. Якщо ми говоримо, що Крим — це Україна, що Донбас — це Україна. Натомість ми почали жити в інформаційному порядку денному Генерального штабу — брати інформацію винятково з його зведень. Дуже мало було репортажів із зони АТО. У нас взагалі надто мало особистих та редакційних ресурсів для того, щоби їздити на фронт і висвітлювати те, що там відбувається. Зокрема те, що в українській армії не все ідеально. Що там є мародерство, насилля.

— Ви вважаєте, що українські журналісти не їздять на непідконтрольну територію Донбасу чи в Крим лише тому, що бояться потрапити до списків «Миротворця»?

— Ні, звісно. Це небезпечно, і я про це теж маю сказати. Коли ми відправляли журналістів на Донбас, я сильно переживала як редактор за їхню безпеку. Декільком колегам, які робили матеріали в окупованому Криму, і зокрема з процесів над кримськими татарами, був заборонений в'їзд на півострів. Тут ви абсолютно праві. Але мені здається, що ми зараз навіть не намагаємося робити спроби. Ми змирилися. Втім, наприклад, «Громадське» знайшло можливість поїхати до Керчі і зняти матеріал про трагедію *(«Місто могильної тиші: спецрепортаж із Керчі». — Ред.)*, коли стрілок убив більше 20 дітей у коледжі.

— А наскільки виправдано те, що, скажімо, журналістки Ірина Ромалійська та Олена Лунькова їздили до Криму за акредитацією

> Ми маємо їздити на півострів і розповідати, чим він живе. Якщо ми говоримо, що Крим — це Україна, що Донбас — це Україна.

МЗС РФ? Тоді журналістська спільнота загалом дуже напружено поставилася до цього...

— Так, але це неправильно — засуджувати колег, які намагаються робити свою роботу, їздити, писати про життя в Криму й висвітлювати процеси над українськими громадянами. Це українські громадяни, які перебувають там у складних умовах.

— Втім, деякі колеги вважають, якщо ти береш акредитацію в російському відомстві, то легалізуєш право РФ на владу у Криму.

— Я вважаю, що це вимушений крок, на який журналісти йдуть, аби розповісти, що відбувається з українськими громадянами в окупованому Росією Криму. І це в момент подання матеріалу треба визначити: мовляв, ми отримали акредитацію у країни, яка веде війну проти нашої держави. Бо в нас немає іншої можливості на отримання офіційного дозволу на роботу в окупованому Криму. Ми не визнаємо, що це якийсь легальний документ. Але вважаємо, що пріоритети захисту прав людини, захисту громадян України, які нині живуть в окупації, важливіші.

Саме людські історії можуть найкраще розповісти про стан речей на окупованих територіях Криму та Донбасу. Бо коли я, приміром, показувала в Гарварді документальний фільм «Віддалений гавкіт собак» про хлопчика, який живе на лінії розмежування, мої одногрупники змогли зрозуміти цю трагедію. Вони прониклися, в них виникла емпатія. Мирне населення викликає більше емпатії, ніж військові. І ми маємо це теж розуміти.

— Ви спілкуєтеся з кимось із колег у Криму?

— Всі виїхали, з ким я спілкувалася. З Лілією Буджуровою спілкуюся, яку дуже поважаю й захоплююся нею.

— Є різниця між тим, як старші журналісти-кримчани сприймають ситуацію з анексією Криму й колеги молодшого віку?

— Так. Старші люди емоційніше ставляться до цього. Я в них більше відчуваю біль за те, що сталося, ніж у молоді.

— Чи не виникало у вас думки порівняти долю кримськотатарського народу з долею якогось ЗМІ?

— Не було.

— Ви в журналістиці не так давно, але дуже глибоко й емоційно. Тому можуть приходити несподівані аналогії…

— Ну, можливо, в чомусь схожа на долю «Української правди». Можливо. Трагедія 1944 року для кримських татар — відправна точка. Для «УП» — це трагедія з Георгієм Гонгадзе. Потім повторення ситуації в 2014 році — анексія Криму, переслідування значною мірою представників кримськотатарського народу, а для редакції — 2016 рік, убивство Павла Шеремета. З іншого боку, це мирний спротив у кримських татар за право повернення, за правду фактично, за їхнє право на існування. І прагнення «Української правди» — так само змінити щось у цьому суспільстві. Теж її мирний спротив.

— Чи доводилося коли-небудь «Українській правді» не друкувати чи знімати матеріал або не висвітлювати певну тему через загрозу конкретним людям, країні в цілому? Скажімо, у вересні 2017 року СБУ просило видання тимчасово вилучити із загального доступу статтю *«про зрив державної програми реформування оборонно-промислового комплексу, бо вбачає у ній розголошення державної таємниці»*.

— Зі Службою безпеки ми, звісно, не погодилися і сказали, що маємо право це робити, тому що йдеться про зловживання в цій сфері.

Але були випадки, коли, наприклад, з'являлася інформація про звільненого заручника. І навіть людина, яка про це повідомляла, називала конкретне ім'я. А потім просила, аби ми прибрали його, бо людина перебуває ще на окупованій території й це може мати небезпеку для неї. У мене як у редактора була дилема — що робити, коли тобі телефонує сам автор посту з таким проханням. Ми пішли назустріч.

Інша ситуація стосувалася побитого громадянина у Криму. Теж один

із правозахисників повідомив його ім'я. І «УП» написала про це. А потім виявилося, що потерпілий перебуває ще на окупованому півострові й це теж небезпечно для його життя. Такі випадки викликають дискусію.

Були дуже дивні випадки, коли, приміром, ми даємо інформацію Генерального штабу, яку опублікував сам Генштаб. А потім нам телефонують з Адміністрації президента й кажуть, що не три військових загинули, а двоє загинуло й четверо було поранено. А з часом «зменшується» кількість поранених. Нам пояснюють, що це була прикра помилка. Але в цьому випадку я пояснюю: ми так і напишемо, що спочатку надійшла така інформація, а потім її змінили. Тобто не будемо просто викреслювати те, що було до цього.

— Ви робили телепрограму «Громадське. Крим», на каналі ZIK вели програму «Джокери» — проект про тих, хто фінансує політичні партії України. Тобто залаштунки телебачення вам відомі. Завдяки яким знахідкам телеканали сьогодні найбільше впливатимуть на аудиторію?

— Сьогодні у тренді саме інформаційні телеканали, які запрошують на ефіри одних і тих самих експертів, зокрема із фейсбуку, й обговорюють із цими кочівниками однакові теми. Як це відбувається? Сидять двоє ведучих у студії, розпитують експерта. Для інформаційної сітки дуже складно підібрати справді якісних фахівців. Беруть часто тих, хто переслідує власні цілі, формує у глядача певне бачення.

Потрібно створювати якісний аналітичний продукт, історичні програми, які допоможуть аналізувати події. «Работать вдлинную», як кажуть. Це вихід. Бо журналістика подій, новинна журналістика — це було трендом 2013-2014 років. До Майдану такого не було. Наразі прийшов час аналізу важливих речей — час авторських проектів. Мені здається, нам не вистачає особистостей в українській телевізійній журналістиці, які можуть, приміром, один раз на тиждень викласти свій особистий погляд на те, що відбувається у країні, куди вона рухається й так далі. Нехай це буде суб'єктивна думка. Але, звісно, це має бути талановита, дуже інтелектуальна людина і програма.

— Коли ви поїхали на навчання, роль ведучого програми «Джокери» взяв на себе Міхеїл Саакашвілі. Що це, на вашу думку, за явище в українському телепросторі, коли ведучими стали політтехнологи, політологи, політики?

— Таким було рішення керівництва проекту. Я вважаю його дуже

неправильним. Я про це дізналася вже потім. Мене просто повідомили: оскільки ти поїхала на навчання, ми вирішили віддати твою функцію Михайлу Саакашвілі. Я розумію бажання телеканалу привернути увагу. Але воно руйнує довіру до журналістів, до професійності цієї роботи.

— Шоу-майданчики.

— Так, це шоу, звісно. До речі, Ленур Іслямов *(російський та український бізнесмен кримськотатарського походження. Певний час — колаборант із російською окупаційною владою в Криму. Через деякий час після анексії Криму Росією ненадовго зайняв пост заступника голови Ради міністрів Республіки Крим. Зараз мешкає в Україні. Власник (97% вартості) телекомпанії ATR. Один із організаторів кримськотатарського батальйону, дислокованого в Херсонській області України. — Ред.)* був ведучим ток-шоу на телеканалі ATR. Вважаю, що це теж не дуже правильно, краще би цим займалися професійні журналісти. Але набувши статусу медійної людини, вони привертають дедалі більшу увагу численних підписників у фейсбуку. Бо ми живемо й рухаємося в парадигмі, яку формує соцмережа. Я не люблю фейсбук і намагаюся все рідше дописувати туди.

— А якщо брати аналог створення проектів в інтернет-журналістиці — які думки клубочаться в голові головної редакторки «УП»?

— Інтернет-журналістика має почати розповідати, як вона працює. Як вона працює із джерелами, як вона аналізує інформацію. І це має відбуватися в онлайн-режимі.

— Тобто потрібно певні залаштункові речі, інструментарій розкривати?

— Обов'язково. Тому що люди розгублені. Вони не можуть зрозуміти, в чому різниця — знову ж таки — між професійною новинною організацією й постом у фейсбуку. Аудиторії треба це пояснювати. І говорити відверто про роботу над помилками. Про те, що це за помилки, як вони трапляються. Тобто налагоджувати відвертіший діалог із читачами. Тому що тренд журналістики майбутнього — це вибудовування горизонтальних стосунків із читачем. Бо ми втратили ореол експертності. Ми втратили монополію на поширення інформації, на правду. Тому маємо змінити свої підходи до роботи.

— Скажіть, Олександр Дубінський — єдина людина, якій заблокували блог на «Українській правді»?

— Олександр Дубінський вважав, що так вирішила Олена Притула. Але це було моє рішення. Мені набридло, що він використовував майданчик «УП» для поширення неперевірених фактів та інформації, яка не відповідала дійсності, маніпуляцій. Я вже не пам'ятаю, що то була за історія, але вона мене дуже сильно обурила…

— Історія пана Дубінського була про те, що Мустафа Найєм зустрівся з Міхеїлом Саакашвілі в ресторані й вони замовили пляшку вина, яка коштувала нібито половину зарплати депутата Найєма. Хоча ви пояснили, що причиною заблокування блогу стало те, що Олександр пропіарив у ньому свою програму. Комусь іще закривали доступ?

— Не закривали, але писали певні помітки. Наприклад, перед блогом Віктора Уколова написали, що він фактично працює на Адміністрацію президента, а багато хто з читачів цього не знав. До речі, це було зроблено на прохання інших читачів: *«Це неправильно. Треба пояснити»*. Я, звісно, погодилася з цим. Дуже багато фідбеків ми отримуємо від аудиторії. Фідбек стосовно Дубінського також був від читачів.

— Яким чином журналісти мають брати інтерв'ю в тих, кого ми називаємо представниками злочинної влади Януковича, а можливо, у ватажків «ДНР-ЛНР»? Щоб ці інтерв'ю були корисними для аудиторії?

— Готуватися треба. Просто журналісти перестали готуватися. Приміром, усі останні інтерв'ю з Коломойським, які я дивилася, показали, що мало хто із журналістів був добре підготовлений до розмови. Або ви не торкаєтеся теми «Приватбанку», якщо не розумієтеся на ній, або перед інтерв'ю консультуєтесь у людини, яка займалася процесом і може ввести вас у курс справи. Навіть із декількома експертами. Щоби зрештою поставити запитання, які наблизять до істини під час інтерв'ю, й не дозволити людині маніпулювати вами. А Коломойський уміє робити це дуже красиво.

— Я дуже добре пам'ятаю обличчя прем'єра Гройсмана, якому ви експертно відповіли на «Свободі слова» у Вадима Карп'яка...

— Ну, я тоді теж у чомусь була неправа і вважаю, що це було занадто

емоційно, зараз би я трохи інакше формулювала запитання. Але його розгубленість була відчутна. Насправді всім сподобалося не моє запитання, а вигляд обличчя прем'єра — це було дуже смішно.

Щодо ймовірних інтерв'ю з ватажками «ДНР-ЛНР»: так само треба готуватися і формулювати позицію. І перед такими інтерв'ю потрібно у ваших читачів чи глядачів запитувати: що ви хочете дізнатися від цієї людини? Я знову про важливість горизонтальних відносин з аудиторією. Люди хочуть брати участь у творенні матеріалу, їм важливо бути причетними. Думаю, в майбутньому журналіст говоритиме: *«Це питання від Георгія…»*. Тобто варто буде чергувати запитання, поєднувати професійний підхід із тим, що пропонуватимуть люди. Важливо розуміти свою аудиторію, знати, що їм цікаво, що не цікаво.

— Ви півтора року навчались у Лондоні та Сполучених Штатах. А також відновлювались емоційно. У вас з'явилися нові ідеї щодо роботи?

— В Оксфорді я навчалася у Reuters Institute for the Study of Journalism — це центр, який займається саме дослідженнями. Свою роботу *«Як перебудувати довіру до медіа. На прикладі "Української правди"»* я писала якраз у колишнього головного редактора The Guardian Алана Расбріджера — про відновлення довіри до медіа. А в Гарварді я була стипендіаткою програми для журналістів Nieman Fellowship. Повернувшись додому, я намагатимуся відновити цей чесний і відвертий діалог з аудиторією. Я бачу в цьому своє завдання. Є план, хочу зробити конкретні речі, але не хочу їх анонсувати зараз. Не кажи гоп, поки не перестрибнеш, є така приказка.

А щодо розуміння себе — я багато чого зрозуміла. Проаналізувала помилки або якісь речі, які відбувалися в «УП». Я переживала за нашу професію і за країну. Загибель Шеремета мене сильно вразила. Насправді на той час я переживала особисту кризу, пов'язану з різними спектрами життя. І цей час допоміг мені проаналізувати, повернутися до себе, зрозуміти, зокрема, важливість журналістики. Бо восени 2018-го перед від'їздом на навчання я просто не розуміла, куди ми рухаємося у професії, куди йде країна і що взагалі відбувається.

— Мирослава Гонгадзе боролася за те, щоби справа її чоловіка розслідувалася. Аргументом стали її слова: *«Окей, поки вбивство вашого колеги-журналіста буде залишатися для вас професією, а не особистою справою, з вами зроблять те саме, що зробили з Георгієм, по одному. Ви мусите зараз щось зробити, ви мусите*

***об'єднатися»*. Чому те об'єднання журналістське розсипалося? Чому на певних етапах спрацьовують тимчасові медійні рухи замість системної роботи однієї постійної організації?**

— Напевно, тому що вони ситуативно виникають на фоні якихось подій, а сформованого ціннісного запиту — за що ми виступаємо — немає. Тобто немає організації, яка могла би об'єднувати журналістів не навколо трагічних подій, суспільних потрясінь або цензури й тиску часів Януковича. А навколо професійних стандартів і захисту прав журналістів у цілому, незважаючи на те, що відбувається зараз у владі. Тобто всі попередні рухи були реакцією на щось — потрібно створювати організацію з нуля. Журналісти, як і українське суспільство, поляризовані, немає довіри одне до одного. Немає єдиних цінностей. Але якщо ми не сформуємо їх, буде дуже складно потім.

— Поряд із тими викликами, про які ми говорили, проблему стосунків усередині цеху потрібно виносити на журналістський дискурс чи вона ще має визріти?

— Визріти має. Я думаю, що ми всі — незважаючи на те, хто з нас де працює, — маємо усвідомлювати, в якій загрозливій ситуації професія. Чи то незалежні медіа, чи то олігархічні телеканали, чи то проросійське видання.

— Ви розповідали про п'ять нагород конкурсу PRESSZVANIE. Чим для вас є професійні відзнаки? Які з них для вас найдорожчі?

— Якщо буде точним, нагород PRESSZVANIE уже шість. Минулого року я отримала цю премію ще й як найкращий редактор. Причому сама я не подавалася, мене хтось зареєстрував. А дізналася, що виграла, коли хтось тегнув мене у пості на фейсбуку. Це була дуже смішна ситуація.

Я не орієнтуюся на нагороди та їхню кількість. Звісно, журналістські премії потрібні, варто визначати людей, які добре роблять свою роботу. І конкурс «Честь професії» — також важлива історія. Хоча методологія його проведення може викликати питання. Мені здається, телевізійних журналістів порівнювати з інтернет-медійниками не зовсім правильно. З іншого боку, мені подобається те, що увага фокусується на професійному поданні теми матеріалу: «Найкращий телевізійний журналіст», «Найкращий радіожурналіст». Тобто перемагає не конкретний журналіст, а порушена тема. Скажімо, Мар'яна П'єцух цього року отримала нагороду за цикл матеріалів про Катю Гандзюк — і це

був важливий посил для суспільства. У США я теж побувала на кількох церемоніях вручення престижних відзнак. Скажімо, багато з них узяла Dallas Morning News за розслідування Pain and Profit про страхову медицину у штаті Техас. Робота про те, як неправильно працює система страхування — маніпуляції, зловживання призводять до того, що люди страждають і фактично вмирають.

Було приємно, коли мене відібрали в числі 12 іноземних журналістів на стипендію в Гарвардському університеті — це було визнання. І не в Україні, а за її межами — визнання одного з найкращих університетів світу почесною програмою, яка існує 80 років, через яку пройшли сотні американських та іноземних журналістів. Мені було також приємно, коли мене як учасника програми Nieman відібрали прочитати лекцію пам'яті журналіста Бернарда Носситтера перед викладачами і студентами Dartmouth College. Хоча я розумію, що відібрали не мене, а порядок денний України, українську тематику, яка цікава й потрібна студентам цього коледжу.

— Тривалі поїздки на навчання трапляються не щодня. Як ви відпочиваєте, чим наповнюєтеся? Чи можете дозволити собі розслабитися?

— Вигорання в мене і сталося через те, що я не могла розслабитися, що дуже емоційно сприймала все, що відбувається. І телефон був 24 години на добу зі мною. Серед ночі або о четвертій ранку мені хто завгодно міг додзвонитися. І сама я вночі переглядала сторінку «УП»: чи немає помилок. Це все було. Я відчувала неймовірну відповідальність, особливо коли після трагедії лишилася на деякий час сама. Тому що Павло Шеремет та Олена Притула дуже сильно мені допомагали на початковому етапі. А потім ця вага відповідальності лягла на мене. І в підсумку я практично вигоріла професійно й емоційно. Хоча тоді мені допомагав спорт: я плаваю, займаюся «гарячою» йогою, бігом. Ну й читання в чомусь допомагало.

— Два з половиною роки ви писали книжку «Мустафа Джемілєв. Незламний». Це було певне переключення на іншу тему чи частина професії?

— Частина професії. Процес написання був дуже виснажливий. Я постійно перебувала в оперативній роботі, а книжка вимагає концентрації уваги декілька годин на день. Це складно. Я писала її фактично, коли в мене був час, — по ночах. І це теж забирало сили.

Втім «Мустафа Джемілєв. Незламний» дуже потрібна для того часу книжка, бо насправді ми ще мало чого знаємо один про одного — український народ про кримськотатарський і навпаки. І моя робота порушила багато питань кримськотатарської ідентичності, яка після 2014 року стала частиною українського контексту.

А мені особисто цей проект довів, що я можу робити не тільки оперативні матеріали, не тільки стрічку новин, яка йде в архів. А й книжку, яка залишається, яку можуть читати. І я вже працюю над наступною книжкою.

— Тематика буде теж кримськотатарська?

— Ні, тема стосується безпосередньо моєї професійної роботи.

— Наостанок запитання, яке ви поставили собі й колегам промовою у Dartmouth College: *«Якою повинна бути журналістика в епоху постправди і як ви зберігаєте довіру читачів, якщо якийнебудь політик може назвати вас брехуном?»*

— Факти, факти, факти. Пояснювати людям, як ми робимо те, що робимо, як ми працюємо. І пояснювати дуже математично. Тобто правда має стати нашою математикою, нашою роботою. Тому що фактично ми інженери суспільства, інженери людських душ. А інженери мають дуже добре знати математику. Я думаю, що якраз математика журналістики — це правда і факти. І ми маємо аналізувати факти й намагатися дошукатися до істини в цей складний час, у час суспільних потрясінь.

— Душею займається не лише математика. А лонгриди, а рубрика «Життя»?

— Я маю на увазі перш за все інформаційну журналістику. Якщо дивитися ширше, в журналістику має повернутися людяність. Її там дуже не вистачає. Ми маємо бути емпатами, маємо розуміти людський біль і не триматися осторонь болючих процесів, які в Україні тривають.

> ...в журналістику має повернутися людяність. Її там дуже не вистачає.

18 жовтня 2019 року

UA RU

Отар ДОВЖЕНКО:

«Єдиний рецепт знищення політичного диктату в медіа — гільйотина»

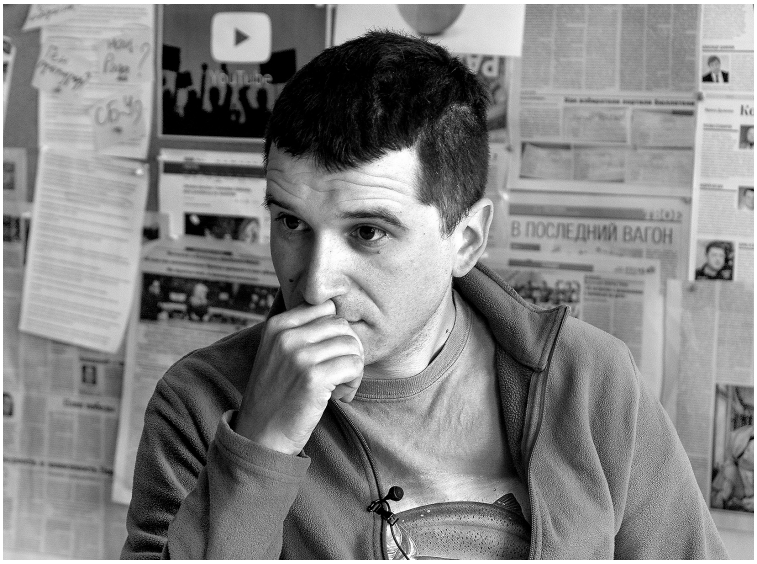

Керівник моніторингового центру ГО «Детектор медіа» про золоті часи української медіакритики, «чоловіцтво і звірство» заангажованих журналістів, проблеми медіаграмотності та свою добру пам'ять.

ОТАР ДОВЖЕНКО

Колумніст, аналітик, новинар, комунікаційний менеджер — усі ці функції, каже Отар Довженко, він може виконувати. *«Але та робота, яку я сприймаю як свою кровну, власну, — це робота редактора. Думаю, вона сумісна з багатьма іншими. Тому що все одно ти дотримуєшся стандартів, слухаєш моральний внутрішній камертон»*.

Народився Отар у Запоріжжі, зростав і навчався у Дніпрі (тоді — Дніпропетровську). Каже, почувався у *«становищі інтернованого»*: коли *«вільно живеш, ходиш вулицями, але все одно ти ніби тут не свій, адже говориш іншою мовою, а люди навколо тебе мають значною мірою інші цінності»*. Київ, де журналіст часто буває у справах, теж не вважає прийнятним для життя. Тому переїзд до Львова у 2001 році був свідомим: «*Я їхав жити поруч із тими людьми, яких вважаю більше своїм "племенем"»*.

Саме у Дніпрі 15-річний Отар зазнав першого «*журналістського болю*». Політично свідомий юнак ходив на проукраїнські мітинги, які відбувалися, як правило, у дні комуністичних свят — 1 травня чи 7 листопада. Юнак тримався маленької групки людей під *«синьо-жовтими прапорами»*, на яких *«плювали й кидалися якимсь сміттям»*. Якось редактор рухівської місцевої газети «Січеславський край» запропонував «розумному хлопцю» написати матеріал.

ОТАР ДОВЖЕНКО

«Коли я побачив у газеті свій текст, там був заголовок "В бій ідуть одні старики". Це була моя перша редакторська травма».

Ще одна «смішна історія» — як Отар Довженко потрапив у журналістику. Адже готувався до вступу на факультет психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Та *«остаточне рішення ухвалила моя тогочасна дівчина, яка була на рік старша і вчилася на радіофізичному факультеті».* Радіофізики в університетському містечку мешкали поруч із журналістами, а отже, була перспектива зустрічатися на перервах. *«Так я зробив вибір між психологією і журналістикою. Іноді думаю, може, хибний вибір...».*

Для вступу потрібен був творчий доробок. Здобути його Отар намагався зокрема й на телебаченні. На місцевому телеканалі старшокласника-стажера прикріпили до досвідченої кореспондентки. *«Ми разом сходили в пологовий будинок, і я написав текст для сюжету про те, скільки немовлят там народилося. Тож коли мені закидають, що я ні дня не працював на телебаченні, я заперечую: один день таки працював»,* — розповідає він.

В університеті було багато теорії та обмаль практики. *«Ніхто ніколи не пояснював мені, як писати тексти»*, — каже Отар. На початку четвертого курсу він покинув навчання, а згодом відновився на заочному, щоб не засмучувати батьків. Проте тоді здавалося, що нічого спільного із журналістикою він уже не має.

2004 року, коли почалися масові протести, Отар Довженко *«сильно перейнявся ідеєю Помаранчевої революції, Ющенком і всіма іншими штуками, які тоді проголошували».* Він прагнув бути корисним і врешті долучився як волонтер-новинар до сайту «Майдан», одного з перших осередків проукраїнських, проєвропейських опозиційних активістів. Спершу його новини видаляли і сварили за помилки, але за кілька місяців він потроху почав розуміти, *«як працює медіа, що таке аудиторія, контент, редакція, як взаємодіяти з іншими людьми».*

ОТАР ДОВЖЕНКО

Перспективу за першими дописами Отара побачила Наталія Лигачова, шеф-редакторка першого українського видання про медіа «Телекритика». *«Мені почав телефонувати якийсь незнайомий номер, але я за звичкою не брав слухавку,* — згадує він. — *Потім із цього номера прийшло повідомлення, мовляв,"Отаре, добрий день! Мене звати Наталя Лигачова, я працюю на "Телекритиці". Хотіла б запропонувати вам співпрацю". Я подумав: чом би й ні?»* Написав кілька текстів для «Телекритики», а в кінці 2005 року, на початку парламентської виборчої кампанії, отримав пропозицію робити моніторинг теленовин. Згодом із матеріалів цього моніторингу була зкомпонована книжка «"Джинсова" свобода. Роль медіа у виборчій кампанії 2006 року».

Спершу публіцистично-пафосний стиль, у якому він писав, на кшталт *«теленовини — це сюр і фігня, політики — ідіоти, і взагалі, що ж ми за народ такий?»,* не витримував жодної критики. Зауваження редакторки спонукали Отара зацікавитися стандартами: *«Ні в університеті, ні в медіа, ні в книжках не говорили про стандарти. Цей дискурс формувався на "Телекритиці"».*

Менторство Наталії Лигачової Отар згадує зі вдячністю: *«Вона не дозволяла собі сарказму, різкої критики, не сварилася. Розуміла, що я вразлива натура, й намагалася мене не ображати».* Втім, на деякі речі він реагував болісно — наприклад, на звичку пані Наталії додавати щось від себе в його тексти. *«Я розумів, що дописки були доречними, бо я багато чого не знав, а вона знала. Але дивився на це й думав: "О Боже, я ж цього не писав, що це все таке, чому?"».* Врешті вдалося домовитися про заміну редакторських дописок на рекомендації.

«Але я насправді авторитарніший редактор, — зізнається Отар. — *Із текстами, з якими я працюю, я дозволяю собі будь-що».* Певно, це відчули на собі студенти Школи журналістики Українського католицького університету, де Отар викладав із 2011 по 2018 рік, і автори онлайн-видання MediaLab, співредактором якого він є разом із Людмилою Смоляр. Щоправда, поки матеріал готувався до публікації, Отар і Людмила повідомили, що шукають собі заміну у проекті.

Чимало людей знають Отара Довженка як медіатренера. Наприкінці 2000-х його почали запрошувати до різних редакцій пояснювати, *«що не так із їхніми новинами».* Цей досвід допоміг стати викладачем, хоча навчати інших журналістів було важко. *«Згодом мої перші студенти зізналися мені, що були спершу обурені: "Хто це такий? Чому він прийшов? Навіщо він нам все це розповідає?" На те, щоб налагодити контакт з аудиторією і говорити з нею так, аби вона хотіла мене слухати, в мене пішло роки два».*

Одноденні зустрічі-тренінги, за словами Отара, рідко бувають ефек-

тивними. Потрібен логічний цикл — як, наприклад, освітній проєкт «Детектора медіа» «Школа якісних медіа», до якого залучений Отар. Перший сезон провели для білоруських журналістів і українських відеоблогерів, далі планують розширятися.

Отар Довженко — син Тетяни Лебедєвої, колишньої членкині Національної ради з питань телебачення і радіомовлення та першої голови Наглядової ради НСТУ. На запитання, чи вплинули на нього погляди матері, журналіст пояснює: їхня родина — аж ніяк не медіадинастія. Пані Тетяна працювала в багатьох сферах, перш ніж стала телевізійною мене-джеркою, а згодом очолила Незалежну асоціацію мовників. Її син прийшов у медіа пізніше й зовсім з іншого боку. *«Вона непокоїлась через мою роботу. Найчастіше я чув від неї щось на зразок: "Навіщо ти це пишеш? У тебе ж будуть проблеми!"»* — розповідає він.

Часто, представляючи Отара Довженка, додають: *«...і письменник»*. У свої двадцять із чимось років він написав книжку «Квітослава» — збірку прози, яку, до речі, було перекладено німецькою мовою й видано в Німеччині. *«Зараз я не відчуваю бажання й потреби писати художні тексти. Почуваюся трошки сумно, що цього натхнення немає. Хотів би, напевно, його ще раз пережити, й не зарікаюся, що цього ніколи не станеться. Але не вважаю, що можна вичавлювати із себе творчість»*. У першій половині 2000-х Отар був головним редактором сайту «Літклуб» — одного з перших україномовних літературних веб-ресурсів. «Ліпили» його разом із напарником Назаром Байдалкою, який умів програмувати. Кілька років тому Отар дізнався, що «Літклуб» досі існує — до нього звернулися дописувачі сайту. *«Я був для них легендарним засновником: вони знали моє ім'я, але ніхто не був зі мною знайомим»*.

Співпраця Отара з командою Наталії Лигачової почалася 2005 року й фактично не припинялася. Він був заступником шеф-редакторки групи видань «Телекритика», головредом однойменного сайту, керівником проекту MediaSapiens, займався моніторинговими дослідженнями. Із початку 2018 року Отар очолює **Центр моніторингу й аналітики «Детектора медіа».**

Що таке «декаданс українських медіа» й чому він повторюється? Які часи стали «золотою добою» української медіакритики? За що Отару Довженку та його колегам почали говорити «дякую»? Якою є вага «Детектора медіа» серед інших ЗМІ? Чого про медіа не знає аудиторія? Що буде, якщо Україна так і не сформує медіаринок? Які проблеми залишаються офтопом для більшості медіа? Як то воно — критикувати друзів-журналістів чи колег, яких дуже поважаєш? На ці та інші запитання **Отар Довженко** відповів у межах спецпроєкту «Журналістика незалежної України: перші 25 років». ■

ОТАР ДОВЖЕНКО

— Отаре, восени 2009-го ви сказали: *«Справжнім злом були не самі темники, а та сила, що примушувала засоби масової інформації виконувати їх»*.

Яка сила сьогодні, через десять років, є справжнім злом у тому, що «зелені чоловічки» проникають в інформаційне поле України, спочатку поводяться як дрібні злодюжки, а потім скуповують канали і планують телеміст із федеральним каналом країни-агресора?

— Та сама сила. Та ж тенденція, яка була 2009 року. Це був декаданс українських медіа. І мені здається, що зараз ми переживаємо аналогічну ситуацію. Як і енергія від захвату Помаранчевою революцією тоді, імпульс Революції гідності вичерпаний. Розмови про стандарти, про цінності, про місію всім набридли, ніхто їх більше не слухає, а на перший план знову виходять гроші. І ті, хто вірив, що можна працювати по-новому, якщо держава, суспільство, бізнес будуть теж працювати й жити по-новому, — зневірюються. Ну, а якщо ти зневірений, то в принципі немає різниці, де тобі працювати, — на «112», на Прямому чи на «Радіо Свобода». Аби гроші платили.

Думаю, той ресурс, на який спираються російські медіа в Україні, дуже влучно схарактеризував Павло Казарін. З одного боку, це «ватники», люди, які вважають себе частиною російської культури й не бачать принципових проблем із тим, що Україна буде частиною Росії або сфери російського впливу. Люди, які часто — це важливо — ненавидять те, що асоціюють із українським націоналізмом. Вважають, що українське — нав'язане, його не було, а тепер воно звідкись з'явилося і їх дратує. Й вони готові помагати радше тим політикам, які за Росію, ніж іншим. Із таких людей, наприклад, значною мірою була сформована стара новинна команда каналу «Інтер». Ці люди не симпатизували нічому українському, тому їм було легко підтримувати Партію регіонів, яка уособлювала *«наше, русское, нормальное»*.

З другого боку, це циніки, готові служити будь-кому за гроші. А з третього — люди, які просто не розуміють, що відбувається. Захоплені блиском, гламуром, дорожнечею телебачення: *«Вау, я працюю на телебаченні! Вау, я крута, я в телевізорі, в мене є мікрофон, мене відправили брати коментар! Супер!»*

Крім того, люди під суспільним тиском, особливо якщо цей тиск публічний і масовий, схильні озлоблюватися й цементуватися у своїй позиції. На кшталт: *«Ах, ви вважаєте мене "слугою Кремля" — я вам зараз покажу, який я слуга Кремля»*. І, на жаль, при тому, що hate speech на адресу медіа Медведчука і взагалі проросійських медіа в Україні

зрозумілий, але він зменшує шанси на те, що люди, які там працюють, підуть шукати менш ганебну роботу.

— У багатьох учасників проєкту я запитувала: *«Коли ви вперше відчули тиск Росії на Україну?»*. Були дуже різні відповіді. Віталій Портников вважає, що тиск розпочався із проголошення незалежності України в 1991 році — зокрема через медійні продукти, які ми залюбки споживали, поки не дійшли до того, що потрібно виробляти свій, український. Хтось називає початок нульових років. Коли Віктор Медведчук очолив Адміністрацію президента Кучми, Юлія Мостова написала: *«Столь высокая чиновничья должность — это слишком много для лидера проигравшей выборы партии и слишком мало для амбициозного политика Виктора Медведчука»*. І от у 2010 році ви самі зауважили, що повернулася цензура, й те, що відбувається, назвали медіаокупацією. Чи є у вас рецепт від цієї «повзучої окупації»?

— Думаю, тут є різні явища, які ми зараз об'єднуємо в одне. Перша річ — це політичний диктат у медіа, який існував не тільки за проросійської влади. Він існував і за Ющенка, і за Порошенка. Рецепт знищення політичного диктату в медіа й залежності медіа від людей, які можуть використовувати їх як інструменти політичного, економічного чи якогось іншого впливу або здобуття електоральної підтримки, — це гільйотина. Немає гуманних методів. Тому що такі медіа неможливо деолігархізувати, як тепер кажуть деякі політики. Вони існують лише тому, що потрібні олігархам, готовим їх спонсорувати. Їх можна лише закрити. Біда в тому, що на їхнє місце прийдуть медіа, спонсоровані іншими олігархами. А створити на місці нездорового медійного ринку здоровий — ще важче, ніж оздоровити той, що є.

Інша річ — російська присутність. Тут, напевно, Віталій Портников має рацію. Але мені здається, що російська присутність в українських медіа дуже посилилася після Помаранчевої революції. Це було збігом. По-перше, відкрився ніби як вільний ринок — влада перестала диктувати, хто і що буде в ефірі. По-друге, відбулася міграція росіян сюди: як медіаменеджерів, так і ведучих. Але головне — це залежність від російського серіального продукту.

Російські серіали були в нас не завжди. Українське телебачення дуже мало показувало їх іще на початку 2000-х. Центральні телеканали сіли на голку російських серіалів у 2005–2007 роках. І тоді на догоду цьому рейтинготворчому продукту почала формуватися нова спільна культурна реальність, у якій немає різниці, що в тебе за вікном, — Кремль

чи Софійський собор. Але всі говорять російською, у всіх спільна російська культура. Хтось ворог, хтось опер, хтось когось любить, але все це відбувається в умовній єдиній країні. Можна називати її радянською, але вона російська за мовою, культурою і суттю. Як на мене, оці 15 років російської серіальної дійсності загальмували реукраїнізацію. Адже неможливо, з одного боку, усвідомлювати, що ти живеш в Україні, яка окрема від Росії, а з іншого — занурюватися у світ, де Україна й Росія — це одне.

Рецепт боротьби з російською присутністю тільки один — відокремлення від Росії в ментальному просторі. У принципі, це відокремлення почалося із заборони російських каналів і блокування соцмереж. І попри численні скептичні відгуки від колег, які вважають, що блокування, заборона — це погані методи, мені здається, що ці рішення попередньої влади були успішними. Вдалося провести бодай якусь демаркаційну лінію: отут закінчується Росія й починається Україна. Бо доти цієї межі не існувало. Був спільний простір у музиці, в кіно, у клубній молодіжній культурі — та в чому завгодно.

І ось поступово цей простір почав ділитися. Якщо він і далі буде ділитися, думаю, з часом під ногами в «московських агентів» горітиме земля. Тому що вони будуть вирізнятися на тлі україномовного телебачення, на тлі людей, які не називають Крим російським, і так далі. Якщо ж далі буде зберігатися оцей компромісний погляд — мовляв, усе-таки в Росії хороші люди є, там не всі погані, як Путін, у нас багато спільного, там мешкає багато наших людей, а тут — багато їхніх, — на жаль, немає ніяких перешкод для впливу. У росіян більше грошей, щоб розвивати медіа. Якщо в них є гроші і є потреба впливати на Україну, вони будуть купувати, розвивати й контролювати наші медіа.

— Чи вистачає якісного контенту в усіх видах медіа, щоб заміщувати російське українським?

— Коли йдеться про якісний контент, мені цікаво, по-перше, хто визначає якість. По-друге, чи йдеться про якісний із погляду аудиторії, чи умовно-об'єктивно? Бо в плані якості картинки, звуку, зйомок український телевізійний продукт нічим не поступається російському. Так, в українських продюсерів не завжди є достатньо грошей, щоби зро-

> 15 років російської серіальної дійсності загальмували реукраїнізацію.

бити таке саме дороге кіно, як російське. Але українські серіали, ток-шоу — даруйте. В Росії просто шаленіють за українськими реаліті-шоу. Є спільнота у мережі "ВКонтакте", яка називається «Я смотрю украинские шоу и радуюсь жизни». Ці люди дивляться українські реаліті-шоу, зокрема ті, на яких говорять українською, бо в них таких немає.

Чи є в нас ресурс для наповнення ефіру своїм продуктом? Та, звісно, є. Наймаються знімальні групи, орендуються павільйони, робляться декорації — і вперед. Було б бажання.

Чи є в нас настільки ж професійні люди, як Матвій Ганапольський? Є. Я не вважаю, що Матвій Ганапольський є незамінним на українському телебаченні. Чи імена з російського телебачення 90-х справді працюють і роблять рейтинг? Думаю, що вже ні. Бо старші люди вмирають, старіють, переходять на інші типи контенту. А новій аудиторії, яка підросла, — що Ганапольский, що Голованов однаково нецікаві. Словом, усе це — просто інерція комплексу меншовартості.

Але треба розуміти ще одну важливу річ: яким буде телебачення, визначає не така вже велика кількість людей. Програмні директори, топ-менеджери, продюсери й емісари власників. Якщо це люди, які самі одною ногою в російському світі, або росіяни, які працюють на українських каналах; якщо для них самих рідна російська мова, а українська — це нав'язане, чуже, непотрібне й обтяжливе; якщо їхнє коло спілкування також споживає й любить російське, то виникає ефект бульбашки. Вони живуть у російській бульбашці, і їм здається, що телебачення також має бути російським за формою і змістом.

Коли запровадили квоти, й ті медіа, які вчора говорили російською, почали говорити українською, нічого не змінилося. Не було масового відпливу аудиторії. Люди не поспалювали телевізори. Прогнози, що люди поставлять собі супутникові антени й почнуть дивитися російське телебачення, не справдилися. «Детектор медіа» замовляв КМІСу дослідження: скільки відсотків українців дивиться новини на російських телеканалах? Будь ласка, 4%. Якби в тих менеджерів, які вирішують, яким бути телебаченню, була політична воля, дерусифікувати його остаточно вдалося б дуже швидко. І запевняю, через десять років люди б не пам'ятали, хто такі ці всі Малахови, Скабєєви, Канделакі.

— Проєкт «Детектор виборів» — це приклад оперативної аналітики. Якою ціною він дається команді, яка над ним працює? ***(Інтерв'ю Отара Довженка записувалося, коли ще тривали парламентські перегони-2019. — Ред.)***

— Це було досить несподівано. Наталія Лигачова кинула нам ви-

клик, мовляв, нам було би добре щопонеділка публікувати аналітичну вижимку з попереднього тижня. Проте моніторинги не робляться швидко. Навіть моніторинг, який робить «Детектор медіа», виходить із тижневим відставанням. Цей тиждень необхідний, щоб обробити контент. Особливо відео: ти не можеш швидко передивитися багато годин записів, зробити висновки, все занотувати й розписати.

А тут виходить, що робота над цим звітом мала відбуватися мегаоперативно. Звісно, для мене це було стресом. Я не уявляв, як організую команду. І я просто запропонував: *«Перелаштуймося, і це буде нашим головним завданням»*. Колеги з ентузіазмом сприйняли пропозицію, ніхто не жаліється. Протягом тижня вони конспектують найголовніше, а я ліплю остаточний звіт із сировини, яку вони готують. І перш ніж здавати його керівництву, прошу всіх прочитати матеріал і сказати свої зауваження. За співвідношенням оперативності, точності і всеохопності це унікальний продукт. Бо робити таку оперативну аналітику взагалі важко.

З огляду на кількість зусиль, які витрачаються, я би хотів більшої аудиторії. Ми робимо кепшен-відео до кожного випуску, до двох хвилин завдовжки, яке розходиться, охоплюючи тисячі людей. У самих текстів «Детектора виборів» переглядів трохи більше, ніж у типових моніторингових публікацій. Але, з іншого боку, коли проект завершиться, це буде задокументована історія цих виборчих кампаній. Цей історичний континуум, пам'ять про те, що було на телебаченні, є самоцінною штукою. Бо насправді телебачення плинне. Фі-і-іть — промайнуло і зникло.

— Наталія Лигачова казала, що моніторинги навіть самі медійники читають дуже погано...

— Це різні аудиторії. Типовий моніторинг читає тисяча людей. Значна частина цієї аудиторії — журналісти, які роблять те, що ми досліджуємо. Вони читають, як про них написали. Інколи читачів трошки менше, а буває, поставимо більш кричущий заголовок — і матеріал почитає трохи більше людей. Це означає, що аудиторія стала.

Колись була історія: Алла Мазур якось особливо некоректно повелася в ефірі, й ми це винесли в заголовок, поставили на картинку. І досить багато людей, які дивилися той випуск «ТСН. Тижня», поширили наш текст зі словами: *«Я теж це бачила — капець, жах, хіба ж так можна?!»*. Але насправді ці тексти не адресовані широкій аудиторії.

«Детектор виборів» — це якраз тексти, адресовані ширшій аудиторії. Тут ми намагаємося, проаналізувавши, що було в медіа, зробити

висновки, які стосуються політики і виборів. Тому їх читають інші люди: політексперти, працівники штабів, дослідники…

— Політологи…

— Я всіляко уникаю слова «політолог». У текстах ми їх називаємо політкоментаторами. Тому що політолог — це трошки інше, ніж Вадим Карасьов, а Вадим Карасьов — це трошки інше, ніж політолог. Але ці тексти, очевидно, читають люди, які цікавляться політикою. Це, з одного боку, страшно, бо вони знають політику зсередини, а ми — тільки крізь призму медіа. Я не претендую на роль, скажімо, Юлії Мостової, яка щодня зустрічається на каві з інсайдерами. Я п'ю свою каву вдома за комп'ютером.

Тож у текстів «Детектора виборів» буває дві, буває три тисячі переглядів, буває менше. Деякі тексти добирають їх пізніше. Але справа не в цифрі — ми ж не продаємо ці перегляди. Справа у влучанні в цільову аудиторію. Фідбек, який ми отримуємо, переконує мене, що в цільову аудиторію ми влучаємо. Вперше за роки роботи з аналітичними продуктами мені пишуть: *«Дякую за те, що ви робите»*. Адже нормальна, типова реакція на моніторинговий текст — це *«бідолашки, як же це ви все дивитесь? Як ви це все аналізуєте? Жах, кошмар»*. Іноді люди не розуміють і вважають, що ти це робиш із власної волі, бо тобі подобається: *«От ти ненормальний, а я вже давно телевізор викинула»*. Уявіть, я теж давно викинув!

— А самі журналісти кажуть: *«Ви, звичайно, гади, але ми вам дякуємо»*. Як совається важіль від «дякую» до «гади»?

— Адекватні люди розуміють, що ми не маємо поганих намірів, нас ніхто не підкуповує, ми не працюємо на знищення тих, кого критикуємо. Коли я працював у «Телекритиці», з нашими журналістами не спілкувалася більшість телевізійних топ-менеджерів. Чули слово «Телекритика» — кидали слухавку. Бо вони вірили, що ми працюємо, аби їх скомпрометувати на замовлення конкурентів. Мені здається, що зараз, у тому числі й завдяки прозорому фінансуванню «Детектора», медійники почали вірити в те, що ми працюємо не для того, щоби когось скомпрометувати, а зацікавлені аналізувати якість їхньої роботи й робити цю якість кращою.

— Відкрийте таємницю: на якому етапі ви зрозуміли, що президентом буде Зеленський?

— Ні на якому. Я не вірив, що це можливо, аж до результатів першого туру. Мені недавно колега Ярослав Зубченко кинув скриншот мого коментаря «Українській правді» з минулого літа, де я казав, що «Слуга народу» — це, звісно, весело, але ж зрозуміло, що ця партія до Верховної Ради не пройде. Люди ж не такі ідіоти, щоб голосувати за абсолютно віртуальний проект, у нас є серйозні партії з історією... Я не передбачив того, що сталося. І мені за це не дуже соромно, адже багато інших людей теж не передбачили. Напевно, ми і я особисто мало знаємо українців, мало знаємо про те, чим вони живуть і на що готові. Чи стало для мене це якоюсь трагедією? В день проголошення результатів першого туру ми пили горілку… із соком.

— За здоров'я нового президента?

— Я не ненавиджу Зеленського. І не є фанатом Порошенка. Але очевидно, що цей розвиток історії нагадує машину без гальм, яка поїхала вниз по схилу. Ймовірність того, що вона виїде на рівне й не розіб'ється, боюся, досить невелика.

— Однією з ознак президентських і парламентських перегонів-2019, як ви зазначили, було і є те, що називають partisan journalism: журналістика співпричетності, або співучасті. Наскільки виправдано, що ЗМІ «топить» за політика, навіть публічно оголосивши про це?

— Здається, перед першим туром виборів 2004 року у «Дзеркалі тижня» вийшла шпальта з написом: «*Се ж остання війна! Се до бою Чоловіцтво зі звірством стає*». Це слова Івана Франка. Із тих пір «чоловіцтво» і «звірство» помінялися місцями кілька разів. Спочатку «чоловіцтвом» був Ющенко. Потім Ющенко різко став «звірством», а «чоловіцтво» стало якесь інше. Потім «звірством» став Янукович, а «чоловіцтвом» — Порошенко. Потім Порошенко став «звірством». І мені здається, що медіа, які свято впевнені в тому, що вони точно знають, хто з нинішніх кандидатів «чоловіцтво», а хто «звірство», — це медіа, які в біді, в небезпечній омані.

З іншого боку, я не можу сказати, що був цілком безсторонній на всіх етапах своєї журналістської роботи. Бо ніколи не приховував, що маю антиросійські, проєвропейські, проукраїнські погляди. Я не підтримував і вважав у принципі злом Януковича й Партію регіонів. І не вважав таким самим злом, як Януковича і Партію регіонів, Порошенка і його політичну силу. А перед тим Ющенка і його політичну силу. Хоча

> ...Із тих пір «чоловіцтво» і «звірство» помінялися місцями кілька разів. Спочатку «чоловіцтвом» був Ющенко. Потім Ющенко різко став «звірством», а «чоловіцтво» стало якесь інше. Потім «звірством» став Янукович, а «чоловіцтвом» — Порошенко. Потім Порошенко став «звірством».

всіх їх ми критикували. Зараз я стараюся не рефлексувати на Зеленського. Зізнаюся: бачив у своєму житті загалом хвилин п'ять відеозаписів, на яких говорить Зеленський. Я вмикаю, відчуваю надто сильні емоції — не знаю, обурення, здивування, переживання, — й зупиняю. Краще почитаю розшифровку. Це дуже не близький мені персонаж. З іншого боку, я не вважаю, що справа журналістів — із ним боротися.

Журналістика співпричетності дуже часто заснована на щирому переконанні. Бо в такі команди, як NewsOne або «Інтер», стараються набирати людей, які мають погляди хоча б не зовсім протилежні до тих, які треба просувати. Адже якщо людина український націоналіст, а їй треба розказувати, який класний Юрій Бойко або Віктор Медведчук, рано чи пізно буде конфлікт. А якщо людина в принципі оце все українське не любить, їй буде набагато легше. Ну, й навпаки, якщо людина проукраїнська, а їй кажуть: *«Подивися, ось наш найкращий в світі проукраїнський прем'єр Арсеній Яценюк, візьми в нього 17 інтерв'ю протягом тижня»,* вона легше змириться.

Під час масових протестів і перед виборами це, звісно, загострюється. Люди переконують себе в тому, що вони зараз допомагають певним політикам і, заважаючи іншим або дискредитуючи їх, роблять добро Україні. Це погано. Як із цим боротися? Я думаю, що на рівні редакторів, які зусиллям волі зберігають безсторонність. Уміння залишати свої погляди за порогом редакції важливе для журналістів, які пишуть про політику.

— А якщо журналіст дописує в соцмережі?

— Знову-таки, це дискусія, яка точиться в усьому світі: чи журналіст має право висловлювати свою позицію? Є країни, наприклад, Америка,

де журналісти не приховують своєї позиції, а навпаки — носять прапор із гордістю: «я лівий журналіст», «я консервативний журналіст». Є країни, де це взагалі не заведено. Якби в Україні існував достатній масив якісної й незаангажованої нейтральної журналістики і якби з нього зацікавлена аудиторія могла завжди отримати збалансовану безсторонню інформацію, то поза цим масивом нехай би були православні журналісти, націоналістичні журналісти, комуністичні — нема питань. Але в нас проблема, власне, з цим нейтральним масивом.

Оскільки я не просто журналіст, а все-таки займаюся оцінкою й моніторингом роботи інших колег, я стараюся себе в цьому обмежувати. Це важко. Мені хочеться висловити свою думку. Та принаймні до президентських виборів я не озвучував своїх симпатій і перед парламентськими стараюся цього не робити. А ось не озвучувати антипатії дуже важко.

— Ви довгі роки кількома «пришестями» працювали з «Телекритикою», а потім із «Детектором медіа». Співпраця триває й зараз. Якщо подивитися на «медіа для медіа» Наталії Лигачової з висоти вашого досвіду, яка його роль в українському медіапросторі?

— Наталія Лигачова часто повторює, що «Телекритика» на початку мала навіть більшу роль, ніж зараз — «Детектор медіа». Хоча коли я прийшов у 2005 році, сайт був, як на теперішній погляд, скромний. Бідненький дизайн, як тоді майже в усіх; без картинок, тому що в більшості користувачів був повільний інтернет і картинки все одно не завантажувалися — їх відключали. Сайти виглядали потворно. Та й користувачів інтернету було мало.

Тоді, коли онлайн-видань було дуже мало, «Телекритика» відігравала роль однієї з найважливіших платформ, на якій для інших медійників, а також для політиків і експертів з'являлася інформація — і не тільки про медіа. У 2006 році ми остаточно спеціалізувались на медіа, а до того «Телекритика» публікувала статті й новини про політику, культуру тощо. І це читали, бо тоді просто не було так багато місць в інтернеті, куди можна було піти.

— Ви сказали, що сайт мав десь тисячу переглядів на день. Якщо міряти переглядами, що відбувається сьогодні? І чи багато людей та редакцій має «Детектор медіа» у закладках?

— То ж був час до соцмереж, коли людина тримала в голові адреси сайтів, а інколи мала ярлик на робочому столі. Щоби перейти на «Теле-

критику», людина тицяла, заходила й читала. Тепер такого немає. Тепер усе дуже-дуже сильно залежить від того, наскільки ти представлений у соцмережах та наскільки правильно ти просуваєш свій контент. Чи людина підписана на твої телеграми, розсилки абощо, чи шукає тебе гугл. У цьому сенсі «Детектору» пощастило, бо він має величезну базу текстів, перенесену з «Телекритики». Гугл їх шукає порівняно непогано.

Як місце в інтернеті, куди можна прийти подивитися щось про медіа, мені здається, «Детектор» є монополістом. Усі його знають. Інша справа, що деяким людям, можливо, подобаються більш заангажовані, або більш акцентовані, або менш формальні матеріали, ніж на «Детекторі», тож вони ходять на якісь інші видання, блоги, задовольняються соцмережами.

Але справжній вплив починає відчуватися в такі моменти, як із телемостом *(7 липня 2019 року український телеканал NewsOne, що належить соратнику Віктора Медведчука Тарасові Козаку, та російський державний канал «Россия 1» анонсували на 12 липня спільний телеміст під назвою «Надо поговорить». NewsOne заявив, що телеміст пройде «без політики і без політиків». Завдяки відповідним діям влади і під тиском медіаспільноти NewsOne відмовився від проведення телемосту. — Ред.).* Коли з'явилася новина про телеміст, почалася професійна робота ньюзруму: збирання новин, коментарів, того, що називається реакцією соцмереж, збивання всього цього докупи і створення оперативної розсилки. Тим часом нам телефонували колеги по коментарі. Я був на Закарпатті, їздив на велосипеді, й мені дзвонили кожні п'ять хвилин: *«А що ви скажете про телеміст?», «А ви можете до нас прийти на ефір?»* Це тенденція, яку Наталія Лигачова характеризує як *«ми стаємо експертним виданням».* Тобто ми можемо не просто текст написати, а й згенерувати якусь думку, рішення, висновок.

> Щоби перейти на «Телекритику», людина тицяла, заходила й читала... Тепер усе дуже-дуже сильно залежить від того, наскільки ти представлений у соцмережах та наскільки правильно ти просуваєш свій контент.

ОТАР ДОВЖЕНКО

— А також підняти журналістську спільноту, громадські медійні організації, ініціювати звернення…

— «Телекритика» від початку була осередком гуртування й організації журналістського спротиву. Починаючи з 2002 року, коли з'явилися темники, ми були на передовій боротьби за права журналістів. Але тепер, мені здається, в нас дуже різноплановий інструментарій і впливу, і фіксування дійсності, яка стосується й медіа, й політики, й суспільства. І моніторинг, і соціологічні дослідження, і публіцистика, й аналітика, й новини, й участь наших експертів у радах, групах, засіданнях. Працівники «Детектора медіа» вносять нотку здорового глузду в навколомедійні процеси.

— За словами Юлії Мостової, журналісти, принаймні «Дзеркала тижня», протягом незалежності багато чого робили за державу: розслідування, соцопитування й таке інше. Чи є щось таке, що замість держави робили медіакритки?

— Моніторинг — це, власне, те, що робиться замість держави. Тому що держава роками самоусувалася від оцінки медіапродукту на відповідність і стандартам, і законодавству, і питанням національної безпеки тощо. Очевидно, в них теж є якась кількість досліджень, якісь моніторинги, але в них інші цілі. Ми ж можемо на підставі наших досліджень стверджувати, наприклад, що ось цей телеканал працює суголосно з російською пропагандою. *«Друзі, у вас відкрилися очі на те, що канал NewsOne хоче провести телеміст? Та подивіться: ми вже третій-четвертий рік говоримо про те, що цей телеканал відтворює меседжі російської пропаганди».*

В останні роки було багато неформальної комунікації із людьми, які відповідають за інформаційну політику. Я не вважаю, що медійники мають бути солдатами інформаційного фронту, але повідомляти про речі, які загрожують інформаційній безпеці, ми мусимо й робимо це постійно. І там, де ми бачимо, як можна розв'язати проблему, ми пропонуємо розв'язок.

Нам закидали, що ми порохоботи. Значною мірою це було пов'язано з тим, що «Детектор медіа» тримався позитивно або, принаймні, не так негативно, як інші медійні організації, в оцінках дій влади, спрямованих на захист інформаційного простору. Блокування російських каналів, соцмереж, санкції проти «112» та NewsOne ми підтримували або критикували не так гостро, як інші організації. У «Детектора» була патріотичніша, на мою думку, позиція. Я її поділяю.

— Отаре, до чого ми прийшли за 28 років незалежності — чи є журналістика в Україні?

— Журналістика еволюціонувала разом із Україною. Тобто змінювалася держава, а з нею професія. Я наділений досить хорошою пам'яттю, можу ще пригадати, як виглядала й Україна, й журналістика в 90-ті, хоча я тоді не цікавився медійним контентом. Применшувати цінність, самостійність, автентичність української журналістики не варто. Медіа аж забагато в Україні. Людей, які вміють професійно робити медіа, багато. Медіаринку немає — це проблема. Надії на те, що самостійні незалежні, не дотовані, не спонсоровані, не підтримувані грантами медіа зможуть існувати на чисті гроші, взяті з аудиторії або з рекламодавця, немає. Це теж правда. Але журналістика є.

— А що ви скажете у відповідь на слова Ігоря Померанцева, також учасника нашого проєкту: українська журналістика *«не смогла повлиять даже на дело Гонгадзе — это наш коллега, убитый коллега. Мы так и не смогли доискаться истины. Почему? Потому что в стране существует глубокая дисфункция — как бы парламент, как бы демократия, как бы журналистика»?*

— Мені здається, що медіа якраз дуже багато зробили для того, щоби справу Гонгадзе не забули. Інше питання — фрейми бачення цієї історії, які існували в той час і які насаджуються тепер. Зокрема, медіа Пінчука нав'язують суспільству думку, що вбивство Гонгадзе ніяк не стосувалося Кучми: мовляв, президента підставили, то були російські спецслужби, які намагалися відірвати Кучму від Заходу. Ці фрейми формувалися руками медіа, але без волі медіа. Напевно, якби спитати журналістів ICTV й СТБ: «Чому ви прославляєте Кучму?», вони би пояснили, що Кучма хороший. Вони, напевно, вірять у це. Я думаю, що їх переконали або вони переконали себе самі. Спогади про кучмізм, про всі ті речі, які спричинили Майдан 2004 року, витіснено з пам'яті.

> Я не вважаю, що медійники мають бути солдатами інформаційного фронту, але повідомляти про речі, які загрожують інформаційній безпеці, ми мусимо й робимо це постійно.

Але тепер, мені здається, справа Гонгадзе стала заручницею намагання зам'яти конфліктну частину історії до 2005 року: бо *«Кучма нам тут потрібний», «нам необхідний Пінчук», «нам треба з ними дружити»*. Нині згадка про справу Гонгадзе сприймається як недружній жест у бік Пінчука. Думаю, що повністю відокремити історію навіть не журналіста, а людини, яку викрали і вбили, від політики, ідеології і вже навіть від тлумачення історії, яку активно намагаються переписати, журналістика сама не може. Це має зробити незалежне розслідування.

— На думку Ігоря Померанцева, журналістика не є четвертою владою, бо немає першої, другої, третьої… Тобто не можна сказати, що вона несправжня, але вона «напів», «нібито».

— Журналістика в Україні як суспільний інститут не є повноцінним суб'єктом. Тому що рішення в медіа ухвалюються в більшості випадків з огляду на інтереси власника, донора (якщо фінансування грантове), рекламодавця (якщо медіа живе з реклами). З іншого боку, втрата суб'єктності спостерігається не тільки в Україні, а й на Заході, де журналістика була суб'єктом і четвертою владою багато років. Тому на Заході дуже сильно переймаються, чи виживе журналістика, яка, наприклад, займається незалежними розслідуваннями, на яких не можна заробити багато грошей і під які так само не можна взяти рекламу, адже рекламодавці не хочуть мати справу з конфліктним контентом. Словом, це частина ще більшої проблеми.

— Які найболючіші виклики стоять зараз перед українською та світовою медіаспільнотою?

— Перше — це соцмережі. Перехід комунікації в них і залежність медіа від соцмереж — це реальність, яку я осягнув, коли пару років тому почав знов працювати редактором. Я був у шоці від того, наскільки змінилася реальність онлайн-медіа. Якщо тоді, коли я працював на «Телекритиці», сайт був самостійним місцем, куди ходили люди, то нині, якщо твої лінки не підхопить фейсбук, — ти ніхто. А фейсбук усіляко на цьому заробляє, намагається змусити тебе заплатити йому, щоб він показував твоє посилання твоїй же аудиторії.

Є оптимісти, які кажуть, що люди побавляться в соцмережах і повернуться до класичної журналістики. Але зараз для того, щоби контент досягнув своєї аудиторії, ти маєш постійно експериментувати, постійно щось шукати. Не можеш стояти на місці, як колись, і друкувати одну й ту саму газету протягом десяти років.

А мінятися не всі вміють. Мінятися страшно. Після певного віку мінятися просто фізично важко, адже тобі здається, що ти вже сформований. Наприклад, я — людина тексту. Коли мені кажуть, що журналістика перестане бути текстовою, а стане мультимедійною й тільки у форматі 15-секундних відео в інстаграмі, мені просто фізично боляче.

Глобальні виклики пов'язані з фінансуванням медіа. Реклама переходить на платформу, — гугл, фейсбук абощо. Медіа залишаються зі своїми дуже обмеженими ресурсами — без рекламодавця. Їм треба вижити й будувати стосунки з аудиторією. А аудиторія не довіряє медіа достатньо, щоб давати їм свої гроші. В Україні дуже мало прикладів, коли медіа збирало гроші з аудиторії більше одного разу. Один раз — так. Перший раз приходить класний чувак із великим соціальним капіталом і пише: *«Дайте мені, будь ласка, грошей на розвиток мого медіа»*. Люди накидали, він зібрав потрібну суму, запустився. А через півроку чувак вертається до цих людей із новим проханням: *«Дайте мені ще грошей на наступні півроку»*. Вони: *«Що? Ми ж тобі давали. Ти вже проїв? А чого ж ти проїв? Чого ж не монетизував? Може, з тобою щось не так?»*

Саме так було з «Громадським», яке примудрилося познаходити гранти й вижити. Крах їхньої краудфандингової моделі був дуже показовим. Люди не розуміють, чому вони мають давати гроші. Хоча, мені здається, багатьом людям подобається думка, що можна платити за контент. Але вони не готові платити за нього регулярно, навіть порівняно невелику суму.

— На чому ж тримається суспільне мовлення в європейських країнах?

— Насправді моделі, де люди жертвують гроші із власної волі, мало поширені. Як правило, це податки, тобто держава з людей збирає гроші, які витрачає на суспільне мовлення. Або це просто гроші з бюджету,

> ...зараз для того, щоби контент досягнув своєї аудиторії, ти маєш постійно експериментувати, постійно щось шукати. Не можеш стояти на місці, як колись, і друкувати одну й ту саму газету протягом десяти років.

але отримані з нього опосередковано. Тобто вони все одно державні. І розворот суспільного мовлення в Польщі, яке стало контрольованим владою, — це дуже небезпечний дзвіночок. Хто тобі виділяє гроші, той може в один прекрасний момент прийти і сказати: *«Сорі, але ти більше не в моїх інтересах працюєш»*.

— Сьогодні багато медійників говорять про те, що поки в Україні не буде медійного ринку, не буде розвиватися належним чином журналістика. А чи не може статися, що ми так і не сформуємо медіаринку, тому що він не буде потрібний?

— Можливо, ми просто перестрибнемо через кілька стадій розвитку. Наприклад, функції місцевих медіа в багатьох регіонах успішно виконують спільноти в соцмережах. Місцевих незалежних медіа там не з'явилося, тому що видання залежні від політиків, а державне телебачення було відстале. Натомість у соцмережах з'являється група, в яку вступають всі місцеві, і власники групи заробляють на рекламі. Звісно, це дуже небезпечна штука, адже вона не регулюється ніякими журналістськими стандартами: ніхто не контролює, що там пишеться. Але, з іншого боку, якщо коли-небудь це буде внормовано, можливо, саме такими будуть медіа майбутнього.

Нам не обов'язково проходити всі етапи розвитку західноєвропейського чи американського медійного ринку. Можливо, в нас будуть свої етапи. Найголовніше питання, сформульоване на Заході, стосується й нас: хто оплатить журналістику? Журналістика не необхідна. Людина може жити без медійного продукту. Може дізнаватися новини із фейсбука чи дивлячись у вікно. Медіа може бути в десять разів менше, ніж є. Якщо буде не сорок всеукраїнських каналів, а чотири, аудиторія не сильно постраждає. Все це розмаїття, яке в нас є, все це перенасичення ринку продиктовано людьми, охочими впливати.

— У всі часи однією з проблем журналістів було те, що представники влади й чиновники не відповідали на прямі запитання журналістів. Вони уникали відповідей і не дуже цим переймалися. Тепер з'являється нова проблема: принаймні нова президентська команда спілкується з виборцями взагалі без ЗМІ.

— Як вони спілкуються? Вони якраз теж не відповідають на запитання. Їхня стратегія — не відповідати ні на які запитання й нічого не обіцяти. Але вони при цьому імітують звертання до аудиторії без посередництва медіа.

— Яким чином змінюється роль журналіста як посередника між суспільством і владою?

— Журналісти й не були посередниками між Кучмою й суспільством. Кучма міг стати перед телекамерою й говорити так само, як зараз Зеленський говорить на камеру свого смартфона, пускаючи пряму трансляцію в інстаграм. Це питання каналів поширення контенту. Журналісти потрібні для того, щоби формулювати правильні запитання, ставити їх, чути або не чути відповідь та інтерпретувати цю відповідь: порівнювати, компілювати й зіставляти з іншими фактами й відповідями абощо, перевіряти їхню правдивість. І в результаті описувати реальність.

Приміром, Юрій Бойко вкрав 200 мільйонів доларів, але тепер на запитання про «вишки Бойка» він каже, що все це брехня. Але ж є докази. Знаходити, пам'ятати, нагадувати їх — це робота журналістів. Сам Юрій Бойко про «вишки Бойка» розказувати не буде, це не в його інтересах. Його опоненти можуть говорити про «вишки Бойка», а можуть говорити про те, що він їсть немовлят. І якщо журналісти цього не перевірять, і те, й інше буде однаковою мірою правдою й неправдою. Це так звана постправда.

Коли виборці зневіряться в теперішніх обранцях, тоді до журналістів звернуться із запитанням: *«Розберіться, будь ласка, нам Зеленський сказав, що відтепер тарифи на газ знижені, а в платіжках лишились ті самі. То в чому справа? Це зі мною щось не так чи із Зеленським?»* Але для цього потрібен час. Зараз панує ейфорія, значна частина суспільства в захваті — до влади прийшли персонажі, які нібито уособлюють простих людей із народу і яким не потрібні оці всі медіа, суспільні інститути й так далі. Вони самі підуть і обхамлять мужика

Журналісти потрібні для того, щоби формулювати правильні запитання, ставити їх, чути або не чути відповідь та інтерпретувати цю відповідь: порівнювати, компілювати й зіставляти з іншими фактами й відповідями абощо, перевіряти їхню правдивість. І в результаті описувати реальність.

в міськраді. Самі підуть проінспектують лікарню і зроблять усім там розгін. Та медовий місяць мине. А потім, думаю, люди, які хоч трошки кумекають головою, почнуть згадувати, що раніше журналісти щось їм пояснювали. І в журналістів можна було перевірити — каже президент правду чи ні.

— А якщо не в такий негативний спосіб піднімати рівень довіри до журналістики?

— Що журналістика може дати аудиторії? Може дати опис реальності, відповіді на запитання, заспокоєння тривожності й невпевненості. Може дати розваги, які значною мірою й дає. А також інформацію, необхідну для ухвалення рішень. Наприклад, у тебе є тисяча доларів і ти вирішуєш: поміняти на гривні, покласти на депозит чи ліпше зашити в подушку? У мене є знайомий експерт, Олександр Крамаренко, до якого би я звернувся: *«Олександре, в мене є тисяча доларів, що мені робити?»* А за інших обставин я зайшов би на сайт «Гроші» і пошукав там, що мені робити зараз із тисячею доларів. Якщо ти маєш ілюзію, що твоя стрічка у Фейсбуку ліпше шарить, куди витратити тисячу доларів, ти пишеш у спільноту «Людоньки, порадьте»: *«Що мені зробити з тисячею доларів?»* І люди починають тобі писати: спали її, віддай свиням, витрать на проституток — ну, дурниці всілякі. Мені здається, що комунікація без участі журналістів перетворюється значною мірою на ці дурниці, на потік нефільтрованої інформації.

За відсутності довіри до медіа складається ситуація, коли для значної частини потенційної аудиторії хтось інший усі ці потреби задовольняє ліпше, ніж медіа. Наприклад, медіа не задовольняють потреби виборців в інформації про партії як учасників виборчої кампанії. Адже медіа публікують тільки піар. Медіа — це різновид рекламних білбордів. Людина, подивившись теленовини, бачить те саме, що й на білбордах. Який сенс їй дивитися новини? Вона полізе в соцмережу, зайде у групу, де обговорюють політиків, і начитається там «альтернативних фактів».

> Мені здається, що комунікація без участі журналістів перетворюється значною мірою на... дурниці, на потік нефільтрованої інформації.

— Про які глибинні речі медійної сфери, інформація про котрі недоступна суспільству, варто було би все-таки йому знати?

— Чого люди не знають про медіа, це наскільки журналістика — дешева праця. Є ілюзія, що журналісти дуже багато заробляють. І за ці величезні гроші брешуть людям. На жаль, журналісти і брешуть, і не брешуть людям за дуже маленькі гроші. Ця професія настільки низькооплачувана, що професіонали в ній не затримуються, бо їм треба годувати сім'ю. Наприклад, я не міг би дозволити собі працювати в якомусь львівському виданні редактором, тому що пропонованої зарплати не вистачить мені на те, щоб забезпечувати себе і своїх дітей. А багато моїх знайомих працюють на чистому ентузіазмі й мусять при цьому або гробити себе на трьох роботах одночасно без відпусток, вихідних і сну, або займаються речами, несумісними з етикою. Аудиторія цього не знає. Знаючи це, люди почнуть адекватніше оцінювати, чому журналістика така, якою вона є.

А чому це така низькооплачувана праця? По-перше, вона не генерує прибутку. По-друге, медіаринок перенасичений. По-третє, замовником роботи журналіста є не аудиторія, а власник. А власнику в більшості випадків байдужа якість. Власнику все одно, будуть якісні новини чи трешові. Йому потрібно, щоб новини були рейтингові і впливові. А в деяких випадках власнику треба, щоби ці новини подивилася одна людина — голова облдержадміністрації, наприклад. А що буде ще в цих новинах, наскільки вони будуть чесні, інформативні, йому до лампочки.

— Якими, на вашу думку, були наймасштабніші медіапроєкти, які вплинули на подальший розвиток журналістики як із позитивного, так і з негативного боку?

— Не хочу брехати про 90-ті, тому що до 2005 року я не був споживачем медіа. У мене був період цілковитої аполітичності. У 2002 році я навіть не знав результатів виборів, не поцікавився, за кого люди проголосували. Потім, у 2004-му, змінив свою позицію.

Із середини 2000-х першою великою тенденцією були російські серіали — головний наповнювач і головна валюта, яку міняли на рейтинги. Це дуже сильно змінило й телебачення, і його аудиторію. Другою віхою у 2005 році стала поява Савіка Шустера і формату «Свобода слова», який потім був відтворений на багатьох каналах, коли політичне ток-шоу із журналістського продукту перетворилося, власне, на шоу. Адже те, що існувало до того, скажімо, на «1+1», було значною мірою аналітичним журналістським продуктом. Нехай ми не любимо В'ячеслава

Піховшека, але шоу, які він вів, були спрямовані на те, щоб видобути з гостей думки, інформацію, цікаві діалоги й так далі. Ті ток-шоу, які почали розвиватися з появою Шустера, є симуляцією. Це платформи, на яких людям дається можливість показати себе, картинно розіграти конфлікти, озвучити домашні заготовки. Починаючи з 2005 року цей формат поступово розповзався по українському телебаченню. І ось тепер воно розквітло в десяток ток-шоу, на яких відбувається просто морок, муть і кошмар. Або просто піар.

— І кожний канал вважає, що саме в них «найголовніше ток-шоу країни»...

— Само собою. Але біда в тому, що цей телевізійний театр великою мірою підмінив у людей уявлення про справжню політику. На думку багатьох глядачів, політика відбувається саме у студії якої-небудь «Свободи чогось», де один політик кричить на іншого або півгодини розказує, який він хороший. Тим часом ведучий ток-шоу перетворився з модератора на просто присутнього, на людину, яка подає мікрофон і каже: *«А тепер ви півгодини говоріть»*. І тільки іноді демонстративно каже: *«Ну, припиніть, ну що ви»*. Як на мене, за винятком Андрія Куликова, який вів «Свободу слова» на ICTV, більшість ведучих заробила зневагу аудиторії абсолютно заслужено.

— Але про ток-шоу Андрія Куликова і програму Анни Безулик ви говорили: *«Мені з вами спати хочеться»*...

— Це було дуже давно. *(Сміється.)* Десять років тому ток-шоу починали перетворюватися на щось таке, про що я говорю.

— Нещодавно Роман Скрипін на ток-шоу «1+1» «Право на владу» сказав, що засинає. Чого бракує нинішнім дійствам попри їхній, навпаки, антиснодійний ефект?

— Як антиснодійний? Коли Гройсман вступає в перепалку з Вакарчуком, усе одно хочеться спати. Тому що, зрозуміло, ні той, ні той одне одному не скажуть нічого путнього — вони не є природними опонентами. Їм немає чого одне одному закинути. І доводиться сприймати це саме як шоу, як видовище. Можна подивитися серіал на Netflix — це цікавіше. Якщо ток-шоу сприймати як місце, де з політиків викрешується корисна інформація, то ні, там цього немає. Саме цього бракує політичним шоу — отримання корисної інформації, яка помагає ауди-

торії зрозуміти, що відбувається в політиці, в державі, заспокоїти свою тривожність. Бо тривожність — почуття, яке кидає людей на різноманітні нерозумні дії, заважає спрогнозувати, що буде далі, і проголосувати свідомо. Натомість бачимо інше: *«О класно! Тимошенко перекричала Вакарчука на каналі "Україна" — буду голосувати за Тимошенко», «Ляшко дав у пику Смешку чи Цушку — я тепер буду голосувати не за Смешка, а за Ляшка».* Така логіка ніяк не підвищує громадянську свідомість.

— Оглушливість ефіру стає причиною такої «логіки»...

— Це просто порожність. Коли люди озвучують домашні заготовки, це означає, що журналістика не працює взагалі. Мета журналіста в першу чергу розбити маску й показати під нею справжню людину. Поставивши правильні запитання або звівши в ефірі двох людей, які мають одне до одного запитання, а не розігрують сценку.

— Коли в серпні 2008 року почалася російсько-грузинська війна, ви написали: *«Звинувачення у "пропаганді" на адресу російських і грузинських ЗМІ змушують замислитись: а як діятимуть наші, якщо завтра війна?»*. У чому поведінка українських медіа інакша від часу анексії Криму, з початком бойових дій на сході України?

— Насправді в чому там був сенс? Якщо на нас нападе Росія, то медіа будуть вдавати, що вона ніби й напала, а ніби й ні. Так це і сталося. Просто так повелися не всі медіа, а тільки ті, яким дозволили це робити. А в статті йшлося значною мірою про імпотентність тогочасної влади. Тоді президентом був Ющенко, прем'єр-міністеркою — Тимошенко, й вони не були спроможні відповідати на інформаційні виклики. Україну готували до реваншу Партії регіонів, а влада була безпорадна. У принципі, настільки ж безпорадною перед російським реваншем є й теперішня влада. Чи пов'язано це з тим, що теперішня

> Саме цього бракує політичним шоу — отримання корисної інформації, яка помагає аудиторії зрозуміти, що відбувається в політиці, в державі, заспокоїти свою тривожність.

влада сама зацікавлена в цьому реванші, — не знаю. Сподіваюся, що ні. Дуже хотілося б, щоб ні.

— Ви говорите про владу Зеленського чи Порошенка?

— Я говорю про тих людей, хто нині при владі. Нині при владі уряд, сформований за Порошенка, і президент, обраний замість Порошенка. Вони в різний спосіб озвучують обурення і невдоволення тим, що Медведчук монополізує медіапростір. Насправді не монополізує, але все одно посилює свої позиції. Але водночас вони повертають через суд прокатні посвідчення російському серіалу, який є інструментом гібридної війни, русифікації й боротьби проти звільнення України від колоніальної залежності. Очільник Офісу президента Андрій Богдан каже про те, що треба зняти всі заборони — хай говорять російською мовою. Тобто це люди, які однією рукою застерігають, мовляв, ай-яй-яй, російська агресія, а іншою — відкручують вентиль, щоби ця російська агресія лилася в українське суспільство.

Насправді ж, коли почалася окупація й війна, медіа злякалися й переважно були все-таки на українському боці. Навіть канали, які контролювалися проросійськими медійниками, бізнесменами й політиками — з моменту, коли Ахметов визначився, що він усе ж таки з українського боку, а це сталося не зразу. Я пам'ятаю смішний момент. Стоїть журналіст каналу «Україна» Андрій Кузаков у Донецьку біля пам'ятника Леніну й каже: *«Тут зібралися люди, які виступають за свої права. Їх дуже ображає, коли їх називають сепаратистами».* А за його спиною стоять люди з російськими триколорами і скандують: *«Ра-сі-я! Ра-сі-я!». (Пошепки далі.)* Я думаю: *«Блін, чувак, та повернися ж ти! "Ра-сі-я! Ра-сі-я!" Як їх ще називати?»* Але потім Ахметов, очевидно, змінив орієнтацію.

Медіа спершу стояли на проукраїнських позиціях. Але потім сталося те, що нині іронічно називають «втомилися від війни». Все-таки далеко не всі журналісти побували на фронті. Я й сам не був на Донбасі, не бачив війни на власні очі. Просто в мене достатньо розвинена фантазія, щоби перейматися війною й без того. А коли журналістів це не стосується, коли їхні власники просувають інші інтереси, коли здається, що ця війна відбувається дуже далеко, вони стають толерантнішими до проявів російської пропаганди.

— А якщо говорити про пропаганду в широкому сенсі — чи пішла журналістика від неї?

— Думаю, складова пропаганди є, причому як пропаганди в інте-

ресах конкретної влади або опозиції, так і пропаганди певних цінностей. Коли це, наприклад, пропаганда проукраїнських цінностей, це наче й не викликає великого обурення. А коли це пропаганда, скажімо, миру за будь-яку ціну, ми починаємо ялозити й непокоїтися. Чи пропаганда залишилася головною функцією медіа? Сподіваюся, що ні.

— Чи є свобода слова в Україні? Якщо так, наскільки повно нею користуються журналісти?

— Свобода слова в сенсі — чи заборонено щось казати? Ні, не заборонено. Найрадикальніші, найскандальніші тези, приміром, що *«Україна розв'язала війну»,* а *«Крим завжди був російським»* лунають в ефірі, й за це нікому нічого не роблять. Найжорстокіша, в тому числі неаргументована й неправдива критика високопосадовців лунає в ефірі, за неї нікого не карають.

З іншого боку, інформаційну політику й межі дозволеного в наймасовіших медіа визначають інтереси їхніх власників, а це обмеження свободи слова. Ти можеш працювати в якомусь медіа тільки в тих рамках, які встановлює власник або політичний патрон. Але ти можеш забрати трудову книжку або розірвати договір, вийти, перейти через дорогу і працювати в іншому медіа, де рамки будуть іншими. Це специфічна свобода слова.

— Наприкінці нульових років ви ставили перед спільнотою запитання: свобода слова — це цехова проблема? І тоді ж як людина, яка уклала збірку «"Джинсова" свобода. Роль медіа у парламентській виборчій кампанії», зауважували, що відкрито говорити про джинсу й політичний тиск у медіа не вигідно нікому. Що змінилося сьогодні?

— Медіа у принципі не говорять про проблеми медіа. В Україні є таке дивне табу. Смішно було, коли протестувальники підпалили офіс «Інтера» і в новинах інших каналів казали: *«Радикали підпалили один з українських каналів».* Заборона згадувати інші медіа була настільки потужною, настільки тотальною, що неможливо було говорити про медійні проблеми на широкий загал. Про це почали трошки більше говорити у зв'язку з російською агресією. Коли суспільство почало розуміти, що російська пропаганда — це зброя, яка вбиває, тоді й почався золотий вік української медіакритики. Нарешті ті теми, які порушували тільки у вузькому гетто — «Телекритика» і ще пара видань, — вийшли назовні. І всі медіа почали говорити про пропаганду, про стандарти журналістики, про російську присутність на медіаринку абощо.

ОТАР ДОВЖЕНКО

> Коли суспільство почало розуміти, що російська пропаганда — це зброя, яка вбиває, тоді й почався золотий вік української медіакритики.

Але потім і від цього «втомилися». Зараз люди вже не клікають на заголовки зі словами «Кремль», «пропаганда», «Кисельов», «фейки». Всі вже про це прочитали, що хотіли. А медійні проблеми були й залишаються офтопом для більшості видань, якщо ці проблеми безпосередньо не пов'язані з політикою. Наприклад, коли йдеться про втручання Медведчука, про це пишуть. Але коли йдеться про те, що на каналі ICTV з новин культури подаються тільки заходи фонду Пінчука, а рівнозначні або й набагато важливіші культурні події туди не потрапляють, це нікого не цікавить. Мовляв, звісно, Пінчук власник, це його канал, от він там і піариться. Про щоденний піар фонду Ахметова в новинах «України» протягом п'яти років я вже мовчу…

— А скажіть, чи передбачає поняття свободи слова, що за якихось умов журналісти й медіа можуть мовчати? Про що сьогодні ЗМІ воліють мовчати й чим це небезпечно?

— Яскравий приклад — не так давно «Громадське» знайшло чоловіка, якого засудили в Росії як розбійника — нібито за крадіжку машини. Його передали в Україну для відбування покарання... І тут він справді сидить. Хоча був українським військовим і зловили його під час виконання бойового завдання. Журналістам він сказав: *«Я не розумію, я тут сиджу, і мене не випускають»*. Про це почали говорити, й багато хто відкрив для себе, що в'язнів, яких Росія передає Україні, тут теж саджають у в'язницю.

Тоді знайшлося кілька людей, які почали писати: *«Ідіоти, на фіга ви про це пишете? Тепер у нас є менше шансів його звільнити. Вони його, звичайно, випустять, але більше нам нікого не передадуть»*. Як на мене, це той момент, коли журналістів намагаються обмежити, нав'язавши їм штучну відповідальність за наслідки їхніх дій. Коли журналіст дізнається про подібне, він зобов'язаний це висвітлити. І коли його звинувачують, що він комусь перепсував якісь секретні оборудки своєю публікацією… Є закон і є гідність. Якщо ув'язнювати українського військового, який нічого поганого не скоїв, в українській в'язниці — це

законно, то це все одно несумісно з нашою гідністю. Ви домовляєтеся з Росією, щоб ні в чому не винні люди відсиджували в українських тюрмах, бо ви вважаєте, це так буде краще? Гаразд, поговорімо про це, й суспільство скаже, краще це чи ні. Намагання заткнути журналістам рота мене розлютило. Коли хтось починає переконувати тебе, що ти не маєш висвітлювати щось, важливе для аудиторії, — просто не слухай.

Так само це було із Гладковськими й корупцією в «Укроборонпромі». Тоді було достатньо людей, які казали: *«Ви вб'єте рейтинг Порошенка! А насправді вони трошечки вкрали. Ну, скільки вони там вкрали?»*. Ведучий 5 каналу Віталій Гайдукевич, який найголосніше кричав, що контрабанда — це норма, а якщо щось до пальців прилипає — це не біда, тепер партієць Порошенка.

— Яких тем немає в українському медіапросторі, а вони мали би бути?

— Мені здається, що попри те, що в медіа нібито багато економіки, але під нею часто маються на увазі зовсім не ті речі, які важливо знати людям. Наприклад, дуже мало йдеться про персональні фінанси. Із фінансовою грамотністю в українців — страшна біда. Люди не розуміють, що таке гроші, звідки вони беруться, як ними розпоряджатися. І через це роблять масу дурниць.

Зараз ми почали аналізувати тематичну структуру новин і бачимо, що майже на нулі Крим. А коли анексований півострів згадується, то лише в контексті політв'язнів. Є суспільний канал «UA: Крим», який у новинах теж говорить переважно про політв'язнів. Мене це шокує. На півострові живе два мільйони українських громадян. Нехай деякі з них вийшли з українського громадянства, прийнявши російське. Але про життя цих людей ми не знаємо нічого-нічого. Це велика проблема. На мою думку, Крим просто вичавлюють з українського медіапростору, щоби через кілька років, коли ми про нього забудемо, було легше з ним офіційно розлучитися.

Табуйованих тем у нас небагато, але суспільство все одно не поінформоване. Наприклад, під час виборів медіа щодня говорять про вибори. Одначе те, що вони говорять, не допомагає виборцю підготуватись до свідомого голосування.

Наприклад, де ви бачили розбори списків кандидатів? Ми побачили презентацію топ-п'ятірок або десяток. Натомість «Слуга народу» — це 200 людей, яких ніхто не знає. Боже, та це ж золоте дно! Щодня можна розповідати про чергових десятьох кандидатів. Замість цього нам розповідають про парочку «скандальних» і про тих, кого викинули зі спис-

> Табуйованих тем у нас небагато, але суспільство все одно не поінформоване.

ку. А найцікавіші ж якраз ті, про яких нам не кажуть. Вони ж будуть керувати країною, й ми нічого не знаємо про них.

— Як журналісти сьогодні можуть себе захистити? Найгарячіший фронт — колеги з обласних, районних ЗМІ. 55 імен саме регіональних журналістів та активістів складають «список Гандзюк»: на них було скоєно напади, чотири з яких — смертельні…

— Оця конструкція «журналісти й активісти» є тут коренем зла. Адже дуже часто статус журналіста й активіста — це два в одному. Людина, з одного боку, працює в медіа або має свій сайт, де щось публікує. З іншого боку, має або громадську організацію, або громадянську ініціативу, якою намагається щось змінити в місті чи області. А з третього — бере участь в органах місцевого самоврядування, є членом партії… І цими статусами починає жонглювати: *«Я заходжу в сесійну залу як активіст, я кричу образи в обличчя секретарю міської ради як політик, а коли він у відповідь дає мені у пику, то я різко стаю журналістом, якого побили за професійну діяльність».*

Звісно, це жахливо, що б'ють активістів. Правоохоронні органи повинні це припинити. Але я би хотів, щоб вони ретельніше відокремлювали історії, пов'язані власне із журналістикою, від активістських і політичних. Бо якщо людину побили за те, що вона займається політичною боротьбою, а вона має корочку журналіста, важливо сказати, що її побили не за правду.

— А що ви думаєте про похід журналістів у політику, який посилюється?

— Піти в політику — право кожної людини. Але з моменту, коли вона туди йде, вона вже не має нічого спільного із журналістикою. А намагання, будучи в політиці, продовжувати позиціонувати себе там, де це вигідно, як журналіст, — зло. Люди, які однією ногою там, а іншою сям, зазвичай перетворюються на політиків найгіршого штибу. Як Сергій Лещенко.

Журналіст — не раса й навіть не колір волосся. Людина може

в якийсь момент і бути журналістом, і класти плитку. Або бути й журналістом, і викладати в університеті. І немає зобов'язань у людини бути тільки журналістом. Але саме з політикою журналістика несумісна. Якщо людина зробила цей вибір, вона має бути достатньо чесною, щоб не використовувати репутацію, отриману в журналістиці, для прикривання політичних махінацій. Я маю на увазі не тільки корупцію, а й різноманітні договорняки та політичну боротьбу.

— У 2010 році ви були керівником проекту MediaSapiens, присвяченого медійній грамотності. Медіаграмотність — що це за річ в Україні? Може вона бути потрібною більшості українців і сприйнята ними?

— Очевидно, що ні. І це показують, зокрема, опитування «Детектора медіа», коли люди говорять про важливість медіаграмотності, але при цьому додають, що не готові до дій, спрямованих на власну медіаосвіту. Мені здається, люди вважають, що медіаграмотність потрібна всім іншим, тільки не їм, бо самі вони медіаграмотні. І не розуміють, що брак медіаграмотності має негативні наслідки — хибні рішення, упередження тощо.

Конструкція, від якої в мене просто серце болить: «Кажуть, що фейк, але ж так схоже на правду», — це як ракова пухлина комунікаційної сфери. Це жахливе явище, яке руйнує взагалі всю комунікацію, ставлячи під сумнів існування правди.

До викладання медіаграмотності в українських школах я ставлюся скептично. Людина не може бути вчителькою музики, якщо не має музичного слуху, і книжка з нотами їй не допоможе. Те саме з медіаграмотністю: щоби вчити цього інших, треба бути медіаграмотним самому. Як на мене, в людей середнього і старшого віку з цим набагато більші проблеми, ніж у самих школярів. І посібник, де написано, що «1+1» належить Коломойському, їх не врятує.

Ще одна проблема полягає в тому, що медійний світогляд дорослих і підлітків дуже різниться. Ми нічого не знаємо про медіаконтент, який підлітки споживають в інтернеті, й більшість дорослих не готова його досліджувати. Вчитель не буде реєструватися на Twitch і дивитися прямі трансляції комп'ютерних ігор. А вчити дітей розпізнавати маніпуляції в новинах каналу «Інтер» немає сенсу — діти не дивляться теленовини. Тому медіаграмотність, яку нині впроваджують у школі, не зашкодить, але навряд чи дуже допоможе.

— Що має трапитися з дорослою людиною, щоб вона почала

навчатися сама? Не обов'язково навіть на курси йти — багато навчального матеріалу є в інтернеті.

— У мене є знайома жінка за п'ятдесят. Її фейсбук-сторінка — це парад перепостів. Вона знаходить щось цікаве і шерить. Вчора це була заява Медведчука, сьогодні фільм про котиків, завтра знову буде заява Медведчука — «Україна гине від Порошенка», післязавтра це буде якась чорнуха про Вакарчука абощо. Й усе це читають, лайкають, коментують її друзі. А вона навіть не усвідомлює, що робить. Починаєш їй писати: *«Це фейк, це чорнуха, а це публікація зливного бачка»,* — вона дякує й каже: *«Ой, я і не знала. Я оце побачила і натиснула».* Не думаю, що таких людей можна змінити. Це зовсім інша культура поводження з інформацією.

— Раніше найбільше важило «слово честі». А тепер самі медіа застерігають: *«Не вірте нам на слово».* Як ми взагалі дійшли до цього?

— Та як дійшли? Разом зі всім світом. Це тенденція не українська, а світова. Комунікації стали загальнодоступними, монополія зникла. Використовувати комунікаційні інструменти стали всі. Ті, в кого більше грошей і більше цинізму, аби використовувати ці комунікації для впливу, роблять це інтенсивніше й ефективніше. Все.

— Коли стартувала Школа журналістики УКУ, де мали вчити *«не лише писати й монтувати, але й бути людиною»*, ви як один із викладачів говорили, що йдеться про *«журналіста нової якості»*. Що ви вкладали в це поняття?

— По-перше, любов до професії, повагу до стандартів і до професійної місії. Тобто всі ті речі, яких можуть навчити в дуже небагатьох редакціях або якщо пощастить потрапити до хорошого редактора. Ми намагалися дати це кожному. Крім того, ми докладали багато зусиль, щоби зламати хибне уявлення про журналістику, закладене журфаками або роботою поганих редакцій.

Уявлення про журналістику, яке студент виносить із журфаку, — це як нога, яка неправильно зрослася, і її треба знову ламати. Приблизно так нам доводилося поводитися з людьми, які закінчували журфак. Вони писали жахливо, вони не розуміли азів журналістики і для чого журналістика потрібна. Бо їх формували за методичками, перелицьованими на незалежно-українські, але все одно радянськими за змістом.

> Уявлення про журналістику, яке студент виносить із журфаку, — це як нога, яка неправильно зрослася, і її треба знову ламати.

По-друге, вміння вчитися і вміння набиратися досвіду. Було багато зустрічей із різними людьми й у форматі майстер-класів, і у форматі менторства, насамперед із викладачами-практиками. Студенти мали брати від нас якомога більше. Ми їх до цього заохочували.

І третє — це те, що студенти з першого дня ставали журналістами. Це не було навчання, щоби через два роки стати журналістом. Ти вже журналіст, забудь, що ти студент. Працюй — ось тобі завдання, результатом має бути публікація, а не папірчик, за який я поставлю оцінку. І люди почувалися журналістами, яким треба ще трошки накачатися.

— Де публікувалися роботи студентів?

— Ой, та всюди. Я колись складав список — у ньому була пара сотень видань. Цей психологічний бар'єр ми долали із самого початку. В мене була для студентів вправа на першій зустрічі — я роздавав їм аркушики й казав: *«Напишіть, будь ласка, видання, в якому ви мрієте публікуватися»*. Вони писали: «Українська правда», «Forbes», «День», BBC, «Радіо Свобода». Писали все, що знали. Іноді хтось вимахувався й писав щось на зразок The New York Times.

Далі я виписував назви на дошку й казав: *«Це ваш план. Ви туди скоро потрапите. Зробімо це»*. І вони швидко це робили, бо немає нічого складного в тому, щоб опублікуватися в «Українській правді». Береш завдання, робиш хороший текст — і пропонуєш редакції. А одна наша студентка опублікувалася навіть у The New York Times.

Досяжність омріяних видань, з одного боку, їх заохочувала, а з іншого — створювала небезпеку: *«Окей, я вже опублікувався в "Українській правді"*. Чого мені тепер хотіти від журналістики?»

— Молоді журналісти дуже прагматичні: вони не співчувають, коли звільняють немолодого журналіста, якщо він не пройшов атестацію. Вони не будуть сидіти в редакції понад робочий час, взагалі не сидітимуть у редакції. На місці Зураба Аласанії вони би не переживали, скорочуючи штат Суспільного… Разом із тим, як показали роки війни — молодь бере на себе й чималу, а часом

і головну відповідальність. Місце доброму серцю, величності душі є в журналістській професії?

— Мені здається, що співчуття й величність душі — це речі, закладені в людині. Просто вони можуть проявитися або ні. І є багато прикладів, у тому числі в моїй практиці, коли ці речі проявлялися, й людина дуже швидко — багато часу для цього не треба — входила у професію й перетворювалася на професійного журналіста. Ти можеш влетіти у професію і стати яскравим, відомим журналістом за кілька місяців. Але виробити стабільну якість роботи й досвід, достатні, щоб у цій професії залишитися й не вилетіти звідти, як комета, ще через кілька місяців, — не так просто.

Багато молодих людей ставали зірками на хвилі Майдану й війни, тому що вони не боялися їздити на фронт. Багато молодих зараз стають зірками репортажу, бо він прижився й дедалі більше затребуваний у медіа. Вони не обов'язково талановиті, просто не лінуються з'їздити і зробити репортаж. Але ці люди без ґрунту під ногами, без досвіду, без притертості до журналістики як до професії рано чи пізно стикаються з такими проявами життя, які викликають у них професійне вигорання, розчарування, бажання йти кудись далі.

— Виші впродовж десяти років випустили сто тисяч журналістів, а редакції перманентно шукають працівників. Чому?

— Тому що випускники журфаків — це не журналісти. Журфаки готують дипломованих спеціалістів і магістрів, а не журналістів. Саме тому я, працюючи у Школі журналістики УКУ, пропонував відмовитися від формату магістерської програми. Бо вважаю, що магістратура із журналістики — це безглуздя. Магістратура — це те, що потрібно до-

Ти можеш влетіти у професію і стати яскравим, відомим журналістом за кілька місяців. Але виробити стабільну якість роботи й досвід, достатні, щоб у цій професії залишитися й не вилетіти звідти, як комета, ще через кілька місяців, — не так просто.

слідникам, науковцям. Людина хоче бути дослідником медіа — нехай іде й досліджує медіа. У світі є багато дослідницьких програм. Може бути одна дослідницька програма медіа в Києві і ще одна, наприклад, у Львові. А коли 60 чи 70 вишів випускають дипломованих дослідників журналістики, це смішно.

У Школі журналістики людина отримувала магістерський диплом по закінченні програми, але написання диплома й захист роботи я вважав найменш важливим. Було достатньо людей, які наприкінці навчання приходили й казали: *«Я не буду захищатися»*. Я казав: *«Молодець, тобі не треба захищатися, ти вже стала журналісткою»*. Магістерська робота — написана й захищена — ніяк не впливає на те, журналіст ти чи ні. Взагалі. На те, журналіст ти чи ні, впливає, чи ти вмієш робити медіаконтент і чи відчуваєш цю роботу своєю.

— Чому ви припинили викладати в Школі журналістики УКУ?

— Було кілька причин.

По-перше, ми пропонували якісну, як ми це називали, хендмейд-освіту. Вона потребує ресурсів, які університет не міг далі забезпечувати. На жаль, це ще одна історія про проект, який досягнув розквіту завдяки грантам і почав занепадати, коли гранти скінчилися. А коли ви, умовно кажучи, робите «Forbes», а вам пропонують перейти на газетний папір і рулонний формат, іти на такі компроміси не варто.

По-друге, Ігор Балинський, засновник і головний ідеолог Школи журналістики УКУ, пішов із посади з особистих причин. Я не уявляв школу без Ігоря й розумів, що далі рівень підготовки студентів, на жаль, буде падати. Попри зусилля колег, які роблять усе, що від них залежить.

По-третє, мій принцип — людина не може вчити інших того, чого не вміє й не практикує сама. Моє викладання було засноване на журналістському й редакторському досвіді, здобутому на «Телекритиці». Але журналістика не стоїть на місці, й кілька років тому я почав відчувати, що розповідаю вже не актуальні, застарілі речі. Тоді я вирішив оновити уявлення про професію й пішов працювати в онлайн-видання «Твоє місто»… Уявлення оновив, але разом із тим відчув, що бути редактором для мене важливіше й цікавіше, ніж викладати. Поза тим я досі почуваюся причетним до Школи журналістики УКУ й переймаюся тим, що там відбувається. Зокрема спробував викласти все, про що розповідав студентам, у циклі текстів. А скучати за викладанням мені не дає «Детектор медіа» — торік ми запустили навчальний проект «Школа якісних медіа».

ОТАР ДОВЖЕНКО

— У Британії, США крупні медіакорпорації ставлять за мету, щоб забезпечення журналістів у регіонах було на тому ж рівні, що й у столиці та великих містах. Як нам цього досягти?

— Ніяк. Це неможливо. У будь-якому разі в регіонах люди отримують набагато менше, ніж у столиці. Якби зарплата журналіста в Бердичеві мала бути такою ж, як у Києві, це була б неринкова зарплата, а медіакомпаніям у Бердичеві було б невигідно працювати. Хотілося б, щоб це трошки вирівнялося. Аби журналіст отримував не менше, наприклад, за програміста. Але…

— Мається на увазі забезпечення не лише гонорарами чи зарплатами. А й умови праці для журналістів, і очікування від журналістів — дотримування ними стандартів професії…

— Ми не можемо багато вимагати, поки нічого не пропонуємо. А ми пропонуємо тільки медіаконтент, який не монетизується, тому що немає ринку. Поки ми пропонуємо медіаконтент, який не монетизується, нас утримують на тому рівні, щоб ми не здохли. Се ля ві.

— Якщо говорити про плинність кадрів — яка найбільша проблема тут?

— По-перше, люди отримують жебрацькі гроші, й навіть плюс сто гривень для них важить. По-друге, редакції організовані так, що люди в них не затримуються. Але є проблема, яка мене ще більше хвилює: неспроможність сидіти на місці, бажання постійно, як вони це називають, «рухатися далі».

— Як ви кажете, «непозбувна бентега».

— Так. Люди хочуть постійних змін, навіть якщо те, що мають зараз, їх влаштовує. А для медіа це прямі збитки. Вони готують людину, вкладають у неї ресурси, а людина потім кудись іде. І їм треба знову починати з нуля: інвестувати в нову людину. Або задовольнятися менш якісним продуктом. Багато медіа виходять із цієї ситуації, апріорі задовольняючись неякісним продуктом. Мовляв, нам все одно, хто це буде робити. Це може бути щодня нова практикантка. Натомість ми нічого не втратимо, коли ці люди будуть мінятися.

— Можливо, це проблема редактора, який замало розмовляє зі

своїм працівником і бачить у ньому того, хто «виконує службові обов'язки», а не ставиться до людини як до фахівця?

— Думаю, частково проблема в цьому. Але не тільки. Тому що це явище поширене і в дуже хороших редакціях, із яких не йдуть через конфлікти чи непорозуміння з редакторами. Люди плачуть, обіймаються, але все одно йдуть.

— Як ви ставитеся до думки, яку висловив у проєкті Дмитро Гордон. У відповідь на мої слова, що в редакції видання «Гордон» інтерв'ю записують головний редактор, його заступник, один-два журналісти-старожили, а нові журналісти в редакції не залишаються, тим більше молоді, він сказав: *«Приходят молодые ребята, зеленые, их надо учить. Буду ли я тратить свою жизнь для того, чтобы кого-то учить? Ответ — нет. Почему? Потому что это не даст мне работать, и не факт, что это человека чему-то научит. Поэтому мы принимаем людей, которым есть, что показать. Товар давай, интервью давай, показывай, что можешь. Не можешь? Извини, не наш уровень».*

— Це, власне, те, про що я кажу. Інститут навчання в редакції й редактора як наставника сильно зруйнований. З одного боку, люди не залишаються, тому що в них немає відчуття, що вони частина команди, що вони тут потрібні. З іншого боку, нові люди так швидко змінюються, що редактор не встигає в них вкластися. Це один із симптомів системної хвороби українських медіа.

— Із цієї проблеми потягну ниточку професійного вигорання, стресу, розтягнутого в часі. Все більше в журналістиці говорять про психологічну травму, яку можна отримати, не тільки коли ти пережив трагічні події чи був їх свідком. Ви написали у фейсбуку: *«Я мав сильну психологічну травму після Майдану, вона давалася взнаки ще пару років мінімум, але я нікому про це не говорив, бо*

> Інститут навчання в редакції й редактора як наставника сильно зруйнований... Це один із симптомів системної хвороби українських медіа.

ОТАР ДОВЖЕНКО

***здавалося, що це соромно: в мене ніхто не загинув, я не воював, навіть не був біля передової. Навколо стільки героїв. Якщо зізнаєшся, точно хтось запропонує носовичок втерти соплі»*. Чи варто журналістам ходити до психолога і чи є у нас спеціалісти, які дієво допоможуть? І чия це турбота — журналіста, редакції?**

— Редакції переважно не турбуються про це. Тому, очевидно, це турбота журналіста. Ходити до психолога варто. Я не ходжу й не ходив. Про це, напевно, шкодую. Але я знаю кількох людей, яким терапія допомогла.

— Чи можуть допомогти дружні розмови всередині журналістського кола?

— Ні, терапія і дружня розмова — це різні речі. Дружня підтримка й розуміння важливі. Але це не замінює психотерапію.

— То коли потрібно йти із професії?

— Все одно більшість журналістів іде з професії на досить ранньому етапі. Так чи інакше відсіюється значна частина, в тому числі талановитих людей. Думаю, потрібно йти, коли ти відчуваєш, що є щось інше, що тобі підходить більше. Але, з іншого боку, і в межах медіа є багато різних функцій. Часто людина, спробувавши бути новинарем або випусковим редактором, вирішує, що журналістика — це не її. Але розумний редактор завжди спробує втримати її, запропонувавши трошки іншу роботу. Скільки разів я бачив, як людину ґвалтували писанням текстів… А потім вона брала в руки фотоапарат і виявлялася богинею фотографії, відеографії або фантастичною соціальною редакторкою. Людина ж не мусить бути обдарована в усьому. Важливо розкрити її дар.

— За вашими спостереженнями, як почуваються молоді журналісти в редакції, де їхніми наставниками є досвідчені журналісти, метри? Чи не вважає молодь у наш вік нових технологій, нових медіа, що ці люди привносять у роботу «совкове» мислення?

— Метрів, які стали метрами ще за Радянського Союзу, вже дуже мало, бо багато часу минуло. Є старші люди, які цілком прогресивні. 50–60-річні люди в принципі відрізняються за поведінкою від молоді, але можуть не відрізнятися своїми здібностями і знаннями про медіа.

ОТАР ДОВЖЕНКО

> Скільки разів я бачив, як людину ґвалтували писанням текстів... А потім вона брала в руки фотоапарат і виявлялася богинею фотографії, відеографії або фантастичною соціальною редакторкою. Людина ж не мусить бути обдарована в усьому. Важливо розкрити її дар.

Не думаю, що непокора молодих старшим є великою проблемою. Ейджизм є проблемою в тому сенсі, що люди йдуть із професії, не встигнувши набути досвіду. А досвід, набутий 20 років тому, уже не релевантний. Якщо людина не змінювалася 20 років, звісно, з нею будуть проблеми. Це не пов'язано з віком.

— Якби ваша воля — до кого із метрів незалежно від віку ви б обов'язково відправляли новачка у професії, бодай на невеликий час?

— Ну, це було би жорстоко щодо метрів. *(Сміється.)* Тому що жоден метр не витримає дуже багато новачків. І не всі метри люблять учити молодих, і не всі люблять бавитися з текстами.

Найліпше медіа зараз, де молодий журналіст може проходити комплексну практику, — це «Радіо Свобода». У них є відпрацьована програма для практикантів. Зі студентів Школи журналістики УКУ майже всі проходили цю практику. І ми навіть жартували, що практику на «Радіо Свобода» треба офіційно включити в навчальний курс. Ця практика не робить із тебе журналіста, але дуже помагає ним стати.

— Цеху немає — на цьому наголошує більшість учасників проєкту. Мало хто готовий цивілізовано обговорювати справжні, не надумані проблеми самих журналістів. Колеги, особливо більш молоді, зарізкі у критиці одне одного. Що, на вашу думку, може сьогодні об'єднати журналістів?

— Я не думаю, що молоді різкіші за старших. Просто в молодих набагато більше фракцій, вони не об'єднані спільним минулим. Ті, хто

прийшов у журналістику в 90-х, підтвердять, що тоді медіа було небагато. Якщо ти попереходив з одного каналу на інший, ти так чи інакше з багатьма попрацював, з усіма знайомий. А теперішні журналістські осередки часто взагалі не перетинаються одне з одним. Я не знаю особисто дуже багатьох модних тепер медійників. Незнайомого критикувати легше.

Що може об'єднати? Нічого. Це неможливо, бо в них немає спільних інтересів. Я почуваюсь об'єднаним із умовною спільнотою журналістів, які вболівають за стандарти, за те, щоб медіа перестали служити своїм власникам і почали служити суспільству. В цій спільноті також є свої фракції й також є люди, які не можуть дійти згоди з певних питань. Наприклад, я не погоджуся з тими організаціями, які борються за розблокування в Україні соцмереж «ВКонтакте» й «Одноклассники». Хоча в цих організаціях працюють люди, яких я дуже поважаю.

А журналістів, які переслідують свої приватні інтереси, наприклад, «щоб нам більше платили грошей», «щоб нам менше давали завдань», навряд чи можна об'єднати. Профспілки в Україні не працюють. Галузеві асоціації будуть витрачати наш час на зустрічі, але нічого суттєвого не дадуть. Журналісти занадто різні, строкаті, неоднорідні, щоб їх можна було об'єднати.

— Цитую вас: *«До абревіатури НСЖУ хочеться дописувати "МП"», тобто «Московський патріархат»*. За що ви так тавруєте — найголовнішу журналістську організацію України?

— Із приходом Сергія Томіленка Спілка журналістів перетворилася на політичну організацію, яка займається допомогою проросійським медіа і проросійським політичним силам. Кількість заяв НСЖУ на захист російських пропагандистів була просто незбагненна. Думаю, що це проблема Томіленка, а не Спілки. Можливо, якщо замість нього буде інша людина, ситуація зміниться.

Мені завжди прикро, коли журналістські організації підміняють поняття. Скажімо, говорять про загрозу свободі слова там, де йдеться про намагання не піддатися тиску з боку Росії й захистити національні інтереси. Медійники мали би розуміти, що Україна мусить захищатися.

— Про що свідчить той факт, що журналісти після такого яскравого прикладу, як рух «Стоп цензурі!», були змушені організовувати новий медіарух — цього разу «Медіа за усвідомлений вибір»? Чи є між цими ініціативами спадкоємність, тяглість — чи певною мірою все потрібно починати спочатку?

> Мені завжди прикро, коли журналістські організації підміняють поняття... Медійники мали би розуміти, що Україна мусить захищатися.

— Це циклічність. Тоді був період декадансу в суспільстві, який закінчився перемогою Януковича й намаганням його команди взяти медіа під контроль. Тому й виник рух «Стоп цензурі!». Тепер після чергового декадансу — перемога Зеленського. Цензури немає, але політики використовують медіа вже настільки нахабно, цинічно й відверто, що з цим треба боротися.

Чому так сталося? Тому що не змінюються основи держави, суспільства, медіаринку. Якою була держава, такою й лишається. Якою була роль медіа, такою й лишається. За таких обставин медіавласники будуть використовувати медіа як інструмент, а серед журналістів буде активна меншість, яка проти цього боротиметься, апелюватиме до міжнародної спільноти, законів абощо.

«Стоп цензурі!» був почасти партизанським рухом. У його роботі брали участь багато людей, які не світилися: вони працювали в медіа й боялися виходити назовні. Крім того, «Стоп цензурі!» був об'єднанням особистостей — журналістів, активістів, медіаекспертів. Натомість нинішній медіарух — більше об'єднання організацій. І все-таки боротьба з цензурою як явищем взагалі, за дотримання стандартів усіма медіа — це складніше, ніж боротьба проти цензури однієї, навіть панівної партії. Тобто рух «Стоп цензурі!» боровся проти спрямованої на медіа політики Януковича і його команди. А тепер багато різних осередків, які між собою конкурують і нав'язують залежним від них журналістам свої інтереси. Медіа Коломойського кажуть, що «Роттердам+» є корупційною схемою Порошенка, а Ахметова — що це манна небесна для України. І довести в кожному з випадків, що йдеться про цензуру, досить важко.

— Раніше в колумніста виростали роками, в медіакритика — теж. Чому ви вважаєте, що у вас є право критикувати колег-журналістів (ви це робите у формі критично-аналітичних статей на «Детекторі медіа»)? Деякі з них старші за вас, мають більший професійний досвід...

— Більше того, серед моїх колег і підлеглих, коли я прийшов на «Телекритику», були люди вдвічі старші за мене. Мені було дуже ніяково, особливо коли вони мене просили звертатися до них на «ти». Приміром, я роками уникав звертатися до Бориса Бахтєєва як завгодно, аби йому не «тикати» — проти «викання» він категорично заперечував :)

Я згоден, звісно: аби критикувати, говорити з позиції експерта чи знавця, потрібен досвід. Не згоден із тим, що для цього потрібні десятиліття досвіду. Думаю, необхідно добре розібратися в темі. Мої перші тексти були написані, коли я ще не дуже добре занурився в тему, тому вони були слабкі і їх дотягувала Наталія Лигачова. Але я досить швидко надолужив.

Тепер мій шлях значною мірою повторює Ярослав Зубченко, який за пару років роботи в «Детекторі медіа» став блискучим оглядачем політичного телебачення. Він має великий багаж знань, прикладів для порівняння, тому віртуозно ловить і політиків, і ведучих, і журналістів на непослідовності. Тому я не думаю, що до критика ти маєш доростати багато років. Головне — здатність аргументувати свою позицію, зокрема, посилаючись на конкретні джерела і приклади.

— Важко критикувати колег, яких ви вважаєте друзями або дуже поважаєте?

— Так, дуже важко. Притому вони сприймають твою критику завжди особисто і близько до серця. Була історія, коли Оля Кашпор, яка працює на «1+1», у декретній відпустці вирішила пописати тексти для «Телекритики», порозбирати новини різних каналів. І от вийшов її перший текст — які були коментарі! *«Ти зрадниця! Як ти можеш своїх колег критикувати? Чому ти це робиш?»* Хоча вона все аргументувала, все було логічно, по ділу. І все ж журналісти вважали, що це непорядно. Тому, звісно, медіакритики відчувають сильний моральний тиск.

— Вам ніколи не докоряли колеги: мовляв, ти в журналістиці здебільшого критикуєш, оцінюєш та навчаєш інших, а сам спробуй — роками вести ток-шоу, брати інтерв'ю в політиків при владі, працювати на олігархічному каналі, опиратися темникам… Чи будеш ти абсолютно «білий і пухнастий»?

— Ну, це звичний набір аргументів. *«А хто ти такий? А покажи нам, будь ласка, твої документальні фільми».* Уявіть собі, якби від кінокритиків, наприклад, вимагали бути продюсерами голлівудських фільмів. *«А ну, покажи голлівудський фільм, який зняв ти?»*

Для того щоби критикувати, не обов'язково бути тим, кого ти критикуєш. Ти ж можеш судити про смак страви при тому, що сам не кухар. Так, ти можеш не знати нюансів технології приготування страви, якщо не маєш кулінарної освіти, але сказати, що ця страва пересолена, ти можеш.

Критикувати також можна з різних позицій. Я таки почувався не дуже впевнено, поки не спробував різних речей у медіа. Я не пробував телебачення й радіо, бо це трошки не моє. Але, попрацювавши в регіональному виданні редактором, почав більше розуміти тих людей, про яких писав. А взагалі журналісти дуже вразливі — це треба просто прийняти, якщо пишеш про них.

— Але все ж таки тих, хто каже, мовляв, *«ви гади, але ми вам дякуємо»*, більше?

— Кількісно, напевно, менше, але вони дуже цінні.

— Ви є кавалером ордена «За заслуги» третього ступеня. За що ви отримали цю нагороду?

— За викладання. Не знаю, хто саме ініціював присудження ордена — напевно, моє керівництво в Українському католицькому університеті. Я ставлюся до будь-яких регалій, статусів, орденів скептично, тому коли мені зателефонували й повідомити про це, був упевнений, що йдеться про розіграш. Посміявся. Але потім мені стало не до сміху, бо кілька колег із різних видань написали: *«Як не соромно?! Прийняв орден від Порошенка! Ось такий-то відмовився від ордена, а ти взяв!»* Звісно, якби мені пропонували нагороду як лояльному журналісту, я би послав у грубій формі. Але ж ішлося про визнання освітніх заслуг. Якщо хтось вважає мої скромні викладацькі заслуги достатніми, щоб дати два брязкальця — одне більшеньке, друге меншеньке, — то будь ласка. І взагалі мені не сподобалися моралізаторські наїзди, мовляв, ти мусив жбурнути Порошенку орден у лице, бо ми так вирішили. Тому

Для того щоби критикувати, не обов'язково бути тим, кого ти критикуєш. Ти ж можеш судити про смак страви при тому, що сам не кухар.

я сфотографувався з орденом, причепивши його на смугасту кофту (за правилами орден можна чіпляти лише на фрак і смокінг), і поклав на поличку.

— Процитую ваш єдиний на сьогодні художній твір «Квітослава»: *«Зосередивши всю увагу на квадратному кілометрі старовини, ми несправедливо маловажимо сучасністю, частина якої — ми самі»*. Наскільки у професії вас цікавлять не *«гіганти, на плечах яких ми стоїмо»*, не сивочолі сучасники, а ваші ровесники й молодші колеги? І чому?

— В першу чергу цікавлять саме вони. Більшість героїв, про яких пише MediaLab, — порівняно молоді, але такі, що вже роблять цікаві, незвичні речі. Наприклад, журналіст LB.ua Олександр Рудоманов, який став *«головним пасажиром»* «Укрзалізниці», або Ірина Салій, яка заснувала «Судовий репортер». Їхні імена ще не є брендами в журналістиці, але вони часто пропонують цікаві підходи — те, чого на журфаках не навчать. І це може збагатити, розширити горизонти нашого сприйняття того, якою є сучасна журналістика. Тому мене так надихала робота у Школі журналістики УКУ — щороку нова хвиля людей зі свіжим поглядом, готових до експериментів.

Чимало журналістів, редакторів, медіастартаперів шукають способи виходу із кризи, про яку я казав. Те, що деякі знаходять, навряд чи може бути універсальним розв'язанням проблеми, але може наштовхнути інших на правильний шлях. Якщо хтось і врятує українську журналістику, то радше вони, ніж люди родом із СРСР.

— Журналісти старшого покоління, міркуючи про журналістику майбутнього, можуть порівнювати друковані видання й онлайнові, життя без інтернету і з ним, швидкість передачі інформації телеграфом і ґаджетом, а з іншого боку — ступінь відповідальності, моральності, престижу професії. Що ви порівнюєте на різних етапах розвитку журналістики в Україні, у світі? Якою бачите професію через 5–10–20 років?

— Головне — те, як журналістика задовольняє потреби аудиторії. Раніше вона передусім задовольняла потребу в інформації та розвагах. Тепер і інформацію, й розваги — дешевше, швидше, більше, а часом і кращої якості, — можна отримувати з інших джерел. Так постає криза самоідентифікації: хто ми? Що ми робимо? Чим корисні своїй аудиторії? Можливо, контент — не головне, а важливішими є ті емо-

ції, які ми в неї викликаємо? Ми не можемо змагатись із соцмережами у швидкості поширення інформації, робити розваги, кращі за серіали й онлайн-ігри, й не хочемо самі під них мімікрувати. В цьому немає сенсу — треба знайти щось, у чому ми найкращі, й ніхто не зробить цього для аудиторії без нас.

— Як учасник проєкту як ви почуваєтеся в товаристві корифеїв журналістики? Швець, Мартиненко, Мостова, Мостовий, Вересень, Портников, Куликов, Лукацький… Що означає для вас це інтерв'ю?

— Мені вдається справляти враження молодого, але насправді я не набагато молодший за людей, яких ви перелічили, — скоро сорок :(Я поважаю їхні досягнення, але беззастережної пошани до регалій, статусу або десятиліть чийогось досвіду не маю. Тридцять чи п'ятдесят років у журналістиці не роблять людину автоматично найкращим журналістом. Що ж до моєї ролі у проєкті, то, напевно, вона пов'язана з доброю пам'яттю. Я завжди тримався дистанційовано від медіатусовки, але уважно спостерігав, запам'ятовував… а найважливіше ще й занотовував :)

> Так постає криза самоідентифікації: хто ми? Що ми робимо? Чим корисні своїй аудиторії? Можливо, контент — не головне, а важливішими є ті емоції, які ми в неї викликаємо?.. Треба знайти щось, у чому ми найкращі, й ніхто не зробить цього для аудиторії без нас.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ВИДАННЯ

ОЛЕНА ХОЛОДЕНКО

за загальною редакцією
Наталії Лигачової та Отара Довженка

«МЕНІ ПОГАНО, КОЛИ МОВЧУ»

Журналістика незалежної України: інтерв'ю відомих медійників

Літературна редакторка — Катріна Розкладай
Коректорка — Ольга Ситнікова
Дизайн та верстка — Яна Добрянська
Техічний редактор — В'ячеслав Паливода

У книзі використано фотографії
ГО «Детектор медіа» (Олексія Темченка,
Валентини Балабанової, Світлани Григоренко, Павла Шевчука),
Кристини Хоменко, Олени Ведмідь,
а також фото з Facebook учасників проекту

Підписано до друку 03.09.2019 р. Формат 70 × 100 / 16
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 41,6
Гарнітура Charter. Наклад 100 прим. Зам. № 0357
Видавець — Паливода Алла Володимирівна
03061, м. Київ, пр-т Відрадний, 95е; тел./факс (044) 351-21-91
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
(серія ДК № 283 від 18.12.2000 р.)

Віддруковано в друкарні ФОП ПАЛИВОДА А. В.
03061, м. Київ, пр-т Відрадний, 95е
тел./факс (044) 351-21-90